Мəним фикримҹə...

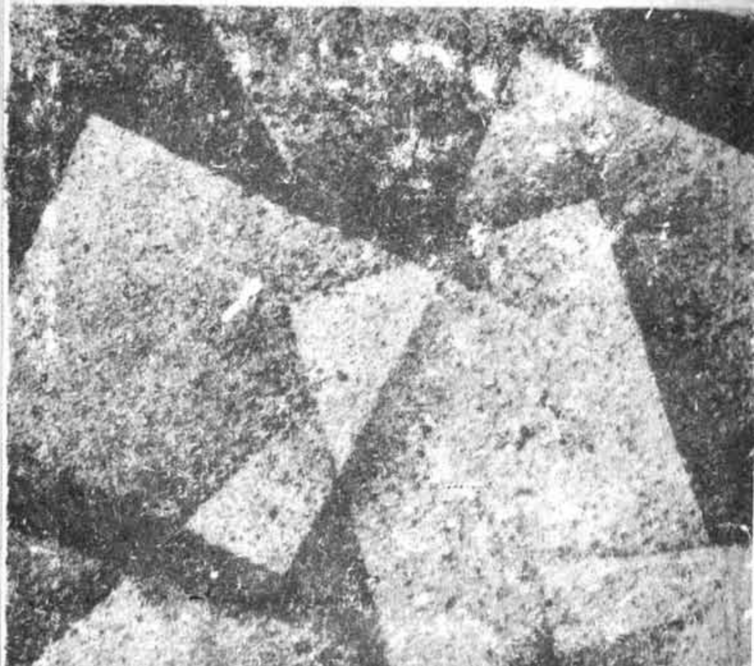

рəсул рза

мəгалəлəр

РӘСУЛ РЗА · МӘНИМ ФИКРИМЧӘ...

МӘГАЛӘЛӘР

8Аз
Р 59

106415

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајчан Республика
КИТАБХАНАСЫ

АЗӘРБАЈЧАН ДӨВЛӘТ
НӘШРИЈЈАТЫ
БАКЫ · 1967

Расул Рза

ПО МОЕМУ МНЕНИЮ...

(Статьи)

(на азербайджанском языке)

Редактору *М. Асланов*
Рәссамы *А. Козлов*
Бәдии редактору *Ф. Гулијев*
Техники редактору *С. Багирова*
Корректорлары *М. Шүкүров, М. Сасанјан*

Јығылмаға верилмиш 21/IX-1966-чы ил.
Чапа имзаланмыш 27/II-1967-чи ил. ФГ 13012.
Кағыз форматы 84×108 1/32. Физики чап
вәрәги 13,25. Шәрти ч. в. 21,73. Учот нәшр. в. 22.
Сифариш № 424. Тиражы 5000.
Гијмәти 90 гәп.

Азәрбајҹан Дөвләт Нәшријјаты,
Бакы, Һүсү Һачыјев күчәси, № 4

Азәрбајҹан ССР Назирләр Совети јанында.
Мәтбуат Комитәси. „Гызыл Шәрг“ мәтбәәси,
Бакы, Һәзи Асланов күчәси, № 80.

7—2—2
ВП—67

ПОЕЗИЈА ЗӘҺМӘТ ВӘ ИЛҺАМДЫР

Мәним ҝәнҹлик, гочалыг хәјанәт вә сәдагәт һаггындакы ше'римдә белә мисралар вар (мән бу ше'ри үч ил әввәл јазмышам)

Ҝәнҹлик өзү ҝедир.
Гочалыг өзү ҝәлир,
Нә ону сахлаја билдим,
Нә бундан горуна билирәм.

Инди ҝәнҹлији, ҝечән илләри, индики вахты, севинҹләри вә кәдәрләри јада салмаг истәјирәм. Өмүр тәгвими һаггында јазмаг—кечәнләри хатырламаг, јада салмаг демәкдир. Јенидән бир даһа ҝери дөнмәјәҹәк ҝүнләрә гајыдырам, дүшүнҹәләрими, һиссләрими, үмид вә арзуларымы хатырлајырам, билаваситә һәјатым, ишим вә талејимлә бағлы олан һадисәләри хатырлајырам.

Һәјат гәрибә шејдир. Онун елә сәһифәләри вар ки, анламаг, изаһ етмәк чәтин, унутмаг даһа чәтиндир. Елә сәһифәләр вар ки, арадан он илләр кечдијинә бахмајараг, гејри-реал ҝөрүнүр, шәффаф бир думана бүрүнүр.

Олуб кечән һадисәләри, ичтимаи вә шәхси һәјат фактларыны зеһнимизин ајнасында дирилтдикчә, биз онлары әсас е'тибары илә гејри-ихтијари олараг, бу ҝүнүн идрак тәрзи вә дүнјаҝөрүшү позисијасындан гијмәтләндиририк. Белә һалларда бу вә дикәр фактларын өз вахтында гејдә алынмасы чох көмәк едә биләрди. Бу фактлар јалныз тәфәррүаты нәзәрдән гачырмадыгларына ҝөрә гијмәтли дејил, әсасән она ҝөрә мүһүм әһәмијјәт кәсб едир ки, о заманкы мәнлијимизи даһа дүзҝүн әкс етдирмәк гүдрәтинә маликдир. Бурада һәр шеј, елә

бил ки, гәфләт јухусуна гәрг олуб, истәдији заман ојана биләр, бүтүн бәкарәти илә гаршыја чыха биләр, өтән илләрин јүкүндән азад ола биләр. Тәәссүфлә дөмәлијәм ки, мәним белә гејдләрим јохдур, варса да чох аздыр. Һәјат тәгвимими јазмаг фикринә дүшдүјүн заман бу кәсири даһа кәскин һисс едирсән.

Дејиләнә көрә, мән 1910-чу илдә мајын 19-да анадан олмушам. Дејиләнә көрә дејирәм, чүнки, бу тарих дүзкүн олмаја биләр. Анадан олдуғум или вә күнү бабам әл јазмасы Гур'анын сәһифәләриндән бириндә гејд едибмиш. Гур'ан рәнкли нахышла бәзәдилмиш надир бир нүсхә имиш. Бабамы дәфн едән заман (мәним онда үч-дөрд јашым оларды) Гур'ан јоха чыхыб.

Ана бабам гаты бир диндар иди. О, савадлы имиш, нәзми, хүсусилә дини мөвзуларда јазылмыш нәзми чох севәрмиш, Фирдовсини, Сә'дини, Чамини севәрмиш, Өмәр Хәјјамы аллаһсыз һесаб едәрмиш.

Атам Мирзә Ибраһим кәнд мирзәси иди. Мирзә ләгәби дә елә бурадан кәлир. Атам вахты илә мәшһур олмуш Мәммәдханонлар нәслиндән иди. Онун ушаглыг илләри чох ағыр шәраитдә кечиб. Һәлә чох кәнч јашларында икән анасыз галмыш, өкеј ананын бәд хасијјәти учундан атам ики гардашы илә бирликдә өз доғма евләриндән чыхыб кетмәјә мәчбур олмуш, мүстәгил зәһмәт һәјатына башламышдыр. Кәнч Ибраһим күндүзләр охујармыш, ахшамлар су дашыјар, јүк дашыјар, даһа сонралар, савад кәсб етдикдә, өзү вә кичик гардашы үчүн күндәлик чөрәк пулуну, һәмјерлиләри үчүн мәктуб вә әризә јазмагла газанармыш.

Атам, беш иллик тәһсил алдыгдан сонра Көјчај шәһәриндә гәза начальникинин дәфтәрханасында тәрчүмәчи вә дилманч сифәти илә ишләмишдир. О өз заманәсинин мүтәрәгги көрүшлү бир адамы олуб. Азәрбајчанда өз гызыны дүнјәви мәктәбә гојмуш илк адамлардан бири олмушдур. Мәним бачыларым чадрасыз кәзирдиләр. Бу «гәбаһәт» үчүн Көјчајын мүртәче адамлары бизим аиләмизә дининдән дөнмүш, бәһаји ләгәби вермишдиләр. Евимизә гәзет вә журналлар кәлирди. «Молла Нәсрәддин» вә рус дилиндә нәшр олунан «Нева» вә «Пробужденије»-ни алырдыг.

Атам 1915-чи илдә вәфат едиб. Онун сурәти хатиримдә каһ думанлы, каһ јахын, доғма, каһ да узаг вә јад бир сима кими галмышдыр. Дејирләр ки, онун да көзләри мәнимки кими ачыг ала имиш.

Мәним анадан олдуғум Көјчај шәһәри Азәрбајчанын ән чаван шәһәрләриндән брисидир, онун чәмиси 100—120 јашы олар.

Биринчи чаһан мүһарибәсинә гәдәр бура учгар бир јер имиш, бир дәнә дә олса сәнаје мүәссисәси јох имиш.

Көјчај сакит бир гәза һәјаты кечирирди. Шәһәрдә ики мәсчид вар иди; бири шиә мәсчиди, бири сүнни мәсчиди. Шиә мәсчидиндә мүгәддәс имамлара фачиәли вә дәһшәтли матәм мәрасими кечирилирди. Матәмин онунчу күнү—ашура күнү, адамлар өзләринә әзаб-ишкәнчә верирдиләр. Гәтл күнү баш јараланларын ичәрисиндә өләнләр дә олурду. Фанатик диндар адамлар хәнчәр чыхарыб өз башларына вурур, мүгәддәс адамларын шәрәфинә ганларыны ахыдырдылар. Мән вә јашыдларым белә тамашаларын бирини дә бурахмырдыг. Биз бүтүн бу мәрасимин мүгәддәслијини баша дүшмәкдән чох узаг идик. Биз ушаглар үчүн бу әһвалатлар бир аз горхулу вә ејни заманда сон дәрәчә марагльı, бә'зән дә күлмәли бир тамаша иди: ким исә горхуб хәнчәри башына вура билмир, кимин исә ајағы бүдрәјиб јыхылыр. Бир дә көрүрсән, чадраја бүрүнмүш гадынлар арасында дава гопурду. Бунлар һамысы кичик гәза шәһәриндә узаныб кедән өлкүн вә чансыхан һәјатдан чох-чох маралы иди.

Бизим әслимиз Чијни кәндиндәндир. Чијни кәнди Бәркүшад дәмирјол стансијасындан үч-дөрд километр аралыдыр. Чијни кәндиндән хејли охумуш адам чыхыб, бу адамлар Көјчајда, Кәнчәдә, Бакыда вә Тифлисдә тәһсил алырдылар. Кәндин чох амансыз адәт вә ән'әнәләри варды. Мәним Бакыда тәһсил көрмүш бибим оғулларындан бириси өз доғма кәндинә тә'тилә кәлдији күнүн сәһәри, атасынын ганлылары тәрәфиндән өлдүрүлдүјүнү демәк кифајәтдир. Ики нәсил арасындакы дүшмәнчилик 1921—1922-чи илләрә гәдәр давам етмишдир.

Бизим улу бабамыз Мәммәдхан бу кәнддә хырда феодаллардан бири олмушдур. Рәвајәтләрә көрә о, һөкмранлыг севән, өз доғма аиләсинә гаршы белә амансыз олан бир адам олуб. (Јарадычылығымын илк илләриндә «Диларә» адлы бир һекајә јазыб, орада бу залым улу бабамын образыны вермәјә чалышмышам.)

Атам сағ оланда аиләмиз фираван доланырды. Мәсәлә јалныз мадди ҹәһәтдән тә'мин олунмагда дејил. О заман үчүн чох надир олан бир ҹәһәт бу иди ки, атамыз бизим бәдии тәрбијә алмағымызын гејдинә галырды. Евимиздә чох заман сөһбәт әдәбијјатдан кедәрди, хүсусилә поезијадан. Анам Мәрјәмин шаирлик тәби вар иди. Онун бу вахта гәдәр галмыш үч ше'риндән буну көрмәк мүмкүндүр. Анам охумаг билирди, анҹаг јазмаг билмирди. О, ше'рләрини атама дејәр, атам јазарды. Анамын ше'рләри гадынлары маарифә, мәдәнијјәтә чағырырды. Анам Фүзулини, Натәваны вә Сабири охујарды. Јадымдадыр, ахшам чағлары анам бизә, мәнә вә дөрд баҹыма гәмли ше'рләр охујарды.

— Бунлар кимин ше'ридир—дејә сорушардым.

— Нәнәнизин узаг гоһуму вә һәмјерлиси Хан гызы Натәванын.

Анам, көзәл шаирә вә иҹтимаи хадим олан Натәвандан данышар, гүрбәтдә өлән Фүзулинин гәмли талејиндән сөз ачарды. Анамын охудуғу ше'рләрин чохусу һәмишәлик јадымда галды. Анамдан вә нәнәмдән ешитдијим нағыллар вә әфсанәләр дә јаддашымын ајнасындан силинмәди. Инди јаддашымын сәһифәләрини вараглалыгҹа мән бир даһа инанырам ки, мәним көнлүмә ше'рә олан мәһәббәтимин илк гығылҹымларыны анам атмышдыр. Анам мәндә һәм классик поезија хәзинәсинә, һәм дә халг јарадыҹылығына дәрин һөрмәт һисси тәрбијә етмишдир.

Алты јашында мәктәбә кетдим, охумағы тез өјрәндим. Ән чох севдијим мәшғәлә бөјүк шкафын рәфләриндә сәјаһәтә чыхмаг иди. Бу рәфләрдә Азәрбајҹан, рус вә фарс дилләриндә китаблар вар иди. Мән әзбәрдән бир хејли ше'р биләрдим, лакин онларын мә'насыны сонралар баша дүшдүм. Ше'рин аһәнкини севирдим, ашыг дејишмәләринә гулаг асмағы севирдим, дини мәрасим тамашаларына бахмағы севирдим. Бу мәрасимләрдә гәмли мәрсијәләр охунар, бә'зән дә гәдим халгларын узаг өлкәләрдә апардығы ганлы вурушмалар тәсвир олунарды.

Сонра ағыр тәһсил вә иш илләри башлады. Атамын өлүмүндән сонра вәзијјәти кетдикҹә чәтинләшән бөјүк аиләмизә көмәк етмәли идим. Он дөрд јашындан охумаға давам едәрәк, һәм дә шәһәр китабханасында ишләмәјә башладым. Бу иш мәнә бөјүк зөвг верирди, мән китаблар арасында—намә'лум гәрибә бир аләм ичәрисиндә идим.

Мәктәбдә, илк илләр јахшы охујурдум. Сонра јухары синифләрдә ријазијјат мәни дилдән салды: ҹәбрин, һәндәсәнин, һәтта физиканын гәддар дүшмәни олдум. Һәлә әлавә олараг елмин бу чәтин саһәләрини јаратмыш о бөјүк адамлара дүшмән кәсилдим. Елә бил бүтүн бунлары инсан варлығыны зәһәрләмәк үчүн ихтира етмишдиләр. Тәбиидир ки, сонралар өз вахтында бу елмләри јахшы өјрәнмәдијим үчүн чох тәәссүф еләдим.

Мән систематик тәһсил көрмәмишәм. Али мәктәби дә ағыллы-башлы гуртармамышам. 1931-ҹи илдә Азәрбајҹан Дөвләт Елми-Тәдгигат Институтуна екстерн јолу илә имтаһан вердим вә аспирантураја гәбул олундум. Бир дәфә (дејәсән 1925-ҹи илдә), анамын бибиси нәвәси Әли Мәрдан адлы јашыдымын Кәнҹә сәнаје вә зираәт техникуму һаггындакы сөһбәтиндән һәвәсләнәрәк, дәрс илинин ортасында Кәнҹәјә кетдим ки, бу техникума дахил олум. О заман бу техникумун директору Не'манзадә Өмәр Фаиг иди. Мән «Молла Нәсрәддин» журналынын көркәмли хадимләриндән бири олан бу адам һаггында чох ешитмишдим. Директорун адына әризә јаздым. Әризәни јүксәк «әдәби дилдә» јазмышдым. Бурада «бөјүк арзу», «јеканә үмид», «сәадәт күнәши», «халга фәдакарлыгла хидмәт етмәк», «јазыг бир ананын көзүндәки севинч шө'ләсинин сөнмәсинә разы олмајасыныз, ахыр бу ананын бүтүн үмиди јеканә оғлунун кәләҹәјинә бағлыдыр», «мәнә күлүмсәјән сәадәт күнәшинин үзүнү мә'јуслуг булуду илә өртмәјә гојмајын» кими гәлиз ибарәли ҹүмләләр варды.

Әризәни катибәјә вериб ҹавабыны көзләдим. Һәјәтдә ушаглар мәни әһатә едиб үрәк вермәјә, сакит еләмәјә башладылар.

Бирдән мәни директорун јанына чағырдылар. Өмәр Фаиг балача бојлу бир адам иди. Үзү чопур иди, бахышлары ијнә кими, адама санҹылан көј көзләри варды. Үздән она әлли—әлли беш јаш вермәк оларды. Дејирдиләр ки, ону чох аз адам күлүмсәјән көрүб. Мән әлбәттә һәјәҹан кечирирдим. Биринҹи суал:—Буну өзүнмү јазмысан? Бу суалда нә һәдә-горху, нә мәһәббәт, нә дә мәрһәмәт һисс олунурду. «Бәли!»—дејә ҹаваб вердим. Сиздән чох риҹа едирәм, Фаиг әфәнди,—дејә әлавә етдим. Өмәр Фаигин сәрт вә гарагабаг сифәтиндә күлүм-

сүнмәјә бәнзәр бир шеј көрүнду. Санки онун тиканлы сојуг көзләри исинди. Лакин дедији сөзләр мәни севиндирмәди.

—Илин бу вахты ким охумаға кәләр, дәрсләр чохдан башланмышдыр.

Донуб галдым. Дедим, јәгин батдым. Зорла бу сөзләри деjә билдим: «Мән кери гајыда билмәрәм». Лакин илк тәәссүрат мәни алдатмамышды. Директорун үзүндә хош бир гәрар охудум.

Сәни техникума көтүрәчәјәм. Бармағы илә әризәми көстәриб «буна көрә»—деjә әлавә етди. Онун сәсиндә метал чинкилтиси ешидилди: «Бу әризәдәки тәмтәраглы ифадәләри көһнәлмиш тәшбеһләри, көз јашы вә фәрјады бир јана атсаг, демәк олар ки, сән исте'даддан мәһрум дејилсән».

Кәнчә техникумуна дахил олдум. Биринчи мәктубу анама јаздым. Бир һәфтәлик интизардан сонра чаваб алдым. Анам мәктәбә гәбул олундуғум үчүн севинирди. Лакин, тәһсилими битирмәк үчүн мәним сәбрим вә инадым чатачагмы? «Ахыра гәдәр оху! Биздән никаран галма, бир тәһәр доланырыг. Дәрсини јарымчыг гојма!».

Јазыг анам! Мәни һамыдан јахшы таныјырды.

Ики һәфтә кечмәди ки, бәрк дарыхмаға башладым. Әдәбијјат вә чоғрафијадан башга бүтүн дәрсләр мәни инчидирди. Евимиз үчүн, күчәмиз үчүн, достларым үчүн дарыхырдым. Кечәләр јорғаны башыма чәкиб хысынхысын ағлајырдым. Мәни һәр шејдән чох анамын ајрылығы инчидирди.

Үч-дөрд ај белә давам етди. Бир һадисә мәним мәктәби бурахыб кетмәјими тезләшдирди. Тәләбәләрин драм дәрнәји бир пјес гојмушду. Мән орада «нөкәр» ролуну ојнајырдым. Мәним «ағам»ын ролуну һүндүрбојлу, јекәпәр, кобуд бир оғлан ојнајырды. Һадисәләрин чәрәјаны заманы о мәнә бир шиллә вуруб говмалы иди. О мәним гулағымын дибинә, куја зарафатјана, күчү кәлдикчә бир шиллә илишдирди. Мән о кечәдән өзүмү пис һисс етмәјә башладым. Гулағым јахшы ешитмирди. Өз арамыздыр, мән бу карлығы бир гәдәр дә өзүмә тәлгин етмишдим, анчаг һәр һалда инди мәктәбдән јахамы гуртарыб евә кетмәјә үзүрлү сәбәб вар иди.

Мәнә чохдан бәри таныш олан, хатирәләри илә гәлбимдә сызылты ојадан көј рәнкли күчә гапысыны ачыб һәјәтә кирдим. Анам тәндирин јанында палтар јујурду.

Мәни көрәндә јана-јана ағлады. Ахы, о мәним «кар» олдуғуму билмирди. Көрәсән о нә үчүн ағлајырды? Мәним һәм өзүмә, һәм анама, һәм дә јетим кими кимсәсиз көрүнән евимизә дәриндән јазығым кәлди. Анам «Вај мәним башыма күл, јенә нијә гајыдыб кәлдин?»—дејә инләди. Мәктәби бурахыб кәлдијим доғрудан да илк дәфә дејилди. Бир дәфә дә Бакы мүәллимләр семинаријасындан он, он ики күн охујуб гачдым ки, «анам үчүн дарыхмышам». Сонралар да белә һадисәләр олмушду. Елә олду ки, систематик тәһсил ала билмәдим. Бәлкә дә мәним мүхтәлиф заманларда тәһсил алдығым мәктәбләрин адыны сајмаға дәјәр: Көјчај ибтидаи мәктәби, икинчи дәрәчәли мәктәб, Бакы мүәллимләр семинаријасы, Бакы кооператив курслары, Кәнчә сәнаје вә зираәт техникуму, Тифлисдә Загафгазија коммунист университети, Азәрбајчан тибб институтунун һазырлыг курслары, Тибб институту, Азәрбајчан Дөвләт Елми-Тәдгигат Институту, Москвада Милләтләр Институту, Москвада Үмумиттифаг Кино Академијасы.

Белә тәһсил алмаг методу һеч бир танры бәндәсинә гисмәт олмасын.

1924-чү илдә комсомола дахил олдум. Башым ичтимаи ишләрә гарышды. Мүхтәлиф дәрнәкләрин, о чүмләдән драм дәрнәјинин актив үзвү вә рәһбәри олдум. Бизим драм дәрнәјимизин репертуарында чидди пјесләр вар иди: Шекспир, Азәрбајчан драматурглары, Чәфәр Чаббарлы вә Һүсејн Чавид. Јени игтисади сијасәт илләриндә Көјчајда чохлу хырда дуканлар вар иди. Биз комсомолчулар шәһәри кәзиб театр билетләри сатыр, билет алмајанлары, чох заман мејхана јазыб, сәһнәдә әлә салырдыг. Јерли алверчиләр дөвләт верки мүфәттишләриндән чох театр билети сатанлардан—биздән горхурдулар. Онларын ичәрисиндә чох аз адам тапыларды ки, ачыг-ачығына билет алмагдан бојун гачырсын. Чохусу дуканыны бағлајыб јавашча кизләнәрди. Лакин бизим дә өз «азаркешләримиз» вар иди. Онлар бизим бүтүн тамашалара кәлир, биринчи сыраларда отурур, «артистләри» һәрарәтлә гаршылајыр, бир нөв бизим мүвәффәгијјәтимизә көмәк едирдиләр. 1930-чу илдә Бакыја көчдүм. Бөјүк бачыларым Кубра вә Сара о заман Бакыда јашајырдылар. Һеч бир шејим јох иди. Әјнимдә парусин шалвар, садә бир көјнәк, ајағымда дабансыз чуст вар иди. Үмид вә арзулардан башга һеч нәјим јох иди.

Әдәби аләмдә, мәктәб јолдашым шаир Абдулла Фаругдан башга һеч кәси танымырдым. Һәлә Тифлисдә тәһсил алдығым илләрдә јаваш-јаваш чап олунмаға башламышдым. «Јени фикир» гәзетинин сәһифәләриндә бир нечә ше'рим вә јазым дәрч едилмишди. Илк ше'рим 1927-чи илдә «Гығылчым» алманахында чап олунмушдур. Бу алманах Күрчүстан пролетар јазычылар ассосиасијасынын түрк сексијасы тәрәфиндән нәшр едилмишди. О заман һәлә ше'р техникасындан, вәзндән, гафијәдән хәбәрдар дејилдим. Бу ше'рләри охујуб әзбәрләдијим классик поезијанын тә'сири алтында јазырдым (јадымдадыр, он дөрд јашында ушаг икән чох тәмтәраглы аһәнклә бир ше'р јазмышдым. Бу ше'рдә өтән кәнчликдән, накам мәһәббәтдән бәһс олунурду). Тифлисдә «Дан улдузу» журналында «Оғул гатили», «Ухажор», «Дилара» адлы һекајәләрим чап едилмишди. Ше'рләримин рус-чаја тәрчүмәси илк дәфә 1928-чи илдә «Зарја Востока» гәзетиндә чап олунмушду. Ше'рин ады «Комсомолчулар» иди.

Бакыда шаир Абдулла Фаругун васитәсилә Микајыл Мүшфиг, Сабит Рәһман, Меһди Һүсејн, Әли Нәзми, М. Рәфили, Мирзә Ибраһимов, С. Вурғун вә башга јазычыларла таныш олдум. О заман мән һәјата чох актив мүнасибәт бәсләјирдим. Мәни һәр шеј мараглардырырды, мәнә елә кәлирди ки, ријазијјатдан башга һәр шеји билирәм. 1930-чу илдә «Кәнч ишчи» гәзети редаксијасында тәрчүмәчи вәзифәсиндә ишләмәјә башладым. Өз арамызда галсын, о заман рус дилини чох пис билирдим. Ән садә сөзләри лүғәтләрдә хејли ахтармалы олурдум, рус дилини, рус бәдии әдәбијјатыны мүталиә етмәклә өјрәндим.

«Кәнч ишчи» мәним үчүн бир әдәби университет олду. Бу комсомол гәзети бир нөв әдәби кәнчлик клубу иди. Биз бурада көрүшәр, ше'рләримизи охујар, мүбаһисәләр едәрдик.

1931-чи илдә шаирә Никар Рәфибәјли илә таныш олдум. О заманлар сәһвән өзкәнин ше'рини онун адына чыхыб, тәнгидчиләр она шиддәтли атәш ачмышдылар. Һәм дә бу тәнгиди әдәбијјата дәхли олмајан ајры-ајры рүтбә саһибләри хејли гызышдырырдылар. Һәгигәт сонра ашкара чыхды. Кәнч шаирә өзүнү ләјагәтлә апарырды. Бу тәнгиди мәгаләләрин бирисинин алтында башга јолдашларла бәрабәр мәним дә имзам вар иди, она көрә дә инди бу барәдә јазмағы лазым билдим. Гәрибә көрүнсә дә, бу һадисә бизи јахынлашдырды. Мә'лум олду ки, Никарла мәним әдәбијјата вә һәјата олан мүнасибәтләримиздә үмуми нөгтәләр чохдур. Билмирәм мән она нечә тә'сир бағышладым, анчаг о мәним чох хошума кәлди.

Көрүнүр онун да мәнә мүнасибәти пис дејилмиш, чүнки сонралар бизим јолларымыз ајрылмады. Илк вахтлар биз онунла һәр шејдән данышар, јалныз мәһәббәтдән данышмаздыг. Саатларла мүбаһисә едәр, истираһәт, јемәк, ичмәк јадымыздан чыхарды. Әлбәттә севкидән, мәһәббәтдән дә данышардыг, лакин бу мәһәббәт әдәби әсәрләрә, мусигијә вә сәнәт әсәрләринә олан мәһәббәт иди. Чох заман мүбаһисәләримиз амансыз олур, чох вахт күсүшүр, ајрылырдыг, ахырда исә, әлбәттә барышырдыг. Дејирләр ки, инсан мүнасибәтләри сапа бәнзәјир: бу сап гырылдыгча тәзәдән дүјүнләнир вә инсанлар бир-биринә даһа јахын олурлар. Бизим мүнасибәтимиз кет-кедә јахынлашыр, лакин дүјүнсүз олурду.

1937-чи ил февралын 11-дә евләндик. Биз инди дә әдәби мүбаһисәләр едир, јаздығымыз ше'рләри, охудуғумуз китаблары тәһлил вә мүзакирә едирик. Ағыллы, гајғыкеш, мәрд бир гадын олан шаирә илә евләндијим үчүн хошбәхтәм. Инди мәним ән сәмими вә ән амансыз тәнгидчим өз евимдәдир.

Елә һаллар олур ки, јени ше'рим «аилә редаксија коллекијасы» тәрәфиндән кәскин тәнгид олунур. (Оғлум Анар дарүлфүнунун филоложи факүлтәсини битириб, һекајә вә тәнгиди мәгаләләр јазыр. Бөјүк гызым Фидан Азәрбајчан Дөвләт Дарүлфүнунунун әрәб факүлтәсиндә охујур, кичик гызым Тәранә исә орта мәктәбдә охујур, өзү дә әдәбијјат һәвәскарыдыр). Елә дә олур ки, узун мүбаһисәләрдән сонра мүәллиф јенидән өз ше'рләрини ишләмәли, үзүнү көчүртмәли, дүзәлтмәли олур Бә'зән зәиф ше'рләримин ишыг үзү көрмәси о демәк дејил ки, «аилә редаксија коллекијамыз» мәс'улијјәтсиз јанашыб, јахуд либераллыг көстәриб. Бојнума алырам ки, онларын фикри илә разылашмадығым һаллар олдуғу кими, бә'зән дә јазыларымы онлардан хәбәрсиз чап етдирирәм.

1924-чү илдә он дөрд јашында икән ишләмәјә башламышам. Биринчи әмәк һаггымы—43 манаты Көјчај шәһәр китабханасынын мүдири вәзифәсиндә ишләјәндә ал-

мышам. Сонра һәмкарлар иттифағында, шәһәр клубунун кәнчләр бөлмәсиндә ишләмишәм.

Јахшы јадымда дејил, 1925-чи илдә јахуд 1926-чы илдә шәһәр клубунда, Бакыдан кәлмиш бир тәләбә әдәбијјатдан мүһазирә охујурду. О заман мәктәбләрдә Азәрбајчан әдәбијјаты чох аз кечилирди. Халг Фүзулинин, Вагифин, Сабирин, Чәлил Мәммәдгулузадәнин әсәрләрини әзбәр билирди. Лакин әдәбијјат дәрсләриндә бу јазычыларын јарадычылығына чох аз әһәмијјәт верилирди. Бүтүн програм әсас е'тибары илә түрк шаирләринә вә түрк јазычыларына һәср олунурду.

Тәләбә өз мүһазирәсиндә Сабир әсәрләринин естетик ләјагәтини инкар едирди. Сабир исә һәм аиләмиздә, һәм дә мәктәбдә бизим ән чох севдијимиз шаир иди. Мән тәләбәнин сөзләрини шәхси тәһгир кими гәбул етдим, сөз алыб сәһнәјә чыхдым, бүтүн киним вә гәзәбимлә бу напәчиб вәтәндаша һүчум чәкдим. Тәләбә көрүнүр белә мүгавимәт көзләмирди. Мәнә елә кәлирди ки, онун кағыздан охудуғу мүһазирәси дә өз шәхси фикирләринин мәһсулу дејилди. Мән Сабирин бир нечә ше'рини һәјәчанла охудум вә кәнчлијә мәхсус бир еһтирасла тәһлил етмәјә башладым. Тәләбә додагалты: «Әлбәттә, Сабир дә шаирдир»—дејә мырылданды.

30-чу илләрдә Бакынын әдәби мүһитиндә бөјүк бир чанланма вар иди. Јалныз әдәби журналлар, алманахлар, гәзетләр дејил, бүтүн мәтбуат органлары һамысы әдәбијјат мәсәләләринә бөјүк әһәмијјәт верир, тез-тез бәдии әсәрләр чап едирдиләр. Республика гәзети «Коммунист» редаксијасынын нәздиндәки клуб әдәби һәјатын ән актив мәркәзләриндән бири иди. Бурада әдәби кечәләр кечирилир, шаирләр чыхыш едирдиләр.

Биз өзүмүзү ингилабын сәфәрбәр әскәрләри һесаб едирдик. Мәним әдәби манифест характери дашыјан «Болшевик јазы» ше'рим, бу әһвали-руһијјәнин мәһсулу иди:

> Мүбаризә бу күн дә вар, јарын да.
> Мән дә онун ән өн сыраларында!

Әлбәттә, бу јахшы иди. Лакин дикәр тәрәфдән бу нәчиб нијјәтли мүбаризәдә биз ифрата варырдыг. Узун әсрләр бојунча јарадылмыш мәдәни сәрвәти лајигинчә гијмәтләндирә билмирдик. Чох заман кәнч шаирләр классикләрә, јашлы нәслә мәнсуб олан јазычылара гаршы әдаләтсиз иттиһамларла чыхыш едирдиләр.

Мән Чәфәр Чаббарлы илә таныш олдум. Арамызда

олан јаш фәрги сөһбәт үчүн үмуми мөвзу тапмаға мане олмурду. Јадымдадыр, театрда онун «Дөнүш» пјесинин икинчи, ја үчүнчү тамашасы кедирди. Чаббарлы мәни бу пјесә тамаша етмәјә чағырмышды. Охучу мәнә хатырлада биләр ки, о заман Чәфәр Чаббарлы мәшһур бир драматург иди, он беш илдән артыг әдәби стажы вар иди, Рәсул Рза исә јеничә әдәби аләмә кәлмишди.

Әввәла, мә'лумдур ки, Чәфәр Чаббарлы сон дәрәчәдә тәвазөкар адам иди, өз әсәрләри һаггында ән садә адамларын фикрини динләмәјә һазыр иди. Икинчиси дә, АзАП (Азәрбајчан Пролетар Јазычылары Асоссиасијасы) о заман бөјүк нүфуза малик иди. Мән дә бу тәшкилатын «хадимләриндән» бири идим.

Тамаша гуртарандан сонра мән дедим ки, «Дөнүш» мүәллифин башга әсәрләриндән зәифдир. Чәфәр тәләсик «јох» деди, «бу мәним јаздығым вә јазачағым әсәрләр ичәрисиндә ән јахшысыдыр». Бирдән онун сәси титрәди, көзләри јашарды. Чешмәјини чыхартды. Онун көзләриндә гәрибә бир көмәксизлијин ифадәсини көрдүм. Бу көзләр ана шәфгәтинә, дост мәһәббәтинә еһтијачы олан бир инсанын көзләри иди. О мәним голумдан јапышыб, јавашчадан деди: «Ата-ана һәмишә шикәст баласыны бүтүн өвладларындан чох севәр». Биз сакит-сәссиз ајрылдыг.

Бу кәдәрли хатирәләрин билмирәм мәним тәрчүмејиһалыма дәхли вар ја јох. Мән онлары нечә јазмаја биләрәм?

1931-чи илдә Бакыда «Чапеј» адлы илк ше'рләр китабым нәшр едилди. Бу китаб Чин халгынын азадлыг уғрунда апардығы гәһрәман мүбаризәсинә һәср едилмишди. Китаба дахил едилмәмиш «Болшевик јазы» ше'ри мәним шаирлик кредом иди. Бу ше'р естетчилик әлејһинә чеврилмишди. Ше'рин формасы јени иди. О, схоластик ше'р формасындан азад, јени сәпкидә јазылмышды.

Мән инанырдым ки, классик вә халг поезијасы ирсиндән истифадә едәрәк ирәли кетмәк, индијә гәдәр оланлары тәкрар етмәмәк лазымдыр. Ахы классик олмуш формалар конкрет тарихи шәраитдә ишләниб јаранмышдыр. Поезијанын дилини исә халг јарадыр, инкишаф етдирир вә зәнкинләшдирир. Халгын јарадычылыг дүһасы јашадыр, јени форма, јени сөз еһтијачы һәјатын өз тәләбидир. Јери кәлмишкән ону да дејим ки, бә'зи тәнгидчиләрин тә'кидлә дедикләринин әлејһинә олараг, Азәрбајчан пое-

зијасынын јени формалары һарданса кәнардан кәлмәјиб, јазылы вә шифаһи халг поезијасынын зәнкин, түкәнмәз мәнбәләриндән гајнајыб галхмышдыр.

Илк ше'р китабымын вердији севинчи ифадә етмәк чәтиндир. Белә севинчи мән икинчи дәфә, илк ушағым, оғлум Анар дүнјаја кәләндә дујдум. Дүнән мән садәчә инсан идим. Бу күн исә ата олмушдум. Күчәләри кәзирдим. Мәнә елә кәлирди ки, бу күн 1938-чи ил март ајынын 14-дә мәним ата олдуғуму һамы билир.

Мәтбәәдән «Чапеј» китабымын илк нүсхәсини көтүрдүјүм заман белә бир һисслә јашајырдым. Доғрусуну дејим ки, бир дәфә дә мән бу һисси јашамышам. 1927-чи илдә, Тифлисдә «Гығылчым» адлы әдәби алманахда илк ше'рими көрдүјүм заман да белә бир һәјәчан кечирмишәм. Сонралар Азәрбајчан дилиндә вә башга дилләрдә онларла китабым чап олунду, лакин үрәјим һеч заман илк китабым нәшр едиләндә дујдуғум севинчи дуја билмәди.

Бә'зи тәнгидчиләр, мәним јарадычылығымы мүтләг Мајаковски илә бағламаға чалышараг, илк ше'рләримдә белә бөјүк шаирин тә'сирини көрүрдүләр. Лакин ону демәлијәм ки, 1931-чи илә гәдәр Мајаковскијә мәнфи мүнасибәт бәсләјирдим. (1927—1930-чу илләрдә башга бир рус шаири — Јесенин илә марагланырдым.) О заман Мајаковскини «инкар» етмәјим ондан ирәли кәлирди ки, шаирин јарадычылығы илә јахшы таныш дејилдим, бөјүк шаири писләјәнләрин фикрини чох ешитмишдим. Бу мәсәләјә бир дә 1930—1931-чи илләрә гәдәр рус дилини пис билдијими әлавә едим. Мајаковскини јахшы баша дүшмәк үчүн онун ше'рләрини орижиналда охумаг, бу поезијанын бүтүн инчәликләрини анламаг лазымдыр. Көрүнүр Мајаковски тә'сири һаггындакы мүлаһизәләр мәним «Мајаковски» ше'римин әсасында гурулмушдур. Бу ше'рдә куја шәхсән көрдүјүм Мајаковски һаггындакы тәәссүратымы вермәк истәмишдим. Әслиндә шаирин образыны фантазија әсасында јаратмышдым. Чанлы Мајаковскини көрмәк мәнә гисмәт олмамышдыр.

Сонралар, онун әсәрләри илә јахындан таныш олдугда бу бөјүк шаирин, јени поезијанын бу аловлу јарадычысынын ән атәшин тәрәфдарларындан олдум. Онун әсәрләриндә мәни чох нараһат едән бир сыра суаллара чаваб тапдым. Мајаковскинин бир чох ше'р вә поемаларыны Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етдим. Тәрчүмәләр

үзәриндә ишләмәк, онун јарадычылығынын мә'насыны даһа дәриндән баша дүшмәкдә мәнә көмәк етди. Бүтүн бунлара бахмајараг, Мајаковскинин Рәсул Рзаја тә'сири һаггында гәти һөкм верәнләр, мәнә елә кәлир ки, мәсәләјә биртәрәфли јанашырлар. Мәним илк әсәрләримә ән дәрин тә'сири бизим милли әдәбијјатымыз вә илк нөвбәдә Сабир јарадычылығы көстәрмишдир. Бу да чох тәбиидир.

Сабири чох севирәм. Бәлкә дә «севирәм» сөзү, һәр дәфә бу әзиз ады чәкдијим заман дујдуғум һәјәчаны ифадә едә билмир. Сабир бүтүн өмрүм боју мәним мүәллимим вә достум олмушдур. Бу ад гәлбимдә халгым үчүн бир ифтихар һисси ојадыр. Онун ше'рләриндә елә чәсарәт, елә мәтанәт, елә кәдәр, елә ағры, елә тә'сир күчү вар ки, бә'зән һејрәт едирсән, белә бир шаир учгар бир шәһәрдә бөјүк бир аилә гајғысы алтында, кечә-күндүз ишләмәјә, сабун биширмәјә мәчбур олмуш, дәрс демәклә мәшғул олмуш, бир парча чөрәк газанмаг үчүн чарпышмыш бир адам, јалныз өз әсарәтдә инләјән халгынын тарихи талејини даһијанә сурәтдә анламаг дејил, ејни заманда јахын Шәрг өлкәләриндә, Иранда, Түркијәдә јашајан милјонларла инсанларын арзу вә әмәлләрини нечә көзәл анламышдыр. Онун Азәрбајчан гадынынын талеји һаггындакы ше'рләри «Даш гәлбли инсанлары нејләрдин, илаһи», јахуд «Еј еһтишами-милләти талан олан чочуг» ше'ри нечә сарсыдычы бир гәлб ағрысы илә јазылмышдыр! Сабирин ше'рләринин чохуну әзбәр билирәм, бир һалда ки, һафизәм о гәдәр дә јахшы дејил.

Сабир мәнә доғма торпағымын чанлы бир парчасы кими әзиздир. Сабир мәнә чар мүтләгијјәтинин зүлм вә истибдад дөврүндә халгымын мәрданә, гәзәб вә мәһәббәтлә сәсләнән чағырышы кими әзиздир. О, мәнә әсил һәјатын амансыз һәгигәти кими әзиздир.

Бәлкә дә мәним Мајаковски јарадычылығына олан мејлим, һәм дә онунла изаһ едилә биләр ки, мән бу шаирләр арасында бир чох үмуми чәһәт көрүрәм. Формал чәһәтдән онлар бир-биринә бәнзәмирләр, лакин әсил маһијјәт е'тибары илә чох јахындырлар. Ше'рин ифша гүввәти, халгын талеји илә әлагәдар олан һеч бир шејдә күзәштә кетмәмәк, интернасионализм, өз јарадычылығыны шүурлу сурәтдә кениш халг күтләләринин малы етмәк арзулары, мөвзу вә ифадә васитәләри сечмәкдә һәгиги новаторлуг—бунлар мәнә әзиз олан ики шаи-

ри бир-биринә јахын едән характер чизкиләрин һәлә һамысы дејилдир. Онлардан бири—Мајаковски өз јарадычылыг фәалијјәтинә башладығы заман, икинчиси—Сабир јахын достларынын кәдәр долу көзләри гаршысында ҹан верирди.

Јазычы мүәјјән ичтимаи вә тарихи шәраит дахилиндә инкишаф едир. Доғма халгынын прогрессив бәдии ән'әнәләринә архаланмајан, милли зәминдән ајрылмыш адам әсил һәгиги сәнәткар ола билмәз. Биздә чох заман тә'сир мәсәләси бајағылашдырылыр. Һәр јазычынын, мүтләг башга јазычынын тә'сири алтында олдуғу иддиа едилир. Јазычынын әсәрләринин орижинал ҹәһәтләри силиниб атылыр. Бу, әдәби тәҹрүбәдән истифадә етмәјин рол вә әһәмијјәтини инкар етмәк, тәшәббүсү дејилдир. Јох, гәтијјән.

Анҹаг өјрәнмәк дә вар, өјрәнмәк дә!..

Бир јарадычы өјрәнмәк вар ки, бу шәхси јарадычылыг мәнлијинин маһијјәтини ашкара чыхармаға көмәк едир, бир дә кор-коранә тәглид јолу вар ки, бурада јазычы јалныз охујуб јадында сахладығы өзкә фикри илә «зәнкин» ола билләр.

Јашыдларым олан јазычылар арасында мән Микајыл Мүшфиг илә чох јахындан бағлы идим. Мүшфиг јарадычылығынын чичәкләндији бир дөврдә, 1937-ҹи илдә фаҹиәнә мәһв олду.

Биз Мүшфиглә јалныз дост дејилдик, ејни заманда јарадычылыг иши илә бағлы идик. Биз Лермонтовун «Демон» әсәрини, «Јевкени Онекин»дән Татјананын мәктубуну бир јердә тәрҹүмә етмишдик.

Мүшфиги мән намуслу, чох принсипиал јарадычылыг мәсәләләриндә ҹидди вә тәләбкар бир инсан кими танырдым. Бир нечә ил бундан габаг мән Мүшфиг һаггында «Гызылкүл олмајајды» адлы поеманы (поеманы битирәндән беш ил сонра) чап етдирә билдим. Поемада бә'зи әдәбијјат хадимләриндән данышмышам. Бу адамларын ады чәкилмәдијинә бахмајараг, поема чап олундугдан сонра һәрә өзүнү таныды. Һаггында мәһәббәтлә данышыланлар да бу поемада өзүнү таныды. О ағыр имтаһан күнләриндә бәдхаһлыг едәнләр дә.

1941-ҹи илин ијун ајы. Азәрбајҹанын гәдим шәһәри Шамахы. Нәсил-нәсил көзәл шаирләр, алимләр, ме'марлар, мусигичиләр, сәркәрдәләр јетишдирмиш торпаг. Биз бир груп шаир бураја Лермонтовун өлүмүнүн 100 иллијинә һәср едилмиш тәнтәнәли әдәби кечә кечирмәјә кәлмишдик. Јај кино-театрынын бөјүк салону ағзына гәдәр долу иди. Ше'рләр, нәғмәләр охунур; јерли вә мәркәздән кәлмиш актјорлар тамаша көстәрир, рәгс едирдиләр. Мәшһур Шамахы шәрабы «Мәдрәсә» ичилир, ахшам јемәји јејилирди.

106415

Мүсамирә кеч гуртарды. Үрәјимиз фәрәһли иди. Јатмаг истәмирдик. Шәһәрин бош күчәләринин долашыр, ајын солгун ишығына гәрг олмуш јоллардан кечирдик. Һәјатда чох изтираб чәкмиш, шамахылы өлмәз шаир Сабири хатырлајырыг. Онун ше'рләриндән данышырыг, гүссәнин, гәмин—һикмәтә, агрынын күчлү бир гүдрәтә, изтирабын мәрдлик вә ҹәсарәт өлчүсүнә чеврилдији Сабир ше'риндән сөһбәт кедирди. Бурда һәр гарыш торпаг онун әзиз хатирәсини јашадыр, һәр аддымбашы Ширванын көзәл инсанларынын һекајәтини сөјләјир, һәр даш халгымызын зәнкин тарихиндән нишан верир. Кимсә һисслә бу мисралары охујур:

Мәндә сығар ики ҹаһан,
Мән бу ҹаһана сығмазам.

Көзүмүз өнүндә Шамахыда доғулмуш Имадәддин Нәсиминин фаҹиәли талеји ҹанланыр. Бу мисралар онундур. Рәвајәтә көрә Нәсимини е'дам едән заман онун дири-дири дәрисини сојмушлар. Онун ҹәлладларындан јүксәк руһани рүтбәли бириси демишдир: «Бу мүртәдин мурдар ганынын бир дамласы кимин үстүнә сычраса, гаң душән јери кәсиб атмаг лазымдыр». Иšә бах ки, Нәсиминин ганындан бир дамласы һәман адамын ҹәчәлә бармағына дүшүр. Мө'мин адам өзүнү итирмәјиб ганы бармағындан силир вә: «Мәни һәрфи мә'нада баша дүшмәк лазым дејил» дејир. Нәсими бу һәрәкәтә ше'рлә ҹаваб вермишди:

«Зәһидин бир бармағын кәссән дөнүб һагдан гачар.
Көр бу мискин ашиги сәрпа сојарлар, ағламаз».

Бу ајдынлыг кечәдә инсан дүшүнмәк, дүшүнмәк истәјир. Кимин ағлына кәлә биләрди ки, бу сакит, ишыглы, бу фүсункар кечә 1941-ҹи илин ахырынчы динҹ кечәсидир. Кимин ағлына кәләрди ки, бөјүк халг дәрди, сонсуз инсан изтираблары илә долу олан күнләр башланыр.

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајҹан Республика
КИТАБХАНАСЫ

Јухумуз кәлмирди. Саат дөрд радәләриндә, сәһәрә јахын кәлиб меһманханаја чыхдыг. Һәјат һаггында, кәләчәк һаггында, ше'р һаггындакы сөһбәтимиз һәлә чох узанды.

Һәјәчанлы сәс-күјә ојандыг. Мүһарибә... Бомбардман... Һеч нә баша дүшә билмирдим. Тез кејиндим. Илк ағлыма кәлән бу олду: рајкома кетмәк лазымдыр.

Рајон партија комитәсиндә адам чох иди. Телефон тез-тез зәнк чалыр, һәр дәгигә гапы ачылыр, тәзә-тәзә адамлар кәлирди. Рајонун рәһбәрләри, һәрби гуллугчулар, мүәллимләр, јахын колхозларын сәдрләри. Бригаданын рәһбәри кими катибә мүрачиәт етдим:

— Бәлкә биз бурада лазымыг! Беш нәфәр јазычыјыг. Дөрдүмүз коммунистик. Катиб јорғун бир тәбәссүмлә күлүмсәди:—Јох, јолдаш Рәсул Рза—деди—Бакыја гајыдын. Инди шаирләримизин сөзү халга чох лазымдыр. Јә'ни инди редаксијалар сизи ахтарыр.

Бакыја јола дүшдүк. Биз шәһәрә чатанда бүтүн јол арабалар, танклар, зиреһли машынларла долу иди. Әскәрләр кичик групларла кечиб кедирдиләр. Мүһарибә һәлә буралардан чох узагларда олдуғуна бахмајараг, мүһарибә гохусу һаваны долдурмушду. Бакы сәрт бир көркәм алмышды. Елә бил ки, шәһәр бир нечә саат ичиндә тамам башга олмушду. Әкәр шәһәр һаггында белә демәк оларса, бир нечә саат ичәрисиндә Бакы елә бил јаша долмуш, кишиләшмишди. Нә күлүш, нә нәғмә, нә бәркдән данышан варды. Әскәрләр сых бирләшмиш сыраларла сәссиз, мусигисиз, маршсыз, дәстә-дәстә кечиб кедирдиләр.

1941-чи илин ахырында бир груп сијаси ишчиләрлә мән дә һәрби мүхбир сифәти илә Крымдакы Азәрбајчан дивизијасына кетдим. Чәбһә гәзети «Боевој натиск» (Даһа сонра Боеваја Крымскаја) мәним үчүн бөјүк бир мәктәб олду. Тез-тез өн хәттә кетмәли олурдум.

Бурада, Керч чәбһәсиндә мән шаир Илја Селвински. күрчү әдәбијјатшүнасы В. Мачавариани вә шаир Р. Маркиани илә јахын таныш олдум. Бурада, Чәфәр Чәфәровла вә Абас Замановла достлуғум даһа да мөһкәмләнди.

Илја Селвинскини габагларда танyјырдым, лакин бурда, өлүмүн һәр аддымбашы бизи пусдуғу бу јерләрдә, мән ону чох инсани, чох мәрдхасијјәтли бир адам кими таныдым.

Крымда јаздығым илк ше'р азәрбајчанлы гәһрәман «Бәхтијар» һаггында олду. И. Селвински бу ше'ри русчаја тәрчүмә етди вә ше'р «Боевој натиск» гәзетиндә чап олунду. Очерк вә ше'рләрим һәм чәбһә, һәм дә республика мәтбуатында чап олунурду. «Лејтенант Бајрамын күндәлијини» о заман јазмаға башладым. Крымда рус јазычысы Павленко илә таныш олдум. Павленко көзәл нагл етмәк истe'дадына малик бир адам иди. Онда, олмуш бир әһвалаты гәрибә бир марагла тәсвир едиб данышмаг, бәзәјиб нагл етмәк бачарығы вар иди. Бә'зән елә олурду ки, мәним дә көрүб шаһиди олдуғум бир һадисәни о нагл едәрди. Онун шифаһи һекајәләриндән бир нечәсини мән дәфәләрлә ешитмишәм, һәр нагл едәндә тәзә тәфәррүат мејдана чыхыр, даһа мүфәссәл јада дүшүр, нагл етдији әһвалатлар даһа рәнкарәнк, даһа бәдии олурду. Бу нағыллар бош фантазија һесабына долғунлашмазды. Павленконун нагл етдији әһвалатларын тә'сири алтында, достларын арасында, инсан сөзүнүн, инсан бахышынын, һәрарәтини јени бир гүввәтлә һисс етдим.

Һәјатымда бир чох көзәл инсанларла көрүшмүшәм, лакин белә сәмими, садә, ајдын бир инсан үрәјинин ачыгсачыглығыны чох аз көрмүшәм. Көрүнүр бу тә'сирин јаранмасында кәркин чәбһә шәраитинин дә ролу аз дејил.

Мүһарибә јалныз мәрдлик мәктәби дејил, ејни заманда һәм бүтүн халг, һәм дә бизим һәр биримиз үчүн әхлаги кејфијјәтләрин имтаһаны иди. О бизә, биз јазычылара инсан гәлбинин ән дәрин кушәләринә нәзәр салмаға, ади күнләрдә көрмәк мүмкүн олмајан шејләрә диггәт јетирмәјә имкан верди.

Мүһарибә заманы чох шеј итирдик: инсанлары, шәһәрләри, кәндләри; узун илләрин зәһмәти нәтичәсиндә јарадылан сәрвәти итирдик. Лакин чох шеј дә газандыг, лагејдлик, гајғысызлыг азарындан хилас олдуг. Достлуғумуз мөһкәмләнди. Бир-биримизи даһа јахындан таныдыг. Ајры-ајры адамлары да, халглары да. Нәһајәт биз бүтүн гүввәти, бүтүн ағры вә әзаблары илә анладыг ки, доғма торпаг нә демәкдир, Совет адамларынын зәһмәти илә јаранмыш не'мәтләрин мә'насы нәдир.

Мүһарибә бизим һәјатымыза халг дәрдинин ағрысы илә милјон-милјон инсанларын гәзәби илә, чәтин күнләрин мә'јуслуғу илә үмид вә галибијјәтә олан бөјүк инамла кирди.

Крымда Азәрбајчан дивизијасы дөјүшчүләринин һә-

јат вә дөјүш ишләриндән бир пјес јазмаг фикри башыма дүшдү. Бу фикри јалныз бир илдән сонра, Бакыда јаздығым «Вәфа» пјесиндә һәјата кечирә билдим. «Вәфа» пјеси Бакы, Тифлис вә Кировабад театрларында тамашаја гојулду.

Бөјүк мөвзулар бөјүк јеткинлик тәләб едир. Елә мөвзулар вар ки, бир агры кими сәндән әл чәкмир, раһатлыг вермир. өз тәзаһүр вә ифадәсини тапмајынча инсаны раһат бурахмыр. Бу, хүсуси бир ағрыдыр. Бу ағры инсанын бүтүн варлығына јајылыр. Бу, фикир ағрысы, һисс ағрысы, јарадычы аналыг ағрысыдыр. Бу ағры бөјүк мәһәббәт кимидир, вердији бүтүн изтирабларла ширин вә гијмәтлидир.

Мән белә бир ағрыны Ленин һаггында јазмағын дахили тәләбини инадла һисс етдијим заман дујурдум.

Ленин мөвзусу фикирләрими тамам әһатә едиб, јухуларыма кирмәјә, һәјатымын ајрылмаз бир һиссәси олмаға башламадан һәлә чох әввәл, Ленин һаггында ајры-ајры ше'рләр јазмышдым. Јадымдадыр, 1924-чү илин јанвар ајында Бакыда идим. Бу мәним бөјүк шәһәрә илк кәлишим иди. Шәһәр гулагбатырычы уғултусу, курултусу, аглымы чашдыран бөјүк вә һүндүр евләри, бир-биринә бәнзәјән һәдсиз-һесабсыз күчәләри илә мәни һејрәтә салмышды.

Ленин дәфн едилән күнү, бөјүк халг кәдәринин көлкәси јалныз инсанларын үзүнә дејил, бүтүн шәһәрин симасына чөкмүшдү. Рејддә дуран кәми фитләринин налəси илә завод гудокларынын һәјәчанлы сәси бир-биринә гарышдығы о тәнтәнәли дәгигәләр мәнә силинмәз тә'сир бағышлады. Сонра узун бир мүддәт һәр шеј дајанды, һәр шеј донуб галды. Бу тәнтәнәли сүкут бир нечә дәгигә сүрдүјүнә бахмајараг, мәним үчүн вахт өз реал мөвчудијјәтини итирди, мән донуб галмышдым, сусуб, нәфәсини чәкмәјән бу аләмә тамаша едирдим.

Бу унудулмаз дәгигәләрин хатирәси мәним чох илләр сонра јаздығым бир ше'рин әсасы олду:

Һәр шеј сусду,
Дүнја кәсди нәфәсини,
Дәрдлә долу гәлбләримиз
Сусдурмады өз сәсини...

Илләр кечди, В. И. Ленин һаггында јазмаг фикри мәни раһат гојмурду. Һәлә өзүм дә билмирдим бу нә

олачаг, поема, силсилә, ше'рләр, јохса мәнсур ше'р... Ленинин һәјатындан ајры-ајры һадисәләри, епизодлары гејд едир, онун һаггында јазыланлары чох охујурдум. Бүтүн күнләри Бакыда вә Москвада китабханаларда отурур, о илләрин гәзет вә журналларыны вараглајырдым. Халг зеһниндә јашајан Ленинин нәһәнк образы илә мугајисә едәркән онун һаггында олан материалларын касыблығы мәни һејрәтә салырды. О заманлар истифадә едилмәси мүмкүн олан вәсигәләрин чох азында Ленинин чанлы, һәрарәтли, инсани кејфијјәтләрини көрмәк олурду.

«Ленин» поемасы үзәриндә он ил ишләдим. Дүнән мәнә гијмәтли бир кәшф кими көрүнән шеји јенидән позмалы, фәсли тәзәдән башламалы, нечә ил әввәл јаздығыма јенидән гајытмалы, јенидән ишләмәли, ихтисар етмәли олурдум. Бүтүн о илләри мән јени материал ахтарышларынын арасыны кәсмирдим. Бу «ән инсани инсанын» һәјат вә фәалијјәтинә аид һәр шеји дамчы-дамчы јығмаға чалышырдым. Поема үзәриндәки ишин әсас чәтинлији ондан ибарәт иди ки, Ленин һаггында, бөјүк вә кичик шаирләрин, бөјүк тарихи шәхсијјәтләр һаггында јаздыглары кими јазмаг олмазды. Онун һаггында һәгигәти јазмаг, тәмтәрагсыз јазмаг, ингилабын өз иши кими садә вә доғру јазмаг лазым иди.

Мәним ән'әнә вә новаторлуг һаггындакы анлајышларым бу поемада һәр шејдән даһа ајдын вә даһа парлаг ифадә олунмушдур. Тәнгидчиләрин дедијинә көрә мәним јарадычылығымда полемик үнсүрләр даһа күчлүдүр. Мән өзүм дә буну билир вә шүурлу олараг бу јол илә кедирәм. Мән бурада әдәби һәјатымыз мөвзуларындакы мәгаләләрими дејил, мүәллифин көрүшләрини ифадә едән ше'р вә мисраларымы нәзәрдә тутурам.

Ән'әнәләри һәрарәтлә мүдафиә едән адамлар нәдәнсә чох заман онлары јалныз кечмишлә ахтарырлар. Кечмишин мәишәт вә әдәби ән'әнәләринин һамысыны бизим мүасир һәјатымыз вә сәнәтимизин силаһы еләмәк мејлләринин дүзкүн олмадығыны һәлә демирәм. Белә бир суал ортаја чыхыр: ән'әнә јаратмаг мәкәр јалныз кечмишин әлдәјмәз һүгугудур? Нә үчүн бизим кечмишдән гат-гат мараглы вә зәнкин олан һәјатымыз јени ән'әнәләр јарада билмәз вә јаратмамалыдыр? Милли колорит, ше'рин үслубу вә чүмләләри һаггында да һаман сөзү демәк олар. Белә дүшүнмәк ки, «милләтләр нә јарада

билэрлэрсэ артыг јаратмышлар, сәнәтдә милли хүсусијјәт исә чохдан тапылмышдыр, бурада ахтармалы бир шеј јохдур»—мәнчә тамамилә сәһвдир. Бизим һәјатымызда, мүхтәлиф халгларын һәјатынын бу гәдәр бирбирилә јахындан бағлы олдуғу бир дөврдә, бу халгларын бөјүк тарихи әмәлләри бирҝә мүбаризәдә һәјата кечирдикләри бир заманда, онлар елә хасијјәтләр кәсб едирләр ки, милли олдуглары һалда әввәлкиндән даһа чох бејнәлмиләл үнсүрләр дашыјырлар. Милли характерин елә чәһәтләри мејдана чыхыр ки, кечмишдә, башга ичтимаи игтисади шәраитдә бу чәһәтләр мејдана чыха билмәзди. Бүтүн бунлары нәзәрә алмадан, ән'әнәләри, колорити вә дили, инкишафдан мәһрум олан, дәјишмәјән чансыз бир шеј кими гәбул етмәк доғру дејил.

Бә'зи јазычыларымыз, тәнгидчиләримиз, охучуларымыз бә'зән сөз јарадычылығына она көрә е'тираз едирләр ки, бу вә ја дикәр сөз «халгда јохдур». Бу адамлар унудурлар ки, халгын дили бир күндә јаранмајыб, арасыкәсилмәдән инкишаф едир. Сөзләр ајры-ајры адамлар тәрәфиндән «ујдурулур». Мәһз ајры-ајры адамлар тәрәфиндән. Чүнки, бир инсан коллективинин јахуд бүтүн бир халгын јығышыб бир јердә сөз ичад еләмәклә мәшғул олдуғуну тәсәввүр етмәк чох чәтиндир. Сөзләри ајры-ајры адамлар ичад едир, бу сөзләр, һәјата кирир, һамы тәрәфиндән гәбул олунур ја унудулур.

Нә үчүн инди, дилләрин формалашыб инкишаф тапдығы бир заманда, лазым ҝәлдикдә, һәјатын јени һадисәләрини ифадә етмәк үчүн јени сөз јарадылмасын, ахы дилләрин јеткинләшмәси просеси инди дә ҝедир. Мә'лумдур ки, сөһбәт сөз ојунбазлығындан ҝетмир, дилә, фикир вә һиссләринин ифадә васитәси кими јарадычы мүнасибәт бәсләмәк һаггында ҝедир.

Мән өз јарадычылығымда бурада сөјләнән принсипләрә садиг олмаға чалышырам. Әлбәттә, мүвәффәгијјәтсизликләр дә олур, лакин онлар исбат едир ки, бу саһәдә һәлә чох инадла вә диггәтлә иш ҝөрмәк лазымдыр. Отуз иллик јарадычылығымда мән орижинал әсәрләримлә јанашы бир чох тәрчүмәләр етмишәм: Низаминин «Хосров вә Ширин» поемасы, Мајаковскинин бүтүн поемалары вә чохлу ше'рләри, Пушкинин «Полтава», «Граф Нулин» әсәрләри, Шевченконун «Муздур гадын», «Гајдамаглар», «Исмаилбәј», «Испанлар» поемалары, Лермонтовун «Маскарад», «Демон» әсәрләри, Һајненин, Петефинин, Назим Һикмәтин бир сыра әсәрләри, дүнја әдәбијјатынын башга әсәрләри, рус классик вә мүасир ше'рләрини тәрчүмә етмишәм. Әдәби фәалијјәтим мүддәтиндә гырхдан артыг китабым чап едилмишдир. Ше'рләримин тәрчүмәси ССРИ халгларынын дилләриндә олдуғу кими һәм дә инҝилис, франсыз, алман, испан, чех, полјак, мачар, әрәб, фарс, Индонезија, монгол дилләриндә вардыр.

О заман јазырам ки, јазмаја билмирәм. Әкәр илһамсыз, әсил сәнәт јаратмағын мүмкүн олмадығы фикри доғрудурса, бу да бир һәгигәтдир ки, систематик, инадкар зәһмәт чәкмәдән, сәнәт әсәри јаратмаг мүмкүн дејил. Бош бир ишдән өтрү јарадычылыг әмәјиндән ајрыланда буну даһа кәскин һисс едирсән. Сонра ҝүнләрлә, һәфтәләрлә өз јолуна дүшә билмирсән. Јарадычылыг иши һәјатымы нараһатлыг, әзаб вә севинч илә долдуруб. Нә олар, әкәр әзаб чәкир, севинир, һәјәчан кечирирәмсә, демәк јашајырам.

ЈЕНИ ЈАРАДЫЧЫЛЫГ ГӘЛӘБӘЛӘРИНӘ ДОҒРУ!

Дан јери јаваш-јаваш гызарыр. Гатарымыз Араз боју узаныб кәлән јолла јохуша галхыр, кет-кедә сүр'әтини азалдыр. Ахшамдан бәри һавадан асылмыш бүркү бир аз сөнүр. Һәрдән паровозун фит сәси дағлара әкс-сәда салыр. Дан јериндән ајрылан гызартылар, елә бил бүтүн әтрафы гырмызы тозла өртүр. Ачыг пәнчәрәдән кәлән хәфиф меһ адамын үзүнү охшајыр. Бајагдан бәри донуб гурумуш, гара нәһәнк балыг белинә бәнзәјән дағлар јаваш-јаваш ајдынлашыр. Инди онларын арасы узун бир балыға бәнзәјир. Бу балыға бахдыгча адама елә кәлир ки, ики тәрәфиндә боз дағларын узун силсиләси көрүнән Араз дәрәси, бөјүк бир торпағын синәсиндә ачылмыш хәнчәр јарасыдыр. Шәфәгләрин гырмызы рәнкинә бојанмыш Араз да бу јаранын үстүнә сарынмыш ганлы бир тәнзифдир.

Мән пәнчәрә габағында дуруб дүшүнүрәм. Бу саһилләри бир-бириндән ајыран Араз анчаг торпағын үстүндә бир сәрһәд золағы јаратмыш, бир ајрылыг, һәсрәт хәтти чәкмишдир. Чағлајыб кедән бу суларын алтында исә, һеч бир заман ајрылмајан ваһид бир торпаг, бир көк вардыр. Тарихин әдаләтсиз һөкмү илә бир-бириндән ајры салынмыш гардашларын алын тәри илә бечәрилән, онлар үчүн ана кими әзиз олан, онлара һәрәкәт вә не'мәт верән бу торпағын дәрин гатлары һеч бир заман бир-бириндән ајрылмамышдыр.

Һава ишыгланыр. Узагларда гарлы дағлар көрүнүр. Вагонлакы адамлар ојаныр. Нахчыванда пленум кечирмәјә кедән јазычы јолдашларымла бәрабәр ачылан сабаһы саламлајырыг. Јыртычы бир гуш ганады кими јол үстүнә әјилмиш отсуз, ағачсыз дағларын чан сыхан мәнзәрәсини көрүр, өз сәриллијини биздән әсиркәјирмиш кими узаглара чәкилмиш гарлы дағлар силсиләсинә һәсрәтлә бахырыг. Бирдән кимсә:—бах, о Иланлы дағдыр,—дејә дүзүн ортасында дик галхмыш дағы бизә көстәрир. Иланлы дағ елә бил ки, нәһәнк бир гурғушун фәввварәсидир. Гүввәтлә көјә галхыб, сеһркар бир әлин һәрәкәти илә бирдән донуб һавада галмышдыр.

Артыг Нахчывана јахынлашырыг. Нахчыван вагзалында бөјүк бир издиһам Азәрбајчан совет јазычылары нүмајәндәләрини күл-чичәклә, алгыш вә тәбәссүмлә гаршылајыр. Пионерләр әлләриндә гызылкүл дәстәләри бизи әһатә едирләр.

— Хош кәлмисиниз! — һәр тәрәфдән бу сәс јүксәлир. Доғрудан да бизим гәлбимиз хош бир дујғу илә чырпыныр. Көзүмүз күлүр. Биз Нахчывана, доғма Азәрбајчанын бу гәдим торпағына сәчдә етмәк, әјилиб дөнә-дөнә ону өпмәк, онун зәфәр вә мүбаризәләрлә долу тарихини хатырлајараг бу күнкү гајнар һәјатыны өз көзләримизлә көрмәк үчүн кәлмишик.

Нахчыванлыларын сәмимијјәт вә мәһәббәтинин һүдуду јохдур. Онлар Нахчыванда кечириләчәк Јазычылар Иттифагы пленумуну көзәл бир халг бајрамы кими кечирмәк, халгын өз доғма әдәбијјатына мәһәббәтини вә бу әдәбијјаты јараданларын халга миннәтдарлығыны нүмајиш етдирмәк үчүн әлләриндән кәлән һеч бир шеји әсиркәмәмишләр. Биз Нахчыванын јени тикилмиш вә тикилмәкдә олан биналары, узун кениш асфалт күчәләри, бағлары илә таныш олуруг. Биз дүнја ме'марлығынын ән көзәл нүмајәндәләриндән бири олан Мө'минә Хатун мәгбәрәсинин гаршысында дајаныб нахчыванлы Әбубәкр Әчәминин маһир әлләри, онун бөјүк дүһасынын гүдрәтилә јаранмыш бу мисилсиз сәнәт әсәринә бахыр вә тәәссүфлә бир-биримизә дејирик:

— Нә үчүн бу көзәл абидә белә заваллы һала дүшмүшдүр?

Республикамызда тарихи абидәләри горумаға борчлу олан тәшкилатлар, бу тәшкилатын башчылары, бу көзәл, надир абидәнин јаваш-јаваш мәһв олуб кетдијини көрүб утанмырлармы? Совет дөвләтинин мәдәнијјәтә, тарихи абидәләрин сахланмасы, бәрпасы вә горунмасына бурахдығы милјон-милјон пуллар, васаит нә үчүн

агыллы, тәдбирли бир гајда илә Нахчывандакы бу мисилсиз мәгбәрә кими абидәләрин сахланылмасына, бәрпасына сәрф едилмир. Бу әфәедилмәз е'тинасызлыг вә мәдәнијјәтсизлик үчүн ким чаваб верәчәкдир. Халг өз тарихи абидәләринә беләә лагејд мүнасибәт бәсләјән адамлары багышлајармы?

Совет гурулушу дөврүндә Нахчыванда бир чох биналар тикилмиш, су кәмәри чәкилмиш, јоллар салынмышдыр. Гәдим Нахчыван—Шәргин гапысы, Азәрбајчан тарихинин чанлы шаһиди Нахчыван, јени сосиалист шәһәринә чеврилир. Лакин һәлә нә гәдәр көрүләчәк ишләр вар. Һәлә нә гәдәр торпаг биналар, дар күчәләр, учуг евләр, гајгысызлыг вә диггәтсизликдән јанмыш, гуру јерә чеврилмиш баглар вардыр. Бүтүн бунлар, дөврүмүзүн руһуна, гурулушумузун маһијјәтинә ујғун олараг, сүр'әтлә јениләшмәк, бәрпа едилмәк, көзәлләшмәк үчүн јерли тәшкилатлардан, республика тәшкилатларындан, Нахчыван әһалисиндән, бизим һамымыздан даһа артыг диггәт, һүммәт вә кәркин иш тәләб едир. Нахчыванын торпаглары алтында јатан сајсыз-һесабсыз хәзинәләрин һәлә ән аз бир һиссәси кәшф едилмиш вә бунлардан да чох чүз'и бир һиссәси халгын истифадәсинә верилмишдир. Мәшһур Бадамлы сујунун үстүндә механикләшдирилмиш јени көзәл бир завод тикилмишдир. Бу заводун мүхтәлиф сехләриндә ишләјән ишчиләр өз дадлы сулары һаггында бөјүк гүрур вә мәһәббәтлә данышырлар. Бадамлы заводуна раһат јол чәкилмиш, бу јолун әтрафында, заводун һәјәтиндә јүзләрлә ағач әкилмишдир. Һәр тәрәфдә гајгылы бир инсан әлинин сәмәрәли иши һисс олунур. Лакин Нахчыванда сајы јүздән јухары олан башга мә'дән сулары вардыр ки, бунлар лазыми чидди дөвләт тәдбири илә абадлашдырылыб халгын истифадәсинә верилмәмишдир. Бу јахынларда тәбии бир фәлакәт нәтичәсиндә демәк олар ки, тамамилә хараба бир һала дүшмүш, гијмәтли Сираб сујунун үстүндә бөјүк завод бинасы, сәлигәли истираһәт евләри тикмәк һәлә дә бир хош арзу олараг галыр. Чулфадан бир аз јухары бир нечә гајалардан фәввәрә вуран, дүнјанын ән надир суларындан—мәркмушлу сулар һәлә дә башсыз-бахымсыз бир һалда ахыб кедир.

Нахчыван торпагларында јатан мүхтәлиф гијмәтли мә'дәнләр, онун кениш тарлаларында јетишән памбыг, үзүм, Ордубадын мәшһур мејвә баглары, Нахчыван мухтар республикасынын түкәнмәз сәрвәтләриндәндир. Лакин бу јерләрин ән гијмәтли вары инсанлар—бу күнү гуран, сабаһа јоллар ачан, өз зәһмәти илә сајсыз не'мәтләр јарадан инсанлардыр.

Нахчыван мәдәнијјәт сарајынын кениш салону адамла долмушдур. Нахчыванлылар Азәрбајчан Совет Јазычылары Иттифагы пленумунун ичласына кәлмишләр. Биз Нахчыванда јашајан јазычыларын јарадычылыгы һаггында өз гәләм достларымыза вә бүтүн Нахчыванын зијалыларына үрәк сөзүмүзү демәк истәјирик. Бурада јашајан јазычыларын јаратдыгы әсәрләрдә олан мүвәффәгијјәтләрдән данышмаг, онлары јени јарадычылыг ишинә һәвәсләндирмәк вә онларын нөгсанларындан ачыг-ачыгына данышмаг истәјирик. Бизим сөзүмүз Нахчыванда јашајан јазычылар үчүн, онлары севән, онларын гајғысына галан бир гардаш сөзүдүр. Биз сәнәтимизә илһам верән бөјүк Коммунист партијасынын өлмәз идејаларыны өз бәдии әсәрләриндә әкс етдирмәк истәјән, халгымызын коммунизм угрундакы мүбаризәсинин ајры-ајры сәһифәләрини бәдии образларла чанландырмаг истәјән, дөврүмүзүн ән көзәл наилијјәтләриндән бири олан совет халгларынын гардашлыг достлугуну илһамла тәрәннүм едән јазычы јолдашларымыз һаггында садә, сәмими сөһбәт башлајырыг.

Бу күн Азәрбајчан совет әдәбијјатынын үмид верән бир дәстәси Нахчыванда јашајыб-јарадыр. Бу јазычы вә шаирләрин әксәријјәти кәнчдир. Нахчыванлы јазычыларын јарадычылыгы һаггындакы сөһбәти кәнч шаир Мәшкур Әләкбәровун мисралары илә башламаг олар: О јазыр:

> Гыш фәсли кириб јаґса да гар, олса да шахта,
> Хошбәхт елимин, халгымын өмрүндә баһардыр.

Кәтирдијимиз бу сәтирләр бизим јени коммунизм дүнјасында јашајыб јарадан инсанларын әбәди, мә'нәви баһарыны тәрәннүм едир. Шаир һаглы олараг бу баһарын ади фәсилләрин һөкмүнә табе олмадыгыны сөјләјир.

Нахчыванда јашајыб јарадан Һүсејн Разинин, Әлјар Әлијевин, Әһмәд Маһмудовун, Мәммәд Әскәровун, Мүзәффәр Нәсирли, Әкбәр Мәфтун вә башгаларынын ше'р-

ләри мүхтәлиф гүввәтдә, мүхтәлиф мөвзуда вә мүхтәлиф јарадычылыг сәвијјәсиндә јаранан әдәбијјатын характер нүмунәләридир. Бу шаирләрдән бир чохунун сон вахтларда јаздыглары ше'рләр онларын кет-кедә пүхтәләшдикләрини көстәрир: Әлјар Әлијевин «Азәрбајчан» журналынын 5-чи нөмрәсиндә дәрч едилмиш «Интизар» шe'ри, өз ишинә, сәнәтинә бөјүк бир гајғы вә сәдагәтлә јанашан буруг устасы һаггында бир нәғмә кими сәсләнир.

Өз сәмимилији вә тәравәти е'тибары илә Емил Меһдијевин «Сәнин әлләрин» адлы ше'ри дә диггәти чәлб едир:

Аначан үрәјим долмушдур јенә,
Јахын кәл, гулаг ас гәлбим дејәнә.
Тәзә бир нәғмә дә гошмушам сәнә,
Дәрдләрә дәрмандыр сәнин әлләрин,
Аһ, нә меһрибандыр сәнин әлләрин.—

дејәрәк кәнч шаир ана әлләринин түкәнмәз меһрибанлығыны, онун һәгигәтән инсан көнлүнә бир мәлһәм, бир шәфа олдуғуну поетик бир дилләә ифадә етмишдир.

Сон вахтларда нәшр олунан шe'рләр ичәрисиндә Камилә Ағајеванын «Кәнчлик» шe'ри ән јахшы нүмунәләрдән сајылмалыдыр. Бу, көзәл һисслә јазылмыш һәгиги бир шe'р нүмунәсидир. Мүәллифин кәнч олдуғуна вә тәләм тәчрүбәсинин азлығына бахмајараг бу әсәрдә онун инчә, поетик, лирик үрәк дөјүнтүләри ајдын дујулур:

Јашамаг, јаратмаг, севмәк һәвәсли,
Еј бу күн үрәкли, сабаһ нәфәсли,
Өмрүн баһар чағы дејирләр сәнә,
Мән алгыш дејирәм һәр тәранәнә.

Кәнчлик сирдашындыр, арзулар сәнин,
Һәр ан көзләриндә һәјат вар сәнин.
Башладым ешгинлә шe'р јазмаға,
Көрдүм ки, шe'рсән башдан ајаға.

Гуртармаз һеч заман сөһбәтин, сөзүн,
Мәним јаздығымдан көзәлсән өзүн,
Јалныз бирчә сөзүм вар сәнә кәнчлик,
Өмүрлүк олајдым јар, сәнә кәнчлик.

Бурадакы ифадә јенилији, поетик интиһабын зәрифлији, сөзләрин садә вә сәмимилији охучуда хош бир тә'сир бурахыр.

Нахчыванда јашајан јазычылар арасында шаирләр әксәријјәти тәшкил едир, лакин бурада һекајәләри, повест вә драм әсәрләри илә охучулара таныш олан истe'дадлы бир насир дә вардыр. Бу насир Емил ја Камилә кими кәнч дејил. Лакин әсәрләриндәки еһтирас, һәвәс вә дујғулар үмумдлу бир јарадычылыг кәнчлијиндән хәбәр верир. Бу насир Һүсејн Ибраһимовдур. О, бир нечә илдир ки, бәдии јарадычылыгла мәшғул олур. Бир сыра јахшы һекајәләрин мүәллифидир. Јалныз Нахчыванда јашајан јазычылар ичәрисиндә дејил, үмумијјәтлә Азәрбајчан насирләри арасында Һ. Ибраһимов сәмәрәли ишләјән, кет-кедә пүхтәләшән, мөвзуларыны билаваситә һәјатдан алан вә онлары өзүнә мәхсус бир гәләмлә ишләјән истe'дадлы бир јазычыдыр. Һүсејн Ибраһимовун јарадычылығында һәјатымызла сәсләшән ајры-ајры һадисәләрин чидди бир шәкилдә гәләмә алынмыш нүмунәләри илә бәрабәр, сатирик планда јазылмыш әсәрләр дә вардыр. Онун «Зәрифәнин чичәкләри» кими лирик, мә'налы һекајәси илә бәрабәр «Бөјүк достлуг», «Күлзар», «Чәтин јолларда» вә башга бу кими бир сыра ири һәчмли, ајры-ајры образларын сәчијјәсини әтрафлы тәсвир едән һекајәләри дә аз дејилдир. Онун сон вахтларда јаздығы «Баһарын һекајәси» адлы повести чидди бир јарадычылыг ишинин мәһсулудур. Бурадакы һадисәләрин һәјатилијини, ајры-ајры образларын инандырычылығыны, мәгсәд ајдынлығыны вә әсәрин үмуми руһундан доған тәрбијәви мә'насы бизә бу әсәри сон вахтларда јаранмыш нәср әсәрләримизин јахшы нүмунәләри сырасында гојмаға һагг верир. Јазычынын јаратдығы повестдәки мәнфи вә мүсбәт образлара олан мүнасибәти һадисәнин бәдии мәнтигиндән доған мүнасибәтдир. Бурадакы мәнфи типләрдән олан һәким Сәлим фәлакәтә сүрүкләдији гызын сәмими, садә суалына—«Сиздә вичдан јохмудур?» суалына вердији чаваб чох характерикдир. О утанмадан нифрәт доғуран бир һәјасызлыгла гыза чаваб верир ки, мән һәкимәм, мән нечә-нечә хәстәләри мүајинә етмишәм, анчаг һеч кимин бәдәниндә вичдан дејилән шеји көрмәмишәм. Бу чүмлә илә мүәллиф һәким Сәлимин дахилән нә гәдәр бош, чүрүк олдуғуну, онун инсан шәрәфиндән, инсан сифәтиндән нә гәдәр узаг олдуғуну көстәрир. Сәлим вичданын мадди бир шеј олмадығыны билмәмиш дејилдир. Лакин о, гәсдән габа бир шәкилдә,—һеч кәсдә вичдан дејилән шеј көрмәдим, демәклә онун үчүн инсан мә'нәвијјатынын һеч бир әһәмијјәти олмадығыны вә өз мәнафејинә ујғун кәлән һәр

шejдə инсан дујғуларыны тапдајараг, вичданы, намусу бир кənара атыб истəдији кими hərəкəт етмəјə hазыр олдуғуну билдирир.

Һүсејн Ибраһимовун һекајəлəри ичəрисиндə ујдурулмуш. həгигəтдəн узаг вə инсан үрəјинə һеч бир көзəл дујғу ашыламајанлары да вардыр. Онун «Сакит ахшамлар» һекајəси бу тəбилдəндир. Бурада, иллəрлə өз оғлунун јолуну көзлəмиш бир ананын бир ичласда мүһарибəдəн сөһбəт дүшəн кими сəрһəдчи оғлуна «кəлмə, сəрһəдди мөһкəм гору»—дејə мүрачиəт етмəси əлбəттə həгиги инсан дујғусундан узаг, ујдурулмуш бир шејдир. Мүəллиф «Зəрифəнин чичəклəри» һекајəсиндə исə халглар арасында олан достлуг вə Вəтəн мүһарибəси иллəриндə азəрбајчанлы дөјүшчүлəрин маһарəти, рəшадəти һаггында јығчам, тə'сирли бир сəһнə јаратмышдыр. Ибраһимовун јалныз совет халглары дејил, башга халгларын да һəјатындан алынмыш һекајəлəр јазмасы јахшыдыр. Онун Түркијə азадлыг севəнлəринин мүбаризəсинə һəср едилмиш «Чəтин јолларда» һекајəси бəдии чəһəтдəн гүввəтли вə тə'сирлидир. Бурада бир həгигəт бəдии ифадəсини тапмышдыр ки, пис халг јохдур, ајры-ајры пис адамлар вар. Һəр халгын, əмəкчи, азадлыг севəн, миллəтлəр, халглар арасында гардашлыг, достлуг јаранмасы уғрунда мүбаризə апаран мəрд оғуллары, гызлары вардыр. Башга халгларын сəадəтинə дүшмəн олан инсанлар өз халгларынын да сəадəтинə дүшмəндирлəр.

Һ. Ибраһимов бир сыра сатирик һекајəлəриндə вə кичик пјеслəриндə чəмијјəтимиздə олан көһнəлијин галыгларыны, ајры-ајры түфејлилəри гырманчлајыр, ифша едир. Онун «Сəдрин мə'сунијјəти» һекајəсиндə халг арасында дејилдији кими «дəрисини кола вермəјəн» бир горсында дејилдији кими «дəрисини кола вермəјəн» бир горсында мүдирин образы јарадылмышдыр. Һехаг—мəрдимазар мүдирин образы јарадылмышдыр. Һекајəнин сону əсəрин бəдии мəнтигинə ујғун олараг елə гуртарыр ки, охучуја һазыр ресепт верилмир. Лакин охучу һадисəнин инкишафыны, образларыны, hərəкəтини диггəтлə излəдикдə лазыми нəтичəни өзү чыхарыр.

Гəһрəман Гүдрəтов мүəллифин сатирик һекајəлəриндəн биринин əсас гəһрəманыдыр. Бу «гəһрəман» бир тојугдан илдə 400 јумурта алмаг вə бүтүн колхозлары кериде гојмаг хəјалына дүшмүшдүр. О, һəјатын, шəраитин објектив имканларыны јох, анчаг адынын Гəһрəман, фамилијасынын Гүдрəтов олдуғу үчүн һəр шејə галиб кəлəчəјинə инаныр. Бу образда өзүнə инанан, коллективин күчүнү һесаба алмајан, һəр шеји инзибати јолла һəлл елəмəјə чалышан бир јекəбашын сурəтини көрүрүк. Һүсејн Ибраһимов «Сабир» колхозунун сəдри бу Гəһрəман Гүдрəтовла охучуну лазымынча таныш етдикдəн сонра јазыр:

«Гүдрəтов јарым саат сосиализм јарышы һаггында өз билдији кими данышды».

«Өз билдији кими данышды»!—Јахшы дејилмишдир. Мүəллиф, Гүдрəтовун нə данышдығыны вə нечə данышдығыны узун-узады тəсвир етмир. О, бу чүмлə илə охучуја имкан верир ки, Гүдрəтовун нитги һаггында өз тəсəввүрүнү јаратсын вə билир ки, бу тəсəввүр мүəллифин Гүдрəтов һаггындакы јаратмаг истəдији тəсəввүрүнə чох јахын олачагдыр. Чүнки, əсəрин əввəлки һиссəлəриндə Гүдрəтовун характеринə бəлəд олан охучу онун нитги һаггында да өзү мүəјјəн тəсəввүр јарада билəчəкдир. Һүсејн Ибраһимовун сатирик гəлəми гүввəтлидир. О бу сəпкидə јазылмыш һекајəлəрин бир чохунда мүвəффəг олур.

Һекајəлəрдə тəсвир едилəн колхозун «Сабир» адына олдуғу да тəсадүфи дејилдир. Һекајəнин сонунда јарышда мəғлуб олмуш Гүдрəтовун пəришан бир һалда həјəтдəки ағачлардан бирине сөјкəниб фикирлəшдији заман идарə һеј'əтинин бинасындан күлүш сəслəри кəлир. Орда Сабирин ше'рини охујурлар.

Чырманырыг кечмəјə чај кəлмəмиш,
Башлајырыг гызмаға јај кəлмəмиш...

Бу сөзлəр, өзүндəн разы, јекəбаш колхоз сəдрини чох көзəл характеризə едир.

Һүсејн Ибраһимовун бөјүк Азəрбајчан мүтəфəккири Мирзə Фəтəли Ахундов һаггында јаздығы «Бөјүк достлуг» һекајəси дə онун јахшы əсəрлəриндəндир. Бу һекајəнин ајры-ајры сəһнəлəри илһам вə бачарыгла јазылмышдыр. Јалныз һекајəнин сону бир гəдəр узадылмыш, əсəрин үмуми аһəнкини позмушдур. Һүсејн Ибраһимовун əсəрлəри көстəрир ки, Нахчыванда јахшы бир насир јетишир

Нахчыванда јашајан јазычыларын əсəрлəриндə бир сыра чидди нөгсанлар да вардыр. Бунлардан бири, истəр ше'р, истəр һекајəлəрдə һисс олунан мөвзу мəһдудлуғу вə хүсусəн ше'рлəрдəки бир нөв тəкрардыр. Нахчыван-

ты јолдашлар республикаларынын һәјатындан, бурда јашајан зәһмәткешләрин ишиндән, күчүндән, аз јазырлар. Ше'рләрдә бир нөв сејрчилик вә бә'зән дә ичтимаи мәзмундан узаг, интим һиссләрин тәрәннүмү өзүнү көстәрир.

Әсәрләрин дили үзәриндә даһа диггәтлә ишләмәји нахчыванлы гәләм јолдашларымыза төвсијә етмәлијик. Бә'зән јахшы бир фикрин ифадәси үчүн ишләдилмиш сөз јеринә дүшмәдикдә вә ја ифадә етдији мә'наја ујғун олараг ишләдилмәдикдә әкс нәтичә верир. Һүсејн Разинин «Јајлаг» адлы ше'ри үмумијјәтлә пис ше'р дејилдир. Бурада вәтәнин тәбии көзәлликләринә сәмими бир мәһәббәт ифадә олунур. Онун јајлаглара, «Гәләмлә, кағызла кәлиб кәзирәм бу јерләри дағларын саһибитәк» демәси јериндә вә јахшыдыр.

Лакин Рази «Елә бил ки, бөјүјүр мәним синәмдә үрәк»—дејә ше'рини битирир. Мә'лумдур ки, үрәк бөјүмәси һеч дә јахшы бир мә'на ифадә етмир. Белә дил нөгсанлары башга шаирләрин ше'рләриндә дә вардыр. Һүсејн Ибраһимовун һекајәләриндә дә бу вә ја дикәр шәкилдә дил вә ифадә нөгсанларына раст кәлирик. Шаирләрә бир төвсијәмиз дә бу олмалыдыр ки, онлар анчаг, һиссә, һәјәчана архајын олмасынлар. Јаздыглары ше'рләрдә фикрин тәравәтинә, сөзүн јенилијинә, форманын орижиналлығына диггәт јетирсинләр. Сәнәткарлығын чәтин, шәрәфли елмини инадла өјрәнмәјә чалышсынлар. Бу сәнәткарлыг мәсәләләриндә ше'рин техники чәһәтләри дә мүһүм јер тутур. Мәсәлән, «јашыллыглар», «будаглар» вә бу кими «гафијәләр» ше'р гајдаларыны билмәмәкдән ирәли кәлир. Һәм дә унутмаг лазым дејил ки, һәр бир јенилик, анчаг ондан габагкы мөвчуд ирси јахшы билмәк вә бу ирси јахшы өјрәндикдән, билдикдән сонра онун мүасир инкишаф пилләсинә ујғун олмајан чәһәтләрини јениләри илә әвәз етмәк, бу ирсин әсасында, мөвчуд мүтәрәгги ән'әнәләрин әсасында ирәлиләмәк, јени үфүгләр, јени сәһифәләр ачмаг јолу илә мүмкүндүр. Бу һеч дә мөвчуд олан форма, ифадә јолу вә үсулларына јени дон кејдирилмәси дејил, бәлкә дә инкишаф етмәк, ирәлиләмәк вә јени кејфијјәтләр јаратмаг демәкдир.

Бир чәһәти дә унутмаг олмаз ки, сәнәтдә, әдәбијјатда да јенилик, мүасирлик өзбашына, мүбаризәсиз јаранан бир шеј дејилдир. Онун уғрунда фәдакарлыг көстәрмәк,

мүбаризә апармаг вә бу шәрәфли ишдә һеч бир јерсиз тә'нәләр, авам ирадлар вә чох заман фикри керiликдән доған е'тиразлардан горхмаг лазым дејилдир. Бизим сәнәтин јенилији әсримизин, дөврүмүзүн јенилијиндән доған, онун тәләбләринә чаваб вермәк үчүн лазым кәлликдә артыг өз тарихи ролуну ојнамыш гајдалары, дәбләри позан бир јениликдир.

Јазычы, гаршысында халгы көрмәлидир. О јаздығы әсәри кениш охучу күтләсинин үнванына көндәрир. Почта гутусу—гәзет, журнал, китаб, радио, јазычынын әсәрини анчаг јазычыја мә'лум олан үнванлара дејил, ән чох она мә'лум олмајан үнванлара апарачагдыр.

О буну дүшүнмәлидир. О, үзүнү көрмәдији јүзләрлә, минләрлә охучуну нәзәрә алмалыдыр. Бир шаирин ше'ри, онун изтираб вә севинчини ифадә едән јазы о заман гәләмә алынар, даһа доғрусу, о заман почта гутусуна салыныб минләрлә охучуја көндәрилә биләр ки, бу һисс, бу изтираб вә севинчләр башгалары үчүн дә мараглы олсун, онларда ичтимаи мә'на олсун. Онлардакы инсан дујғулары анчаг бир адама мәхсус олуб, кичик интим бир даирәдән кәнара чыха билмәјән тәәссүратын ифадәси олмасын. Әкәр белә дејилсә, јазмағы сәнә гадаған едән јохдур. Ше'р јаз, ону севдијин бир гыза оху, сонра да гатла гој чибинә.

Нахчыванда јашајан јазычыларын әсәрләри илә таныш олдугда, дедијимиз кими, бир мөвзу мәһдудлуғу көзә дәјир. Лакин белә бир мәһдудлуг үчүн әсас вардырмы? Јох! Азәрбајчан торпағынын ајрылмаз бир һиссәси олан Нахчыванын истәр узаг тарихиндә, истәр јахын тарихиндә, хүсусилә, онун бу күнкү гајнар һәјатында нечә-нечә ше'р, һекајә, поема, повест, роман вә драмалара мөвзу олачаг зәнкин материал вардыр.

Нахчыванын јазычыларынын ше'р вә һекајәләринин бир чохунда заман вә мәкан мүчәррәдлији вардыр. Нәдәнсә онлар өз мүһитләриндән, онлара јахшы таныш олан һадисә вә инсанлардан аз јазырлар. Әлбәттә, әдәбијјат папирос дејил ки, «Бакы Казбеки», «Ростов Казбеки» дејә истеһсал олундуғу јерә көрә ад дашысын. Лакин бәдии әдәбијјат ичтимаи һәјатын, конкрет инсан характеринин образлы ифадәсидирсә, бу конкретлик, бу характерләрин колорити әсәрдә һисс олунмалыдыр. Бир халгын бәдии әдәбијјаты, бу әдәбијјатдакы инсан характерләринин дәринлији, мүхтәлифлији, һадисәләрин зән-

кинлиjи, сәнәткар манерасынын орижиналлығы илә мараглы олдуғу кими, ондакы мүһит, jерли колорит, пеjзажларын хүсусиjjәти вә муәjjән бир замана аид олан деталларын тутарлы вә инандырычы олмасы илә дә фәргләнир.

Нахчыванда јашајан јазычылар өз јерләрини, өз јурдларыны дәрин бир мәһәббәтлә севирләр. Буна шубһә јохдур. Лакин бу мәһәббәт, бу меһрибанлыг, бу үрәк һәрарәтини биз онларын јазыларында даһа дәрин, даһа гүввәтли көрмәк истәјирик. Шубһәсиз ки, Нахчыван зәһмәткешләринин һәјатындан әсәр јазмаг онун тарихини вә бу күнүнү бәдии образларда чанландырмағы биз анчаг Нахчыван јазычыларына аид олан бир иш һесаб етмирик. Бу шәрәфли вәзифә бүтүн Азәрбајчан совет јазычыларынын вәзифәсидир.

Нахчыванда тәсвирә вә тәгдирә лајиг чох шејләр вардыр. Азәрбајчанын бу гәдим торпағында халгымызын дүнја мәдәнијјәтинә бәхш етдији өлмәз сәнәт абидәләри јүксәлмиш, бу доғма торпагларымызын гојнунда һәр һансы бир милләт үчүн әбәди ифтихар ола биләчәк инсанлар јетишмишдир. Нахчыванда јетишмиш сәнәткарлардан бир чоху демәк олар ки, бизим муасирләримиздир. Чәлил Мәммәдгулузадә, Әлигулу Гәмкүсар, Һүсејн Чавид, Мәммәд Сәид Ордубади, Бәһруз Кәнкәрли вә саирә. Нахчыванын илк бахышда сәрт көрүнән боз дағларында, онун илин чох ајларында сусуз галан дәрәләриндә, онун говурға кими говрулмуш гырмызы торпаглы чөлләриндә јахын вә узаг кечмишин нә гәдәр диггәтәлајиг һадисәләри баш вермишдир. Нахчыванда јаранмыш вә XII әсрдә бүтүн дүнја сәнәт аләминә јени бир мәктәб кими дахил олмуш ме'марлыг сәнәтинин өлмәз абидәләри бу күн дә баханларын һејрәтинә сәбәб олур. Мәшһур рус сәнәтшүнасы М. В. Алпатов Нахчывандакы Мө'минә Хатун мәгбәрәси һаггында белә јазыр.

«Фирдовсинин «Шаһнамә»си, Низаминин «Лејли-Мәчнун»у кими Шәргин өлмәз классик әсәрләриндә дујдуғумуз бәшәри тәравәт гохусуну биз Нахчыван абидәләриндә дујуруг.

XII әсрин сонларында јашамыш мәшһур Азәрбајчан ме'мары нахчыванлы Әчәми Әбубәкрин јаратмыш олдуғу көркәмли тарихи абидә—Мө'минә Хатун мәгбәрәси хүсуси бир көзәллик вә зәрифлијә маликдир.

Гүдрәтли, бир гәдәр дә габа деспотизм ифадәси олан

Гаһирә мәгбәрәләриндән фәргли олараг Мө'минә Хатун мәгбәрәси даһа инчә, даһа зәриф, даһа лирикдир».

Нахчыван ме'марлыг мәктәби бүтүн Шәргдә шөһрәт тапмыш, Марага, Урмија вә Чулфада бир сыра биналар бу мәктәбин үслубу әсасында тикилмишдир. Бу ме'марлыг мәктәбинин гүввәти XII әсрдән башлајараг, бу күнә гәдәр бир сыра Авропа вә Асија шәһәрләриндәки абидәләрдә өз тә'сирини көстәрмәкдәдир. Урмијадакы Үчкүнбәз, Марағадакы Көј күнбәз бу мәктәбин јаратдығы сәнәт әсәрләридир. Бир тәрәфи Испанија, бир учу Һинд дәнизинин саһилләринә гәдәр узанан учсуз-бучагсыз торпагларда јүксәлән бир сыра ме'марлыг абидәләри ја билаваситә азәрбајчанлы ме'марлар тәрәфиндән тикилмиш, ја да онларын јаратдығы исте'дадлы ме'марлыг мәктәби тә'сири алтында јаранмышлар.

Нахчыван ме'марлыг мәктәбинин ән көзәл хүсусијјәтләриндән бири ондакы бәшәри һиссләр, демократик үслубдур. Бу биналар әзәмәти илә инсаны мәһв етмәк, ону горхутмаг, бүтүн ирадәсини сарсыдараг өзүнә инамыны азалтмаг үчүн дејил, инсанда инсан ләјагәти, инсан шөһрәтини артырмаг үчүн онун гәлбини инам, фәрәһлә долдурмаг үчүн јаранмышдыр. Биз бу һуманист, бәшәри һиссләри даһа сонракы әсәрләрдә јашајыб-јаратмыш нахчыванлы шаирләр, алимләр вә рәссамларын әсәрләриндә дә көрүрүк. Нахчыван, јетириб бәсләдији мәшһур алим, јазычы вә сәнәткарларын ады илә доғрудан да фәхр етмәјә һаглыдыр. Әбу Әли Ибн Синанын әсәрләринә шәрһ вә тәнгид јазмыш Нәчмәддин Әһмәд Нахчывани, XIII—XIV әсрләрдә Азәрбајчанда ичтимаи-игтисади һадисәләри топлајыб јени елми бир әсәр јаратмыш, «Дәстурил Китаб» мүәллифи Мәһәммәд Нахчывани, XVII әсрдә јашамыш вә өз вәтәниндә јаделли ишғалчылар тәрәфиндән тә'гиб олундуғуна көрә Һиндистана гачмаға мәчбур олмушду. Шаир Ибраһим Ордубади, өз сатирасына көрә вәтәниндән говулмуш, гүрбәтдә чан вермиш мәшһур шаир Мирзә Садиг Ордубади Иран деспоту Шаһ Аббасын әмрилә е'дам едилмиш, мәшһур шаир вә алим Мирзә Мәһәммәд Ордубади Нахчыван торпағында јетишмиш адамлар иди.

Нахчыванда јетишмиш мәшһур азәрбајчанлы алим, шаир вә сәнәт адамларынын сајы чохдур. Јалныз адларыны чәкдијимиз бу адамлар гәдим Азәрбајчан торпағы олан Нахчыванда Азәрбајчан халгынын елм вә мәдәниј-

jətinin uzun əsrlərdən bəri neçə inkişaf edib kəldijini ajdın kөstərir. Naxçıvanın uzun, ibrətli və maraqlı bir tarixi vardır. Həlә eramızdan 7—8 əsr əvvəl bu jerlər Midija dөvlətinin tərkibinə daxil olduğu zaman burada Azərbajcan mədənijjətinin, Azərbajcan tarixinin səhifələri jazılırdı. Miladdan dөrd əsr qabaq makedonijalı bөjүk İskəndər bu jerləri qan və qılınc күcүnə fəth etdisə də, bu torpaqda jaşajan azadlıq sevən xalqın səsini susdura bilmədi. Nə İran şahlarının istilası, nə Vizantija dөvlətinin hүcumları, nə ərəb sərkərdələrinin basqını Naxçıvan torpaqlarında jaşajan qədim babalarımızın qəlbindəki vətən məhəbbətinin alovunu sөndүrə bildi. Naxçıvan şəhəri XII əsrdə neçə il Azərbajcanın cənubunda jaranmış azərbajcanlı Eldəkizlər dөvlətinin pajtaxtı olmuşdur. Zamanı keri dөndərib, əsrlərin lal səhifələrini dindirmək mүmkүn olsajdı, biz ərəb sərkərdəsi Əmir Qasimin, İslam dini və ərəb xilafəti əlejhinə çıxdıqları үçүn Naxçıvanda jүzlərlə azərbajcanlını diri-diri jandırdığını kөrər, o, kur alovlu ocaqlarda işkəncə və iztirabın amansız pəncəsində məhv edilən mərd babalarımızın dүşməndən aman istəmədijini və tabut qapağı kimi kilidlənmiş dodaqlarında ancaq өz jurduna, өz torpağına məhəbbət, dүşmənlərə qəzəb, nifrət sөzləri jazıldığını kөrərdik. Nə Tejmurləngin əliqanlı sojğunçu dəstələri, nə Toxtamışın qoşunları Naxçıvan torpağında jaşajan qəhrəman azərbajcanlıların iradəsini qırıb, onları qul və mүti edə bildi. Orta Asijadan başlamış Avropanın qapılarına qədər ucsuz-bucaqsız torpaqları fəth edib kələn Tejmurun qoşunları Naxçıvandakı Əlincə qalasının divarları qarşısında aciz qalıb bu qalanı mүdafiə edən qəhrəmanları diz çөkdүrə bilmədilər.

İndi biz kənarlarında jeni meşələr salınmış, jamaclarında ağ məktəb binaları jүksəlmiş, dağların ətəji ilə uzanıb kedən asfalt jolla xalqımızın qəhrəmanlıq dastanından bөjүk bir xatirə kimi qalan quşqonmaz daş qajalar үzərində hələ də өz əzəmətini saxlajan Əlincə qalasının divarlarını kөrүrүk. Məkər bүtүn bunlar bir jazıçı qələmi үçүn, həm də müasir həjatın nəbzini əlində tutan, xalqın bu күnкү səadət və jүksəlişindən ilham alan bir jazıçı үçүn kөzəl mөvzular dejilmi? Min illərlə bu torpaqda jaşamış azərbajcanlılar өz ocağının tүstүsүnү, bulağının sujunu, tarlasının sүnbүlүnү, kөzəl abidələrini, şirin dilini, nəğmələrini hər cүr təcavүzdən qorujub hifz etmişlər. Bu uzaq keçmişə mүraciət edən sovet jazıçısı o күnlərin qəhrəmanlıq nəğmələrini өzүnүn bu күnкү kur səsilə tərənnүm etdikdə unuda bilməz ki, uzaq əsrlərin qan və өlүmlə dolu qojnunda өz torpağını bir qartal juvasını qorujan kimi qorumuş, doğma xalqımız, bu күn də bүtүn zəhmətsevən insanlara, bүtүn xalqlara onların mə'nəvi və maddi ne'mət jaradan insanlarına dərin məhəbbət bəsləjərək, өz torpağını hər cүr təcavүz və təhlүkələrdən qorumağa hazırdır.

Naxçıvanın jaxın tarixi də bir jazıçı qələmi үçүn mөvzu ola biləcək hadisələrlə doludur. Mə'lumdur ki, Naxçıvanın sajsız-hesabsız zəhmətkeşlərini zүlm və təzjiq altında saxlajan dөrd jүz xan-bəj ailəsi uzun illər bu torpaqları sadə insanların kөz jaşı və qanı ilə suvarmışlar. Lakin naxçıvanlılar onların өmrүnү cəhənnəmə, күndүzlərini qaranlıq keçəjə çevirən istismarçılara qarşı mүbarizə aparmaqdan jorulmamışlar. XIX əsrdə Naxçıvanda baş verən bir çox kəndli үsjanları bu mүbarizələrdən bizə xəbər verir.

1905-ci ildə «Xalqlar məhbəsi» olan Rusijada ildırımlı bahar kөjlərinin kurultusu kimi səslənən inqilab, Naxçıvanda da өz əks-sədasını tapmışdı. 1906-cı ildə Naxçıvan qəza naçalniki qubernatora jazırdı ki, jalnız ajrı-ajrı şəxslər dejil, bүtөv kəndlər və camaat xanlara və bəjlərə qarşı çıxır. Bu da təsadүfi dejil. Hər janda belədir. Bu dүşmənçilik çoxu torpaq, verki үstүndə tөrəjir.

Naxçıvanda ta qədim zamanlardan bəri su məsələsi ən çətin və içtimai konfliktlərə səbəb olan məsələlərdən biridir. 38 illik sovet qurulușu dөvrүndə Naxçıvanın bir çox jerlərində əhali susuzluğun amansız cənkəlindən xilas edilmişdir. Doğrudur, bu күn də su məsələsi Naxçıvanda ən ciddi və mүhүm məsələlərdən biridir. Lakin bu məsələnin çətinliji hər il, hər күn asanlaşmağa, həll olunmağa doğru kedir. Naxçıvanda jaşajan əhalinin çox bөjүk bir əksərijjətini təşkil edən azərbajcanlılarla bərabər burada az miqdarda olan başqa qardaş xalqların nүmajəndələri də jaşajır. Vaxtilə car hөkumətinin təhrikilə jerli

бəјлəр, ханлар вə ермəни дөвлəтлилəринин фəал иштиракы илə бураларда гардаш гыргыны баш вермишдир. О заман болшевик тəшкилаты—«Һүммəт»ин көндəрдији адамлар əһали арасында кениш тəблигат иши апармыш, бир сыра кəндлəрдə, о чүмлəдəн Бист, Əзнəбурд, Неһрəм вə башга кəндлəрдə милли гыргына јол верилмəмишди. О заман гəза нəчалники өз рапортунда јазырды: «əһали дүшмəнчилик елəмəк истəмир. Бу күнлəрдə шəһəр рəиси илə үзбəүз кəлəн бир гадын демишдир ки, бизим əримиз вə оғулларымызын ганлысы сизсиниз. Пристав бизи алдатды вə инди бу наһаг гардаш ганы ахыр».

Ингилабдан əввəл јерли бəј вə ханлар əһалини өз итаəтиндə сахламаг үчүн су гəһəтлијиндəн, торпаг азлығындан бир васитə кими истифадə етдиклəри мə'лумдур. Дəфəлəрлə əкинин гызгын вахтында варлылар, хан вə бəјлəр тəрəфиндəн иш башына кəтирилмиш мираблaрын кəндли торпагларына ахан сулары кəсиб, онларын əкинини јандырдыглары аз олмамышдыр. Чох заман бу су давалары ганлы нəтичəлəр верирди. Əһали арасында мүхтəлиф сəбəблəрдəн баш верəн конфликтлəр чаризм нүмајəндəлəринин тəһрикилə тез-тез миллəтлəр арасында сүн'и сурəтдə гызышдырылмыш тоггушмалара чеврилирди. Бу милли əдавəт ингилаб əрəфəсиндə мүсаватчылар вə дашнаглар тəрəфиндəн гызышдырылыр вə азадлыг уғрунда мүбаризə апаран халгларын башыны гарышдырмаг үчүн истифадə олунурду. Лакин мүсават вə дашнаг акентлəринин бүтүн тəшəббүслəринə бахмајараг, онларын ајры-ајры керидə галмыш адамлары милли əдавəт торуна салмаға мүвəффəг олдугларына бахмајараг, əсас халг күтлəлəри милли достлуг, гардашлыг, меһрибан гоншу кими јашамаг уғрунда мүбаризəлəрини бир ан да сојутмајыб, Азəрбајчан вə ермəни халгынын дүшмəнлəри олан мүсаватчылар, дашнаглар вə рус чаризминин мүстəмлəкəчи акентлəринин фитнəлəрини ифша едиблəр. Халгын белə ағыр күнлəриндə Нахчыванын бир чох кəндлəриндə јашајан əһали өз тəмкинини итирмир, јашадыглары јерлəрдə һеч бир милли гырғына имкан вермирдилəр.

Азəрбајчан халгынын динч зəһмəт, чалышыб јаратмаг, өз гоншулары илə меһрибан јашамаг хүсусијјəтлəри əсрлəрдəн бəри давам едиб кəлмиш вə Совет дөвлəт гурулушу шəраитиндə, бөјүк Ленинин милли сијасəти нəтичəсиндə, коммунистлəр партијасынын рəһбəрлији алтында күндəн-күнə инкишаф етмиш, мөһкəмлəнмиш, бу күн халглар достлуғунун сарсылмаз бир галасына дөнмүшдүр. Биз фəхрлə дејə билəрик ки, Азəрбајчан классик əдəбијјатында (мүасир совет əдəбијјаты һаггында буну демəк артыгдыр. Чүнки бејнəлмилəлчилик руһу бу əдəбијјатын əсас хүсусијјəтини тəшкил едир) вəтəн мəфһуму, башгасынын торпағына көз дикиб, гылынч вə ган баһасына јени торпаглар фəтһ етмəк һиссиндəн чох-чох узагдыр. Биз халгымызын мəзијјəтлəриндəн данышанда, она олан мəһəббəтимизи тəрəннүм едəндə бу халгын мүбаризə тарихинə, онун нəчиб ишлəринə, онун көзəл ән'əнəлəринə əсасланырыг. Биз халгымызын сəадəтини башга халгын фəлакəтиндə көрмəмишик вə көрмүрүк. Азəрбајчан халгында мөвчуд олан нəчиб һисслəр социализм гурулушу иллəриндə даһа да артыб мөһкəмлəнмиш, партијанын тапшырыглары, Ленинин вəсијјəтлəри бу көзəл һисслəрə јени гидалар вериб, буну даһа да артырыб бөјүтмүшдүр. Биз бу нəчиб һисслəрин анчаг Азəрбајчан халгына мəхсус олдуғуну иддиа етмирик. Лакин бу күн Азəрбајчан əдəбијјаты һаггында сөһбəт кетдији үчүн бу халгын тəмсил етдији əдəбијјатын мə'нəви зəнкинликлəриндəн, ондакы нəчиб һисслəрин тəзаһүрүндəн данышмаға һаглыјыг.

Биз Нахчыванын јахын тарихиндəн данышдыгда Нахчыван һаггында ајры-ајры вəтəн хаинлəринин, халг дүшмəнлəринин јүрүтдүклəри фикирлəри дə хатырламалыјыг. Мə'лумдур ки, вахтилə мүсаватчылар бөјүк Туран хүлјасына дүшəрəк Нахчываны јери кəлдикчə американлылара, инкилислəрə вə түркəлəрə сатмаг фикриндə идилəр. Бир тəрəфдəн дə ермəни халгынын гəддар дүшмəни олан дашнаглар «бөјүк» Ермəнистан иддиалары илə гоншу халгларын доғма торпагларына диш гычыдыб јүзлəр вə минлəрлə күнаһсыз инсанларын ганы баһасына өз худпəсəнд вə чиркин арзуларыны һəјата кечирмəјə һазыр идилəр. О заман Османлы дөвлəтинин нүмајəндəси Хəлил бəј Зəнкəзуру вə Нахчываны тəлəб едəн дашнаглара мүрачиəт едəрəк јазырды: «Нахчыван вə Зəнкəзуру тəлəб етмəклə сиз, бизим Бакы үзəринə кетмəјимизə мане олмаг истəјирсиниз. Бизə Шəрур, Нахчыван вə Зəнкəзур лазымдыр ки, Күр саһиллəринə чыхаг вə Бакыја һəрəкəт едəк». Һеч дə тəəччүблү дејил ки, сөздə османлылар əлејһинə бар-бар бағыран дашнаглар Азəрбајчанда Совет һакимијјəти əлејһинə мүбаризə ха-

тиринә түрк команданлығына күзәштә кетдиләр! Мүсаватчылар вә дашнаглар—Азәрбајҹан вә ермәни халгынын бу гәддар дүшмәнләри ифша вә дармадағын едилдиләр. Бу күн сосиализм гуран, азад халгларымызын талејини һәлл етмәкдә бу ганлы фырылдагчыларын мүхәннәт арзулары һеч бир һәлледичи рол ојнаја билмәз. Совет халгынын гардаш аиләсиндә јашајан азәрбајҹанлылар вә ермәниләр өз азад, сосиалист республикаларыны јаратмыш, бу республикаларын конститусијасында өз гәдим ана торпагларынын хәритәсини чызмыш вә орада јени, коммунизм дүнјасы јарадырлар. Нахчыван Мухтар Совет Республикасы да, Совет Азәрбајҹанынын, сәрһәдләри гызыл хәтлә чызылмыш, азад торпагларында јерләшән гәдим Азәрбајҹан јеридир. Лакин унутмаг лазым дејил ки, бу күн дә халг сәадәтинин дүшмәни олан мүсаватчылар вә дашнаглар өз үфунәтли нәфәсләри илә бизим совет јурдумузун һавасыны зәһәрләмәјә фүрсәт ахтарырлар. Онлар кирәвә тапсалар бу күн дә гәсбкарлыг хүлјаларыны дирилтмәјә һазырдырлар. Биз белә фитнәкарлара, азад халгларымызын кур сәси илә дејирик: Ағалар, сизин бу хам хәјалларыныз һеч бир заман баш тутмајаҹагдыр. Доғма јурдумузун гәдим бир парчасы олан, халгымызын тарихини шанлы сәһифәләрлә бәзәмиш Нахчыван, Совет Азәрбајҹанынын ајрылмаз бир һиссәсидир. Онун һәр гарыш торпағы бизим үчүн мүгәддәсдир.

Биз јазычыларымыз халглар гардашлығынын илһамла тәрәннүмүнү, әмәкчи инсанлар арасындакы достлуғу, совет гурулушунун халгларымыза вердији әминаманлыг шәраитиндә, һәгиги бејнәлмиләлчилик шәраитиндә јарадылан сајсыз не'мәтләрин көзәллијини тәрәннүм етмәјә чағырырыг. Јазычы истәр бу күндән јазсын, истәр кечмишдән — һадисәләри елә тәсвир етмәлидир ки, һәјат һәгигәти тәһриф олунмасын. Јазычы мәнсуб олдуғу халгын мәзијјәтләрини тәрәннүм едәркән башга халглара, хүсусилә, гапыбир гоншу олдуғу халглара е'тинасыз јанаша билмәз. Одур ки, әкәр бир јазычы кечмишдән јазаркән мәнсуб олдуғу халгы һамыдан үстүн гојуб, башга халглара «вәһши», «ганичән», «сатгын», «горхаг» дамғасы вурурса бу, халга зијандан башга бир шеј вермәз. Шүбһә јохдур ки, белә јазычыларын әсәрләри бу күн, совет гурулушу шәраитиндә, даһа да мөһкәмләнән. Ленин милли сијасәти принсипләри әсасында чичәкләнән халглар достлуғуна хидмәт едә билмәз. Белә кор милләтчилик руһу илә зәһәрләнмиш зијанлы әсәрләрә совет китабханаларында јер олмамалыдыр.

Мә'лумдур ки, јазычынын әсас материалы дилдир. Дилин хәзинәдары исә халгдыр. Бу елә бир хәзинәдардыр ки, нә һәдәләрдән чәкинәр, нә ал дилә уjар, нә дә вә'дләрә ширникәр.

Халг узун илләр мүбаризәсиндә ағыр зәһмәт вә мәһрумијјәтләрдә, севинч вә изтирабларда јаранмыш, бој атмыш дилини һәр чүр тәҹавүздән горујур, аналарымызын лајласында, икидләримизин дөјүш маһныларында, халг руһунун тәрҹүманы олан јазычыларымызын әсәрләриндә чағланан бу дил халгын мәһәббәт вә нифрәтини, арзу вә истәкләрини, гәзәб вә гиргәтини ифадә едә-едә бүллурлашмыш, зәнкинләшмиш, көзәлләшмиш, торпаглары чевирән бир котан бычағы кими, ишләндикҹә парылтысыны артырмышдыр. Дилимизи мүһафизә етмәк, ону бу күнкү сосиализм гурулушумузун ән гүдрәтли бир силаһы кими һәмишә халг сәадәти уғрунда мүбаризәләрә һазыр сахламагда ән е'тибарлы јер халгын руһу, онун кениш гәлби, онун әзми вә ирадәсидир. Азәрбајҹан халгы һәјат тәҹрүбәләриндән мүдрикләшәрәк, мүбаризәләрдә бәркијәрәк, өз ишыглы идејалары уғрунда чарпышараг шәрәфли бир јол кечмишдир. Бу јолда онун аһәнкдар, һәр чүр мүрәккәб мә'наны вермәјә гадир олан дили инкишаф етмиш вә нечә-нечә өлмәз бәдии әсәрләрин ҹаны олмушдур. Азәрбајҹан халгы бүтүн гардаш халгларын, бүтүн милләтләрин дилинә һөрмәт бәсләјәрәк, өз доғма дилиндә елм вә мәдәнијјәт јарадыр, мәктәбләрдә балаларыны охудур, идарәләрдә јазы ишләрини апарыр. Бу дилин бир дөвләт дили кими Азәрбајҹан торпагларынын һәр тәрәфиндә кениш ишләнмәси тәбии бир һалдыр. Бу ишдә ајры-ајры јерләрдә һәлә дә бир мүгавимәт, бир е'тинасызлыг вардырса, бу ја партијамызын, Совет дөвләтимизин милли сијасәтини дүзкүн баша дүшмәмәкдән вә јахуд су буландырмаг мәгсәди илә, фитнәкарлыг мәгсәди илә бир галмагал чыхартмаг арзусундан ирәли кәлир. Шүбһә јохдур ки, халг өз дилини бир ана баласыны севән кими севиб бәсләјир вә баласынын сағламлығына, онун сәадәтинә хор баханлара, бу баланын инкишаф вә тәрәггисинә, онун кет-кедә чағланыб гүввәтләнмәсинә мане олмаг истәјәнләрә дә сағ ол демәјәҹәкдир. Азәрбајҹан дили Һәсәноғлунун, Нәсиминин

ше'рләриндә, өлмәз Фүзулинин әсәрләриндә, милли ифтихарымыз олан Мирзә Фәтәлинин драмларында, бөјүк халг шаири Сабирин ше'рләриндә, Чәлил Мәммәдгулузадәнин һекајә вә драмларында, Чәфәр Чаббарлынын пјесләриндә, ше'р вә һекајәләриндә, Сәмәд Вурғунун ше'р вә драмларында инкишаф едәрәк, бүллурлашараг тәравәтини артырмышдыр.

Вахтилә Чәлил Мәммәдгулузадә «Анамын китабы» әсәриндә ана дили мәсәләсиндән өзүнә мәхсус бир мүдриклик вә кәскинликлә јазмышдыр. Бә'зи адамлар бу әсәрдә милләтчилик руһу арасалар да јох олан бир шеји тапмаг мүмкүн олмадығы үчүн әлибош галдылар. Әсил һәгигәтдә исә Чәлил Мәммәдгулузадәнин «Анамын китабы» әсәриндә һеч бир халгын дилинә е'тинасызлыг јохдур. Орада јалныз бөјүк бир һәгигәт вардыр ки, өз анасынын дилини бәјәнмәјән, башга халгларын дилини јалан-јанлыш өјрәниб вә бу дилләрдә садә, меһрибан анасына мүрачиәт едәрәк, онун баша дүшмәдији сөзләрлә әлламәлик еләмәк бир начинслик, бир нанкорлугдан башга бир шеј дејилдир. Һәр халгын дили өзү үчүн әзиздир. Биз бу күн ушагларымыза јалныз Азәрбајчан дилини дејил, башга гардаш халгларын дилләрини, биринчи нөвбәдә, бөјүк рус халгынын дилини дә өјрәдирик. Биз мәктәбләримиздә балаларымыза әчнәби дилләр тә'лим едирик. Бүтүн бунлар кәнчләримизин көрүш даирәсини кенишләндирир, онларын гаршысында дүнја мәдәнијјәтинә јени-јени јоллар ачыр, онларын билик мәдәнијјәт даирәсини кенишләндирир. Лакин бүтүн бу өјрәниш, бу билик кәсб етмәк просеси доғма дилинә биканә галмаг, она нанкор бир мүнасибәт бәсләмәк әдәбазлығындан узагдыр вә узаг олмалыдыр. Һәр ким доғма ана дилини унутмаг, она хор бахмаг һесабына, башга халгларын дилини «өјрәнмәк» истәјирсә, о, халгын нифрәтиндән башга бир шеј газана билмәјәчәкдир.

Нахчыван јазычылары адлары тарихимизин шәрәфли сәһифәләриндә јазылмыш һәмјерлиләринин нәчиб ән'әнәләрини давам етдирмәлидирләр. Биз Нахчыванда јетишмиш вә бу күн милли әдәбијјатымызын фәхри олан Чәлил Мәммәдгулузадәнин һәјат ејбәчәрликләринә гаршы амансызлығыны, садә инсанлара олан мәһәббәтини, ондакы бөјүк вәтәндашлыг гејрәтини, онун новаторлуғуну чаван јазычыларымыза бир нүмунә кими көстәрә

биләрик. Бәһруз Кәнкәрлинин демократизм, реализм тәравәти илә долу олан әсәрләри рәссамларымызын јахшы мә'нада өрнәк көтүрә биләчәкләри бир мәнбәдир. Гәмкүсарын, Ордубадинин, Һүсејн Чавидин јазыларында нә гәдәр ибрәтли сәһнәләр вардыр. Чавид бу күн сағ олсајды биз јенә дә бир дост кими онун јарадычылығында олан бә'зи нөгсан чәһәтләри она дејәрдик, лакин бунунла бәрабәр она олан бөјүк мәһәббәтимизи изһар едәр, онун јаратдығы бир сыра нәчиб образларын гәлбимиздә доғурдуғу көзәл һиссләр үчүн өз миннәтдарлығымызы билдирәрдик.

Биз Нахчыванда јашајан јазычылары һәр шејдән габаг бу күнүн һавасы илә јашамаг, бу күнүн һәвәси илә јаратмаға чағырырыг. Нахчыванлы гәләм јолдашларымыз Мухтар республикада јашајан зәһмәткешләрин һәјатындан, Нахчыванда коммунизм уғрунда кедән мүбаризәнин шәрәфли сәһифәләриндән, бу сәһифәләрә өз имзасыны гојмуш мүасир гәһрәманларын һәјатындан әсәрләр јазмалыдырлар. Бу күн Нахчыванда јашајан ијирмидән артыг әмәк гәһрәманынын иши, јүзләрлә, минләрлә садә инсанларын мә'дәнләрдә, заводларда, тарлаларда көстәрдикләри гәһрәманлыг тәсвир вә тәгдирә лајиг мөвзулар дејилми?

Бу күн, мүасир һәјат, бу һәјатын рәнкарәнк сәһифәләри, халгларымызын әсас мөвзуларыны тәшкил етмәлидир. Нахчыванда бу күнә гәдәр јарадылмыш мүасир әдәбијјат, кәләчәкдә Нахчыван јазычыларынын гаршысында дуран шәрәфли вәзифәләри бачарыгла һәјата кечирәчәкләринә инам верир.

Нахчыванда галдығымыз бир нечә күн биздә республиканын зәһмәткешләринә, зијалыларына дәрин бир миннәтдарлыг һисси ојатды. Биз һәр тәрәфдә өз республикасыны севән, онун сәадәти уғрунда һәр чүр фәдакарлыгдан кери дурмајан адамлары көрдүк. Биз онларын көзәл арзуларынын шаһиди олдуг.

Дөрд күн сүрән бу достлуг, меһрибанлыг, танышлыг күнләри гуртарды. Нахчывандан Чулфаја доғру кедән асфалт јолла Ордубада кедирик. Јолун сағ тәрәфиндә бир алагапы вардыр. Алагапынын үстүндә «Неһрәм колхозу» сөзләри јазылмышды. Мирзә Чәлилин ады илә јахындан бағлы олан Неһрәм сөзү биздә гејри-ихтијары бир һәјәчан доғурур. Машынымыз алагапыдан

кечәрәк Неһрәм кәндинә тәрәф ирәлиләјир. Неһрәм кәндиндә јенилик аздыр. Дар, еисиз күчәләр, күчә диварлы пәнчәрәсиз торпаг евләр адамда кәдәр доғурур. Лакин Неһрәм кәнди илә јахындан таныш олдугда, онун кениш тарлаларындакы инсанларла сөһбәт етдикдә, ихтијарсыз бир мәсәләни хатырлајырыг. Даһа доғрусу, арх үстүндә, сөјүдүн көлкәсиндә сөһбәт етдијимиз колхозчулар арасында олан гоча, агсаггал бир киши буну бизә хатырладыр. О, һәр кәсдән әввәл «А» демәјә тәләсән бә'зи әдәбијјатшүнасларын, өлмәз Мирзә Чәлилин бир әсәринә вердикләри әсассыз вә сүбутсуз изаһдан неһрәмлиләрин наразы олдуғуну билдирир. Бу ујдурулмуш «елми» мүлаһизәјә көрә куја Мирзә Чәлил «Данабаш кәндинин әһвалатлары» әсәрини неһрәмлиләр һаггында јазмышдыр. Нүфузлу мәтбуат сәһифәсиндә бу «мүлаһизәни» охујан неһрәмлиләр һаглы олараг белә бир мүнасибәтдән наразы галмышлар. Онлар Мирзә Чәлилдән «инчидикләрини» билдирирләр. Бир һалда ки, бәдии әдәбијјатын хүсусијјәтләринә аз-чох бәләд олан адамлар јахшы билирләр ки, Мирзә Чәлилин «Данабаш кәндинин әһвалатлары» бир конкрет мәгалә, очерк деjил, бир бәдии әсәрдир. Бурадакы әһвалатлар бәдии әсәрә хас олан бир гајдада вә Мирзә Чәлилә хас олан бир мәһарәтлә үмумиләшдирилмиш образ шәклинә салынмышдыр. Мирзә Чәлилин тәсвир етдији адамлар һеч дә Неһрәм кәндиндә јашајан адамлар дејилдир. Доғрудур, о заманлар Неһрәмдә дә һекајәдә тәсвир олунан адамлар кими шәхсијјәтләр ола биләрди. Јәгин ки, варды. Лакин ајры-ајры адларын белә тәсадүфән бу вә ја башга кәнддә јашамыш адамларын адына ујғун кәлмәси, һеч дә әһвалатын бу кәнддә, мәһз Неһрәм кәндинә аид олдуғуну исбат етмир. Биз буну Неһрәмин чалышган, намуслу, фәдакар зәһмәткешләринә изаһ етдик. Биз неһрәмлиләрин ингилаб әрәфәсиндә мүсават вә дашнаг фитнәкарларынын төрәтдији милли тоггушмалар заманы нечә мәрди-мәрданә дајаныб, өз кәндләриндә вә онлара јахын олан јерләрдә бир адамын белә бурнунун ганамасына имкан вермәдикләрини јахшы билирик. Биз неһрәмлиләрин вахты илә хан-бәј вә мүлкәдарлара гаршы апардыглары мүбаризәләр һаггында охумушуг. Одур ки, Неһрәм кәндиндә вахты илә јашамыш вә бәлкә инди дә орда-бурда мөвчуд олан ајры-ајры авам, керидә галмыш адамларын һеч бир вахт Неһрәм кәндинин бүтүн әһалисини тәмсил етмәдијини ачыг бир гәлблә онлара дедик.

Гатарымыз Чулфадан кечиб Ордубада јахынлашмышды. Ордубад дағлар гојнуна сығынмыш, јашыләрпәкли бир кәлинә бәнзәјир. Бу бизим Мәммәд Сәид Ордубадинин јашадығы шәһәрдир. Онун гәдим шәрәфли бир тарихи вардыр. Биз Ордубадын асфалт күчәләринә, јени биналарына, дөрд тәрәфи гол-будаг атыб кедән ағачларына бахыб, буранын сәрин вә хош һавасы илә тәнәффүс етдикчә, Нахчыванын бу көзәл сәфалы кушәсинә мәфтун олуруг. Лакин бизим гәлбимизи долдуран көзәл һиссләри, севинч вә фәрәһи бир никаранлыг һисси әвәз едир. Көһнә бир мәсчиддә јерләшмиш мәдәнијјәт сарајынын јанында бизә јанашан бир гоча әлимизи сыхыб «бизим вәтәнә хош кәлмисиниз» деди. Онунла сөһбәт заманында билдик ки, Ордубадын бүтүн республикада шөһрәт тапмыш мејвә бағлары, гајғысызлыг вә диггәтсизлик үзүндән јаваш-јаваш мәһв олуб кедир. Вахты илә бурадакы консерв заводуну кен-бол тә'мин едән мејвә бағларынын мәһсулу о гәдәр азалмышдыр ки, инди заводун ишини дајандырмамаг үчүн узаг рајонлардан бура мејвә кәтирилир. Әлбәттә, белә бир вәзијјәт бизи хејли мә'јус етди.

Нахчыван јазычыларындан бир гисми Ордубадда јашајыр. Онлар тәшкил едилмиш көрүшдә өз ше'рләрини охудулар. Бу ше'рләрдән бир чоху мүәллифләринин истеʼдадлы кәнчләр олдуғуну көстәрди. Биз Ордубаддакы көрүшүмүзү һөрмәтли јазычымыз М. С. Ордубадијә һәср етмишдик. Ордубадлылар һаглы олараг өз һәмјерлиләринин әсәрләрини охумагда чәтинлик чәкдикләрини сөјләдиләр. Бунун сәбәби Ордубадинин бир сыра әсәрләринин узун замандан бәри јенидән нәшр едилмәмәсидир.

Нахчывандан бизимлә јол јолдашы оланлар Ордубад зијалылары илә бирликдә бизи јола салмаг үчүн дәмирјол стансијасына кәлдиләр. Стансија бөјүк бир күл мағазасына бәнзәјирди. Һәр тәрәфдән јашыл һашијәли ләкләрдә, стансијанын отагларында адамларын әлләриндә дәстә-дәстә күл-чичәк вар иди.

Гатар јаваш-јаваш һәрәкәт едир. Биз бөјүк бир меһрибанлыгла нахчыванлы достларымыздан ајрылырыг. Күнәш јаваш-јаваш гәрбдән дағларын далына чәкилир. Сағ тәрәфимиздә Араз гајалара, дашлара чарпа-чарпа,

чилов кәмирән бир ат кими фынхырыб кедир. Јенә дә ики тәрәфдән боз дағлар елә бил ки, нәһәнк бир гартал ганады кими јолумузун үстүнә әјилмишдир. Пәнчәрәдән кәлән меһ адамын үзүнү охшајыр. Гатарымыз Аразын саһили бојунча кениш дүзәнликләрә доғру һәрәкәт едир. Мән дүшүнүрәм: көкү илә бир-биринә бағлы олан бу ики саһилин нә гәрибә талеји вардыр. Гатарымыз үзү Шәргә доғру һәрәкәт едир. Сағ саһилдә артыг дәрәләрини кәсиф бир гаранлыг бүрүмүш дағларын архасында гәлби һәсрәт, көзү интизар, көнлү арзуларла долу гардашларымыз вардыр. Онлар ағыр вә мөһнәтли һәјатын килејләрини сөјләмәјә бир дост, үфүгләриндә күнәш доғачаг бир сабаһы көзләмәјә үрәкләриндә сәбир, мәтанәт ахтарырлар. Сол саһилдә мунчуг-мунчуг електрик ишыглары дәрәләрә, дағлара, јоллара дүзүлмүшдүр. Бурада гајнар бир һәјатын нәфәси вардыр. Бура азад Азәрбајҹан халгынын һәр күн бој атан, һәр күн көзәлләшән вәтәнидир. Бура Совет Азәрбајчанынын гәдим шәрәфли бир тарихә малик олан вә бу күнкү кур шәфәгли күндүзләри дүшмәнләрин көзүнү гамашдыран доғма торпагларыдыр. Биз бу торпагларын оғлујуг. Биз бу торпаглара, бурада јашајан инсанлара борчлујуг! Бу борчу јени јүксәк бәдии әсәрләрлә өдәмәк лазымдыр.

Ким билир, бәлкә бир аз фикирли, гајғылы көрүнән гәләм јолдашларым көзәл Бакыја доғру төвшүјә-төвшүјә јүјүрән гатарда өз кәләчәк әсәрләри, онларын мүасир гәһрәманлары һаггында дүшүнүрләр. Јәгин ки, бу кәләчәк әсәрләрин гәһрәманлары арасында биз нахчыванлы мүасирләримизә дә раст кәләчәјик.

УЗАГ ЕЛЛӘРИН ЈАХЫН ТӨҺФӘЛӘРИ

Ираг сөзү, нәдәнсә, һәмишә, фәраг сөзүнү мәним јадыма салыр. Фәраг сөзү исә Фүзулинин намә'лум рәссам тәрәфиндән чәкилмиш мәшһур шәклини көзләримин гаршысында чанландырыр.

Онун кәдәр долу көзләри, бахышларындакы изаһедилмәз һәсрәт, интизар бөјүк нәгмәкарын гүрбәт өду илә јанмыш гәлбиндән нәләр сөјләјир!

Мән, Фүзулинин бу шәкли илә онун јарадычылығы арасында елә үзви бир јахынлыг көрүрәм, елә бир вәһдәт дујурам ки, сонралар, јарысы бу шәкилдән, јарысы бајағы фантазијадан јаранмыш «јени» шәкилләри көрәндә, өлмәз шаирин узун илләрдән бәри јаддашымызда һәкк олуб галмыш нурани образынын корланыб шитләшдирилдији мәни дахилән сарсыдыр.

Фүзули јарадычылығы анчаг мәһәббәт фәрјады, көнүл сызылтысы, кәдәр, интизар вә накам ешгин һәзин инилтиси дејилдир. Фүзули јарадычылығынын јалныз мәһәббәт лирикасынын ән кениш вә јүксәк мә'нада белә фәлсәфи чөвһәри кими гијмәтләндирмәк дә там олмазды. Фүзули јарадычылығы, мәним тәсәввүрүмдә елә бир аләмдир ки, онун сонсуз рәнкләри, бу рәнкләрин ән инчә чаларлары вардыр. Бурада инсан көзүнүн көрә билдији, һеч бир бәјана, шәрһә сығмајан зәнкинлик, инсан гулағынын ешидә билдији аһәнк, сәс, үн, пычылты, фәрјад фыртынасы, чағырыш ахыны, һисс вә дујғуларын ләнкәр вә тәлатүмү, инсаны тә'сир гүввәсинин мәнкәнәсинә алыб узун мүддәт әсир едән рајиһәләр, јалныз дахили көрүш, дахили ешидиш, дахили гохлајыш, дахили тохунушла дујула билән инчәликләр вардыр.

Бүтүн бунларла бәрабәр Фүзули дедикдә, онун дојулмаз поезијасынын үрәк телләрини титрәдән накам мәһәббәт мелодијасы јада дүшүр. Онун һәсрәти, фәрағы, интизары көзләримиздә, гулагларымызда чанланыр. Фүзули поезијасы нәдәнсә, һәр заман мәнә азәри халгынын гүдрәтли дүһасы илә јаранмыш, чилаланмыш, әсрләрин изтираб вә севинчләрини, гәһрәманлыг, әзм вә ирадәсини мусигинин е'чазкар дили илә ифадә едән муғамлары хатырладыр. Көзәл ифадә, ариф сәнәткарларымызын авазында бүтүн әзәмәт вә мә'насы илә бүтүн тәравәти, илләрин, әсрләрин һөкмүнә баш әјмәјән көзәллији, гочалмазлығы, көһнәлмәзлији илә јашајан муғамларымызы һәр дәфә динләдикчә сәнәтин тә'сир вә тәравәт түкәнмәзлијинә һејран галдығымыз кими, Фүзули ше'ринин дә заман-заман јени, даһа зәнкин, даһа тәравәтли, даһа инчә рәнкләрә чалан мә'налылығы, дәруни ифадәлилији, накам мәһәббәт һәсбһалынын сәмимијјәтинә, јапышыг вә чәзбинә, үрәјә јатарлығына, һәјатилијинә, бәшәрилијинә, пәрваз гүввәсинә вә ади чанлы инсан һисс вә дујғуларына охшарлығына һејран галырыг.

Фүзули дејәндә ки, «Өјлә сәрмәстәм ки, идрак етмәзәм дүнја нәдир», биз онун кечирдији руһи изтираби гәлбимизин чырпынтысында дујуруг. Мәчнун:

> «Јарәб, бәлаји-ешг илә гыл ашина мәни.
> Бир дәм бәлаји ешгдән етмә чида мәни.
> Аз ејләмә инајәтин әһли-дәрддән.
> Јә'ни ки, чох бәлаларә гыл мүбтәла мәни»—

дејәндә бу фәрјад, бу јалварыш, бу чәсарәт вә фәдакарлыгда биз, Фүзули гәлбинин дөјүнтүләрини дујуруг.

Инсан бөјүк јараларын ағрысында кичик јараларын сызылтысыны дујмаз. Фүзули үчүн ешгин, мәһәббәтин изтирабы горхулу дејил. Онун бөјүк дәрди, бөјүк јарасы—гүрбәт дәрди, вәтән јарасы вардыр. Бу јараны, бу дәрди ачыг-ајдын онун сәтирләриндә ахтаранлар әбәс зәһмәт чәкирләр. Бу гүрбәт дәрди, бу бөјүк һәсрәт, јаныглы интизар Фүзули поезијасынын бүтүн руһуна һопмуш, бүтүн варлығына чөкмүшдүр. О,

> «Вәфа, һәр кимсәдән ким, истәдим, ондан чәфа көрдүм.
> Кими ким бивәфа дүнјада көрдүм, бивәфа көрдүм»—

дејәркән јалныз вағамламыш фәрди үмидин килејини дејил, бүтүн бир аләмин сәчијјәсини ләвһәләндирмиш олур.

Бу аләмин мөһнәт вә изтирабы анчаг Фүзулијә — бөјүк ашиг-мүғәннијә дејил, чохларына аиддир. Фүзули һәр јана бахса өзүндән даһа бетәр дәрдә мүбтәла олан инсанлары көрүр. Бу инсанларын анчаг ешг дәрдинә мүбтәла олдугларыны зәнн етмәк садәлөвһлүк оларды. Бу даһа бөјүк, даһа ичтимаи вә әлачы мүшкүл олан бир дәрддир:

> Кимә ким дәрдими изһар гылдым, истәјиб дәрман,
> Өзүмдән һәм бетәр бир дәрдә ону мүбтәла көрдүм.

Муғаматын, бир мусиги поемасы кими инкишафында әсас мелодик хәттин—ениши, галхышы, һачаланмасы, бирләшмәси, рәнкләри, дирилкиләри олдуғу кими, Фүзули ше'ринин дә мүхтәлиф чаларлары, һәзинлији, мажор вә минор нотлары вардыр. Лакин әзәмәтли муғам кими онун поезијасында һәр фәдакарлыға һазыр, саф, үлви мәһәббәт; мәһәббәт јолунда һәјатын бүтүн изтираб вә ишкәнчәләринә дөзән, бу изтираб вә ишкәнчәләри бөјүк инсан мәһәббәти наминә һәвәслә гәбул едән, онларда мә'нәви бир зөвг дујан, бу изтираблар баһасына һәјатын күндәлик инчикликләриндән ајрылыб јүксәлән, дөзүм вә сәбринин һүдуду олмајан бир инсан руһунун һекајәтләри ешидилир. Бурада һичранлы, ситәмли, накам вә фәдакар бир мәһәббәт башына кәләнләри бә'зән һәзин, бә'зән гәзәбли, чошгун бир дилләдә данышыр.

Мән һәр заман Фүзулини охујуркән, онун илләрдән бәри һафизәмиздә галмыш гәзәлләрини, «Лејли вә Мәчнун»ун бир чох һиссәләрини өз-өзүмә тәкрар едәркән дүшүнүрдүм:—нечә олур ки, вәтәниндән, елиндән узаг дүшмүш, та чочуглуг илләриндән гүрбәтдә өмүр сүрмәјә мәчбур олмуш бир адам, ана дилиндә белә камил ше'рләр јазмышдыр. О, азәри халгына мәхсус олан бир сыра ифадә, образ, тәшбиһ үчүн мајаны һарадан алмышдыр? Онун ше'рләринин, дөврүнә көрә, сон дәрәчә камил, садә вә анлашыглы дили—азәри дили һардан гидаланмышдыр? Нәһајәт, о, азәри дилиндә ше'рләрини кимин үчүн, һансы охучулар үчүн јазмышдыр?

Јазычы әсәрләрини охујачаг адамларын о дилдә данышан, о дили билән адамларын мөвчуд олдуғуну билмәсә јаза биләрми? Ахы, ана дили — јазычынын әсәрләрини јазыб-јаратдығы дил, онун сују, һавасы, торпағыдыр! Балыг судан чыхарылдыгда өлән кими јазычы бүгүн демәк истәдикләрини ифадә васитәси олан доғма

дилдән мәһрум галарса нечә јазыб-јарада биләр, јазыб јарада билмәсә, онун өмрүнүн мә'насы нәдир?

Фүзули кими бөјүк сәнәткар, әрәб-фарс дилләрини көзәл билә-билә бу дилләрдә классик ше'р нүмунәләри, елми әсәрләр јарада-јарада, түркчә—азәричә нә үчүн, кимин үчүн јазмышдыр?

Мән әввәлләр дә Ирагда, мүхтәлиф гәбиләли азәриләрин јашадығыны билирдим, лакин бу хүсусдакы мә'луматымыз чох сәтһи, гырыг вә гејри-кафи иди.

Бизим, Ирагда јашајан түркдилли халг һаггында чох тәхмини тәсәввүрүмүз вар.

Мән билмирәм, бәлкә дә алимләримиздән бу мәсәләдә даһа артыг мә'лумата малик оланлары вардыр. Һәр һалда мәтбуатда бу хүсусда әтрафлы, әсаслы, елми-тарихи бир мәгаләјә раст кәлмәмишәм. Ишимин характеринә көрә бу саһәдәки елми-тәдгигат мә'хәзләринә бәләдлијим аздыр.

Фүзули, онун шәхсијјәти, јарадычылығы, бу јарадычылыға гида верән мүһит, онун истигамәт вә характерини мүәјјән едән алимләр һансылардыр? Нечә олуб ки, вәтәниндән, доғма мүһитиндән ајры дүшмүш шаир, өлмәз «Лејли вә Мәчнун»уну, тәкраролунмаз көзәллик вә мә'наја малик гәзәлләрини азәричә јазмышдыр. кимин үчүн јазмышдыр? Бу суаллар бу јахындакы Ираг сәфәрим заманы бир гәдәр ајдынлашыб, мүәјјән мәнтиги бир силсиләјә бағланды. Мән инандым ки, Фүзулинин јашајыб јаратдығы јерләрдә, онун азәричә әсәрләрини охујан, онун поезијасына гијмәт вә гүввәт верән, минләр, јүз минләр вармыш! Фүзули, дили дилиндән, дәрди дәрдиндән, севинчи, арзусу, һәсрәти онунла бир олан доғма халг әһатәсиндә јашамышдыр. О, инди Кәрбәлада, зәнкин вә әзәмәтли көркәми илә диггәти чәлб едән Имамһүсејн мәгбәрәсинин гаршысында јорғун бир гәриб кими дајанмыш бәзәксиз, тәнтәнәсиз, һәзин, кәдәрли:

«Нә јанар кимсә мәнә атәши-дилдән өзкә,
Нә ачар кимсә гапым бади-сәбадан гејри»

сәтирләрини хатырладан, сон мәнзили — шаир түрбәси кими јох, бүтүн изтираб вә мәһрумијјәтләринә бахмајараг, һәр күн доғма халгынын сәсини ешидән, онун нәфәсини дујан бир өвлад кими, өз һәмдиллиләри

илә бир торпагда јашајыб. Тәсадүфи дејил ки, бу күн Шимали Ирагда, Кәркүк, Әрбил, Мосул долајларында. халг арасында мәшһур олан бә'зи хојратларын — бајатыларын Фүзулијә аид олдуғуну сөјләјирләр:

Күлә наз,
Бүлбүл ејләр күлә наз,
Кирдим дост багчасына,
Ағлајан чох, күлән аз.

Бу хојрат, биздә мә'лум олан «Әзизијәм күлә наз» сәтри илә башлајан бајатынын азча дәјишмиш екизи олдуғу ајдындыр. Һансы илләр, һансы јелләр, һансы телләр халг јарадычылығынын бу надир инчисини дијар-дијар кәздириб Фүзули гүрбәткаһына салмышдыр?

Исти бир декабр күнү әфсанәләриндән анчаг сојуг бир хатирә галмыш Бағдадын мүасир аеродромундан дөрдмоторлу тәјјарә илә көјә галхдыг. Јолумуз шимала — Мосул тәрәфәдир. Тәјјарә уғулдаја-уғулдаја көјјолунун јохушуна галхдыгча, ашағыда Бағдадын үстү јасты—сәлјаны евләри кичилиб ојунчаг кублара дөнүр. Дәчләнин иланјолу боз шүләји назилир, әјри-үјрү күмүшү бир лентә чеврилир.

Һава сәринләшир. Орда-бурда көрүнән јашыл адалар, сәһраларын сәрт бозлуғунда јашыл әбаја бүрүнмүш гәриб бир јолчу кими көрүнүр. Ики саат беләчә кечмир ки, мәсафәләрин күмүш ганадлы јағысы—тәјјарә бизи Кәркүкә јетирир.

Кәркүк Хаса чајынын үстүндә орта бир шәһәрдир. Шәһәрин јашы аз дејил. Гәдим галанын диварлары, көһнә биналар, кечмиш әсрләрин дилсиз шаһиди кими дајаныб, Шәргин тәһәммүл вә тәмкинлә долу мүдрик сүкуту илә сусурлар. Бир нечә ил әввәл бурада, јерли әһалинин дилиндә, һөрмәтли охучуларымын бир нечә сәһифәдән сонра таныш олачаглары хојратлар — бајатыларын јарандығы дилдә гәзет-журнал чыхыр, китаблар нәшр едилир, мәктәбләрдә дәрс кечилирмиш. Инди һәр јердә тәдрис, мәтбуат әрәб дилиндәдир. Кәркүкдә таныш олдуғумуз мүәллим Һәсән Иззәт, Мәһәммәд Хуршид, бу дәрдләрини данышдыгча мән сәфәр јолдашларым шаир Бәхтијар Ваһабзадә вә Гасым Гасымзадәнин көзләринә бир думан кими чөкән кәдәри көрүр, өз-өзүмә дүшүнүрдүм: дуздан дады, судан нәми, торпагдан һәјат гүввәтини ајырмаг оларны? Әрәб шовинистләри

нә гәдәр сә'ј еләсә дә, нәғмәләринин сәси мин илләрин о тајындан кәлән бир милләтин дилини она јадырғада биләрми? Нечә әсрдир ки, Кәркүк, Әрбил, Мосул долајларында јашајан, дили, адәт вә ән'әнәси илә һаким әрәб халгына һеч бир бәнзәјиши олмајан, дејиләнә көрә, сајы јарым милјона јахын бир халг тарихини, милли хүсусијјәтини, меһнәт вә севинчини, арзуларыны, үмидләрини ше'рин сеһркар дили илә өлүмсүз хојрат—бајаты вә маһныларында ифадә етмишдир. Бу халгын, түрк дилли ираглыларын, һардан, нә заман бура кәлдикләри һаггында мухтәлиф фикирләр вардыр.

Бу бөјүк инсан күтләси кимдир? Һансы иргә, һансы милләтә мәнсубдур? Һансы халгын зүлмлә гопарылмыш чанлы гәлпәсидир? Һансы мәдәнијјәтин вариси, һансы тарихи-ичтимаи һадисәләрин бурулғанына дүшүб нәһајәт, Ирагын шимал наһијәләриндә отураг олмушдур? Бу һансы гәбиләдир, һансы елатдыр?

Бу суалларын чавабыны узун вә ағыр зәһмәтә гатлашыб, јығын-јығын тарихи материаллары саф-чүрүк eләјиб, тутушдуруб, һадисәләрин ән инчә чаларларына тәчрүбәли, мүдрик көзлә бахыб, објектив фактларын инкаредилмәз һәгигәти илә силаһланыб, мүәјјән нәтичәјә кәлән тәдгигатчылар, алимләр сөјләјәчәкләр. Мәни марагландыран бу јерләрдә јашајан әһалинин дил материалы, хүсусилә, онларын мүхтәлиф заман вә шәраитдә јаранмыш поетик фолклорудур. Кәркүк хојрат вә маниләринин таныш олдуғум нүмунәләри көстәрир ки, истәр дүшүнүш јолу, истәр образлар силсиләси, истәр изтираб, һәсрәт, үмид, севинч вә кәдәрләринин ифадә формасы е'тибары илә Ирагын түрк дилли сакинләри азәриләрә хүсусилә, чәнуби азәриләрә чох јахындырлар. Тәбриз ләһчәси, Кәркүк хојрат вә маниләринин демәк олар ки, әсас ләһчәсидир:

Охунмури.
Дәрдим чох охунмури.
Мәчнун тәкин кәзирәм
Көз јара тохунмури.

Бурда елә хојратлар вардыр ки, онларын екизини биз чәнуб бајатылары арасында көрмүшүк:

Әјил јајлығын көтүр
Мән көтүрсәм сөз олур. (*Кәркүк*).

Гыз, дәсмалыны говза,
Мән говзасам сөз олу. (*Чәнуби Азәрбајҹан*).

Бу сәтирләрин ејни һисс вә илһам мәнбәјиндән су ичдији ајдындыр.

Бу јахынлыг бир чох һалларда ејнијјәт шәкли алыр.

Хојрат вә маниләрдә әкс олунмуш бу јахынлыг, ја ејнијјәт, јалныз бүтүн сәтирләри, сөз еһтијаты вә ифадә формасы илә бизим бајатыларын дүзүмүндәки тез-тез раст кәлдијимиз ејнијјәт, ја охшарлыгла битмәјир, һәм дә әкс етдирдији објектив варлығын, һәјат вә мәишәт тәрзинин, һәтта бә'зи һадисәләрин гүввәтли охшарлығы илә тәсдиг едилир. Кәркүк хојрат вә маниләрини нәшр етмиш чәнаб Тәрзибашы биринчи чилди тәшкил едән мараглы вә гијмәтли мәгаләсинин бир чох јериндә Ирагын түркдилли әһалисинин ән чох азәри халгына јахын олдуғуну сөјләјир. О јазыр: «Бизим хојрат вә маниләрлә илкиси ән јахын олaны, мүһәггәг азәри оланларыдыр».

«Кәркүк хојратларында ијирмијә гәдәр үсулдан «Гарабағлы» дејилән бир чешидинин, азәри мәншәли вә сырф азәри ағзы илә сөзләндијини билмәкдәјиз. Ајрыча бу үсулла сөјләнән:

Тәбриз алты Марағa,
Зүлфүн кәлмәз дарағa.
Јар бизи дә'вәт едиб
Бир стәкан арағa.

Халг түркүсү дә јенә азәри һавасыдыр». О, бир јердә јазыр: «Әскидән азәриләрлә мәскун Тәбриз, Марағa, Гарабағ, даһа бир башга шәһәрләрдә мусиги һәјаты јүксәк мәртәбәјә вармышды.

О заман, Ираг түркләри илә бу өлкәләрдә јашајан түркләр арасында дил, әдәбијјат, мусиги бахышындан булунан бағлылыг пәк гүввәтли иди. Бу бағлылыг азәриләрлә Ираг түркмәнләри арасында бир дәрәчәјә тәкин бир гајнашма һүсула кәтирмишди...».

Буну да гејд етмәк лазымдыр ки, Тәрзибашынын ишләтдији дил, Кәркүк, Әрбил долајыларында, Мосул кәндләриндә, үмумијјәтлә, түркдилли ираглыларын данышдығы дилдән, хүсусилә хојрат вә маниләрин дилиндән чох фәрглидир. Онун јазы дили јерли әһалинин дилиндән узаглашмыш, башга тә'сирләр алтында, јалныз лүғәт тәркиби дејил, тәләффүз формасыны да хејли дәјишмишдир.

Буну исбат үчүн китабда Тәрзибашынын хојрат вә маниләрдә ишләнмиш бир чох сөзә (ки, бунлары ән узаг

Азәрбајчан кәндиндә баша дүшүрләр, даһа доғрусу, бу сөзләри инди дә ишләдирләр) вердији изаһлара бахмаг кифајәтдир. Түркдилли ираглыларын сајы һаггында да дүрүст бир мә'лумат јохдур. Фүзули вә онун оғлу Фәзли һаггында тәдгигат апармыш Бағдад университети профессору Һүсејн Мәһфузун лүтфән дә'вәти илә Бағдад академијасында олдуғум вахт академијанын президенти илә сөһбәтимиз заманы президент Иргагда јашајан түркләрин (онлар бу халга каһ түрк, каһ түркмән дејирләр) 70—80 миндән артыг олмадығыны вә артыг ассимилјасија просеси нәтичәсиндә әрәбләшдикләрини сөјләди вә буна мисал олараг мәчлисимиздә иштирак едән мүәллимләрдән бирини көстәриб деди: бах, көрүрсүнүз, чәнаб професор өзү Ираг түркләриндәндир анчаг түркчә бир кәлмә дә билмир. Мән дүшүндүм ки, һөрмәтли президентин халг вә онун мә'нәвијјаты һаггында нә гәдәр мәһдуд тәсәввүрү вардыр, онун сүн'и бир лагејдликлә дедији 70—80 мин дә һәгигәтдән узаг олмагла бәрабәр, бу рәгәмин азалдылмасында мүәјјән мәгсәд олдуғуну ајдын көстәрирди. Иргагда азлыг тәшкил едән милләтләрин ассимилјасијасы—әрәбләшмәси һаггындакы иддиаларын да нә гәдәр үјдурма олдуғуну Кәркүк, Әрбил, Мосулда олдуғумуз заман јерли әһали илә сөһбәтдә, онларын шифаһи вә јазылы әдәбијјаты илә танышлыгдан сонра ајдын көрдүк.

Мөһтәрәм президентин, өз дилини унутмуш професору нүмунә көстәрмәсинә исә мән чаваб вердим ки, белә һадисәләр һәр халгда ола биләр. Бу сизә хош кәлирсә, јәгиндир ки, онун бир заман мәнсуб олдуғу халга хош кәлмәз. Јахшыдыр ки, халгы тәмсил едән белә адамлар дејил.

Кәркүклү танышларымыз Һәсән Иззәт, Мәһәммәд Хуршид бизи шәһәрлә таныш етдиләр. Ајры-ајры јерләрин тарихиндән, баш вермиш һадисәләрдән, өз иш-күчләриндән данышдылар. Онлар Совет Иттифагы, хүсусилә, Совет Азәрбајчаны һаггында бир чох суал верир, бизим бу күнүмүзлә чох марагланырдылар. Јолумуз шәһәрин баш күчәсиндән дүшдү. Бир китаб мағазасынын габағында дајандыг. Мағаза мүдири садә кејимли, ағсачлы бир киши иди, азәричә данышдығымызы ешидиб чох меһрибанлыгла бизи ичәри дә'вәт етди. Мән белә китаб дүканларыны Тәбриздә, Әрдәбилдә, Истамбулда да көрмүшәм. Гәфәсәләрдә бир-биринин үстүнә јығылмыш

китаб гомларынын бағы, ким билир нечә илләрдир ки, ачылмамышдыр. Бу китабларын бир чоху адәтән, бабадан оғула, ондан нәвәјә, нәтичәјә кечән дүканларда гәмли сүкут ичиндә јатыр. Бу китаблар, бәлкә дә, сәһифәләриндә нечә-нечә әдәби, елми, тарихи мүәммаларын ачарыны—узун илләр бир чох фәдакар елм адамларынын ахтардығы, лакин тапа билмәдији чаваблары сахлајырлар.

Мән севимли, бөјүк Сабиримизин «Һоп һопнамә»синә дә бурада раст кәлдим. Гоча дүканчынын кирини итирмиш әли илә гәфәсдән көтүрүб мәнә вердији китаблары—«Кәркүк хојрат вә манилэри»ни варагладыгча дахили бир һәјәчандан боғазым гәһәрләнир. Үрәјим гуш кими чырпыныб синәмдән чыхмаг истәјирди.

Мәнә елә кәлди ки, меһрибан бир сәс мәни көнлүмә, руһума нәһајәтсиз мунис олан бир аләмә чағырыр. Бу аләм чочуглуг илләримин ширин хәјалы, кәнчлијимин үмид-арзулары, аһыллығымын һәјат мүдриклији илә долудур.

Доғурданмы, бура Ираг торпағы, бу јер Кәркүк шәһәри—инди охудуғум бајатылар, ағылар, охшамалар, лајлалар мәним доғма вәтәним Азәрбајчандан мин-мин километрлик узагда, ады вә талеји һәрис сијасәтчиләрин һәррач базарына гојулмуш бир милләтин үрәк чырпынтыларыдыр? Бәс:

Бу дағлар улу дағлар,
Чешмәли, сулу дағлар.
Бурда бир оғлан өлүб,
Көј кишнәр, булуд ағлар!..

Елимин, күнүмүн бу јаныглы гүдрәтли сәси, бу әзәмәтли образы: кишнәјән көјүн курултусу, ағлајан булудларын кәдәри бу јерләрә һардан кәлиб чыхмышдыр? Бурада ки, ајларла көјдән бир дамчы дүшмүр, бурада ки, көј кишнәмәси надир мө'чүзәдир!

Елә бил ки, бурада узаг Кәркүкдә әзиз бир танышма раст кәлмишәм. Она диггәтлә бахырам, көзләримә инанмырам. Бәлкә дә о дејил, бәлкә көзләрим мәни алдадыр. Бәхтијара үзүмү тутурам. Бир буну оху дејирәм. Охујур, һејран-һејран бир-биримизә бахырыг.

Бајатыны тәкрар-тәкрар охујуруг. Һисс вә һәјәчанымыз јаваш-јаваш јатағына дүшүр.

«Чешмәси сулу дағлар».

Јалдашымын долашыг јоллары илә вәтәнә гајыдырам. Бакыја кәлир, масамын сијиртмәсиндән бајатылар китабыны көтүрүб бахырам.

«Чешмәли, сулу дағлар».

Бәлкә дә, Кәркүк әтрафында, Әрбил, Мосул һәндәвәриндә чешмәси чох јердә гурумуш дәрәләр, тәпәләрдә «чешмәси сулу» даһа ифадәли сәсләнир.

«Бурда бир оғлан өлүб».

Јенә дә бајатымызы хатырлајырам:

«Бурда бир гәриб өлүб».

Илк фикримә кәлән сәтирләри дәјишик салдығым, биринчинин биздә, икинчинин исә бурада, Ираг торпағында даһа мәнтиги, даһа тәбии олдуғу гәнаәтидир. Јох, јәгин һәр үрәкдә гөвр едәјән гүрбәт јарасыны јенидән ганатмамаг үчүн ким исә бу сөзү дәјишмиш, башга сөзлә әвәз етмишдир. Бу да бир тәсәлли ола биләр.

Јахуд:

Кәтан көјнәк, бәдән јар!
Мәни гојуб кедән јар.
Әввәл белә дөјүлдүн,
Сәни бир өкрәдән вар.

Бу бајаты биздә:

Сән ки белә дејилдин
Сәни бир өјрәдән вар—

шәклиндә охунур.

«Сән ки белә дејилдин» шүбһәсиздир ки, даһа гүввәтли ифадәдир. Бурада фәал бир тәәссүф ифадә олунмушдур. Һәм дә сонраки «сәни бир өјрәдән вар» фикринә бир пилլә, бир мәнтиги әсас гојулмушдур.

Кәркүк хојрат вә маниләри илә таныш олдугча онларла азәри бајатылары арасындакы охшарлыг, руһи јахынлыг, образ, ифадә, чүмлә гурулушу доғмалығы даһа ајдын, даһа шүбһәсиз, даһа сарсылмаз бир гәнаәт јарадыр.

Бу хојрат вә маниләрин бир чоху бизим бајатыларымыз, шикәстәләримизлә демәк олар ки, ејнидир. Фәрг варса, анчаг тәләффүз фәрги, диалект фәргидир:

Бу күн вјын үчиди,
Кирмә, бостан ичиди.
Додагларув хам шәкәр,
Дилув бадам ичиди.

вә ја:

Пәнчәрәдән даш кәлди,
Хумар көздән јаш кәлди.

Јахуд:

Билмирәм нејлим сәнә,
Дүшүбдү мејлим сәнә.
Мән дөнсәм көнлүм дөнмәз
Сән дөнсән нејлим сәнә. Вә с.

Бә'зи хојратларда исә бу ејнилик бир-ики сөзүн дәјишмәси илә охшарлыг һалыны алыр:

Дағлар дағымды мәним,
Гәм ортағымды мәним.
Диндирсән ган ағларам,
Јаман чағымды мәним.

Биздә мәшһур олан бу бајатынын ики јериндә сөзләр дәјишилмишдир.

Гәм овлағымдыр әвәзинә *гәм ортағымдыр* вә *диндирмә* әвәзинә *диндирсән* шәклини алмышдыр. Гәм ортағы сөзләри гәм овлағы гәдәр гүввәтли, образлы, тә'сирлидир. Бу, сәнәтин ән кичик, јығчам формаларында белә, ифадә гүввәсинин нә гәдәр кениш имкана малик олдуғуну, бир сөз дәјишмәклә ејни әһвали-руһијјәни јени гүввәтлә вермәк бачарығыны көстәрир. Икинчи һалда исә сөзүн өзү гала-гала анчаг грамматик формасы бир балача дәјишмәклә онун бәдии тә'сир гүввәсинин нечә башгалашдығы ајдын көрүнүр. *Диндирмә, ган ағларам*—даһа да гүввәтлидир. Бурада гүввәтли нидалар дујулур. Бу дәрд—ган ағламаг һаггында фәрјад даһа фәалдыр. *Диндирмә!* Башымын бәласы, көнлүмүн губары мәни елә бир һала салмышдыр, ағлајарам, өзү дә ган ағлајарам. *Диндирсән* зәифдир, сонраки *ган ағларам* кими гүввәтли ифадәјә ујмур.

Азәрбајчанда мәшһур олан «Кәклик» маһнысы бир балача донуну дәјишмиш олса да Кәркүк маниләри арасында сечилир:

Дағлара говла мəни.
Кəклиjəм овла мəни.
Кечəлəр синəн устə,
Күндүз буховла мəни.

Бə'зи хоjратларда аjры-аjры сөзлəрин дəjишмиш олмасы онларын бизим баjатыларла jахынлығына һеч бир шүбһə оjатмамалыдыр. Белə фəрглəр бу күн Азəрбаjчанын аjры-аjры раjонларында охунан еjни баjатылар арасында да вардыр.

Кəркүклүлəр деjирлəр:

Гара чадыр хаpалдан (*«харал»* сөзүнə диггəт един!)
Боjун сечдим мараjдан.
Нə дəрдим вар, нə бəлам
Сəнсəн мəни саралдан.

Гарады гашын сона! (биздə *өрдəк*)
Јашылды башын сона!
Көллəрдə тəк гонубсан,
Һаны јолдашын сона?

Бир һашиjə олараг деjим ки, бурада да бизим вариант даһа гүввəтли вə биткиндир:

Əввəллəр ч‚т кəзəрдин,
Һаны jолдашын өрдəк?

Бу сəтирлəрдə кениш бир лөвһə, узун бир мүшаһидə вардыр. Шаир һəмишə бир јердə көрдүjү, үлфəтлəринə шаһид олдуғу севкилилəрин инди анчаг бирини көрүр, һəjəчан вə тəлашла, həм дəрин бир тəəссүфлə, *«һаны јолдашын?»* деjə сорушур.

Бир мисал да:

Гəрəнфил əсди неjлим,
Гəрарым кəсди неjлим,
Дили дост, гəлби хаин
Мəн белə досту неjлим.

Биздə буна бəнзəр даһа ифадəли баjаты вардыр.

Кəркүк хоjратларынын бөjүк бир əксəриjjəти орижиналдыр. Лакин онларын да руһи, ифадə формасы бизə jахын, доғмадыр.

Хоjратлар — баjатылар əн гыса формада ифадə олунмуш инсан дуjғусу, инсан фикридир. Бу форма jығчамлыгда Хəjjам рүбаилəри илə рəгабəт едə билəн бир долғунлуға, ифадə гүввəсинə маликдир. Онлары охудугча охумаг истəjирсəн. Дүшүндүкчə дүшүнүрсəн. Ширини вар, ачысы вар. Бирини охуjурсан көзлəринин гаршысында əзəмəтли бир мəнзəрə чанланыр:

Дағыт үзə.
Зулфүнү дағыт үзə.
Горхмурсан бир аһ чəкəм,
Дөндəрəм дағы дүзə?!

Башгасыны охуjурсан сөзүн алову көнлүнү гарсыр:

Охуjанды.
Јар китаб охуjанды
Ох атды мəни вурсун,
Синəмдə оху jанды.

Каһ тəшбеһин чəсарəти адамы һеjрəтə салыр:

Оху тəр.
Каманы тəр, оху тəр.
Атма көнлүм евинə
Гəм түнлүкдүр, ох итəр.

Каһ образын jенилиjи, геjри-адилиjи вə еjни заманда поетик дүрүстлүjү инсаны дəрин дүшүнчəлəрə гəрг едир, сөзүн бəдии ифадə имканларынын сонсузлуғу үфүг-үфүг гаршыда ачылыр:

Мəн мискин олдуғумчун,
Үстүмə гəм гудурду.

Гəм, һəмишə биздə бир һəзинлик, бир сүкут, дахили ағры тəсəввүрү оjадыр. Гəмли адамы көзүнүзүн габағына кəтирин. Башыны ашағы салмыш, үзүндə санки бир көлкə донуб галмыш, көзлəрини изтираб вə ишкəнчə ифадəсиндəн даһа артыг бир jорғунлуг, үмидсизлик пəрдəси өртмүш варлыг! Гəмə нисбəтəн дəрд сөзү даһа интенсив, даһа фəалдыр. Тəсəввүр един ки, тез-тез һирслəнəн, һəмишə сəрт чаваблар верəн бир адамын jенə дə һирслəндиjини, чығырыб-бағырдығыны ешидирсиниз. Бу һадисə сиздə шүбһəсиз, демəк олар ки, бөjүк һəjəчан оjадыб, чошгун емосиjаjа сəбəб олмаjачаг. Јахуд дəjмəдүшəр бир адамын, тез-тез көзүнүн горасыны сыхан бир адамын, jенə дə ағладығы дəрин тə'сир оjада билмəз. Анчаг һəмишə сакит, мүлаjим, һəлим хасиjjəтли биринин бирдəн-бирə үсjан едиб өз е'тираз, jа һиддəтини гəзəблə билдирдиjини көрəндə сиз лагеjд гала билмəзсиниз.

фикриниздә бу тәзаддан доған гејри-ади бир сарсынты баш галдырачагдыр.

Јахуд, һәмишә шад көрдүјүнүз дөзүмлү, давамлы бир адамын бирдән-бирә сәрт күләкдән ганрылыб гопан будаг кими сындығыны, көз јашларыны кизләтмәдән һөнкүр-һөнкүр ағладығыны көрәндә, она үз вермиш фәлакәтин ағырлығы сизин дә һисс вә ирадәнизи өз тә'сири алтына алачагдыр. Бәдии сөзүн гүдрәти дә мүәјјән фикир вә һиссин ифадәси үчүн белә тәзадлары тапа билмәкдә, сөзүн тә'сир гүввәсини, онун гызмарлығыны дөнә-дөнә артыра билмәкдәдир. Фикрин чөвһәрини мүмкүн гәдәр кичик гәлибә јерләшдирә билмәк сәнәткарлыг тәләб едир. Бир сөз ади, һәрарәтсиз сүкут вә јорғунлугла долу чүмләни алышдырыб шәфәгләндирә биләр.

Гәм гудурду ифадәси сөзүн белә сеһркарлығына көзәл нүмунәдир. Кәр иш нә јерә чатмышдыр ки, ади, сакит, дилсиз-ағызсыз гәм гудурмушдур, инсанын үстүнә атылмышдыр, ону дилиб-парчаламаг истәјир.

Хојратлар —бајатылар вардыр ки, охујурсан, елә бил гәриб ахшамларын јумшаг кәдәри гәлбини јаваш-јаваш сыхыр, инчитмәјә гојмур, лакин сәнә өз варлығыны билдирмәк истәјир:

Бағча барыјчүн ағлар,
Һејва нарыјчүн ағлар.
Гарлы даг күнәшијчүн,
Көнүл јарыјчүн ағлар.

Бә'зән садә дејилмиш икичә мисрада дастанлара сығмајан бир һәсрәт, бир јанғы вардыр. «Өләндән јүз ил сонра бир көз ачыб бахсајдым» дејә накам инсан, доғрулмамыш үмидләринин ачысыны нә гәдәр гүввәтли вермишдир!

«Ајаглар нечә варсын,
Көнүл вармајан јерә».

сәтирләрини охудугда, көнүл инчиклијинин сызылтысы инсанын бүтүн варлығына јајылыр.

Бүтүн бунлар халгын јарадычы дүһасындан хәбәр верән, һәчми кичик, мә'насы бөјүк сәнәт нүмунәләридир.

Хојратлар вә маниләр ичиндә Фүзули гәзәлләринин лејтмотивини хатырладанлары чохдур. Бу, Фүзули илә

түркдилли ираглылар арасындакы јахынлыг вә үзви бағлылығы бир даһа исбат едир:

Оху чанан.
Ач китаб, оху чанан,
Тәбиб, гурбанын олум,
Чыхартма оху чанан.

Бурадакы фәдакарлыг, бурадакы фәрјад Мәчнунун фәрјады илә нечә һәмаһәнкдир.

«Тәмкинини бәлаји-мәһәббәтдә гылма суст.
Та дуст тә'н едиб демәјә бивәфа мәни».

Бә'зи ојнаг мисралар образын һәјата, торпаға бағлылығы, чаны-башы сағлам бир инсан дујғуларына бағлы мәзаһ адамы күлдүрүр:

Әзрајил, кет ишүвә!
Мән јардан дојмамышам.

Кедәндә јар јанына
Чох јубанма, јүз ил гал!

Јар јанына кедәндә
Бир јуху басды мәни...

Бир сәһәр кәл, бир ахшам,
Бир дә күнорта чағы.

Бајатылар да башга әдәби јарадычылыг формалары кими мүәјјән харичи шәклә, дахили аһәнкә, вәзн вә гафијә силсиләсинә табедир. Лакин бу хојратларын—бајатыларын, маниләрин ән көзәл нүмунәләрини охујанда формал гајда-ганунлар, әсрләрин заман селиндә сығалланмыш, аһәнк јатымына дүшмүш чәһәтләр адамы аз дүшүндүрүр. Гәлбимиздә ојанан һиссләр, дујғулар, арзу, үмидләр, тәәссүф, гүрур, сызылты, севинч, көјрәлмә, сәртлик, риггәт, нифрәт, мәһәббәт, үлфәт тә'сири алтында, адыны билмәдијимиз гүдрәтли мүәллифин аләминә дүшүр, онун һисс вә һәјәчанларына әсир олуруг.

Адсыз шаир, «Торпағым, дашым гәриб» дејә фәрјад едәндә гәлбимизин телләри сызлајыр. О, «Өләндән јүз ил сонра бир көз ачыб бахсајдым» дејәндә биз онун гырыг үмидләринин, накам арзуларынын ағрысыны дујуруг. О, «Гәм јардан вәфалыдыр, һеч чевирмир үз мәндән» дејәндә биз онун изтирабларына шәрик олуруг. О.

«Әридәр Гаф дағыны, дәрдилин бирин десәм» дејәндә биз онун чәкдији мөһнәтләрә инанырыг. О:

«Кедән күн кери дөнмәз
Күнү-күнә чаласан».

«Аләм көзүн дикибмиш
Мән көзүм дикән күлә...»

«Доггуз ај ал-јашылды,
Үч ајы гара бағлар»—

дејәндә фикримиз хатирәләр јолу илә чырпына-чырпына учур, бөјүк ашигләримизи јада салырыг. Әләскәрин сәсини ешидирик.

Хојратлар вә маниләр бир чох хүсусијјәтләри илә марағлы тәдгигат материалы ола билир. Бә'зән гафијәләрин классик дедијимиз ән'әнәдән ајрылмасы, сөзләрин сәсләнишиндә ешидилмә принсипинин әсас көтүрүлмәси марағлы вә нәзәри чәһәтдән гијмәтлидир. Белә гулаг гафијәләриндә—сөзүн аһәнки вә мусигисини өзүнә табе едән мүәјјән апарычы сәсләрин ујғунлуғу әсасында дүзәлмиш гафијәләрдә — сөзүн бүтөвлүјүндә һәлледичи олмајан, икинчи дәрәчәли там ешидилмәјән сәсләр нәзәрә алынмыр. Бу, принсип мәсәләсидир. Белә фактлар та гәдим замандан, азәри ше'риндә олдуғу кими, Кәркүк фолклорунда да гулаг гафијәләринин мөвчудлуғуну көстәрир:

«Сәһәр олсун *бизә* кәл!
Гырмызы кеј *бәзән* кәл»
«Фәләкин *гәһри* мәнә
Һеч јохдур *рәһми* мәнә».

Биздә мәшһур олан бир маһныны хатырлајын:

«Шешкилан *бизим* олајды
Кәрпичи *гызыл* олајды.
Јарым бизә кәләндә
Кечәләр *узун* олајды».

Бурадакы үч сөз јазылышында нә гәдәр фәргли олса да гулаға чох охшар кәлир, рәдиф исә онлары демәк олар ки, һамаһәнк едир.

Кәркүк хојрат вә маниләри ики һиссәјә бөлүнүр. Бир һиссәси чинаслы, о бири һиссәси ади гафијәлидир.

Чинаслы хојратларын биринчи сәтри үч, ја дөрд һечалы јарым сәтирләрдир:

Јара нејлим.
Сызылдар јара нејлим.
Јол узун, мәнзил узаг
Јетишмәм јара, нејлим.

Икинчи һиссә бүтүн сәтирләри бәрабәр һечалы оланлардыр:

Әтрафы үзүм олајды.
О јар бизә кәләндә,
Кечәләр узун олајды.

Кәмсәтирли хојратларда биринчи үч-дөрд һечалы сәтир бир нөв башлыг кимидир. Хојратын характери һаггында мүәјјән хәбәрдарлыгдыр.

Хојратлар бир гајда олараг, мүәјјән һава үстүндә охундуғуну нәзәрә алсаг, биринчи јарымсәтир бир көкләмә ролуну ојнадығыны демәк олар. О, хојратын әсас мәзмун, емосионал маја јүкүнү дашыјан үчүнчү, дөрдүнчү сәтирләри үчүн јолбашы вәзифәсини көрүр. Чох заман да ахырынчы ики сәтирлә аз бағлы олан икинчи сәтрин дајағы үмуми хојратын јол арыдычысы олур.

Кәркүк хојрат вә маниләриндән мәнә мә'лум олан тәхминән 1500-ә јахын парча ичәрисиндә «әзизим», «әзизијәм», «мән ашиг» сөзләри илә башлајанлары јохдур. Бу чәһәтдән онлар бизим бајатыларымыздан фәргләнир. Лакин бу Кәркүк хојратларыны бизим бајатылардан вә ағыларда руһ, форма, ифадә тәрзи чәһәтдән һеч дә узаглашдырмыр.

Јалныз образ силсиләсинин гурулмасында дејил, ајры-ајры сөзләрин јериндә ишләнмәси, онларын ән чох ифадәли вә тә'сирли ола биләчәји јери сечиб тапмаг чәһәтиндән дә Кәркүк хојрат вә маниләри гијмәтли сәнәддир.

Бүлбүл кишиди кәлди,
Дәрдә тушуду кәлди.
Бүлбүл күл һавасына,
Һәлә гыш иди, кәлди.

Бу дөрд сәтирлик парчада ишләдилән сөзләрә, онларын јеринә, ифадә гүввәсинә фикир верин. Кишимәк! Тојуғу, чүчәни говлајанда биз киш-киш дејирик. Кет! Чә-

кил! Гач! Бурда кишимәк сөзү нә гәдәр јериндә ишләдилмишдир. Әкәр бүлбүл кәлди десәјди ифадә нә гәдәр сөнүк, ади оларды. Бүлбүл кишнјиб кәлиб. Ону нә исә говлајыб, кәлмәјә мәчбур едиб, о гача-гача кәлмишдир. Нә үчүн? Чүнкү «о, дәрдә дүшүб». Дәрдә раст кәлиб. Дәрдлә үзә-үзә чыхыб. Бәлкә дә бу дәрд ону кишидиб, говлајыб. Сонракы сәтирләр бу ики сөзүн нә гәдәр јериндә ишләдилдијини јени бир гүввәтлә тәсдиг едир.

Бүлбүл нијә кәлиб? О, «Күл һавасына кәлиб». Күл сорағына дејилсәјди бу гәдәр гүввәтли чыхмазды. Һава — севда мә'насында олдуғундан һадисәјә әлавә бир инчәлик верир, сөз икинчи бир мә'на кәсб едир. Бүлбүл јарынын гохусуну һавадан алмышды. Бүлбүл «һәлә гыш иди кәлди» һәлә — бу сөз нә јени, нә дә дәрин мә'на илә долу сөздүр! Лакин бурада, белә бир јердә онун нечә ишләдилдијинә диггәт верин! Көрүн дәрд сәсдән јаранмыш бир сөз нәләр ифадә едә билер. *«һәлә гыш иди кәлди»*. Бир анлыға һәлә сөзүнү бурадан көтүрүн. «Гыш иди кәлди». Бу чүмлә беләликлә дә чох ифадәлидир. Гышда бүлбүл кәлмәз. Онун күлә олан мәһәббәти нә гәдәр бөјүкдүр ки, бүлбүлү гышда кәлмәјә мәчбур етмишдир. Бу беләдир! Лакин «һәлә гыш иди» чүмләсинә бахын. *Һәлә* сөзү бура нә әлавә етмишдир? Һәлә гыш иди. Гаршыда јаз вар. Бүлбүллә күлүн мәһәббәт дәми вар. Анчаг һәсрәт, бөјүк интизар о гәдәр күчлүдүр ки, бүлбүлүн көзләмәјә табы јохдур. О, фәсилләрин ганунуна табе олмајыб һәлә гыш икән кәлмишдир.

«Үстүмә вахт даралды» кими ифадәјә «Дәрдим башдан ојанды». «Дәрдим мәни мәләдир». Бу сәтирләрдән бизә мә'лум олан ади сөзләр нечә сәнәткарлыгла ишләнмишдир. Биз *«ахшамын бу дар вахты»* дејирик. Бурада, үстүмә вахт даралды дејәндә, атомун дахилиндә олан гүввә өз чәрчивәсини гырыб чыханда һејрәтли бир гүввәт кәсб етдији кими, сөз дә өз дахили енержисини һәрәкәтә кәтирмиш, сарсыдычы бир тә'сир гүввәси газанмышдыр. Ахшамын дар вахты мүәјјән бир вахт ифадә едән сөздүр «Үстүмә вахт даралды», бәдии образдыр. Сөзүн гүдрәти дә бурададыр. Ону образ, бәдии бир факт еләјән дә будур. *Дәрдим башдан ојанды* ифадәси дилин рәнкарәнк мә'на чаларлары илә нә гәдәр зәнкин олдуғуну көстәрир. Бурада јенидән, тәзәдән, бир дә сөзләрини ишләтмәк оларды. Лакин бу сөзләр *башдан* јерини верә билмәзди. *Башдан* дејәндә бу дәрдин узун бир јолу олдуғуна инанырыг. Бу јол изтираблыдыр. Ону јенидән кетмәк горхусу биздә һәзин бир кәдәр, бир никаранлыг доғурур. «Дәрдим мәни мәләдир» фәрјад јох, чошгун бир һәјәчан јох, *мәләмә! Гузу кими ачиз,* көмәксиз бир варлыгын инилтиси.

Хојратлар, маниләр ичиндә јалныз бизим бајатылара дејил, бир-биринә бәнзәјәнләри дә вардыр. Бу да тәбиидир. Бу поетик миниатүрләр һәјатдан, мүбаризәдән, үмидсизликдән, севинчдән, интизардан, бир сөзлә, инсана мәхсус дујғулардан јаранмын, онларын бәдии ифадәсидир. Ичтимаи нилләләрдә бир-биринә јахын олан инсанларын мүбаризә, арзу вә мәгсәдләриндә бир јахынлыг вардыр. Јахын милли көкләрә, мүәјјән зүмрәләрә мәнсуб олан инсанларын кефи вә арзулары, мөһнәт вә севинчләри бүтүн фәрглилијинә бахмајараг, бир-биринә охшајыр. Кәркүк хојрат вә манилэринин чоху, бөјүк бир әксәријјәти кәдәрлидир. Һичрандан, интизардан, әләм вә кәдәрдән, өмрүн, күнүн агырлыгындан килејдир:

Өлмәјәјдим көрәјдим
Бир дә көзүм долусу.

Нә көзәл, нә тәравәтли, нә гәдәр мә'налы ифадәдир. «Ағыз долусу», «гулаг долусу» ибарәләри биздә ишләнилир. Бурадакы көзүм долусу ифадәси бир тәрәфдән дојунча, истәдијим гәдәр, бәс дејинчә мә'насы вердији кими, бир тәрәфдән дә һадисәнин тарихини бизә һисс етдирир.

Бә'зән ади сөзүн ифадә шәкли онун дахили тә'сир гүввәсини гат-гат артырыр. Бир сөз, ики сөз әтрафлы бир чүмләни әвәз едир:

Дағлар дағлады *мәни.*
Көрән ағлады *мәни.*

Бурада *дағлады мәни, ағлады мәни* сөзләри долғун, кениш бир чүмләни әвәз едир. Һәлә *дағлар дағлады* ибарәсиндәки гүввәтә фикир верин. Дағлар елә күнләри јада салмышдыр ки, инсанын үрәјини јандырмышдыр.

Елә манилэр — бајатылар вардыр ки, адам онлары охујанда һүндүр бир дага галхмыш кими һәјәчандан, тә'сирдән нәфәсини дәрмәк, көксүнү јенидән һава илә долдуруб, дујғуғу бәдии зөвгү чанына јајмаг истәјир. Адсыз ашығын кәдәри гаршысында һөрмәтлә сүкут етмәк истәјир:

Миндим Нуһ кәмисинә,
Горхум вар кәми сына,
Фәләк бичкичи салыб
Өмрүмүн зәмисинә.

Узун илләр дилини, адәт вә ән'әнәләринин залым өкәј атадан јетим горујан бир ана кими горумаға мәчбур олан, ичтимаи вә милли бәрабәрсизлијин ағыр меһнәт јүкүнү чәкән бир халг, көнүл тәрчүманы дујғуларыны, үмид вә килејләрини белә ифадә етмәсин, нејләсин?

Хојрат вә маниләрдән, һәм дә онларла мүгајисә етмәк мәгсәди илә јенидән тәкрар-тәкрар охудуғум өлмәз бајатыларымызда елә ифадәли сөзләр вардыр ки, онлар јериндә сәлигә илә, мә'на хәтринә, үслуб көзәллији хәтринә, аз сөзлә чох шеј ифадә етмәк үчүн ишләдилсә әдәби дилимизи хејли зәнкинләшдирә биләрик.

Мисал кәтирдијим хојрат вә маниләрдә, бајатыларымыз, шикәстәләримиз, ағыларымызда, бир сөзлә, фолклор әдәбијјатынын јахшы нүмунәләриндә белә сөзләрә чох раст кәлмәк олар. Бунлары сајмаға, мисал кәтирмәјә еһтијач јохдур. Граммер гајдаларыны билмәк аздыр. Сөзү дујмаг лазымдыр. Елә һаллар олур ки, «сөз»лә «кәлмә»ни гарышдырырлар. *Јени сөз демәк* тәләбини јени кәлмә јаратмаг тәләби кими баша дүшүрләр. Бир һалда ки, јени сөз даһа кениш, даһа дәрин мә'налыдыр.

Бу јенилик тәләби јалныз кәлмәнин, јә'ни мәһдуд мә'нада сөзүн јенилији дејилдир. Бу, фикир, ифадә јенилији, идрак вә тәсвир тәрәннүм јенилији демәкдир. «*Јени сөз*» мәфһуму јени «кәлмә» ни өз ичинә ала биләр, лакин һеч бир заман елә дар бир чәрчивәјә гысылыб гала билмәз. «Сөзүн вар сөз даныш!» деликдә һеч дә кәлмән вар демәк истәмирләр. Фикрин вар, рә'јин вар, бу вә ја дикәр мәсәләјә әлагән, бахышын нәдир? — демәк истәјирләр.

«Арајa сөз дүшдү». «Адына сөз чыхды», «Мән дә сөзүмү дејим» вә саирә *сөзү кәлмә* илә гарышдыранларын јаңылдыгларыны ајдын көстәрир.

Лакин биз сөзүн мәһдуд мә'насында кәлмәјә дә бә'зән лазым олан диггәтлә јанашмырыг. Халгын сөз хәзинәсини зәнкинләшдирән бә'зи кәлмәләрлә, ата малыны дағыдан фәрсиз оғуллар кими рәфтар едәнләр дә вардыр.

Гәдимдән бәри дилимизин аһәнк вә ганунуна ујғун, ел арасында ишләнән, дилимизин үзви фәрди олан нечә-

нечә кәлмәни һарда, ким исә белә данышыр, бу сөзләри ишләдир—дејә нөјүтлү гаргаја дөндәриб, дилдән, јазыдан говмушуг. Бу ишдә чанфәшанлыг көстәрән мүчаһидләр рус дилинә јахшы диггәт етсәләр фајдалы олар. Рус дили гурулушуна, онун лүгәт тәркибинә нә гәдәр гајғы илә елми мүдриклик илә јанашылдығы ибрәтли бир өрнәкдир. Вахты илә рус дилинә дахил олмуш, бу дилдә вәтәндашлыг һүгугу газанмыш бир сыра алман мә'хәзли, алман көклү сөзләри атмаг, ја дәјишмәк, Бөјүк Вәтән мүһарибәсинин ән гызғын күнләриндә алман фашистләринә гаршы үмуми халг нифрәтинин ән аловлу, гәзәбли вахтында белә, һеч кәсин ағлына, дилинә кәлмирди. Чүнки, дилин јијәси бир овуч авантүристләр, чаһилләр дејил, халгдыр! Фитнәкарлар, чаһиләр мәһв олуб кедир. Халг галыр. Халгын дил сәрвәти галыр. Биздә исә, көрүрсән халг гаршысында һеч бир мәс'улијјәт дујмајан адамлар, мәншәји доғма дилимиздән көтүрүлән нечә-нечә сөзү, кәлмәни уф демәдән, дилдән гопарыб атырлар. Бә'зән дә биз конкрет тәфәккүр формасы олан дилимиздә мөвчуд бә'зи кәлмәләри еләләри илә әвәз едирик ки, онлары ишләтмәјә утанырсан.

Кениш мә'нада сөзү јериндә, максимум ифадәли, дүзүмүнүн ән јахшы чәминдә ишләдә билмәк сәнәткарлығында фолклорумуздан чох шеј өјрәнмәк олар.

Хојрат вә маниләрдә, бу бахымдан зәнкин нүмунәләр вардыр.

Кәркүк хојрат вә маниләрини тәртиб едән чәнаб Тәрзибашы, демәк олар ки, һәр хојратын, һәр манинин — бајатынын бир сыра сөзләринә изаһ вермишдир. Бу изаһлар түркдилли ираглыларын әсил ата-баба дили илә бу күнкү әдәби дили арасында бөјүк фәрг олдуғуну көстәрир. Ашағыдакы мисаллар буна ајдын сүбутдур. Бурада кејд етдијим сөзләрин биринчиләри фолклорда — халг арасында ишләнән сөзләр, сонра кәлән сөзләр исә Тәрзибашынын изаһ етмәк мәгсәди илә кәтирдији сөзләр, онларын мүасир дејилмиш формасыдыр.

Тәкин—киби, тој—дүјүн, нишанлы—јавуглы, дишлә—исыр, јајлыг—мәндил, һәнәк—шака, хијар—салатлыг, тапдым — булдум, итирдим—гајб етдим, гочалдым — ихтијарладым вә саирә. Бә'зән бу изаһларда сөзләрин анлашылмазлығы да көрүнүр. Мәсәлән: *гонаг* сөзү *меһман* кими изаһ едилмәк әвәзинә *гонмаг* кими изаһ едилир.

Һөрмәтли охучулара тәгдим етдијимиз Кәркүк хојрат вә маниләри беш мин мисраја јахын парчалар ичәрисиндән сечилмишдир. Бу хојрат вә маниләрдә тәһлил олунмалы, изаһ вә шәрһ олунмалы чох чәһәт вардыр. Бу, кәләчәјин ишидир. Бунунла, мүвафиг саһәдә чалышан алимләримиз мәшғул олмалыдырлар. Мәсәлән, чох мараглыдыр ки, классик әдәбијјатымызда, Фүзули ше'риндә раст кәлдијимиз *нејшә* формасы бу хојрат вә бајатыларда да вардыр. Бу сөз Һәбиби вәтәни Бәркүшад долајларында, Бојат, Түркәчи, Чијни кәндләриндә инди дә бу шәкилдә ишләнир. *һәкәт* сөзүнү охудугда мән кәндимизи хатырладым. Орда ишләнән «Јахшы сөзә, һәкәтә дүшдүк» кими ибарәләр јадыма дүшдү. Бу, хојратларда ишләнән *тобалы, гулунч, домбалан,* (јер алмасы) *будамаг* вә бу кими сөзләр бизим кениш чамаата мә'лум олан вә мәһз бу шәкилдә тәләффүз олунан сөзләрдир.

Кәркүк хојрат вә маниләри елә сәнәт абидәсидир ки, һәссас гулаг онларда гәлбимизә мүнис олан чох шеј дујар, һәссас үрәк бу надир инчиләри јарадан халгын дүһасына дәрин миннәтдарлыг һисси илә чырпынар.

ОНУН ГӘЛБИ

Сәнәткары халг јашадыр. Халгын һәјат вә идеалларындан узаг олан бир адам, үмумбәшәр мәдәнијјәти тарихинин баш јолундан кәнарда галыр. Сәһрада тәктәнһа битмиш ағач анчаг тәсадүфи јолчуну көлкәсинә ала биләр. Онун јарпагларынын сәси инсан гәлбиндән әкс-сәда ала билмәдији үчүн боз сәһранын кәдәрли сәссизлијиндә итиб кедир. Заман кечдикчә тәк ағач гурујур, јени бир пөһрә вермәдән мәһв олур.

Бу доғрудур. Сәнәткар бүтүн истәк вә арзуларынын јувасы олан гәлбинә, бејнинә гиданы халгдан, халгын һәјатындан алыр. Антеј күчүнү торпагдан алдығы кими торпаға бағлы икән мәғлубедилмәз олдуғу кими сәнәткар да халга, доғма торпаға бағлы галдыгча гүдрәтли, сәмәрәли, илһамлы олур.

Бунлар доғрудур. Мә'лум һагигәтдир. Лакин елә сәнәткарлар да вар ки, халгын адыны учалдыр, халгын танынмасында әсри, тарихи рол ојнајыр. Халгын көнүл тәрчүманы олур. Онун шөһрәт вә шәрәфини артырыр. Чох заман бүтүн бир халгы белә сәнәткарларын ады илә адландырырлар. Шекспирин, Пушкинин, Мирзә Фәтәлинин, Толстојун, Фирдовсинин, Фүзулинин, Руствелинин, Нәваинин, Абовјанын, Шевченконун халгы дејәндә биз бу бөјүк сәнәткарларын ә'зәми дәрәчәдә о халгларын мә'нәви тәмсиледичиләри олдугларыны тәсдиг едирик.

Сабир белә сәнәткарлардандыр. Сабирин дәрди — халгын дәрди, Сабирин севинчи — халгын севинчи иди. О, гојнунда јашадығы торпағын ағрыларыны өз гәлбинин ағрысы кими, халгын мүсибәтләрини өз мүсибәти кими дујурду. Сабир ше'ринин мисилсиз кениш јајылмасы буну

ајдын көстәрир. Онун ачдығы јол азәри халгынын узун әсрләрдән бәри јаратдығы поезија аләминдә зәнкин, јени бир јол иди. Сабир бу сөзүн һәгиги мә'насында новатор шаир иди. О, елә мәсәләләри поезија предмети еләмишдир ки, јалныз азәри әдәбијјаты дејил, бир чох милләтләрин әдәбијјатына көрә дә бу, бир ингилаб иди. Сабир, «Еј алнын ај, үзүн күнәш» дејә кәскин сатира атәшинә тутдуғу дурғун, тәглидчи гәзәлчилијә гаршы чыхараг, әсрин нәфәси илә нәфәс алан, јашадығы һәјатын ичтимаи тәзадларыны ачыб көстәрән е'тиразлы, тәәссүбкеш бир әдәбијјатын көзәл нүмунәләрини јаратды. Инди Сабири охујан адамлардан бә'зиләринә елә кәлә биләр ки, Сабирин чәсарәтиндән, узагкөрәнлијиндән, новаторлуғундан данышаркән, тазијанәләрин вәтәндашлыг пафосундан бәһс едәркән биз мүәјјән дәрәчәдә мүбалиғәјә јол веририк, артырырыг. Лакин бу, белә дејил. Сабирин јашадығы мүһити көзүнүзүн габағына кәтирин. Сабири — сабун тијаны башында күнүнү кечириб, бөјүк аиләсинә күндәлик рузи газанмаг мәчбуријјәтиндә галан Мирзә Әләкбәри тәсәввүр един. Бүтүн наданлыг, мөвһумат, мәһдудлуг, чиркин еһтирасларына гаршы чыхдығы адамлар арасында јашајыб онлардан асылы олан Сабирин дәрдләрини јахындан дујмаға чалышын, Сабирин гаршысында дуран јоллары хатырлајын: мәрсијә, гәзәл јазмаг, о заманкы Шамахынын ә'јан вә әшрәфләринин көзүндә мө'мин, аллаһ бәндәси бир адам олмаг, Кәрбәла мүсибәтләрини, ешг мачәраларыны јаныглы бир диллә тәрәннүм едән бир шаир олмаг, һөрмәтлиләрин һөрмәтини газанмаг, фираван јашамаг, һәдијјәләр, еһсанлар, мүавинәтләр ичиндә гајғысыз бир һәјат кечирмәк.

Бу јол Сабирин гаршысында ачыг иди. О бу јолла кедә биләр вә чәкдији мөһнәтләрин јүздән бирини көрмәјә биләрди.

Икинчи јол, халгын көнүл тәрчүманы олмаг, онун јараларыны ачыб көстәрмәк, әлач арамаг, ичтимаи түфејлиләрә гаршы чыхмаг, һаким даирәләрин ријакарлығыны ифша етмәк, сабун тијаны башында дајаныб јалныз о заманкы мүстәмләкә Азәрбајчан дејил, бүтүн Јахын Шәргин фачиәсини дәриндән дујуб анламаг, шаһлара, султанлара гаршы, чарлара, краллара, бәј, хан, молла, мүчтәһидләрә, гочулара, јаланчы милләтчиләрә гаршы амансыз бир мүһарибә е'лан етмәк, халгын ағрыларыны овутмаға чалышмаг.

Бу да бир јол иди. Бу јолда газанч, кәлир, шөһрәт јох, мәһрумијјәт, јохсуллуг, һәр чүр тә'нә вә тәһгирләрә мә'руз галмаг, әзаб вә ишкәнчә варды. Сабир, һәгиги халг шаири, Азәрбајчанын бөјүк оғлу, икинчи јолу — мүбаризә вә мәһрумијјәт јолуну сечди.

Сабир јени азәри ше'ринин бөјүк јарадычысы олду.

Сабир ше'рләри, јарандыглары заманын ән доғру бәдии сәнәдләриндәндир. Јалныз кәскин ичтимаи мәзмун дејил, формасы е'тибары илә дә Сабир поезијасы азәри әдәбијјатында јени бир мәрһәлә, јени кениш бир јол, јени әдәби бир мәктәб иди.

Сабир ше'рләринин әксәријјәтини әрузла јазмышдыр. Лакин бахын, Сабир әруз вәзнини нечә азәриләшдирмишдир.

«Охутмурам», «Ханбачы» вә с. хатырлајын. Мән адәтән ше'ри јахшы јадда сахлаја билмирәм. Өз ше'рләримин дә чохуну әзбәрдән билмирәм. Анчаг дејә биләрәм ки, Сабир ше'рләринин чохуну әзбәр билирәм. Һәм дә бу ше'рләри 30—35 ил габаг охумушам. О замандан јадымда галыб:

> Еј дәрбәдәр кәзиб үрәји ган олан чочуг,
> ...Еј еһтишами-милләти талан олан чочуг.

Бәли, Сабир еһтишами-милләти талан олан чочуғун талејинә јанырды.

Сабир јарадычылығы — ијирминчи әср әввәлинин салнамәсидир.

Иран, Түркијә һадисәләри, өлкәдә баш верән һәрәкат Сабир гәләминин гүдрәти илә чанланыр, бәдии лөвһәләрә чеврилир. Шүурлары, виҹданлары һәрәкәтә кәтирирди. Мирһашымлар, мәммәдәлиләр Сабир гәләминин амансыз зәрбәси илә јараланыб дамғаланырдылар. О, Зәнкәзур ачларыны, тез-тез гапанан гәзетләри, Бакы фәһләләрини унутмурду. Ән ағыр күнләрдә халглары гардашлығa чағырырды.

О, ағызлара гыфыл вурмаг истәјәнләрә дејирди:

> — Гаима.
> — Бачармам, мәни мә'зур тут.

Көзүму дә јумсам, гулагларымы да тыхасам, кечә-күндүз ағласам да ганмаја билмәрәм дејирди. Чүнки гызғын од ичиндә олуб јанмамаг мүмкүн дејил. Бу од бө-

јүк Ағлар күләјәнин меһнәтләри, ачы күлүшләр ичиндә кечән һәјаты, онун севдији доғма халгынын јандығы од иди. Һүгугсузлуг оду, әсарәт зәнчирләринин ачдығы јараларын јанғысы, азадлыг һәсрәти илә говрулан үрәкләрин алову иди. Надан вә авамларын, мәсләксиз, сатгын «интелекентләрин», жандармын, ағаларын, азғын, һарын саһибкарларын, һампаларын, гочуларын бәд әмәлләри илә халга дәјән зәрбәләрин ачысы иди. Сабир буну дүјмаја биләрдими?

Бу күн јүзиллик бајрамыны кечирдијимиз Сабир һәгиги гијмәтини, уғрунда мисилсиз фәдакарлыг көстәриб вә ишкәнчәләрә дөздүјү халг тәрәфиндән, бу күн коммунизм гуран совет халгы тәрәфиндән алмышдыр.

Сабир һәлигәтән бир гочаман дағә бәнзәјир ки, халг мәһәббәти дәнизиндә јүксәлир. Сабир елә бир сәнәткардыр ки, мәнсуб олдуғу халгын башынын учалығыдыр; онун фәхри кими мүасир аләми өлкә-өлкә, шәһәр-шәһәр, үрәк-үрәк кәзир. Онун гәлби доғма халгынын гәлби илә һәмаһәнк дөјүнүрдү.

О БИЗИМ СЫРАЛАРЫМЫЗДАДЫР

Мән билмирәм, Шамахыда — Азәрбајчанын о гәдим Парнасында поезијаја үсјанкар руһлу Хаганини, дөнмәз ирадәли философ шаир Нәсимини, бир сыра бөјүк, көзәл алим, ме'мар, мүғәнни, мусигишүнас, гәһрәман вермиш бу шәһәрдә, бахтына гәдим зәнкин азәри поезијасында јени бир јол ачмаг кими шәрәфли иш дүшмүш оғлан ушағы анадан оланда һава нечә, күн нечә иди. Бәлкә дә бу күн ишыглы бир күн иди. Һәр тәрәфдән баһар чичәкләринин мәстедичи гохусу кәлирди. Бәлкә дә көј үзү гара булудларла өртүлмүшдү. Јахын бир туфанын әламәтләри дујулурду.

Анчаг мән билирәм ки, бу күн мәним халгым, мәним вәтәним үчүн мә'налы мүһүм бир күн иди. О күн анадан олан ушаг анчаг Сабир олмады. О, изтираб чәкән, заваллы инсанларын талејини јахынлашдырмаг уғрунда мүбариз олду. Чәтин бир һәјат јолу кечмиш, заман-заман ән кичик үмидини белә итирмиш бу адам, севмәк вә нифрәт етмәјин ағрылы, изтираблы дәрсини һәјатдан өјрәнди, минләр, јүз минләрлә инсанын көнүл тәрчүманы олду.

Онун гаршысында ики јол вар иди. Бири узаг Әрәбистан сәһраларында нечә әср бундан габаг баш вермиш фачиәјә јаныглы мисралар һәср етмәк, имамлара матәм ше'рләри јазмаг, мәдһијјәләрлә заманын голукүчлү, сөзүкүчлүләринин зөвгүнә ујмаг, руһуну охшамаг.

Лакин башга бир јол да варды, — тиканлы, јохланмамыш, көзләнилмәз һадисәләр, мәһрумијјәт вә бәлаларла долу јол. Бурда шаирин нәсиби мәзәммәт, сојуг мүна-

сибәт, нифрәт вә голукчулуләрин арасы кәсилмәјән тә'гиби, тәһгири олачагды.

О, икинчи јолу—мүбаризә јолуну, сүкут вә сүкунәти позмаг јолуну сечди.

О, буржуазија, мүлкәдар, руһани вә чар зүлмү алтында инләјән халгын көз-көз јара кими ачылан фәлакәтини, инсан изтирабыны, вәтән дәрдини көрә-көрә имамларын фачиәсинә көз јашы төкә билмәзди.

О, һәр күн «бәдбәхт түкәзбанлар»ын аһ-наләсини ешидиб, онларын инсанлыг, гадынлыг шәрәфинин тапдандығыны көрүб, һурмисал көзәлләри тә'риф етмәклә мәшғул ола билмәзди.

Онун тәшвиш долу кечәләри, ишыгсыз күндүзләри, кәдәрли, сојуг күзәраны варды. Онун чијниндәки өмүр јүкү зиндан кими ағыр иди.

О, инсанларын севинчсиз һәјатыны көрүрдү. О, «еһтишами-милләти талан олан» чочугларын талејинә јанырды. О, гырмызы саггалы, башы дудкеш папаглы гочалара бир гул кими сатылмыш көрпә гызларын фәрјадыны ешидирди. Ач кәндлиләрин чөрәк-чөрәк сәси онун гәлбини гана бојајырды. Бәјләрин, һампаларын, милјончуларын, дуканчыларын, руһаниләрин төрәтдији рәзаләтләр онун вичданында үсјан фыртынасы галдырырды. Јалтаг зијалыларын ијрәнч нөкәрчилији онда бир икраһ һисси ојадырды.

Сабирин шаирлик вә вәтәндашлыг бөјүклүјү онда иди ки, о, һәјатдан үз дөндәрмирди, дөврүн вачиб мәсәләләриндән кәнар дурмурду. О, үзүнү доғма халгына тәрәф чевирилиб, мәрд-мәрданә онун дәрдләринә шәрик олур, үмид вә арзуларыны дујур вә өз халгына ачы һәгигәти киши кими, ачыг демәкдән чәкинмирди. Бу һәгигәт ачы, амансыз иди. Лакин о, дост дили илә, халгын ән кичик дәрдини, ағрысыны һәссас гәлби илә дујан, халг талејини өз талеји, халг фәлакәтини өз фәлакәти, билән бир адамын дили илә дејилмиш һәгигәт иди. Бу һәгигәт үрәк ағрысына сәбәб олур вә бә'зән бәдхаһларын ағзында Сабирин доғма халгына гаршы бир иттиһама чеврилирди. Сабир буну билир вә шүурлу олараг бу јолла кедирди. Доғрудур, Сабирин зүлүмкарлара гаршы мүтәшәккил мүбаризә апармаг үчүн ајдын бир планы јох иди. О, халгы доғрудан-доғруја гәти ингилаби һәрәката чағырмырды. Анчаг о, халгы әсарәтдә сахлајанлара гаршы өз силаһы илә мүбаризә апарырды. Бу, гызмар сатира силаһы иди. Доғрудур, һәјатда ингилаби дәјишикликләр јолу Сабирә мә'лум дејилди. Лакин о, даһи бир сәнәткар һәссаслығы илә, әсрин азарыны дујур вә әзаблар ичиндә бу хәстәликләри арадан галдырмаг, сәадәт гапыларыны халгын үзүнә ачмаг јолларыны арајырды.

Сабир һүгугсуз әчдадынын зәнкин дијарында, сабун тијанынын јанында дуруб һејрәт доғуран бир ајдынлыгла һәр шеји көрүр, әсрин нәфәсини дујур, күнләрин исти-сојуғуну, һаванын гохусуну һисс едирди.

Чар һөкумәтинин, Иран шаһынын, Түркијә султанынын ријакар сијасәтини, инкилис мүстәмләкәчиләринин фитнәкарлыгларыны бүтүн инчәликләри илә јахшы анлајырды.

Сабир јарадычылығынын тематикасы, шаирин јашајыб јаратдығы дөврүн ән вачиб мәсәлә вә проблемләри даирәсиндә иди. Лакин Сабир јарадычылығынын бәдии-идеја әһәмијјәти, онун тә'сир күчү о гәдәр бөјүк, давамлы вә мүхтәлифчәһәтли иди ки, онун јаздығы әсәрләрдән бир чоху бу күн дә көһнәлмәмиш, күнүн, әсрин, заманын тәләбләринә ујғун сәсләнир.

Сабирин бәдии үмумиләшдирмәләри, һәгиги, бөјүк сәнәткарларда олдуғу кими, елә һәјати, дәрин вә әһәмијјәтлидир ки, онун ше'рләри бизә «көһнә, лакин горхулу бир силаһ» кими кәлиб чатмышды.

Һәлә охујуб јазмағы билмәдијим вахт мән Сабирин бир чох ше'рләрини әзбәр билирдим. О замандан бәри һәмишә Сабири өз јанымда һисс етмишәм. Јенидән тәкрар-тәкрар онун ше'рләрини охудугча, онун һәјат һадисәләрини нечә кениш гавраја билдијинә, ифадәләринин јүксәк садәлијинә, ше'рләринин емосионал күчүнә һејран галырсан.

Адама елә кәлир ки, гаршында бир инсан дајаныб, гәмли көзләри илә сәнә бахыр, онун додагларында көврәк бир тәбәссүм вардыр. О сәнә чох шејләрдән, мүһүм һадисәләрдән сакит-сакит данышыр.

Елә дәрин бир риггәт вә үрәк јанғысы илә данышыр ки, мүәллифин мәһәббәти, нифрәти ихтијарсыз сәни өз тә'сири алтына алыр. Адама елә кәлир ки, сәнинлә бир дост кими сөһбәт едән бу инсанын дәрди сәнин дәрдиндир. Мәзәли сәтирләрдән онун үрәк ағрысы дујулур.

Бу инсан өз дәрдини, мөһнәтини, изтираб вә үмидләрини, ачыларыны вә инамыны дүнјаја сөјләмәк истәјир.

Лакин ағры о гәдәр бөјүк, о гәдәр күчлүдүр ки, о өз дәрдини сәнә ачмагла сәнин дә гәлбини јараламагдан, һәјатыны кәдәр вә гүссәјә салмагдан горхур. Буна көрә дә даһа артыг, мәзәли, күлмәли олмаға чалышыр. О өз гәлб ағрысыны, өз изтирабларыны, алабәзәк кинајә, јумор, сатира палтары илә бәзәјир.

Лакин сарказм, ачы күлүш бу адам үчүн ағыр кәдәр вә гүссәләрдән гачмаг үчүн бир сығынаг јери дејилди. Бунлар шаирин сынанмыш дөјүш силаһлары — ичтимаи әдаләтсизлијә гаршы мүбаризә силаһлары иди.

Сабирин поезијасында ингилаби руһдан узаг олан, ичтимаи вә милли зүлмә гаршы протест руһу дашымајан, охучуда мөвчуд үсул-идарәјә гаршы гәзәб доғурмајан ше'рләр тапмаг чәтиндир.

Сабир өзү үчүн јазмырды. Әслинә бахсан, јаздығы һәр јени ше'р онун үчүн бир дә әзаб јолларындан кечмәк демәкди. Ше'рләриндән бириндә Сабир дејирди ки: Көзләрими јумар, гулагларымы тыхаја биләрәм, лакин мәни анламамаға мәчбур едән бир гүввә јохдур.

Бу кичик ше'рдә әјилмәз мәғрур руһу илә, бүтүн варлығы илә чанлы Сабир көрүнүр. Ону күчлә сусмаға мәчбур едәрләр, анчаг о анлајыр, бу инсана мәхсус кејфијјәти ондан һеч кәс ала билмәз.

Сабир јалныз поезијанын мүндәрәчәси, онун предметини анламаг, темасы сечмәкдә дејил, форма саһәсиндә дә новатор иди. Онун ше'рләри там мә'насында тәбии данышыг интонасијасындадыр. Бу шаирин јашадығы дөвр әдәбијјатында, хүсусилә, поезијасында принсип е'тибары илә јени бир шеј иди. Сабирин бу новаторлуғу халгымызын бәдии арсеналына бөјүк бир һәдијјә иди. Ше'рин әруз вәзни сабирләшмәклә, јенидән чанланды, дәбдәбәдән хилас олду, ојнаглыг газанды, әзәри дилинә ујғунлашыб, онунла даһа артыг һәмаһәнк олду.

Сабир көһнә ше'рлә јени ше'р арасында елә бир учурум јаратды ки, артыг кери дөнмәк мүмкүн дејилди—десәк һаглы оларыг. Бу әлавәни дә едәк ки: Сабир Азәрбајчан ше'ринин ән јахшы ән'әнәләрини бу учурумдан кечириб кәтирди. Бу ән'әнәләри јени рәнкләр, орижинал сәдаларла зәнкинләшдирди.

Сабир мәшһур јазычы-драматург Чәлил Мәммәдгулузадәнин нәшр етдији «Молла Нәсрәддин» журналында иштирак едәрәк, јени әдәби мәктәб јаратды. Бу әдәби

мәктәб гыса бир мүддәтдә бизим XX әср әввәлләри әдәбијјатымызда ән популјар, ән һәјати бир мәктәб олду.

Сабирин поетик таланты о гәдәр гүдрәтли, парлаг вә орижинал иди ки, јалныз Азәрбајчанда, јалныз түркдилли халглары арасында дејил, Јахын Шәргин бир чох өлкәләриндә бу јолун давамчылары, тәрәфдарлары јаранды.

Биз Сабир мәктәбинин бу узаглара јајылмыш тә'сирини аз тәдгиг едиб өјрәндијимиз кими Сабирин публисистикасыны да аз тәдгиг етмиш, аз өјрәнмишик.

Сабир талантына һөрмәт бәсләјән кенин охучу күтләси Сабири бир ичтимаи хадим кими дә лазыми гәдәр танымыр. Бүтүн бунлар бизим гаршымызда Сабири өјрәнмәк, танымаг вә танытмаг, онун әсәрләрини кениш јајмаг саһәсиндә бир сыра практики мәсәләләр гојур.

Муасир әдәбијјатымызда Сабирин ролу чох бөјүкдүр. Сон заманлар мән сатира силаһына тез-тез мүрачиәт едирәм. Ачыг демәлијәм ки, һәм дә бир аз горха-горха, чикинчәклик вә тәшвишлә мүрачиәт едирәм.

Сабирин јарадычылыг нүмунәләри о гәдәр чидди вә әһәмијјәтлидир ки, инди, онун өлүмүндән әлли ил кечәндән сонра белә, бөјүк мәс'улијјәт һисси, үрәк чырпынтысы вә чиддијјәтлә бу јола ајаг басырсан.

Ихтијарсыз дүшүнүрсән: Сабир инди саг олсајды, һәјатымыздакы бә'зи ејбәчәрликләрдән нечә гәзәб вә амансызлыгла јазарды. Инсанлыг симасыны итирмиш империализм дүнјасыны нечә ифша едәрди. Тәсадүфи дејил ки, мән јени сатирик ше'рләр силсилини «Сабир саг олсајды» үмуми башлығы алтында јазырам.

Мәнә елә кәлир ки, кәскин сатирик ше'рләр јаратмаг үчүн биз Сабир ән'әнәләрини лазыми гәдәр инкишаф етдирмирик.

Бејнәлхалг империализмин ифшасы, колониализмин ријакар, икиүзлү вәкилләринин «бөјүк» вә «балача» ишләрдәки чиркин ролуну олдуғу кими халга көстәрмәк үчүн белә ше'рләр чох лазымдыр.

Сабир бизә јахын, бизим үчүн чох гијмәтлидир, чүнки о, гүдрәтли талантыны, бүтүн күчүнү, бүтүн һәјатыны халгын хидмәтинә вермишди. Онун мәһәббәт вә нифрәт, мәрдлик вә сарсылмаз ирадә тимсалы олан поезијасы, һәлә узун илләр, мәфкурәви мәтанәт нүмунәси, јарадычылыг атәши, мисилсиз нәчабәт нүмунәси олараг јашајачагдыр.

Сабир бу күн бизимлә бир сырада аддымлајыб, коммунизм гуручулуғуна хидмәт едир.

Сабирин инсан ләјагәтини алчалдан һәр бир шејә гаршы мүбаризәдә охарланмыш силаһы инди дә өз кәсәрини итирмәмишдир. Бизим нәслимизин әлиндә бу силаһ даһа да кәскин олмушдур.

Сабирин јарадычылығына дәриндән бәләд олдугча онун һејрәтли дәрәчәдә һәссас олан бир гәләмлә јаратдығы гәмли, мәзәли лөвһәләрә диггәт етдикчә, инсан тәкрар-тәкрар онун һуманизми, онун әмәкчи инсанлара олан мәһәббәти гаршысында һејран галыр. О, чәтин, әзаблы, изтираблы вәтәндаш шаир јолуну инсанлара олан мәһәббәти наминә сечди.

Хәјалән мәним көзләримин гаршысында Сабирин мүбаризә, зәһмәт, изтирабла долу һәјат мәнзәрәләри чанланыр. Онун бир вәтәндаш, бир шаир кими фәдакар, мәрданә образы бүтүн әзәмәти илә јүксәлир. Кишилијә, һәгигәтә, вичдан тәмизлијинә ешг олсун! — дејирәм.

Илләрин амансыз имтаһанындан өз һәрарәтини, өз мәһәббәтини кечириб кәтирә билән бөјүк инсан гәлбинә ешг олсун!

Инди дә бизим сых сыраларымызла бизимлә аддымлајан бөјүк Сабирә ешг олсун!

ЈҮКСӘК ЕШГИН БӨЈҮК ҺЕЈКӘЛИ

Ән бөјүк сәнәт әсәринин мөвзусу инсан вә инсан талејидир. Белә әсәрләри охујур, динләркән гәлбимиздә нәчиб һиссләр ојаныр. Гүрурла тәкрар едирик: мән дә инсанам! Бу әсәрләрдәки гәһрәманларын көстәрдији рәшадәт, аличәнаблыг, онларын зәка вә гүдрәти көзәл инсан сифәтләридир. Онлары јарадан да инсандыр. Инсан һәр шејә гадирдир.

Һәгиги инсан дүнјанын гара гүввәләри илә мүбаризә едиб, бәшәр ләјагәтинин тәнтәнәси, көзәл вә нәчиб дујғуларын чичәкләнмәси үчүн өзүнү гурбан верир. Бөјүк сәнәт әсәринин инсан гәлбинә ашыладығы дујғулар јаз күнәшинин ишыг шүаларына бәнзәјир. Бунлар инсан гәлбини исидир, инсана севинч кәтирир, онда јашамаг, јаратмаг һәвәсини аловландырыр. Һәгиги сәнәт әсәри гәлбләри рам едир, инсан сәчијјәсинин тәшәккүлүндә бөјүк рол ојнајыр, инсанлары вә һәјат һәгигәтини тәмиз вә ајдын бир ајнада көстәрир.

Низами јарадычылығы һәгиги, бөјүк сәнәтин көзәл бир нүмунәсидир. Онун гүдрәтли гәләми илә јаранмыш инсан сәчијјәләри әсрләрин боранлы вә туфанлы јолларындан кечәрәк, бу күнә гәдәр кәлмиш, бу узун вә мәшәггәтли јолларда тәравәтини, рәнкини, һәрарәтини һифз етмишдир. Вәтәнимизин гочаман сәнәткары тәрәфиндән јарадылмыш образлар ичәрисиндә јүксәк ешгин бөјүк һејкәли олан Ширин хүсуси јер тутур.

Ширин, Азәрбајчан торпағынын доғма баласыдыр. Онун бибиси Меһин Бану Дәрбәнд дәнизинин кәнарында көзәл бир өлкәдә јашајыр. Бөјүк мал вә дөвләтә саһиб олан бу һөкмдар гадынын ән гијмәтли көвһәри гар-

дашы гызы Шириндир. Меһин Бану һәр фәсилдә өз өлкәсинин бир дилкүша кушәсинә апарыр. Абхазија, Әрмән јурду, Бәрдәәтрафы, Муған онларын сејранкаһы овлаглары, чыдыр вә истираһәт јерләридир.

Хосрова Ширин һаггында илк хәбәри верән Шапур белә дејир:

«Дәрбәнд дәнизинин бир саһманында,
Бир көзәл өлкә вар дағлар јанында.
Шаһзадә гадындыр орда һөкмран,
Гајнашыр гошуну Исфаһанатан.
Арандан башланмыш Әрмәнә гәдәр,
Онун фәрманына бојун әјирләр.
Һәр заман кәлинчә јени бир фәсил,
О гурур өзүнә бир тәзә мәнзил.
Күл фәсли кәлинчә јатағы Муған,
Јај заманы јери көј Әрмәнистан.
Јај көчиб кәлинчә бир күн сон баһар,
Абхазија елиндә кедиб ов овлар».

Низами гәләминин надир гүдрәти илә Ширинин јалныз харичи көзәллији дејил, онун дахили көзәллијини, бу азәри гызынын гәлбиндә, руһундакы түкәнмәз зәнкинликләри тәсвир едир:

«Бир пәри кими, гыз пәри дејил, aj,
Гәһрәман бир гыздыр, башда калағај.
Дирилик сују тәк көзләри гара,
Кечәни гәрг едир, aj тәк нурлара.
Сеһријлә јахылсын дејә һәр үрәк,
Ағзында јүз дил вар, ширин-шәкәр тәк.
Додаглары дузлу, сөзү дәриндир,
Дуз һеч ширин олмаз, бу чох шириндир.
Күмүш бир гылынчдыр бурну, санасан,
Бөлмүшдүр алманы тән ортасындан.
Суланмыш әгиг тәк додаглары вар,
Ешилмиш кәмәндир, чүт, гара сачлар.

Ширин фүсункар Азәрбајчан тәбиәтинин гојнунда бөјүмүш бир гыздыр. Онун исмәти көзәллијинин кешијиндә дурмушдур.

Ширин гајғысыз, бипәрва јашајыркән бирдән-бирә Шапурун мәкрли торуна дүшүр, мин көнүлдән Хосрова ашиг олур. Бу бөјүк вә мүгәддәс ешгин мүгабилиндә Хосровун позғун әхлагы, онун һәрис, шәһвани дујғулары Ширинә нә гәдәр јаралар вурса да, гыз мәтанәтлә сечдији мәһәббәт јолунун дашлы-тиканлы чығырлары илә ачыг алын, дик башла кедир. Онун әнин вә шикајәтләри, әзаб вә изтираблары, исти көз јашлары ешгинин аловуну артырыр, гәлбинин әзмини даһа да бәркидир.

Ширин ләкәсиз ешгинә гаршы Хосровдан анчаг бивәфалыг вә һәрчајилик көрүр. Мәһәббәт вә сәдагәтдән чох, ани зөвг вә ишрәтләрә алудә олан Хосров Ширини дөнә-дөнә ганлы көз јашы төкмәјә мәчбур едир. Лакин Ширин бир ан белә Хосровун мәһәббәтини гәлбиндән чыхара билмир. Бу ешгин јолунда мөһнәт сәһраларыны аддымлајыр, изтираб гамчыларына синә кәрир, лакин јенә дә өз исмәтини, өз тәмиз адыны горујур вә анчаг Хосров ону ел адәти, халг гајдасы илә тој едиб өзүнә арвад етдији заман, Ширин ешгинин гәһрәманына тәслим олур. Хосровун мәһәббәти илә бу гәдәр әзаб вә ишкәнчәләрә дөзән Ширин көзәл вә нәчиб дујғуларла Фәрһада бағланыр. Лакин о, Фәрһады севә билмир. Фәрһадын бүтүн нәчиб сифәтләрини, гәһрәманлығыны, онун сәдагәт вә вәфасыны көрән Ширин диз чөкүб аллаһа јалварыр ки, бәлкә Фәрһадын мәһәббәтини аллаһ онун гәлбинә салсын, бәлкә Ширин бу аличәнаб инсаны һәгиги бир мәһәббәтлә севә билсин. Лакин мәһәббәтин гүдрәти, амансыз дүјүнләрлә онун варлығыны елә бағламышдыр ки, о, Хосровдан башга кимсәјә көнүл верә билмир.

Низами Ширин образыны ағыр сынаглардан кечирәрәк, бөјүк инсан дујғусунун тәнтәнәси кими сона чатдырыр. Хосров јалныз Ширинә говушдугдан сонра онун тә'сири алтында өз тахт-тачындан әл чәкиб көзәл әмәлләр ардынча дүшмәјә гәрар верир. Бүтүн әсәр боју Низами Хосровун ани шәһвәт аловларына, кечәри дујғуларына, һәрчаји сәчијјәсинә гаршы Ширинин мәтанәт вә сәадәтини, вәфа вә ирадәсини гојур. Варлығында бөјүк, саф бир ешги тәчәссүм етдирән Ширинин Хосрова нә чүр тә'сир бурахдығыны көстәрир. Хосровла Ширинин бир көрүшү заманы гәсрдә отуруб үрәк чырпынтысы илә Хосровун јолуну көзләјән Ширин, шаһын онун јанына сәрхош кәлдијини көрүнчә гәл'әнин гапыларыны бағлајыб, шаһы ичәри бурахмыр. Чүнки о өз ешги, өз дујғулары һаггында сәрхош шаһла дејил, ону һәгигилә тәгдир едән һушјар бир адамла данышмаг истәјирди. Даһа сонра чадырда мүғәнниләр васитәсилә Хосровла сөз мүчадиләсинә кирәркән Ширин, она аличәнаблыгла: «сәнин кими асиман мәним хәрабәмә јерләшә билмәзди» дејә ону утандырмаг истәјир.

Ширинин Хосров үзәриндәки тә'сирини Низами, әсәринин сонундакы көзәл бир һиссәдә вермишдир.

Ширин јерн өпүб деди, еј мәлик,
Бу ишрәтдән әл чәк, көр надир билик.
Сән чох кам алмысан гоча дүнјадан
Сәрбәст јашамысан бир хејли заман.
Шаһларын әлиндән чох ајна, инан,
Гаралыб кетмишдир мәзлум аһындан.

Дараны, Чәмшиди јадына салсан
Көрәрсән нә етмиш бу гоча девран.
Варыны вермәсән пис чыхар адын,
Вердијин һәр парча олар имдадын.

Ширинин бу өјүдләри бича дејилдир. О өзү Меһин Банунун өлүмүндән сонра тахт-сәлтәнәти әлинә алыркән бүтүн өлкәдә әдаләт бајрағыны галдырмышдыр. Бир аз мүддәт шаһлыг етдикдән сонра өз тахт-тачыны гулларындан биринә бағышлајараг, сәлтәнәти тәрк етмишдир.

Низами бу көзәл инсанын шаһлығыны белә тәсвир етмишдир:

«Ширинин әлинә јетинчә шаһлыг,
Һәр јана јајылды өлкәдән ишыг.
Әдаләтлә гылды рәијјәти шад,
Мәһбуслары етди һәбсдән азад,
Зүлмдән гуртарды бүтүн мәзлумлар,
Һагсызлыгдан әсла галмады асар...
Веркидән гуртарды шәһәр, кәндистан
Она дуа хошдур дүнја малындан.
Боллуг олду, һәр шеј мәһсул кәтирди,
Бир буғда дәнәси јүз дән битирди».

Низами Ширинин белә тәсвирини верыркән онун симасында өз истәк вә арзуларыны тәрәннүм етмишдир. О, Ширинин, Фәрһадын сурәтини јарадыб онларын нәчиб хасијјәтләрини дәрин бир мәһәббәтлә тәсвир едиркән, өз көнүл арзуларынын хәјал лөвһәләрини јарагмышдыр. Низами дүнјаны азад, әдаләтли ганунларла идарә олунан, әмәк вә һүнәрин тәнтәнәси илә бәзәнмиш бир аләм кими көрмәк истәјирди. Тәсадүфи дејилдир ки, Ширинин әдаләтли һөкмранлығындан данышаркән шаир әлавә едир:

Падшаһын нијјәти хош олса әкәр,
Оддан күл јеринә көвһәрләр битәр.
Пис нәфсин ағачы гуру будагдыр,
Боллуг әдаләтдән јаранačагдыр.
Өлкәдә гытлыг јох, боллуг оларкан
О шаһын әлиндән верәчәк нишан.
Пис нијјәтли, залим оларса бир шаһ,
Ону нәзәриндән салачаг аллаһ.

Ширинин Фәрһада олан дујғулары ајрыча бир мәгаләнин мөвзусудур. Низами Ширинин сурәтини јарадаркән о заманкы азәриләрә хас олан бүтүн көзәл сифәтләрин әдәби-фәлсәфи чөвһәрини вермишдир.

Ширин көзәл олдуғу гәдәр зәкалы, садиг олдуғу гәдәр гәһрәман, вәфалы олдуғу гәдәр ирадәли вә мәтанәтлидир. Ширин дүнја әдәбијјатында јаранмыш јүксәк мә'нәви аләмә малик олан надир гадын сурәтләри сырасында бириначиләрдәндир.

ЈЕНИ АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫНЫН БАНИСИ

Мирзә Фәтәли Ахундовун ады Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә хүсуси мөвге тутур. Азәрбајчан халгынын поетик јарадычылығы минилик тарихә малик олса да, Мирзә Фәтәли Ахундовадәк бәдии нәср вә драматуркија саһәсиндә азәри дилиндә аз-чох самбаллы әсәримиз јох иди.

Көркәмли Азәрбајчан јазычысы, материалист мүтәфәккир, маарифпәрвәр вә демократ М. Ф. Ахундов јени реалист Азәрбајчан әдәбијјатынын — тәкчә мәзмун вә идејаларынын зәнкинлији илә дејил, һәм дә кениш охучу тәбәгәләринин јахшы вә асан баша дүшдүјү жанрларын рәнкарәнклији илә фәргләнән бир әдәбијјатын бүнөврәсини гојмушдур.

Ахундовун атасы Мәһәммәдтағы Чәнуби Азәрбајчанын Хамнә кәндиндәндир. 1811-чи илдә о, Загафгазијаја көчмәјә мәчбур олур вә Нуха шәһәриндә мәскән салыр. Мәһәммәдтағы Нухада јерли ахунд Әләскәрин гардашы гызы илә евләнир. 1812-чи илдә онларын оғлу олур; адыны Фәтәли гојурлар.

Һәлә ушаг јашларында Фәтәли кери галмыш мүсәлманларын нечә ачыначаглы һәјат сүрдүкләринин шаһиди олмушдур. Тезликлә о, атасындан ајры дүшүр. Ахунд Әләскәр Фәтәлини вә анасыны өз һимајәси алтына алыр.

Мөһкәм ирадәли бир оғлан олан Фәтәли һәлә ушаглыг чағларындан һәр шејлә марагланырды. Кәнч јашларында шәрг дилләрини өјрәнмишди, мәнтигдән, һүгуг елминдән хәбәрдар иди. О, 1832-чи илдә Азәрбајчанын ән

бөјүк шәһәрләриндән сајылан Кәнчәдә мәшһур Азәрбајчан шаири Мирзә Шәфи илә таныш олур вә ондан һүснхәтт өјрәнир. Мирзә Шәфи илә танышлыг М. Ф. Ахундовун мә'нәви инкишафында бөјүк рол ојнамышдыр. Мирзә Шәфинин тә'сири алтында М. Ф. Ахундов руһани олмаг фикриндән әл чәкмиш, сә'јлә биликләрә јијәләнмәјә вә рус дилини өјрәнмәјә башламышды. Һәјатда мүстәгил фәалијјәт үчүн өзүнү тамамилә һазырлыглы һисс едән кәнч Фәтәлини о заманкы кичик әјаләт шәһәри Нуха гане етмирди.

1834-чү илдә М. Ф. Ахундов Тифлисә көчәрәк, Гафгаз чанишинлијинин баш идарәсиндә шәрг дилләри мүтәрчими вәзифәсиндә ишләмәјә башлајыр.

Рус дилини мүкәммәл өјрәниб билмәси сајәсиндә М. Ф. Ахундов өз дөврүнүн габагчыл вә савадлы адамларындан сајылырды.

Тифлисдә М. Ф. Ахундов декабристләрдән А. Бестужев-Марлински, А. Одојевски илә, ермәни маарифпәрвәри Х. Абовјан, Полша шаири Л. Заблотски вә башгалары илә достлашыр.

О заманкы Русијанын габагчыл адамлары илә бу үнсијјәт М. Ф. Ахундовун мә'нәви аләминә бөјүк тә'сир көстәрди. О, классик вә мүасир рус әдәбијјатыны, Гәрби Авропа әдәбијјатыны өјрәнди. М. Ф. Ахундов Державинин, Карамзинин, Пушкинин әсәрләринә бәләд иди.

1837-чи илдә А. С. Пушкин өлдүрүлдүкдә М. Ф. Ахундов бөјүк рус шаиринин фачиәли өлүмүндән мүтәәссир олараг, «А. С. Пушкинин өлмүнә» адлы әсәрини јазды. Бу әсәр о заманкы Русијанын демократик даирәләри илә мүәллифин идејача бағлы олдуғуну сүбут едир. О заман «Московски наблјудател» журналында дәрч олунмуш «Шәрг поемасы»нда Ахундов А. С. Пушкинин өлүмүнә јас сахлајыр. Ахундов јазыр:

> «Ону әчәл охуна нишан гојуб да,
> Варлығыны ејләди өлүм тармар».
> «Еј гатилләр әлилә өлән намидар
> Гуртулмадын заманын ганлы шәрриндән».
> «Зүлм гара булудлардан долу јағдырыб,
> Гонду өмүр барыны, етди хакисар».

М. Ф. Ахундовун бу поемасы Лермонтовун мәшһур «Шаирин өлүмүнә» ше'ри илә сәсләшир.

Русијанын габагчыл адамлары илә танышлыг

М. Ф. Ахундовун ичтимаи-сијаси вә естетик бахышларынын тәшәккүлүндә бөјүк рол ојнамыш, о, деспотизмә, феодал әсарәтинә, фанатизмә вә наданлыға гаршы фәал мүбаризә апармышдыр.

Јашадығы дөврүн тәнгидиндә М. Ф. Ахундов әдәбијјат вә инчәсәнәтә бөјүк әһәмијјәт верирди. Әдәбијјатын јени мәзмуну уғрунда мүбаризә М. Ф. Ахундов үчүн маһијјәт е'тибары илә јени демократик жанрлар уғрунда мүбаризә демәк иди. Ахундов јазырды: ««Күлүстан» вә «Зинәтүл-мәчалис» дөврү кечмишдир. Бу күн бу чүр әсәрләр милләтин ишинә јарамыр. Бу күн милләт үчүн фајдалы вә охучуларын зөвгләри үчүн рәғбәтли олан әсәр, драм вә романдыр».

М. Ф. Ахундов Азәрбајчан драматуркијасынын банисидир. Драмы «сәнәтләрин ән шәрәфлиси» һесаб едән М. Ф. Ахундов баша дүшүрдү ки, патриархал-феодал мүнасибәтләрин һөкм сүрдүјү кери галмыш өлкәдә сәһнә сәнәти халг илә үнсијјәт үчүн ән гыса вә доғру јолдур.

Азәрбајчанда «әјаләтләрин идарә үсулларыны өјрәнмәк» үчүн «али силкин һүгугуну тәдгиг вә мүәјјән етмәк үчүн» чар һөкумәтинин јаратдығы мүхтәлиф комиссијаларда иштирак едән М. Ф. Ахундов халгын һәјаты, мәишәти, арзу вә дүшүнчәләри һаггында зәнкин фактики материал топламышды. М. Ф. Ахундов өз мүшаһидәләри заманы надан вә голукүчлү руһаниләрин, ағаларын, ханларын, һакимләрин, дәрвишләрин, чадукәрләрин вә башгаларынын бүтүн фырылдагларына бәләд олмушду.

М. Ф. Ахундов өз халгына мәдәнијјәт вә маариф јолу илә ирәлиләмәк имканы вермәјән бүтүн ичтимаи бәлалара гаршы мүбаризә апармағы мөһкәм гәрара алды; чүнки маарифпәрвәр вә демократ олан М. Ф. Ахундов халгын хошбәхтлик јолуну тәрәггидә, мәдәнијјәтдә көрүрдү. Бир сыра һалларда о, даһа ирәли кедәрәк, чәмијјәтин симасыны ичтимаи ислаһатлар јолу илә дәјишдирмәк зәрурәтиндән данышыр вә бу ислаһатда кениш халг күтләләринин бөјүк ролуну гејд едирди. О өз демократик идеаллары уғрунда мүбаризә апарырды. Бу мүбаризәнин формаларындан бири дә бәдии јарадычылыг иди.

Дәрин һәјат һәгигәти халгын һәјатында сәчијјәви олан чәһәтләри тәсадүфи, кечичи һалларда сечмәк бачарығы, сон дәрәчә садәлик — бүтүн бу кејфијјәтләр

М. Ф. Ахундовун әсәрләринә һәгигәтән әбәди шөһрәт газандырды.

Шәрг әдәбијјатынын сарсылмаз еһкамларына, көзәллијин «дәјишмәз» идеалларынын сон дәрәчә шәрти, мүчәррәд-романтик руһда тәрәннүм едилмәсинә зидд чыхан М. Ф. Ахундов гәтијјәтлә реализм јолуну тутду. Һәјат һәгигәти нә гәдәр дәһшәтли вә ачы олса да, Мирзә Фәтәли кери чәкилмәди. О, феодал-патриархал чәмијјәтинин әталәтини, ејбәчәрлијини, наданлығыны, дәһшәтли нөгсанларыны бүтүн чылпаглығы илә ифша едирди.

М. Ф. Ахундов халг һәјатыны јахындан дујурду. Халга јахындан бәләд олан, ону дәрин мәһәббәтлә севән Мирзә Фәтәли халгы заһири сәчијјәви әламәтләринә көрә јох, онун тарихи јолуну, мүтәрәгги сә'јләрини ајдын баша дүшәрәк, тәсвир едирди. Мирзә Фәтәли јазычынын хәлгилијини «һеч дә тәкчә јерли тәбиәтин көзәллијини тәсвир етмәји бачармаг, халгдан ешидилән сәрраст ифадәни ишләтмәк, ајинләри, адәтләри доғру-дүзкүн вермәк» кими баша дүшмүрдү. Мирзә Фәтәли билирди ки, «әсил халг шаири олмаг үчүн халг руһуна даһа дәриндән нүфуз етмәк, онун һәјаты илә јашамаг, халгла ајаглашмаг, зүмрәләрә мәхсус зеһнијјәти, китаб нәсиһәтини бир кәнара атмаг ... Һәр шеји халгын садә һиссләри илә дујмаг лазымдыр» (Н. А. Добролјубов).

М. Ф. Ахундов гыса мүддәтдә (1850 — 1855-чи илләр) алты комедија: «Молла Ибраһимхәлил кимјакәр», «Мүсјө Жордан вә дәрвиш Мәстәли шаһ», «Вәзири-хани Ләнкәран», «Хырс-гулдурбасан», «Сәркүзәшти-мәрди хәсис» вә «Мурафиә вәкилләри» комедијаларыны јазмышдыр. Бу комедијаларда Мирзә Фәтәли кечән әсрин 30—40-чы илләриндәки Азәрбајчан һәјатыны тәсвир едир, феодал чәмијјәтинин нөгсанларыны, һакимләрин өзбашыналығыны, руһаниләрин икиүзлүлүјүнү, патриархал һәјатын әталәт вә дурғунлуғуну амансыз тәнгид атәшинә тутур.

Мирзә Фәтәли илк комедијаларында — «Молла Ибраһимхәлил кимјакәр» комедијасында намуслу әмәклә мәшғул олмаг әвәзинә мүштәриләри алдадан, онлара кејфијјәтсиз мал сатан зәркәр Һачы Кәримин; бир гәбристанлыг адам гыран јаланчы һәким Аға Заманын; һәјасыз вә надан молла Салманын; фитнә-фәсадчы вә авара Сәфәр бәјин симасында өз дөврүнүн түфејли үнсүрләрини ифша едир.

Асан јолла пул газанмаг һәвәси илә јашајан, намуслу әмәјә һәгарәтлә бахан бу јаланчы адамлар даһа маһир фырылдагчы молла Ибраһимхәлилин гурбаны олурлар.

Мирзә Фәтәли Ахундов өз дөврүнүн тамаһкар вә надан адамларыны ифша едәрәк, шаир Һачы Нуруну онлара гаршы гојур. Һачы Нуру инсанын әмәјини, сәнәтини, онун хош күзәранынын мәнбәји һесаб едир. Пјесин дикәр сурәтләри илә Һачы Нурунун сөһбәтиндән өјрәнирик ки, Һачы Кәрим, Аға Заман кими һәмвәтәнләрини вә башгаларыны доғру јола, намуслу әмәк јолуна, маариф јолуна чәкмәк үчүн Һачы Нуру узун мүддәт инадла сә'ј көстәрмиш, лакин онун бу сә'јләри һеч бир нәтичә вермәмишдир. Адыны һәким гојан Аға Заман «рус һәкиминин јанына кедиб, бары гыздырма давасыны ондан» өјрәнмир.

М. Ф. Ахундов «Молла Ибраһимхәлил кимјакәр» комедијасында дәрин мә'налы ичтимаи мәсәлә галдырыр, көстәрир ки, әмәк, сәнәт чәмијјәтин бүтүн мә'нави вә мадди не'мәтләринин мәнбәјидир. Намуслу әмәкдән гачан адамлар нәчиб һиссләрдән мәһрум, әлләриндән һәр чүр налајиг һәрәкәтләр кәлән түфејлиләрдир. Мирзә Фәтәли көстәрмишдир ки, белә адамлар үчүн вәтәнин талеји, халгын талеји бир гара гәпијә дәјмәз. Онларын фикри-зикри асан јолла газанч әлдә етмәкдир. Пул еһтирасынын кор етдији бу адамлар чох асанлыгла фырылдагчы Молла Ибраһимхәлилин торуна дүшүрләр.

Бу илк пјесиндә М. Ф. Ахундов драматургдан даһа чох новеллачыдыр. Тәкчә Молла Ибраһимхәлил истисна олмагла, бу комедијада биткин вә долғун характерләр јохдур. Белә характерләрлә биз Мирзә Фәтәлинин сонракы пјесләриндә, хүсусилә, «Сәркүзәшти-мәрди хәсис» вә «Мүрафиә вәкилләри» комедијаларында гаршылашырыг...

Икинчи пјесиндә — «Мүсјө Жордан вә дәрвиш Мәстәли шаһ» комедијасында М. Ф. Ахундов һәгиги алим мүсјө Жорданы күјә тәбиәтин сирләринә бәләд олан јаланчы «алим», фырылдагчы Ибраһимхәлилә гаршы гојур.

«Мүсјө Жордан» пјесиндә Мирзә Фәтәлинин илк дәфә јаратдығы гадын образлары инкишафын јолуну кәсән бир әнкәлдир. Һәјат һәгигәтинә садиг галан М. Ф. Ахундов көстәрир ки, сағлам дүшүнчәјә вә ади мәнтигә зидд олараг, чаһил вә надан Шәһрәбану ханым вә Шәрәфнисә ханым гәләбә чалырлар. Бу дәрин мә'налы комизм әсәрин әсасыны тәшкил едир. Мүәллифин сонралар јаздығы «Алданмыш кәвакиб» һекајәсиндә иранлылар улдузлары алдатдыгларына инанырлар. «Мүсјө Жордан» комедијасында да гадынлар ловғаланырлар ки, онлар Мәстәли шаһын чадусунун күчүнә мүсјө Жорданын кәләкләрини позмуш вә Шаһбазы «хилас етмишләр».

М. Ф. Ахундов көстәрир ки, бу гадынлар, хүсусилә Шәрәфнисә сон дәрәчә керидә галмыш вә надан олсалар да кинли вә мүзүрр адам дејилләр. Бу гадынлар һеч кәсә јаманлыг етмәк истәмирләр, тәки онларын хошбәхтлијинә әл узадан олмасын. Чадукәр Мәстәли шаһын чин-шәјатинләрә һәр чүр әмрләр вердијинә вә онларын бујруғу илә мүсјө Жорданын мәһв едиләчәјинә инанан бу гадынлар — «индијәдәк онлара һеч бир пислик етмәмиш» алими «бағышлајырлар». Онлар бүтүн ачыгларыны «кишиләрин мәчлисиндә ачыг әјләшән, Шаһбаз бәјин ағлыны башындан чыхаран Парис гадынларынын» үстүнә төкүрләр. М. Ф. Ахундовун бу комедијада илк дәфә јаратдығы гадынлар ирадәли, зирәк вә гәтијјәтлидирләр. Онлар Азәрбајчан әдәбијјатында һәјати, реал, јени сурәтләр идиләр.

Күчлү характерә малик бу гадынларын әксинә олараг, аиләнин башчысы Һәтәмхан ағаны мүәллиф ирадәсиз, мүтәрәддид шәхс кими тәсвир етмишдир.

Бу јолла мүәллиф, Һәтәмхан ағанын надалығы һаггында там тәсәввүр јаратмагла өз дөврүнүн көчәри ә'јанларынын һәјат тәрзини көзләримиз өнүндә чанландырыр.

Гәрибәдир ки, маариф вә елм һаггында мүсјө Жорданын дедикләриндән бир шеј анламајан Һәтәмхан аға мүсјө Жордан бу ишин мәнфәәтли олдуғундан данышдыгда Шаһбаз бәјин кетмәсинә ичазә верир. Һәтәмхан аға вә онун кимиләр үчүн инсанын лајагәти вар-дөвләт илә өлчүлүр.

«Хырс-гулдурбасан» комедијасында М. Ф. Ахундов илк дәфә олараг, садә кәндли сурәти јаратмыш вә нәчиб, намуслу, гочаг Бајрамы һампа мәшәди Гурбанын оғлуна гаршы гојмушдур. Севдији гызын јолунда дар ағачына кетмәјә һазыр олан Бајрамын әксинә, мәшәди Гурбанын оғлу Тарверди сон дәрәчә горхаг, мискин, ачиз вә бачарыгсыздыр.

Мүәллиф Бајрамын гәлбән нәчиблијини белә бир

фактла да гејд едир ки, мәһв олачағыны көрән Бајрам севкилиси илә видалашаркән әсил «гулдуру» әлә вермәк истәмир вә дејир:

«Мәним башга тәгсирим јохдур. Өзкәјә гују газан өзү дүшәр. Мән өзкәјә гују газдым, өзүм дүшдүм. Инди сән истәјирсәнми ки, мән өзүмү бәднам едиб, чуғулчулуг адыны үстүмә көтүрүм? Тарвердини нишан верим?»

Бу пјес чәмијјәтин адлы-санлы, «һөрмәтли» адамлары үзәриндә садә кәндлинин мә'нәви үстүнлүјүндән бәһс едир. Бурада М. Ф. Ахундовун демократизми өзүнү хүсуси бир гүввә илә бүрузә верир.

М. Ф. Ахундовун бөјүк ифша гүввәсинә малик пјесләриндән бири дә «Мүрафиә вәкилләри» пјесидир.

Ахундов санки тамамилә кичик һәјат мүнагишәсинин—вәрәсәлик иддиасынын фонунда Иран мәһкәмәләринин ријакарлығыны, өзбашыналығыны вә һарамзадалығыны о ки вар ифша етмишдир. Мирзә Фәтәли шәрг вәкилләринин классик образларыны јаратмышдыр. Онлар ганунлары ајаглајараг, бөһтанчылыг, рүшвәтхорлуг, мүхтәлиф фырылдагларла мәшғул олур, тәкчә мүштәриләрини дејил, өз араларында бир-бирини дә алдадырлар.

Әламәтдар һалдыр ки, М. Ф. Ахундов феодал Иранынын әдаләт мәһкәмәләрини кәскин тәнгид етмәклә јанашы, Иранда мөвчуд гајдалар шәраитиндә әдаләтин гәләбә чалмасынын тамамилә тәсадүфи һал олдуғуну көстәрмишдир.

Пјесдә иштирак етмәјән шаһзадәнин Сәкинә ханым илә гардашынын дул арвады арасындакы мүнагишәјә гарышмасы М. Ф. Ахундов јарадычылығынын бир сыра тәдгигатчыларында тәәччүб һисси доғурмушудур. Һалбуки, бу мәсәләдә М. Ф. Ахундовун мөвгеји тамамилә ајдындыр. Керилији, чәһаләти вә өзбашыналығы ифша едән мүәллиф көстәрир ки, шәрг истибдады, феодал зоракылығы шәраитиндә әдаләтин тәнтәнәси тамамилә тәсадүфи характер дашыјыр. Тәсадүфи «хошбәхт» сонлуг гәтијјән шәкк-шүбһә доғурмур ки, Иран әдаләт мәһкәмәсинин руһу да, һәрфи дә әдаләтсизликдир.

М. Ф. Ахундов «Вәзири-хани Ләнкәран» комедијасында ханын өз һәрәкәтләриндә феодал «әдаләт мәһкәмәси» һоггабазлығыны ифша едир. Бу комедијада да конфликт бир тәсадүф нәтичәсиндә һәлл олунур, лакин «Вәзири-хани Ләнкәран» комедијасында бу тәсадүф хан мәһкәмәси әдаләтсизлијинин, феодал гајдалары деспотизминин там кәскинлији илә фаш олмасыны зәифләтмир.

Мирзә Фәтәли Ахундовун драм әсәрләри ичәрисиндә «Сәркүзәшти-мәрди хәсис» (Һачы Гара) адлы ән јахшы комедијасы хүсуси јер тутур. Бу комедија образларын классик биткинлији, дәрин мә'насы, сүжетин ајдынлығы, бејнәлмиләлчилији илә фәргләнир. «Сәркүзәшти-мәрди хәсис» комедијасында мүәллиф бир тәрәфдән таланыб чапылан вә ифласа уграјан бәјләри, дикәр тәрәфдән исә хәсис тачир Һачы Гаранын симасында ачкөз, тамаһкар тачирләри көстәрир. М. Ф. Ахундов Сона ханымын, ермәни кәндлиләринин вә Кәрәмәлинин симасында өз дөврүндәки садә адамларын вә намуслу әмәји дүнјада һәр шејдән уча тутан адамларын образларыны јаратмышдыр.

«Һачы Гара» комедијасындакы әмәк идејасыны — Ахундов драматуркијасынын әсас идејасыны мүәллиф «Молла Ибраһимхәлил кимјакәр» комедијасындан башлајараг инкишаф етдирир. «Молла Ибраһимхәлил кимјакәр» комедијасында азадфикирли шаир Һачы Нуру тәсдиг едир ки, инсанын ләјагәти силки имтијазларла дејил, шәхси кејфијјәтләрлә, әмәјә мәһәббәт, ағыл, исте'дад илә өлчүлүр. Һачы Нуру дејир: «... һәр кәсин сәнәти өзүнә иксирдир вә хош күзәранлығына баисдир».

М. Ф. Ахундовун комедијалары мүәллифин өзү тәрәфиндән рус дилинә тәрчүмә олунмушду; сонра бу комедијалар күрчү, ермәни, фарс, инкилис, франсыз, алман дилләриндә бурахылды.

«Мүсјө Жордан вә дәрвиш Мәстәли шаһ» вә Хырс гулдурбасан» комедијалары Петербургда вә Тифлисдә рус сәһнәсиндә тамашаја гојулмушду. Азәрбајчан драматургунун пјесләринин рус сәһнәсиндә көстәрилмәси о заман мүһүм һадисә иди. Мәтбуат һәр ики пјеси јүксәк гијмәтләндирирди.

Азәрбајчан сәһнәсиндә М. Ф. Ахундовун комедијалары илк дәфә 1873-чү илдә көстәрилмиш вә о вахтдан е'тибарән милли театрын сәһнәсиндә давам едиб галыр. Азәрбајчан театрынын јаранма тарихи дә 1873-чү илдән башланыр.

1856-чы илдә јазылан «Алданмыш кәвакиб» повести Ахундовун бәдии әсәрләри арасында бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Бу реалист повестдә Ахундов Иранын надан вә мүстәбид һакимләрини, сатгын сарај әјанларыны вә ру-

һаниләри амансыз тәнгид едир, феодал әсарәти шәраитиндә садә халгын нечә тәһгир олундуғуну парлаг бојаларла ачыб көстәрир.

Шәргә јахындан бәләд олан М. Ф. Ахундов I Шаһ Аббасын сарајында һөкм сүрән кәмағыллығы реалист бојаларла тәсвир едир. М. Ф. Ахундов Иранын дөзүлмәз һәјат шәраитини, халг күтләләринин һүгугсузлуғуну вә сәфаләтини, феодал һакимләрин өзбашыналығыны көзләримиз өнүндә чанландырыр. М. Ф. Ахундов халг ичәрисиндән чыхмыш садә шәхсин — Јусиф сәррачын образында ону әһатә едән аләмә мүнасибәтини билдирир. Јусиф сәррач мөвчуд идарә үсулуну амансыз тәнгид едир. О дејир ки, кәндхудадан тутмуш та падшаһын өзүнә гәдәр вәзифәли шәхсләрин һамысы гулдур вә залымдыр. Јусиф сәррачын фикринчә халг һакимләрдән һеч бир хејир көрмүр, онлар һејвани еһтирасларыны сөндүрмәк наминә јохсул халгы һәр чүр верки вә ганунсуз төјчүләрлә талајыб чапырлар.

Ичтимаи һадисәләрин дәрк едилмәсиндә М. Ф. Ахундовун тарихән мәһдудлуғу вә дүнјанын симасыны ичтимаи ислаһатлар јолу илә дәјишдирмәк һаггындакы бахышларынын идеализми бу повестдә өзүнү бүрузә верир. Лакин бунунла јанашы, М. Ф. Ахундов әсил сәнәткар дујғусу илә белә бир гәнаәтә кәлир ки, мүстәбид һөкмдары халгын рифаһы гајғысына галан инсанпәрвәр шәхслә әвәз етмәклә өлкәнин хош күзәраны вә тәрәггиси тә'мин олунмаз.

М. Ф. Ахундов Азәрбајчанда әдәби тәнгидин банисидир. М. Ф. Ахундовун бир чох тәнгиди мәгаләләриндә онун естетик бахышлары, бәдии сөзү, халгын һәјаты, талеји илә сых бағламаға чан атан бир новаторун бахышлары өз ифадәсини тапмышдыр. М. Ф. Ахундовун әдәби-естетик көрүшләри мүһүм бир дәрәчәдә бөјүк рус ингилабчы демократларынын тә'сири алтында формалашмышдыр. Әдәбијјатын ајры-ајры мәсәләләри барәсиндә онун фикирләри Белинскинин, Чернышевскинин вә Добролјубовун естетик бахышларына чох јахындыр. Мирзә Мелкум ханын пјесләринин тәһлилинә һәср етдији мәгаләсиндә Ахундов инчәсәнәти һәјат китабы адландырараг јазыр: «Драм сәнәтинин мәгсәди инсанларын әхлагыны јахшылашдырмаг, охучу вә гулаг асанлары ибрәтләндирмәкдир».

М. Ф. Ахундов көһнә әдәбијјатын шәртилији вә мүчәррәдлији әлејһинә, образларын гәлизлији вә поетик васитәләрин бәситлији әлејһинә чыхыр. О, реалист сәнәтин бөјүк чарчысы иди. Бу сәнәтин вәзифәси исә халгы әсарәт алтында сахлајанлары, түфејлиләри вә мүфтәхорлары ифша етмәк, һабелә тәрәгги уғрунда вә халгын хошбәхтлији уғрунда чарпышан мүсбәт гәһрәманларын образларыны јаратмагдыр.

Әлифба ислаһаты кечирмәк, әрәб әлифбасыны јени, даһа мүкәммәл әлифба илә әвәз етмәк идејасы М. Ф. Ахундова мәхсусдур. О, әрәб әлифбасы ислаһатына һәр васитә илә әнкәл төрәдән Иран вә Түркијә иртичачыларына гаршы ардычыл вә кәркин мүбаризә апарырды. О дејирди ки, мән дүшмәндән горхуб, кери чәкиләнләрдән дејиләм, бүтүн өмрүм боју Истамбул вәзирләринә гаршы чарпышачағам.

М. Ф. Ахундов һәмчинин бир сыра публисистик мәгаләләрин вә «Һиндистан шаһзадәси Кәмалуддөвләнин Иран шаһзадәси Чәлалүддөвләјә јаздығы үч мәктуб вә Чәлалүддөвләнин она көндәрдији чаваб» адлы бөјүк фәлсәфи-сијаси трактатын мүәллифидир. Азәрбајчан дилиндә јазылмыш бу әсәри мүәллиф рус вә фарс дилләринә тәрчүмә етмишди.

«Мәктублар»да М. Ф. Ахундов материалист философ вә атеист кими чыхыш едир, ислам dининин мүртәче маһијјәтини вә шәрг һакимләринин истибдадыны ифша едир, руһаниләрин икиүзлүлүјүнү вә ријакарлығыны, чәмијјәтдәки эталәти, керилији вә наданлығы шиддәтли тәнгид атәшинә тутур. М. Ф. Ахундовун бу даһијанә әсәри нә мүәллифин сағлығында, нә дә өлүмүндән сонра та Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гуруланадәк ишыг үзү көрмәди.

М. Ф. Ахундовун «Мәктублар»ы материалист фәлсәфәнин көркәмли әсәридир. Фәлсәфәнин әсас мәсәләсини — тәфәккүрүн варлыға мүнасибәти мәсәләсинин материалистчәсинә һәлли сајәсиндә М. Ф. Ахундов бу нәтичәјә кәлир ки, материја әбәдидир вә илаһи гүввә тәрәфиндән јарадылмамышдыр: «Күлли каинат бир гүввеји-ваһидә вә камиләдир». Мирзә Фәтәли даһа сонра јазыр: «Нә әввәл она сибгәт едибдир, нә ахыр она хатәмә олачагдыр».

М. Ф. Ахундов бу фикирдә иди ки, каинат өз тәбии га-

нуклары олан атомлардан ибарәтдир, заман вә мәкан материјанын маһијјәт вә атрибутларыдыр, онун варлыг формаларыдыр. Мадди аләмин објективлијини е'тираф едән М. Ф. Ахундов јазырды ки, харичи аләм инсанын дујғу органларына тә'сир көстәрәрәк, мүәјјән һиссләр доғурур, бунун әсасында инсан тәфәккүрү јараныр вә инкишаф едир.

Лакин М. Ф. Ахундовун материализми метафизик характер дашыјыр. Тәбиәт һадисәләринин изаһында материалист олан М. Ф. Ахундов ичтимаи мүнасибәтләри дәрк етмәкдә идеалист иди. Өз ичтимаи-сијаси бахышлары илә Ахундов маарифчилик мөвгеләриндә дурурду.

М. Ф. Ахундов инсан шәхсијјәтинин азадлығына тәрәфдар чыхыр вә көстәрирди ки, феодал истибдады шәраитиндә, динин вә чәһаләтин там һөкмранлыг етдији бир шәраитдә бәшәријјәтин тәрәггиси үчүн зәрури олан фикир азадлығы мүмкүн дејилдир.

М. Ф. Ахундов барышмаз атеист иди. О, дини вә аллаһы инкар едир, аллаһы чәллад вә залим адландырырды. Ислам ваизләринин авам халга тәлгин етдикләри чәһәннәм дәһшәтләрини садалајараг, Ахундов гәтијјәтлә дејирди: «Бир белә чәһәннәм саһиби халиг вә бир белә мүнтәгим халиг миргәзәбдән вә чәлладдан вә гәссабдан вә һәр гисим зүлламдан бетәрдир».

О, тәкчә мүстәбид ислам сининә гаршы дејил, һәм дә һәр чүр дини тәфәккүрә вә клерикализмә гаршы чыхырды. М. Ф. Ахундов өз «Мәктублар»ында јазырды: «Мән күлли-әдјаны пуч вә әфсанә һесаб едирәм».

Халг күтләләринин дини вә мә'нәви әсарәтинә гаршы гәзәблә чыхыш едән Ахундов ејни заманда ичтимаи вә чисмани зүлм әлејһинә, инсан үзәриндә зоракылыг әлејһинә һиддәтлә е'тираз сәсини учалдырды. М. Ф. Ахундов чәсарәтлә бу гәнаәтә кәлир ки, «... зүлмү арадан галдырмаг үчүн ики шеј лазымдыр: ја залым зүлмдән әл чәкмәлидир, ја да мәзлум зүлмә дөзмәмәлидир. Идракын тәсдиги илә зүлмү дәф етмәкдә бу ики јолдан башга һеч бир јол тәсәввүр едилә билмәз. Он мин илин әрзиндә бүтүн... философлар вә шаирләр зүлмүн арадан галдырылмасыны истәјәрәк, белә бир әгидәдә идиләр ки, ону арадан галдырмаг үчүн залыма мөвизә охујуб нәсиһәт вермәк лазымдыр. Лакин бир чох тәчрүбәләрин нәтичәсиндә тамамилә ајдын олмушдур ки, бәшәријјәтин ән шәрәфли нүмајәндәләри олан бу адамларын әсрләр боју зүлмү арадан галдырмаг јолунда чәкдикләри зәһмәтләр бүтүнлүклә нәтичәсиз вә фајдасыз галмышдыр. Зүлм исә дүнјада әсла арадан галдырылмамышдыр. Зүлмү арадан галдырмаг үчүн мөвизәләр вә нәсиһәтләр залымын тәбиәтинә гәтијјән тә'сир көстәрмәмишдир... Зүлмү арадан галдырмаг үчүн һеч дә залыма мүрачиәт етмәк лазым дејилдир, бәлкә, әксинә, мәзлума демәк лазымдыр ки, «Еј надан, сән ки, гүдрәт, сај вә бачарыг чәһәтдән залымдан гат-гат артыгсан, бәс нә үчүн зүлмә гатлашырсан? Гәфләт јухусундан ојан вә залымын атасынын коруна од вур!» (Мирзә Јусиф хана мәктубундан).

Азәрбајчан әдәбијјатынын кәләчәк инкишафына јени азәри әдәбијјатынын баниси, материалист философ М. Ф. Ахундовун бөјүк тә'сири олмушдур.

О, САДӘ ИНСАН ИДИ

Ким дејә биләрди ки, илләр кечәчәк, әзиз достумуз, гардашымыз, Азәрбајчан торпағынын јетирдији ән гүдрәтли сәнәткарлардан бири — Чәфәр Чаббарлы һаггында хатирә јазмалы олачағыг.

Инди онунла нә заман, һарада, нечә таныш олдуғуму јадыма салмаг истәјәндә көрүрәм ки, бу, чох чәтин бир ишдир. Чүнки ади тәсәввүр етдијимиз мә'нада онунла танышлыг, олса-олса гәрибә бир тәсадүф ола биләр.

Бәлкә дә Чәфәр Чаббарлы илә кимин васитәси илә исә рәсми таныш олан, әл вериб ад-фамилијасыны дејиб, бир нечә стандарт сөз әлавә едәнләр олуб... Ола биләр!

Мән, Чәфәр Чаббарлы илә һарада, нечә таныш олдуғуму јадыма сала билмирәм. Инди хатирәләримин вәрәгләрини чевириб узагларда галмыш о илләр, ајлар вә күнләри бир-бир јохладыгда мәнә елә кәлир ки, биз онунла һәмишә таныш идик. Бу танышлығымызын ахыры олмадығы кими әввәли дә јохдур. Бу танышлыг өз-өзүнә, елә тәбии јаранмышды ки, онун башланғычы дејил, өзү, һәрарәти, сәмимијјәти, бә'зән мәзәли сөһбәтләрдә, бә'зән дә сәрт мүнагишәләрдә кечән дәгигәләринин, саатларынын дады, дузу галмышдыр.

Ч. Чаббарлы мәшһур бир драматург, һәр күн ады рәнкли афишаларда көрүнән бир јазычы иди. Биз һәлә әдәбијјатда јени-јени дар-дар елә јән кәнчләр идик.

Лакин Чәфәр Чаббарлы илә данышмаг, мүбаһисә етмәк, ондан мәсләһәт алмаг, һәтта она «мәсләһәт» вермәк үчүн рәсми вә јахын танышлыг лазым дејилди.

Чәфәр Чаббарлынын бүтүн өмрүнү саатлара бөлсән, демәк олар ки, бу саатларын чох аз һиссәси онун јухусуна, истираһәтинә — галан бөјүк һиссәси исә театрда, сәһнәдә, евдә, трамвајда, күчәдә кедәндә, онун бир лабораторија кими ишләјән, јарадычы гәлбинин, бејнинин фәалијјәтинә сәрф олунурду.

Бир дәфә Чәфәрин «1905-чи илдә» пјесинин, јанылмырамса, елә биринчи тамашаларындан сонра гәзетләрин бириндә кәскин бир ресcензија чыхмышды. Бу мәгаләчијин мүәллифи Чәфәри дүнјанын бүтүн мөвчуд олан вә олмајан күнаһларында тәгсирләндирирди.

Үч-дөрд јолдашла Коммунист күчәси илә үзүјухары кедирдик. Чәфәрә раст кәлдик. Дајандыг. Саламлашдыг.

Чәфәр чох һәрарәтлә данышмаға башлады.

«Мән нә јазсам, тәнгиди әввәлдән һазырдыр» дејирди. «Сиз дә сусуб дурурсунуз. Чәфәри тәнгид едәјәндә машаллаһ тәбиниз рәван олур. Анчаг...». Көрүнүр о данышмаға чәтинлик чәкирди. Бәлкә дә бу, бир чәнкә памбыг кими адамын боғазына сохулан Бакы күләјинин тә'сириндән иди. Бәлкә дә дахили бир һәјәчан ону сакит данышмаға гојмурду.

Сөһбәтимиз хејли сүрдү. Мән мәгаләдән чох наразы олдуғуму она дедим, елә бил Чәфәрин көзләриндә бир мараг ојанды. Диггәтлә үзүмә бахды. Елә бил мәни биринчи дәфә көрүрдү. Бәлкә дә бу сөзү көзләмирди. Чүнки о заманлар биздән дә тез-тез Чәфәрин әсәрләри һаггында һаглы-һагсыз мүлаһизәләр јүрүдәнләр варды. Анчаг мәним дедикләрим һәгигәт иди. Мәгалә елә инсафсыз, әдаләтсиз вә гәрәзлә јазылмышды ки, әдәбијјатла јахын олмајанлар да буну һисс едирдиләр.

Бир нечә күн сонра Азәрбајчан драм театрында чағырдығымыз диспутда мәгалә мүәллифини суја салыб чыхартдыг. Орда сағ-саламат јер гојмадыг.

Чәфәр сон дәрәчә риггәтләнмишди. О, кәнчләрин бу мүдафиәсиндән чох мәмнун галмышды. Сонра бир сөһбәт заманы деди ки: «дүзү, мән елә билирдим елә сиз дә мәгаләчинин фикрини мүдафиә едәчәксиниз». О, м ә г а л ә ч и сөзүнү бир ачы тәбәссүмлә деди.

Бу сөздә Чәфәрә мәхсус зәриф бир јумор, бәлкә дә бир истеһза дујулурду.

Или јахшы јадымда дејил, ону дејә биләрәм ки, «Дөнүш» пјесинин икинчи, ја үчүнчү тамашасы иди. Әзизбәјов адына Азәрбајчан Академик Дөвләт Драм

424—7

Театрынын индики өн сәһнәсиндә, залдан баханда сағ тәрәфдә көрүнән кениш гапынын јериндә ложа варды. Биз Чәфәрлә бу ложада отуруб тамашаја бахырдыг. Бу вахт онунла дәфәләрлә көрүшмүш, драматургун ајры-ајры әсәрләри һаггында хејли сөһбәтимиз олмушду.

Демәк истәјирәм ки, бу, бизим биринчи, ја икинчи көрүшүмүз дејилди. Охучу соруша биләр ки, о заман Чәфәр Чаббарлы танынмыш бир драматург, он-он беш иллик әдәби тәчрүбәјә малик бир јазычы иди. Рәсул Рза исә јеничә әдәби мүһитә ајаг басмыш, чәми-чумхуру 5 — 10 ше'рин, үч-дөрд һекајәнин вә бир нечә мәгаләнин мүәллифи иди. Нечә олурду ки, Чәфәр онунла әдәби мүбаһисәләрә киришир вә әсәри һаггында ондан рә'ј ешитмәк истәјирди?

Әввәла она көрә ки, Ч. Чаббарлы сон дәрәчәдә тәвазөкар бир адам иди. О, әсәрләри һаггында ән ади адамларын рә'јини динләјәрди.

Икинчиси, о заман Азәрбајчан пролетар јазычылары ассосијасынын бөјүк нүфузу варды. Мән дә бу тәшкилатын актив үзвләриндән бири идим. Дәфәләрлә тамашаларын ичтимаи бахышы заманы бизим нүмајәндәмизи көзләјир, пәрдәни ачмырдылар. Бәли, белә вахтлар да варды.

Тамаша заманы мән ајры-ајры образлар вә әсәрин бә'зи чәһәтләри һаггында өз фикрими мүәллифә дедим. Чәфәр кәһ күлүмсәјир, кәһ да ири көзлү чешмәјини көтүрүб дәсмалла силир, сонра јенә дә көзүнә гојурду.

Чәфәри јахшы танырјанлар билирләр ки, бу һәрәкәтләрин өз дили варды. Чәфәр сәнә күлүмсәјә-күлүмсәјә баханда бу, о демәк иди ки, сән чох садәлөвһ фикир дејирсән, сәнин кәтирдијин дәлилләр, чидди е'тираза дәјмәз, сән көрүнүр ки, ја мәсәләнин нә јердә олдуғуну јахшы дәрк еләмәмисән, ја да ағыллы көрүнмәк үчүн әлламәлик ејләјирсән.

Бә'зән дә о, тә'рифдән пәртләшдији заман белә, күлүмсәјәрди.

Чәфәр чешмәјини чыхарыб тез-тез силәндә, бу о демәк иди ки, һирсләниб һәјәчанланыб, демәли, сән ја елә өлчүјәсығмаз, инсафсыз сөз демисән ки, бу ону гәзәбләндириб, ја да дедикләрин доғрудан да, әсәрин гүсурууну дүзкүн ифадә един, зәрбә мүәллифин сезәр јериндән дәјиб, одур ки, ону һәјәчанландырмышдыр. Ч. Чаббарлынын һисс вә һәјәчанлары анчаг бу ики шәкилдә тәзаһүр едирди — демәк, о. бөјүк сәнәткары чох мәһдуд бојаларла тәсвир етмәк оларды. Чәфәрин һисс вә һәјәчанларынын тәзаһүр формасы сонсуз иди. Мән анчаг конкрет сөһбәтимизә аид онун ики һәрәкәтиндән данышдым.

Тамаша гуртаранда мән: «Дөнүш» о бири әсәрләриндән зәифдир» дејә фикримә јекун вурдум. Чәфәр һәјәчанла «Јох, јох,—деди—«Дөнүш» мәним бу вахтачан јаздығым вә бундан сонра јазачағым әсәрләрин һамысындан јахшыдыр». Бирдән онун сәси дәјишди, көзләри елә бил ки, јашарды. Чешмәјини чыхартдығындан бу көзләрдә гәрибә, ачиз, көмәксиз бир ифадә варды. Елә бил ки, онун бајагкы гајнар, нүфузедичи вә һәмишә булагларында хәфиф бир тәбәссүм кизләнмиш көзләрини дәјишиб, јеринә, бир ана нәвазишинә, бир дост јардымына мөһтач олан көзләр гојдун. Голумдан тутду вә алчаг бир сәслә «Ата-ана өз шикәст баласыны бүтүн өвладларындан чох истәјәр» деди.

Биз бир кәлмә сөз демәјиб ајрылдыг. Сонралар сөһбәтләримиз заманы мән инандым ки, бу сөзләр, кәлишикөзәл бир сөз кими дејилмәјиб, о, доғрудан да, бу әсәрини хүсуси бир мәһәббәтлә севир.

ТОРПАГ КИМИ СӘХАВӘТЛИ

Әсил инсан һәмишә мәндә торпагла охшарлыг һисси ојадыр. Халг мин илләр боју торпағын зәнкинлијиндән, онун мешәсиндән, булағындан истифадә едир, ондан бол мәһсул көтүрүр. Анчаг торпаг дәјишмәз, сәхавәтли вә мүдрик галыр. Биз дејирик: — анамыз торпаға ешг олсун!

Әсил инсан халга өзүнүн үрәк һәрарәтини верир. О, халга әсил севинч кәтирир, инсанлара јашамаг, мүбаризә апармаг вә гәләбә чалмағы өјрәдир. Әкәр о, ичтимаи хадимдирсә, халгын сәадәти уғрунда әдаләтли мүбаризәсиндә мәш'әл олур. Әкәр о, јарадычы адамдырса, илһамлы сөзү, мусиги рәнкләри, рәнкләрин мусигиси илә күтләләрдә мәрдлик, Вәтән мәһәббәти һиссләри тәрбијә едир. О, инсан характерләринин дәриндән дәрк едилмәси севинчини бизә бәхш едир. Бизи мүдрикләшдирир, тәкрар-тәкрар биздә хејирхаһ һиссләр: зәһмәт адамларына мәһәббәт, әсил инсана гаршы чеврилмиш һәр һансы гејри-инсани һиссләрә нифрәт ојадыр. Әсил инсанда онун азадлыға, коммунизмин ишыглы идеалларына доғру чан атмағыны ифадә едир. Биз дејирик: инсана, онун бөјүк зәкасына, нәчиб мүбаризәсинә ешг олсун!

Јүз, ики јүз, даһа чох ил јашаса да инсан әзми, инсан гүдрәти түкәнмир. О, торпаг кими өз не'мәтләрини битиб-түкәнмәјән мә'нәви аләминдә мүһафизә едиб сахлајыр.

Белә адам һәјатдан кедәндә, демәли олдуғу нә гәдәр сөзү, чәкилмәмиш нә гәдәр шәкли, бәстәләнмәмиш нә

гәдәр нәғмәсини өзү илә апарыр. Белә адам һаггында бөјүк тәәссүф һисси илә дејирик: нә тез кетди.

Сәмәд Вурғун белә инсан иди. О, јер оғлу иди. Торпаг кими меһрибан, мүдрик иди. Инди онун 60 јашы оларды. О, анчаг 50 ил јашады. Әкәр онун һәјат јолуну, нә етмиш олдуғу илә өлчсәк, онда Сәмәд Вурғун өмрүнүн онларла ади һәјата бәрабәр олдуғу көрүнәр. Јүзләрлә ше'р, онларла поема, нечә мәнзум пјес, чохлу мәгалә... Бөјүк истедадлы шаир-драматургун әдәби ирсинин анчаг үзүнү көчүрмәк лазым кәлсә, буна илләр тәләб олунар. Әкәр өзлүјүмүздә дүшүнсәк ки, о, бир ифадәни, бир сәтри јазмаг үчүн нә гәдрә изтираб, јухусуз кечәләр кечирмишдир, ајдын олар ки, шаир нечә кәркин енержи ирадә вә илһамла ишләмишдир.

Анчаг һәр һалда, Сәмәд Вурғун арамыздан кедәндә әз халгына, бәшәријјәтә вермәк истәдији бөјүк поетик зәнкинликдән, мәһсулдан бизи мәһрум етди. Бәлкә о, анчаг бир дәнә өлмәз ше'р, бәлкә тәзә романтик драм, бәлкә садә инсан талејинә һәср едилмиш поема јазачаг иди.

Сәмәдә јахын оланлар, онунла тез-тез көрүшәнләр билирләр ки, онун үрәји һәмишә тәзә сәтирләрлә, сурәтләрлә, идејаларла долу оларды.

Сәмәд нәинки поетик әсәрләр јаратмышдыр, о, һәмчинин тез-тез бизим әдәбијјатын мүхтәлиф проблемләринә дә өз мүнасибәтини билдирмишдир. Һеч дә онунла мәним фикирләримиз ејни олмурду. Бизим зөвги ихтилафларымыз аз дејилди. Арамызда тез-тез әдәбијјатын, хүсуси илә, поезијанын инкишаф јоллары һаггында гызғын мүбаһисәләр кедирди. Сәмәд бу күн јашасајды јәгин ки, инди дә белә мүбаһисәли «мәсәләләр» тапыларды. Сәмәд чанлы инсан иди, о, Азәрбајчан, еләчә дә үмумсовет әдәбијјатынын талеји илә мараглы иди. Бүтүн бунларла бәрабәр, демәлијәм ки, әдәбијјатымызын партијалылығы вә онун халга хидмәт етмәли олдуғу һаггында бизим арамызда һеч бир ајрылыг вә мүбаһисә јох иди.

Мәнә елә кәлир ки, инди дә буна әминәм, Сәмәд Вурғунун бөјүк, мүрәккәб јолуну, — һамар, әввәлдән ахыра кими дүз, әзијјәтсиз сајанлар һәгигәтин әлејһинә кедир, фактлары тәһриф едирләр. Сәмәд Вурғунун күчү бунда дејилди ки, куја о, илк илләрдә дә јарадычылығынын чичәкләндији дөврүндә ејни гүввәтлә, камил

ше'рләр јазмышдыр. Јох, Сәмәд поетик үрәклә доғулмушду, анчаг онун сәнәткарлығы вә истe'дады кәркин зәһмәт, бөјүк әмәк нәтичәсиндә парламышды. Онун бир нечә ше'ри вар ки, — тәәссүф ки, бир нечә, — шаир онлары өлүмүндән аз әввәл јазмышдыр. Мән белә һесаб едирәм ки, бу ше'рләр инчә поетик мүшаһидәләри, дилинин ширинлији илә, Сәмәдин әсиредичи поезијасында јени, јеткин бир мәрһәләдир. Бу ше'рләрдән бири — «Шаир, нә тез гочалдын сән?» адланыр. Ким бу ше'ри диггәтлә охујубса, о, асанлыгла фәләкәт јахынлығында никаранлыг чәкән инсан үчүн тәбии олан бурадакы кәдәри ајдын дујар. Лакин буна бахмајараг, ше'рин һәјатла сых әлагәсини, һәјата бағлылығыны да көрәр.

«Мән тәләсмирәм» ше'риндә һәјатда чох көрмүш, өјрәнмиш, һәјат тәчрүбәси илә мүдрикләшмиш инсан, поезија дили илә бизимлә данышыр. Бу ше'рин сәтирләри о гәдәр тәбии вә әлвандыр ки, ону һәр вахт охујанда, елә билирсән ки, онлар јазылмајыб, бирнәфәсә нәғмә кими охунуб. Сәмәд мәһз бу јүксәк садәлик — изтираблар, јухусуз кечәләр һесабына баша кәлән садәликлә кениш охучу күтләләринин рәғбәтини газанмышдыр.

Сәмәд о хошбәхт инсанлардан иди ки, өз мә'нәви зәнкинлијини халга вердикчә, өзү даһа да зәнкинләширди, кәнчләширди, ону гочалыг һагламырды.

«Вагиф», «Фәрһад вә Ширин», «Ханлар» шаирин бөјүк драматуркија истe'дадынын парлаг нүмунәләридир. Анчаг Сәмәдин драматурглуг бачарығына һөрмәт бәсләмәклә бәрабәр, мән бу фикирдәјәм ки, онун драмларынын тамашачыја дәрин тә'сир бағышламасы биринчи нөвбәдә Сәмәд ше'ринин көзәллији, ахычылығы илә изаһ олунмалыдыр.

Сәмәд һаггында чох јазылмыш, даһа чох јазмаг олар вә лазымдыр. Сәмәд Вурғун көркәмли ичтимаи хадим, публисист иди. Онун харичә сәфәриндән сонра јаранмыш ше'рләри ајдын, сәлис, өз идејасы илә снајперчәсинә һәдәфә тушланмышдыр. Онун харичи, хүсусән, Лондон ше'рләриндә совет вәтәндашынын, дүнја шөһрәтли поезијасы, гәһрәманлыг тарихи олан гадим азәри оғлунун, бу күн совет халгларынын аиләсиндә јени дүнја гуран халг адындан данышан бир инсанын ифтихары бөјүк гүввәтлә сәсләнир.

О бизим кәндләрин садәлөвһ ибтидаилијини севир, һәм дә онларын јени һәјатыны саламлајырды. Шаир сиглэтли сәтирләрлә, өз әлләринин әмәји илә бүтүн советләр вәтәниндә шөһрәт газанмыш садә азәрбајчанлы гадынын — Бәстинин образыны јартмышдыр. Онун гәһрәманлары — Вәтәндаш вә Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөјүшчүләри, Минкәчевир гуручулары, нефтчиләр идиләр. Сәмәд нәдән јазыр-јазсын, бу әсәрләр сәмими, һәјәчанлы вә үрәкдән олурду.

Вурғун чох көзәл бир вахтда, совет халгынын өлкәдә сосиализм гуручулуғу уғрунда мүбаризә апардығы бир дөврдә јашамышдыр. Анчаг онун һәјаты, өлкәнин һәјаты кими чох чәтин вә мүрәккәб олмушдур. Чәтин күнләр, ағры-ачылары јаныгы вар иди, анчаг онларла јанашы гәләбә вә мүбаризә севинчи, ирәлијә, коммунизмә, — ән мүгәддәс мәгсәдә чан атма да вар иди.

Сәмәд өзүнә Вурғун ләгәби көтүрмүшдү. О өз вәтәнинә, өз халгына вурғун иди. О, поезијаны севирди. О, јер оғлу, тәбиәт өвлады иди. О, гарлы дағлары, әнкинликләри севирди. Бакыны севирди, она чохлу ше'рләр һәср етмишдир. Москваны мәһәббәтлә тәрәннүм едирди. О, инсанлары, јахшы, тәмизүрәкли, инсан ләјагәтинин бајрағыны јүксәк тутан, јер үзәриндә инсан сәадәти уғрунда ахыра кими мүбаризәјә садиг оланлары севирди. О, узун вә узун мүддәт мүхтәлиф милләтләрдән олан, мүхтәлиф јерләрдә јашајан бу инсанларын гәлбиндә јашајачагдыр.

КӨРКӘМЛИ ӘДИБ

Узун вә мәзмунлу бур өмүр сүрүб, һәјатын бөјүк мәшәггәти вә изтирабларыны, севинч вә фәрәһләрини көрмүш; бир вәтәндаш, бир сәнәткар, бир инсан кими өз халгынын дәрин һөрмәтини газанмыш әдибимиз Мәммәд Сәид Ордубадинин анадан олдуғу күндән јетмиш беш ил кечир.

Биз бу гијмәтли инсанын чәкдији әмәкләр үчүн мәдәнијјәтимизин, сәнәтимизин тәрәггиси јолунда сәрф етдији гејрәтләр үчүн она өз миннәтдарлығымызы билдирмәли, гәлбимизи долдуран гүрур һисси илә ону алгышламалыјыг.

Јарым әсрдән артыг бир әдәби фәалијјәт сәрвәтинә малик олан бу гочаман әдиб өз гәлби, дујғулары, һәјата олан түкәнмәз һәвәс вә еһтирасы илә һәлә кәнчдир вә узун илләр кәнч галачагдыр. Чүнки өз талејини халгын талејинә бағлајан инсанлар, гәлбини, гәләмини бөјүк бир мәгсәд уғрунда — дүнјанын һәјат адына лајиг бүтүн не'мәтләрини јарадан әмәкчи инсанларын сәадәти уғрунда сәрф едән адамлар гочалмазлар.

М. С. Ордубадинин јарадычылығындан, онун һәјатындан данышмаг — јарым әсрдән артыг мүрәккәб бир дөврүн мүбаризәләрлә долу сәһифәләрини варагламаг демәкдир. Бу һәјат, бу јарадычылыгдан бәһс етмәк — курултусу сарај диварларыны сарсыдан ингилаб нәғмәләринин гүдрәтиндән данышмаг, тарихин аловлу јарпагларында нәчиб әмәлләринин өлмәјән дастаныны имзасыз јазыб кедән инсанлары хатырламаг демәкдир.

Једди јашындан атасыз галыб рүтубәтли ипәк кархаларында һәјатын илк ачы мејвәләрини дадмыш Ордубади бүтүн шүурлу өмрүнү халг ишинә, тәрәгги, маариф, азадлыг ишинә сәрф етмишдир.

Ордубади, көһнә Русијанын үфүгләриндә башлајан нурлу бир сабаһын илк шәфәгләри гаранлыглары гызартдығы бир дөврдә һәјат вә јарадычылыг фәалијјәтинә башламышдыр.

Һәлә тарихин мүбаризә рүмузуну һагги илә дәрк етмәдији бир заманда, һәссас бир кәнч олан Сәид, әтрафында көрдүјү зүлм, сәфаләт, јохсуллуг, әзаб вә ишкәнчәләри дәрин бир гәлб ағрысы илә сејр едир, инсан вә сәадәт кими мәфһумларын онун үчүн думанлар ичиндә кизләнмиш мә'насыны арајырды.

О заман ордубадлылар узунбојлу, арыг, гарајаныз бир кәнчин тез-тез шәһәр кәнарына чыхыб точаман дағларын һасарладығы чәнуб үфүгләринә бахдығыны көрүрдүләр. Бу кәнч кәләчәјин көркәмли әдиби Мәммәд Сәид иди. Онун көзләриндә јуваланмыш кәдәр көлкәләри сәбәбсиз дејилди.

О, баһарын илыг һавасында ојанан Ордубад тәбиәтинин рәнкарәнк зијнәтинә, күлләр вә чичәкләрлә бәзәнән бағлара, әлван халыларла өртүлмүш јамачлара бахырды. Лакин бу әфсанәви көзәлликләр ичәрисиндә сөнүб кедән өмүрләри, заваллы, мискин бир һәјат кечирән инсанлары, авамлыг вә мөвһуматын гара пәрдәси алтында өлүб кедән бәшәр оғлуну көрүр, кәдәрләнирди.

Бә'зән бу кәнч, јоллара чыхыр, гүруб заманы ганлы бир гылынч кими араја дүшүб, ики гардаш халгы бир-бириндән ајыран Араз чајынын тамашасына далырды. О бу Араза гарышан минләрлә көз јашынын шаһиди олмушду. Бүтүн көрдүкләри ону дәрин-дәрин дүшүндүрүрдү. Нә үчүн бу гафилә-гафилә инсанлар јурдларыны-јуваларыны бурахыб, арвад-ушагларыны атыб бир парча чөрәк далынча гүрбәт елләрә кәлирләр? Бу фәлакәтләрин сәбәби нәдир? Ничат јолу һардадыр?

Чырпынан гәлб, кәдәр вә риггәтлә долур, суаллар чавабсыз галырды. Кәнч Сәид өз суалларынын чавабыны атасы Һачы Аға «Фәгир»ин ше'рләриндә арајырды. Лакин онларда да дөврдән шикајәт, үмидсизлик, рија вә хәјанәтдән, килејдән башга бир шеј јох иди.

Фәгир јазырды:

«Әзәл шикајәтим ол чәрхи-бивәфадәндир.
Икинчиси икиүз јари-ашинадәндир.

Һалал ахтарасан тапмасан вә гејри шәраб
Нә чүнки бу ачылан сүфрәләр рија̄дәндир.
Әкәрчи гази аға әјләшиб гәзавәтдә
Хилафидир һамы, фитвасы һөкм ағадәндир».

Кичик Сәид бу сөзләрин мә'насы үстүндә узун-узун дүшүнүрдү. Лакин бир јерә кәлиб чыха билмирди.

О, 18 јашындан ше'р јазмаға башламышдыр. Гәзәл шәклиндә јаздығы илк ше'рләр һәлә өмрүн гајалыг јолларында галхмаг, ирәлиләмәк үчүн бу кәнчин истинад нөгтәси тапа билмәдијини көстәрир.

Күнләр кечир, һәјат далғалы бир чај кими ахыр. Бу чајын ахынына гошулуб кедән Мәммәд Сәид јени саһилләрдә јени мәнзәрәләр көрүр вә бүтүн көрдүкләрини дәрк етмәјә чалышыр.

Романов ханәданы рус-јапон мүһарибәсиндә сатгын мә'мурларын әли илә бөјүк бир өлкәнин шәрәфинә ағыр зәрбә вурмушду. Русијанын һәр тәрәфиндә, јералты зәлзәләләрин гүдрәтли тәканы кими азадлыг тәләб едән фәһлә синфинин ингилаб зәрбәләри дујулурду. 1905-чи ил һадисәләри јахынлашырды. Бу заман артыг һәјат сәһнәсиндә өз јерини, өз мөвгејини мүәјјәнләшдирмиш олан Мәммәд Сәид Ордубади дәфтәрләрә јазыб сахладығы ше'рләрини халгын хидмәтинә вермәк, өз гәләми илә «Заваллы милләтинин» сәадәти үчүн чалышмаг гәрарына кәлмишди. О, һәјатда олан бүтүн јарамазлыгларын: һүгугсузлуг вә мискинлијин сәбәбини гәфләтдә, халгын авамлығында көрүр вә инсан сәадәтинин бу дүшмәнләри илә амансыз мүбаризәјә галхышырды.

Бөјүк Ленинин рәһбәрлији илә кәскин мүбаризә вә мүчадиләләрдә бәркијән фәһлә һәрәкаты јалныз Петербург, Москва дејил, Бакы, Тифлис вә саир шәһәрләрдә дә чар Русијасы үчүн өлүмчүл бир тәһлүкә тәшкил едирди. Өлкәнин учгарларында белә ағыр мүстәмләкә тәзјиги алтында олан халгларда милли интибаһ дујғулары чанланыр, јени-јени гәзет вә мәчмуәләр нәшр олунмаға башлајырды.

Белә бир шәраит ичәрисиндә өз көнүл чырпынтыларынын нәшву-нүмасы үчүн мүсбәт бир зәминә тапмыш олан Мәммәд Сәид Ордубади ше'рләри, мәгаләләри илә чыхыша башлајыр.

Илк дәфә о, 1904-чү илдә «Шәрги-Рус» гәзетиндә дәрч етдији бир ше'риндә өлкәдә кедән азадлыг һәрәкатына ишарә едәрәк јазырды:

Көзүм, дур хаби-гәфләтдән чыхыб күн ашикар олду.
Бәһәмдуллаһ шәби јелда кедиб нисфи нәһар олду.

Мәммәд Сәидин дәрч етдији бу илк ше'р о заманкы маарифпәрвәрләрин диггәтини чәлб етмиш вә аз заман ичиндә мүәллифи бир сәнәткар кими танытмышды.

Ордубади гыса бир заман ичиндә бир-биринин ардынча «Гәфләт», «Вәтән вә һүрријјәт», «Бәдбәхт милјончу», «Дағылмыш ингилаб» вә бу кими бир сыра әсәрләр јазыр. Онун јазыларыны чар сензуралары гаралајыр, нәшринә имкан вермирләр.

«Дағылмыш ингилаб» әсәринин нәшри һаггында мүәллиф белә бир хатирә сөјләјир:

«1907-чи илдә Тифлисдә Мирзә Шәриф адында бир чар сензору варды. О мәним «Дағылмыш ингилаб» адлы ше'рләр мәчмуәми елә гараламышды ки, өзүм белә бу әсәрин галыгларыны охујуб бир шеј баша дүшә билмирдим. Тарихин дөвраны елә кәтирди ки, 1920-чи илдә мән «Әхбар» гәзетиндә чалышдығым заман һәмин Мирзә Шәриф әлиндә бөјүкчә бир китаб мәним кабинәмә дахил олду. О, «Һиндистан мүсәлманлары» адында јаздығы чәфәнкијат долу бу әсәри нәшр етдирмәк истәјирди. Јәгин иди ки, он үч ил әввәл олан һадисәни Мирзә Шәриф хатириндән чыхармышды. Лакин мән сензор гәләми илә гарланмыш әсәримин үзәриндә төкдүјүм көз јашларыны унутмамышдым. Мән Мирзә Шәрифин кәтирдији китабы алдым, бир гәзет парчасыны бүкүб мүрәккәб габына батырдым вә әсәрин сәһифәләрини гараламаға башладым. Мирзә Шәриф һејрәтлә—јолдаш, нә едирсиниз? — дејә гышгырды. Мән исә она — чәнаб сензор, әсәринизи тәсһиһ едирәм — дедим».

Өз сә'ји, өз мәтанәти сајәсиндә әрәб вә фарс дилләрини өјрәнмиш олан Мәммәд Сәид јазычылыг фәалијјәти илә бәрабәр шәхси тәһсил, инадлы мүталиә нәтичәсиндә аз бир заманда дөврүнүн мәдәни адамлары сырасына кечир. Мүхтәлиф заманларда «Иршад», «Тәрәгги», «Тазә һәјат», «Сәда», «Сәдаји-һәгг», «Тути», «Зәнбур» вә саир бу кими гәзет вә мәчмуәләрдә фелјетонлары, ше'рләри, мәгаләләри илә иштирак едир. Роман, һекајә вә пјес, чидди ше'рләриндән башга Мәммәд Сәид Ордубадинин дөрд мин фелјетон вә 1800 мәгаләнин мүәллифи олдугуну гејд етсәм бу јорулмаз инсанын нә гәдәр түкәнмәз бир јарадычылыг гүввәсинә малик олдугуну анламаг чәтин дејилдир.

«Молла Нәсрәддин» мәчмуәсинин Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә зәнкин вә мараглы бир сәһифә ачдығы һәр кәсә мә'лумдур. Һәр чүр мөвһуматы, хурафаты, нададанлыг вә мәдәнијјәтсизлији, рија вә хәјанәти, бир сөзлә, халгын тәрәгги јолларында гара кабус кими дуран бүтүн бид'әтләри өз амансыз сатирасы илә ифша едән гүдрәтли Молла Нәсрәддин чәрәјанынын баниләриндән, бу јолун диггәтәлајиг мүчаһидләриндән бири дә «Һәрдәмхәјал» тәхәллүслү мүәллиф — Мәммәд Сәид Ордубади олмушдур.

Ордубади гәләми әлинә алдығы күндән бу вахта гәдәр бир күн дә ону јерә гојмамышдыр. О, јалныз јазычылыг фәалијјәти илә кифајәтләнмәмишдир. О өз дөврүнүн ичтимаи һадисәләриндә јахындан иштирак етмиш вә бу мүбаризәләриндә һәр заман азадлыг угрунда чарпышанларын сырасында олмушдур. Русијадакы ингилаби һадисәләрин билаваситә тә'сири алтында Иранда баш верән Сәттархан һәрәкаты заманы Ордубади Азәрбајчанын азадлығы, Иранын мүасир тәрзи-һәјат јолунда дүшмәни угрунда чарпышан бир әскәр кими бу һәрәкатын гызгын јериндә олмушдур. Бу һәрәкатда билаваситә иштиракы онун кәләчәкдә «Думанлы Тәбриз» адлы бөјүк бир әсәр јаратмасына аз јардым етмәмишдир.

М. С. Ордубадинин Сәттархан һәрәкатындакы иштиракы, онун Иран ингилабчылары арасында көркәмли бир јер тутмасы чар жандармларынын диггәтиндән гачмады. Мүвафиг бир фүрсәт дүшән кими 1913-чү илдә Ордубади башга ингилабчы јолдашлары илә бәрабәр Русијанын мүхтәлиф јерләринә сүркүн едилди.

Бу заман, Ленинин дедији кими «халглар һәбсханасы» олан көһнә Русијанын тач-тахтлы чәллады Николај Романова гаршы Ордубадинин јаздығы бир ше'р һәм о заманкы ингилаби һәрәкат, һәм дә шәхсән Ордубадинин өз јарадычылығы үчүн чох сәчијјәвидир. О бу ше'ринин дәмир бармаглыгларындан илыг баһар күнәши ичәри дүшән бир һәбсхана отағында, Новочеркасскда јазмышдыр. Ордубади бу ше'риндә баш жандарм Николаја мурачиәт едәрәк јазырды:

«Јетмәзми чәфа, ахыры јетмәзми кешакеш,
Ахырда јахар затыны јахдыгларын атәш.
Сәндәндир бу һәр ханәдә, һәр гүлбәдә матәм,
Бир күн дә кәләр затына зиндан олур аләм,

Бидад илә ифдадәләрин јурдуну јахма,
Азадәләрин зүлм илә мејданына чыхма,
Вур һәр гәдәр истәр үрәјин фикринә зәрбә,
Чәк маһбәсә инсанлары, сүр мәгтәли һәрбә.
Лакин ону бил, һәр нә ки, бидад едәчәксән,
Бир күн кәләчәк сән дәхи фәрјад едәчәксән».

Артыг бу ше'рдә Ордубади елм-үрфан вә көзәл рәфтар нәтичәсиндә һәјаты дәјишмәк истәјән, күнүн амансыз мүбаризәси габағында хәстә дүшүб јатан рзагулуханлар, мүнәввәрләрин тәрәннүмчүсү дејилдир. Инди онун сәси кәскинләшмиш, сөзләри аловланмышдыр.

Һеч дә тәсадүфи дејилдир ки, Мәммәд Сәид Ордубади бир нечә ил сонра болшевикләр партијасынын үзвү олур. О бу партијанын мәрамнамәсиндә, шүарларында, бу партијаја мәхсус инсанларын һәрәкәт вә фәалијјәтиндә узун заманлар јазычыны раһат бурахмајан суалларын чавабыны тапыр. О, һәгиги мүбаризәнин дүстуруну өјрәнир. О, азадлығын јалныз ингилаб јолу илә, пролетариатын коммунист (болшевикләр) партијасынын рәһбәр олдуғу бир ингилаб јолу илә әлдә едиләчәјинә инаныр. 1917-чи илдә чар сүркүнүндән гуртармыш Ордубади о заманкы Тсаритсин шәһәриндә 10-чу ордунун мүсәлман һиссәсиндә нәшријјат иши илә мәшгул олмаға башлајыр.

1919-чу илин март ајында исә «Һүммәт» гәзетини редактә етмәк үчүн Һәштәрхана кәлир. 1919-чу илдә коммунизм идејаларыны тәблиғ етмәк, эксингилаб гүвәләринин ифтира вә бөһтанларыны ифша етмәк үчүн Ордубади «Болшевизм вә аләми-ислам» китабчасыны јазыр.

1920-чи илдән Совет Азәрбајчанында нәшр едилән бир сыра гәзет вә мәчмуәләрдә Ордубади баш мүһәррир вә мүһәррир кими чалышмаға башлајыр. О, ингилабын илк илләриндән јени дүнјанын ишыглы күндүзүнә көз јуман, өз мәнһус нәфәсләри илә мүһити зәһәрләмәк истәјән эксингилаб гүввәләринә гаршы, мүсават төр-төкүнтүләринә, вәтәни, халгы сатмаға һазыр олан јаланчы милләтчи үнсүрләрә гаршы, мөвһумат вә хурафат чанбазларына гаршы амансыз бир мүбаризә е'лан едир. Азәрбајчан Болшевикләр Партијасы Ордубадини ән мүһүм мәфкурә чәбһәләринә көндәрир вә онун кәскин гәләмини, тутарлы сөзләрини халгын силаһ арсеналына дахил едир.

Мәммәд Сәид Ордубадинин бир јазычы кими ән көзәл мәзијјәтләриндән бири дә онун сәнәткар гәләминин сон дәрәчәдә мүхтәлиф бојаларла ишләјә билмәк иттидарыдыр.

Азәрбајҹанда ингилабын илк илләриндә Ордубадинин «Гурбан бајрамы», «Рөвзәханлыгын мәншәји» вә бу кими бир сыра әсәрләри болшевикләр партијасынын јени һәјат уғрунда, Ленин идејалары уғрунда апардығы мүбаризәдә аз хидмәт көстәрмәмишдир.

Јарым әсрдән артыг бир јарадычылыг дөвру кечирмиш, гочаман әдибимиз Азәрбајҹанда совет ингилабындан сонра бу сөзүн һәгиги мә'насында јарадычылыг баһарына кирмишдир. О, истәр бәдии дәјәр е'тибары илә, истәрсә һәҹм е'тибары илә ән бөјүк әсәрләрини совет дөврүндә јаратмышдыр.

1924-ҹү илдә дүнја пролетариатынын бөјүк мүәллими Владимир Илич Ленин вәфат етди. Ордубади Ленинә һәср етдији бир ше'риндә бәдии бојаларла бу бөјүк иткинин, бу ағыр матәмин сәнәт ифадәсини верди. Шаир Ленин дүһасынын дәрин мә'насына белә сәмими мисралар һәср етмишдир:

«Афағы ағладырса да тә'сири матәмин,
Асудә јат, бу мөвт илә сарсылмаз аләмин.
Ҹисмин көмүлсә хакә, көмүлмәз әмәлләрин,
Даим ҹаһандадыр јенә, һүммәтли әлләрин.
Фикрин, әмәлләрин кими һәр ишдә мөһкәмик,
Биз дә сәнинләјик, сәнә сәндән дә мәһрәмик,
Алчаг үрәкләр олмаја мөвтинлә камјаб.
Руһун да, һејкәлин дә, мәзарын да ингилаб».

Ленинин әмәлләри јашады вә галиб кәлди. Ленин өлмәди. О, милјонларын гәлбиндә бу күн дә јашамагдадыр. Ленинин әмәлләри јени дүнјанын баһарында чичәкләнди.

Ингилабдан әввәлки јарадычылыг дөврүндә Ордубадинин ән көзәл әсәрләриндән бири шүбһәсиз «Бәдбәхт милјончу јахуд Рзагулухан фирәнкимәаб» романыдыр. Бу әсәр әдәбијјатымызын о заманкы тәрәгги вә инкишаф мәрһәләси, һәм дә мүәллифин өз јарадычылыг јолу үчүн чох сәчијјәвидир.

Азәрбајҹан әдәбијјатында «Бәдбәхт милјончу» мелодрамы сентиментал әсәрләрин бариз бир нүмунәсидир. Бу әсәр вахты илә Карамзинин јаздығы «Заваллы Лиза»ны бизим хатырымыза салыр. Лакин «Бәдбәхт милјончу» мүәллифинин тәсвир етдији мүһит вә јаратдығы инсан характерләри даһа зәнкиндир.

Һәлә о заман «Бәдбәхт милјончу» мүәллифи отузотуз беш ил сонракы «Дөјүшән шәһәр», «Кизли Бакы» мүәллифи билдији гәдәр һәјатын һәрәкәтверичи гүвәләрини билмирди. О, маарифпәрвәрлик, елм-үрфан јолу илә һәјаты дәјишмәк мүмкүн олдуғуна инанмырды. «Бәдбәхт милјончу» әсәриндә мүәллиф о заманкы Тәбриздә һөкм сүрән ҹәһаләт вә наданлығын горхунч сәһнәсини јаратмышды. Ордубади өз амансыз реалист гәләми илә Иран мүһитинин кәсиф гаранлыгларыны, һүндүр диварларындан фәрјад сәсләри кәнара чыхмајан ев зинданларыны, Мирзә Рәһим ағаларын шәриәт ады илә төрәтдикләри фитнә вә фәсадлары ачыб көстәрирди.

Лакин бурадакы мүбаризә биртәрәфлидир. Бурада түфејлиләрин һүдудсуз һакимијјәти вар. Бурада бөјүкханымларын ҹәһаләти, әхлагсыз гуламханларын ирадәси һакимдир. Рзагулухан исә анҹаг көз јашы төкмәк, аһ чәкмәклә өз е'тиразыны билдирир.

Мүәллиф, азадлыг вә ишыглы күнләрин јолуну кәсән гара кабусларын јалныз ингилаб сатгынлары, шәриәт вә дин дәллалларындан ибарәт олмадығыны көстәрир. Белә ҹәһаләт кабуслары һәр јердә вардыр. Һәтта харичи өлкәдә али тәһсил алыб гајытмыш вә бүтүн варјохуну өз халгынын сәадәти јолунда сәрф етмәјә һазыр олан Рзагулухан кимиләрин белә өз евиндә бу горхунч кабуслар вардыр. Бу, бөјүкханымлардыр. Мүәллифин дедији кими: «Гуран»дан Јусиф сурәсини белә охумамыш бөјүкханымлар өз гызларыны тәһсилә гојмагданса доггуз јашында әрә вермәјә, дири-дири јерә басдырмаға һазырдырлар.

Онлар өз авамлыглары, өз ҹәһаләтләри илә фәхр едирләр. Онлар индидән өз јерләрини ҹәннәтдә һазыр билир: елм охумушлара, бүтүн әҹнәбиләрә исә ҹәһәннәми нишан верирләр. Мүәллиф өзүнә мәхсус бир мәзаһ илә Бөјүкханымын гызы илә сөһбәтини верир. Бөјүкханымын гызы Мүнәввәр өз мүәллимәсинин дәхи бир инсан олдуғундан, елм, мәдәнијјәтин фајдасындан данышыр. Бөјүкханым исә она белә ҹаваб верир: «Валлаһ, билсәм ки, мән кедән бећиштә сәнин мүәллимән Лиза ханым да кедәҹәк; мән јерими дәјишиб дүз бирбаш ҹәһәннәмә кедәрәм. Бир дә, мән разы олмарам ки, мә-

ним рәһмәтлик атам кедән беһиштә доктор Луи кимиләри дә кетсин. Гызым, сән јегин еlә ки, аллаһ бир нәфәр харичимәзһәби чәннәтә апарса бүтүн мүсүрманлар, хүсусилә. бизим тәбризлиләр ачыг еләјиб һамысы чәннәтдән чыхар». Белә бир мүһитдә рзагулуханларын, Мүнәввәр ханым вә пәрвизханларын мәһв олмасы тәбии иди. Чүнки онлар өз торпағында битиб бүтүн рузкарлара, јағыш вә боранлара давам кәтириб бөјүјән ағачлар дејилди. Онлар исти бир јердә, мүлајим бир иглимдә бәсләниб бирдән-бирә күләкли, туфанлы, күнәшсиз бир мүһитә салынмыш тәзә чичәкләрди, бунун үчүн дә тез солуб кедирдиләр.

Мүбалиғәсиз демәк олар ки, севимли әдибимиз Ордубади кечмиш һәјат мүһитинин чанлы бир енсиклопедијасыдыр. Онун һәјат тәчрүбәси, хатирә зәнкинлији, сәјаһәт ингилаблары доғрудан да гибтәјә лајигдир.

Бүтүн бу мүшаһидәләр, һәјат вә мүбаризә тәчрүбәләри әдибин сон он-он беш илин ичәрисиндә зәнкин бир әдәби ирс јаратмасына зәминә тәшкил етмишдир.

О, нисбәтән аз бир мүддәт ичәрисиндә «Нәркиз» вә «Короғлу» опералрынын мәтнини јазмыш, «Беш манатлыг кәлин», «Үрәкчаланлар» мусигили комедијаларынын либреттосуну јаратмыш, «Думанлы Тәбриз», «Дөјүшән шәһәр», «Кизли Бакы», «Дүнја дәјишир», «Гылынч вә гәләм» романларыны јазмыш, «Думанлы Тәбриз» пјесини сәһнәјә вермишдир.

«Кизли Бакы» әсәриндә Бакы фәһләләринин ән мараглы мүбаризә дөврләриндән олан XX әсрин башланғычындакы һадисәләри тәсвир едән мүәллиф, «Дөјүшән шәһәр»дә о заманкы милли Бакы буржуазијасынын ријакар симасыны ифша етмиш, Бакы Коммунасы гәһрәманларынын өлмәз әмәлләрини инандырычы сәнәдләр әсасында охучуларына јетирмишдир.

«Гылынч вә гәләм» романында мүәллиф мараглы бојаларла бөјүк Низами вә онун әсринә аид лөвһәләр вермишдир.

Илләр кечдикчә әски хатирәләр чанланыр, ганлы бир гылынч кими бир үрәји ики јерә бөлән Аразын саһилләри бир дә көз габағына кәлирди. Бир сәнкәрдә гуру чөрәк бөлдүјү, бир чәбһәнин барытлы һавасыны тәнәффүс етдији мүбаризә јолдашлары, ингилаб силаһдашлары, Ордубадинин хәјалында унудулмаз сыраларла кечиб кедир, ону јазычылыг, вәтәндашлыг борчуну вермәјә чағырырды. Нәһајәт, әдиб севинч вә изтирабларыны јашадығы бир дөвр, Сәттархан һәрәкаты дөврүнү гәләмә алды, аз мүддәт ичәрисиндә өз охучуларына «Думанлы Тәбриз» кими көзәл бир төһфә верди. Ордубадинин гәләминдән чыхмыш бу әсәрдә өз истиглалијјәти уғрунда мүбаризәјә галхмыш бөјүк бир халгын изтираблы күнләри, гәһрәман Азәрбајчан халгынын мүбаризәси верилмишдир. Әдибин реалист гәләми Сәттархан, Бағырхан вә саир бу кими, ингилабын нәчиб мүчаһидләринин сурәтини чанландырдығы кими, вәтәни, милләти сатан, харичи империалист ағаларын бујруғу илә өз халгынын ганлара бојанмыш шәрәфли бајрағыны ајаг алтына салан бинамусларын да адыны тарихин ләкәли лөвһәсинә һәкк етмишдир. Һәмин вәтән сатгынларынын начинс балалары бу күн дә азадлыг дејән ағызлара даш вуруб, һаггым дејән додаглары кәсиб, бөјүк бир халгын дилини, ирадәсини зәнчирләмәк истәјирләр. Лакин бу мүмкүн олмамышдыр вә мүмкүн олмајачагдыр. Тарих буну дөнә-дөнә исбат етмишдир. Мән «Думанлы Тәбриз» романындакы бир интибаһнамәни охучулара хатырлатмаг истәјирәм. Тәбриз ингилабы гәһрәман мүчаһидләрин гызыл ганлары ичәрисиндә боғулдуғу заман Иран ингилаб комитәси белә бир интибаһнамә бурахмышды:

«Тәбризлиләр! Әксингилабын мүвәггәти үстүнлүјүнә бахмајараг, ингилаб һәрәкаты јенә дә давам едир. Әксингилаб чанландыгча онунла апарылан мүбаризә дә гүввәтләнир. Тәбризлиләр! Сизин силаһлы гүввәләриниз һәлә диридир. Лазым кәлләрсә онлар јенә дә силаһлы мүбаризәјә башлајачаглар. Ингилаб өз дүшмәнләрини мәһв етмәк үчүн фүрсәт арамагдадыр. Бу фүрсәт јахындыр. Иран кәндлисинин, Иран јохсулларынын гејдинә галмајан вә әчнәби нөкәрчилијиндә давам едән һәр бир һөкумәт рәисилә мүбаризә апарылмалыдыр. Тәбризлиләр! Мүбаризә дәрсини гәһрәман рус фәһләләриндән өјрәнин. Һәрәкатымызы Русија ишчи һәрәкатынын јолу илә апарын. Сиз о һәрәкәтлә гәләбәјә доғру кедирсиниз. Тәбризлиләр! Сиз мәғлуб олмамысыныз. Сиз һәм дахили әксингилаб, һәм дә харичи истилачы гүввәләрлә гәһрәманча мүбаризә апардыныз. Тәбризлиләр! Һазыркы сүкут јени һәрәката башламаг үчүн бир һазырлыг сүкутудур.

Иран ингилаб комитәси»

Инсан бу сәтирләри дөнә-дөнә охумаг вә бу сөзләрин аһәнкинә ујараг мүәллифлә бир јердә тәкрар етмәк истәјир: Тәбризлиләр! Гардашлар! Сиз мәғлуб олмамысыныз. Думанлы Тәбризин габагда күнәшли сәһәрләри вардыр!

Јетмишбешиллијини бајрам етдијимиз Мәммәд Сәид Ордубади бу күн јарадычылығымызын ән кәркин, ән сәмәрәли дөврүнү кечирир. Онун јазы масасы үзәриндә һәлә чапдан чыхмамыш чилд-чилд романлар вардыр. О бу күнкү кәнчликлә бир сырада кедир. О, гәләминдән даһа мөһкәм јапышмыш, партијанын вердији тәләбләрә чаваб олараг, бу күнкү мүасир инсанларын бәдии сурәтини јаратмаға башламышдыр. О, «Сумгајыт» адлы п'јесини гуртармаг үзрәдир.

Мөһтәрәм әдибимиз һал-һазырда јени бир роман үзәриндә ишләјир. О, бу романда фашизм таунуна гаршы совет халгынын габаг вә арха чәбһәдә апардығы мисилсиз мүбаризәләрин бәдии лөвһәсини вермәк истәјир. Бу әсәр «Јени инсанлар» адланыр.

Мәммәд Сәид Ордубадинин һәјат вә јарадычылыг фәалијјәти бүтүн кәнчлијимиз, хүсусилә, әдәби кәнчлијимиз үчүн вәтәнә вә халга, Коммунист партијасына олан сәдагәтин нүмунәләриндәндир.

ҺӨРМӘТЛИ СӘНӘТКАР

Шаир үчүн ән бөјүк мүкафат халг мәһәббәтидир. Сән өз илһамын, өз зәһмәтинлә бу дәрин мәһәббәти газандын. Сән сәнәтин һәгиги, бөјүк садәлик адлы сиррини билирсән. Бу садәлик башы гарлы уча дағлара бәнзәјир. Узагдан үфүгләрә сығынмыш, зирвәсинә асан галхмаг мүмкүн олан бир јер кими көрүнүр. Лакин јахынлашдыгча бүтүн әзәмәтли, бүтүн мүрәккәблији, бүтүн вүс'әт вә дәринлији илә гаршымызда чанланыр. Сәнин сәнәтинин мүрәккәб вә дәрин садәлик јолу, јухусуз кечәләр јарадычылыг изтираблары илә долу олан күндүзләрдән кечмишдир. Сән бу јолда өзүнәмәхсус бир әзм вә гәһрәманлыгла ирәлиләмисән.

Сәнин әмәл, гајә вә хәјалларын милјон-милјон инсанларын үмид вә арзуларындан доғмуш, көнүлләрин нурлу кәләчәјә доғру чырпынтыларындан јаранмыш ана торпағын сәсиндән гүввәт алмышдыр. Сәнин әмәлләрин заманәмизин јүксәк зәкасыны тәмсил едән коммунистләр партијасынын тарихи мүбаризәсилә һәјат һәгигәтинә чеврилмишдир. Халг сәни өз шаири, сосиализмин шаири, нәғмәкары, азадлығын илһамлы тәрәннүмчүсү кими танıјыр. Халг сәни шәрәфли вә тарихи бир кечмишә малик олан бөјүк сөз сәнәтинин давамчысы, өз һәјат, мүбаризә, јүксәлиш, гурулуш нәғмәләринин кур сәсли бир бәстәкары кими севмиш вә севәчәкдир. Сән һәр шејдән габаг һәјат шаири, һәјат муғәнниси, бу күнүмүзүн өз сәсисән. Сәнин зәнкин, рәнкарәнк јарадычылығынын ән көзәл чәһәти онун мүбаризәјә, јенилијә, јүксәк сәнәт зирвәләринә чағыран пафосу, онун партија ишинә, халг ишинә чағыран гүдрәтли сәсидир.

КЕНИШ ЈОЛЛАРА ЧЫХ!

Салон дәрин сүкут ичиндә иди. Онун бармаглары пианонун ағлы-гаралы дилләри үзәриндә сүр'әтлә кәзирди. Сәсләр гүдрәтли аһәнклә ахыр, каһ чырпына-чырпына јүксәлир, каһ јорғун дүшмүш гартал кими елә бил ганад чалмадан сүзүр, енир, нәфәсини дәриб, јени гатлара јүксәлмәк үчүн гүввәт топлајырды. Ортабојлу, гарајаныз кәнч санки һәр шеји унутмушду. Онун бахышлары гејри-мүәјјән бир нөгтәјә зилләнмиш, дејәрдин—фикри, диггәти, гәлбинин бүтүн һисс һәјәчаны сарсылмаз бир ирадәјә бағланмышдыр. Рахманиновун гүввәт вә еһтирас долу аккордлары, елә бил јалныз телләри дејил, бүтүн пианону, сәһнәни титрәдир, јаралы нәһәнк бир гуш кими һавада чырпынырды... Пиано чалан бу кәнчин гәлбиндә тәсәллисиз бир никаранлыг, ону ичәридән далајан бир тәшвиш варды.

Салонда онун јүзләрлә танышы, досту, гоһум-әгрәбасы отурмушду. Лакин өмрүнүн бу унудулмаз имтаһанлы күнүндә, һәр кәсдән артыг арзуладығы бу күнү көрмәсини һәр кәсдән артыг истәдији адам—атасы салонда јох иди, мә'шум бир хәстәлијин амансыз пәнчәсиндә, өлүм јатағында јатырды.

Дилләрин, телләрин аһәнки вә халларын бу тәнтәнәсиндә ким дејәрди ки, сәһнәдә гәриб бир тәнһалыға дүшмүш кими көрүнән бу кәнчин гәлбиндә даһа мүхтәлиф, даһа зәнкин дујғуларын, чәсарәт вә бачарығын, һисс вә һәјәчанын јатағы вар.

Илләр кечди. Бир заман мәнә бөјүк тә'сир бурахмыш бу кечәнин хатирәси, думан архасында галыб контурлары силиниб формасызлашмыш бир мәнзәрәјә чеврилди.

Бу јахынларда бир тәсадүф бүтүн оланлары ән кичик тәфәррүаты илә јенидән хәјалымда чанландырды.

... Конверти ачдым. Сәһифәләр, сәһифәләр, сәһифәләр... Узун, көдәк сәтирләри көрәндә: — бу да тез-тез алдығым јахшылы-писли ше'р силсиләләриндән бириндир, — дејә дүшүндүм.

Һәр заман белә мәктублар аланда гәлбимдә икијөнлү бир һисс ојаныр. Бир тәрәфдән кәнчләримизин ше'р кими инчә, көзәл бир саһәјә чан атдыглары, һәгиги исте'дад саһиби олан шаирүрәкли адамларын јетишдијини көрүб севинирәм. Бир тәрәфдән дә белә мәктубларын әксәријјәтиндә, чох тәәссүф ки, бөјүк бир әксәријјәтиндә, һәгиги сәнәт аловундан мәһрум олан, јалныз һәвәсә дүшүб нәзм дүзән чаванларын сәмәрәсиз вә кәләчәксиз бир ишлә мәшғул олдугларына тәсадүф едирәм.

...Дәгигәләр кечир, вәрәгләрдән бирини гојуб, о бирини көтүрүр, тәкрар охујурам. Мүмкүндүрмү, илк дәфә әлинә гәләм алан бир кәнч белә бишкин, мүасир тәфәккүр вә кениш мүшаһидәләрлә зәнкин ше'рләр јазсын.

Мән, ше'рләрини охудуғум бу мүәллифин имзасына бу вахта гәдәр һеч бир јердә раст кәлмәмишдим. Бәлкә о, илләрдән бәри јазыр, ше'рләри өзүнү тә'мин етмәдијин үчүн онлары охучуја тәгдим етмәји лазым билмәјиб һеч бир редаксијаја көндәрмәјиб. Әкәр беләдирсә, бу фактын өзү тәгдирәлајигдир. Бу, кәнч мүәллифин јарадычылыг ишинә чидди јанашдығыны көстәрир.

Ше'рләриндән бири «Дүнјанын ән ағыр гантели» адланыр. Бу ше'р мәнә консерт кечәсини, кениш сәһнәдә гәриб бир тәнһалыгда галмыш кими көрүнән, көзләри гејри-мүәјјән бир нөгтәјә зилләнмиш кәнчи хатырлатды. Мән бу ше'рдә һәмин кечәнин севинч вә изтираб долу һавасыны дујдум. Ше'рин кәдәрли бәстәси шүбһәсиз ки, ифадә етдији һадисә илә баглы күнләрдә јаранмыш һарада исә, гәлбин дәринликләринә сығыныб галмышдыр.

«Чанлы аллаһлар» адлы ше'риндә мүәллиф тәчрүбәли бир шаир бачарығы илә бөјүк идејалар уғрунда мүбаризә апаран инсанларын хәјал вә тәфәккүрүн зәнкин бојалары илә бәзәнмиш Олимп аллаһларындан нә гәдәр јүксәк, гүввәтли, дәјәрли олдугларыны постик, тә'сирли, инандырычы сәтирләрлә вермишдир. Ше'рин

гүввәти адамда бир гүрур һисси ојадыр, ифтихарла— «мән дә инсанам» — дүшүнүрсән.

Назим Һикмәтә јазылмыш ше'рин сонлуғундакы үмумиләшдирмә өз-өзлүјүндә көзәл олдуғу кими бүтүн ше'рин мә'на аһәнкиндә һәлледичи, јөнәлдичи бир вурғу кими сәсләнир. Бәлкә дә о, һәлә доғулмамыш иди. Онун ше'ри, сәнәти кәләчәк күнләрә үнванланмышды. О јазыб јаратдығындан даһа артыг јарадачагдыр.

«Нәһајәтсиз јол» ше'риндә бухарланмыш бир дамланын ојатдығы дујғулар, инсан овчуна бир шеһ дамласы кими дүшмүш сујун, һәм океанын әзәмәтиндән бир парча, һәм дә бир гызын һәр күн јүјүлән јеканә палтарындан бухарланан һәјат гохулу, инсанәтирли бир дамла олдуғу нә гәдәр лаконик, көзәл ифадә олунмушдур.

Әфсанәјә көрә, чыраг јандырыб күндүз адам ахтаран мәшһур философ Диокенин ады илә башланан ше'р дә марағлыдыр.

Шаир сонда:

> «Чыраг олмаг истәјирәм,
> Гардашым, һеј» —

дејә өз достуна мүрачиәт едир. Чыраг! Бу күнүн ән бөјүк харигәләрини јарадан инсан ады илә бағлы бир чыраг. Елә бир чыраг ки, гаранлыглары әридир, ишыг, һәрарәт сачыр, елә бир чыраг ки, өзү јаныр, әтрафдакылара јашајыб-јаратмаг үчүн кениш, ишыглы бир аләм јарадыр. Һәлә бу ше'рдәки «Гардашым, һеј!» ифадәси нә гәдәр тәбии вә Азәрбајчан ше'р ән'әнәси илә үзви бағлыдыр. Бу, бизә «Дәдә Горгуд»ун «Ханым, һеј» ифадәсини хатырлатмырмы?

Кәнч шаирин көндәрдији ше'рләрин һамысы ејни гүввәдә дејил. Бу да тәбиидир. Онун гәләми һәлә бәркимәмишдир. Белә бир тәшбеһ јерли оларса, дејәрдим ки, о үзмәји дөрд јаны бағлы бир чарһовузда өјрәнмишдир. Инди ачыг дәнизә, инсан дәнизинә, һәјат дәнизинә чыхыр.

Мән онун мүвәффәгијјәтинә әминәм. Чүнки о, охучуларын бөјүк әксәријјәтиндә мәһәббәт, гајғы көрәчәк. Ону анлајараг, дујараг, севәрәк өз нөгсанларындан вә мүмкүн олан сәһвләрдән горујараг тәнгид едәчәкләрсә, нә гәм. Бу, анчаг онун вә ше'римизин хејринә олар.

Уғур олсун, Вагиф. Һәм адынла, һәм мәнсуб олдуғун очагла бағлы шаир адыны шәрәфлә дашы, усанма, јорулма, јаз, јарат!

ОХУЈУН, МӘСЛӘҺӘТ КӨРҮРҮК

Бәхтијар Ваһабзадә әдәбијјатымызын орта нәслинә мәнсуб исте'дадлы шаирдир. Онун ше'р вә поемалары кениш охучу күтләсинин рәғбәтини газанмыш, әдәби ичтимаијјәтимиз тәрәфиндән тәгдир олунмуш әсәрләрдир. Ваһабзадә сөзүн һәгиги мә'насында шаирдир. Онун ше'рләриндә фикирлә һиссин көзәл бир вәһдәти вардыр. Бәхтијар Ваһабзадәнин ән јахшы ше'рләри үчүн лакониклик вә бәдии үмумиләшдирмә сәчијјәвидир.

Ушагкәнчнәшр тәрәфиндән бурахылан бу китабда шаирин ики поемасы верилмишдир.

«Е'тираф» поемасы сон заманларда мүасир мөвзуда јаранмыш марағлы әсәрләрдән биридир. Әсәрдә совет адамынын мә'нәви симасындан, онун јүксәк әхлаги кејфијјәтләриндән, коммунист шүурлулуғундан бәһс олунур.

Шаир поемада шаблон тәрәннүм үсулундан, үмуми сөзләрдән гачмыш, конкрет һадисәләр әсасында конкрет, чанлы образлар јаратмаға мејл етмишдир. Поеманын биринчи јахшы чәһәти орасындадыр ки, конфликт, мүбаризә јалныз образлар арасында дејил, образларын дахилиндә дә кедир.

Әсәрдә әсас ики образ вар: Чаһанкир вә Баһадыр. Бунларын биринчиси һәким, икинчиси исә прокурордур. Әсәрдәки һәким хејирхаһ, инсанпәрвәр, прокурор исә егоист, бәдхаһ адамдыр. Һадисәләр инкишаф етдикчә һәким өз хејирхаһлығы, мүсбәт һәрәкәтләри илә прокурору сарсыдыр. Әсәрин әввәлиндә һәкимлә интригаја башлајан прокурор һәкими долашдырмаға, ону рүсвај етмәјә чалышыр. Буна көрә дә ону аддым-аддым излә-

јир. Изләдикчә рәғибини даһа дәриндән танызыр, таныдыгча һәкимин нәчиблији гаршысында өз кичиклијини ачыг-ајдын көрүр. Һәкими мәғлуб етмәјә чалышаркән өзү мәғлуб олур. Бүтүн бунлар психоложи чәһәтдән әсасландырылмышдыр.

Беләликлә, әсәрдә мүсбәт гәһрәманын тә'сири илә мәнфи гәһрәманын дахилән дәјишиб тәмизләнмәси просеси көстәрилир.

Китаба дахил олан икинчи әсәр даһи Азәрбајчан шаири Фүзулинин һәјат вә фәалијјәтинә һәср олунмуш «Шәби-һичран» поемасыдыр. Бу әсәрдә мүәллиф Фүзулијә аид јазылы, шифаһи мәнбәләрә әсасланараг шаирин бәдии образыны вермәјә чалышмышдыр. Бәхтијар, Фүзулинин јалныз мәһәббәт мүғәнниси кими дејил, вәтәндаш бир шаир кими көстәрир. Буна көрә дә мүәллиф Фүзули ше'риндәки кәдәри јалныз онун накам мәһәббәтилә дејил, һәм дә ичтимаи һадисәләрлә әлагәләндирмәк јолуну тутмушдур.

Б. Ваһабзадәнин бу јени китабыны охучуларымызын марагла гаршылајыб, шаирин илһам вә зәһмәтини лајигинчә гијмәтләндирәчәкләринә әминәм.

ЈАХШЫЛАР ВӘ МҮХТӘЛИФЛӘР

Әдәбијјата јени кәнч гүввәләр кәлмәзсә, о нә гәдәр гүввәтли олса да инкишаф едә билмәз. Әдәбијјата кәлән бу јени гүввәләри дүзкүн тәрбијәләндирмәк, инкишаф вә ирәлиләјишдә онлара истигамәт вермәк, онлара һәссаслыгла вә ағыллы сурәтдә гајғы көстәрмәк — әдәбијјатын мүгәддәраты гајғысына галмаг демәкдир.

Елә адамлар вар ки, авазла охуја билмирләр. Буна јүз сәбәб тапылар. Әкәр биринчи сәбәб сәсин олмамасыдырса, јердә галан доxсан доггуз сәбәби садаламаға, арашдырмаға дәјәрми?

Бә'зән биз, әдәби һәјатын бу вә ја дикәр факты һаггында чидди сөһбәт ачаркән әсас мәсәләдән, бу фактын бәдии јарадычылыг факты олуб-олмадығындан дејил, узун-узады тәфәррүатындан данышырыг. Мәнә е'тираз едиб дејә биләрләр ки, бу, һеч дә әсас мәсәлә дејилдир. Бурасы дүздүр. Лакин ким сүбут етмишдир ки, бу вә ја дикәр әдәби факта гијмәт вермәк, бәдии әсәр јаратмаға нисбәтән аз мәс'улијјәтлидир, куја дәрин идеја бәдии ахтарыш, дүшүнчә, һәссаслыг вә сәнәткарлыг тәләб етмир?

Сон илләр Азәрбајчан поезијасына Тофиг Бајрам, Јусиф Һәсәнбәјов, Сәрдар Әсәд, Әләкбәр Салаһзадә, Фикрәт Садыг, Иса Исмајылзадә, Шамил Салманов, Вагиф Вәкилов вә башгалары кими бир груп кәнч шаир кәлмишдир. Бу поетик пөһрәләр арасында Фикрәт Гоча биринчи сырада кедир. Һәлә бир нечә ил бундан әввәл мәтбуатда дәрч олунмуш ше'рләри онун орижинал услуба, өзүнәмәхсус бачарыға малик шаир кими јетишдијини көстәрирди.

Јахшы мүшаһидәјә малик охучу һәлә о заман сезә биләрди ки, бу шe'рләрин мүәллифи стандарт, гафијә хатиринә јазылмыш, заһири сығаллы ән'әнә өлчүсү чәрчивәсинә пәрчим едилмиш шe'рләрә бәнзәмәјән бир јолла кедир, әдәбијјата јени тәравәт, поетик фикир кәтирир.

Фикрәт Гоча артыг бир нечә поеманын вә онларча шe'рин мүәллифидир, «Гагајы» адлы илк шe'р китабыны чап етдирмишдир. Онун бир сыра шe'рләри рус дилинә тәрчүмә олунмушдур. Бунунла јанашы инди дә о, бә'зән һәдәфә вура билмир, јаратдығы образлар һәмишә кифајәт гәдәр тә'сирли олмур. Лакин о јенә дә орижинал, бу күнкү ән дәрин һиссләрини охучулара чатдырмағы бачаран бир шаир олараг галыр.

Фикрәти мүасир дүнја проблемләри мараглагдырыр. Онун «Ана чох фикирлидир», «Сынаг», «Пәнчәрә өнүндә», «Инсан арзусу», «Балыгчылар» вә саир шe'рләриндә садә адамларын талеји үчүн никаран олан шаир гәлбинин һәјәчанлары һәгиги поетик бир гүввә илә һисс олунур. Өз јухусуна һарам гатыб, истираһәтини позараг оғул бөјүтмүш ағсачлы ана, мүртәче гүввәләрин төрәтмәк истәдикләри јени мүһарибәнин дәһшәтли нәфәсини һәјәчанла дујур. О, һәмишә тәшвишдәдир. Бу чүр аналар тәк-тәк дејил, милјонларладыр. Мән баша дүшүрәм ки, бу чүр гуру һекајәт шe'рин поетик көзәллији һаггында аз тәсәввүр верир. Мә'лумдур ки, сајсыз-һесабсыз деталлардан, фәрг инчәликләриндән ибарәт олан орижиналын шe'ријјәтини һеч бир һекајәт верә билмәз. Елә бу сәбәбдән дә белә бир гәнаәтә кәлмишәм ки, шe'ри орижиналда сәсләнән кими тәрчүмә етмәк олмаз: «Јахшылашма», «писләшмә» һаллары һәмишә лабүддүр. Ахы сөз, сәтирдә тәкчә конкрет вә ејһамлы ифадә үчүн дејил, һабелә өзүнүн ифадә тәрзи, һәтта һарада, нәдән әввәл вә нәдән сонра кәлдији илә дә кәрәкли, ја кәрәксиз олур. Бу нөгтеји-нәзәрдән Фикрәт Гоча кәнч олмасына бахмајараг сөздән бачарыгла истифадә едә билир.

Башга бир Фикрәт һаггында. Илк дәфә мәтбуатда бир нечә шe'рини охудугдан сонра онунла марагландым. Шe'рләриндә орижиналлыг тәравәтини бәдии камилликлә бирләшдирән бу кәнч шаир кимдир? Бу камиллик һәлә сәнәткар мүдриклији сәвијјәсинә галхмамышдыр. Лакин о, мөвзуларын сечилмәсиндә, поетик образларда ашкар шәкилдә һисс олунур.

Илк бахышда адама елә кәлә биләр ки, онун шe'рләри күнүн тәләбләриндән узагдыр. Мәкәр фыртыналара вә човгунлара синә кәрәрәк өз һәјатыны мүһафизә едән ағач образы халгын әзәмәт вә мәтанәтини көстәрмирми?

Мән, Фикрәт Садыгын шe'рләрини чох динләмиш вә һәзз алмышам. Бунлар зәһмәтлә јаранмыш орижинал шe'рләрдир. Бу шe'рләрдә јени поетик ахтарышларын әламәтләри һисс олунур. Ритм, гафијә, поетик үслуб—бүтүн бунлар көстәрир ки, Фикрәт өз јолуну ахтарыр. Бу јол кечилмиш јол дејилдир, өз халгынын поетик ән'әнәләрини инкишаф етдирмәк јолудур. Лакин о, чох јахшы баша дүшүр ки, мүасир поезијанын јолу ајры-ајры ән'әнәләрин дар чәрчивәси илә мәһдуд едилә билмәз. Бу јол даһа кениш, даһа дәрин вә даһа чохчәһәтлидир. Фикрәт исә өјрәнир. Бу, онун һәр јени шe'риндә һисс олунур. Бу шe'рләриндән бири «Даһа күчлү» адлы шe'ридир.

Мән гәсдән «Талантлы шаир» сөзүнү ишләтмирәм вә белә әгидәдәјәм ки, «шаир», сөзү илә јанашы «талант» сөзүнү ишләтмәјин аз әһәмијјәти вар. Әкәр «шаир» сөзү әсил мә'насында баша дүшүләрсә, шаирләр талантсыз ола биләрләрми? Истe'дад дәрәчәси башга шејдир. Әкәр истe'дад илһамла әмәјин бирләшмәсиндән јаранырса, бу кејфијјәтләр бириндә чох, дикәриндә исә аз ола биләр. Лакин елә адам тапылмаз ки, бу кејфијјәтләрдән мәһрум олуб сәнәт әсәрләри јарада билсин.

Азәрбајчан шаири Владимир Гафаров рус дилиндә јазыр. Рус дилини вә рус шe'р сәнәтини билмәк нөгтеји-нәзәринчә ола биләр ки, онда сөзү бүтүнлүклә јахшы ифадә едә билмәмәк һаллары, сәһвләри тапылсын. Үмумијјәтлә, Гафаровун «Дәниз ләпәси», «Папирос чәкән» кими зәиф шe'рләри дә вардыр. Лакин Гафаровун јарадычылығында мәнә хош кәлән башлыча чәһәт онун поетик нараһатлығы, дахили инамы вә поетик мүшаһидәсидир.

В. Гафаров кәнчдир. О, бир сәнәткар кими пүхтәләшмәк үчүн һәлә чәтин јол кечмәлидир. О, һәлә чох өјрәнмәлидир. Әкәр һәр јени сөз, һәр јени сәтир, һәр јени шe'р дәрин мә'нәви зәрурәт доғурурса, өз дахили һиссләрини охучулара чатдыра билирсә, әкәр онлар кәскин вә сәлисдирсә гаршыда шаири мүвәффәгијјәтләр көзләјир. Әкәр, о, мәс'улијјәт һиссини итәрәрсә, охучуларын һөрмәтини гијмәтләндирмәзсә, мә'насыз шe'рләр јазмаға башларса—мүвәффәгијјәт газана билмәјәчәкдир.

Кәнч шаир Тофиг Бајрамын сон вахтлар инкишаф

етмәси кетдикчә даһа ајдын көзә чарпыр. Онун «Азәрбајчан» журналынын ијун нөмрәсиндә дәрч едилмиш үч ше'ри шаирин сечдији мөвзуну дәриндән тәһлил етмәјә, өз фикрини сәлис, поетик дилдә охучулара чатдырмаға габил олдуғуну көстәрир. Бу ше'рләрин һәр үчү өз тәравәти, сәмимилији вә орижинал ифадә тәрзи е'тибары илә јахшы тә'сир бағышлајыр. Шаир дедикдә ки, вәтәнини севдијим үчүн, Ленин ишинә сәдагәтли олдуғум үчүн чибимдә партија билети кәздирмәк һүгугу газанмышам, она инанырсан. О, сәрраст, јалда галан мүгајисәләрлә өз дахили аләмини ачараг, јүксәк шаир адыны дашымаға јалныз ше'р јазанлар дејил, ејни заманда өз илһамлы әмәји илә бәшәријјәтин арзусуну һәгигәтә чевирәнләр дә лајигдирләр, дедикдә мүәллифлә разылашмаг истәјирсән.

Бәјрамын ше'рләриндән бири «Аддымлајан евләр» адланыр.

Совет шәһәрләриндә, еләчә дә Бакыда кедән нәһәнк тикинти ишләриндән чох јазылмышдыр. Лакин бу чүр јығчам вә мә'налы јазанлар аз олмушдур. Шаир дејир: мәнә јени мәнзил вердиләр, гәмкин һалда үнванымы достларыма дедим: шәһәр учгарында сонунчу ев! Арадан бир мүддәт кечди вә инди мәним үнваным шәһәрин ән мәркәзи күчәләриндән биридир. Һалбуки ајры јерә көчмәмишәм. Ше'рин ады мәнзәрәни тамамлајыр. Бурада һәр шеј садә вә шаиранәдир.

Үч, эн чаван шаир һаггында да бир нечә кәлмә демәк истәрдим. Бунлар Иса Исмајылзадә, Әләкбәр Салаһзадә вә Вагиф Вәкиловдур.

Салаһзадә вә Исмајылзадәнин ше'рләриндәки поетик кәшфләр бизи севиндирир. Онлар милли поезијанын мүтәрәгги ән'әнәләринә садиг галараг һәмин поезијанын чәрчивәсини кенишләндирмәјә, халгын поетик јарадычылығына јени бојалар, јени формалар кәтирмәјә сә'ј едирләр.

Вагиф Вәкилов ән чаван шаирләрдәндир. Онун ше'рләри илк дәфә мәтбуатда кечән ил дәрч олунмуш вә дәрһал кениш јајылмышдыр. Доғрудур, көһнә ше'р формаларынын бә'зи тәрәфдарлары иддиа етмәјә башладылар ки, кәнч шаир исте'дадлы олса да (буну онлар инкар едә билмәдиләр), дүз јолла кетмир. Онлар буна әсасланырдылар ки, онун атасы Сәмәд Вурғун «белә јазмырды». Әввәла, һәгигәт наминә дејә биләрик ки, Сәмәд Вурғунун белә сәрбәст формада јазылмыш ше'рләри, һәм дә ә'ла ше'рләри аз дејилдир; икинчиси, әкәр кәнч шаир әдәбијјатда өзүнә мүстәгил јол сечә билирсә ону анчаг алгышламаг лазымдыр.

Вагифин ше'рләри формача орижинал, емосионал вә дәрин поетик дүшүнчәли ше'рләрдир. Бунлар азәри шаиринин ше'рләридир. Лакин бу ше'рләр етнографик деталларла мәһдудлашан, буну күја гәдим заманлардан бәри халга хас олан милли колорит адландыран адамын ше'рләри дејилдир. О, дәриндән дүшүнүр, мүасир азәри поезијасы гаршысында дуран вәзифәләрин мә'насыны, һәмин вәзифәләрин јени дүнја јарадан, тәкчә әсрләр бојү газандығы өз мә'нәви зәнкинликләри илә дејил, еләчә дә ингилаб сајәсиндә әлдә етдији наилијјәтләрлә фәхр едән халгын вәзифәләри илә үзви сурәтдә әлагәләндирилмәсиндә көрүр.

Јухарыда һаггында данышылан ше'рләрин үстүн чәһәтләриндән бири дә одур ки, онлар бир-бирләринә бәнзәмирләр, һәр кәс өз јолу илә ирәлиләјир. Азәрбајчан совет әдәбијјатынын инкишафында кичик дә олса, һәр кәсин өз пајы вардыр.

Индијәдәк адларыны чәкдијим шаирләрин әсасән мә'зијјәтләриндән данышдым, јалныз өтәри олараг нөгсанларыны көстәрдим. Мәнә елә кәлир ки, кәнч әдәбијјатчылар дүзкүн јол сечмишләр. Онлар поезијаны үрәкдән севирләр. Онларын јарадычылығындакы нөгсанлар исә һәр һансы даими гүсурлардан ирәли кәлмир. Бу нөгсанлар инкишаф заманы баш верән бүдрәмәләрдир. Мән онлара мәсләһәт көрәрдим ки, мөвзу сечмәкдә еһтијатлы олсунлар, ән чох идеја ајдынлығына мәһл етсинләр, халгымызын классик вә фолклор әдәбијјатыны дәриндән өјрәнсинләр, башга халгларын бәдии әдәбијјат саһәсиндәки наилијјәтләрини мүтләг өјрәниб билсинләр. Бир дә, мән истәрдим ки, јарадычылыг тәшкилатларымызын рәһбәрләри, гәзет вә журналларын редакторлары бу шаирләри, һәм дә тәкчә бунлары дејил, башгаларыны да бир гәлибә салмаға чалышмасынлар.

Биз кәнч шаирләрдән дөврүмүзүн поезијасыны парлаг әкс етдирән адамлардан, коммунизм гуручуларынын ән јахшы сифәтләрини тәрбијә едән әсәрләр көзләјирик.

ГАЈҒЫ СӨЗҮ ВӘ ГАЈҒЫ ӨЗҮ

Совет әдәбијјатынын гүдрәтли голларындан бири олан Азәрбајчан ше'ри дурмадан инкишаф едир, партијамызын әдәбијјат гаршысында гојдуғу тәләбләрә чаваб верән әсәрләрлә зәнкинләшир. Ше'римизин инкишаф просесиндә јашлы вә орта нәслин нүмајәндәләри илә чијин-чијинә кәнчләр дә чалышыр. Әдәбијјата сон илләрдә кәлмиш кәнчләрдән Фикрәт Гоча вә Вагиф Бәкилов, Фикрәт Садыг вә Шамил Салманов, Ариф Абдуллазадә вә Ејваз Борчалы, Иса Исмајылзадә, Әләкбәр Салаһзадә, Шәкәр Асланов вә нечә нечә башгалары бир сыра әсәрләри илә әдәби ичтимаијјәтимизин диггәтини чәлб етмишләр. Әлбәттә, бу истә'дадлы кәнчләрин јарадычылығында нөгсан вә мүбаһисәли чәһәтләр, мүвәффәгијјәтсиз ифадәләр, мисралар, бәндләр јох дејилдир. Лакин бунларын вә адлары бу мәһдуд сијаһыда олмајан нечә-нечә башга кәнчин јарадычылығында үмуми севиндиричи бир чәһәт вардыр. Һәмин шаирләр зәнкин прогрессив ән'әнәләримизә садиг галмагла, мүәјјән әдәби мәктәбә мејл көстәрмәклә бәрабәр, өз јолларыны ахтарыр, тапданмыш чығырларла кетмәмәјә чалышырлар.

Кәнчләрин јарадычылыг инкишафыны диггәт вә гајғы илә изләмәк, онларын сәһвләринә, бүдрәмәләринә көз јуммамаг, онлара ата тәләбкарлығы илә јанашмаг, ејни заманда онларын мүвәффәгијјәтләринә севинмәк, гәләмләриндән чыхан јахшы әсәрлә фәрәһләнмәк, көзәл мисраларындан, поетик тапынтыларындан, сәрраст ифадәләриндән тәбии гүрур һисси илә данышмаг бизим вәтәндашлыг борчумуздур.

Бу, ја дикәр сәбәбә көрә һәмин кәнчләрин ајры-ајры

кејфијјәтсиз сәтирләрини, сөзләрини, ифадәләрини күлүш һәдәфи етмәк, бунунла да әдәби һәндәвәрләрдә далдаланаңлара һәзз вермәк бизә јарашмаз.

Әдәбијјатымызын јахшы ән'әнәләриндән бири дә мәһз, кәнчләрин јашлы нәслә јүксәк һөрмәт һисси вә јашлы нәслин кәнчләрә гајғыкеш мүнасибәтидир.

Тәәссүф ки, бу көзәл ән'әнәјә һәмишә лазымынча садиг гала билмирик. Кәнчләрә мүнасибәтимиздә бә'зән лазымынча әсасландырылмамыш тәләсик вә әсәби мүлаһизәләрә јол верир, зөвгчүлүјә ујуруг.

Шүбһәсиз ки, белә мүлаһизәләри мејдана атанлары әдәби инкишаф просесинин мүәјјән мејлләри нараһат едир, онларын бир сыра мүлаһизәләри дә бу сәмими накаранчылығын нәтичәсидир, ше'рин истигамәти һаггында оз зөвг, анлајыш вә сәвијјәсинә көрә фикир сөјләмәк еһтијачындан доғур. Лакин принсип е'тибары илә лазым вә вачиб олан мүлаһизәләр һаггында сөһбәт кедән кәнчләри дә, охучулары да о вахт разы салар вә инандыра биләр ки, бу мүлаһизәләри ирәли сүрәнләр һиссә гапылмадан, тәмкинлә, сакит, чидди, тутарлы дәлил-сүбутла, елми тәнгид үсулу илә, конкрет фактлар вә мисаллар әсасында објектив фикир сөјләсинләр. Бу чүр објектив фикир, әсассыз иттиһамлар, јерли-јерсиз ишләнән истеһза вә кинајәләрлә әвәз олунанда, белә тәнгид тә'сир гүввәсини итирир, һеч кәси инандырмыр. Белә тәнгидин професионал, елми сәвијјәси дә чох ашағы олур. Чүнки н о в а т о р л у г, о р и ж и н а л сөзләринин һәр ики тәрәфинә даими сағдыч-солдуч кими дырнаглар гојмаг бир тәнгиди мәһарәт дејил.

Сон заманлар мәтбуат сәһифәләриндә дабанбасма бир нечә тәнгиди мәгалә чыхмышдыр.

Бу мәгаләләрдә доғру мүлаһизәләр, фикирләр вардыр. Лакин үмуми пафосу, руһу е'тибары илә һәмин мәгаләләр чидди е'тиразлара сәбәб олур. Бу јазыларда сөһбәт шаир Әли Кәримин, кәнчләрдән Јусиф Һәсәнбәјовун, Фикрәт Гоча, Әләкбәр Салаһзадә ва Иса Исмајылзадәнин ше'рләриндән кедир.

«Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә чап олунмуш «Гајғы вә тәләбкарлыг» мәгаләсинин мүәллифләри, халг шаири Сүлејман Рүстәм вә шаир Нәби Хәзри јолдашлар мәним «Известија» гәзетиндә (6 октјабр 1964-чү ил) дәрч едилмиш «Мүхтәлифләр вә јахшылар» адлы мәга-

ләмдән наразы олдугларыны билдирирләр. Мәни мәзәммәт едирләр ки, куја мән кәнчләри ифрат дәрәчәдә тә'рифләјирәм. Онлар бу ифратын нәдән ибарәт олдуғуну конкрет көстәрмирләр, ја көстәрә билмирләр. «Известија»дакы мәгаләмдә мән, шаирлик исте'дадына инандығым кәнчләрдән анчаг бир нечәсиһаггында сөһбәт ачыб, онлары Үмумиттифаг охучусуна тәгдим едә билмишдим. Јахшы оларды ки, мәним гәләм јолдашларым исте'дадлы кәнчләримиздән даһа бир нечәси һаггында өз нүфузлу фикирләрини јазыб, даһа бир нечә кәнч мүәллифи Үмумиттифаг охучусуна танысдыдајдылар.

Јахшы оларды. Амма тәәссүф ки, гәләм јолдашларым башга јол тутмуш, мәгаләмдә адлары чәкилән кәнчләри рүсвај етмәк, онларын куја сәһв вә нөгсан долу јени әсәрләриндән данышмағы мүнасиб билмишләр. Әлбәттә, һеч кәс мәгалә мүәллифләриндән бу һаггы ала билмәз. Бир шәртлә ки, нөгсан вә сәһвләр дә һәгигәтән мөвчуд олсун. Тәнгид дә инандырычы олсун. Јери кәлмишкән буну да дејим ки, гүсур вә нөгсанлар кәнчләрә хас олан бир кејфијјәт дејил. Бизим әсәрләримиздә дә, сачымызын аглығына, јашымызын 40 ја 60 олдуғуна бахмајараг, нөгсан вә сәһвләр, јеринә дүшмәјән сөзләр, өз-өзүнү тәкрар фикир дајазлығы, примитивлик бириндә аз, бириндә чох ола биләр вә вар. Белә нөгсан вә гүсурлар арасында ахтарыш чәтинлијиндән мөвзуја лазыми чиддијјәтлә јанашмагдан әмәлә кәләнләри олдуғу кими, фикир тәнбәллијиндән, зөвг ибтидаилијиндән доғанлары да вар. Сәнәтдә өз јерини бәркитмәмиш, һәлә шакирд икән мүәллимлик иддиасына дүшмәк, јенилијә бир нөвбәти һәвәс кими бахмаг һаллары да вардыр.

Лакин бүтүн бунлар, күрәјиндә илләрин сәмәрәли зәһмәт јүкүнү дашыјан, ше'римизин инкишафында өз имкан вә бачарығы даирәсиндә хидмәт көстәрмиш, бу күн дә чанлы әдәби һәрәкатымызда актив јарадычы әмәји илә иштирак едән Азәрбајчан совет ше'р ордусунун истәр јашлы, истәр орта, истәр кәнч нәслинә мәнсуб олан шаирләрин фәдакар поетик әмәјини, мүвәффәгијјәт вә наилијјәтләрини һеч бир дәрәчәдә көздән салмамалыдыр, сала да билмәз.

Еләчә дә, сон илләрдә әдәбијјата кәлмиш кәнчләримизин шүбһәсиз мүвәффәгијјәтләрини, онларын сәһв вә нөгсанларына бахмајараг, күндән-күнә инкишаф едән јарадычылыгларыны гијмәтләндирмәмәјә һеч бир әсас јохдур.

Тәнгиди јазыларда һаггында сөһбәт кедән шаирләрдән бири Әли Кәримдир. Онун «Фрагментләр» ше'риндән кәтирилән парчалара әсасән шаирә ағыр иттиһамлар верилир. Онун ше'ри пародија адландырылыр. «Көрәсән «Азәрбајчан» журналы бу думанлы ше'ри нә фикирлә охучулара тәгдим етмишдир?» дејә, әдәби мүлаһизәдән даһа артыг инзибати интонасијалы бир суал верилир.

Кәлин бу ше'ри бир дә охујаг, көрәк доғруданмы «Фрагментләр» пародијадыр, думанлыдыр?

Ше'рин «Фрагментләр» адландырылмасы тәсадүфи дејил. Бу ад ше'рин формасына, образлар силсиләсинә, бәдии маһијјәтинә ујғун олараг сечилмишдир. Мә'лум һәгигәтдир ки, бәдии әсәрдән данышаркән ону бир күлл һалында гијмәтләндирмәк лазымдыр, мисралары, бәндләри сүн'и шәкилдә бир-бириндән ајырмаг, онларын фикир рабитәсини гырмаг доғру дејил, дүзкүн нәтичә вермәз.

Мәгаләләрдән бири Әли Кәримин ше'риндән, даһа доғрусу, ше'рин ортасындан кәтирилмиш мисраларла башлајыр. «Фрагментләр»и бүтүнлүклә охумамыш адамда бу мисралар доғрудан да тәәччүб ојада биләр: нечә јә'ни «отурурам өмрүмүн бир парчасынын көлкәсиндә», нечә јә'ни «дүзмүшүк јетишмиш дәгигәләри он дөрд күнлүк ај-бошгаба, јејирик ширин-ширин».

Амма ше'ри бүтүнлүклә охујанда, бу кәсилиб доғранмыш, мәнтиги фикир давамындан ајрылмыш сәтирләри өз јеринә гојанда көрүрсән ки, бурада тәәччүбә сәбәб олачаг һеч бир шеј јохдур. Ше'рә мүрачиәт едәк:

Шаир јазыр:

Елә саатым вар ки, ағач олуб
бир дост бағында.

Сөһбәт өмрүн илләринин, күнләринин, саат вә дәгигәләринин һарада вә нечә кечдијиндән кедир.

Шаир давам едир:

Һәр дәгигәси бир мејвәјә дөнүб
көј будағында

Бојнуна гол салырам саатымын.
Отурурам өмрүмүн
бир парчасынын
көлкәсиндә

Дүзүрүк јетишмиш дәгигәләри
Он дөрд күнлүк ај-бошгаба,
Јејирик ширин-ширин.

Шаир отуз иллик өмрүнүн мүхтәлиф јерләрдә кечдијиндән данышыр. Бу өмрүн бир саатыны да дост бағында ағач әкмәјә сәрф етдијини сөјләјир. Инди онун бирсаатлыг зәһмәти көјәриб бир ағач олуб, бар вериб. Бу ағач онун өмрүндән бир парчадыр. Шаир, инди бу ағачын—өмрүнүн бир парчасынын көлкәсиндә динчәлир. О, бу сааты—ағачы гучаглајыр, «бојнуна гол салыр». Ағачын мејвәләри санки шаирин сәрф етдији саатын дәгигәләридир. Бу дәгигәләр мејвә олуб јетишиб, онлары ондөрдкүнлүк ај кими дәјирми бошгаба јығыб ширин-ширин јејирләр.

Јарадычы зәһмәт, өмрүн сәмәрәли кечән саатларыны тәрәннүм едән бу ше'рдә анлашылмаз, думанлы нә вар?

Нә үчүн белә поетик, орижинал ифадә олунмуш ајдын-ачыг фикир «думанланмалы», һәм шаири, һәм дә ше'рдә һај-күј, тәмтәраг дејил, бәдии идрак мәһсулу олан образлы фикир көрмәк истәјән охучуну чашбаш салмаг лазымдыр.

Әлбәттә, бу јол чидди әдәби мүбаһисә, музакирә, тәнгид, тәһлил јолу дејил.

С. Рүстәм вә Н. Хәзри јолдашлар јазырлар: «Фикир ајдын олан јердә ифадә дә ајдын олур. Думанлы фикирләрдән, һиссләрдән думанлы да ифадәләр доғур». Бундан сонра кәлән абзасда бу фикир тәкрар олунур: «Орада ки, фикир ајдындыр—ифадә дә көзәл олур, ше'р хоша кәлир». Бунун ардынча кәлән абзасда бу сөзләри охујуруг: «Орада ки, фикир думанлыдыр—ифадәләр дә долашыг олур...».

Бир-биринин ардынча кәлән бу тәкрарлардан сонра мүәллифләр Әли Кәримин ше'риндән мисал кәтириб јазырлар: «Пушкин һәлә вахты илә демишди ки, ше'рдә мејдан фикир үчүн кениш, сөз үчүн дар олмалыдыр».

Мәнә елә кәлир ки, гәләм јолдашларым, һеч олмаса мәгаләнин бу јериндә, сөз чохлуғундан килејләнмәсәјдиләр, даһа мүнасиб оларды.

Мәгаләдә тәкрар-тәкрар писләнән «әлламәлик» доғрудан да, јахшы шеј дејил, Мән бу мүлаһизәјә шәрикәм. Белә хәстәлик тәәссүф ки, арамызда һәлә вардыр.

«Ше'рдә мејдан фикир үчүн кениш, сөз үчүн дар олмалыдыр» ситатына кәлинчә, мә'лумдур ки, буну А. С. Пушкин јох, Н. А. Некрасов демишдир. Өзү дә белә демишдир:

Правилу следуй упорно.
Чтобы словам была тесно,
Мыслям—просторно.

Бу белә! Әлламәлик бәласы!

Ады «Гајғы вә тәләбкарлыг» олан мәгаләдә, тәәссүф ки, гајғы сөзү вар, анчаг гајғы өзү јохдур. Тәләбкарлыг исә әсасландырылмамышдыр.

Әли Кәрими тәнгид едән мүәллифләр «Фрагментләр» ше'ринин гырылмаз бәдии мәнтиглә бағланмыш мисраларыны бир-бириндән ајырыр, үмуми контекстдән чыхарыр, сүн'и долашыглыг јарадырлар.

Онлар, шаирин ишләтдији «Севки торанында» ифадәсини дә бәјәнмирләр. Мәкәр дилимиздә сәһәр торанлығы, ахшам торанлығы ифадәләри јохдурму? Сәһәрин ачылһаачыл вахты, ахшамын дүшһадүш вахты. Шејләрин рәнки, контуру ајдын бәлирмәдији вахт!

Әкәр севки һәлә илк ојаныш чағындадырса, һәлә мөһкәм, ајдын, дәрин бир һисс олмајыбса, бүллурланмајыбса, ону торанлыға бәнзәтмәк олмазмы? Мәнчә, белә поетик бир образ, бир тәшбеһ үчүн шаири тәнгиг дејил, тәгдир етмәк даһа доғру оларды.

Шаир јазыр: Јашамышам... «бә'зән өлүм сөзүнүн полјар гышында». Мәгалә мүәллифләри иддиа едирләр ки, бу ифадәни баша дүшмәк үчүн «баш сындырмаг лазымдыр». Мәнчә лазым дејил. Шаир өлүм сөзүнү сәрт, сојуг, гаты гаранлыг полјар гыша бәнзәдирсә, бурада баш сындырмаға нә еһтијач вар? Мәкәр халг зеһнијјәтиндә чох заман өлүм—гаранлыг зүлмәт дүнјасы илә бағланмырмы? Мәкәр биз өлүмүн сојуг нәфәси, буз нәфәси һаггында азмы јазмышыг?

Нә үчүн, шаир бу ифадәни бир образ кими, бир тәшбеһ кими ишләдибсә, бу кәрәк биздә е'тираз доғурсун? Ше'рә тутулан башга ирадлар да бир нөв сәлигәсиз тәһлилин нәтичәсидир. Ајры-ајры әввәли, ахыры атылмыш мисраларла дејил, «Фрагментләр» ше'ринин өзү илә, бүтөв мәтни илә таныш оланлар мәгалә мүәллифләринин «нә гәдәр мүчәррәд фикир, нә гәдәр думанлы, сөнүк ифадәләр» суалына «һеч нә гәдәр!» дејә чаваб верәрләр.

Јери кәлмишкән бу «думанлар» һаггында!

Мән гәләм јолдашларыма үз тутуб демәк истәјирәм: әзизләрим, бу «думан» чох олмадымы? Ахы, бу «думан» сөзү, гәләм јолдашына инамсызлыг, һәр сөздә, һәр ифадәдә думан ахтармаг, чох заман бу думаны јохдан јаратмаг нәјә лазымдыр? Мәкәр бу «думан»лар иттиһамы нәтичәсиндә ваһимәли күнләри кечмишдә галмыш, ағыр илләрин кедәр-кәлмәз јолунда азмы әзиз гәләм јолдашымыз јох олду! Ахы, «думанлы» сөзү садәчә анлашылмаз демәк дејилдир. Буну ки, тәчрүбәли гәләм јолдашларымыз јахшы билмәлидирләр.

Мәгаләләрдән бириндә Иса Исмајылзадәнин «Јағыш көлмәчәси» ше'ри «буланыг көлмәчәләрә «Фәлсәфи мүнасибәт» адландырылыр. Бу ше'рин тәһлилиндә дә ејни приjом ишләнмиш вә тәнгидчи, мүлаһизәләрини ше'рин икинчи бәндиндән кәтирилмиш мисалла әсасландырмаға чалышмышдыр.

Әслиндә, бу ше'р бир лөвһәдир. Ше'р белә башланыр:

Дамчылар көјләрдән әлини үздү,
Булудлар өзүнү сејр етмәк үчүн
Буланыг күзкү тәк көлмәчәләри
Торпаға дүздү.

Сонра шаир јағыш көлмәчәләринин тала-тала јерә дүзүлдүјүнү бу көлмәчәләрдә булудун, күнәшин, пајыз мәнзәрәләринин әкс олундуғуну тәсвир едир. Бу поетик мәнзәрә ше'р сөзүнү дырнаг арасына алмаг үчүн нә әсас верир? Ше'рдә белә бир бәнд дә вар:

«Атыны» көјләрдә сүрдү чохусу
Ајағы чырмалы ушагларын да
Чубуг көһләнләрин дырнагларында
Чилик-чилик олду көјүн јухусу.

Јердә әмәлә кәлмиш көлмәчәләрдә көјләр әкс олунмушдур. Ушаглар атыны бу көлмәчәләрдә—«әкс олунмуш көјләрдә» чапырлар. Һәр ушаг үчүн онун миндији чубуг бир көһләндир. Чубуғун јерлә сүрүнән башы санки бу көһләнин дырнағыдыр. Ушагларын чубуг көһләнләри кечдикчә көлмәчәнин сүкуту—јухусу шүшә кими (көлмәчәнин үзү доғрудан да шүшәјә бәнзәмирми?) сыныр, чилик-чилик олур.

Әкәр бу поезија дејилсә, бәс поезија нәдир?

Јахшы олмазмы садәликлә примитивлији бир-биринә

гарышдырмајаг. Һиссә гапылмадан, тәмкинлә охујаг, баша дүшмәмәјә јох, баша дүшмәјә чалышаг. Онда бу ше'рләрдә һеч бир дүјүн, думан, пәрдә вә саир олмадығыны көрәрик.

Мәгалә мүәллифләри һәмин ше'рдән башга бир мисра кәтирәрәк «торпаға бир дамчы кәләнә гәдәр» сөзләринин сонуна гара бир суал ишарәси гојур. Јәгин бу суалын да мә'насы будур ки, бурада фикир ајдын дејил. Истәр әдәбијјатымызда, истәрсә дә данышыг дилимиздә «гар кәлир», «јағыш кәлир» ифадәләрини истәдијимиз гәдәр ишләтмишик вә ишләдирик. Бурада гара вә ја башга рәнкли суал гојмаға һеч бир еһтијач јохдур.

Суал ишарәси тәк бурада дејил, башга бир нечә сәтрин дә сонунда, мәгалә мүәллифләри тәрәфиндән гојулмушдур. Бу суаллар јәгин тәәччүб ифадә етмәлидир. Доғрудан да, адам тәәччүб галыр. Амма кәтирилән мисралара јох, мүәллифләрин диггәтсизлијинә. Әкәр бир әсәри тәнгид едир, онун һаггында тез-тез дүјүмлү, әчаиб-гәрајиб, думанлы вә бу гәбилдән сөзләр ишләдириксә, кәтирдијимиз ситатлар әслинә ујғун олмалыдыр.

Мәгалә мүәллифләри, Иса Исмајылзадәнин ше'риндән кәтирдији мисалда, «өзүнә» сөзүнү, «өзүмә» сөзү илә əвәз едиб, мә'наны тәһриф едир вә бу әсасда шаирә ирад тутур.

Тәнгид олунан кәнч шаирләр арасында Әләкбәр Салаһзадә дә вардыр. Мәгалә мүәллифи сөзә билаваситә Салаһзадәнин ше'рләринин мәзмунсуз вә мүчәррәд олдуғуну сөјләмәклә башлајыр. Бу мүчәррәдлик вә мәзмунсузлуг нә имиш:

Гуртармаг олмур һәлә
Намәрдләрин торундан.

Мәгалә мүәллифи сорушур: бурада һансы намәрдләрин торундан сөһбәт кедир?

Бу суалын өзү мүчәррәд дејилми? Мәкәр шаир ше'рдә намәрдләрин сијаһысыны вермәли, үнваныны јазмалы имиш?

Әкәр мәгалә мүәллифи бу фикирдәдир ки, биздә артыг јарамаз адамлар, намәрдләр, чәмијјәтимизин инкишафына мане оланлар јохдур, бүтүн адамлар мәрд, мүсбәт, фәдакар инсанлардыр, кечмишин бүтүн гәбаһәтләри силиниб вә с. тәәссүфлә демәлијик ки, бу һәлә һәгигәтә чеврилмәмиш арзумуздур. Милјон-милјон намуслу,

мәрд вәтәндашлар арасында тәк-тәк, чүт-чүт намәрдләр дә вардыр. Јәгин ки, шаир белә намәрдләрин торундан шикајәтләнир.

«Гајғы вә тәләбкарлыг» мәгаләсинин мүәллифләри дә Салаһзадәнин ше'ринә бир сыра ирад тутур, «дүјүмлү ифадәләр», «мүчәррәд», «анлашылмаз», «һәјат нәфәси илә исинмәмиш», «ахычылыгдан мәһрум», «мүчәррәдлик думанында итиб-батан» вә бу кими сөз бирләшмәләрини ишләдир, дырнаглары боллу-боллу сәпәләјир, мисраларын габағына сајыг гаровулчу кими дајанмыш суал ишарәләри гојурлар.

Мәгалә мүәллифләринин истеһза вә наразылығына сәбәб олан бир нечә сәтир һаггында да фикрими демәк истәјирәм.

Дирсәкләниб әсримә,
Мән бахырам дәнизә.

Белә демәк олармы? Әсрә дирсәкләнмәк олармы? Әлбәттә, бу сөзү һәрфи мә'нада анласаг, бу мүмкүн дејил. Нечә ки, «јар кәлмәсә дүнјаны јандырмаг» олмаз; нечә ки, «баһар күлмәз» нечә ки, «чығырын мә'насына далмаг» олмаз, «дағлар аһ чәкмәз» вә с. вә с.

(Бурада кәнч шаири белә ифадә ишләтдији үчүн дејил, бәлкә ифадәни асылы гојдуғу, ше'рин үмуми идеја-бәдии мә'насы илә органик бағлаја билмәдији үчүн тәнгид етмәк оларды).

Белә ифадәләр исә истәр классик, истәр мүасир әдәбијјатымызда чохдур. Фәрги бурасындадыр ки, шаир «кәлмәсән јандырарам бүтүн дүнјаны» дејәндә биз, онун мәһәббәтинин һәрарәтини дујуруг. Лакин «чығырын мә'насына даланда» биз, бу сөзләрин садәлөвһ, дәрин варлығына биканә галырыг. Әдәбијјатда мәчаз дејилән бир мәфһум да вар. Әкәр шаир мәчаздан истифадә едәрәк тәшбеһ, образ јарадырса, бизим бу образлары «баша дүшүлмүр» дејә гапыдан гајтармаға һаггымыз јохдур. Анчаг «сәадәтин ал күнәши күләндә» вә бу гәбилдән олан мисралар биздә һеч бир конкрет тәсәввүр јаратмыр.

Әләкбәр Салаһзадәнин «Бој» ше'ри дә «Гајғы вә тәләбкарлыг» мәгаләсиндә кәскин тәнгид олунур. Лакин бу тәнгид кәскин олдуғу гәдәр әсасландырылсајды, мәгаләнин сәрлөвһәсинә даһа ујғун оларды.

«Бој» ше'рини охујанлар белә нәтичә чыхарырлар ки, мүһарибә инсанлыг үчүн, халглар үчүн, дүнјамыз үчүн бир фәлакәтдир. Мүһарибә чәмијјәтин инкишафыны ләнкидир, онун бој атмасына мане олур. Мәгалә мүәллифләри сорушурлар: мүһарибәнин боја нә дәхли вар?

Мүһарибәнин боја белә дәхли вар ки, о, аналарын өвлад бәсләмәсинә мане олур, физиоложи мә'нада белә көтүрсәк, бөјүмәли олан көрпәләрин бојуну хејли ләнкидир. Мүһарибә јүз минләрлә көрпәләри дојунча чөрәкдән, исти очагдан, ата мәһәббәтиндән, ана гајғысындан мәһрум едир. Онун ганлы кирдабына дүшән ушаглардан гырдығыны гырыр, галанларыны исә тәбии бој атмаға гојмур.

Шаир өз нәслини—мүһарибә вахты доғуланлары гајғыја мөһтач бир фидана бәнзәдир, мүһарибәнин башга фәлакәтләри илә јанашы бу нәслә дә вурдуғу ағыр зәрбәни хатырлајыр.

Кимләр кәсди сујумузу?!
...Кимдән алаг бојумузу?—

дејә һәјәчанла сорушур. Бу суал биздә мүһарибәјә гаршы дәрин бир нифрәт ојатмырмы? Бир ше'р үчүн бу аздырмы?

Јахшы оларды ки, Салаһзадәнин һәмин нөмрәдә чап олунмуш ше'рләриндән јазан һөрмәтли шаирләримиз онун нисбәтән зәиф «Илк газанч» ше'рини тәгдир етмәкдәнсә; һәмин ше'рлә јанашы чап олунмуш мә'налы вә лаконик «Ишыг» ше'риндән бәһс ачајдылар.

Истәр Салаһзадәнин «Илк газанч», истәрсә дә Ф. Гочанын «Күләкләр» ше'ри һаггында данышмаг, бу ше'рләрин јарадычылыг јолу илә дејил, тәглид јолу илә јазылдығыны көстәриб, кәнч шаирләри бу сахта јолдан чәкиндирмәк оларды.

Һаггында данышдығымыз һәмин мәгаләләрдән сонра «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети дә шаир Габилин бир мәгаләсини дәрч етди. Бу мәгалә «Ше'р-ребус» адланыр. Өзү дә, сәрлөвһә алтына инансаг, «шаирин гәләм јолдашына мәктубдур». Белә бир гәрибә башлыгла гәләм јолдашларына мәктуб јазан шаир Габил, бүтүн гәзәбини шаир Фикрәт Гочаја гаршы чевирмишдир. Амма мәтбуат сәһифәсиндә һирсләнмәк јахшы шеј дејил. Һөвсәләдән чыхан адам демәк истәдији сөзләрә чох шеј гатыр, ифрата варыр вә көз көрән шејләри инкар едир.

Мәгалә мәктуб, дәлил вә сүбут әвәзинә истеһза вә мүхтәлиф епитетләрлә долудур.

Мәгаләдә доғру фикирләр дә вар. Доғрудан да, «поезијамыз гәдим тарихә маликдир». Доғрудан да, «онун рәнкарәнк формалары вар».

Лакин «поезијамызын... позулмаз, гырылмаз аһәнки» сөзләрини охудугда дејирсән: белә позулмаз, гырылмаз, дәјишмәз аһәнк һансыдыр? Мәкәр Фүзули ше'ри илә Вагиф ше'ринин, Вагиф ше'ри илә Сабир ше'ринин, Нәсими, Хәтаи, Видади, Закир, Сејид Әзим ше'ри илә мүасир ше'римизин аһәнки ејнидир? Әлбәттә јох. Бурада прогрессив, ән'әнә давамы, јахынлыг, доғмалыг вардыр. Лакин ејнијјәт јохдур. Чох јахшы ки, јохдур. Олсајды биз јеримиздә сајардыг!

Јери кәлмишкән демәлијәм ки, новаторлуғу харичи формада көрәнләр елә билирләр ки, мүәјјән һеча, әруз вәзни илә, ја сәрбәст јазылмыш сәтирләри јерли-јерсиз гырыб пилләпилләдүзмәклә мәсәлә битир. Унудурлар ки, новаторлуг бәдии идрак, сәнәткарын дүнјакөрүшү, һәјат һадисәләринә мүнасибәти илә бағлыдыр. Унудурлар ки, бу вә ја дикәр мүлаһизә илә јени бир фикир, јени бир образ, јени бир ифадәси олмајан, дәјәнәк гафијәли стандарт «фәлсәфәли», чејнәнмиш тәшбеһли јазылара новатор сөзүнү јапышдырмаг сәмәрәсиз зәһмәтдир.

Белә әсәрләрин пахыры башга дилә тәрчүмә заманы тез ачылыр. Одур ки, бу габилдән олан әсәрин тәрчүмәсини охујан, чох заман онун һансы орижиналдан тәрчүмә едилдијини тапмагда чәтинлик чәкир.

Новаторлуғун јалныз формада бәлирдијини дүшүнмәк садәлөвһлүк олардыр. Ејни заманда форманын, һәтта харичи форманын, онун ајры-ајры елементләринин мүндәрәҹә илә әлагәсиз олдуғуну вә һеч бир емосија, тә'сир күчүнә малик олмадығыны дүшүнмәк доғру дејил.

«Иш вәзндә дејил» демәк вәзни тәсадүфи бир шеј «битәрәф бир елемент» е'лан етмәк доғру дејил. Инди ибтидаи мәктәбдә охујан ушаглар да билир ки, бәдии әсәр мәзмунла форманын вәһдәтиндән јараныр. Бу вәһдәтдә һәлледичи рол мәзмундур, форма мәзмуна көрә мүәјјәнләшир.

Иш мисралары гырмаг, онлары алт-алта, пилләпилләјахуд бир бојда, бир бичимдә дүзмәкдә дејил. Фикир, дујғу, ифадә тәрзи јени, орижинал олмалыдыр. Көһнә ше'р формаларынын алудәси олан, онларын мәһдуд чәрчивәсиндән чыха билмәјәнләр вардыр. Мүәјјән консерватизмә гапыланлар, ифадәләр, сөзләр, бәнзәтмәләр даирәсиндә илишиб галанлар, һәр јердә, һәмишә ишләниб кәсәрдән дүшмүш, фикрә чидар олан гафијәләрин әсири олуб, тәкрар вә тәглиддән ирәли кедә билмәјәнләр вар. Биз әдәби гүввәләрин талеји наминә белә һалларын конкрет бәлирини көрүб, белә адамлары јарадычылыг јолуна, дүзмәк, гурашдырмаг дејил, јаратмаг јолуна чағырмалыјыг.

Еләләри дә вардыр ки, ахтарыш јолунда ифрата варыр, јени форма әвәзинә гырыг, аһәнксиз, јалныз харичи көрүнүшү илә көһнәләрә бәнзәмәјән ше'рләр јазырлар. Бу ше'рләрдә јенилик мүстәгил идрак мәһсулу дејил, тәглид һалында, һәзм едилмәмиш галыр. Одур ки, белә јазылар бәдии тә'сир күчүнә малик олмур.

Габил јолдашын мәгаләси дә баштан-баша «думанлар», «дүјүнләр», «мүчәррәдлик» вә башга бу кими сөзләрлә долудур. Бу вә ја бу кими сөзләри јерли-јерсиз ишләтмәкдәнсә, нә тапмача, нә ребус, нә кроссворд олан ше'рләри баша дүшмәк үчүн бир балача фикри зәһмәтә гатлашсаг јахшы дејилми?

Ахы, «тапмача» сөзүнү ше'рдә һәр чүр јенилијә гаршы ән мүдһиш силаһ сајанлар билмәлидирләр ки, бу сөзү ше'р сөзүнә гошмагла һәлә һеч бир шеји исбат етмиш олмурлар. Бир дә, тапмача формасынын өзү халг јарадычылығында, һәтта халг поезијасында тәсадүфи әмәлә кәлмәмишдир. Тапмача мәһз ајры-ајры адамлары дүшүндүрмәк, онларын зеһни инкишафына хидмәт етмәк, онларын шүуруну әталәтдән, фикир дурғунлуғундан, биртәрәфли ибтидаи тәсәввүрләрин јекнәсәг сәтһилијиндән мүрәккәблијә, чохмә'налылыға, дәринлијә доғру истигамәтләндирмәк үчүн халгын дүһасы илә јаранмышдыр.

Шаир Габил гәләм досту Фикрәт Гочаја мүрачиәтлә јазыр: «Дүнја вә јашамаг нөвбәси» адлы јазында исә мисралар анлашылмаздыр, мүчәррәддир. Бурадакы «һәјат, сән мәнә өз адын кими мирассан» ифадәси охучуда дүзкүн тәсәввүр јарада билмир. Ахы, һәјат өз ады кими инсана нечә мирас ола биләр?»

Бу абзасы охудугда доғрудан да, Габилә һагг вермәк истәјирсән. Лакин Фикрәт Гочанын «Дүнја вә јашамаг нөвбәси» адлы ше'ринин журналда чап олунмуш мәтни

илә таныш олан охучу көрүр ки, Габил мәгаләсиндә Фикрәтин мисраларыны тәһриф етмишдир. Журналда мисралар беләдир:

Һәјат, әлимдәсән, сән мәнимкисән.
Сән мәнә мирассан өз адым кими.

Дилимиздә бир һәрфлә мә'насы бүсбүтүн дәјишән чох сөз вар. Шаирә олан *өз адым* ифадәсини «өз адын» кими јазыб, һәјата шамил едән мәгалә мүәллифи бир аз диггәтли олсајды, јәгин ки, belә әдаләтсизлијә јол вермәзди.

Габил јолдаш «милјон километрләрлә өмр јашамаг» нә демәкдир?—дејә суал верир вә «нә вахтдан өлчү ваһиди заман ваһидини әвәз етмәјә башламышдыр?» дејир.

Һөрмәтли Габил! Чохдан. Бәли, лап чохдан. Фолклор, бәдии әдәбијјатын классик нүмунәләри, ше'р формалары јаранандан. Гоча нәнәләримизин данышдыглары нағыллардакы «үч күн, үч кечә јол кетди» ифадәсини ешитдијимиз вахтдан. Мајаковскинин, Назим Һикмәтин, Пабло Неруданын, С. Вурғунун вә онларча башга мүасир шаирләрин дәфәләрлә ишләтдикләри образлар вә тәшбеһләрлә әдәбијјат зәнкинләшдији вахтдан.

Мән, јарадычылығына һөрмәт етдијим, исте'дадына инандығым шаир Габилә мәсләһәт көрәрдим ки, өз мәгаләсиндәки тәһгирли сөзләри, ришхәндләри, өлчүсүзбичисиз ишләдилмиш дырнаглары бир дә нәзәрдән кечирсин, онлары өзүнә рәва көрсә белә, јенә гәләм јолдашына аид еләмәсин.

Фикрәт Гоча јазыр ки:

Евим—автобуслар, вагонлар, тәјјарәләр,
Кәндләр, шәһәрләр, сәјјарәләр—
дајаначағым.

Габил бу сәтирләри мисал кәтириб јазыр: «Автобуслары, вагонлары ев еләмәкдә мәгсәдин нәдир? Бәлкә бунунла иншаатчыларымызын әмәјини јүнкүлләшдирмәк истәјирсән?! Фикирләширсән ки, даһа көһнә гајдада јашамағын вахты дејилдир, инди вагонлара, автобуслара көчмәк кәрәкдир? Әчәб «ихтирадыр», «көзәл» тапынтыдыр».

Һөрмәтли Габил, ахы, бу—шаирин шаир һаггында, ше'р һаггында мүлаһизәсинә охшамыр. «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети белә бир мәгаләни чап етмәкдә кәнчләрә көмәк етмәмиш, истәр-истәмәз онлары бир-биринә гаршы гојмушдур. Наһаг јерә. Истәр Фикрәт Гоча, истәр башга кәнчләримизин бир чох ше'рләри мәһз «Кәнчләрин» сәһифәләриндә дәрч олунур.

Белә көтәк, тәнгид гәзетин нә адына, нә тутмалы олдуғу сијаси-ичтимаи мөвгејинә лајигдир.

Ону да гејд етмәк истәрдим ки, әкәр јахшы вә мүхтәлиф кәнч шаирләр бу ја башга әдәби манераја, јола даһа артыг мејл көстәрирләрсә, бу һеч кәси нараһат, никаран етмәмәлидир. Ше'рин мејданы чох кенишдир.

Бу мәгаләләрдә һаггында бәһс олунан ше'рләрдә мусиги, аһәнк тәләбинә кәлинчә, бу мусигинин нәдән ибарәт олдуғуну, һансы мусиги, һансы аһәнкдән сөһбәт кетдијини ајдынлашдырмаг чох вачибдир. Ахы, мусиги дә башга сәнәт нөвләри кими инкишаф едир. Мәрсијәләрин һаваја ујарлығы башгадыр, мүасир ше'рдә әсрин, күнүн, гајнар һәјатымызын ритмини дујмаг, бу күнүн мусигисини ешитмәк башга. Зөвгсүз, шит-шылых тәшбеһләрә, сентиментал ибарәләрә, һај-күјлү, тәмтәраглы сәтирләрә алдананлар тапылыр. Анчаг мүасир охучуну белә зөвгү, билији, естетик тәләби мәһдуд, тәк-түк адамларла ејниләшдирмәк олмаз. Ахы, тәглид, примитив ше'рләрин естетик маһијјәтинә һәлә бөјүк Сабир: «Гаһ-гаһ гәрибә күлмәлисән ханиманхәраб» дејә күлмүшдү. Бөјүк Мирзә Фәтәли дә ше'рдә фикир вә мә'на ахтарырды. Биз, ајдынлыг, садәлик шүары алтында ше'ри, әдәбијјаты мә'надан, интеллектуал зәнкинликдән мәһрум етмәјин әлејһинә чыхмалыјыг. Дәрин мәзмунлу ше'рләри, поетик мәчазларла сөјләнмиш ифадәләри «халг баша дүшмүр» дејәнләр илк нөвбәдә халгы тәһгир етмиш олурлар. Халгымыз күндән-күнә мәдәнијјәт, маариф, тәрәгги јолунда ирәлиләјир вә ән кениш, ән дәрин фәлсәфи проблемләри бу күн дүнәндән јахшы дәрк едир, сабаһ бу күндән даһа јахшы дәрк едәчәкдир.

Бир дә унутмаг олмаз ки, халг донуб јериндә галмыш бир шеј дејил вә мәдәни инкишаф елм, тәрәгги јолунда биринчидән ахырынчыјадәк ејни пилләдә вә ејни сәвијјәдә олмур. Халгын габагчыл дәстәләри вар — мүасир һәјаты гуран јүз минләрлә, милјонларла фәһләләр, колхозчулар, зијалылар. Сәнәтимиз, ше'римиз дә бу габаг-

чыллар дәстәсинә мәнсуб олмалыдыр. Халгын коммунизм тәрбијәсиндә мүһүм рол ојнамалыдыр.

Сәнәткар күтләнин архасында јох, өнүндә кетмәлидир. Даһи Ленинин Демјан Бедны һаггындакы бу фикрини биз јаддан чыхармамалыјыг.

Тәсадүфи дејилдир ки, 22 нојабр 1964-чү ил тарихли «Правда» гәзетинин «Сәнәткарын јүксәк вәзифәси» адлы баш мәгаләсиндә «мүһүм чәһәтләрдән бири сәнәткарын зијалылығы, онун мәдәнијјәт аләминдәки билијинин, тәәссүратынын вә тәчрүбәсинин һәртәрәфлилији вә дәринлији мәсәләси дә хүсусилә гејд едилмәлидир» дејилир, заман һәгигәтинин, сәнәт һәгигәтинин дәбдәбәли һај-күјчүлүклә әвәз олундуғу әсәрләр, мә'насыз бәзәк-дүзәјә мејл көстәрмәк һаллары писләнир.

Бунлары унутмасаг, халга сөзүмүзү әјилиб демәјә чалышмасаг, онда сәнәтимизин дә инкишаф јолуну доғру мүәјјәнләшдирәр, ону һәр чүр примитивликдән, сөзчүлүкдән, зөвгсүз тәмтәрагдан, мә'насыз «мә'налардан», мүчәррәдчиликдән, илһамсызлыгдан вә саир бу кими сәнәт түфејлиләриндән тәмизләмиш оларыг. Онун тә'сир күчүнү гат-гат артырар, халг һәјаты илә бағлылығыны даһа да мөһкәмләндирәрик.

ЈОЛУН ЧӘТИНЛИЈИ СӘНИ ГОРХУТМАСЫН!

Достумла чохдан көрүшмәмишдим. Бу күн көрүшәндә һәр икимиз севиндик. Мән онун сөһбәтләрини, мүлаһизәләрини чох севирәм. Чох вахт јаздыгларымызы бир-биримизә охујуруг. Елә вахт олур ки, мүбаһисәмизин сәсинә ев адамлары јығылыр.

Достум башгаларынын әсәрләринә нечә тәләбкарлыгла јанашырса, өз ше'рләринә дә елә, бәлкә даһа чидди вә тәләбкардыр. Мән бә'зән онун фикирләри илә шәрик олмурам. Анчаг сөзүнүн сәмимилијинә һеч бир вахт шүбһә етмәмишәм. Бу күн дә сөһбәтимиз әдәбијјатдан, ше'рдән дүшдү. Журнал вә гәзетләрдә чыхмыш јени ше'рләрдән хејли данышдыг. Чај кәтирдиләр. Арада бир сүкут чөкдү...

Достум деди:—Мән ајда 20—25 мәктуб алырам. Бу мәтубларын чоху белә башлајыр. «Һөрмәтли... мүәллим! Мәним ше'р јазмаға бөјүк һәвәсим вар. Бу ше'рләри сизә көндәрирәм, хаһиш едирәм онлары мәсләһәт билдијиниз гәзет вә ја журнала верәсиниз, чапына көмәк едәсиниз».

Мәктубларын бә'зиләриндә ше'р јазмаг һәвәси «синәјә сығмајан һәјәчан, мәһәббәт, халгын һәјатыны тәрәннүм етмәк» арзусу илә изаһ олунур. Бә'зиләриндә исә «дөрд баш аиләни мән сахлајырам. Еһтијач мәни мәчбур едир» дејә сәмими е'тирафа раст кәлирсән. Белә дә олур ки, ади зәрф әвәзинә почтдан бөјүк кағыз бағлама кәтирирләр. Бир дәфә белә бағламаларын бириндә бир пјес, бир поема, бир повест, он сәккиз ше'р, једди һекајә варды. Мәктубда исә «Һөрмәтли... мүәллим! Бунлары чап етдирәндән сонра мән сизә зәһмәт вермәји рә-

ва көрүб о бири пјесләрими, романымы, һекајәләрими көндәрәчәјәм» дејирди. Сонра мәктуб мүәллифи јазырды: «Сизин аличәнаблығынызы билирәм. Әминәм ки, јазынын әсас јерләринә әл кәздириб вә мәним әсәрләримин ишыг үзү көрмәсинә сәбәб олуб вә өз аталыг гајғынызы чаван јазычыдан әсиркәмәмәклә лүтфкарлыг еләмәјә наил олачагсыныз». Доғрусу, бу кәмсавад чүмлә мәни хејли сојутду. Әсәрләри охумаға һәвәсим галмады. Сонра фикирләшдим ки, бәлкә јазыларда бир шеј вар. Әввәлчә поеманы охумаға башладым. Поема белә башлајырды:

Шекспирин ешгинә нүмуна Офелијадыр.
Лејли Мәчнун дастанынын Фүзулидир јарадыр.
Од кәлининдә Солмаз, Сән'анда... Хумар

(Бу сәтрин габағында белә гејд варды: бурада вәзни долдурмаг үчүн мүнасиб сөз тапмадым, хаһиш едирәм бир аловлу сөз тапыб гојасыныз!)

Мәним дастанымын да Күлчамал сурәти вар,
Өз сәмимијјәти вар.

Бу сөзләр трафаретиндән сонра әсил мәтләб, тәдрис китабларында ше'рин вәзн, гафијәси һаггындакы бүтүн гајдалара риајәт едиләрәк јазылмыш сәтирләр, фәсилләр, мүәллифин өз гејдинә көрә 2678 мисрадан ибарәт әһвалат башлајырды.

Поеманын гыса мәзмуну белә иди: Фираван адлы гыз колхоз сәдри Илтимаса ашиг олур. Гызын ешги бир ичлас заманы ојаныр. Колхоз сәдри јени өһдәчилик гәбул етмәк һаггында данышыр, тәсәррүфатын мүхтәлиф саһәләриндә планларын нечә долдуғундан дејир. Чинс мал-гарадан хејли данышыр. Гыз онун тәсәррүфата белә чан јандырдығыны көрүб ашиг олур. Сонра биләндә ки, колхоз сәдри кечән ил памбыг планына һарам гатыбдыр, јаландан 120 килограм әлавә јазыб, гыз колхоз сәдринин мәһәббәтини:

«Үрәјиндән чыхарыб атды бир тикан кими,
Чүрүк малы саф малдан ајыран дукан кими».

Достум деди: мән гәрибә һал кечирирдим. Билмирдим күлүм, ја да сәлигә илә јазылмыш бу вәрәгләри чырыб бир јана туллајым. Өзүмә сөз вердим ки, јох, бу «мәһсуллар» мүәллифин көндәрдији бүтүн әсәрләри охујачағам. Үч күнүмү буна сәрф етдим.

Пјес 16 шәкил, 5 пәрдә иди. Хырда һәрфләрлә, сәлигәли хәтлә јазылмыш 223 сәһифә анбар мүдири илә мүһасибин кооперативи нечә талан етдикләринә һәср олунмушду.

Достум нәфәсини дәрди, сонра әлавә етди: дејә биләрсән ки нә олар, бу да әсәр мөвзусу ола биләр.

Лакин тәсәввүр ет ки, биринчи пәрдәдә 22 нәфәр иштиракчы вар иди. Онлардан үчү Сичан, икиси Пишик, бири Вичдан адлы инсана охшајан, фәгәт инсан олмајан бир нәфәр иди. Бунлардан әлавә анбар мүдири 17 сәһифәдә өзү нечә фырылдаглар ишләтдијиндән данышырды. Икинчи пәрдәдә мүһасиб отағында отуруб, бүтүн бир шәкли сајғачла һесаблајыр вә додагалты өз кәлирләрини сајыр, кимләрә нә гәдәр вердијини, кимдән нә гәдәр алдығыны тамашачылара билдирирди. Сонра адамлар мүхтәлиф иш үчүн мүһасибин јанына кәлирләр. Сајы 28 олан бу адамлардан бир нәфәри дә анбар мүдиринин јанына кәләнләрдән дејил, һамысы тәзә персонажлардыр. Инди тәсәввүр ет ки, пјес нечә пјесдир.

Ше'рләрдән бири белә башлајырды:

Вичданым күнәшдир, арзум бир ајдыр,
Үрәјим јарыма бир чанлы пајдыр.

Бири дә белә гуртарырды:

«Инсан дүһасынын зәка хәнчәри,
Јарды ортасындан бизим көјләри».

Башга бир ше'рдә исә белә сәтирләр варды:

«Сәнин о сачларын төкүлсүн, ај гыз,
Бирчә гарғыдалы сачагсыз олса,
Анамын кәлини оларды јалгыз
Әкәр гарғыдалы чанлы гыз олса».

Јенә мисал кәтирмәјә еһтијач вармы?—дејә мүсаһибим үзүмә бахды.

Мән дедим: јох. Бу мисаллар да мүәллиф һаггында ајдын тәсәввүр јарадыр.

Достум ајаға галхды, отагда бир гәдәр вар-кәл еләди. Сонра һәјәчанла деди:

— Ахы бүтүн бунлара инсан зәһмәти сәрф олунуб. Бу адам јәгин ки, бир јердә ишләјир, сонра кечәләр ширин јухусуна һарам гатыб бу јазылары јазыр. О, јалныз вахтыны, бејнинин, голунун енержисини дејил, үмидләрини, арзуларыны да бу јазылара вермишдир. Сән мәним јеримә олсајдын, она нә чаваб верәрдин?

Мән сусурдум. Доғрудан да чәтин мәсәләдир. Бир ишә ајлар, илләр сәрф етмиш адама «бунлар һеч бир шејә јарамаз, чәкдијин зәһмәт әбәсдир» демәк асан дејил.

Белә бир чавабла онун јалныз јаздыгларына дејил, үмид вә арзуларына да гәләм чәкмиш олачагсан. Бәс нечә олсун? Ишарәләрлә бу адама јазычылыг тәшәббүсләринин һәлә лазыми нәтичә вермәдијини, јазыларында бир сыра нөгсанлар олдуғуну дејиб, јары е'тираф, ејһамларла она ачы һәгигәти ширин сөзләрлә баша салмаға чалышасан? Јенә үмид јолу гојасан? Јох! Бу инсафсызлыг оларды. Мән дедим: она јазмаг лазымдыр ки, наһаг јерә өзүнү јорма, сәндән јазычы чыхмаз. Достум күлүмсүндү: «Мән дә елә еләдим, — деди, — һәм дә билирсәнми, чалышдым ки, мүмкүн гәдәр амансыз јазым, елә јазым ки, һеч бир шүбһә јери галмасын. Билмирәм јаздығым мәктуб она нечә тә'сир едәчәк, анчаг мән бундан артыг јахшылыг едә билмәздим».

Мүсаһибим бир гәдәр сүкут етди. Сонра масанын орта сијирмәсини чәкди. Гырмызы бир говлуг чыхарды. Фикирли-фикирли: беләләри дә вар—деди.

Мән көзләјирдим ки, мүсаһибим јазычылыг азарына мүбтәла олмуш, јени бир заваллынын да әсәрләринә мәни гонаг еләјәчәк. Онун говлугдан чыхарыб, динмәзсөјләмәз мәнә вердији вәрәгләри көздән кечирмәјә башладым. Биринчи ше'ри охујуб тәәччүблә достумун үзүнә бахдым. О мәним суал долу бахышыма тәбәссүмлә чаваб верди. Икинчи, үчүнчү, дөрдүнчү ше'ри охудум. Вәрәгләри бир-бир чевирир, охујурдум...

Ким сөјләјә биләр гүрбәт елиндә,
Фүзули ел үчүн чох аз ағлады.
О мүдрик ашигин һәр гәзәлиндә
Күр фәрјада кәлди, Араз ағлады.

Јени бир сәһифәни көтүрдүм:

Мәним ше'р китабым һәлә јохсан дүнјада!
Ширин бир дујғу кими һәлә үрәјимдәсән.

Сәнин кәләчәјин күн бир аз узаг олса да,
Кәләчәксән билирәм, баһар күлүшүнлә сән.

Гәһрәман әлчәзаирли гыз Чәмиләјә һәср едилмиш поемада белә сәтирләр варды:

Силаһ тутмајасан дејә
голуну,
һүчум етмәјәсән дејә
ајағыны зәнчирлә бағлајан,
гәринәләрлә
арзуну, үмидини
зүлмәтдә дустаг сахлајан,
јадларын үзәринә
салдырдын
гәзәбли јумруғуну.
Сән дөјүшән кәнчлијин шәфәгн,
Сән—үмид.
Сән — мәһәббәт,
Сән — ана торпағын
Јараланмыш синәсиндән
гопан маһнысан, Чәмилә!
Сән--азадлыг уғрунда чарпышан
бир милләтин,
гәһрәманысан, Чәмилә!

Сонра аһәнкини дәјишән мис аләтләрин курултусу елә бил һәзин, лирик бир нәғмәјә чеврилир:

Билирсәнми, Чәмилә!
Билирсәнми, әзизим!
Мәһәббәтин, баһарын
чошгун бәстәкарыдыр
мәним мави дәнизим.
Гумлу саһилләриндән
силинмәмишдир изим.
Мән нәғмәсиз галанда
нәғмәләр бағышламыш
мәнә мави дәнизим.
Хәзәр ифтихар долу
сөһбәтимиздир бизим.
Кечәләр көзләринтәк,
Чәмилә, гапгарадыр,
мәним мави дәнизим.

Достум мәним мараглaндығымы көрүб, јахын кәлди. Масанын үстүнә гојдуғу вәрәгләр ичиндән нә исә ајырыб бир тәрәфә гојду.

— Бу да инди ше'рләрини охудуғум кәнч мүәллифә јаздығым мәктубун сурәтидир, — деди. — Истәјирсән

оху. Бәлкә мәним мүлаһизәләримлә разы олмајачагсан. Мәктубу һәлә көндәрмәмишәм. Лазым кәлсә, тәсһиһ, әлавә вә ихтисар етмәк олар.

Мәктуб белә башлајырды:

«Шамил! Ше'рләрини охудум. Инди бу мәктубу јазаркән чалышырам ки, «хошума кәлди», «хошума кәлмәди» принсипи илә јох, зөвгү өлчү илә јох (әлбәттә, зөвгү амилдән тамам ајырмаг олмаз), објектив сәнәт, ше'р һаггында үмумиләшмиш ме'јарла сәнин әсәрләринә јанашым. Билмирәм нәтичә нә олачаг, һәр һалда мән бу нијјәтлә әлимә гәләм алмышам. Бир дә ше'рләри әввәлчә тә'рифләјиб сонра «бунунла бирликдә нөгсанлар да вар» јолу илә дә кетмәјәчәјәм. Јери кәлдикчә, мүвәффәгијјәт вә нөгсанлардан јазачагам. Буну да дејим ки, бүтүн тәчрүбә вә сәнәткарлыг мөвгејимә бахмајараг, мәним фикирләрими ирад вә бәјәнишләрими бир әһкам кими гәбул етмә! Дүшүн: әкәр дәрк едиб дахилән разы олсан, сөзләримин һәгигәтинә инансан, онда гәбул ет. Разы олмасан, мүбаһисә едәк. Һаглы олдуғумузу, доғру дедијимизи ад, сан вә нүфузумузун, ја гочалыг, кәнчлик һаггымызын күчү илә дејил, мәнтиг инандырычылығы, сәнәткарлыг дәлилләри илә исбат едәк.

Ше'рләриндән алдығым үмуми тә'сир будур ки, сәндә поетик истe'дад вардыр. Сән јахшы шаир ола биләрсән. Бәлкә дә бу чүмләјә бир дә гајыдыб «ола биләрсән» сөзүнү тәкрар-тәкрар охујачагсан. Демәк, бу јаздыгларым ше'р дејил?—дејә сорушачагсан. Јох, әзизим! Сән шаир олмаг истәјирсәнсә бунун үчүн бир нечә ше'р јазмаг аздыр. Шаирлик чәтин сәнәтдир. О, инсан гәлбинин бир һиссәсини дејил, һамысыны тәләб едир, һәрис бир варлыг кими әглин, зеһнин, һиссин төһфәләриндән дојмаг билмир. Онун севинчләри гәдәр изтирабы да вардыр. Ше'р јалныз вәзн өлчүсүндән, чүмләнин аһәнкиндән, гафијәләрин мусигисиндән, бәнзәтмәләр, мүбалиғәләр, тәзадлар, ејһамлар вә саирәдән ибарәт дејил, о, фикир, мә'на; фикрин поетиклијини, орижиналлығыны тәләб едир. Сән сoруша биләрсән ки, нечә јә'ни фикрин поетиклији? Фикир һәмишә орижинал ола биләрми? Бу чох абстракт тәләб дејилми? Јох, Бу ики бајатыја диггәт елә

Бу дағлар гар мәканы,
Тәрланын вар мәканы,
Алчалсын уча дағлар
Көрүнсүн јар мәканы.

Дағлар дағлады мәни,
Көрән ағлады мәни.
Зәнчир, бухов таб етмәз
Зүлфүн бағлады мәни.

Биринчидә јар һәсрәтинин нә гәдәр дөзүлмәз олдуғуну һисс етдирмәк үчүн шаир гүввәтли образ тапмышдыр. Уча дағлар алчалсын ки, јарын јерини, јурдуну—јары көрүм.

Бурада мүмкүн олмајан бир шеји арзуламагла шаир ешгинин, һәсрәтинин бөјүклүјүнү ифадә етмишдир. Вүсалын јоллары нә гәдәр чәтин, ешгин күчү нә гәдәр бөјүкдүр! Бајатыдан алынан тә'сир будур.

Икинчидә: зүлфүн бәнди, онун күчү зәнчирә, бухова гаршы гојулур. Мә'нәви бир гүввәтин — ешг күчүнүн дәмир зәнчирдән үстүн олдуғу инсан һиссинин сонсуз күчә малик олдуғу фикри ше'р дили илә ифадә едилир.

Доғрудур, белә тәшбеһләр инди архаик тә'сир бурахыр. Лакин бу фикрин поетик олдуғуну инкар етмир. Бу, мүәјјән дөврә, мүәјјән ичтимаи керчәклијә мәхсус көзәл сәнәт нүмунәсидир.

Фүзули гәзәлләринин бириндә белә дејир:

Пәрдә чәк чөһрәмә һичран күнү еј ганлы сиришк!
Ки, көзүм көрмәјә ол маһи-лигадән гејри.

Башга бир гәзәлдәки бу мәшһур бејти дә сән јәгин билирсән.

Дејил биһудә кәр јаға фәләкдән башыма дашлар
Бинасын тишеји-аһимлә виран етдијимдәндир.

Биринчи бејтдә Фүзулијә хас олан бир инчәликлә мәһәббәтин изтирабы, ашигин сәдагәти ифадә олунмушдур. Шаирин кечирдији һисс, һәјәчан охучуну тә'сир алтына алыр. Ајрылыг лөвһәсинин бүтүн фачиәси көзләримиз гаршысында чанланыр. Бурада романтик бир чырпыныш илә бәрабәр, гүввәтли бир реализм вардыр. Фүзулинин тәсвир етдији инсан өз севкилисиндән ајрыланда арзу еләјир ки, ганлы көз јашлары онун үзүнү өртсүн. Ај үзлү севкилисиндән башга кимсәни көрә билмәсин. Соруша биләрләр ки, әкәр үзүнү ганлы көз јашынын пәрдәси өртәчәксә, көзү јары нечә көрәчәкдир? Бурада бәдии мәнтиг һаны?

Фүзулинин тәсвир етдији ашиг бүтүн аләми көзләри илә көрүр: инди о, көзләрин өртүлмәсини арзулајыр ки, дахили аләминдә јашајан јары, онун һәмишә чанлы образыны сејр етсин вә буна һеч бир башга шеј мане олмасын.

Икинчи бејтдә Фүзули поетик бир мүбалиғә илә ешгинин гүдрәтини тәрәннүм едир. Аһынын күлүнкү илә көјләрин бинасыны виран етдији үчүн фәләкдән башына дашлар јағыр. Бу бејтдә Фүзули ејни заманда онун јарадычылығында сәчијјәви олан бир фикри дә ифадә етмишдир: «бүтүн дәрдләримин, изтирабларымын сәбәби мән өзүмәм, чәкдијим ишкәнчәләр јар хатиринә олдуғу үчүн мәнә хошдур».

Бу вүсалә јуху әһвалы демәк мүмкүн иди;
Јуху олсајды әкәр дидеји-кирјанымыза—

дејән Фүзули фикрин конкрет, јүксәк бәдии ифадә формасыны тапмышдыр, узун бир һәсрәт, бөјүк бир изтираб сәркүзәштини ики сәтрә сығышдыра билмишдир. О, бу вүсалы о гәдәр көзләмишдир ки, инди һалисәнин реаллығына инана билмир. Вүсалын гејри-адилији, көзләнилмәз олдуғу ону сарсытмышдыр. Бәлкә бу, һәгигәт дејил, јухудур—арзуларын көчәри тәсәллиханәси олан бир јуху? Јох, бу да мүмкүн дејил. Чүнки јарын һәсрәтиндә мәһәббәти, изтирабы илә баш-баша галан, көзләри кирјан ашиг чимир елејирми ки, онун јухусу вармы ки, бу вүсал да јуху ола!

Фүзули бу бејтдә јухусуз кечәләр кечирдијини, јарын һәсрәти илә нечә әзаблар чәкдијини, көр нечә усталыгла вермишдир. Әкәр о десәјди ки, «мән јарын һәсрәтиндән изтираб чәкирәм, вүсалына һеч үмидим јохдур» бу адичә килеј-күзар оларды. Бу сәтирләрдә исә јүксәк бәдии ифадә формасы вардыр. Бурада тәсәввүр, хәјал пәрвазы үчүн кениш үфүгләр вардыр. Бу, әсил поезијадыр.

Сабир јазыр:

— Көрмә!—баш үстә, јумарам көзләрим.
— Динмә!—Мүтнәм, кәсәрәм сөзләрим.
— Бир сәс ешитмә!—Гулағым бағларам.
— Күлмә!—Пәкеј, шаму-сәһәр ағларам.
— Ганма!—Бачармам, мәни мә'зур тут.
Бөјләчә тәклифи мәһали унут!
Габили имканмы олур ганмамаг,
Мәчмәри-нәр ичрә олуб јанмамаг?

Ганмаг, дәрк етмәк инсана мәхсус бир бачарыгдыр. Һејванлар да көрүр, ешидир, мүхтәлиф сәсләр чыхарыр, лакин, ганмаг инсан мәзијјәтидир. Инсаны бу не'мәтдән мәһрум етмәк—ону инсан кими шәрәфли аддан мәһрум етмәк демәкдир. Бу ше'рин јарандығы дөврү хатырладыгда, Сабир фикринин поетик дәринлији бүтүнлүклә гаршымызда ашкар олур:

Мүасир әдәбијјатымыздан бир нечә мисал:

Чај чаја говушмаз, сулар дашмаса,
Улдузун улдузла үнсијјәти вар.
Нә илдырым чахар, нә јағыш јағар.
Көјдә булудлар да гошалашмаса,

(Бәхтијар Ваһабзадә)

Көрсән туфансызам, көрсән раһатам,
Гојма хумарланам евимдә јатам.
Еј Бакы күләји, сәһәрә кими,
Сындыр пәнчәрәми, дөј пәнчәрәми.

(Әли Кәрим)

Учан халчаларын миниб үстүнә
Гоча о көјләри сејр едә һәкмән.
Сонра торпаға ен, чаваб вер мәнә,
Сән севән көзәлдир, јохса мән севән.

(Мәс'ум Әлијев)

Апрел

Сән истәкләр идин, арзулар идин,
Баһара, хош күнә јарашды адын.
Гышда да кәлсәјдин, сән баһар идин
Чүнки, Вәтәнимдә баһар јаратдын.

(Ә. Күрчајлы)

Мән поетик фикирләр каталогу тәртиб етмәк нијјәтиндә дејиләм. Классик вә мүасир азәри ше'риндән нечә-нечә мисал кәтирмәк олар. Мән поезијамызын инкишафында хидмәтләри олан С. Вурғун, М. Раһим, С. Рүстәм, Әһмәд Чәмил, М. Дилбази, Н. Рәфибәјли, Зејнал Чаббарзадә, Фикрәт Садыг, М. Сејидзадә, З. Хәлил кими шаирләрин јарадычылығындан мисал кәтирмәдим. Адларыны чәкмәдијим һәм јашлы, һәм орта, һәм дә чаван нәслә мәхсус нечә шаир вардыр ки, онларын јарадычылығындан нүмунәләр кәтирмәк олар. Лакин зәни еди-

рәм, бу гәдәр дә кифајәтдир. Јухарыда чәкдијим мисаллар ејни гүввәдә олмадыглары кими, һеч бир дәрәчәдә еталон сајыла билмәз. Јә'ни «бах, белә јаз», «бунлара бәнзәт!», «поетик фикир анчаг белә олар» кими нәтичәјә әсас вермирләр. Бу парчалар инсаны дүшүндүрән, онун емосијасына тә'сир едән, мүәјјән фикри поезија дили, поезија васитәләри илә ашыламаға габил олан мисаллардыр.

Кәтирдијим мисаллара Әли Кәримин «Ики севки» адлы јени, сағлам мәһәббәтин һимни кими, һәгиги поетик илһамла јазылмыш ше'рини әлавә едә биләрдим. Ушаг психоложисинин мүрәккәблијинә вагиф олан Ханыманын бир чох ше'рләриндән бәһс едә биләрдим. Хәлил Рзанын чошгун бир еһтирасла јазылмыш ше'рләриндән, Нәби Хәзринин бир сыра поемаларындан, лирик ше'рләриндән, Габил Имамвердијевин јахшы әсәрләриндән парчалар кәтирә биләрдим. Зәнн едирәм бу гәдәр дә кифајәтдир. Мән истәјирәм ки, сән ше'рин гајда-ганунларыны охујуб өјрәнмәјин мүмкүн олдуғуну, лакин поетик фикир, поетик руһун исә анчаг вә анчаг исте'дада аид хүсусијјәт олдуғуну јахшы дәрк едәсән. Бу о демәкдир ки, нәзм јазмағы өјрәнмәк олар, шаир олмағы исә өјрәнмәк олмаз. Бу сөзләрдән елә нәтичә чыхармаг лазым дејил ки, куја шаир анадангәлмә олур, шаир доғулана охумаг, өјрәнмәк кәрәк дејил. Јох, јох јүз дәфә јох—әксинә, фитрәтән сәнәткар олан адама даһа чох билмәк, өјрәнмәк лазымдыр. Сәнәткарлыг исте'дады олмајан бир адам—охумаг, өјрәнмәклә сәнәткар ола билмәз. Нечә ки, шүшә парчасыны нә гәдәр чилаландырсан алмаз олмаз. Алмазы исә чилаландырыб брилјант еләмәк мүмкүндүр. Сәнәткарлыг исте'дадла зәһмәтин бирлијиндән јараныб, бөјүјүр, тәравәтләнир. Һәтта, белә һаллар да олур: фитри сәнәткарлыг, — дејәк шаирлик исте'дады олан бир адам, анчаг шаир гәлбинә архајын олур. Охумур, өјрәнмир. Билијини артырмыр. Мүасир һәјатын гајнар нәфәсиндән кәнарда галыр. Бир сөзлә, поетик исте'дады зәһмәт, сә'ј, мүбаризә вә ахтарышларла чилаландырмыр. Өз-өзүнү тәкрар едир. Дахили еһтијат гуртаранда, башгаларыны тәкрар етмәјә башлајыр. Беләликлә, сөнүр. Авамлығын рүтубәтли һавасында мәнәммә'ләмлик, ловғалыг чүчәриб бој атмаға башлајыр. Һәгиги шаир ола биләчәк бу адам белә чылыз пөһрәләрин көлкәсиндә адичә

бир мәчлис шаири, дост-ашна «даһиси», «мәһәлли сәнәткар» олуб галыр.

Белә узун һашијәдән сонра мәнә көндәрдијин ше'рләр һаггында фикрими дејим. Бу ше'рләрин ән бөјүк бәласы узунлугдур.

Ше'рин, ја башга бир әсәрин узунлуғу нә демәкдир? Мүәјјән һадисәнин, һисс вә һәјәчанын, мүәјјән фикрин ифадәси үчүн бәдии мәнтигин, форманын тәләбиндән артыг сөз ишләнмәси. Лазым олан тутуму, дахили енержиси, ифадә гүввәти чох олан бир сөз әвәзинә, даһа аз ифадә гүввәсинә малик бир нечә сөз ишләтмәк, һадисәләри тәсвир етмәк, характерләр јаратмаг үчүн гыса јол әвәзинә, узун јолла кетмәк.

Тәсәввүр ет ки, бир стәкан суја бир чимдик рәнк тозу атырсан. Су гырмызы, сары, ја гара рәнкә бојаныр. Ејни мигдарда рәнки бир ведрә, ја бир чәлләк суја атсан рәнк зәиф, солғун олачаг. Сөздә фикир, тә'сир чәһәри нә гәдәр гүввәтли олса, о гәдәр ифадәли олар.

Бу јалныз сөз дејил, сөзүн чүмлә тәркибиндәки јеринә дә аиддир. Бә'зән өз-өзлүјүндә кәскин тә'сир гүввәсинә малик олмајан сөз—кәлмә, башга сөзләрлә бирләшдикдә дахили енержини көзләнилмәз бир гүввәтлә ашкара чыхарыр. Халгда бир мәсәл вар. «Ашығын сөзү гуртаранда јарым-јарым дејәр». Сөзүн чохлуғу, тәшбеһләрин шитлији, ифадәләрин шаблонлугу чох заман фикир јохлуғундан доғур. Курултулу чүмләләр, фәлсәфәчилик азары, заһирән тәнтәнәли, дахилән бош, мәзмунсуз ибарәләрин төрәмәсинә, артмасына әсас сәбәб јенә дә һәјат мүшаһидәсиндән доған орижинал фикрин, мүстәгил дүшүнчәнин олмамасыдыр. Белә мүәллифләр үрәкләри долу олдуғу үчүн, халга, охучуја, севдији бир адама демәли сөзү олдуғу үчүн дејил, ја сәнәтлә һеч бир әлагәси олмајан истәк вә арзуларын тә'мини үчүн, ја да бәһсәбәһслә филанкәс јазыб, мән дә јазырам—«дәлили» илә гәләм көтүрүрләр. Бә'зән көрүрсән, ше'р һәвәскары зәһмәтә гатлашмајыб, охудуғу, ешитдији һазыр фикирләри, образлары, тәшбеһ вә јарашдырмалары јазысына долдурур. Мә'лумдур ки, иншаатда ири һиссәләр үсулу дејилән бир үсул вардыр. Гапылар, пәнчәрәләр, диварлар, дөшәмә, таван парчалары заводда һазырланыр. Сонра бу һиссәләр гурашдырылыб сүр'әтлә бина тикилир. Белә үсул иншаатда габагчыл үсул һесаб едилир.

Сәнәтдә дә бу үсулдан истифадә едәнләр, јә'ни башгалары тәрәфиндән јухусуз кечәләр, узун, ағыр зәһмәт, гәлб агрысы, әсәб кәркинлији баһасына инадлы ахтарышлар нәтичәсиндә тапылмыш, јарадылмыш образлары, ифадәләри, бәнзәтмәләри, гафијәләри, јазы әдасыны, һәтта сүжет хәттини динмәз-сөјләмәз көтүрүб өз әсәрләринә саланлар олур. Белә һазыр, ири һиссәләрдән, бина тикмәк, иншаатда габагчыл үсул, әдәбијјатда, сәнәтдә исә плакиат—оғурлуг адланыр. Биринчи һалда бу үсул ичтимаи-фајдалы, икинчидә исә јарамаз, зијанлы үсулдур.

Белә һазыр, ири һиссәли материалдан, јалныз ири дејил, хырда һиссәләрдән дә истифадә едәнләр тәәссүф ки, әдәбијјатда иншаатда олдуғундан даһа чохдур. Бу чүр јазычылыг һәвәскарлары ахар чајдан гол ајырыб, бу сују јералты түнклә бир аз кәнара апарараг, орада тәзәдән јер үстүнә чыхаран вә «булаг тапмышам» дејә бағыран адамлара бәнзәјирләр. Бу сујун јени булаг сују олдуғуна анчаг авамлар инана биләрләр. Булаг сују кәрәк өз јолу илә кәлсин. О, дағларын, дүзләрин алтындан, торпагын мүхтәлиф гатларындан кечәрәк, мүхтәлиф минераллара, дузлара раст кәлиб, онларын тә'сири илә зәнкинләшәрәк шәфалы гајнаға чеврилир. Сәнәткар јаратдығы әсәрә өз гәлбинин һәрарәтини өз һисс вә һәјәчанларынын тәравәтини, өз бејнинин енержисини вермәлидир. Бу өз, өз—дејә хүсуси гејд етдијим кејфијјәтин ичтимаи маһијјәтли, ичтимаи гидалы олдуғуну ајрыча гејд етмәјә лүзум јохдур.

Ири һиссәли һазыр материалдан истифадә едән бу адамлардан ишләтдикләри бир сыра образларын, тәшбеһ вә мүгајисәләрин мә'насыны сорушсан, мән әминәм ки, дүрүст, ағлабатан бир чаваб верә билмәзләр.

Мәсәлән, бу адамлардан сорушун: «күнәш бојда мәһәббәт», «һүснүн чилвәси», «мә'на һәјәчаны» нә демәкдир? «Онун өз аләми, онун өз һүснү, онун өз мә'насы вардыр» дејәндә һансы конкрет фикри ифадә едирләр? Сәнәткар «онун өз һүсну вардыр» демәклә кифајәтләнә билмәз. Әкәр бу һүсн, бу көзәллик онун өзүнә мәхсусдурса, јә'ни орижинал, надир бир көзәлликдирсә, сән буну ач, көстәр! Бу көзәллијин өзүнә мәхсус чизкиләрини, рәнкләрини, аһәнк тәнзимини, јапышыг вә инчәлијини сәнәт бојалары илә чәк, ифадә ет, инандыр. Јохса, өз сөзүнүн далында кизләнмә. Мә'лумдур ки, поетик тәшбеһ

ән үмдә фикрин гүввәсини артырмаг үчүн ишләнир. Бу мүгајисә — бәнзәтмәләр чох заман өлчү мәфһуму илә бағлы олур. Даһа бөјүк, ја кичик, даһа исти, ја сојуг, даһа кәскин, ја күт, даһа ишыглы, ајдын, тәравәтли, ләззәтли, кениш... ја бунларын әксини тутушдурмагла мүәллиф охучунун диггәтини бу вә ја дикәр фәрдә, һадисәјә, шејә чәлб етмәк истәјир. «Даш кими» дејәндә, мәгсәдимиз мүәјјән сәртлик, ја һәссаслыгдан мәһрумлуг фикрини ифадә етмәк олур. «Буз кими» дедикдә сојуглуғун дәрәчәсини, ја һиссин, һәјәчанын јохлуғуну охучуја јетирмәк истәјирик. Тәшбеһләр бә'зән бу фикри ајдынлатмаг үчүн гејри-мә'лум, ја һаггында аз тәсәввүр олан шеји даһа чох мә'лум, тәсәввүр формасы даһа ајдын, чатарлыг гүввәси даһа артыг олан бир шејлә мүгајисә шәклиндә ишләнир. Мәсәлән, Нју-Јорк көјдәләнләрини көрмәмиш бир адама бу евләр һаггында мүәјјән тәсәввүр вермәк үчүн дејирик: елә бил һүндүр даш гајалары јан-јана јығмысан, бу гајаларын дөшүндә сајсыз гуш јувасы, дәлмә-дешик вар. Бу тәшбеһ мүмкүн олан тәшбеһләрдән биридир. Бәлкә дә гүввәтлиси дејилдир. Лакин сөһбәт принсипдән кедир: јә'ни тәшбеһ нечә олур, нә үчүн ишләнир. Биз «гартал ганадлы» дејәндә јенә дә мә'лум бир шеји тәшбеһ кәтиририк. Бир бәдии васитә кими тәшбеһин әсас функсијасы будур: ајдынлатмаг, гүввәтләндирмәк вә емосионал тә'сири артырмаг. Буну да дејим ки, тәшбеһ нә гәдәр гүввәтли, нә гәдәр орижинал, чәсарәтли олур-олсун инсан, һадисә, ја әшјанын бүтүн кејфијјәтини, һәтта, әсас кејфијјәтләринин һамысыны әһатә едә билмәз. Тәшбеһ охшар әшја, ја һадисәләрин бу конкрет һалда мүәјјән фикри ифадә етмәк үчүн лазым кәлән чәһәтини, чизкисини, кејфијјәтини, хассәсини тәчрид едиб көтүрүр.

Биз очағын истисини күнәшә бәнзәдәндә, күнәшин сајсыз кејфијјәтләриндән бирини—онун һәрарәтини нәзәрә алырыг. Күнәшин бөјүклүјү, онун радиоактив просесләри, онун галактикадакы мөвгеји вә саирә бир кәнарда галыр.

«Онун күнәш бојда мәһәббәти вар»—дејәндә һансы конкрет фикри ифадә етмиш олуруг? Бурада бәдии мәнтигин әксинә олараг мәһәббәти елә бир шејә охшатмыш олуруг ки, бу бәнзәтмә мәһәббәт һаггында бизә һеч бир јени тәсәввүр вермир. Бөјүклүк? Јох! Мәһәббәтин физики бөјүклүјү инсан тәсәввүрү харичиндә, мүчәррәд бир

мәфһум олараг галыр. Истилик? Јох! Мәһәббәтин кејфијјәти термометрләрлә өлчүлмүр. Ишыг? Јенә дә бир тәсәввүр вермир. Демәли, бу кәлмши көзәл дејилмиш, даһа доғрусу, көзәл дејилмәмиш бир сөздүр.

Бу јахында бир кәнч шаирин ше'ринә гулаг асдым. Орада белә бир мисра варды. «Гәлбимдә бир аләм ајаға галхды». Бу нә демәкдир? Белә «дәрин мә'налы» сәтирләр ешидәндә, ағыз марчылдаданлар да олур. Пәһ-пәһ, көр кишинин оғлу нә дејиб. Нә дејиб? Фикирләш, онда биләрсән ки, һеч нә демәјиб.

Белә ше'р хиридарларына дејәсән ки, бу «дәрин фикир» анчаг фикирсизлик мәһсулудур. Бу һәрарәтсиз, көзү ани гамашдыран, һәм дә хам көзләри гамашдыран, бир Бенгалија атәшидир. Бир анлыг пүскүрүр, сонра јох олур. Һеч бир из дә бурахмыр.

Белә һаллар да олур ки, шаир ишләтдији сөзүн икинчи мә'насыны нәзәрә алмыр. Тәшбеһ икибашлы чыхыр. Сөзүн, образын гүввәтини артырмагданса, даһа да зәифләдир. Бир дә көрүрсән шаир өзүнү икиүрәкли е'лан едир. Бу үрәкләрдән бирини вәфасыз севкилисинә, о бирини дә доғма Вәтәнә верир. Дүшүнмүр ки, икиүрәклилик, мәчази мә'нада олса да, јахшы шеј дејил. Бә'зән белә сәтирләрә раст кәлирсән: «мәним дәмир үрәјим». Ахы, дәмир мөһкәмликдән башга, һәм дә дујғусузлуг, гејри-һәссаслыг нүмунәси кими ишләнир. Мән јухарыда дедим ки, тәшбеһ һеч бир заман һадисә, ја әшјанын бүтүн кејфијјәтини әһатә едә билмәз. Бу, доғрудур. Лакин бә'зи һалларда һадисә, ја әшјанын елә чәһәтләри, елә кејфијјәтләри олур ки, онлардан бирини көтүрүб о бирисини унутмаг да олмаз.

Кәнч ше'р һәвәскарлары бир бәдии васитә кими тәзадлардан истифадә етмәји чох севирләр. Бу тәзадларын бир чохуна, онларын ифадә формасына јахындан диггәт едәндә, көһнә танышына раст кәлмиш кими истәјирсән әлини узадыб дејәсән: хош кәрдүк! Тәәссүфлә гејд етмәли олурсан ки, бу тәзадлар бәдии ифадә васитәси олараг сәнә әввәлдән мә'лум ше'рләрдә бә'зән долғун, гүввәтли, бә'зән натамам, зәиф һалда сәнә танышдыр, һәм дә јени мәнзилә көчүб кәләндә мә'на, тә'сир күчү, мәнтиги вурғу кими кејфијјәтләрини көһнә евдә гојуб кәлиб. Доғрудур, белә тәзадлардан еләләри вар ки, мүәјјән әдәби тәчрүбәси олан бә'зи сабиг саһибләринин евиндә дә «Јарадычылыг тәсәррүфатында» (белә ејбәчәр ифадәләр дә вар) лахлајан дишләр кими фајдасыз олуб. Анчаг һәлә јарадычылығынын бел сүмүјү бәркимәмиш мүәллифин әсәриндә белә тәзадлар мә'насызлыг кејфијјәтини даһа да артырмыш көрүнүр. Бу кими тәзадлара «фәлсәфә дәринлији» ады верәнләр дә вар. Мәсәлән, «онун дәрин фикри дајаздан кәлир», «гум даша дөнмәсә, даш гум олармы?», «бөјүк олдуғундан кичик көрүндү», «бундан һәрарәт ал, арифсән әкәр», «севким гранитдир, гәлбим этсә дә». Бәлкә сән дејәчәксән ки, мән белә тәшбеһ, белә тәзадлара әдәби практикамызда раст кәлмишәм. Бәлкә дә. Ола биләр. Онда хаһиш едирәм, зәһмәт чәкиб, гәзет вә журналларымызы вәрәгләјәсән, бир сыра китаблара көз кәздирәсән, орадакы ше'рләри, һекајәләри, поема вә романлары диггәтлә охујасан, һамысында демирәм, јох, јох, бу әдәбијјатымызын һаггында бөһтан оларды, анчаг орда-бурда бундан бетәр тәшбеһ вә тәзадлара раст кәлмәсән, мәни мәзәммәт елә!

Ким исә демишдир: «Вахтым аз олдуғундан мәктубу узун јаздым». Гыса јазмаг, јүз сөздән, јүз мүмкүн вариантдан бирини сечмәк демәкдир.

Анчаг гыса јазмаг, тәләсик јазмаг, фикри, һисси јарымчыг гојмаг демәк дејил. Бәдии әсәрдә сөзә гәнаәт етмәк, тәмкинлә, ағыл вә мәнтиглә ишләмәк, сөзләри саф-чүрүк етмәк, лазым олан кәлмәни сечмәк, лазым олан ән мүнасиб рәнки, ән ујар аһәнки тапмаг демәкдир. Сөз үстүндә ишләмәк—фикир үстүндә ишләмәк демәкдир.

Мәсәлән, гәһрәман Әләчзаир гызы Чәмиләјә һәср етдијин «Сәнин поеман» вә «Тәнгидчи» ше'рләриндә мәтләб еһтијач олмадан узадылмышдыр. Һәр ики ше'рдә тапылмыш тутарлы бәндләр, мисраларла јанашы, бәдии функсија дашымајан сәтирләр, парчалар, тәкрарлар да вардыр.

Ше'ри дујмајан, јенилик һиссиндән мәһрум, һәр шејә стандарт өлчү илә јанашан бир тәнгидчи һаггында гәзәблә јаздығын ше'рдә гүввәтли парчалар вардыр.

Ше'р—гәлбин сәсидир,
Ше'р—инсан руһунун,
Инсан зәкасынын
Һәјатла, мүбаризә илә
бирләшмәсидир.
Шаир — фәтһ едилмәмиш
Үфүгләрә кедәндир.
О, инсан үрәјини
Бөјүк мәһәббәти илә

ħeјран едэнлир.
Ɛлэјсэ,
Ат гэлэми, ат јерэ!
Сэн чаваб верэ билмэсэн
Рэсми-кечидлэ кэлэн
аловлу сэтирлэрэ.

Бу сэррас мисраларда дејилмиш фикри даһа зэиф тэкрара нэ еһтијач вардыр:

Ше'р јарадыр анчаг
Шаирин гэлбиндэн гопан сэслэ
һэјат сэсинин вәһдәти.

«Сэнин поеманда» һадисэ елэ бил тез-тез нэјэ исэ илишир, дајаныр, рич'этлэр бир-биринэ бэнзэдији үчүн бу лэнк һэрэкэтин тэ'сирини азалда билмир. Бурада:

Зинданı гара—
Парисин думанлы
Кечэлэртэк гапгара!
Сукут зали кими јапышыб
нэмли диварлара.

кими образлы сэтирлэрлэ јанашы,

Чэмилэ мэһбэсдэ
Дөзүрсэн һэр зиллэтэ
Изтираба, мөһнэтэ

кими һэрарэтсиз мисралар да вардыр.

Поема бүтүнлүкдэ поетик тэнзимэ еһтијачы олан мараглы бир материал тэ'сири бурахыр. Јазыларында бир сыра дил хэталары да көрдүм. Унутма ки, шаир үчүн сөзү ишлэдэ билмэк бачарығы эн мүһүм шэртлэрдэндир. Сэн јазырсан: «Вэһши хэјанэт». Бу нэ демэкдир? Әһли хэјанэт дэ вармыш ки, вэһши дэ олсун? Поемада белэ бир јер вар:

Бэлкэ күллэ севдији.
Гызын шэклинэ дэјиб

Бурдан белэ нэтичэ чыхармаг олар ки, күллэ гызы севирмиш. Сэн исэ огланын севдији гыз һаггында јазыр вэ бэлкэ күллэ о гызын шэклинэ дэјиб—демэк истэјирсэн.

«Партија» ше'риндэ дејирсэн:

Ган кими эхмысан дамарымызда,
Дүшмэнин күллэси дэјэндэ бизэ.

Бэс күллэ дэјмэмишдэн нечэ? Белэ кэлиши көзэл чүмлэлэрдэн гачмаг лазымдыр. Башга бир јердэ «Синэси алтында дөјүнэн үрэк» дејирсэн. Азэрбајчанча синэсиндэ дөјүнэн үрэк—дејэрлэр. Сэнин гэһрэманына мүрачиэт едэрэк оглан белэ дејир:

Нэ гэдэр севирэм, нэ гэдэр сагам
Сэнин талејинлэ чарпышачагам.

Јэгин бу сэтирлэри инди ајрыча охујанда өзүн дэ һисс едирсэн ки, сөз јеринэ дүшмэјиб. Мэ'на тэһриф олунмушдур. Мэн эминэм ки, сэн белэ демэк истэмисэн: сэнин талејин угрунда чарпышачагам. Һадисэнин мэнтиги белэ тэлэб едир. Көрүрсэн ки, бир сөз јеринэ дүшмэјэндэ, дост дөнүб дүшмэн олур.

Партија һаггындакы ше'рин еһтирасла јазылмышдыр. Азэрбајчанын ингилабчы оглу Ханлара аид парчаларда исти бир үрэк чырпынтысы дујулур.

Бу публисистик ше'рдир. Белэ ше'рлэр мүмкүн гэдэр лаконик олмалыдыр. Бурада фикирлэр илдырым ишыгы кими күчлү, көзгамашдырычы олмалыдыр. Сөзлэр мөһкэм чэрчивэјэ алынмалыдыр. Сэн бу ше'рдэ һэр шејдэн данышмаг вэ белэликлэ, партијанын бүтүн һэјат вэ мүбаризэ саһэлэриндэ апарычы бир гүввэ олдуғуну көстэрмэк истэмисэн. Бу беләдир: лакин бу, бир ше'рэ сыған шеј дејил. Гыса десэк, бу ше'рдэ образлы тэфэккүр эвэзинэ риторик садаламалар даһа чохдур.

«Чинарын сэркүзэшти», «Инсан» кими поетик илһамла јазылмыш ше'рлэрини дэ инсафсызчасына узатмысан. Инсафсызчасына дејирэм, чүнки, көзэл-көјчэк баласыны бэзэк-дүзэклэ даһа көзэл елэмэк истэјэн бэ'зи аналар кими, сэн дэ јахшы дүшүнүлмүш бу ше'рлэрин бэдии һэрарэтини артыг сөз, чүмлэ, парча, артыг тэшбеһ, рич'эт, сөз бэзэји илэ сојутмусан. («Чинар»ын икинчи варианты гыса, тэ'сирли, көзэлдир).

Бэ'зэн гафијэ хатиринэ гејри-мүэјјэн ифадэлэр ишлэдирсэн. Бир сэтрин ахырында «бахышларында» сөзү вар, икинчи сэтрини гафијэлэндирмэк үчүн јазырсан: «гајғылы көзлэрин ахышларында». Мэ'лумдур ки, көз ахмаг ја сэрхошлугдан, ја хэстэликдэн, ја да тагэтсиз-

ликдән олар. Сәнин тәсвир етдијин адамын исә көзүндә «нур чилвәләнир».

Сән јазырсан:

Улду, һава улду өз синәсинә.

Бу «өз» кәлмәси бурада артыгдыр. Мә'лумдур: адам өзкә синәсинә һава уда билмәз. «Синәсинә һава улду» ифадәси дә дүзкүн дејил. Бу «өз» кәлмәсини, тәәссүфлә демәк олар ки, мәтбуатымызда чох тез-тез вә јерсиз ишләдирләр. Өз кәлмәсинин белә јерли-јерсиз ишләнмәси гәләсик тәрчүмәләрин төһфәсидир. Азәрбајчан дилинин гајда-ганунуна көрә, папағыны башына гојуб кетди—дејәндә, нә «папаг», нә дә «башдан» габаг өз кәлмәсинә еһтијач вар. Әкәр өзкәнин папағыны гојубса, онда «өзкә» сөзүнү әлавә етмәк лазымдыр. Әкәр өзкәнин башына гојубса, јенә дә «өзкә» сөзүнә еһтијач вар. Јох, өз папағыны өз башына гојубса, бу «өзләр» артыгдыр. Бир һал да ола биләр. Сән бу адамын мәһз өз папағыны гојдуғуну хүсуси гејд етмәк истәјирсәнсә, «өз» сөзүнү әлавә едирсән. О заман бу кәлмә хүсуси мәнтиги гүввә алыр. Јә'ни өзкәнин јох, киши өз папағыны гојмушдур. Мәтбуатда, данышыгда «филанкәс өз ше'рини охуду». «Филанкәс өз нитгиндә деди» кими чүмләләрә тәәссүф ки, тез-тез раст кәлмәк олур. Бу, дилә е'тинасызлыгдан башга бир шеј дејилдир.

Сон заманлар әјбәчәр сөзләр сырасында бири дә кениш јајылмаға башлајыб. Бу «јени сөзә» јалныз тәләсик, сәлигәсиз хәбәрләрдә, мәгаләләрдә дејил, бәдии әсәрләрдә дә раст кәлмәк олур. Алаг оту?! Бу гәрибә, ејбәчәр сөз һарадан чыхмышдыр? Ахы, биздә алаг сөзү вар, она от сөзүнү әлавә етмәјә һеч бир еһтијач јохдур. От—отдур!—Алаг—алаг! Бу олса-олса тәрчүмәләрдән доғуб төрәмиш бич бир кәлмәдир.

Мәктубун бу јериндә башымы галдырыб достумун үзүнә бахдым. «Лап үрәјимдән хәбәр верирсән—дедим. Алаг оту! Бәс хәзәл сөзүнүн јериндә сары јарпаг, саралмыш јарпаг јазанлара нә дејирсән? «Будур, чајын кәнарында дајанмышыг». «Будур, Мәммәд ејвана чыхыр» кими чүмләләрә нә дејирсән? Гој јашасын! вә бу кими чүмләләр нечә! Стадиондан верилән футбол репортажларында тез-тез белә ифадәләр ешитмәк олар: «Инди бакылылар күнчдән зәрбә вурачаглар. Буну Ејнуллајев едәчәк». Нәји едәчәк? Зәрбә вурмағы едәчәк?! Истәјирсән, елә јериндән гышгырасан ки, ај бала, бу азәрбајчанча дејил, зәрбәни еләмәк олмаз. Һәр дилин өзүнә мәхсус гајда-гануну вар.

О, фикирли-фикирли чаваб верди: пис олмаз. Дилимизин ејбәчәр сөзләрлә зибилләнмәси әлејһинә кәрәк, сән, мән, биз—һамымыз е'тираз сәсимизи галдыраг. Дил халгын малыдыр, она мәс'улијјәтсиз јанашанлары, ону корлајанлары, она е'тинасыз әлагә бәсләјәнләри утандырмаг лазымдыр. Мән: доғрудур—дедим.—дил, коммунизм гуручулуғунун мүһүм амилләриндәндир. Онун ојхарыны коршалтмаг, тә'сир гүввәсини азалтмаг олмаз..

Сөһбәтимиз узанды! Мәктубу охумаға давам етдим. Достум бир сыра конкрет мисалларла кәнч мүәллифин ше'рләрини тәһлил едир, она мәсләһәтләр верирди.

Нәһајәт јазырды: Сән дејә биләрсән ки, бу мәсләһәтләр үчүн сағ ол, бәс бу ше'рләрдә бәјәндијин нәдир? Нәјә әсасән мәним шаир олачағыма инанырсан?

Шамил! Мән кәндәрдијин ше'рләрин гејд етдијим вә етмәдијим нөгсанлары илә бәрабәр, мәзијјәтләри дә вардыр. Бу ше'рләрдә поетик тәфәккүр нүмунәләри дә вардыр. Онлардан чохунун дахили бир еһтијачла јазылдығы ајдындыр. Дөзүм, зәһмәт, јорулмадан ахтарыш, охумаг, өјрәнмәк, һеч бир заман өзүндән разы галыб, мүвәффәгијјәт шәрбәти илә мәст олмамаг шәрти илә сәнин јахшы шаир олачағыны сөјләмәјә бу ше'рләр әсас верир. Сән фикирләрини образларла ифадә етмәјә чалашырсан. Бу чох јахшыдыр. Дејә биләрәм ки, бу ше'рләр арасында һиссиз, һәјачансыз јазылмыш парчалар аздыр. Бә'зи дил хәталарыны гејд етдим, анчаг буну да дејим ки, сәнин ше'р дилин әсасән сәлисдир, сәндә тутумлу, долу сөзләр сечә билмәк, ифадәли поетик чүмләләр гура билмәк габилијјәти вардыр. Бу исте'дады әдәби практикада чанландырмаг, онун һәссаслығыны, кәсәрини артырмаг лазымдыр. Чалыш јаздығын јени ше'р, һеч бир заман нә өзкәни, нә сәни тәкрар етсин. Һәр јени ше'рин ондан әввәлкинә көрә даһа камил, даһа јахшы олсун. Мән билирәм, бу чәтин ишдир, ағыр ишдир. Лакин инанырам ки, сән шаирлик јолуну—асандыр—дејә сечмәмисән.

Мәктубун сонунда достумун бир гејди дә варды. Һәләлик кәндәрдијин ше'рләр ичиндә бунлары чапа мәс-

ләһәт көрүрәм. Республика гәзетләриндән јолдашлар тез-тез мәндән кәнч мүәллифләрин чапа лајиг көрдүјүм әсәрләрини истәјирләр. Бу ше'рләри редаксијаја көндәр, мәсләһәт билсәләр чап едәрләр. Мәним гејд, тәсһиһ вә ихтисасларым хошуна кәлмәсә, утанма, мәнә јаз! Һөрмәтлә әлләрини сыхырам...

Достумун, С. Шамилин ше'рләриндән сечдији парчалара онун гејд вә тәсһиһләринә әлавә етмәјә еһтијат көрмәдим. Мәсләһәтләри дә универсал дејил, хејирли мәсләһәтләр иди.

ИФТИХАРЫМЫЗ

Әкәр диварлар дил ачыб данышa билсәјди, гәдим Нуханын дар даланларындан бириндә, сәкиси јердән беш гарыш һүндүр евин диварлары нәләр данышмазды. Кәнчлик һәвәси, гырылан үмидләр, јанан бир гәлбин сонсуз изтирабы—ганадлы кәнчлијин мүрәккәб јоллар, тәзадлар, анлашылмаз мүәммаларла долу дүнјасы. Бу дүнјанын гаранлыг дөнкәләри, ишыглы чыгырлары...

Әкәр торпаг хатирәләрини сөјләјә билсәјди, гәдим Кәнчәнин изтираблы торпагы, бу күн бир халгын ифтихары олмуш, о заманкы кәнчин тәрәддүдлү аддымларындан, онун һәјат јолундан, кимсәнин кедиб хәбәр кәтирмәдији горху вә никаранлыг долу мүәммалы кәләчәк ајрычларындан, аллаһ јолу, дин, мө'минлик, мүтилик јолунун, аллаһа, динә, мө'минлик вә мүтилијә гаршы гәзәбли үсјан јолуна чеврилдијиндән, инсан чәсарәтинин мисилсиз көзәллијиндән, инсан тәфәккүрүнүн икидлијиндән, инсан көзләринин күнләр, илләр архасындан кәләчәји көрә билмәк гүдрәтиндән нәләр, нәләр данышмазды.

Әкәр јолларын јаддашы олсајды, дәфәләрлә әмәлләри, үмидләри бир илгыма дөнмүш изтираблы Һаминә—Тәбриз јоллары, Аразалты—Азәрбајчан јоллары дәрди, ана һәсрәти илә говрулан гәлбин јаныглы һекајәтләриндән, тозлар үстүндә чопур-чопур нахыш салан көз јашларынын дилсиз фәрјадындан нәләр, нәләр сахламыш олмазды.

Әкәр һава сәс далгаларыны олдуғу кими сахлаја билсәјди, заман кечмиш күнләрин сәһифәләрини кери гајтарыб сөзләрин, күлүшләрин, һычгырыгларын, тә'нә-

ләрин, фәрјад вә јалварышларын, нифрәт вә мәһәббәтин инсан талејиндә бурахдығы изләри, севинч вә кәдәри бу күн көзләримиздә, гулагларымызда чанландыра биләјди, бу аләм ичиндә биз өлмәз вәтәндашымыз М. Ф. Ахундзадәнин дөјүнән гәлбинин һәјәчаныны дујар, көзләринин һәсрәтини көрәр, доғма халгынын јахшы күнләринә бағладығы үмид вә арзуларын ағрысыны даһа јахындан дујардыг. Биз онун гәһрәманлыг епопејасыны көрүб ифтихар һисси илә бу кишиләр кишиси, бизим бабамыздыр,—дејәрдик.

Гәһрәманлыг. Мәкәр дин вә хурафатын, истибдад вә милли һүгугсузлуғун рәсми дөвләт гануну илә әсасландығы, дөвләт гурулушуна сәдагәт сајылдығы бир дөврдә һәр чүр дин вә хурафата гаршы амансыз мүбаризә бајрағы галдырыб, инсан зәкасынын өлдүрүчү гүдрәти илә шаһлары, деспотлары, руһаниләри гамчыламаг, о заман мәзлумлары ингилаб етмәјә чағырмаг кишилик, тарихи чәсарәт, бөјүк гәлбин, дәрин ағлын ән парлаг тәзаһүрү дејилдими?

Бә'зән әлламәлик көстәрәрәк М. Ф. Ахундзадәнин куја чар үсул-идарәсинә мүәјјән күзәштә кетдијини сөјләјәнләр олур. Белә адамларда наданлығын, ја ријакарлығын даһа артыг олдуғуну сөјләмәк чәтиндир. Анчаг ән хејирхаһ мәгсәдлә дејилмиш олса белә, бу адамларын заман вә мәкан мәфһумундан хәбәрсиз олдуглары ајдындыр. Мирзә Фәтәлинин бөјүклүјү орасындадыр ки, о, сөзүн ән кениш мә'насында бир новатор иди. О, Азәрбајчанда, Јахын Шәргдә јени бир әдәби жанрын әсасыны гојду—драматуркијанын классик нүмунәләрини јаратды. Мүасир нәсримизин дәрин ичтимаи мәзмуна малик өрнәјини—«Алданмыш кәвакиб»и верди. Бу повестин әдәби-бәдии дәјәриндән башга, принсипиал әһәмијјәти бурасындадыр ки, Мирзә Фәтәли бу әсәриндә әсринин ичтимаи фикир сәвијјәсиндән ирәли кедиб, чәмијјәтин ичтимаи гурулушуну дәјишмәк һаггында јени сөз деди.

Мирзә Фәтәлинин ичтимаи көрүшләриндә материалист мүддәаларын чох күчлү олдуғу мә'лумдур. «Алданмыш кәвакиб» повестиндә о, јалныз материјанын дејил, ичтимаи һадисәләрин дә изаһында франсыз материалистләриндән ирәли кетди.

Бу әсәрин бәдии васитәләрлә тәсдиг етдији һәгигәт будур ки, јухарыдан реформа васитәси илә чәмијјәт гурулушуну дәјишмәк олмаз, халг күтләләринә јахшы күзәран дүзәлтмәк олмаз, бунун үчүн лазыми тарихи шәраитин мөвчуд олмасы зәруридир. Бурада Мирзә Фәтәли артыг метафизика чәрчивәсиндән чыхмыш вә принсипиал јени пилләјә јүксәлмишдир.

Бөјүк инсан гәлбинин мө'чүзәли гүдрәти вар. Илләрин исти-сојуғундан кечиб кәлән көзәл арзулар вә үмидләрлә долу бөјүк бир гәлбин — Азәрбајчан торпағынын өлмәз, гәһрәман оғлу Мирзә Фәтәлинин нәчиб, һуманист, бүтүн халглара, јахшы инсанлара мәһәббәтлә долу олан гәлбинин дөјүнтүсүнү бу күнүмүздә, онун јени дүнја гуран вәтәндашларынын гәлб дөјүнтүләриндә дујур, ешидирик. Бу үрәкләр нәсил-нәсил, әср-әср дөјүндүкчә Мирзә Фәтәли јашајачаг, көзәл кәләчәјә доғру ирәлиләјәчәкдир.

ҮМИД ВӘ АРЗУЛАР

Нә заманса, узаг-узаг илләрдә, әсрләрдә јарычылпаг инсанын атдығы даш сајсыз нәсилләрин өмүр јолундан кечә-кечә ох олду, гылынч олду, күллә олду, мәрми олду, бизим бу күнүмүзә гәдәр јерә дүшмәди. Һәјат сәһифәләриндә из бураха-бураха кәлиб атом силаһына дөнду.

Шаир Әли Кәримин бу мәзмунда «Даш» адлы ше'ри фикрин поетик образла ифадәсинә јахшы мисалдыр. Шаир инсан һафизәсиндә дәрин из бурахан бојаларла, бир заман вәһши инсан әли илә атылмыш илк дашын фәлакәт јолуну тәсвир едиб өз әрдашына мүрачиәтлә: «Еј һәмәсрим, һәгигәтин ган гардашы, дајандырмаг олмазмы, де, јарычылпаг, јарывәһши гәдим инсан атан дашы» дејир.

Ше'рин үмуми пафосу, онун поетик чөвһәри, онун јығчам, тә'сирли, фикир вә емосија долу сәтирләри охучуну үмид вә мүбаризә јолларына чағырыр. Јени ше'р, фикир ше'ри, әсрин аһәнки илә сәсләнән ше'р дедикдә мән бу вә бунун кими ифадә формасы мүхтәлиф, поетик васитәләри бир-бирини тәкрар етмәјән ше'рләри мисал кәтирә биләрәм.

«Даш» ше'риндә дејилән фикри јүз сәтирдә дә вермәк оларды. Бәлкә бу ше'рин мөвзусу, мәзмуну әсасында поема јазанлар да тапыла биләр. Сичилләмә гафијәләр, јекнәсәг вәзнләр, бировуз тәшбеһләр һесабына, Сабир демишкән, мәтләби узатмаг да оларды.

Әли Кәрим поетик конкрет ифадә формасыны тапмыш, ше'ри һарадан башлајыб, һарада гуртармағы бачармышдыр. Бу өлчү һисси јазычы үчүн чох мүһүмдүр.

Сөһбәт конкрет әдәби фактдан кедир. Бу мөвзуда даһа јығчам, даһа поетик, даһа кәскин әсәр јазыла биләрми? Әлбәттә! Һәјатын ән бөјүк күчү вә мә'насы онун дурмадан инкишафында, јениләшмәсиндә, бојаларынын тәзәләшмәсиндә, һәрчәһәтли зәнкинләшмәсиндәдир. Ше'р дә, сәнәт дә һәјатын чанлы парчасыдыр. Ше'р тәкчә вәзн вә ја гафијә илә дејил, һәр шејдән габаг фикирлә ше'р олур.

Гафијәләри бәзәк үчүн јох, фикри тамамламаг, ону даһа да кәскинләшдирмәк, охучунун диггәтини мүәјјән бир шејә, һадисәјә, фикрә, мүлаһизәјә даһа артыг чәлб етмәк үчүн ишләтмәк лазымдыр. Гафијә ше'рдә кәрәк олмалыдыр. Гафијәјә јер ахтармаг јох, лазым олан јердә гафијә ахтармаг кәрәкдир. Һәм дә бу гафијәләри јазылмыш әсәрләрдән, китаб сәһифәләриндән, әзбәр билдијимиз ше'рләрдән көтүрмәк бөјүк бир мәһарәт дејил. Буну шаир олмајанлар да бачарар.

Биз кәнчләрә нечә јазмаг һаггында дүстур, һөкм, һазыр чәдвәл вермәк дејил, билдијимизи демәк, тәчрүбәмиздән данышмаг, мүлаһизәләримизи сөјләмәк, дујдугларымызы һисс етдирмәк, нечә анладығымызы анлатмаг јолу илә көмәк едә биләрик.

Кәнч гүввәләрин газандығы мүвәффәгијјәт мүасир әдәбијјатымызын мөвчуд ирсинә, габагчыл классик ән'әнәләримизин бүнөврәсинә әсасланыр. Биз кәнчләрә фикримизи, мүлаһизәләримизи гәти, ајдын демәлијик. Јарымчыг мүлаһизәләр, «елә дә ола биләр, белә дә» кими формасыз төвсијәләр онлары тәрәддүдә сала биләр, онларда гејри-мүәјјән гәнаәтләр јарада биләр. Бәли, биз фикир вә мүлаһизәләримизи гәти, ајдын демәлијик. Лакин бу гәтилик мүтләг инандырычы дәлилләр, сүбутларла әсасландырылмалыдыр.

Ше'р јазан чаванлар арасында илһамла, исте'дадла әдәбијјата кәләнләр олдуғу кими, һәвәсә дүшүб кәләнләр дә вар. Доғрудур, елә бир тәнгиди термометр ичад олунмамышдыр ки, кәнчләрин поетик исте'дадыны өлчүб дәрәчәсини мүәјјән етмәк мүмкүн олсун. Адәтән, кәнчлик инсанын мөвчуд бачарыг вә исте'дадынын гүввәтлә үзә чыхдығы замандыр. Бу исте'дадын формалашыб тәчрүбә илә зәнкинләшмәси илләрлә сүрүр. Лакин илк ше'рләрини, һекајәләрини јазмыш, илк мусиги әсәрини бәстәләмиш, илк лөвһәсини чәкмиш кәнчләрдән

һəгиги истe'дада малик оланларыны көрүб сечмәк мүмкүндүр.

Һаггында бәһс етдијим кәнчләрин шe'рләри мәним диггәтими даһа артыг чәлб етмишдир. Онларын јарадычылығы биринчи нөвбәдә мәни јени шe'р проблеми нөгтеји-нәзәриндән марагландырыр. Бу шe'рләри охујанда дүшүнүрәм. Илләрлә көрүб јанындан кечдијим шејләр көзүмдә јени рәнкләрлә чапланыр. Бу шe'рләри охујанда өзүмү дахилән әввәл олдуғундан артыг зәнкинләшмиш һисс едирәм. Бә'зи деталлар көзүмдә бөјүјүр, јени мә'на кәсб едир. Онлар мәндә риггәт ја тәәссүф, һәсрәт ја үмид долу хатирәләр ојадыр. Әкәр шаир гардан јазмышдырса—гарда, ағачдан јазмышдырса—ағачда, көзләрдән јазмышдырса—көзләрдә нә исә бу вахта гәдәр дујуб дәрк етмәдијим, јени чаларлар, гохулар, рәнкләр дујур, көрүрәм. Мәнчә һәгиги поезијанын јолу будур. Һәгиги поезија инсанын мә'нәви аләмини ишыгландырыр, јашамаға, јаратмаға, дујмаға, севмәјә, мүбаризәјә јоллар көстәрир, бизә гүввәт верир.

Фикрәт Гоча, Фикрәт Садыг имзалары охучуларымыза танышдыр. Иса Исмајылзадә, Шамил Салманов, Әләкбәр Салаһзадә исә даһа кәнчдирләр. Бу чаванларын јазылары бир-биринә бәнзәмир. Онларын поетик ифадә васитәләри, дил бојалары, шe'рләринин ритмик нахышлары бир-бириндән ајрылыр. Бу, јахшыдыр. Онларын үмуми чәһәти јарадычылыг никаранлығы, ахтарыш вә мүасир шe'рин ән үмдә кејфијјәти олан поетик фикирдир. Бу, јахшыдан јахшыдыр. Мән бу кәнчләр сырасында Шамилин дә адыны чәкдим. Шамил һаггында вахты илә ајрыча бир мәгалә јазмышдым. Бурада онун јарадычылығындан хүсуси бәһс етмәк истәмирәм. Шүбһәсиздир ки, Шамил вә Шамил кими нечә-нечә истe'дадлы кәнч әдәбијјата тәсадүфи кәлмәмишдир.

Фикрәт Гочанын шe'рләриндә мәни севиндирән, бу шe'рләрин әксәријјәтиндә олан гүввәтли јенилик һиссидир. Онун «Хәзәр» адлы шe'ри вәзнли, гафијәли шe'рдир. Анчаг Фикрәт Гоча шe'ри вәзн, гафијә хатиринә јазмамышдыр. О, Хәзәрә бахыр, онун шаир гәлбиндән мүхтәлиф тәшбеһләр кечир, дујғулар бир-бирини әвәз едир, о, суларда дincәлән сәманын сејринә далыр. Сүкут ичиндә јатан дәниз бирдән далғаланмаға башлајанда «дедим ки, улдузлар үркүшәр инди» сәтри јараныр. Саһил ишыглары Хәзәрә дүшәндә «дедим далғалара од дүшәр инди» дејә шаирдә бир никаранлыг ојаныр. О бизим чох заман көрдүјүмүз вә көзәллијинә һејран галдығымыз Ајын ишығыны да јени тәшбеһлә бағлајыр.

Фикрәт Гочанын ән јахшы шe'рләриндә мәдәни бир шаирин, үрәји сөзлә долу (кәлмә јох, сөзлә) бир инсанын, нәјә исә мәһәббәт, нәјә исә нифрәт ашыламаг истәјән бир шаирин сәсини ешидирик. Бу сәс һәлә бәркијиб полад чинкилтисинә дөнмәмишдир. Бу сәсин хош аһәнки бә'зән гырылыр. Лакин бу сәс Азәрбајчан совет поезијасынын јени нәғмәләриндә өзүнә мәхсус бир јер тутмаға башлајыр. Фикрәт Гочанын шe'рләриндә хошбәхт бир сәмимијјәт, бир јапышыг, бир садәликлә бәрабәр, јығчам, тутумлу үмумиләшдирмәләр дә аз дејилдир. Онун тәшбеһләри, образлары фикрин ачылмасына хидмәт едир. О, Јер күрәсини нәһәнк бир «күл габына» дөндәрмәк истәјәнләрә гаршы гәзәбини билдирәндә бу тәшбеһин тутуму бизим көзләримиздә әзәмәтли бир мәнзәрә ачыр.

Поетик образын гијмәти ондадыр ки, охучуја јалныз конкрет бир тәсәввүр вермәклә битмир, өзүндән әввәл кәлән вә сонра давам едәчәк мәнзәрәләрин лөвһәләри һаггында да бизи дүшүнмәјә мәчбур едир.

Чох јахшыдыр ки, адларыны чәкдијим бу кәнчләр учу-бучағы олмајан, сичилләмә, кәлиши көзәл сөзләр, заһири фәлсәфәчилик јолу илә кетмирләр.

Имкан вә јеткинлик! Бәли, һәлә бу саһәдә онларын чәтин јохушлу, сәрт имтаһанлы, амансыз сынаглы јоллары вардыр. Буну онлар өзләри дә һисс едирләр. Һисс етдикләри үчүн дә башладыглары иши бүтүн чиддијјәт вә мәтанәтлә давам етдирмәјә һазыр көрүнүрләр. Бу јахшыдыр.

Фикрәт Садығын ән јахшы шe'рләри исә руһән чаван, еһтираслы, лакин сачына чох тез мүдриклик ағы дүшмүш адамы хатырладан шe'рләрдир. Биз чох заман кәнчләрдән данышанда нә исә сәсимизи бир аз ашағы салмағы, көрпә ушаг башы сығаллајырмыш кими јумшаг сөзләр ахтармағы мүнасиб билирик. Лакин кәнчләрдән, һәм онларын мүвәффәгијјәти, һәм дә нөгсан вә сәһвләриндән учадан данышмаг, гәти данышмаг, чидди данышмаг лазымдыр.

Иса Исмајылзадәнин шe'рләриндә поетик фикир ајдын, тә'сирли, конкретдир. О, һәјатын ади һадисәләринә шаир көзү илә бахыр, онларда чох шеј көрмәји бачарыр.

Иса көрдүкләриндән, дујдугларындан гибтә һисси ојадан поетик бир хәсисликлә данышыр. Сән инанырсан ки, кәнч шаир билдикләринин анчаг бир һиссәсини, мүһүм сајдығы һиссәсини охучуја јетирир. Исанын «Кечмиш јас» адлы ше'ри, мүһарибәләрин дәһшәтини инди баша дүшән, доғулдуғу заман «лајласыны топлар чалмыш» кәнчләрин дөјүш јолу кечмиш аталара, гардашлара миннәтдарлыг һисси илә долудур. Онун «Көбәләк» адлы ше'риндә һәссас бир гәлбин дөјүнтүләрини ешидирсән:

«Ај ана, кәндимиздән
Мәнә көбәләк кәтир,
Шеһли јухулу олсун,
Сәһәр гохулу олсун,
Јағыш гохулу олсун,
Күнәш гохулу олсун».

Әләкбәр Салаһзадәнин ше'рләриндәки лирик һисс, зирәк көрүш, сәмәрәли ахтарыш онун поетик исте'дадыны көстәрир. Онун «Чәрәк гохулу түстү» адлы ше'ри көзәл инсан һиссләринин поетик тәрәннүмүдүр. О, чөрәк гохујан түстүләрин зүлмәтә, еһтијача, гыша, сојуға тушланмыш бачалардан чыхдығыны дејәндә, биз адичә түстүнүн, чөрәк гохулу түстүнүн бизә нә гәдәр әзиз, кәрәкли олдуғуну јени бир гүввәтлә һисс едирик. Иса, Әләкбәр вә башгалары һәлә јарадычылыг јохушунун илк пилләләриндәдирләр. Лакин онлар һеч кәси, һеч нәлә тәкрар етмәк истәмирләр. Әкәр адларыны чәкдијим кәнч шаирләрин ше'рләриндә бу вә ја дикәр тә'сир дујулурса, бу тә'сир ше'рләрин зәнкин, орижинал бојаларында анчаг бир чизки, анчаг бир чалар кими дујулур.

Мәндән соруша биләрләр: јени јарадычылыға башламыш кәнчләр һаггында белә гијмәт онлары архајынлашдырмазмы? Јох! Һәгиги исте'дады олан адамлар дәгиг чиһазлара бәнзәјирләр. Бу чиһазлар артыг енержини гәбул етмәдији кими, һәгиги исте'дад саһиби оланлар да истәр тә'риф, истәр тәнгиддән анчаг лазым оланларыны көтүрүрләр. Мәним дедикләримдә исә һеч бир мүбалиғә јохдур. Фикрәт Гоча, Фикрәт Садыг, Шамил, Иса, Әләкбәр вә бир мәгаләдә һамысындан бәһс едә билмәдијим бә'зи кәнчләрин һәләлик чох олмајан ше'рләри белә бир никаранчылыға әсас вермир. Онларын ше'рләриндә көзә дәјән ајры-ајры дил нөгсанларынын, бә'зән бәдии зәрурәтдән доғмајан узунлуғун, бә'зән һәддиндән артыг габарыг ифадәләрин, охучуну гәсдән һејрәтә салмаг тәшәббүсләринин өтәри олдуғуна мән инанырам. Онларын ајры-ајры ше'рләриндәки поетик фикрин нисбәтән зәифлији бир пөһрәнин голлу-будаглы ағача нисбәтлә зәифлији кимидир. Бу—вахт кечдикчә зәһмәтлә, ирадә мөһкәмлији илә, поезијаја сәдагәтлә дүзәләчәк, јолуна дүшәчәкдир. Бу чаванларын тәгдирәлајиг арзулары—мәзмунлу, көклү, һәјати јениликдир. Бу јолда онлара уғурлар диләјәк!

СӘНӘТКАР ДОСТУМ

Биз сәнинлә бир аиләдә анадан олмушуг, анҹаг нәдәндирсә мән һәр заман сәни јашлы, узун бир өмүр јолу кечмиш чохдан, лап чохдан елә беләҹә көрүб белә таныдығым бир адам тәсәввүр едирәм.

Сәнин јаратдығын сәһнә образларыны хатырладыгда адама елә кәлир ки, о гәдәр мүрәккәб, чешид-чешид, зәнкин, рәнкли образлары јаратмаг үчүн бир инсан өмрү кифајәт дејил. Бу кениш диапазонлу, жанры, характери, фәлсәфи мәзмуну, һисс вә һәјәҹанлары зәнкин бир гамма тәшкил едән сәһнә гәһрәманлары јаратмаг, һәм дә узун илләр јашаја биләҹәк бир мәһарәтлә јаратмаға илләр, илләр, илләр кәрәкдир. Ахы, сән сәһнәјә өмрүн мүәјјән мәсафәсини кечдикдән сонра кәлмисән.

Бәс бунун сирри нәдәдир? Мәнҹә бунун сирри әсил һәгиги сәнәтин сирридир. Сәнәт һәјат вә һадисәләрин, инсан характеринин, һәјәҹан вә һиссләрин елә тәҹәссүмүнү верир ки, әсрләри саатлара, јүзләри, минләри тәкләрә, бөјүк бир аләми ҹанлы бир дамлаја сығышдыра билир. Сән белә сәнәтин јарадыҹысысан.

Отеллонун изтирабларыны, онун нәҹиб гәлбинин ән инҹә титрәјишләрини бизә чатдырдығын кими, миннәтовларын рәзил вә гејри-инсани һәвәс вә еһтирасларыны көзүмүздә гүдрәтлә ҹанландырмысан. Мән бу ики ролу јанашы гејд етмәклә, анҹаг сәнин актјор сәнәтиндәки бөјүк мәһарәтинә нүмунә кәтирмәк истәдим. Бу мисаллар бир дејил, ики дејил...

Сәһнәмиз сон илләрдә өз јарадыҹылыг јолунда мүәјјән дурғунлуг кечирир. Буну биз үрәк ағрысы илә дејирик. Сән бу сәһнәнин бөјүк јарадыҹыларындансан. Азәрбајҹан драм театры Совет Вәтәнимизин ән гүдрәтли јарадыҹылыг очагларындан олмушдур. Һамымыз сәһнәмизин шөһрәт вә адыны јүксәлтмәјә вар гүввәмизи вермәлијик. Сән габаг сырадасан. Азәрбајҹан, доғма халгымыз биздән јени-јени јарадыҹылыг икидлији көзләјир.

Өмрүнүн икинчи јарым әсри јарадыҹылыг гәләбәләри, зәфәр севинҹләри, кәркин әмәкдә, күлләр, чичәкләр ичиндә кечсин, гардашым, достум Әләскәр!

О ШАИРДИР!

Бу, үчүнчү дәфә иди ки, мән она раст кәлирдим...

Биринчи дәфә комсомолун 40 иллијинә һәср едилмиш нәғмә мүсабигәсинин мүнсифләр һеј'әти ичласында онун адына раст кәлдим.

Нәғмә мәтнләри ичиндә бири һамысындан артыг диггәтимизи чәлб етди. Бу долу ритмик мисраларын, мусигисиз белә бир нәғмә кими сәсләнән ше'рин мүәллифи кимдир? Бәлкә дә бу тәчрүбәли шаирләримиздән биридир. Мүәллифләрин анчаг девизләри бизә мә'лум иди. Әсил адлары исә бағлы зәрфләрдә биздән кизлин иди.

Бүтүн мүнсифләр һеј'әти бу нәғмәјә биринчи дәрәчәли мүкафат вермәји гәрара алды. Нәғмәнин һәм сөзләри, һәм дә мусигиси мүсабигәнин тәләбләринә ујғун кәлирди. Мүкафат һаггында гәрар гәбул етдикдән сонра бағлы зәрфләр ачылды. Биринчи мүкафат алмыш нәғмәнин мәтни Емил Меһдијевин иди. Емил Меһдијев! Бу ад мәнә таныш дејилди. Бәлкә дә гезетләрдә, журналларда дәрч едилән сајсыз ше'рләр ичиндә белә бир адамын адына да раст кәлмишдим. Лакин бу ад диггәтими чәлб етмәмиш, зеһнимдә из бурахмамышды.

Икинчи дәфә онун адына Нахчыванда кечириләчәк Јазычылар Иттифагы пленумуна һазырлашдығым заман раст кәлдим. Нахчыван јазычыларынын әсәрләрини көздән кечирәркән бир сыра јазылар ичәрисиндә бир ше'ри дә тәкрар-тәкрар охудум. Бу ше'рин мөвзусу јени дејилди. Бу, анаја һәср едилмиш кичик бир ше'р иди. Бу, поетик бир ихтира да дејилди. Лакин ше'рдә ифадә олунан дујғунун сәмимилији, тәбиилији, сөзләрин инсан

гәлбинә вердији һәрарәт ону башга ше'рләрдән ајырырды.

Аначан, үрәјим долмушдур јенә,
Дәрдләрә дәрмандыр сәнин әлләрин,
Аһ, нә меһрибандыр сәнин әлләрин.

Ше'рин алтында имза варды. Емил Меһдијев. Емил... нә исә ани бир фикир башымдан кечди. Мән бу ада һарадаса раст кәлмишәм. Һарада? Хатырлаја билмәдим. «Сәнин әлләрин» адлы бу ше'р онун мүәллифи һаггында этрафлы данышмаға лазымынча әсас вермәсә дә, һәр һалда бу кичик парчанын һәссас бир гәлбин, поетик бир дујғунун мәһсулу олдуғуну демәјә һагг верир...

Бу, үчүнчү дәфә иди ки, она раст кәлирдим... Көһнә достлардан бири телефон еләмишди.

— Бир чаван шаирлә јанына кәлмәк истәјирәм. Онун атасы да бизимләдир. Бујурун!—дедим.—Сәнинлә көрүшмәјә шадам, әлавә бир шаир дә кәләчәк, бу лап јахшы, һәм дә кәнч бир шаир, бу даһа көзәл, атасы да... Бујурун! Сонра өз-өзүмә дүшүндүм: атасы нијә?

Вә'дәләшдијимиз вахт гапынын зәнки чалынды.

Бу көһнә дост! Бу да јегин ки, онун атасыдыр. Бәс нә үчүн бу чаван белә горха-горха јеријир. Хош-бешдән сонра гонаглара јер көстәрдим, отурдулар. Кәнч шаир атасынын көмәји илә отурду. Әлиндәки дәфтәри вә јазылы вәрәгләри еһтијатла столун үстүнә гојду. Кәндән бахан елә зәнн едәрди ки, онун стол үстүнә гојдуғу дәфтәр, кағыз зәриф чиниддән гајрылмыш бир шејдир, әл вурсан сыначаг. Бир анлыг сүкут олду. Мән ортабојлу, сағлам, бир аз да долубәдәнли көрүнән бу кәнчин ушаг үзү кими мә'сум үзүндән бир нөгтәјә дикилиб галан көј көзләрини көрәндә бир анда һәр шеј ајдынлашды... Бу кәнч једди јашындан бәри дүнјанын ән көзәл не'мәтиндән—көз ишығындан мәһрум галмыш Емил Меһдијев иди. Онун үзүндә көврәк бир тәбәссүм варды. Елә бил ки, о өз инсан ирадәсини, инсан гәлбинин көзәлликләрини бир галхан кими тәбиәтин бу әдаләтсиз һөкмүнә гаршы гојдуғуну, јашамаг, јаратмаг, чәмијјәтимизин хејрли бир адамы олмаг әзминин гырылмадығыны һамыја билдирмәк истәјирди.

Бәлкә дә бу көврәк тәбәссүм онун гәлбиндә јаваш-јаваш баш галдыран бир үмидин илк чичәкләри иди. Узун илләр дәрин бир зүлмәт дүнјасына гәрг олмуш

Емил, инди јаваш-јаваш көрмәјә башлајыр. Доғрудур. һәлә бу көрмәк гүввәси дөрд-беш фаиздир. Лакин артыг дәһшәтли зүлмәт пәрдәси араланмыш, орадан думанлы бир шәкилдә дә олса Емилин һәрарәтлә севдији һәјатын чанлы мәнзәрәләри көрүнмәјә башламышдыр.

Ше'рләрилә таныш олмаға башладыг. Бир дәфтәрдә вә беш-он вәрәгдә јазылмыш әлли-алтмыш ше'р Емилин бир нечә ил әрзиндә јаздығы әсәрләрдир. Бунлар мөвзулары, һәчмләри, вәзнләри е'тибары илә мүхтәлиф олдуглары кими, өз бәдии дәјәрләри е'тибары илә дә мүхтәлифдир.

Чох риггәтли бир һалдыр ки, Емил ше'рләринин чохунда ишыгдан, күнәшдән, рәнкләрин аһәнкиндән, тәбиәт көзәлликләриндән, әлван мәнзәрәләрдән јазыр. Әкәр о, мусигидән сәсләрин аһәнкиндән, халларын зәрифлијиндән јазсајды, бу чох тәбии көрүнә биләрди. Бу, онун аләми, онун дујғуларынын пәрвазы үчүн бир имкан фәзасыдыр. Лакин бу илк бахышда беләдир. Ше'рләри охујуб дәриндән фикирләшәндә көрүрсән ки, бу ишыг, бу күнәш тәрәннүмү, бу рәнкләрин кизли аһәнки һагтында сөһбәт, онун рәнкдән-рәнкә кирән бүтүн бу чанлы аләми көрмәјә олан бөјүк һәсрәтиндән доғур.

О бәлкә дә бәнөвшәни, јасәмәни, лаләни лап ушаглыгда көрмүшдүр. Лакин онун һәссас гәлбиндә из салмыш бу чичәкләрин тәравәти, онларын доғурдуғу һиссләр јашајыр.

Јухудадыр чөл бајыр.
Сөјлә, көзәл бәнөвшә,
Нә тез ојанмысан сән?
Јарпаглар ачылмајыб,
Баһар һәлә кәлмәјиб,
Сән нијә тез кәлмисән?

Бәнөвшә чавабында дејир ки: әкәр о бүтүн күлләрлә, чичәкләрлә бир кәлсә, бәлкә дә она фикир верән олмазды. Унудулуб бир тәрәфдә галарды. Бу сөзләрә кәнч шаир чаваб верир. Көзәл бәнөвшә сән һаглы дејилсән.

Јүз чичәјин ичиндән
Ахтарыб тапар сәни,
Гәдир билән адамлар.
һәр чичәјин өз ады,
һәр мејвәнин өз дады,
һәр күлүн өз рәнки вар.

Емилин ше'рләри һамысы белә јығчам вә сәлигә илә ишләнмәмишдир. Онун әсас нөгсанларындан бири мәтләби узатмасы вә беләликлә, риторика ахынына уймасыдыр.

Онун көзәл ше'рләриндә белә бә'зән бу мәтләб узатмаг азары һисс олунур.

Биз Емилә бир чәһәти ачыг демәлијик. Кәнч гәләм јолдашымыз! Сән бә'зән тә'риф ешидирсән. Лакин о тә'рифләрин әсасы вә мән дејәрдим зијанлы нөгсаны орасындадыр ки, белә тә'рифләр конкрет олмадығы үчүн онлары истәдијин әсәрә аид едә биләрсән. Онлар үмумијјәтлә дејилмишдир. Демәк, онлар конкрет бир фактын доғурдуғу сәмими һиссин ифадәси дејилдир.

Буну јахшы дәрк етсән көрәрсән ки, јазылмыш вә мүчәррәд мәфһумларла долу олан ше'рләр дә беләдир. Сәнин бир сыра ше'рләрин белә јазылмышдыр. Сәнин «Тракторчу», «Фүзули», «Зәфәр бајрамы», «Хәзәр»ин белә ше'рләрдир. Бу ше'рләрдәки тәшбеһләр, ифадәләр јени олмадығы кими, бир мәзмун јығчамлығы да јохдур. Доғрудур, бу бир нөв үмумиләшмиш нөгсандыр. Белә риторик ше'рләрә јалныз чаванлар дејил, тәчрүбәли шаирләримизин дә јарадычылығында раст кәлмәк олар. Биз бә'зән риторика илә һәјәчанлы, кәскин публисистиканы гарышдырырыг. Бизим мүасир ше'римиздә мүчадиләчи, публисист руһ совет ше'ринин көзәл хүсусијјәтләриндәндир. Белә мүсбәт мә'нада, публисистиканы биз ше'рләримиздән гова билмәрик. Лакин риторика башга шејдир (публисистика өзү дә, стандарт шәклә салындыгда, үмуми мәфһумлары тәкрар етдикдә ән пис риторикаја чеврилир). Риторика о заман јараныр ки, јазычынын охучуја демәјә сөзү јохдур.

Емил чох јазыр. Бу јазылар гәлбин, руһун еһтијачындан доғдуғу заман јахшыдыр. Белә һалларда бу чох јазмаг, чох әсәр јазмаг мә'насында дејил, әсәр үстүндә чох ишләмәк, јүз дәфә өлчүб-бичмәк мә'насында анлашылмалыдыр. Доғрудур, һәр бир ше'ри мүтләг дәфәләрлә јазыб позмаг лазым дејил. Елә олур ки, јахшы бир ше'ри бир дәфә јазырсан, сонра онун бир веркүлүнү белә дәјишмәјирсән. Бу беләдир. Лакин әввәлә бу һәмишә белә олмур. Икинчи Емил кәнчдир. һәлә онун тәчрүбә газанмаг, пухтәләшмәк, сәнәткарлығын һеч бир стандарт өлчүјә јатмајан «сирләрини» өјрәнмәк үчүн чох јазыб-позмасы лазымдыр. Охучу суал верә биләр ки, бу

мүлаһизәләр һамысы өз јериндә, бәс һаггында јаздығын шаирин ше'рләри һаны? Онун јахшы әсәрләри һәгиги ше'р нүмунәси олан парчалары вармы?

Вар, бујурун:

Аначан јенә дә сәндән јазырам...
— Каш бир логман олуб әзизим сәни
Мин ил јашатмаға гадир олајдым.
Он ил аз јашајыб, сәнин өмрүнү
Бир ил узатмаға гадир олајдым.

Каш сән дарыханда, гүссәләнәндә
Пәнчәрән өнүндә бүлбүл олајдым.
Гаранлыг кечәдә, сән јол кедәндә,
Ај олуб гаршына шәфәг салајдым.

Сән гышда, пајызда јаз диләјәндә
Гаршыда чичәкли бир бағ олајдым.
Јајда исти сәнә күч еләјәндә
Башынын үстүндә будаг олајдым.

Сән күл истәјәндә дөнәјдим күлә
Сән су истәјәндә булаг олајдым.
Сән јел истәјәндә дөнәјдим јелә
Сән ишыг дејәндә чыраг олајдым.

Ше'р бурада битир. Доғрудур, бундан сонра ше'рин һәлә сәккиз бәнди дә вардыр. Лакин ше'рин ифадә гүввәти, онун мәзмунундан доған бој-бухуну, бурада тамамланмышдыр. Бундан сонра «Шаир олсајдым поемалар јазардым», «Әдиб олсајдым итирмәдән вахты романлар јазардым сәнин шә'нинә» артыгдыр.

Емилин јахшы ше'рләри, чошгун һисс вә көзәл ифадәләри, сәлис дили, ахычы формада олан бир сыра ше'рләри вар. Емилин Бакы һаггында јаздығы бир ше'р дә өзүнүн форма орижиналлығы вә ифадә тәравәти илә диггәти чәлб едир.

О, Вәтән һаггында, ајры-ајры бөјүк сәнәткар һаггында, зәһмәт, сүлһ, көзәлләр һаггында ше'рләр јазмышдыр. Емил һәјаты, идракы, өз дујғу вә һәјәчанлары е'тибары илә лирик бир шаирдир. Ичтимаи темаларда јаздығы заманда да бу хүсусијјәтини итирмир. Онун лирикасында өзүнә мәхсус бир зәрифлик вардыр.

Лакин јери кәләндә Емил өз Вәтәнинин, халгынын адындан кур сәслә дә даныша билир:

Зүлмәтләри, әнкәлләри јарыб кечир сүлһ гатары
Бу гатарын әсрләри далда гојан сүр'әти вар.

Емил ше'р техникасыны јахшы билир. О, һечанын мүхтәлиф формаларындан, әруздан истифадә едир, гошма, рүбаи, мүхәммәс, додагдәјмәз дә јазыр. Онун дили емосионал вә мүәллифин јашына, јарадычылыг тәчрүбәсинә көрә зәнкиндир. Анчаг кәнч шаир ишләнмиш формалара алудә олмамалыдыр. Шүбһәсиз, поетик исте'дада малик олан бу кәнчә, јени орижинал јоллар ахтармагда даһа инадлы, даһа артыг чалышмағы төвсијә етмәлијик.

Мән инанырам ки, Емил бу күн һәссас шаир гәлбинин көзү илә көрдүјү вә дузлу, сәмими ше'рләриндә тәрәннүм етмәјә чалышдығы һәјаты јахын заманларда өз көзләри илә даһа ајдын көрәчәкдир. Онун көзләриндән зүлмәтин пәрдәси тамам галхачаг, онун һәјаты даһа ширин, даһа фәрәһли, онун ше'рләринин мәзмуну даһа зәнкин, даһа дәрин вә мүхтәлиф олачаг. Бу ше'рләрин форма көзәллији дә даһа артыг бүллурлашачагдыр. О, шаирдир!

ШӘРӘФЛИ ҺӘЈАТ

Бүлбүл вәфат етди. Бөјүк бир сәнәткар, көзәл бир инсан арамыздан кетди. О, халга, Вәтәнә борчлу кетди. Соруша биләрсиниз нијә? Јашыл, мави рәнкләр дүнјанын әлванлығы ичиндә ән кениш вә чох јајылмыш рәнкләр олдуғу кими Азәрбајҹан вокал сәнәтиндә Бүлбүлүн әвәзсиз вә тәкраролунмаз јарадыҹылығы ән чох вә кениш јер тутан сәнәт нүмунәсидир. Бу доғрудур. Лакин Бүлбүлүн өмүр јолу белә вахтсыз битмәсәјди, о, һәлә нә гәдәр јени, көзәл, тәравәтли, гәлбимиздә ән үлви һиссләр ојадан нәғмәләри инсан тәсәввүрүнү һејран гојан сәнәткарлығы илә Азәрбајҹан инҹәсәнәтини зәнкинләшдирәҹәкди. О, нә гәдәр гијмәтли төһфәләри синәсиндә апарды. Тәсәллимиз бир будур ки, халгына, Вәтәнинә гәлбинин бүтүн һәрарәти, истедадынын бүтүн гүввәти илә хидмәт етмиш Бүлбүлүн ады нәҹиб, бөјүк сәнәткарларымызын унудулмаз сырасында әбәди галаҹагдыр. О, гијмәтли сәнәткар, әзиз достумуз иди. Бүлбүл кетди. Онун севдији, фәдакары олдуғу бағы горујаг. Вәтәнимизин јени бүлбүлләринин сәси бу бағдан кәсилмәсин.

Сәнәткар өлмүр, о, халгын мә'нәвијјатында бу күн јашајыр, сабаһ да јашајаҹагдыр. Бу, бөјүк бир һәгигәтин һөкмүдүр.

ШАИРЛИК ҸИДДИ СӘНӘТДИР

Һөрмәтли Илтифат. Ше'рләринизи охудум. Әкәр јазмаг һәвәси сиздә мөһкәм бир инам вә ирадәјә бағлыдырса, өтәри бир һәвәс дејилсә, мән сизә уғур олсун дејирәм...

Сиз ше'ринииздә мүәјјән бир фикир ифадә етмәјә чалышырсыныз. Бу јахшыдыр. Лакин «Кәндимизә дөнмүшәм», «Јол саланлар», «Нәнәм намаз гылыр», «Јағыш јағды», «Талыш дағларына», «Фикирләшди» адлы ше'рләриниздә фикир бәситдир. Гафијә, вәзн хатринә сөз узадылмышдыр. Ше'рин мүһүм хүсусијјәтләриндән олан образлы тәфәккүр зәифдир.

Бир-ики мисал. Сиз намаз гылан нәнәнизин, куја өзү дә билмәдән, торпаға сәҹдә етдијини сөјләјирсиниз. Бурада поетик фикир әвәзинә ујдурма «фәлсәфәчилик» вардыр.

Мә'лумдур ки, бүтүн намаз гыланлар јерә, торпаға әјилирләр. Әкәр сән нәнәнин намазына, онун сәҹдәләринә башга чүр мә'на вермәк истәјирсәнсә буну тапмаг, јаратмаг, ифадә едә билмәк лазымдыр.

Тапмаг. Тапыланы бәдии формасында ифадә едә билмәк. Ше'рин, сәнәтин әсас мәғзи будур. Көтүрмәк, мәнимсәмәк, гурашдырмаг јох, тапмаг, мәһз тапмаг. Мөвзуну кәрәк тапасан. Онун ифадә формасыны тапасан. Бу мөвзуда ифадә етмәк истәдијин идејаны кәрәк тапасан. Бурада, сәни никаран гојан, гәлбиндә чырпыныб сәнә раһатлыг вермәјән идејанын, мөвзунун ифадә формасыны тапасан кәрәк.

Сөзү ишләдәндә елә ишләтмәк лазымдыр ки, о артыг көрүнмәсин, вәзн, гафијә еффект хатиринә дејил, фикир

вә hиссләри ифадә етмәк үчүн кәрәкли, јарарлы, зәрури олсун.

Бир нәғмә вардыр, ону радиода тез-тез охујурлар. Орада белә ифадә вардыр: Чөлләри, дүзләри чана кәтирән биз. Мүәллиф чана кәтирмәк сөзүнүн мә'насыны доғру дәрк етмир. Чана кәтирмәк ифадәсинин анчаг бир мә'насы вардыр: тәнкә кәтирмәк. Чанландырмаг исә башга шејдир.

Сәнин ше'рләриндә дә буна бәнзәр ифадәләр вардыр.

Јени тәшбеhләр ахтар. Күнәш, ај, улдуз, баhар, лалә әсрләрлә сајсыз-hесабсыз шаирләр тәрәфиндән ишләнмиш, јәгин ки, јенә дә ишләнәчәкдир. Һеч кәс бу сөзләри вә јүзләрлә белә сөзләри ишләтмәк олмаз,—дејә hөкм вермәмиш вә вермәјәчәкдир. Ән чох ишләнмиш сөз белә јени дүзүмдә бу вахта гәдәр бизә мә'лум олмајан чилаларла парлаја биләр, тәравәтли көрүнә биләр. Буну да тапмаг лазымдыр.

Мән истәјирәм сән биләсән ки, кәнардан hамар көрүнән сәнәт јолунун ениши-јохушу, чухурлары вардыр. Бу јолу сәнәтә сәдагәтлә кетмәк, инадла зәhмәтә гатлашмаг, сәндән әввәл јашајыб јаратмыш сәнәткарларын hәјат јолуна, јарадычылығына бәләд олмаг лазымдыр.

Анчаг о заман јаз ки, халга демәјә сөзүн вар. Фикирләр, дујғулар сәни раhат гојмур. Кичик олса белә, бир кәшфин вар. Јохса јүз мә'лум ше'рә бир мә'лум ше'р дә әлавә етмәк нәјә кәрәкдир. Таныш олдуғум ше'рләрин сәндә исте'дад олдуғуну көстәрир. Бу исте'дад фитридирми, онун гида алдығы чешмә hәјатдырмы—hәләлик буну дејә билмәрәм.

Һәјатда елә олур ки, бир нечә јахшы ше'р, ја hекајә јазмыш адам кет-кедә јарадычылыгдан сојујур, өзүнә башга сәнәт сечир. Бу нә чинајәт, нә гәбаhәтдир. Һәјат јолуну доғру сечмәк үчүн мүәјјән бир заман лазымдыр. Ким hәгиги јолуну тез тапырса, даhа артыг мүвәффәг олур, инсанлара онун фајдасы даhа чох дәјир.

Гәлбинлә баш-баша галмагдан горхма. Лакин истәк вә арзуларыны, мәгсәдини hәјатда инсанларла үнсијјәтдә дә јохла, көрсән ки, ше'р hәвәси, јарадычылыг ешги үстүн кәлир, јаз, јарат; унутма ки, сәнәтин шәрәфли вә чәтин јоллары, чидди имтаhанлары вардыр. Көндәрдијин ше'рләрин ичиндән бунлары сечдим. Бурадакы бә'зи ифадә вә сөзләри дәјишмиш көрәндә онлары да мәктубумун бир hиссәси кими гәбул ет.

ШАИР ҺАГГЫНДА БИР НЕЧӘ СӨЗ

Јағыш јағыр. Күнәш доғур. Күләк әсир. Гыш кедир. Јаз кәлир.

Бүтүн бунлар бизә ади көрүнүр. Чох заман күндәлик ишимиз, гајғы, мараг вә никаранлығымыз ичиндә тәбиәтин бу hадисәләринә иснишир, онларын тәкрар олунмазлыгларыны дәриндән дәрк етмирик.

Јағыш—јағышдыр, јаз—јаз, күнәш—күнәшдир, күләк—күләк. Ушаглыгдан белә көрмүшүк, белә дујмушуг, буна алышмышыг.

Доғрудур, бә'зән бу бир-бирини әвәз едән фәсилләрин нахышы, рәнки, әтри, гүввәти бизи hејран едир. Биз онларын тә'сирини узун заман унутмуруг. Анчаг адәтән, бизи әhатә едән, јахынымызда баш верән, hәр күн көрдүјүмүз, ешитдијимиз мәнзәрә вә hадисәләрә бир нөв вәрдишли олуруг.

Кәлин, диггәтимизи топлајыб јағыша, адичә јағыша бахаг. Онун булуддан јерә енмәсиндә, бә'зән күнәшин чәпәки телләриндә рәнкдән-рәнкә кирмәсиндә, торпаға төкүлүб соврулмасында, даша дәјиб чылдыр-чылдыр дағылмасында, јарпагларда, пәнчәрә шүшәсиндә, үзүмүздә, палтарымызда киләләнмәсиндә нә гәдәр мараглы, hејрәтли, тәкрарсыз, нәhајәтсиз чаларлы көзәллик көрәрик.

Мән Зејнал Чаббарзадәнин ше'рләрини охујанда белә јанашылыг, белә бир охшарлыг дујурам.

Биз адәтән Зејнал Чаббарзадәни мүасир шаирләримизин орта нәслинә мәхсус исте'дадлы бир шаир кими танıјырыг. Онун ше'рләрини охујур, севинир, кәдәрләнир, hәрдән тәәссүфлә буну даhа поетик ифадә етмәк

оларды — дејә ајры-ајры вәрәгләри һәјәчансыз чевиририк...

Бу, адәт етдијимиз, јарадычылыгына өз фикри, зөвги аләмимиздә мүәјјән јер ајырдыгымыз Зејналдыр.

Лакин, шаирин јарадычылыгына белә әлагә бә'зән фикри әталәтдән догур. Бә'зән дә адәтин консерватизминдән кәлир. Биз шаири танıјырыг, онун гәләминә бәләдик, онун үфүгләри, јүксәлиш имканлары һаггында илләрдән бәри формалашмыш тәсәввүрүмүз вар.

Мән Зејнал Чаббарзадәнин јени китабыны хүсусилә бу китабдакы бир сыра ше'рләрини охујандан сонра белә бир гәнаәтә кәлдим ки, Зејнал поетик имканларыны хәсисликлә ачан вә һәлә бүтүнлүклә ачмамыш бир шаирдир. Онун елә ше'рләри вардыр ки, шаирин јолу, үмуми ше'р јарадычылыгымызда тутдугу мөвге, онун әдәбијјатымыза кәтирдији сәрвәт һаггында вар сәсимизлә данышмаға бизә һагг верир, даһа доғрусу, буну етмәјә борчлу олдугумузу тә'кидлә бизә хатырладыр.

Зејнал Чаббарзадә 25 илдән артыгдыр ки, поезијанын чәтин, шәрәфли јолларында ирәлиләјир. Бу јолда онун мүвәффәгијјәтләри аз олмамышдыр. Онун дилләрә дүшмүш нәғмәләри, маршлары, кениш кәнч охучулар тәрәфиндән севилә-севилә охунан ушаглара үнванланмыш ше'рләри, лирик миниатүрләри, јахшы поемалары вардыр. Бу јолда шаирин бүдрәмәләри, мүвәффәгијјәтсизлијә уградыгы да олмушдур. Бурада тәәччүблү бир шеј јохдур. Јүјүрән јыхылар. Инди белә онларла китабын мүәллифи олан Зејналын һәлә дә бә'зи ше'рләриндә көһнә образлара, чох ишләнмиш тәшбеһләрә, бәдии тә'сир күчүнү итирмиш сөзләрә раст кәлмәк олур. Лакин јахшыдыр ки, белә һаллар олса-олса галыглардыр. Бунлар ипи гырылмыш көһнә мунчуглара бәнзәјир. Јумаланыб, күнчә-бучаға гысылыб сон күнләрини кечирирләр.

Зејналын елә ше'рләри вар ки, фикри ифадә тәрзи, образ силсиләси е'тибары илә тәзә дејил. Лакин сәмими, садә, үрәјәјатандыр. Мә'лум һиссләри хүсуси бир риггәт вә меһрибанлыгла јенидән ојадыр. «Арзулар» белә ше'рләрдәндир. Интимдир, чәрчивәси мәһдуддур. Ше'рдә ифадә олунан һисс, фикир бизә танышдыр. Лакин бурада бир Зејнал чалары, мәһз шаирә мәхсус интонасија да вардыр ки, о ше'ри адилик вә үмумилик гәлибиндән чыхарыр. Бурада инсан сәадәтинин гырылмаз телләрлә бир-биринә баглылыгы, лакин локал хошбәхтлијин һарада исә, кимин гәлбиндә исә бир ағры, бир инчик, бир көјнәк шәклиндә экс-сәда верәчәји фикри, кениш мә'нада инсан сәадәтинин, инсанлыг сәадәтиндән ајры ола билмәјәчәји фикри, јени олмаса да һәр дәфә әсил сәнәткар гәләми алтында јени ифадәсини тапа биләр.

Зејнал Чаббарзадәнин бу күнкү шаирлик мөвгејини мүәјјән едән, онун һәгиги илһам, јарадычылыг пафосу, поетик һәјәчанла јазылмыш кәскин үмумиләшдиричи фикирләр ифадә едән ше'рләридир.

Зејналын ше'рләриндән бир чоху өз-өзлүјүндә нәғмәдир. Онлар санки, сөзләрин аһәнки, сәсләрин дүзүм сығалы илә бәзәләнмишдир.

Зејналын «Кедирик» сәрлөвһәли ше'ринин бәндләри белә гуртарыр:

> «Биз суларын синәсиндән
> Од алмаға кедирик.
> Даһа күчлү чыл-чыраглар
> Јандырмаға кедирик».

Диггәтлә бахылса бурада гафијә принсипи дә позулмушдур, «ал», «јандыр». Лакин охучу ше'рин үмуми аһәнкиндә буну һисс етмир—ше'р бир нәғмә кими сәсләнир.

Бунунла бирликдә Зејналын мәһз нәғмә кими јазылмыш ше'рләри дә чохдур. Бу нәғмәләри тојда, бајрамда, јығынчагда, сәфәрдә кәнчләр, јашлылар, оғланлар, гызлар охујурлар.

Шәһәр-шәһәр, өлкә-өлкә кәзмиш, додагдан-додаға, дилдин-дилә кечмиш мүхтәлиф халгларын «өз» нәғмәси олмуш «Сүрәјја»ны хатырлајаг.

Бу нәғмәнин тез бир заманда бу гәдәр кениш јајылмасында сөзүн бөјүк пајы вардыр. Шүбһәсиз, нәғмәнин аһәнкли, диләјатан, гулаға хош, үрәјә доғма мусигиси онун шөһрәтиндә аз рол ојнамамышдыр. Лакин нәғмәнин сөзләри илк әсас кими мусигинин аһәнкини, бәстәсини гидаландырдыгы кими нәғмәнин бу гәдәр кениш јајылмасында мүһүм амил олмушдур. Бурада сөзләр јеканә мүмкүн олан јерини тутмуш, дахили бир аһәнклә бир-биринә бағланмыш олдуғундандыр ки, нәғмә бу гәдәр охунаглы олмушдур. Зејнал бизим нәғмә јазан шаирләримиз арасында биринчи сырада јер тутанлардандыр.

Ше'рдә сөзү јериндә ишләтмәк, һәр сөзә күчүнә көрә мә'на јүкү вермәк вә лазым қәлдикдә сөзүн дахили енержисини, нитим јајларыны ачыб, ону там күчү илә сәсләндирә билмәк бөјүк мәһарәтдир.

Бу чәһәтдән Зејналын бир ше'риндән көтүрүлмүш бу мисал фикрими даһа ајдын ифадә едә биләр.

«Һәјат верәк» ше'риндә мүхтәлиф рәнкли күлләрдән бәһс едәрәк шаир јазыр:

Бири дејир дәрәк јара көндәрәк.
Бири дејир гопараг јаса апараг.

Бу сөзләр фикрин ифадәси үчүн сечилмишдир. Онларын јаратдығы әјани тәсәввүр һадисәләрин дахили маһијјәти илә ујушур.

Јаса апарылан күлләр, инсан өмрү кими өз мүһитиндән, һәм будаг, һәм көкләри арасындан гопарылыр. Мәһз гопарылыр. Бурада адамын көзүнүн габағына үчүрүлән, мәһв едилән бир варлыг, чәнкә-чәнкә јолунан сач, көтүјүндән гопарылмыш бир ағач кәлир. Бу габа, амансыз бир әлин һәрәкәтидир.

Лакин јара көндәрилән күл! Бу гопарылмамалы, дәрилмәли, үзүлмәлидир. Бурада һеч бир габалыг, сәртлик ола билмәз. Белә олса һиссин зәрифлији, гәлбин һәјәчан чырпынтысы, аһәнки итә биләр. Сөз сечмәк, ону јеринә гоја билмәк сәнәткарлығын мүһүм хүсусијјәтләриндәндир.

Инсан вар јүз јашар, јүз әлли јашар
Јүз или мә'налы беш күнә дәјмәз».

Бәли, беләләри дә вар.

Бакы һаггында чох ше'р јазылыб. Бунларын ичиндә јахшылары да вар, зәифләри дә. Зејналын «Ичәри шәһәр» ше'ри дә Бакыја, онун «Ичәри шәһәринә» һәср едилмишдир.

Бу ше'р хатирәләр, хәјали екскурсијалар, конкрет деталларла зәнкиндир. Ше'рин бөјүк бир һиссәси һөкмдарла ме'мар һаггында мә'лум әфсанәнин вариантыдыр. Ше'рин күчү вә көзәллији бурада дејил. Мәнә елә кәлир ки, бу һиссә ше'рдә артыг вә ганунсуз јер тутмушдур. Бу мәним шәхси фикримдир. Бәлкә дә һаглы дејиләм. Бу фикримдә исрар етмирәм. Онун доғрулуғуна инанмадығым үчүн јох, ше'рин мәнә даһа принсипиал, јени вә

гијмәтли көрүнән әсас, һәлледичи маһијјәтиндә бу парчанын мүһүм јер тутмадығы үчүн.

Зејнал бу ше'риндә Ичәри шәһәрдән данышыр. Лакин онун поетик тәфәккүрү, гала диварлары арасына сығышмыш Ичәри шәһәрлә мәһдудлашыб галмыр. Шаир Бакынын бу гәдим парчасында бүтүн өлкәни, онун шәрәфли тарихини, севинч вә кәдәрини көрүр. Шаир инди јашадығы јени, көзәл бинаја әл јазмалары, дост мәктублары, ше'р китаблары илә бәрабәр өмрүнүн узун илләрини гојнунда кечирдији Ичәри шәһәрин әзиз хатирәләрини, унудулмаз образларыны да апармышдыр. О бу хатирәләри вәрәгләјир.

Орда ки, бешик асмыш,
лајла сөјләмиш анан;
Чыхармы һеч инсанын
баба јурду јадындан.

Хәјал ону узаглара чәкиб апарыр. Бу узаглар она гәлбән јахын, доғма олан јерләрдир. Күр, Араз саһилләри, Ләнкәран, Губа вә бу кими Азәрбајчан торпағынын шаирин хәјалына мунис олан бучаглары кәлиб онун көзләриндән кечир. Шаир Ичәри шәһәрин сакини олуб, вәтән, өлкә мәфһумуну бу мәһдуд даирәјә салмаг фикриндә дејилдир. Ше'рин бу чәһәтдән принсипиал әһәмијјәти вә мә'насы вардыр.

Јерли, рајон «патриотизминә» гаршы, бу ше'р бир иттиһамнамә кими сәсләнир.

Саһәси о гәдәр дә бөјүк, әһалиси о гәдәр дә чох олмајан, һәлә чох јарысы—көзү һәсрәт, үрәји нискил долу оғуллар, гызларын јухусуз кечәләринә бешик, көз јашларына ана јајлығы, үмидләринә сығнаг олан бир торпағы — Азәрбајчаны бу рајон, бу кәнд чамааты, һәтта филан рајон халгы дејә надан-надан бөлүшдүрән, бирбиринә гаршы гојан өз јерлимиз, елоғлумуз дејә «өзүнүнкүнү» «башгасындан» үстүн тутан, хырдачылыглара бәдии көтәк олан бу ше'рин тәрбијәви әһәмијјәти чохдур.

Вәтән бөлүнмәздир. Бүтүн советләр вәтәниндә Азәрбајчан гардаш республикалар аиләсиндә өз дөвләт бајрағы, дөвләт сәрһәди олан бир республикадыр. Чәнубшәргиндә Хәзәрин раһатсыз сулары, шималы гарлы Гафгаз дағларынын күнәшдә сыјрылмыш гылынч кими парлајан ашырым охарлары, чәнуби Саваланын гарлы

сирвәләриндән кәлән меһрибан меһлә синәси далғаланан дүзәнләр—Азәрбајҹандыр. Шаир гүрур һисси илә јазыр:

Азәрбајҹан елимдир;
Бакы јувам мәсканим.
Килавары, хәзриси
нәғмәм, сәсимдир мәним.

Бабам көз јашы төкдү,
ахан Күрә, Араза.
Јүз илләрлә јашарам,
Дәрја кими чошарам.

Кәпәздән кәлән күләк
телләрими дараса,
Мәнә вүгар кәтирир
о башы гарлы дағлар.

Үрәјимдә Шушанын
бүз һавасы һәр ан вар.

Шаири гырылмаз телләрлә Азәрбајҹан торпағынын дағларына, дүзләринә, чајларына, Хәзәринә, гәдим вә јени шәһәрләринә, инсанларына бағлајан вәтән мәһәббәти, халг мәһәббәти мүгәддәсдир. О, Бакыда отуруб Кәпәзи, Шушаны хатырлајыр.

Бу һаман Шушадыр ки, нағылларымызда, дастанларымызда ады дилдән-дилә дүшән икидләринин нә'рәси, атларын нал сәси, тарихин узагларындан бу күнә гәдәр курлајыб кәлән доғма Гарабағын габарыг синәсиндә, бир пәһләван галханы кими әср-әср сәрт вә сарсылмаз дајанмышдыр. Бу һаман Шушадыр ки, Вагифин ојнаг мисралары, Натәванын кәдәрли наләси, Үзејирин өлмәз мусигисиндә сәсләнән илк халлар орада јаранмыш, Бүлбүлүн даг булағы кими тәмиз чәһчәһләри орада чағлајыб дөрд бир јана јајылмышдыр. Бу һаман Шушадыр ки, јаделли ишғалчыларла вурушан вәтән оғулларынын онун сәрт гајаларында, һәлә дә ајаг изләри, дәрәләриндә галибијјәт нәғмәләринин әкс-сәдасы вар.

Бу совет Азәрбајҹаны, гызылбајраглы вәтәнимиздир. Шаир бу вәтәни онун бу күнүнү вә кәләҹәјини тәрәннүм едир, онун зәнкин тарихи гаршысында баш әјир.

Шаир Зејнал јарадычылығынын ән мәһсулдар дөврүндәдир. О, ше'рдән ше'рә, әсәрдән әсәрә поетик гәләмини даһа сәрраст, даһа мәһарәтлә ишләдир.

Мән инанырам ки, Зејнал достумуз јени, даһа көзәл, даһа камил, даһа еһтирaслы, јени формалы, јени сөзлү ше'рләри илә бизи узун илләр чох севиндирәҹәкдир.

ГӘЛӘБӘ ЈОЛЛАРЫ ИЛӘ

ЈАЗЫЧЫНЫН ГЕЈД ДӘФТӘРИНДӘН

1958-чи ил, јанварын дөрдү, Ленинград, Киров адына Дөвләт Опера Театрынын кениш салону. Ијнә атсан јерә дүшмәз.

Мусигинин илк сәсләри салону дәрин бир сүкута гәрг едир. Сәһнәнин даими, ағыр, зәрли пәрдәси галхмышдыр. Лакин бу күнкү тамашаја мәхсус пәрдә—үзәриндә Африка сәһраларынын гајнар гум далғалары кими көл-көл ишыг золаглары титрәјән бәнөвшәји пәрдә һәлә сәһнәнин сирләрини тамашачылардан кизләјир.

Телләрин, дилләрин шаһа галхан фыртынасыны гүдрәтли бир аһәнк чиловлајыр. Санки саһилләри гамчылајан көпүклү далғалар өз јатағына кирир. Ағыр ләнкәрлә сакитләшән мусиги ләпәләринин бир гадын сәси јарыр. Бу сәсдә үмид, кәдәр, мәтанәт, изтираб бирләшмишдир. Онун амиранә, чағырычы аһәнки мүбаризә вә гәләбә руһи илә долудур. Бу сәс әдаләтсиз бир дүнјада, өмрү мәшәггәтлә долу инсанлары илдырымлы јоллара, азадлыг вә сәадәт уғрунда мүбаризәјә чағырыр.

Мусигинин, үрәкләри дәрин бир һәјәчанла долдуран гүдрәтли аһәнки, онунла һәмаваз јүксәлән гадын сәси бүтүн фикри-хәјалы бир истигамәтә, бөјүк бир инсан фаҹиәсинин кәдәрли, ваһимәли олдуғу гәдәр дә әзм вә мәтанәтлә долу дүнјасына јөнәлдир.

Тамашанын кәркин бир интизарлыгла башлајан илк дәгигәләрдән, арасы кәсилмәјән курултулу алгышларын салону титрәтдији сон дәгигәләринә гәдәр, зүлм вә әсарәт алтында инләјән гара вә гарашын гардашларынын

сəадəти уғрунда мүбаризə апаран гəһрəманларын нечə изтираб вə ишкəнчəлəрдəн кечиб, илдырымлы јолларла гəлəбəјə, азадлыға доғру кетдиклəрини көрүр, ешидир, бүтүн варлығыила дујурсан. Көзлəримизин гаршысында вəрəг-вəрəг чеврилəн һəјат сəһифəлəри кетдикчə кəркинлəшир, дəһшəтли бир фачиəјə чеврилир. Мусигинин мə'налы, зəнкин дили, рəнкин унудулмаз нахышлары, ифадəли һим-чимлəр (пантомима), бизə инсан севинчи мəһрумијјəт вə зəфəрлəрини сонсуз бир тə'сир гүввəси илə нағыл едир.

Мусигинин чағлајыб кедəн ахыны фикри-хəјалы өз ғојнуна алыб узаг бир алəмə—инсан шəрəфинин тəһгир олундуғу мүстəмлəкə өлкəлəринə апарыр. Бу, елə бир алəмдир ки, орада азад мəһəббəт тə'гиб едилир. Хош арзулар, јүксəк əмəллəр «ганун» мəнкəнəсиндəн чан гуртара билмир. Бу елə бир алəмдир ки, орада инсанлар лəјағəтлəринə, һəрəкəтлəринин көзəллијинə, арзу вə əмəллəринин һуманизминə, чəсарəт вə мəтанəтлəринə көрə дејил, анчаг дərилəринин рəнкинə, ирглəринə көрə ики јерə ајрылырлар: һəр һүгуга малик олан аглар вə һəр һүгугдан мəһрум олан рəнклилəр.

Чəнуби африкалы јазычы Питер Абрахамсын мəшһур «Илдырымлы јолларла» романындан бизə таныш олан адамлар мусигинин инсан гəлбиндə бир һејранлыг, бир нəчиб гүрур доғуран гүдрəти илə јенидəн көзлəримизин гаршысында чанланырлар.

Бу көзəл мусигинин, бу күн јарадычылығы илə фəхр етдијимиз бир азəрбајчанлы бəстəкар тəрəфиндəн јазылмыш олдуғу гəлбимиздəки нəчиб гүрур һиссини гат-гат артырыр.

1938-чи ил јанвар ајы јадыма дүшүр. Азəрбајчан инчəсəнəт усталары, јүзлəрлə кəнч гыз, оғлан бөјүк бир һəвəслə өлкəмизин пајтахты Москвада кечирилəчəк инчəсəнəт онкүнлүјүнə һазырлашырлар.

Мүасир мусигимизин мүдрик атасы, бөјүк бəстəкарымыз Үзејир онкүнлүк консертлəриндə нүмајиш етдирилəчəк ајры-ајры нөмрəлəри диггəтлə нəзəрдəн кечирир. Онларын форма вə мəзмунуну дөнə-дөнə јохлајыр, лазым кəлəн јерлəри тəсһиһ едир, мəслəһəтлəр верирди.

Програма дахил едилмиш əсəрлəр ичəрисиндə «Үрəк нəғмəси» адлы бир маһны да варды. Бу маһныны һəлə али мусиги тəһсилини битирмəмиш бир кəнч јазмышды.

Онун адына, нə əлван рəнкли афишаларда, нə көзəл кағызда чап олунмуш програмларда раст кəлмəк оларды.

Көзүндə ири сүмүк ејнəк, далғалы галын гара сачлары дала дараимыш, ортабојлу бу чаван Азəрбајчан Дөвлəт Филармонијасынын гыш салонунда арха сыралардан бириндə отурмушду. Сəһнəдə оркестр вə хор онун нəғмəсини ифа едирди. Чаванын үзүндə бир һəјəчан вə тəлаш көрүнүрдү. О, хəфиф бир титрəјиш дујулан əли илə папиросуну јандырыр, лакин чəкмəји унудур, бир гəдəр сонра јенидəн јандырырды. Һəрдəн чешмəјини чыхаранда онун үзүнүн ифадəси бирдəн-бирə дəјишир, көрпə ушаглара мəхсус көмəксиз бир һал алырды.

Бу, онун илк бөјүк имтаһаны иди. Нəғмəнин орижинал бир тəрздə јазылдығы, онун Азəрбајчан милли авазларынын јени формада ишлəнмиш, мүасир мусиги мəдəнијјəтинин техники наилијјəтлəри илə зəнкинлəшмиш бир əсəр олдуғу һамыны севиндирди.

Бахыш гуртарандан сонра Үзејирбəј мүəллифи јанына чағырды. Онун əлини сыхды вə «бала, мəн көрүрəм, сəн əмəлли-башлы бəстəкар олачагсан» деди. Бəрин сəнəт јолларында ағармыш, тə'рифи севмəјəн гочаман бир сəнəткар тəрəфиндəн дејилəн бу сөзлəр чаван бəстəкарын ишинə верилəн бөјүк гијмəт иди. Дəрин бир һəјəчанла бу сөзлəри динлəјəн, инди ады јалныз Совет Иттифагында дејил, дүнјанын нечə-нечə өлкəсиндə шөһрəт тапмыш, бизим вəтəн оғлу Гара Əбүлфəз оғлу Гарајев иди.

Гаранын јени «Илдырымлы јолларла» балети бөјүк бир һəгигəти, бүтүн гəтијјəти илə тəсдиг етди ки, өзүнə мəхсус марағлы, орижинал бир јолла инкишаф едəн истe'дадлы бəстəкар һəгиги сəнəтин чəтин јолларында бүтүн мəшəггəтлəрə, јарадычылыг изтирабларына дөзүб өзүнүн «Үрəк нəғмəси» илə башлајан доғру јолуна садиг галмышдыр. Бу јолда бүдрəмəлəр олмушса да, һеч бир шеј сəнəткарын јарадычылығындакы ана хəтти əјə билмəмиш вə бир өтəри һəвəс кими кечиб кетмишдир.

Иллəр кечди. Сəнəтимиз өлкəмизлə бирликдə бој атды, јени инкишаф мəрһəлəлəринə галхды. Зəфəрлəр газанды. Азəрбајчан ше'ринин, Азəрбајчан нəсринин, Азəрбајчан мусигисинин сəси кениш үфүглəрə јајылды. Гаранын сəнəт достлары Фикрəт, Чөвдəт, Сəид, Чаһанкир, Тофиг, Ағабачы, даһа чаван Нəзирова, Һачыјев вə бир чох башгалары кими кəнчлəр артыг бу күн Азəр-

бајчан мусиги сәнәтинин шәрәфли бајрағыны өлкәмизин гүввәтли мусиги сәнәти ордусунун илк сыраларында мәтанәтлә апарырлар. Совет гурулушунун сәнәтимизин инкишафы үчүн јаратдығы бөјүк имканлара нечә-нечә јени истe'дадлы кәнҹин ортаја чыхмасы үчүн кениш мејдан ачмышдыр.

«Илдырымлы јолларла» тамашасына бахдыгча, бу фикирләр јени бир гүввәтлә адамын бејниндән кечир.

Тамашада мусиги, хореографија вә рәссамлыг сәнәтинин үзви бир вәһдәти вардыр ки, бу вәһдәт һәр сәһнәдә, һәр јердә јени бир гүввәтлә өзүнү көстәрир.

«Илдырымлы јолларла» балет тамашасынын мусигиси һаггында ајрыча гејд едәҹәјәм; рәгсләри, һим-чимләри о гәдәр ифадәли, о гәдәр мәзмунлу, бүтүн тәфәррүаты илә дәриндән дүшүнүлмүш, о гәдәр психоложи инандырычылыгла јарадылмышдыр ки, инсан ојунун, ҹәрәјан едән һадисәләрин шәрти формасыны унудур. Адама елә кәлир ки, һәр һәрәкәт, һәр рәгс нахышы сөзләрлә, сәсләрлә ифадә олунан бир изтираб, бир севинҹ, бир үмид, бир гәзәб, бир үсјан нәгмәси, ја риггәтлә долу, һәзин, инҹә бир мәһәббәт һәсбиһалыдыр. Бу тә'сир о гәдәр гүввәтлидир ки, әкәр сәһнәдә иштиракчылардан бири ағзыны ачыб данышса, бир сөз, бир ҹүмлә десә, јәгин ки, бизи ганадлары үзәринә алан сәнәтин бүтүн тәравәт вә көзәллији позулуб кедәр, дујдуғумуз зөвгдән ајрылмыш оларыг.

Бу сөзләрин һәгигәтинә инанмаг үчүн узаг-узаг издиһамлы бир шәһәрдә али тәһсил көрүб нечә илдән бәри ајрылмыш олдуғу кәндләринә кәлән Ленинин вахтсыз гоҹалмыш анасы илә көрүшдүјү сәһнә кифајәтдир. Ана јахшы кејинмиш јад адамы әввәлҹә танымыр. Бу адамын онун өз оғлу Лени олдуғу, ағыр ишдә бели бүкүлмүш гарынын ағлына белә кәлмир. Лени анасына тәрәф ирәлиләјир. Көзләр бир-биринә зилләнир, бахышлар узаг хатирәләри вәрәгләјир. Гадынын додаглары титрәјир. О ағлајырмы, күлүрмү?.. Демәк чәтиндир. Бирдән онун ајаглары гырылмыш кими бүкүлүр, ағсачлы ана оғлунун ајагларыны гуҹаглајыр. Лени ҹәлд бир һәрәкәтлә анасыны голлары үстүнә галдырыр вә санки бир ан әввәл көзләри өнүндән кечән хатирәләри давам етдирир. Бир заманлар өз ширин лајлалары илә ону овудан ана, инди меһрибан оғул гуҹағында јелләнәрәк она лајла чалыр. Бу лајла сөзсүз, јалныз мусигинин јанығлы,

һәзин авазы вә һәрәкәтләрин, рәгс нахышларынын дили илә сөјләјән бир нәгмәдир. Лакин биз онун бүтүн риггәт вә тәравәтини дујуруг. Тамашада белә сәһнәләр чохдур.

Әсәрин көзәл сәһнәләриндән бири дә 2-чи пәрдәнин 3-чү шәклиндә бир-бирини сонсуз, фәгәт рәсмән јасаг бир мәһәббәтлә севән ики кәнҹин, рәнклиләр иргинә мәнсуб Лени илә, ағлар иргинә мәнсуб мүлкәдар Кертин гызы Саринин мәһәббәтинә һәср едилмиш сәһнәдир. Бүтүн әсәр боју өз тәравәти, ифадә вә мә'на көзәллији илә тамашачыны валеһ едән мусиги бурада өз апофиоз пилләсинә галхыр. Санки бир анлыға мүстәмләкә һәјатынын мүдһиш һәгигәти узаг үфүгләрин ардына чәкилир. Гадир мәһәббәтин күчү һәр шејә галиб кәлир, әдаләтсиз, амансыз бир дүнјанын ганлы ганунлары өз күчүнү итирир. Узун илләрдән бәри инсанлары бир-бириндән ајыран сәдләр парчаланыр.

Бизә елә кәлир ки, каһ аловлу, һәјәҹанлы, каһ сакит, һәзин һәрәкәтләрлә өз бөјүк мәһәббәтләринин мүгәддәс нәгмәсини тәрәннүм едән кәнҹләр рәгс етдикҹә мусиги, бу фаҹиәли инсан талејинин јанығлы дастаныны гәзәб вә мәһәббәт долу бир дил илә—бир инсан дили илә данышыр. Бу дил салонда отурмуш инсанлара мүхтәлиф милләтләрин нүмајәндәси олан, мүхтәлиф дилләрдә данышан адамлара ајдындыр. Бу, бөјүк сәнәтин инсан гәлбинә дилманчсыз јол тапан е'ҹазкар дилидир.

Илк көрүшдән ики кәнҹ арасында аловланан бу мәһәббәт бүтүн аиләјә, бүтүн кәндә фәлакәтдән башга бир шеј кәтирә билмәз. Буну мусигинин ојнаг, лирик ахынына һәрдәнбир гарышан тәшвиш, тәһлүкә халлары бизә хәбәр верир. Биз хатырлајырыг ки, бир шәкил бундан әввәл, бу накам мәһәббәт башладығы илк дәгигәләрдә мусигинин, бөјүк бир тәһлүкәдән хәбәр верән бу никаран халларыны ешитмишик. Аг иргдән олан бир гызы севмәјин нә гәдәр бөјүк бир бәдбәхтлик олдуғуну билән ағсачлы ана титрәк әлләри илә оғлунун көзләрини гапајыб она—«аг гыза бахма» дејә јалваранда бу халлар биздә бир тәшвиш ојатмышды. Ленинин мәһәббәтинин һәр шејә галиб кәлән көзәллији сәсләрин аһәнкини тәнзим едир, тәмиз инсан дујғулары тәшвиш вә никаранчылыға галиб кәлир. Лени башыны севкилисинин дизи үстә гојуб хәјала далыр. Сари Ленинин чох севдији лајлајла бир көрпәни охшајан кими ону охшајыр.

сығаллајыр. Сәһнәнин сонунда бу тәмиз дујғулар, мүгәддәс арзулар, севки, инам долу аләм, аг көзәтчиләрин кәлини илә позулдуғу заман сәнәткарлығла јарадылмыш бу епизодун инсан гәлбинә нүфуз едән тә'сири, гүввәтли бир тәзадын күчү илә даһа да артыр.

Әсәр сона гәдәр кәркин, марағлы бир вәзијјәтдә давам едир.

Ленни вә Сари аг мүстәмләкәчиләр тәрәфиндән һәбс едилиб е'дама апарылдығдан сонра халгын гәзәбини ифадә едән бөјүк издиһамлы сәһнә, үмуми сүжет хәтти илә јахшы бағланмамыш олса да, өз-өзлүјүндә тә'сирли вә кәркиндир.

Тамаша боју дәфәләрлә курултулу алгышларла гаршыланан рәссамын иши хүсусилә тәгдирәлајигдир, һәм дә ајры-ајры техники еффектләри үчүн дејил, әсәрин, биринчи нөвбәдә мусигинин руһуну дәриндән анладығы, онун ифадә тәрзинә ујғун форма вә бојалар тапдығы үчүн тәгдирәлајигдир. Рәссам, Африканын гызмар күнәшинин алтында говрулмуш чөлләрини, ағыр һәјат кечирән рәнкли әһалинин јашадығы кәндләрин колоритини јахшы верә билмишдир. Бунунла бирликдә, о, кәдәрли һәјат ичиндә әлван кејинмәји, вахт тапдыгча чалыб-чағырмағы, күлүб-ојнамағы севән зәнчи чаванларынын кејимләрини дә тамашанын үмуми аһәнкинә ујдура билмишдир.

Хореографија сәнәтинин мәшһур усталары ССРИ халг артистләри К. М. Серкејев—Ленни (һәм дә тамашанын гурулушчусудур), Н. М. Дудинскаја—Сари өз ролларыны бөјүк бир мәһарәтлә апарырлар. Рәгсләрин тәбиилији, ахычылығы, зәнкинбојалы вә мүхтәлифнахышлы олмасы адамы валеһ едир. Серкејев вә Дудинскајанын рәгсләри бу сәнәтин нә гәдәр кениш ифадә имканларына малик олдуғуну бүтүн ајдынлығы илә көстәрир.

Бә'зән далғалы, чошгун бир алов кими күкрәјән, бә'зән хәфиф күләк габағында әсән јарпаг кими титрәјән, бә'зән чәтин сычрамалар, фырланмаларла инсаны һејрәтдә гојан, бә'зән сакит бир көл үстүндә үзүб кедән соналар кими ајагларынын учунда сүзән Серкејев вә Дудинскаја тамашачыларын арасы кәсилмәјән алгышларыны газанырдылар.

Бүтүн бу мәзијјәтләр «Илдырымлы јолларла» тамашасынын үмуми бәдии дәјәрини артыран, ону зәнкинләшдирән мүһүм чәһәтләрдир. Лакин бу мәзијјәтләри доғуран, онларын јүксәк бәдии бир вәһдәтдә бирләшмәсинә сәбәб олан, тә'бир-чаизсә, онлара гида верән, онлары чанландыран, әлбәттә, мусигидир. Мусиги образларын характерини, инкишафыны, һадисәләрин дахили динамикасыны, мүбаризә едән гүввәләрин һәрәкәт хәттини, бәдии формасыны мүәјјән едән әсас амил, апарычы, һәлледичи гүввәдир.

Бәстәкар бу әсәриндә Африка халгларынын мусиги фолклорундан чох истифадә етмишдир. Бу әсәр Гара Гарајевин бир сәнәткар кими халг јарадычылығындан нечә истифадә етмәк мәсәләсиндәки јарадычылыг принсипинин мүһүм характерини ајдын көстәрир.

Мә'лумдур ки, Гәрбдә, хүсусилә, Америкада зәнчи мусиги фолклорундан, үмумијјәтлә, чәнуби вә орта Африканын рәнкли халгларынын мусиги фолклорундан чох кениш «истифадә» едилир. О да мә'лумдур ки, бир сыра Гәрби Авропа вә Америка бәстәкарларынын бу халгларын мусиги фолклоруна мүрачиәт етмәләри әксәријјәтлә екзотик марагдан башга бир шеј дејилдир. Белә бәстәкарларын зәнчи мусигисинә бәнзәтмәләриндә вә зәнчи халг мусигиси ады алтында гурашдырдыглары мусиги тәртибатында, һәр шејдән әввәл өзүнә мәхсус әвәзсиз бир көзәллијә малик зәнчи мусигисинә вә о мусигини јарадан халга, онун ән'әнәләринә һөрмәт јохдур. Зәнчи мусигиси ады илә мәшһур олан белә әсәрләрдә, анчаг харичи еффект, чошгун ритм алыныр, бунлар да сон дәрәчә ејбәчәрләшдирилиб һәр чүр румбалар, фокстротлар, рок-роллар формасында естрадалары долдурур. Белә мусиги әсәрләри рәнкли халгларын фолклору дејил, анчаг бә'зи харичи вә тәсадүфи хәтләри илә она бәнзәјән, әсил һәгигәтдә исә дәрин инсани мәзмуну бошалдылмыш бир шејдир ки, бурада техника «мәһарәти» биринчи јер тутур. Белә мусиги әсәрләри һејвани еһтирас, шәһвәт вә екстаз ојатмаг үчүн һәр чүр формалист ојунбазлыгларла бәзәдилир.

Гара Гарајев, талеји һағгында әсәр јаздығы халгын тарихини, адәт вә ән'әнәләрини, мәишәтини, хүсусилә, зәнкин халг мусиги сәрвәтини, кениш бир гәлблә, бөјүк һөрмәтлә өјрәнмиш, бу әсасда өзүнүн мүстәгил јарадычылыг мәһсулу олан мусигисини јаратмыш, ону һәр бир азәрбајчанлынын гулағына таныш олан халларла бәзәмишдир. Әсәр кәркин, чидди бир јарадычылыг мәһ-

сулудур. «Илдырымлы јолларла» бәстәкарын маһир бир техника, јүксәк бир мусиги мәдәнијјәти илә јаратмыш олдуғу мелодик, бә'зән лирик-һәзин, бә'зән ојнаг, гәзәбли, чошгун, бә'зән ағыр-мүдрик, лакин һәр заман мә'налы, үрәјәјатан, ифадәли вә өз рәнкарәнклији илә, өз орижиналлығы илә көнүлләри фәтһ едән бир сәнәт әсәридир.

Гара бурада бир новатор сәнәткар кими һәрәкәт етмишдир. О, ән'әнәләрин гулу дејил, һәгиги варисидир. О, популјарлыг хатринә јүксәк мә'налы јарадычылыг просесиндән гачмамышдыр. О, халгын ирәлијә, инкишафа доғру истигамәтләнмиш зөвгүнү сәнәткарлығынын күчү илә даһа да зәнкинләшдирмәјә чалышмышдыр. Фолклора «епмәк» јолу илә дејил, онун ән јахшы нүмунәләриндә экс олунан халг руһунун гүдрәтини анламаға, мәнимсәмәјә чалышмыш вә бу јолда чидди мүвәффәгијјәтләр әлдә етмишдир.

О, Гоголун дедији кими халгилијин кафтанлар, һәсир чарыгларла, ајры-ајры көнтөј сөзләрлә ифадә олунмадығыны билир. О билир ки, һәгиги халг јарадычылығынын мәһсулу олан әсәрләр, јүз илләрдән бәри камилләшә-камилләшә, чилалана-чилалана кәлиб бизә чатмыш вә бу халг јарадычылығы һеч бир заман гыш јухусуна кетмәмишдир. Халг јашадыгча, онун јарадычылыг дуһасы да јашајыр, јарадыр, инкишаф едир. Халг јарадычылығынын ән көзәл нүмунәләри дә ајры-ајры чанлы инсанлар тәрәфиндән мүәјјән заман вә мәкан дахилиндә өз дөврүнүн аб-һавасы ичәрисиндә јаранмыш, тәкмилләшмишдир.

Хәлгилик мүасир дөврүн наилијјәтләриндән, онун зеһни, зөвгү, техники инкишафындан ајрылыб керијә, кечмиш пилләләрә гајытмаг демәк дејилдир. Бәлкә дә халгын јаратмыш олдуғу ирси бу күнүн сәси, бу күнүн гүдрәти, бу күнүн мәһарәти илә јени бир тәравәт вә көзәлликлә давам вә инкишаф етдирмәкдир. Мүасир сәнәткарын вәзифәси, ән дәрин көкләри илә халг руһуна бағлы олан сәнәтин идеја дәринлијини вә кәскинлијини, техники имканларыны, тә'сир гүввәсини, ифадә формасыны гат-гат артырмаг вә зәнкинләшдирмәкдир.

Бу күн Гара Гарајев «Једди көзәл», «Илдырымлы јолларла» кими балетләрин, «Лејли вә Мәчнун» симфоник поемасы, «Албан рапсодијасы», нечә-нечә сүиталар, консертләр вә нәғмәләрин мүәллифидир. О, 15-ә гәдәр кино-филмә вә пјесә мусиги јазмышдыр. Онун әсәрләри Совет Иттифагынын һәр јериндә вә өлкәмизин һүдудлары харичиндә мүвәффәгијјәтлә ифа олунур.

Гаранын мусиги јазмыш олдуғу әсәрләрдән бири дә В. Вишнјевскинин Пушкин адына Ленинград Драм Театрында кедән «Никбин фачиә» әсәридир.

Биз јанварын бешиндә бу әсәрин тамашасында олдуғумуз заман театрын директору деди ки: «Бу күн «Никбин фачиәнин» 187-чи тамашасыдыр. Бу вахта гәдәр бүтүн тамашаларда салон долу олмушдур. Бу мүвәффәгијјәтин бир сәбәби дә сизин бәстәкар Гарајевин бу тамаша үчүн јаздығы көзәл мәзмунлу мусигидир». Сонра да әлавә етди: «Бир сыра демократик өлкәләрдә бу әсәри тамашаја гојан театрлар Гаранын бизим тамаша үчүн јаздығы мусигини истәјирдиләр. Биз дә партитурларын үзүнү көчүрүб онлара көндәрирдик. Ахыр ајларда хаһишләр о гәдәр чохалмышдыр ки, бизим онлары јеринә јетирмәк имканымыз јохдур. Инди Инкилтәрә, Франса, Белчика, Италија, һәтта Аркентинадан вә башга Авропа, Америка өлкәләриндән Гаранын партитурларыны тәләб едирләр».

Директорун дедији бу сөзләр Гаранын бир бәстәкар кими нә гәдәр кениш шөһрәт газанмыш олдуғуну көстәрир. «Илдырымлы јолларла» балети исә зәнкин јарадычылыға малик олан севимли бәстәкарымызын артыг, кениш бејнәлхалг мејдана јол ачмыш олдуғуну көстәрән мүһүм бир һадисәдир.

ТӘНГИДИМИЗ ҺАГГЫНДА БӘ'ЗИ ГЕЈДЛӘР

Тәнгидимиздән биз нә истәјирик вә нә көзләјирик?

Белә бир һекајәчик вардыр: Бир дәфә корлары филин јанына кәтирдиләр. Корлар филин јанындан чыхдыгдан сонра онлардан сорушдулар, фил нечә шејдир? Корлардан бири деди ки, фил дирәк кими шејдир, чүнки бу кор филин ајагыны јохламышды. О бирисиндән сорушдулар, деди ки, фил сүпүркә кими шејдир, чүнки онун әлинә филин гујруғу кечмишди, үчүнчү деди ки, фил палаз кими шејдир. Бу да филин гулағыны јохламышды.

Чох заман тәнгидимиз әдәби әсәр һаггында белә мүлаһизә јүрүдүр. Ја ахыр сәһифәсини охујур, ја бир сәтриндән јапышыр. Одур ки, сорушдугда филанкәсин әсәри нә чүрдүр, дејир ки, палаз кимидир. Бунун әсәри нә чүрдүр, чаваб верир—дирәк кимидир. О бирисининки сүпүркә кимидир. Бу нәдән доғур? Бу ондан доғур ки, бәдии әсәрин бүтүнлүјү бир тәрәфә бурахылыр, онун ајры-ајры һиссәләри әсасында үмуми нәтичә чыхарылыр. Тәнгидчиләримизин әксәријјәтиндә мәһәббәт вә һәгиги нифрәт јохдур. Һәгиги мәһәббәт олса, тәнгидчиләр биринчи нөвбәдә һаггында мүлаһизә јүрүтдүјү әсәрин бүтүн маһијјәтини өјрәнәр, ону һәртәрәфли тәдгиг едәр, сонра бу әсәр һаггында фикир сөјләјәрләр. Мән дејирәм, јолдаш тәнгидчи, бир ше'р һаггында өз фикрини демәздән әввәл, зәһмәт чәк о ше'ри һәртәрәфли өјрән, онун форма хүсусијјәтләринә диггәт јетир, дүшүнмә ки, бәдии бир әсәрдә сәнин һәр заман гурдалајыб ахтардығын «идеја»дан башга бир шеј јохдур. Бәдии әсәр бир сыра

үнсүрдән ибарәтдир, һеч бир заман бунларын бирини көтүрүб һамысы һаггында һөкм вермәк олмаз.

Јазылан тәнгидләрин пијада олдуғуну көрәндә јазычынын тәнгидә һөрмәти галмыр. Мән тәнгиддә дәрин мәһәббәт вә нифрәт мәсәләсини ортаја гојдугда еһтираслы, чанјанан тәнгид тәләб едирәм. Бу хүсусда Мирзә Фәтәлидән чох шејләр өјрәнмәк олар. Онун «Камалүддөвлә» мәктубларыны алын. Нә гәдәр бөјүк еһтирас, дәрин бир мәһәббәт һисси илә долудур.

Рус тәнгидинин классик нүмајәндәләрини көтүрүн. Белинскинин, Добролјубовун, Писарјевин, Чернышевскинин мәгаләләри нә гәдәр инадчы вә принсипиал тәнгидләрдир. Һамы билир ки, Гогол рус әдәбијјатынын нәһәнкләриндән биридир. Белинскинин она әлагәси дә јахшы мә'лумдур. Белински Гоголу, Гогол јарадычылығыны сонсуз бир мәһәббәтлә севирди. Лакин Гогол бир заман мүртәче бир китаб нәшр етдикдә Белински бүтүн амансызлығы илә онун әлејһинә чыхды. Гоголу чәһаләт тәрәфдары, гамчы тәблиғатчысы адландырды.

Белинскинин Гогола гаршы белә кәскин мүнасибәти нәдән ирәли кәлирди? Чүнки Белински халгын шәрәфини, әдәбијјатын үмуми шәрәфини Гоголун шәхси талејиндән даһа јүксәк тутурду. Бу кими үмуми мәнафеји, халг мәнафејини һәр шејдән үстүн тутмаг вә ајры-ајры јазычынын әсәринә әдәбијјатымызын үмуми мәнфәәти нөгтеји-нәзәриндән јанашмаг тәнгидчиләримиздә бир адәт олмалыдыр. Мирзә Фәтәли тәнгиддә зәрифлик, һөрмәт тәләб едирди. Бу доғрудур, лакин Мирзә Фәтәли һеч бир заман күзәштә кетмәк принсипини ирәли сүрмүрдү. Биз тәнгидимиздә «бабам мәнә кор деди, һәр јетәни вур деди» принсипини тәблиғ етмирик. Анчаг биз тәнгидчиләримиздән Мирзә Фәтәлидә олдуғу кими еһтраслы, чанјанан, принсипиал вә дәрин тәнгид тәләб едирик ки, һәм үрәјә, һәм ағыла гида версин.

Тәнгидимизин чатышмајан мүһүм бир чәһәти дә јарадычы тәнгидин аз олмасыдыр. Биз јазычыдан јарадычылыг, јени сөз тәләб едирик. Зәһмәт чәкин сиз дә, тәнгидчи јолдашлар, јарадын, јени сөз дејин, елә тәнгид мәгаләләри јазын ки, биз беш күн сонра, бир ил сонра онлары јадымыза салаг, елә тәнгид мәгаләләри јазын ки, биз онлардан өјрәнәк. Әсәр һаггында үмуми сөзләр демәк, һамынын дәфәләрлә охудуғу, әзбәр билдији си-

татлары тәкрар-тәкрар бизә охумагла һеч бир нәтичә әлдә едилә билмәз.

Гој «Вагиф» һаггында тәнгид јазан јолдаш «Вагиф» әсәрини тәһлил етмәк истәјән адам өзү дә о әсәр сәвијјәсиндә бир фикир десин.

Тәнгид ики чүр олур. Мән олмалыдыр демирәм. Тәәссүф ки, олур дејирәм. Бунлардан бири садә дилдә десәк, дүзүнәгулу тәнгиддир. Јә'ни ачыг, ајдын, әммасыз. О бириси рәвијәчи тәнгиддир. Јә'ни сөзүн базарына бахан, јаздығы мәгаләдән шәхси мәнфәәт көзләјән, сөзләрини, фикирләрини долајысы илә дејән тәнгиддир. Белә тәнгид өлүб кедәчәк. Нә гәдәр мүвәггәти мүвәффәгијјәт газанса да беш күн, үч күн јашаја билсә дә јенә өлүб кедәчәкдир. Әдәби тарихимизин јарадылышына көмәк едәјән вә бизим шәраитин мәнтиги инкишафына ујғун олан, һәгигәтән онун интересләрини әкс етдирән биринчи тәнгид дүзүнәгулу тәнгиддир.

Мисал чохдур. Анчаг онларын һамысыны көстәрсәм чох адам гызарар. Бунун үчүн дә демирәм. Сөз јијәси өзү пајыны көтүрәр.

Тәнгидимиздән нә тәләб олунур?

Мән мәһәббәт мәсәләсини дедикдә ону дар чәрчивәдә көтүрмүрәм. Кәлин, Сабирин әсәрләринә бахаг. Сабирдә олан тәнгид гүввәти аз-аз адамда тапылар. Тәнгид һөкмән нәсрлә јазылмалыдырмы? Јох. Одур ки, Сабирин ше'рләриндәки тәнгиди гүввәт, онун тәнгид үсуллары, тәнгидә кәтирдији јениликләр бизим алимләр тәрәфиндән әмәлли-башлы тәдгиг олунмалыдыр. Нә үчүн Мирзә Фәтәли вә Сабир габағы көрә билирдиләр, тохундугълары мәсәләни һәртәрәфли әһатә едә билирдиләр, бизим бә'зи тәнгидчиләр исә әдәби һадисәләрә биртәрәфли јанашырлар. Онларын гујруғунда сүрүнүрләр.

«Климович адында бир алим вардыр. Биз дејирик ки, бизим бөјүк Молла Нәсрәддин әдәбијјатымызда мүһүм јер тутур. О бизим көркәмли классикимиздир. Амма һәмән јухарыда адыны чәкдијимиз Климович јолдаш вахты илә бир мәгалә јазмышды. О, мәгаләчијиндә Молла Нәсрәддини антихалг руһу дашыјан мүртәче бир јазычы кими көстәрмишди. Тәнгидчиләримиз нечә олду, нә үчүн бу һәјасыз чыхыша чаваб вермәдиләр? Биздә бир нөгсан олдуму, һај-һарај салырыг. Чох вахт милчәкдән дәвә јарадырыг, амма бу јандан бир Климович чыхыр, Молла Нәсрәддин кими јазычымызы јерә вурур, русвај едәјир, бизим тәнгидчиләримиз, биз сусуруг. Бурада гејрәт сөзү чох јериндәдир. Һеч кәсә кизлин дејил ки, бизим бир чох јазычыларымызы, о сырадан да Молла Нәсрәддини бүтүн ССРИ-дә һәлә лазымынча танымырлар. Биз классик јазычыларымызы, там мә'насы илә ингилабдан сонра бөјүк мигјасда интишар етдирмәјә башламышыг. Бирдән Молла Нәсрәддин һаггында Климович кимисинин мәгаләси чыханда Молла Нәсрәддин јарадычылығыны билмәјән адамлар она инанырлар. Икинчи мәсәлә Адалисин китабыдыр. Адалисин «Азәри» ады илә јаздығы китабда азәри халгына һөрмәтдән башга нә десән вар.

О, ингилабдан габаг бизим халгымызы һеч бир мәдәнијјәтдән хәбәри олмајан, ашағы дәрәчәли инсанлар кими көстәрмәјә чалышмышдыр. Онун јаздығы сөзләри мән бурада тәкрар етмәк белә истәмирәм. Бизим халгымыз ингилабдан габаг, Адалисин јаздығы кими, бир чаһилләр күтләсиндән ибарәт идими? Бундан һәјасыз бир бөһтан олармы?

Бир нечә кәлмә Әзиз Шәрифин мә'рузәси һаггында. Әзиз Шәрифин мә'рузәси чох јанлыш фикирләр үзәриндә гурулмушдур. О, белә бир шеј деди: «Азәрбајчанда театра гаршы үмуми бир нифрәт варды».

Мән бу сөзү тәсадүфи һесаб едәр вә бу барәдә данышмаздым. Анчаг бәла орасындадыр ки, Әзизин мә'рузәсиндә бу консепсија инадлы бир сурәтдә давам етдирилирди. Бу да көкүндән зәрәрли бир фикирдир. Чүнки Азәрбајчан халгы бир халг олараг һеч бир заман театр әлејһинә олмамышдыр, һеч бир заман театра нифрәт бәсләмәмишдир. Кәлин, бир аз мәнтиглә данышаг.

Әкәр Азәрбајчан халгы театр әлејһинә идисә, театры үсули-идарә башында дуран Николај жандармаларымы јаратды? Көрүрсүнүз ки, белә бир фикир чох зәрәрли нәтичәләр верә биләр. Вахты илә Гогол јухарыда данышдығым мүртәче китабында рус халгынын мөвһуматчы олдуғуну ирәли сүрәркән, Белински она гәти е'тираз едәрәк, јазырды ки, бу јаландыр. Рус халгы јаныны гашыја-гашыја аллаһын адыны чәкир. О, Исанын шәкли һаггында дејир ки, јарыјар дуа едәрик, јарамаз күпчәнин ағзыны өртәрик.

Бизим азәрбајчанлылар дејирләр: вај, сәнин аллаһын белә-белә олсун. Бундан башга бир чох мисаллар кәтирмәк олар ки, Азәрбајчан халгынын она күчлә

багланмыш ислам дининә, мөвһумата гаршы һәгиги ала-гәсини көстәрир. Азәрбајчан халгы театры һәр заман севмишдир. Вахты илә «Килим арасы» театры (һазыркы кукла театрынын башлангычы) азәри халгы арасында јаранмамышдырмы?

Әзиз Шәриф јолдаш бир гастролчу кими мә'рузә еләди. Ресензијалара бахыб мә'рузә етмәк олмаз. Театр һаггында мә'рузә едәндә театр һәјатынын нәбзини әлдә тутмаг лазымдыр. Мән актјорлар һаггында, сәһнәмиз һаггында данышмырам. Мән бу мәсәләни мүһүм мәсәлә һесаб етдијим үчүн о барәдә бир-ики кәлмә илә фикир сөјләмәк истәмирәм.

ӨЛҮМСҮЗЛҮЈҮН ТӘНТӘНӘСИ

Алексеј Максимович Горки бәдии әдәбијјаты инсаншүнаслыг адландырмышдыр. Бу сөзләри дејән—инсан гәлбинин инчәликләрини бөјүк һәссаслыгла дујуб, мәһарәтлә ифадә етмәји бачаран бир сәнәткар иди.

Елә китаблар вар ки, онлары бир дәфә марагла охујурсан, лакин јенидән охумаг еһтијачы дујмурсан. Горкинин әсәрләринин әксәријјәти исә елә бир һәјат материалыдыр ки, онлары дәфәләрлә охујур, һәр охудугча јени чәһәтләр кәшф едирсән. Һәјатын ачы, кәдәрли сәһифәләрини илләр узуну мәтанәтлә варагламыш бир инсанын изтираблары, севинчләри, һәјат, инсан, чәмијјәт һаггында мүдрик фикирләри сәни гүдрәтли ахынына гошур, мүәллифлә бәрабәр гејри-ихтијари инсан талејинин кениш аләминә сәјаһәтә чыхырсан. Бә'зән бу аләмин сонсузлугу адамы һејрәтә салыр. Бу аләмдә севинч вә изтираб сәһифәләрини, арзулар уғрунда, јени үфүгләр уғрунда мүбаризәни көрүб фәлакәтләрин, көз јашларынын, сарсылан хәјаллар, мәтинләшән ирадәләрин шаһиди олур, үмидли нәғмәләри, јаныглы фәрјадлары динләјиб, өмүр јолларынын исти-сојуғуну дујурсан.

Горки бу күнүмүзүн әдәбијјатына тәмәл дашы гојмуш бир сәнәткардыр. Сосиалист реализми әдәбијјатынын банисидир. Онун, јалныз өзүндән сонракы рус әдәбијјаты дејил, Совет Иттифагында вә бүтүн дүнјада јашајан бир чох халгларын әдәбијјатына бу вә ја дикәр дәрәчәдә тә'сири олмушдур. Бу күн Горки дүнјанын ән мәшһур, ән севимли јазычылары арасында илк сырада аддымлајан, бизимлә бәрабәр бу күнүмүзү, сабаһымызы јараданлардандыр.

Горки јарадычылыгыны бир нечә кәлмә илә характеризә етмәк истәсәк, мәнчә, мәһәббәт, инам, нифрәт вә гәзәб сөзләрини сечмәк даһа доғру олар.

Онун мәһәббәти сонсуз, ајдын, јүксәк бир мәһәббәт иди. О бу мәһәббәтлә инсанлары севир, инсан фәлакәтинә үрәкдән ағрыјыр, инсан арзу вә әмәлләринин чәсарәтинә һејранлыгла бахыр, бу мәһәббәтлә, дүнјанын бүтүн не'мәтләрини јарадан садә инсанлары, онларын иш вә мүбаризәсини дәрин бир марагла изләјирди. Бу мәһәббәт һәр шеји әфв етмәјә һазыр, изтирабларә ачымаг, мәһрумијјәтләр габағында көз јашы төкмәк, кимдәнсә, нәдәнсә мәрһәмәт уммаг кими ачиз бир мәһәббәт дејилди. Горки мәһәббәтинин бөјүклүјү орасындадыр ки, бу мәһәббәт фәал, гајнар, лазым кәләндә амансыз бир мәһәббәтдир. Инсанларын мүвәггәти изтирабларыны јүнкүлләшдирмәк наминә бөјүк кәләчәјини гурбан вермәк бу мәһәббәтин еһкамларындан дејилди. Јарадычылығынын илк дөврләриндә белә, алаганадын ширил «јаланларында», ағачдәләнин ачы һәгигәтиндә, Данконун јанар гәлбиндә Горкинин инсанлара мәһәббәти бүтүн сәртлији вә зәрифлији, чәсарәт вә бөјүклүјү илә тәзаһүр едирди.

Горки инсанлығын бөјүк кәләчәји наминә ајры-ајры инсанларын гәбаһәтләринә, бәд әмәлләринә, онларын хырда һиссләриндән доған худпәсәндликләринә гаршы амансыздыр. Бу нифрәтдә дә онун бөјүк вә нәчиб мәһәббәти бүтүн көзәллик вә дәрин мә'насы илә өзүнү көстәрир. Горкинин гәзәби мәһәббәти гәдәр, мәһәббәти гәзәби гәдәр бөјүкдүр. Онун үчүн инсан талејинин ишыглы кәләчәјә кедән јолларындакы һәр чүр манеәләрә аман јохдур. О, бөјүк бир һуманист кими инсан чәмијјәтиндә јарамазлыглар, әдаләтсизликләр, чиркаблар әлејһинә мүбаризә апарырды.

О, «Сүрүнмәк үчүн јарананлар ганадлана билмәз» дејә нәмли көлкәликләрдә јашамаг, мүбаризәнин фыртыналарындан кәнарда галмаг, сүрүнә-сүрүнә өмүр сүрмәк истәјәнләрә—мүтилик, ачизлик фәлсәфәсинин гулу оланлара гүдрәтли гәләми илә зәрбә вururду.

О, көј курултуларынын даһа шиддәтләнмәсини истәјирди. Бу арзуларын һәјат һәгигәти олмасы үчүн чар Русијасындакы ичтимаи мүһитин ағыр һавасыны тәмизләјәчәк илдырымларын даһа тез чахмасыны арзулајыр, һәјат—фәалијјәтдир,—дејиб инсанлары мүбаризәјә, һәрәкәтә чағырырды.

Горки јарадычылығынын ән характер чәһәтләриндән бири дә инам—бөјүк, сарсылмаз инамдыр. О, ән ағыр күнләриндә белә үмид вә арзуларынын кәләчәк дүнјасына инанырды. Онун романтик һекајәләриндән башламыш бөјүк романларына, пјесләринә, мәгалә вә нитгләринә гәдәр, һәр јердә бир инам, инсанын даһа көзәл, даһа јахшы, даһа мараглы вә мә'налы һәјат гурмаға гадир олдуғуна мөһкәм инам һисси һакимдир.

Горкинин гәзәб вә нифрәти дә инсана бөјүк мәһәббәтиндән доғурду. Чек Лондон һаглы олараг јазыр ки: «О, бир Овод иди. Јухуја кетмиш инсан вичданларыны санчыб ојадырды ки, онлары инсанлыг наминә вуруша апарсын».

Мән һәр дәфә бөјүк сәнәткарларын әсәрләрини охујанда дүшүнүрәм: бу әсәрләр инсан һаггында, инсан талеји һаггында, инсан әлагәләри вә мүбаризәси, инсан мәһәббәт вә нифрәти һаггындадыр. Нечә олур ки, узун әсрләрдән бәри сајсыз-һесабсыз, бу гәдәр әсәрләр инсан һаггында, онун истәк вә арзусу, мәһәббәт вә нифрәти, дүшүнчәләри, иши вә һәрәкәти һаггында үмумбәшәри дастаны тамамлаја билмир. Нечә олур ки, дүнјанын бир чох бәдии сөз нәһәнкләриндән сонра јенилери доғулур вә инсан талејинә даир јени бојалар, јени рәнкләр, јени халларла јени әсәрләр јарадырлар. Горки авaралыг романтикасынын јени мүғәнниси кими јарадычылыға башлајыб јенә дә инсан һаггында, инсан талеји һаггында јазды. Онун әсәрләринин тәравәти, талантынын орижиналлығы, сөзүнүн јенилији, бир чох бәдии сөз усталарынын нәһајәтсиз зәнкин јарадычылығына бәләд олан охучулары јенә һејрәтдә гојду.

Дүшүнүрәм, инсан нечә бир аләмдир ки, әсрләрлә бәдии сөз кәшфијјатчылары онун гәлбинин дәринликләрини арајыр, һәр дәфә јени һисс вә дујғу, арзу вә әмәл, мәһәббәт вә нифрәт, һәрәкәт вә характер јатаглары тапыр, инсаншүнаслығын јени-јени сәһифәләрини зәнкин лөвһәләрлә бәзәјирләр.

Горкини диггәтлә охујуб мүталиә едәнләр, әсәрләринин сәһифәләриндәки, сәтирләриндәки, кәлмәләриндәки дөјүнән гәлбин һәрарәтини дујанлар көрәр ки, инсан дејилән гәрибә, мән дејәрдим ки, е'чазкар хилгәтин һәлә кәшф едилмәмиш зәнкинликләри, һәлә ачылмамыш

сәһифәләри, һәлә һәссас бир гулагла динләниб гуртармамыш мелодијалары, һәлә көрүчү көзләрлә тамам әһатә олунмамыш рәнкарәнк мәнзәрәләри сонсуздур.

Биз бу күн гүдрәтли сәнәткар, нәҹиб инсан, бөјүк вәтәндаш Алексеј Максимович Горкинин өлүмүнүн 25 иллијини гејд етмирик. Биз онун өлүмсүзлүјүнүн инкаредилмәз һәгигәтини бајрам едирик.

ӘДӘБИЈЈАТ НӘҺӘНКИ

Елә адлар вар ки, дәрин дахили титрәјиш дујмадан онлары чәкмәк олмур. Белә адларын илк сырасында бәдии фикрин ән бөјүк даһиләриндән олан Лев Николајевич Толстојун ады дурур. Бу ад һәмишә мәндә сајсыз фикир вә дујғулар ојадыр.

Санки көзләримин гаршысында ән мүхтәлиф инсанлар, онларын изтирабы, севинчи, арзусу илә долу бир аләм чанланыр. Бу аләмин мәнзәрәси мәни дәриндән һәјәчанландырыр. Толстоју тәкрар-тәкрар охудугча сәнәткарын е'чазкар әли илә јаранмыш гәһрәманларын әдәби образлар олдуғуну унудурсан. Толстој јарадычылығынын бәдии һәгигәти о гәдәр гүввәтлидир ки, биз онун гәһрәманларынын ән инчә көнүл титрәјишини дујуруг.

Толстој елә бир һадисәдир ки, узун мүддәт нәсилләри һејран гојачагдыр. Онун бир сәнәткар кими дүнја әдәбијјаты, о чүмләдән Азәрбајчан әдәбијјаты үзәриндәки тә'сири бөјүкдүр.

Ленин Толстоју рус ингилабынын ајнасы адландырмышдыр. Мән, мүрәккәб Толстој јарадычылығынын бундан даһа дәгиг, даһа әһатәли бир характеризәсини тәсәввүр етмирәм. Ингилаб ичтимаи һадисәләрин, инсан әмәлинин, характер вә еһтирасынын бөјүк бир аләмидир.

Бу гајнајан һәјаты анчаг Толстој кими нәһәнк, Толстој кими сөз устасы тәсвир едә биләр.

О санки өз епохасыны овчунда тутмуш, ири вә мүдрик бахышлары илә һәр тәрәфи әһатә едирди.

Халг дүһасынын јаратдығы нә варса онун вариси олан совет халгы бөјүк миннәтдарлыг һисси илә инсан гәлбинин бөјүк биличиси, әдәбијјат нәһәнки Лев Николајевич Толстојун хатирәси гаршысында баш әјир, чүнки онун ады бүтүн дүшүнән инсанлығын тә'рифи вә ифтихары олмушдур.

БӨЈҮК ШАИР

Лермонтов чох гыса бир өмүр сүрмүшдүр. О, јарадычылығынын ән бәһрәли, ән чошгун, ән кәлимли бир дөврүндә намәрд күлләсинә гурбан олду.

Лермонтов о заман үчүн надир бир һадисә сајылмајан дуелдә өлдүрүлмүш олса да онун бу өлүмү Пушкин гатилләринин: чар Николајын вә онун јахын көмәкчиләри Беккендорф кимиләрин әли илә һазырланмышды. Тәсадүфи дејил ки, шаирин өлүм хәбәрини ешидән чар: «Көпәк көпәк өлүмүнә лајигдир» демишди. Чарын бу мурдар сөзләри һәр шејдән габаг онун Лермонтовдан, Лермонтов поезијасынын тә'сир күчүндән горхдуғуну көстәрирди.

Һәлә кәнч јашларындан әјилмәз руһ, азадлыг, инсан ләјагәти мотивләрини тәрәннүм едән шаир тез бир заманда кениш шөһрәт газанмыш, габагчыл рус зијалыларынын севимли шаири олмушдур. XIX әсрин 20-чи илләринин сонунда мүнтәзәм јарадычылыға башлајан Лермонтов анчаг он-он ики ил сүрән гыса бир мүддәтдә чохлу ше'р, поема, пјес вә с. јазмышдыр, зәнкин әдәби ирс гојуб кетмишдир.

Пушкинин өлүмү мүнасибәти илә јаздығы «Шаирин өлүмү» ше'риндә чар үсул-идарәсинә гаршы амансыз үсјан руһу илә долу бир иттиһамнамә əксини тапмышдыр. Лермонтов јазырды ки, бөјүк әдаләт мәһкәмәси гаршысында Пушкинин гатилләринә һеч бир аман олмајачагдыр вә онлар өз чиркин гара ганлары илә шаирин мүгәддәс ганыны јуја билмәјәчәкләр! Бу ше'р тез бир заманда әлдән-әлә, дилдән-дилә кечәрәк о заманкы Русија зијалылары арасында мәшһур олду. Нәһајәт,

сарај әһлинә јетишди вә Лермонтовун о заманкы пајтахт—Петербургдан сүркүн едилмәсинә сәбәб олду. Чар бөјүк шаири пајтахтын мәдәни мүһитиндән узаглашдырмагла ону унутдурмаға, онун ше'рләринин тә'сир күчүнү азалтмаға чалышса да бүтүн бу тәдбирләр экс-тә'сир верди. Лермонтов үсјанынын, Лермонтов гәзәбинин тә'сир күчү күләкдә күкрәјән очагларын алову кими һәр тәрәфә јајылды, үрәкләрдә јува салды, бүтүн дүнјанын прогрессив инсанлары гаршысында Пушкин өлүмүнүн ачыначаглы мәнзәрәсини ачды.

Лермонтов Пушкинин билаваситә давамчысы кими танынды. Рус романтик поезијасынын ән көркәмли нүмајәндәләриндән бири олан Лермонтов, јалныз ше'рләриндә дејил, ири һәчмли әсәрләриндә дә өз поетик јолуна садиг галыр. Инсан гәлбинин, инсан мә'нәвијјатынын саф, тәмиз, јүксәк чырпынтыларыны ифадә едирди. Лермонтов мәшһур «Демон» поемасы үзәриндә он илдән артыг чалышмышдыр. Әввәлләр һәјәчанлы бир кәнч гәлбин чырпынтыларыны ифадә едән бу поема кет-кедә пүхтәләшән, шаирин гәләми алтында дәрин мәзмунлу, јүксәк идејалы, камил, фәлсәфи бир әсәрә чеврилмишдир. Демон адичә иблис, адичә танры итаәтиндән чыхмыш бир мәләк дејилдир. О, рәзаләт, рија, алданыш, гејри-сәмимиликлә долу олан бәшәр дүнјасына бахыр. Тамараны бу рәзаләт аләминдән гопарыб узаглара, тәмиз, инсанларын күнаһларындан узаг, көзәл бир аләмә апармаг истәјир.

Демонун үсјанкар руһу, азадлыг чырпынтылары елә бөјүк, дәрин бир һәјәчанла, јүксәк поетик сәнәткарлыгла јазылмышдыр ки, һәр дәфә ону охујанда поеманын гүдрәтли тә'сириндән гуртармаг олмур.

Лермонтовун јарадычылығында «Гафгаз» мөвзусу кениш јер тутур. Онун «Гафгаз әсири» вә дикәр ше'р, поемаларындан әлавә «Исмајылбәј» поемасы да о заманкы рус чаризминин истилачы сијасәтинә гаршы Гафгаз халгларынын мүбаризәсинә һәср едилмишдир.

Исмајылбәјә ашиг олмуш ләзки гызы Зәһранын сонра оғлан палтары кејәрәк Сәлим ады илә дөјүшләрдә ону мүшајиәт етмәси өз-өзлүјүндә чох тә'сирлидир. Поеманын бир јериндә шаир, Сәлимин дили илә дејир ки, мәним охудуғум нәғмә чох кәдәрлидир. Лакин нә еләмәк олар ки, бизим елләрин нәғмәси гәмли нәғмәләрдир. Бунунла да Лермонтов Гафгаз дағ халгларына олан

мәһәббәтини, онларын һәјатына јахындан бәләд олдуғуну вә бу халгларын истилачы чар гошунларына гаршы мүбаризәдә нә гәдәр һаглы олдугларыны көстәрир. Лермонтов, ејни заманда рус гошунунун сырави адамларынын Гафгаз халгларына гаршы һеч бир кин вә гәзәб бәсләмәдикләрини, онлары севдикләрини вә бу халглара һеч бир дүшмәнлик һисси бәсләмәдикләрини унудулмаз поетик мисраларла вермишдир.

Лермонтов јашадығы чәмијјәтин чиркинликләрини, ичтимаи јараларыны мәһдуд бир шәкилдә олса да көрүр, дујур вә онлара гаршы өз е'тираз сәсини галдырырды. «Гәрибә адам» адлы романтик драмасынын башланғычында Лермонтов јазыр: «Чәмијјәти мән әдаләтлә тәсвир етмишәмми? Билмирәм. Һәр һалда чәмијјәт һәмишә мәним үчүн дујғусуз, сон дәрәчә өзүнә вурғун, гәлбиндә бир хырдача олса да, илаһи гығылчым јанан ади адамлара гаршы пахыллыг һисси илә долу олан шәхсләрин јығынчағы кими галачагдыр».

Лермонтов јалныз поетик әсәрләри илә дејил, драмлары вә нәср әсәрләри илә дә рус вә дүнја әдәбијјатында көркәмли јер тутур. Онун «Заманәмизин гәһрәманы» адлы әсәри XIX әср рус нәсриндә дәрин тә'сир бурахмышдыр.

Мән Лермонтовла мараглананда һәлә рус дилини пис билирдим. Онун әсәрләрини мәшһур Азәрбајчан шаири Сәһһәтин тәрчүмәләриндән охумушдум. Дәфәләрлә Мтсырининин сәһифәләринә исти көз јашлары төкмүшдүм. 1931-чи илдә көзәл шаир мәрһум Микајыл Мүшфиглә бирликдә онун «Демон» поемасыны тәрчүмә етдик. Јадымдадыр, бу, исти јај ајлары иди. Биз марагла тәрчүмә үзәриндә ишләјирдик. Бу иш заманы Лермонтов мәним гаршымда сон дәрәчә инсани бөјүк гәлби илә, үсјанкар руһу илә мараглы бир аләм кими ачылды. Сонралар онун әсәрләрини тәкрар охујаркән мән шаири бөјүк бир мәһәббәтлә севдим. Јәгиндир ки, мән Лермонтовун әсәрләрини һәјәчанлы, руһи дәринлији, еһтирасы, онлардакы бөјүк вәтәндашлыг пафосу һаггында јаздыгда јени бир шеј демирәм. Бунлар һамыја мә'лумдур. Мәним өз јарадычылығымда Лермонтовун ролу аз дејилдир. Һәр шејдән әввәл о мәним тәрчүмејиһалыма дахил олмуш бир шаирдир. О мәним әдәби фәалијјәтимин ајрылмаз бир һиссәси олмушдур. «Демон» поемасындан башга мүхтәлиф вахтларда мән онун

«Маскарад» адлы пјесини, «Тамбов хәзинәдарынын гадыны» поемасынын вә нәһајәт бу јахын күнләрдә «Исмајылбәј» поемасынын тәрчүмәсини гуртармышам. Бәдии әсәри тәрчүмә етмәк бу әсәрләрин мүәллифи илә бәрабәр, о һадисәләри, һәјәчанлары, интизары, вүсалы, мәһәббәти, нифрәти јенидән јашамаг демәк дејилдирми? Рус милли мәдәнијјәтиндә Лермонтовун јери Пушкинлә јанашыдыр. Шәхсән мәнә, Пушкинә олан бөјүк мәһәббәтимә бахмајараг, Лермонтовун јарадычылығы даһа јахындыр. Лермонтов әдәби ирсинин мүасир чәмијјәт үчүн әһәмијјәти башга чәһәтләри илә бәрабәр, бир дә бундадыр ки, о, мәнсуб олдуғу чәмијјәтин кечмиш, индики вә кәләчәк күнләрини һәгиги бир сәнәткар кими охумағы бачарырды.

Лермонтовун әдәби талејиндән данышаркән, бир факты да гејд етмәк истәјирәм. Бөјүк шаирин бир сыра әсәрләри онун өлүмүндән сонра нәшр едилмишдир. «Бородино» кими мәшһур ше'ри 1831-чи илдә јазылмыш, анчаг 1860-чы илдә нәшр едилмишдир. «Испанијалылар» пјеси шаирин өлүмүндән он алты ил сонра, «Гәрибә адам»* пјеси он алты ил сонра, «Демон» поемасы бүтүнлүклә он беш ил сонра нәшр едилмишдир. Бу, бир даһа Лермонтовун јашадығы мүһитин она гаршы нә гәдәр амансыз олдуғуну, даһа доғрусу, онун заманында чәмијјәт башында дуранларын нә гәдәр күтбејин вә дар дүшүнчәли олдугларыны көстәрир.

Лакин мүнбит торпаға дүшмүш бир тохум кими күнәшә, һаваја чан атан бир пөһрә кими, дашы, асфалты јарыб чыхан ағачлар, нәркизләр кими, бир сөзлә, мәһви мүмкүн олмајан һәјат гүдрәти кими Лермонтовун јарадычылығы да илләрин боранларындан, күнләрин исти-сојуғундан, заманын амансыз имтаһанындан кечәрәк, бу күнләрә кәлмиш, онун һәгиги охучуларына јетишмиш вә кәләчәјә доғру сарсылмаз аддымларла ирәлиләјир.

---

* Бу драманы да, мән, сон вахтларда тәрчүмә етдим.

ӘДӘБИЈЈАТЫМЫЗЫН ЈАХЫН ДОСТУ

Павел Григорјевич Антоколски мүасир рус совет поезијасынын көркәмли нүмајәндәләриндәндир. О бу-күнкү мүбариз совет поезијасынын өн сырасында кедән бир дөјүшчү олана гәдәр мүрәккәб бир јарадычылыг јолу кечмишдир. Онун поезијасына хас олан фикир долғунлуғу, чошгун һисс, мөвзу зәнкинлији шаирин илләр кечдикчә һәм мүдрикләшән, һәм дә кәнчләшән исте'дадына хүсуси бир тәравәт верир. Һәјата фәал мүнасибәт П. Антоколски јарадычылығынын мүһүм чәһәтидир. Шаирин Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә јаратдығы бир сыра әсәрләр буна ајдын сүбутдур.

П. Антоколски јарадычылығында, һәр јени әсәри илә пилләпиллә јүксәлән, ирәли, јени фәтһ едилмиш саһәләрә аддымлајан бир шаирдир. Онун бир чох ше'рләриндәки зәнкин вә кениш билик материалы, чилаланмыш форма, инчәлик, бөјүк бир үрәк дөјүнтүсүндән хәбәр верән һәрарәт, бу ше'рләри кениш охучу күтләләринә севдирир.

Онун Дөвләт мүкафаты алмыш «Оғул» поемасы мүһарибә дөврү совет поезијасынын ән јахшы әсәрләриндәндир. Шаир бу әсәриндә бөјүк поетик бир гүввәтлә өз шәхси фачиәсини—оғлунун мүһарибәдә һәлак олдуғуну—бүтүн совет халгыны, бүтүн прогрессив бәшәријјәти әлагәдар едән, милјонларла садә инсанларын дујғу вә дүшүнчәсини мәшғул едән бөјүк ичтимаи бир һадисәјә чевирә билмишдир. Поемада ајдын мәгсәд, инсанпәрвәр дујғулар, нәчиб әмәлләрлә гәлби долу олан совет адамларынын фашист ишғалчыларына гаршы мүбаризәдә мә'нәви үстүнлүкләри, дахили зәнкинликләри, чәса-

рәт вә мәтанәтләри јүксәк емосионал бир гүввәтлә верилмишдир.

Антоколски орижинал јарадычылығы илә јанашы бәдии тәрчүмә, әдәби тәнгид саһәсиндә дә диггәтәлајиг ишләр көрүр. Онун классик Азәрбајчан поезијасындан етдији јүксәк кејфијјәтли бәдии тәрчүмәләр, Азәрбајчан халгынын өлмәз вә зәнкин поезија нүмунәләрини кениш совет охучуларына јетирмәкдә бөјүк әһәмијјәтә малик нәчиб ишдир. Низаминин мәшһур «Лејли вә Мәчнун» поемасыны дәрин бир мәһәббәт вә исте'дадла рус дилинә тәрчүмә етмиш бизим көһнә достумуз Павел Григорјевич, һәгигәтән халгымыза гијмәтли бир һәдијјә вермишдир.

П. Антоколскинин Азәрбајчан совет шаирләриндән етдији чохлу тәрчүмәләр онун бир јарадычы кими бизим сөз сәнәтимизә дәрин һөрмәт вә мәһәббәт бәсләдијини, Азәрбајчан поезијасына гәлбән бағлы олдуғуну көстәрир. Онун бир сыра мүасир шаирләримиздән етдији тәрчүмәләр, Азәрбајчан совет поезијасынын рус дилинә тәрчүмә едилмиш әсәрләри ичәрисиндә ән көзәл тәрчүмә нүмунәләриндәндир. П. Антоколскинин Азәрбајчан поезијасына мәһәббәти, бу поезијаны диггәтлә өјрәндији онун бир сыра мәгаләләриндә, чыхышларында ајдын көрүнүр. Онун Низами һаггында мүлаһизәләри марагды вә гијмәтлидир.

П. Антоколски, Азәрбајчан ше'ринин сајы чох олан достлары арасында өзүнә мәхсус, көркәмли јер тутан гәләм јолдашларымыздандыр.

Һазырда П. Г. Антоколски бизим үчүн мүһүм олан, шәрәфли бир ишлә мәшғулдур. О, Азәрбајчан шифаһи, јазылы халг ше'р вә дастанлары, классик вә мүасир Азәрбајчан поезијасынын ән көзәл нүмунәләриндән ибарәт антолокијанын редакторларындан бири олмагла кәркин бир јарадычылыг ишинә башламышдыр. Бу чәтин, лакин һәр чәһәтдән тәгдирәлајиг ишдә бизим гәләм јолдашларымыз олан рус шаирләринин бөјүк бир дәстәси иштирак едир.

Шүбһә јохдур ки, исте'дадлы рус шаирләри коллективинин илһамлы зәһмәти, гәлби даима кәнчлик һәвәси, кәнчлик еһтирасы илә долу олан тәчрүбәли шаир, тәрчүмәчи вә редактор П. Г. Антоколскинин инадлы иши вә Москва Дөвләт нәшријјаты коллективинин бачарығы, сә'ји нәтичәсиндә совет охучулары Азәрбајчан ше'р антолокијасы кими көзәл бир һәдијјә алачаглар.

КӘНЧЛИЈИН СЕВИМЛИ ШАИРИ

Ијирми беш ил бундан габаг, апрел ајынын 14-дә Москваја бир хәбәр јајылды. Мајаковски интиһар етмишдир. Мајаковски—интиһар!? Бу сөзләрин тәзады о гәдәр кәскин, о гәдәр гүввәтли иди ки, һеч кәс бу хәбәрә инанмаг истәмирди.

Шаирлә шәхсән, ја онун јарадычылығы илә таныш оланлар бу ики сөзүн ифадә етдији дәһшәтли мә'нанын һәгигәти илә разылаша билмирдиләр. Ахы, Мајаковски бүтүн варлығы, бүтүн јарадычылығы, әмәк вә дүшүнчәләри илә чанлы, гајнар бир һәјатын тимсалы иди. Онун һәр ше'ри, һәр чыхышы, јолдашлары илә олан ади сөһбәти белә өз оптимизми, һәјата олан мәһәббәти, мүбаризәјә чағырышы минләр, милјонларла инсанын үрәјиндә даһа дәрин, даһа бөјүк бир јашамаг һәвәси ојадыр, јени һәјат мүғәнниси кими шаирин образыны јүксәлдирди.

Онун өлүм вә һәјат һаггындакы јүксәк поетик бир еһтирасла дејилмиш сөзләри бу күн дә тә'сир гүввәсини итирмәмәлидир:

«Јер күрәмиз
    севинччин
        бу күн аз јарарлыдыр.
Севинчи дартыб кәрәк
    кәләчәк күндән алаг.
Мә'лумдур бу һәјатда
    өлмәк
        чәтин иш дејил
Гат-гат
    даһа чәтиндир
        јени һәјаты гурмаг»

25 ил бундан габаг бөјүк шаирин гајнар гәлби әбәди сусду, лакин бу гәлбин һәрарәти, онда бәсләнән дујғуларын бизи һәјата чағыран мүбариз руһу, сарсылмаз гүдрәти онун ше'рләриндә јашајыр. Одур ки, бу күн белә онун ше'рләри бир дөјүш силаһы кими совет халгынын јени һәјат уғрунда апардығы әзәмәтли мүбаризә ҹәбһәсиндә сәфәрбәр әскәрдир.

Кизли дејилдир ки, о заманкы рапчылар тәрәфиндән Мајаковски олмазын тәһгир вә тә'гибләрә һәдәф олурду. Онун новаторлуғу, онун һеч бир ади ишдән чәкинмәјәрәк поетик истe'дадыны «һүчум едән синфин» хидмәтинә вермәси бир чох естетләрин, јени һәјата үрәкдән дүшмән оланларын хошуна кәлмир, онлар һәр јердә шаирин јарадычылығыны вә өзүнү һөрмәтдән салмаға чалышырдылар. Бүтүн бунлар шүбһәсиз тә'сирсиз галмырды. Лакин Мајаковски кениш халг күтләләринин, хүсусилә кәнчлијин дәрин мәһәббәтини һәр күн даһа артыг газаныр, кәнч совет өлкәси илә бирликдә бој атыр, јени күнләрә доғру ирәлиләјирди.

Онун интиһары ани бир зәифлијин фачиәли нәтичәси олду. Бу өлүм факты шаирин бүтүн һәјата бахышы илә барышмаз бир тәзад тәшкил едир. Тәсадүфи дејилдир ки, Мајаковскинин өлүмү дејил, һәјаты, иш вә мүбаризәси, онун зәнкин јарадычылыг тәчрүбәси кәнчләрә нүмунә олду.

Мајаковски совет кәнчлијинин севимли шаиридир. Јарадычылығынын илк илләриндән башлајараг, о, кәнчлик үчүн јазмыш, кәнчлији өзүнүн ән јахшы, ән сәмими, ән һәссас охучулары сырасында көрмүш вә дәрин бир мәһәббәтлә кәнчлијә бағланмышдыр. Ингилаб илләриндә Мајаковскинин дүзәлтдији диспутлар, ше'р кечәләри, әдәби дөјүш јығынчаглары иштиракчыларынын бөјүк бир әксәријјәтини кәнчләр тәшкил едирди.

Онун бу мәһәббәтә, бу һөрмәтә һаггы варды. Кәнчлик инсанлығын кәләчәјә доғру атылмыш аддымыдыр Мајаковски бүтүн гүдрәтли сәси, сарсылмаз инамы, гајнар гәлби, көзәл арзулары илә кәләчәјә доғру истигамәтләнән бир варлыг, кәләчәк күнләрин мүждәчиси иди.

Өмрүнүн јалныз ахырынчы беш или әрзиндә о, «Комсомолскаја правда» гәзетиндә 90-дан артыг ше'р чап етдирмишди. Бунларын әксәријјәти кәнчлијә вә демәк олар ки, һамысы кәнчләри дәриндән дүшүндүрән һәјат һадисәләринә һәср едилмишди.

Кәнчлијин тәрбијәси, коммунизм әхлагы мәсәләләри, һәр чүр мешшанлыг, бајағылыг, наданлыгла мүбаризә онун јарадычылығында кениш јер тутур. Бүтүн бу вә бу кими ичтимаи проблемләрин поетик һәллиндә Мајаковски чарчысы олдуғу јени сәнәтин јүксәк сәнәткарлыг нүмунәләрини јаратмышдыр.

Онун шаир гәлбиндә јарымчыг һиссләрә, балача севкијә, өтәри нифрәтә, лагејд мүнасибәтә јер јохдур. Онун мәһәббәти дә нифрәти кими кәскин, бөјүк вә еһтираслы иди.

Мајаковскинин ајры-ајры һәјат вә мәишәт принсипләринә, кәнчләрин севкисинә һәјат јолу сечмәк мәсәләләринә һәср етдији бир чох ше'рләр инди дә өз тә'сир гүввәсини, әһәмијјәт вә мә'насыны итирмәмишдир.

О, харичи модалар тә'сиринә дүшән кәнчләри көрәндә дәрин бир гәлб ағрысы илә јазырды: Бизә, оддан вә судан кечмиш адамлара, илләрин мүбаризә аловларында говрулмуш инсанлара бизи әвәз етмәк үчүн булвар аваралары, өзүнү франсыз пижонларына охшадан бир нәсил јетишдирмәк јарашармы?

Мајаковски илк бахышда кичик көрүнән бир сыра гәзет хәбәрләринин дәрин ичтимаи мә'насыны көрүр, онлары поезијанын гүдрәтли үмумиләшдирмә бачарығы илә принсипиал бир јүксәклијә галдырырды. 1927-чи илдә «Комсомолскаја правда» гәзетиндә белә бир хәбәр дәрч едилмишди: «Ленинградда, бир ишчи гыз, јолдашы Тәнјанын кејдији лак туфли кими туфлиси олмадығына көрә өзүнү зәһәрләмишдир». Мајаковски бу һадисәни анчаг бир ади факт дејил, кәнчлијин һәјата бахышында, әхлаг вә тәрбијәсиндә көһнәлијин, мешшан вә обывател тә'сиринин күчүнү көстәрән бир һадисә олдуғуну көрүр вә белә һаллара гаршы поезија силаһы илә кәскин мүбаризә етмәјин тә'хирсиз бир вәтәндашлыг борчу олдуғуну сөјләјирди. «Комсомолскаја правда» гәзетинин бу кичик хәбәри Мајаковски үчүн чидди бир әхлаги проблемә һәср едилмиш ше'р мөвзусу олду. Шаир совет кәнчлијинин руһуна зидд олан бу һадисәнин ичтимаи көкләрини ачыр, бу кими һалларын мә'нәви ејбәчәрлијини гүввәтли гәләмлә тәсвир едирди. О, «үрәјә пилләкәнсиз сохулан» бајағы романсларын вәтәнини узагларда дејил, өз ичимиздә, коммунист тәрбијәсинин зәиф олдуғу јерләрдә ахтармаг лазым кәлдијини сөјләјирди. «Ма-

руса өзүнү зәһәрләди» адлы ше'риндә: Мајаковски јазыр:

«Маруса бу јахында
Севмишдир бир нәфәри:
Бығлары бурма-бурма,
Фарығлашмыш телләри.
Ванја адлы монтјорду
Онун севдији оғлан
Сонра Парис сајағы
Олду Жан.
Жанын гыза дедији
Ејни сөзләрди анчаг:
Дәһшәтли мешшанлыгдыр
Бәкарәти сахламаг».

Бу сөзләрдән сонра Мајаковски белә түфејли жанлара гида верән мүһити амансызчасына ифша едир. О заман кино екранларында кениш нүмајиш етдирилән американ кино-филмләринин позучу тә'сирини көстәрир вә бәдии сөзүн бөјүк гүдрәти илә өз охучусуну инандырыр ки, бүтүн бу һаллар совет гурулушунун, јени һәјатын руһуна зиддир. Бүтүн бунлар капиталист дүнјасынын иреңдир. Мајаковскинин гијмәти орасындадыр ки, шаир тәсвир етдији һадисәләрә биканә дејил, о, чинајәт хроникасыны гәләмә алыб өзү сејрчи кими кәнардан бахмыр. Јох, Мајаковски нифрәтинин бүтүн күчү илә гәбаһәт вә јарамазлыга гаршы чыхыр, буржуа әхлагы тәзаһүрләрини ифша едирди.

Кәнчлијин һәмишә сағлам аилә гурмаға, чәмијјәтин шүурлу јарадычысы олмаға, бири рәсми јерләрдә нүмајиш етдирмәк, бири исә евдә, мәишәтдә тәтбиг етмәк үчүн ики сахта әхлаг, әдәб-нәзакәт формасыны дејил, тәмиз инсан әлагәләринә әсасланан ваһид совет әхлаг нормасы илә јашамаға чағыран шаир сәфәрбәр бир әскәр кими совет аиләсини, јени севкини, јени әхлагы кешијиндә дурмушду.

Бу чәһәтдән онун «шаир Молчановун атдығы севкилисинә мәктуб» ше'ри чох характерикдир. Молчановун, јелдән агачдан мешшанлыг гохусу верән ше'рини алараг Мајаковски онун хырда, егоистик, хәстә дујғуларыны өзүнә мәхсус бир амансызлыгла ифша едир. Молчановун «Бу сакит көјләр алтында динчәлмәк, севмәк истәјирәм» мисралары Мајаковскинин хүсуси гәзәбинә сәбәб олмушду. О јазырды: «Сиз, Молчанов, бу сакит көј гүббәсини һарада көрмүсүнүз. Јохса мәһәббәт, мәстлик

ичиндә дүшмән тәһлүкәсини унутмушсунуз? Чакилин! Сиз сәфәрбәрлијә вә һазырлыглара мане олурсунуз».

Мајаковскинин кәнчлик һаггында вә кәнчлик үчүн јаздығы ше'рләр ичәрисиндә, совет кәнчлијини коммунизм уғрунда јени мүбаризәләрә чағыран ше'рләри хүсуси јер тутур.

Бунунла Мајаковски ән мә'налы өмрүн халг ишинә, азадлыг ишинә, коммунизм гуручулуғу ишинә һәср едилмиш өмүр олдуғуну кәнчләрә хатырладырды. «Кәләчәји чәкиб кәтирәк!» адлы ше'риндә о јени совет кәнчлијинә, онун габагчыл дәстәси—комсомола мүрачиәт едәрәк онлары јени һәјат, коммунизм әхлагы уғрунда мүбаризәјә чағырырды.

Совет епохасынын ән исте'дадлы шаири,—өз јарадычылығы илә бөјүк бир нәслин ишини көрмүш адам, јалныз совет әдәбијјатында дејил, бүтүн дүнја әдәбијјатында гүдрәтли сәси, ајдын фикри, јүксәк поетик исте'дады илә милјонларын һөрмәт вә мәһәббәтини газанмыш олан Мајаковски һеч бир заман әлдә етдији мүвәффәгијјәт вә әдәби гәләбәләри шәхси наилијјәти һесаб етмирди. Әксинә, о јазырды:

«Коммунаја олчүрәм
мән шеирин новуну,
Аздыр шеир устасы,
аздыр һәлә сәнәткар.
Кәлин ган-тәр төкәрәк
рөвнәгләдәк санати,
Һәм мигдары артырат
һәм дә ки кејфијјәти.
Чәрчи хасијјәтини
атаг, чыхсын јададан:
«Мәнимкидир бу ше'р»
«Мәнимкидир бу дукан»
Мән нә иш коммунамә
сизинкидир һамысы.
Сөз, аһәнк
тәшбеһ, сурәт,
вәзн, гафијә, мөвзу!»

Бөјүк шаирин бу мисралары анчаг јени башлајан кәнч шаирләр үчүн дејил, јаша долмуш сәнәткарлар үчүн дә фајдалыдыр.

БӨЈҮК МҮАСИРИМИЗ

(В. В. Мајаковскинин вәфатынын 25 иллији мүнасибәти илә)

Мән Мајаковскидән сөһбәт ачанда, јахуд, онун һаггында јазмалы оланда һәмишә бөјүк һәјәчан кечирирәм. Додагларында гәрибә тәбәссүм олан, ағыллы көзләри узаглара зилләнән, буз балтасы кими мөһкәм вә нәһәнк бир инсан көзләрим өнүндә чанланыр. Онун көј курултусуна бәнзәр сәсини ешидирәм.

Көрдүкләрим санмајын
гәлбими биһал едир
Өзүмү ади совет
заводу сајырам мән.
Бир завод ки,
даима сәадәт е'мал едир.

Тәәссүф ки, бу нәһәнк инсанын өмрү елә кәдәк олду ки, о, милјонларла садә совет адамы илә биркә «е'мал» етдији сәадәтин чох чүз'и бир һиссәсини дада билди.

Бу анда истәр-истәмәз онун өлмәз мисраларыны өз-өзүмә тәкрар едирәм:

В этой жизни
помереть не трудно.
Сделать жизнь
Значительно трудней.

Инди, өлүмүнүн 25 иллији әрәфәсиндә биз Мајаковскинин мә'налы һәјатындан, онун совет дөврүнүн ән исте'дадлы шаири һесаб етмәјә һагг верән поетик әмәјиндән данышырыг.

Шаирин јарадычылығы ишыг вә һәрарәтлә, мүбаризә пафосу, мәһәббәт вә нифрәтлә, мүасирлик һисси илә елә зәнкиндир ки, Мајаковскини бу күндән ајырмаг чох чәтиндир. Инди «Мајаковски јашамышдыр, Мајаковски јазмышдыр» чүмләләри нәдәнсә чох гәрибә сәсләнир. Мәкәр онун, дөврүн поетик енсиклопедијасы һесаб олунан јарадычылығы бу күн белә өз тәравәтини, әзәмәтини сахламыр?

Инди, совет адамлары Коммунист партијасынын рәһбәрлији илә коммунизм чәмијјәти гуручулуғунда нәһәнк аддымлар атдығы бир заманда Мајаковскинин мисралары мүасир сәсләнир:

Ағыр тунч мисраларым
дајанмышлар сәф-сәфә
Һазырлырлар өлүмә
Вә өлүмсүз шәрәфә.

Бир дәфә Мајаковски һаггында мә'рузә еләдијим бир јығынчагда динләјичиләрдән бири мәндән сорушду: «Мајаковскинин идеја-сијаси чәһәтдән јүкләнмәмиш, әјләнчә үчүн јазылмыш ше'ри вар, ја јох?»

Суал икибашлы олдуғундан гәти чаваб вермәли олдум.

— Јох! Гәтијјән јох!—дедим.—Гәти әминәм ки, халгын, охучуларын мүһакимәсинә тәгдим олунан Мајаковски ирсиндә гејри-чидди, еһтирассыз, јә'ни ичтимаи-сијаси чәһәтдән тә'сирсиз олан бир әсәр белә јохдур. Ахы, о, «борч мандаты» илә јазырды, о, «халгын апарычысы һәм дә онун гулу иди». Мајаковскијә көрә, шаирин гафијәси—«нәвазиш вә шүар», «сүнкү вә гамчы» олмалыдыр. Онун үчүн сөз—«инсан гүввәсинин сәркәрдәси» иди.

Мајаковски әсәрләринин мејдана кәлмәсиндә бөјүк ролу олан, ичтимаи-сијаси вә тарихи һадисәләр һаггында мүәјјән тәсәввүр олмаса, Мајаковски әсәрләринин зәнкинлијини дәрк идеја дәринлијини вә поетик форма етмәк чәтиндир. Чәсарәтлә демәк олар ки, Мајаковскинин бу вә ја башга дәрәчәдә әһәмијјәти олан әсәрләри дөврүн, епоханын поетик сәнәдләридир. Совет Иттифагы вә харичлә баглы конкрет һәјат һадисәләринә шаирин мүнасибәтинин ифадәсидир.

Һәрдән елә гәрибә һөкмләр верирләр ки, куја Мајаковски инсан характери јаратмајыб, куја онун ше'рләри

инсан характеринин образлы шәрһиндән даһа чох мүәјјән һадисә һаггында аловлу чыхыша бәнзәјир. Бу гәрибә мүддәанын әсассызлығыны исбат етмәјә дәјмәз, чүнки инсан Мајаковски јарадычылығында әсас јери тутур. Шаирин јарадычылығы илә јахшы таныш оланлар билирләр ки, бу садә, әмәкчи инсанын сәадәтинә мане олан һәр шеј шаирин гәзәб вә һиддәтинә сәбәб олуб, Мајаковски инсан сәадәтиндән—бу инсанын дүнјанын һарасында јашамасындан асылы олмајараг,—сәмимијјәтлә, мәһәббәт вә гајғы илә данышыр.

Мајаковски сөзүн гениш мә'насында күтлә үчүн, халг үчүн јазырды. О, сәбр вә инадла ишләјирди ки, әсәрләри гениш халг күтләләринә даһа јахшы чатсын. Мөвзуларын һәјатилији вә идеја-сијаси кәскинлији шаирлә охучу арасында сых әлагә јаратмаг үчүн фикирләрин мүвафиг формаја салынмасы, бәдии үмумиләшдирмәләрин тәбиилији, охучунун үрәјини аловландырмаг үчүн сөзләрдән гығылчым чыхара билмәк бачарығы—бүтүн бунлар Мајаковски јарадычылығына бөјүк охучу аудиторијасы газандырыб, өзү дә, хүсусән, кәнчләр арасында ону чох популјар бир шаир етмишди. Поезија онун үчүн ради чыхармаг кими бир шеј иди. Бир ил зәһмәт нәтичәсиндә «бир грам» әлдә едирди. «Бир сөзүн хатири үчүн мин тон сөз күлчәсини арашдырмалы» олурду.

Бә'зиләри һәгиги халгилији гондарма, сүн'и халгиликлә əвəз едир вə бурада əсас өлчү олараг халг мə'нəвијјатыны јох, халг һəјатынын сырф заһири əламəтлəрини, кечичи етнографик хүсусијјəтлəри көтүрүр. Мајаковски «ајдынлығын», «садəлијин» бу сəвијјəсинə һеч вахт енмəмишдир. Мајаковски јахшы билирди ки, һəгиги халгилик, «һеч дə сарафанларын тəсвириндə јох, халг мə'нəвијјатынын өзүндəдир» (Гогол).

Бөјүк ичтимаи мүбаризəдə галиб кəлəн, јени дөвр ачан бир халгын мə'нəвијјатыны ифадə етмəк үчүн инчəсəнəт алəминдə бир сыра васитəлəр көһнəлмишди, јарарсыз олмушду. Көһнə ичтимаи гурулушун дағылмасы вə јени чəмијјəтин формалашмасы илə əлагəдар јени һисслəрин, дүшүнчəлəрин вə анлајышларын ифадəси үчүн јени метод, јени рəнклəр, јени васитəлəр лазым иди. Јенилији тəрəннүм етмəк нəинки дəблə олан мүхтəлиф əдəби чəрəјанлар үчүн, һəтта «Оту бичилмиш дүзəнлəрдə јемлəнəн, башыны јерə дикиб əтрафы көрмəјəн» «реалистлəр» үчүн дə чəтин иди. Бунун үчүн јени кејфијјəтли реализм лазым иди—социализм дөврүнүн ганадлы ингилаби-романтик реализми. Һəјатын нəфəсини дујмадан, она фəал нүфуз етмəдəн грамматика вə поетика ганунларыны аз-чох мəнимсəјəрəк, јазыб-јаратмаг мəкəр шəрəфли ишдир?

Мајаковски һəјат һадисəлəринə олан поетик мүнасибəтини һəмишə еһтираслы вə һəгиги бəшəри мүнасибəтинə елə көзəл бəдии форма сечирди ки, өзүнə мəхсус кəскинлији, тəкраролунмаз тəзəлији вə оржиналлығы илə һəр дəфə охучунун көзү өнүндə өз исте'дад палитрасынын јени-јени рəнклəрини чанландырырды. Мајаковски буна һəмишə ејни дəрəчəдə наил олмаса да, онун һəр бир əсəри нəлијə, «намə'лум алəмə», јени поетик зирвəлəрин кəшфинə доғру јарадычылыг мејли иди.

Биз инди көрүрүк ки, Мајаковски поетик ахтарышларында чох бөјүк кəшфлəр едиб. Доғрудур, бу чох чəтин иди.

Шаир:

«Но скажите,
вы,
калеки и калекши,
где,
когда,
какой великий выбирал
путь
чтобы протоптанней
и легше?»—

дејə сорушур.

Мајаковски рус поезијасында əн көзəл лирик шаирлəрдəн бири олуб. Бə'зилəри шаирин лирикаја гаршы тəк-тəк һүчумуна əсасланараг, иддиа едирлəр ки, куја Мајаковски поезијада лириканы севмирди. Амма онлар унудурлар ки, Мајаковски лирика кими гəлəмə верилəн бајағы, *мешшан һисслəрə* гаршы чыхырды. О, охучунун диггəтини мүһүм һəјат мəсəлəлəриндəн јајындыран сентименталчылығын дүшмəни иди.

Мајаковски јени совет лирикасынын елə көзəл, сағлам, дəрин нүмунəлəрини јаратмышдыр ки, бунлар емосионаллығы илə əдəби вејллəрин хырдачы интим лирикасы илə һеч бир мүгајисəјə кəлмəз.

Һəлə дə орда-бурда мызылдајанлар вар ки, куја, онлар Мајаковскинин бəрк пəрəстишкарларындандырлар

вә сон илләрдә елә бир күн олмаіыб ки, онун ше'рләрини охумамыш олсунлар, амма... аллаһ еләмәсин, ахы, Маіаковски јарадычылығыны мүтләгләшдирмәк олмаз.

Әдәби һәрәкатымызда Маіаковски јарадычылығына күјә мүтләг бир шеј кими бахмаг горхусундан доған бу риіакар—јаланчы нараһатлыг көрәсән һардан мејдана кәлиб? Белә «хејирхаһ» хәбәрдарлығын вә әдәби прогнозун нә әсасы вар? Мәкәр «тәблиғатчы, бағырычы, дәстәбашы Маіаковскинин» јарадычылығы еһкамчылығын, шаблончулуғун гәти инкары дејилми?

Маіаковскидән өјрәнмәк олар, амма ону тәглид етмәк олмаз, чүнки Маіаковски дүнја әдәбијјатында Лермонтов кими бир шәхсијјәтдир ки, онун һаггында Белински белә јазмышдыр: «Әдәбијјат аләминә елә илк аддым атан кими Лермонтовун таланты ону тәглид етмәк истәјәнләрин арзусуну көзүндә гојду».

Амма Маіаковскинин кор-корана тәглид етмәк истәјән тапылса, вај беләләринин һалына, чүнки оријинал нә гәдәр күчлү олса, тәглид бир о гәдәр тез вә даһа ајдын нәзәрә чарпар. Амма бөјүк ингилаб шаири Маіаковски јарадычылығынын мүтләгләшәчәјиндән горхан «хејирхаһларын» ачығына биз Маіаковскидән өјрәнмәјин принсипиал әһәмијјәтини вә вачиблијини дөнә-дөнә гејд етмәлијик. Маіаковскидән мүхтәлиф формада, јарадычы шәкилдә өјрәнмәк лазымдыр.

Вахты илә Маіаковскинин әлејһдарлары һеј тәкрар едирдиләр ки, күјә шаирин јарадычылығы күтлә үчүн анлашылмаздыр. Амма һәјат бу мүддәаны инкар етди. Маіаковски милјонларын шаири олду, әсил халг шаири олду. Бунунла әлагәдар мән Маіаковски ән'әнәләри һаггында бир нечә сөз демәк истәјирәм.

Бу бөјүк проблеми һәртәрәфли, дәрин тәһлил етмәк фикриндә олмадығымдан шаирин јарадычылығынын чох мүһүм бир кејфијјәтиндән данышачағам. Мүасир шаир үчүн мүәјјән дәрәчәдә әһәмијјәтли сајылан елә һәјат һадисәси көстәрмәк олмаз ки, Маіаковски она чаваб вермәмиш олсун. Кичик вә бөјүк һадисәләрин фонунда чох мүһүм принсипиал чәһәтләри көрмәк бачарығы, поезија әскәри кими һәмишә силаһлы вә дөјүшә һазыр олмаг—бах, бунлар Маіаковски ән'әнәләринин, тәәссүф ки, чох вахт унутдуғумуз ән јахшы кејфијјәтләриндәндир. Биз чох вахт аз әһәмијјәтли һадисәләр һаггында јазырыг, өзү дә дајаз, јарадычы еһтирас олмадан, ја көзләримиз риг-

гәтдән јашара-јашара, ја да балача һиссләнәрәк бөјүк мәһәббәт вә кәскин нифрәт олмадан јазырыг.

Чох вахт мүһүм һәјат һадисәләри, нечә дејәрләр, бизим јанымыздан кәлиб кечир вә әксәр һалларда она чаваб вермәкдә кечикирик. Әдәбијјатчылар арасында еләләри дә вар ки, очеркә, «гәзет поезијасына» мешшан часына јухарыдан бахыр. Һалбуки, әдәбијјатын бу фәал формаларына чох мүһүм әһәмијјәтли бир саһә олан Маіаковски ән'әнәсинин гијмәтли нүмунәләри кими бахмаг лазымдыр.

Маіаковски поезијасынын сәчијјәви хүсусијјәтләриндән бири дә будур ки, шаир һарада, һансы шәраитдә олса белә, өз принсипиал мөвгејиндә—совет адамы мөвгејиндә һәмишә мөһкәм дајанарды. Бу чәһәтдән онун харичи өлкәләрә һәср олунмуш ше'рләри, очерк вә мәгаләләри сәчијјәвидир.

Маіаковски Парисдә оларкән шәһәрин тарихи јерләринә вә ме'марлыг абидәләринә әһәмијјәт версә дә, ону, һәр шејдән әввәл, коммунарлар шәһәри олан Парисин талеји марагландырырды. О, мәшһур Нотр-Дам килсәси һаггында јазырды: «Әлбәттә, о гәдәр дә илығлы олмадығындан бундан клуб чыхмаз, хүсусән, гаршы тәрәфдәки префектураны дармадағын етмәк горхусу олдуғундан килсәни еһтијатла горумаг лазымдыр».

Маіаковскинин «Доғручу вәтәндаш» ше'ринин бир нечә мисрасы империалист магнатлары шәһәри олан Нју-Јорк һаггында бә'зи узун-узады сојуг тәсвирләрдән даһа чох шеј дејир. Өзү дә еһтирас вә мәһәббәтлә:

Әкәр нифрәт һиссин
    коршалмышдырса
    Бура,
        Нју-Јорка кәл!

«Доллар демократијасы»на Маіаковскинин бирчә, јығчам ифадә илә вердији гијмәтдән даһа инчә, даһа сәрраст гијмәт вермәк чәтиндир: «Американ азадлыг һејкәли әлиндәки мәш'әли галдырараг, архасындакы Көз јашы адасы һәбсханасынын гаршысыны өртүр». О, 1925-чи илдә јазырды ки, Америкаја кәлмәкдә 700 верст мәсафә гәт етмишсә дә 7 ил кери кетмишдир. О, һәлә о вахт һадисәләрә һејран олмадан јазырды: «Бәлкә Бирләшмиш Штатлар үмидсиз буржуа илләринин ахырынчы силаһлы мүдафиәчиси олду». Охучунун көрдүјү

кими, шаирин сијаси узагкөрәнлији тамамилә доғрулмушдур. Буну анчаг о адам дејә биләрди ки, тарихи мүбаризәнин кедишини дәриндән баша дүшсүн.

Һәјат һадисәләринә актив вә өз вахтында чаваб вермәк бачарығы, Мајаковски јарадычылығынын ән характерик, принсипиал ән'әнәләриндән бири олуб, бүтүн совет јазычылары, о чүмләдән Азәрбајчан јазычылары үчүн јахын вә гијмәтлидир.

Мајаковскинин әсәрләри күндән-күнә ән кениш охучу күтләләри арасында јајылмагда давам едир, мәшһурлашыр. Мајаковски нәинки ССРИ-дә, һәм дә бүтүн дүнјада охунур, нәшр олунур.

Биздә, Совет Азәрбајчанында Мајаковскини он минләрлә, јүз минләрлә охучу таныјыр вә гијмәтләндирир. Онлар бу күн бөјүк шаирин доғма ана дилләриндә нәшр олунмуш китабларыны алыб мәһәббәтлә охујурлар.

Мән узун мүддәт Мајаковски әсәрләринин Азәрбајчан дилинә тәрчүмәси үзәриндә ишләмиш вә мүәјјән тәчрүбә газанмышам... Тәрчүмә тәкчә шаирин нә јазмасы һаггында јох, еһни заманда нечә јазмасы барәсиндә дә кениш тәсәввүр вермәлидир. Мајаковскидә чохлу ифадәләр, сөз бирләшмәләри, ајрыча сөзләр, мүгајисәләр, метафорлар вардыр ки, бунлар үмуми, гәбул олунмуш рус дили, рус нитги үчүн «гејри-адидир». Бу јенилијин бөјүк бир һиссәси рус дилинин руһу илә тамамилә һәмаһәнк сәсләшир. Мајаковски ше'рләрини бу вә ја дикәр дилә тәрчүмә етмәк үчүн бунлары билмәмәк, онун поетик «Мән»ини бир кәнара гојмаг олмаз.

Анчаг бурада бир горху кизләнир ки, бу да Мајаковскинин бир сыра ше'рләринин Азәрбајчан дилинә тәрчүмәләринә вә мәним ајры-ајры тәрчүмәләримә өлдүрүчү тә'сир көстәрмишдир. Бә'зи јолдашлар тәрчүмәдә Мајаковски ше'рләринин өзүнә мәхсус шәкарини сахламаг истәјәрәк, Азәрбајчан дилинин дахили ганунларыны, руһуну позур, нәтичәдә тәрчүмәләр аз анлашыглы вә өлү чыхыр. Беләликлә, өзүнә мәхсус орижинал форманын тәрчүмәдә верилмәмәси бир јана дурсун, мәзмунун да кејфијјәтинә хејли хәләл кәлир.

Узун илләрин тәчрүбәси мәни бу нәтичәјә кәтириб чыхармышдыр ки, һәр чүр тәрчүмәдә, о чүмләдән поетик әсәрләрин тәрчүмәсиндә дилин дахили гануну вә поетик руһуну нәинки дәјишмәк, һәтта ону икинчи плана кечирмәк дә олмаз. Мән һәр дәфә Мајаковскинин әсәрләрини тәрчүмә едәндә чалышырам ки, Азәрбајчан дили, тәсвир васитәләри илә орижинала јахын форма тапым.

Бунунла белә Мајаковскинин әсәрләрини Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едәндә мән, јери кәлдикчә елә ибарәләрдән, тәркибләрдән, ајры-ајры сөзләрдән истифадә едирәм ки, онлар Азәрбајчан әдәбијјатында јенидир, ишләнмәмишдир, јахуд адәт етдијимиздән башга чүр ишләндикләри үчүн јени кими сәсләнирләр. Бүтүн бунлары Азәрбајчан дилинин ганунлары вә тәбии имканлары һесабына едирәм.

Мәнә елә кәлир ки, Мајаковски јарадычылығыны тәблиғ етмәк үчүн бизә чох иш көрмәк лазымдыр. Онун бизим мүасир совет, еләчә дә онун бир һиссәси олан Азәрбајчан поезијасына тә'сири, онун көзәл ән'әнәләри кифајәт гәдәр өјрәнилмәмишдир. Нәһајәт, өлкәмиздә вә еләчә дә харичдә милјонларла охучунун бизим бөјүк мүасиримизин јарадычылығына олан марағы тәләб едир ки, биз Мајаковскини даһа дәриндән охујаг, өјрәнәк, совет халгынын коммунизм гуручулуғунда фәал мүбаризәсиндә ондан кәсәрли бир силаһ кими истифадә едәк.

СЫРАМЫЗДАН БИР СӘНӘТКАР КЕТДИ

Өлүм көзәл бир шаири әбәди сусдурду. Аветик Исаһакјан вәфат етди!

Бу хәбәри ешидәндә әввәлчә инсан елә бил дәрин сукут дәнизинә гәрг олур. Елә бил ки, гәфләтән гајадан гопуб дүшән бир даш, бүллур суларынын ојнаг сәси илә үрәкләрә севинч кәтирән чошгун бир булағын көзүнү тутду. Ону гапады. Биз билирик ки, илләрлә чағлајыб һәзин бир пајыз күнү әбәди сусан бу булағын јаратдығы мә'налы, аһәнкдар нәғмәләр узун әсрләр халгын гәлбиндә јашајачаг, милјонларын дилиндә кәзәчәкдир. Бу нәғмәләрин өлмәз нәгәраты, һәгиги сәнәти јарадан, јашадан халгларын сәадәт, даһа ишыглы күнләр уғрундакы мүбаризәсиндә бир нәгәрат кими сәсләнәчәкдир. Лакин бу күн устад бир сәнәткарын өлүмү илә гардаш ермәни халгына үз вермиш дәрин кәдәр гаршысында биз һөрмәтлә башымызы әјирик.

Бу бөјүк иткинин дәрин ағрыларында биз гәлбимизин сәсини динләјирик. Хәјал бизи заманын хатирәләрлә долу јолларына кәтирир. Јахын, узаг күнләрин сәһифәләрини чевирмәјә башлајырыг...

Сөз вахтына чәкәр дејәрләр. Бу күнләр олдуғу кими хош бир пајыз күнү иди. Елә бил тәбиәт гышла јај арасында мүтәрәддид галмышды. Каһ күндүзүн истиси адамлары көлкәјә говур, каһ да ахшамын сојуг нәфәси ачы бир сөз кими адамы кәсирди. Бир груп күрчү, ермәни, азәрбајчанлы илә Москвадан кәлирдик. Аветик Исаһакјан да бизимлә бир вагонда кәлирди. Бүтүн јол узуну о, тез-тез биздән азәрбајчанча ше'р охумағы рича едир, бөјүк бир мараг вә диггәтлә динләјирди. Мәним

халг јарадычылығындан нүмунә кәтирдијим бир нечә бајаты ону тамамилә валеһ етмишди.

Буну да дејим ки, Исаһакјан Азәрбајчан фолклоруна бәләд иди. О, бир чох бајаты вә гошманы азәрбајчанча әзбәр билирди. Онун мәшһур «Ана үрәји» ше'ри дә Азәрбајчан фолклору әсасында јаранмышдыр.

Охудуғумуз ше'рләрә, бајаты вә гошмалара көзләрини јумуб гулаг асырды. «Мән сөзләрин һамысыны баша дүшмүрәм, анчаг сизин дилинизин мусигиси көзәл бир нәғмә кими мәним руһуму охшајыр» дејирди. Сөһбәтимиз заманы о, ики гардаш халгын мусиги, адәт вә ән'әнәләриндә олан јахынлыгдан, бир-биримизи даһа јахындан танымаг үчүн азәри дилиндән ермәни дилинә вә ермәничәдән азәри дилинә чохлу тәрчүмәләр етмәк зәрурәтиндән һәрарәтлә данышырды.

— Әчәл аман верәрсә, Азәрбајчан бајаты вә гошмаларынын ермәни дилиндә бир мәчмуәсини бурахачағам,—дејирди.

Бизим бир бајаты Исаһакјанын о гәдәр хошуна кәлди ки, орадача елә бу бајатыны әзбәрләди. Сонра бүтүн јол боју ону өзүнә мәхсус бир тәләффүзлә тәкрар едирди:

Әзизим суда јанды,
Сел калди, су дајанды.
Ешг одуна су төкдүм
Од тутду, су да јанды.

«Бу дөрд мисра бир көзәл поемадыр»,—дејирди.

Инди дә мәним көзләримин гаршысында о бөјүк шаирин һәјәчандан бир аз пөртмүш, тәәссүратдан, поезијанын гүдрәти илә доған вәчддән думанланмыш кими көрүнән ири, мә'налы көзләри чанланыр. Онун Азәрбајчан поезијасына олан мәһәббәт вә марагы һәгиги бөјүк бир сәнәткарын кениш, саф дујғуларындан, көзәл арзуларындан хәбәр верирди.

Бу күн јалныз Совет Ермәнистаны дејил, бүтүн совет халгларынын дәрин бир мәһәббәтлә севдији Исаһакјан садә, истиганлы бир инсан иди.

Бакы вағзалында биз ондан ајрыларкән (о заман Тбилисидән, Јеревандан Москваја кедән гатарлар Бакыдан кечиб кедәрди) Исаһакјан бизимлә әл вериб видалашды вә күлә-күлә деди: «Каш о бајатыларыныздан јүздә бири мәним олајды,—сонра да әлавә етди—көзәл

хәзинәдир». Көрүнүрдү ки, онун шаир гәлбиндә Азәрбајчан халг поезијасынын дәрин бир тә'сир изи галмышды.

1952-чи илдә Јеревана, театр ишчиләринин мүшавирәсинә кетмишдик. Биз, бөјүк бир һөрмәт бәсләдијимиз гоча шаирин көрүшүнә кетмәк үчүн мүнасиб бир вахт ахтарырдыг. Онун хәстә олдуғуну билирдик. Бәлкә дә кәлишимизлә она әзијјәт верәрик,—дејирдик. Лакин бизим кетүр-гој етдијимиз чох чәкмәди. Исаһакјан азәрбајчанлы достларын шәһәрдә олдуғуну билән кими бир нечә ермәни јазычысы илә бәрабәр бизи евинә чағырды. Јашыл будагларын көј чәтри алтында, чијәләк ләкләринин јанында бир сүфрә ачылмышды.

Көрүш заманы Исаһакјан бир чаван адам кими күлүб-данышыр, гонаглары мәшғул едирди. О өз доғма вәтәнинә һәср етдији ше'рләрдән охујурду. Онун һәгиги сәнәт һәрарәти илә исинмиш һәр сәтри көзәл бир дујғунун ифадәси, бөјүк бир гәлбин сәси иди. Бурада сөһбәт заманы Исаһакјан өзүнүн мәшһур «Ана үрәји» ше'ринин фолклордан кәлдијини вә мәһз Азәрбајчан фолклорундан кәлдијини бизә сөјләди. О буну бөјүк бир гүрурла дејирди. Биз бир сыра ермәни халг мотивләринин дә башга гардаш халг әдәбијјатында өзүнә мәхсус бир шәкилдә ишләндијини сөјләдик. Аветик Исаһакјан бүтүн көкү илә гардаш ермәни халгынын классик вә халг әдәбијјатына бағлы бир сәнәткар иди. Онун башга халгларын әдәбијјатына олан мәһәббәти дә өз халгына бағлылығындан, өз Вәтәнини севдијиндән доғурду. Чүнки өз халгыны, өз торпағыны дәрин бир мәһәббәтлә севмәјән адам, башга халглары да һәгиги мәһәббәтлә севә билмәз.

Бу бөјүк сәнәткар бу күн арамызда јохдур. Онун зәнкин поезијасы әсрләрлә јашајачагдыр. Онун дәрин бир лиризм, јүксәк вәтәндашлыг пафосу, һәгиги сәнәт алову илә долу олан әсәрләри ермәни халгынын варлығында јашајачагдыр. Биз үрәјимизин ағрысыны дишимиздә тутараг сүкут едир, о нәчиб инсанын, бөјүк шаирин әзиз хатирәси гаршысында башымызы әјирик. Биз дәрин бир сүкут ичиндә онун табутуну јола салырыг. Биз инанырыг ки, Исаһакјанын сәнәт бајрағы ермәни гәләм јолдашларымызын әлиндә даһа да јүксәкләрә галхачагдыр.

ВЛАДИМИР МАЈАКОВСКИ

(Өлүмүнүн 19-чу илдөнүмү мүнасибәти илә)

О, сөзүн ән кениш вә ән дәрин мә'насында јени актив сәнәтин чарчысы иди. Онун ше'ри мүбаризәдә доғулмуш, мүбаризәдә бәркимиш, мүбаризәдә јаша долмушду.

Мајаковски бизим совет епохасынын ән јахшы, ән талантлы шаири иди, белә дә галыр. Халгын бу гәдәр јүксәк тәгдирини газанмаг үчүн һәгигәтән Мајаковски кими аловлу бир гәлбә, халг ишинә, вәтәнә сонсуз бир мәһәббәт, өз талејини ахыра гәдәр ингилабын талеји илә бағлаја билмәк лазым иди.

Мајаковски ингилабгабағы илләрдә буржуа-пеншан даирәләринин «севкили» шаири олан Игор Северјанинин сысга-мәрәз ше'рләринә һүчум едәркән, һәлә о заманлар 14—15-чи илләрдә назу-гәмзәли кофе-шантан гызларына бәнзәјән шаирләрә—сәнәти халга хидмәт јолундан узаглара, мүбаризәдән кәнара, «тәмиз сәнәт», сакит зөвгү-сәфа дүнјасына чәкмәк истәјәнләрә гаршы өз јени сөзү, кәскин фикри илә амансыз атәш ачырды.

Јарадычылығынын илк дөврләриндә, футуризм бәјаннамәләрини имзаладығы вахтларда белә, Мајаковски кениш халг күтләләринә садиг галмыш, бүтүн сәһнәләринә бахмајараг, о заманын буржуа чәмијјәтинә, бу чәмијјәтин рија вә сахтакарлыгларына, бајағы һәјат вә мәишәт принсипләринә сонсуз бир кин бәсләјирди.

Һеч дә тәсадүфи дејилдир ки, јени Русијанын—Советләр өлкәсинин ән талантлы шаири олан Мајаковски өз мүбаризә јолларында чар үсули-идарәсинин зүлмәт вә

зинданына гаршы гәзәбини ифадә етмәк үчүн јеканә бир јол—бөјүк болшевикләр партијасына го.шулуб, бу гәһрәман партијанын сыраларында мүбаризә апармаг јолуну сечмишди. Кәнч Мајаковски ингилабчы фәһләләрин чар үсули-идарәсинә гаршы апардыглары мүбаризәдә онларын габагчыл дәстәси олан болшевикләрдән чох шејләр өјрәнмишди.

Буржуа чәмијјәтиндәки ичтимаи бәрабәрсизликләри—бир овуч ағаларын милјонларла гуллара һаким олдуғуну көрән һәссас гәлбли шаир, өз үсјанларыны чох заман «зәриф» салонларын, «нәзакәтли» ағаларын бејнини вә гулагларыны чырмаглајан «габа» сөзләр, бағыртылар, сөјүшләрлә ифадә едирди.

Мајаковски әдәбијјат вә сәнәт аләминә атылдығы илк күндән, өмрүнүн сон дәгигәләринә гәдәр һеч бир заман, һеч бир јердә бөјүк гәлбинин еһтирас вә аловларыны сөндүрмәмишди. Буржуа естетләри, Игор северјанинләр, балмонтлар вә мүхтәлиф адларла орталыға чыхан о заманкы әдәби груп, әдәби чәрәјан нүмајәндәләри, символистләр, декадентләр, ахмеистләр, дворјанбуржуа чәмијјәтинин бүтүн үфунәтли мүбаризә васитәләрини Мајаковскинин әлејһинә чевирмишдиләр. Полис тәгибләри, һәбсханалар, нәшријјат гадағанлары, әлә салмаг, һәр күн, һәр јердә зәһәрләмәк; бунлар һамысы Мајаковски вә онун сәнәт јолуна гаршы мүбаризәдә буржуазијанын ишләтдији силаһ нөвләриндәнди.

1914-чү илдә Мајаковски илк дәфә бөјүк пролетар әдиби Максим Горки илә көрүшдү. Бу заман һәлә Мајаковски чох кәнч иди. Мүһүм әсәрләр јаратмамышды. Бунлара бахмајараг, Горки өзүнә мәхсус бир гајғы вә дәггәтлә шаирә јанашмышды. 1915-чи илдә исә Горки артистләрә мәхсус «Сәфил көпәк» адлы јемәкханадакы чыхышында Русијада бир әдәби чәрәјан һалында һеч бир футуризмин мөвчуд олмадығыны иддиа едиб демишди: «Мисал үчүн Мајаковскини көтүрүн. О чавандыр, гышгырыгчыдыр. Ипә-сапа јатан дејилдир. Анчаг шүбһәсиздир ки, онун гәлбинин дәринликләриндә талант вардыр... О чалышмалы, охумалыдыр. О заман Мајаковски көзәл, һәгиги ше'рләр јазачагдыр...» Бир аз сонра исә өз «Ушаглыг» повестини Мајаковскијә һәдијјә верән Горки китабын үстүндә белә јазмышды. «Сөзсүз, үрәкдән—Владимир Владимирович Мајаковскијә М. Горки».

Сонралар Горки хәстәлик үзүндән Италијада мүаличәдә икән Мајаковски онун јени, азад Русијаја нә гәдәр лазым олдуғуну бөјүк бир һәрарәтлә јазыр вә сонсуз бир мәһәббәтлә Горкини вәтәнә чағырырды.

Мајаковски ингилабын илк күнләриндән билаваситә сосиализм гурулушунда иштирак едән, өз гәләмини галиб пролетариатын хидмәтинә вермишдир. Онун сонралар Октјабр ингилабына һәср етдији «Хорошо» адлы поемасы һәгигәтән көһнә дүнјаны јыхыб јериндә јени, азад бир дүнја гуран зәһмәткеш күтләләрин, бөјүк болшевикләр партијасынын фәалијјәтинә һәср олунмуш бир һимндир. Мајаковски көһнә сәнәт васитәләринин бу күнкү һәјат јениликләрини ифадә етмәкдән ачиз олдуғуну дәрк едәрәк, һәм өз әдәби тәчрүбәсиндә, һәм дә сајсыз мәгалә вә чыхышларында, јазычылары кениш күтләләрин дилини, онларын гәлб чырпынтысыны өјрәнмәјә вә јени һәјат просесләрини јени ифадәләр, јени сөзләрлә вермәјә чағырырды. О, «Шалварлы булут» адлы поемасында бу фикирләрин ајдын вә бариз ифадәсини верди. О, Брјуссовун биринчи дүнја мүһарибәсини тәсвир едән ше'риндән мисал кәтирәрәк орадакы гылынч, галхан сөзләрини, ох, каман сөзләрини әлә салыр вә иддиа едирди ки, мүасир мүһарибә һаггында бу дилдә јазмаг олмаз. О, көһнә габыгда галараг јени фикирләр ифадә етмәк истәјән адамлара бу тәшәббүсүн күлүнч вә мүвәффәгијјәтсиз олдуғуну баша салырды. Шаир «Шалварлы булут» әсәриндә, буржуа сәнәтинин рәмзи кими, Игор Северјанинә һүчум едир вә онун ше'ринин халга лазым олмадығыны сөјләјирди. О белә ше'рләрин ингилаби һәрәката зијан вердијини ачыг вә кәскин бир лисанла сөјләјирди. Мајаковски јенә һәмин «Шалварлы булут» әсәриндә буржуа-дворјан сәнәти һаггында сонсуз бир гәзәблә данышырды. О, буржуа-дворјан јазычыларынын, шаирләринин һыгганараг мәһәббәт вә бүлбүл чәһ-чәһиндән гафијә дүзәлдиркән күчәләрин дилсиз галыб, данышмаг вә гышгырмаг үчүн сөз тапмадығыны сөјләјирди. О өз гәлбини әзиб ганлы бир бајраг кими халгын әлинә вермәји вә'д едирди.

Ингилаб бөјүк шаирин фәалијјәти үчүн кениш вә сонсуз үфүгләр ачды. Мајаковски ән ади вә биринчи бахышда әһәмијјәтсиз көрүнән ишләрдән белә бојун гачырмырды. О, гәлбләрә нүфуз едән лирик әсәрләри илә кениш сијаси сатиралары, памфлетләри илә, бөјүк ич-

тиман мөвзуларда јаздығы парчалары илә бәрабәр, кичик ше'рләр, рекламлар јазыр, шүарлар јарадыр вә бир рәссам кими дә јени һәјат гуран галиб пролетариатын күндәлик ишиндә иштирак едирди.

Мә'лумдур ки, Владимир Илич Ленин Мајаковскинин бир чох мүһүм вә чидди әсәрләри илә таныш ола билмәмишдир. Бу әсәрләр гисмән Владимир Иличин хәстә олдуғу заманлар, онларын чох һиссәси Ленинин вәфатындан сонра јазылмышдыр. Владимир Илич Мајаковскинин футуризм тә'сириндән гуртармамыш вә бүллурлашмамыш әсәрләри һаггында мәнфи фикирләр сөјләмишдир. Лакин Мајаковскинин «Ичласбазлар» адлы ше'рини охујан Ленин шаирә олдугча бөјүк гијмәт вермишдир. О, Үмумрусија металчылар гурултајынын коммунист фраксијасындакы чыхышында Мајаковскинин «Известија» гәзетиндә чыхмыш «Ичласбазлар» ше'ри һаггында белә демишди: «Дүнән мән тәсадүфән «Исвестија»да Мајаковскинин сијаси мөвзуда јазылмыш бир ше'рини охудум. Мән бу барәдә өзүмүн һеч дә сәлаһијјәтли олмадығымы е'тираф етмәклә бәрабәр, онун поетик талантына сәчдә едәнләрдән дејиләм. Лакин сијаси вә инзибати нөгтеји-нәзәрдән мән чохдандыр ки, белә ләззәт дујмамышдым. Өз ше'риндә о, ичласлара јаман күлүр вә ичлас еләјиб ичласдан дојмајан коммунистләри әлә салыр. Ше'ријјәт нөгтеји-нәзәриндән билмирәм, амма сијаси чәһәтдән замин ола биләрәм ки, бу тамамилә доғрудур».

Мајаковски илләр кечдикчә өз сәнәт силаһыны итиләшдирир вә даһа јеткин, даһа бөјүк, даһа кәскин әсәрләрлә мејдана чыхыр. Ленинин вәфатындан сонра онун нәшр етдији «Владимир Илич Ленин» поемасы бу вахта гәдәр совет әдәбијјатында бөјүк даһи рәһбәримиз Ленин хатирәсинә һәср олунмуш ән гүввәтли вә ән дәјәрли бир бәдии әсәрдир. Мајаковски өзүнә мәхсус еһтираслы бир дилдә бөјүк бир гәлб чырпынтысы илә Ленинин һәјат вә фәалијјәтини тәсвир едир, онун јени типли рәһбәр олдуғуну көстәрир. Мајаковски бу бөјүк поемасында коммунистләр партијасынын гәһрәман ролуну хүсуси мәһарәтлә тәсвир едир.

Онун.

Партијамызла Ленин
ики гардашдыр екиз.
    Һансыны артыг севир
    гоча тарих сөјләсин.

Ленин дејән заманда
Партија дејирик биз.
    Партија сөјләјәндә
    дүшүнүрүк биз, Ленин!

мисралары Ленинин јаратдығы партија илә нечә үзви бир суретдә бағлы олдуғуну, Ленин фәалијјәтинин партија тарихи, пролетариатын азадлыг јолунда апардығы мүбаризәнин тарихи демәк олдуғуну, поетик бир дилдә ифадә едир.

Мајаковски сәнәтини характеризә едән ән мүһүм чәһәтләрдән бириси онун сәнәтинин партијалылығы иди. Һәр нәдән јазырса јазсын о, һеч бир заман сакит вә лагејд јаза билмирди. О, һәјатда көрдүјү һәр чүр бајағылыг вә чүрүнтү илә амансыз мүбаризәјә галхырды. Еһтирас, һәгиги, сағлам вә дахили бир кәмаллијә малик олан совет инсанынын аличәнаб еһтирасы, Мајаковскинин јарадычылыг вә һәјатынын характер хәтти иди.

Мә'лумдур ки, Мајаковски һәјатда баш верән аз-чох мүһүм һеч бир һадисәјә лагејд галмамышдыр. О, јени бурахылан истиграза, ишә салынан завода, бејнәлхалг һәјатда баш верән ајры-ајры һадисәләрә, һәр шејә гаршы өз әлагәсини еһтираслa билдирирди. Һәлә ингилабын илк илләриндә силаһ чәкиб, чаван Советләр республикасыны ган ичиндә боғмаға һазырлашан империалист дөвләтләрә гаршы Мајаковски гәзәбли ше'рләр, памфлетләр јазараг онлары ифша етмишдир. Дүшмәнә гаршы амансыз олан Мајаковски өз мүһитиндә дә баш верән бу вә ја дикәр бајағылыглар вә дүшмән идејаларынын нәғмәсинә зүј тутан шәхсијјәтләрлә амансыз рәфтар едирди. О, Молчановун бајағы вә зијанлы бир ше'рини охујан кими тәрәддүдсүз бүтүн гәзәб вә еһтирасы илә онун әлејһинә чыхды. О, Молчанова динч вә гајғысыз һәјатын бир хәјал олдуғуну, әсил һәјатын исә мүбаризә вә чырпынтыларда кечдијини көстәрирди.

Владимир Мајаковскинин өз доғма вәтәнини сонсуз бир мәһәббәтлә севдији, онун һәр кичик ше'риндә, һәр парчасында бөјүк бир гүввәтлә ифадә олунмушдур. Харичи өлкәләрә кедиб, Авропаны, Американы кәзмиш Мајаковски өз доғма јурдунун—Москванын һәр шејдән, һәр јердән әзиз олдуғуну сөјләјирди. Мајаковски харичи өлкәләрин, хүсусилә, Американын заһири мәдәнијјәт, курултулу техникасы архасында һөкм сүрән «чанавар-

лар ганунуну» көрүб ордакы империализм сијасәтинин милјон-милјон инсанлары гул һалында сахладығыны дујур вә кәскин поетик мисраларла бу ичтимаи һагсызлығын әлејһинә галхырды. Вахты илә Мајаковски јаздығы тәшвигаты характер дашыјан ше'рләринин бириндә өз вәтән малларымызын харичи маллардан гат-гат көзәл олдуғуну сөјләјирди. Онун ше'ри «Моссукно» трестинин тапшырығы илә јазылмышды. Бу акитпоеманын ады белә иди: «Тохучу вә әјиричи гадынлар, харичи гојунлара инанмамағын вахты кәлмишдир».

Мајаковски Америкада олдуғу заман она белә бир суал вермишдиләр: «Доғрудурму ки, сиз һөкумәтин тапшырығы илә гојунлар һаггында ше'р јазырсыныз?».

Мајаковски бу суала белә чаваб вермишди. «Гојунларын тапшырығы илә ахмаг һөкумәт һаггында јазмагдансa, ағыллы һөкумәтин тапшырығы илә гојунлар һаггында јазмаг јахшыдыр».

Мајаковски Американын сахта мәдәнијјәт, техника вә мәишәт формасыны амансыз сәнәткар гамчысы илә гамчылајырды. Онун Америка мүшаһидәләри әсасында јаздығы «Сифилис» әсәри бу күнкү Американын азадлыг бағыран гул тачирләринә ән кәскин вә амансыз бир чавабдыр. Мајаковски, Америкаја кәлән бир кәмидәки 3-чү дәрәчәли јердә кәлән адамларын саһилә бурахылмајыб «хәстәдир» дејә һакимләрин әлинә верилдијини, лакин о тәрәфдән биринчи дәрәчәли кајутда кәлән вә сифилисдән бәдәни чүрүмүш америкалы Свифтин һөрмәтлә саһилә бурахылдығыны тәсвир едир. Һәмин хәстә Свифтин заваллы зәнчи Томун ач-јалавач галмыш арвадыны бу амансыз хәстәликлә зәһәрләјиб сонра да күчәләрә говдуғуну көстәрир. Ијирми ил габаг јазылмыш бу ше'р бу күнкү «азад» Америкадакы зәвг вә анлајышлары характеризә етмәк үчүн ән көзәл бир сәнәддир.

Мајаковски бир чох ше'р, очерк вә мәгаләләриндә Америка вә Инкилтәрә империалистләринин мүстәмләкәчилик сијасәтини ифша едир вә гәзәбли мисраларда онлары гамчылајыр. Шаирин 26 комиссарлара һәср етдији поемасында биз ашағыдакы сәтирләри охујуруг.

Шоферә мыртылдады буржуј:
—һајды сүр апар.
Бакы фәһләләринин
ганы бензин, һәлә вар
Буржуј кәлди евинә
көзләри күлдү јенә.
Јердәки халыдырмы, —
јохса товуз гушуму?
Илләр боју тохумуш
гул иранлылар
буну.
Кечир маса ардына буржуј,
гәмсиз, кәдәрсиз.
Хурма ағачларындан
гајрылмышдыр масасы.
Ағачлары Бағдадда
она һазырладыг биз,
Она гәһвә верирләр:
«Бујурун ичин—дејә, —
Мисирдә јүз-јүз өмүр
олду сизә һәдијјә!»
Она ә'ла сүд кәлир
ил бојунча пајыз-гыш;
Бу сүд, ач Һиндистанын
бәдәниндән сағылмыш.
Буржуј дојду:
лакеј чәлд тәгдим едир бу ара
түркләрин дәрисиндән
сојулмуш бир сигара.
Тәки колонија малы
магазалара долсун,
Онун кејфи саз олсун.

Мајаковски ингилабдан әввәл вә сонра бир нечә дәфә Бакыја кәлмиш, Бакы һаггында бир сыра очерк вә ше'рләр јазмышдыр. О, јенә дә һәмин 26-лар поемасында Совет Азәрбајчанынын Шәрг өлкәләри үчүн бир үмид чырағы олдуғуну көзәл поетик дилләә тәсвир етмишдир

Октјабрын гызыл баррикадаларындан,
Шәрг елләриндә илкин
сәс верди Азәрбајчан!

Шаир, һәјаты сонсуз бир мәһәббәтлә севирди. О, бәдии јарадычылығын дәхи сосиализмә хидмәт едән бир зәһмәт нөвү олдуғуну билир вә бу гәнаәтини һәр кәсә баша салмаг истәјирди. О, ше'р јазмағын чәтин, чидди вә сон дәрәчәдә бөјүк зәһмәт тәләб едән бир иш олдуғуну иддиа едирди. «Малијјә мүфәттиши илә сөһбәт» адлы әсәриндә о, мүфәттишә мүрачиәт едәрәк дејирди:

Тәсәввүр едәјин ки, бир ил-һеј әлләшәрәк
нәтичәдә бир грам ради чыхарырсыныз.
Бир јарарлы сөз үчүн мән дә тонларла кәрәк
сөз күлчәси чыхарам. Бир буну дүшүнүн сиз!»

Бу сәтирләрлә шаир өз зәһмәтини метал чыхаран, көмүр газан, нефт чыхаран фәһләләрин зәһмәти илә јанашы вә бәрабәр тутурду.

Мајаковски һәјаты, хүсусилә, совет гурулушу дөврүндәки һәјаты, сонсуз бир мәһәббәтлә севирди. О, өмрүнүн сон күнләриндә јаздығы «Сәсим қалдикчә» әсәриндә јенә дә өзүнүн сәнәт, әдәбијјат һаггындакы көрүшләрини образлы бир шәкилдә ифадә едәрәк, бүтүн сәтирләринин сыраја дүзүлмүш дөјүшчү олдуғуну, бүтүн поемаларынын, ше'рләринин вурушмаја һазыр дајанмыш орду вә силаһ нөвләри олдуғуну иддиа едир, ән сонда сәнәтә јабанчы олан сәнәт гулдурларынын гаршысында өз јүзчиллик јарадычылыг мәһсулуну бир партбилет кими галдырачағыны сөјләјирди.

Мајаковски бөјүк бир вәтәнпәрвәр иди. Онун ше'рләриндә рус халгынын гәһрәманлығы, бир өлкәдә социализм гуран совет халгларынын достлуғу, онларын јаратдығы јени дүнјанын көзәлликләри, һәр дәфә тәзә вә тәравәтли рәнкләрлә өз ифадәсини тапырды. Мајаковски, епохамызын ән талантлы шаири, бир совет вәтәндашы кими үзүнү гәрб империалистләринә, Авропа, Американын азадлыг, мәдәнијјәт, инсанпәрвәрликдән дәм вуран гул тачирләринә тутараг дејирди:

> «Охујун.
> Бу паспорту мәнәм дашыјан.
> Алын а...
> Јана-јана галын а...
> Мән, совет вәтәндашыјам!»

Бу күн, јени мүһарибә гызышдыран Америка империалистләринә вә һәр чүр инсан сәадәти дүшмәнләринә гаршы үзүмүзү тутуб ифтихарла Мајаковскинин сөзләрини тәкрар едирик: Биз совет вәтәндашыјыг!..

БӨЈҮК ВӘ КӘНЧ БИР ИНСАН ҺАГГЫНДА

Елә адамлар вар ки, онлар мүәјјән бир халга, тарихи гәһрәманлыг көстәрмиш бир милләтә мәнсуб олдугларı илә фәхр едирләр. Лакин адамлар да вар ки, онлар илн, фәдакарлығы, јарадычылығы илә өз өлкәсинин, халгынын адыны јүксәлтмиш, шан-шөһрәтләрини артырмышдыр. О заман бело адамларын ады халгын ады илә синоним тәшкил едир. Әкәр бәдии јарадычылыг саһәсини нәзәрдә тутсаг биз белә һалларда, Микеланчелонун халгы, Фүзулинин халгы, Шекспирин халгы, Көтенин халгы, Пушкинин, Чајковскинин халгы дејирик. Лермонтовун ады бу сәнәт вә әдәбијјат корифејләри илә бир сырада дурур.

Елә инсанлар вар ки, тәбиәт риггәтли бир меһрибанлыгла онлара бир сыра көзәл кејфијјәтләр вермишдир. Анчаг онлары севинчдән, ади садә инсан сәадәтиндән мәһрум етмишдир. Бу севинч өз зәһмәтинин бәһрәсини көрмәк, ја гызгын инсан мәһәббәти дујмаг сәадәти, бә'зән дә өз өлкәси, өз халгы гаршысында борчуну өдәмиш олдуғундан доған севинчдир.

Лермонтов елә һәртәрәфли вә зәнкин исте'дадлы адамлардандыр ки, онларын кәнчлији јеткинлик, мүдрүклүк әламәтләри дашыјыр, һәјатларынын камала чатмыш дөвру исә кәнчлик һәвәси илә долу олур.

Михаил Јурјевич гыса бир өмүр јашады, лакин бу фикир вә һисләрин һејрәтли чөвһәри илә ләбаләб долу олан һәјатын һәр илинә нә гәдәр инсан өмрү сығыша биләрди.

О, аловлу, еhтираслы ше'рләринин, ганадлы романтик поезијасынын, мүдрик ағыллы прозасынын өлмәз нүмунәләри илә зәнкин рус бәдии фикир инкишафында шәрәфли бир јер тутур. Лермонтов бир нечә ил мүддәтиндә јаратдығы әсәрләрлә узун-узун әсрләрин сынаглы јолларында гранит бир гаја кими галмаг һаггыны газанды.

ЈҮКСӘК ИДЕАЛЛАР ӘН'ӘНӘСИ

Аловлу шаир вә алим М. Рәфили бир дәфә сөhбәт заманы мәнә деди:—Ағыр дәгигәләримдә мән һәмишә Сабири охујурам. Онун күлүш вә көз јашлары илә долу, дәрин, бәшәри һиссләрлә ашыланмыш ше'рләриндә елә бир үрәк ағрысы дујурам ки, өз чәтинликләрими унудурам.

Тәсадүфи дејил ки, мән бу сөзләри бүтүн мүтәрәгги бәшәријјәт, Украјнанын өлмәз нәғмәкары бөјүк кобзарын вәфатынын јүзиллијини гејд етдији бу күнләрдә бир дә хатырлајырам. Сабирлә Шевченконун талејиндә, онларын јарадычылығынын руhунда үмуми вә јахын чәhәтләр чохдур. Чоғрафи чәhәтдән бир-бириндән узаг, лакин тарихи талеләри е'тибары илә бир-биринә чох јахын олан Азәрбајчан вә Украјна халгларынын о заманкы чыхылмаз вәзијјәти вә дәрди һәр ики шаирин јарадычылығында тәзаһүр етмишдир. Сабирин дә јарадычылығы Шевченконун јарадычылығы кими мәнсуб олдуғу доғма халгын поетик салнамәсидир.

Мән Тарас Шевченконун јарадычылығы илә илк дәфә 1939-чу илдә јахындан таныш олдум. «Муздур гадын» вә «Гајдамаклар» поемаларыны Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едәркән халгын дәрдини вә мәшәггәтли һәјатыны дәриндән һисс етмиш бу шаирә бүтүн гәлбимлә вуруллум, она мәhәббәтим вә һөрмәтим даhа да артды. Инди һәр дәфә Шевченконун әсәрләрини јенидән охујанда онун сакит бир кәдәр ифадә едән вә түкәнмәз дахили гүввәјә малик поезијасы һәјат һадисәләрини дәриндән дәрк етмәјә көмәк едир.

Сабири вә Шевченкону јенидән тәкрар-тәкрар оху-

јанда кечмишдә чар Русијасында јашајан халгларын севинчсиз, кәдәрли һәјатынын лөвһәләри көзләримин гаршысында чанланыр, бөјүк Совет Иттифагында јашајан бүтүн гардаш халгларын гуруб јаратдығы коммунист чәмијјәтинин һәр бир деталы, һәјатымызын бизә али көрүнән һәр бир һадисәси исә даһа бөјүк мә'на кәсб едир.

Шевченконун јарадычылығы Азәрбајчанда чох мәшһурдур. Онун бир чох поема вә ше'рләри ән јахшы Азәрбајчан шаирләринин тәрчүмәсиндә дәфәләрлә чап олунмушдур. Шевченконун китаблары Фүзулинин, Сабирин, Нәримановун дилиндә бөјүк тиражла бурахылыр вә аз бир мүддәт әрзиндә охучулар тәрәфиндән алыныр.

Мән бу адлары тәсадүфи чәкмирәм, чүнки Украјна кобзарынын јарадычылығында мән Фүзули поэзијасынын гәлбләрә ишләјән инчәлијини, Сабирин гәзәбли ифшасыны, јүксәк садәлијини вә хәлгилијини, ингилабчы јазычы Н. Нәриманова хас олан бејнәлмиләлчилији дујурам.

Шевченко—гардаш Украјна халгынын әдәбијјатында әһәмијјәти чох бөјүк олан бир һадисәдир. О, јүксәк идеаллар шаири олмушдур. Шевченконун нәчиб ән'әнәләри инди дә Рылскинин, Бажанын, Тычинанын, Малышконун, Сосјуранын, Первомајскинин вә бир чох башга шаирләрин јарадычылығында јашајыр, јени бојаларла зәнкинләшир вә инкишаф едир. Бу шаирләрин јарадычылығы рәнкарәнкдир, орижиналдыр, һәрәсинин өз фәрди јолу вардыр. Лакин бөјүк исте'дадын күчү бир дә бундадыр ки, онун тә'сири јени нәсилләрин јарадычылығына кәнардан кәлән бир тә'сир кими дахил олмур, бәлкә јени нәсилдән олан јазычыларын јарадычылығынын елә өз ичиндә олур, көзә көрүнмәсә дә, онларын јарадычылығы илә үзвү сурәтдә гајнајыб говушур, јени кејфијјәт газаныб инкишаф едир.

Инди, ијирми илдән сонра ајдын көрүрәм ки, мәним 1939-чу илдә јаздығым «Ана» поемасында Шевченконун мүәјјән тә'сири вардыр, һәтта бу поемада Оксана вә Павло адлары да тәсадүфи дејилдир. Һәссас охучу поеманын чох јериндә Шевченко ше'ринин интонасијасынын ешидилдијини дә һисс едәр. Мән буну ифтихарла гејд едирәм, чүнки бу тә'сири тәбии бир јарадычылыг тә'сири һесаб едирәм.

ЈЕНИ КҮНЛӘР ЧАРЧЫСЫ

(В. В. Мајаковскинин вәфатынын 20 иллији мүнасибәти илә)

Бөјүк рус шаири, дүнјада ән габагчыл, ән демократик совет (сосиалист) поэзијасынын баниси Владимир Владимирович Мајаковскинин аловлу үрәјинин дајандығы күндән ијирми ил кечмишдир.

О, бизим күнләрин оғлу, коммунизмин бөјүк нәғмәкары иди. Мајаковскинин јарадычылығында јени дүнјанын рәнкарәнк әламәтләри, мөһтәшәм ичтимаи-игтисади дәјишикликләри өз бәдии ифадәсини тапмышдыр. Онун поетик нәфәси, тәзә фикирләри дүнјада илк сосиалист вәтәнинин сарсылмаз кәнчлијини тә'јин едир. Мајаковскинин идејаларынын өлмәзлији онун јашамасынын ифадәсидир.

Ахыра кими «һүчумчу синфә» верилмиш «шаирин күчлү сәси», бизим өлкәмиздә јаранан инсан сәадәти уғрунда Мајаковски поэзијасыны мүбаризләрин әлиндә кәсәрли силаһ етмишдир.

Мајаковскинин бәдии јарадычылыг зирвәсинә кәлиб чатма јолу чох чәтин олмушдур. Бу јолу кечмәк үчүн она өз ишинин дүзкүнлүјүнә сонсуз инам, дәмир ирадә, полад мөһкәмлији лазым иди.

Дәфәләрлә полис тә'гибләринә мә'руз галмыш, «беш јол өз синфиндән гопарылыб, Москва һәбсханаларына атылмыш» шаирин гаршысында Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабы сајәсиндә азад јарадычылыг, ишләмәк, инкишаф етмәк үфүгләри ачылмышдыр.

Мајаковскијә идејасыз сәнәт, бош гәшәнклијә, естет

алудәлик, мүчәррәд форма ојунбазлығы јад олмушдур. О, тәләб едирди ки, сәнәт әсәрләринә «һәјатын вә сәнәтин гаршылыглы әлагәләринин тәдгиги» нөгтеји-нәзәриндән јанашмаг лазымдыр.

О, сәнәтдә бүтүн јениликләрдән, ичтимаи мә'насы бөјүк олан шејләрдән—оддан горхан кими горханлара гаршы гәзәблә е'тираз едирди.

О, һәр чүр көһнәлијә, кифли дурғунлуга, өзүндән разылыға нифрәт едирди. Бу гәзәб, бу е'тираз, бу нифрәт онун илк ше'р вә поемаларында һәјәчанлы гамчы кими сәсләнән амансыз сәтирләрә дөнүрдү.

Көзәл, ишыглы кәләчәјә сонсуз е'тигад Мајаковскијә гүввәт верирди. Илк дөврдә Мајаковскинин буржуа сәнәтинә, ичтимаи гајдаларын әдаләтсизлијинә гаршы е'тиразлары бә'зән биртәрәфли олмушдур. Мајаковски сәбатла өз нөгсанларындан азад олараг, бөјүк исте'дадыны даһа чох вә тамамилә халг ишинин хидмәтинә вермиш вә рус ингилабынын ән көркәмли шаири олмушдур.

Пролетариата ишыглы коммунист кәләчәји угрунда бөјүк мүбаризәнин габагчыл мөвгејиндә дајанан әдәбијјат лазым иди. Халгымызын мүбаризәси совет әдәбијјатынын гаршысында јени, тамамилә тәзә вәзифәләр гојурду. Дүнјаны Ленинчә дәјишмәјин әзәмәтини экс етдирән әдәбијјат лазым иди. Елә ше'рләр, плакатлар, шүарлар лазым иди ки, бу күндән бәһс едиб кәсәри, дүшмәнләри гырманчлама кејфијјәти илә өлүмсүз олсунлар. Јени ичтимаи гурулушун шаири Мајаковски—«тәблиғатчы» һајкырычы шаир өз гүввәсини сәфәрбәр едиб, кәркин ишләјәрәк, ондан тәләб олунан, халгын көһнәни дағытмаг, тәзәни гурмаг ишиндә бачардығыны әсиркәмәмишдир.

Мајаковскинин јарадычылығында бир күзкү кими сосиализмин тәнтәнәси, ингилаби мүбаризәләр епохасынын тарихи һадисәләри экс олунмушдур. Һәјатда елә бир бөјүк ја кичик һадисә олмамышдыр ки, Мајаковски она тохунмамыш олсун.

«Владимир Илич Ленин» вә «Јахшы» поемалары Мајаковскинин бәдии јарадычылығынын шаһ әсәрләридир.

Шаир дүнја пролетариатынын даһи рәһбәринин образыны јарадараг дејирди:

«Инди дә о, һәр кәсдән ағыллыдыр вә мәтин.
Билијимиз, күчүмүз, силаһымыздыр Ленин.

Мајаковски хүсуси поетик һәјәчанла Ленинлә халгын, Ленинлә партијанын бирлији һаггында јазырды:

Партијамызла Ленин
Ики гардашдыр екиз
Һансыны артыг севир
Ана тарих сөјләсин.
Ленин дејән заманда
Партија дејирик биз,
Партија сөјләјәндә
Дүшүнүрүк биз—Ленин.

Мајаковски Ленин һаггында данышаркән, гәһрәман Ленин партијасынын көрдүјү бөјүк ишләри көстәрирди. Онун поемасынын һәр бир сәтриндә өлмәз рәһбәр һаггында, совет халгынын көрдүјү шанлы ишләр, онун көзәл кәләчәјинә инам ифтихарла сәсләнир.

Бу күнкү гајғыларын илләри кечиб бир-бир,
Коммунизмин күнәши исидәчәк илләри.
Сәадәтин мејвәси дәјиб јетишәчәкдир
Октјабр күлләри бәзәјәчәк һәр јери.

Шаир «Јахшы» поемасында гаршысына,—дүнјаны коммунистчәсинә јенидән гурмағын, бәшәријјәт тарихиндә Коммунист партијасынын ачдығы тәзә дөврү, халгын бөјүк гәһрәманлыг мүбаризәсини, көркәмли бир вәзифә кими гојмушдур. Мајаковски поемада Октјабр Ингилабыны һәјата кечирмиш, мүбариз халг, совет халгынын сурәтини јаратмышдыр.

Бүтүн поема совет Вәтәнинә, торпаға јүксәк совет вәтәнпәрвәрлији идејасына мәһәббәтә чағырыр.

Һаман торпағы,
«Фәтһ едиб
јарымчан бәсләмисән».

«Јахшы» поемасы дөврүн сынагларына таб кәтирмиш бәдии абидәдир, бу күн дә онун һәр сәтриндә тәзәлик руһу сәсләнир.

Мајаковски өз Вәтәнинин аловлу вәтәнпәрвәри иди: о, Америкада, Авропада вә бир сыра башга харичи өлкәләрдә олмушдур.

Сосиализм гәләбәси чалмыш өлкәнин әсил шаири кими, о, һәр шејә габагчыл совет адамынын көзү илә бахырды.

Бајрамсајағы бәзәдилмиш капиталист бионалары, мил-

јардчыларын сатыша чағыран һај-күјлү рекламлары архасында о, харичи өлкәләрдә олан әсил һәјаты ики һиссәјә—буржуа вә пролетариата бөлүнмүш, өз әмәјини истеһсал васитәләринин саһиби капиталистә сатмаға мәчбур оланлары көрә билмишдир.

Мајаковскинин Америка, Парис вә башга јерләр һаггында олан ше'рләри—истисмары ифша едән бәдии сәнәдләрдир. О, 25 ил әввәл Америкада фашистлик едән јанкиләрин вәһши адәтләрини көрмүшдүр. Шаир бу дүнјанын икиајаглы, ағузлу, гараүрәкли вәһшиләринин шәклини рәсм етмишдир.

«Блек енд уајд» ше'риндә зәнчи шәкәр кралындан хәбәр алыр:

«Почему и сахар, белый-белый,
Должен делать, черный негр?
Черная сигара не идет в усах вам,
Она для негра с черными усами.
А если вы любите кофий с сахаром
то сахар извельте делать сами».

Американы кәзмәк Мајаковскидә дәрин тәәссүрат ојатмышдыр. Шаир Америка демократизминин әсил сахта симасыны көрмүшдүр. О, бәднам Америка һәјат тәрзини көрмүшдүр.

О өзүнүн «Американы кәшфим» китабында јазыр:

«Бәлкә Бирләшмиш Штатлар үмидсиз буржуа ишләринин ахырынчы силаһлы мүдафиәчиләри олачагдыр».

Бу күн, Америка капиталистләри Уолл-Стрит ағалары, АБШ-ы дүнја иртичасынын дајағына чевирәндә Мајаковскинин дөрддә бир әср бундан әввәл дејилмиш сөзләри һәгигәтән пејғәмбәрлик кими сәсләнир.

Мајаковски империализмә дәриндән нифрәт едир, онун бәшәријјәтә керилик, истисмар, мә'нәви позғунлуг кәтирдијини ајдын көрүрдү.

Мајаковски буржуазијанын икиүзлүјүнү, мәдәнијјәтсизлијини ифша етмәклә бәрабәр, бизим өз һәјатымызда олан кериликләри, чатышмамазлыглары тәнгид етмәкдән чәкинмирди.

О, јени дүнјанын илһамлы нәғмәкары иди. Мајаковски сон дамла ганына кими Ленин партијасы ишинә садиг иди. Габагчыл совет адамынын дујғу вә дүшүнчәләри онун әсәрләриндә һәртәрәфли бәдии ифадәсини тапмышдыр.

Јени һиссләри, јени мүнасибәтләри ифадә үчүн тәзә бәдии тәсвир васитәләри дә тапмаг лазым иди. Бунлары дворјан-буржуа шаирләриндән галан ифадә васитәләри илә вермәк олмазды. Буна көрә дә Мајаковски горхмаз новатор иди, көһнә әдәбијјатын чәрчивәсини дағыдырды.

Чанлы данышыг тәләффүзү вә натиглик пафосу онун ше'рләриндә милјонларла охучулара мүрачиәтлә, отаглардан күчәләрә, мејданчалара чыхыб әзәмәтлә сәсләнирди. Бу, Мајаковскијә имкан верирди ки, көрүнмәмиш дәринликдә һәјат һәгигәтини бөјүк бәдии гүввәтлә ифадә едиб халга версин.

Мајаковски поезијасынын ән'әнәләри, онун бөјүк һәјатилик гүввәси инди дә совет әдәбијјатында чанлы олараг галыр.

Мајаковски Азәрбајчан совет поезијасына да әһәмијјәтли тә'сир етмишдир. Онун, халгын габагчыл дәстәсинин истәк вә арзуларыны ифадә етмәк үчүн инады, јени ингилаби мәзмун үчүн јени форма ахтарышлары, ирәлијә доғру инкишафа мане олан һәр шејә гаршы дөзүмсүзлүјү, бәдии јарадычылыгда сәнәткарлыға гаршы тәләбкарлығы һәмишә бизим јарадычы ишимиздә өрнәк олачагдыр.

Бу күн, өлкәмиздә гәһрәман халгымызын коммунизм гуручулуғу илә мүвәффәгијјәтлә мәшғул олдуғу бир вахтда Мајаковскини өз чәркәмиздә һисс едирик. О өз сөзүнә садиг галараг, бизим «коммунист узагларына» «чанлыларын чанлысы кими кәлир».

Белә олуб, белә дә олачагдыр. Бөјүк шаир ишыглы коммунист чәмијјәти гуранларла бир олуб, бир олараг да галачагдыр.

СОНУЧСУЗ

Гырғыз шаири Сујунбај Јералијевин «Улдузлара доғру» адлы поемасында белә сәтирләр вар:

«Бах индичә-индичә гуртарачаг каинат.
Тохуначаг синәмә индичә
Каинатын сонуч лентасы».

Нә јахшыдыр ки, каинатын да, поезијанын да белә бир сонуч лентасы јохдур.

Бу јахынларда «Литературнаја газета» сәһифәләриндә белә бир мүбаһисә кедирди. Поезија һејрәтдән јаранмышдырмы? Билмирәм. Бу хүсусда һөкм вермәк истәмирәм. Нечә дејәрләр, әһвалатда иштирак етмәмишәм. Анчаг инанырам ки, поезија, бу сөзүн ән јахшы мә'насында, һәмишә һејрәт доғурур. Бу һејрәт һиссинин доғулмасына һеч дә һәр заман, һәр јердә гејри-ади, тәәччүблү бир шеј сәбәб олмур. Чох заман бүтүн өмүр боју көрдүјүн, мүшаһидә етдијин тәбии һадисәләр, предметләрдәки поетик маһијјәти, дәринлији, зәнкинлији, рәнкләринин ојнаглығы илә дујмадығын, дәрк етмәдијин, јалныз инди, поезијанын дилиндән ешитдијин заман бу гәдәр ајдын, ашкар, тә'сирли көрүндүјү инсанын һејрәтинә сәбәб олур.

Јалныз поезијанын күчү бу ади шејдә һејрәтә лајиг кејфијјәтләр ачмышдыр.

Јералијевин поемасында һеч бир гејри-адилик олмадығы һалда әсәр белә бир һејрәт ојадыр.

Һәгиги сәнәт әсәри һәмишә инсанын дахили аләмини зәнкинләшдирир. Бизи әһатә едән варлығын, сәнәт васитәләри илә дәрк едилмәси, мәһз белә зәнкинләшмә просесидир.

Елә ајдынлыг вар, һәр шеј о гәдәр ајдын, ашкар олур ки, сәһифәләрин архасындан фикир јохсуллуғу, фантазија чылызлығы бүтүн тәфәррүаты илә көрүнүр.

Белә әсәрләрдә адәтән ики өлчү, ики чәһәт олур: ен, узун. Үчүнчү чәһәт исә анчаг бир јерә тикилмиш, сәһифәләрин галынлығында мејдана чыхыр.

Белә һалларда мүәллифин мәгсәдини билмәк, онун фикрини анламаг үчүн һеч бир зәһмәт чәкмәк лазым кәлмир. Бә'зән һәр шеј о гәдәр ајдын олур ки, белә китабы, поеманы, повести, ше'ри ја һекајәни ахыра гәдәр охумамыш бүтүн һадисә, мәсәлә сәнә ајдын олур.

Елә ајдынлыг да вардыр ки, күнәшли күндүзә бәнзәјир. Белә ајдынлыгда узаг үфүгләр көрүнүр, диггәтлә баханда инсан јени-јени предметләри, онларын сонсуз мүхтәлифлијини, рәнкләрин, формаларын ән инчә чаларыны көрүр.

Белә демәк мүмкүндүрсә, бу сајаг ајдынлыг дәринлијә доғру кедир. Белә ајдынлығы анламаг үчүн чидди диггәт лазымдыр. О сизи әтрафынызда баш верән һадисәләрин дәринлијинә чәкир. Әкәр биринчи һалда сөһбәт һәјаты примитив экс едән һадисәләри һазыр штампдан гурашдыран әсәрләрдән кедирсә, икинчи һалда, һадисәнин бәдии ифадәсиндәки гүввәти, дәринлији анламаг үчүн кәркин зәһмәт, изтираблардан сүзүлүб бүллурлашмыш ајдынлыг тәләб олунур.

«Улдузлара доғру» поемасы елә әсәрләрдәндир ки, ајдынлыг овуч ичиндә дејил, ону дәрк етмәк лазымдыр. Поеманын сәһифәләрини бир-бир чевирирәм. Инсан јер үзүндәки һәјатынын маһијјәтини өзүндә дашыјыр. О, торпагдан узагда олдуғу заман онун хәјалында јарпагларын хышылтысы, фыртыналарын нәфәси, јовшанларын хәфиф гохусу чанланыр. О, јер һадисәләри илә говушуб өзүнү бу торпағын, торпаға мәхсус олан варлыгларын бир һиссәси кими һисс едир.

О, әбәди сүкутун мусигисини динләсә дә бу сонсузлуг ичиндә бир инсан олараг, торпаг оғлу олараг галыр. О, торпағын ганы кими сәмаларын бошлуғунда, галактиканын дамарларында ахыб кедир. О, торпағы өз гәлбинин дөјүнтүсүнү дујан кими дујур.

Инсан торпаға анам!—дејә, ону ән әзиз бир адла чағырыр. Инсан торпағын үзәриндән јүксәкләрә галхыр,

торпагдан узаглашдыгча ону ајры-ајры һиссәләр шәклиндә дејил, ајры-ајры гит'әләр шәклиндә дејил, суја, торпаға бөлүнмүш шәкилдә дејил, ваһид бир инсан мәскәни кими дәрк едир. Бу елә бир вәзијјәтдир ки, инсан шүуру әсрләр боју она чан атмышдыр. Торпағы бүтүн инсанларын анасы еләмәјә чалышмышдыр. Ону, бүтүн инсанлыг үчүн исти, меһрибан ана гојну етмәјә чан атмышдыр. Бу поема космосу фәтһ етмәк проблемләри, каинатын сирләрини ачмаг проблемләриндән артыг һәјат, онун мә'насы, инсан варлығынын маһијјәти һаггында бизи дүшүнмәјә мәчбур етмишдир. Биз ишыглы инсан хәјалынын, инсанларын сонсуз дахили аләминин маһијјәти һаггында дәриндән дүшүнмәли олуруг.

Мәнә елә кәлир ки, шаир гүввәтли поетик нәфәслә јазылмыш бу поемасынын дөрдүнчү һиссәсиндә инсанын нә үчүн космоса кетдијини риторик бир шәкилдә изаһ едиркән әсәрин үмуми аһәнкини позмуш вә онун кәркинлијини азалтмыш олур. Белә бир тә'сир ојаныр ки, мүәллиф киминсә она «торпаға һөрмәтсизлик едирсән!» она мәһәббәтин јохдур дејә төһмәт едәчәјиндән горхур. Мүәллифин бу нөгсаны һәм дә она көрә мәни нараһат едир ки, бүтүн поема чәсарәтли, новатор гәләмлә јазылмышдыр. Бу новаторлуг поеманын јалныз фикри истигамәтиндә дејил, һәм дә ифадә формасында, ше'рин гурулушундадыр.

Инсан јерин чазибә гүввәсиндән ајрылса да мәһәббәтин тә'сир күчүндән ајрыла билмир, ајрылмаг истәмир. О, доғма чөлләрин отларына, торпағын гохусуна һәсрәт чәкир, бурадача јер үзәриндәки мәһәббәтини, севдији гызы хатырлајыр. Башга евләрә диггәт вермәјиб, севдији гызын евини хатырлајыр. Башга пәнчәрәләри көрмүр, анчаг онун отағынын пәнчәрәсини көрүр. Минләрлә башга јоллары, чығырлары унудуб анчаг севдији гызын кечдији јолу хатырлајыр. Бу мотивләр илк бахышда һәддиндән зијада тәкрар көрүнсәләр дә әхлаги-фәлсәфи мә'на дашыјырлар. Инсан шүурунун бүтүн чәсарәтли аддымлары һәјат наминә олмушдур. Инсанлара мәһәббәтлә долудур. Инсанларын бөјүк доғма јувасы олан торпаға мәһәббәтлә долудур.

Бурада поеманын енержи вә кәркинликлә долу самбаллы сәтирләри сәсләнир.

«Мәһәббәт! Сән дә саһилсиз сәмалара бәнзәјирсән. Сәнин дә өлчүн јохдур. Сән һәмишә сирлисән, санки бу

вахта гәдәр бизә таныш олмајан бир аләмин бәткиси, чанлысысан. Сән һәр заман бизә танышсан. Дөнә-дөнә бу башындан о башына кетдијим күчәмиз кими. Сәни көзлә көрмәк, сәнә әллә тохунмаг мүмкүн дејил. Лакин сән јенә дә мәним дахилимдәсән. Сәни мәндән ајырмаг гејри-мүмкүндүр».

Демәк истәрдим ки, поеманын онунчу һиссәси баштан-ајаға бир мәһәббәт һимни, һәр шејә галиб кәлән дәрин, әсил инсан мәһәббәтинин һимни кими сәсләнир.

Ана торпаг образы илә ана инсан образы тез-тез бир-биринә сарышыр, бир-биринә гарышыр вә бунунла да инсанын торпаг үзәриндә доғулуб бөјүмүш, камала чатмыш бир варлыг кими маһијјәтини тәсдиг едир.

Инсан торпағын бајрамыдыр. Инсан, шүурлу фәалијјәт, иш, тәзәләнмә демәкдир. Һәјат вар, өз-өзүнү јениләшдирмә севинчи вар, лакин өлүм дә вардыр.

Инсан өлмүшдүр. «Дәфн мәрасимидир». Торпаг кәдәр јүкүндән чөкмүшдүр. Поемада белә дејилир. Чүнки табутда торпағын ән надир, ән гијмәтли варлығы узанмышдыр. Инсан узанмышдыр!..

Руһунун нә гәдәр јүксәк олдуғуна, фикирләринин чәсарәтинә, хәјал вә арзуларынын сонсузлуғуна бахмајараг, инсан һәлә өлүмә галиб кәлә билмир. Бир инсан табутунун үзәринә гара кәдәр сәпмәк олар, лакин һәјат өлмүр. Инсан өлмүр. О, тәкрар-тәкрар јенидән доғулур, өзүнүн сонсуз јолунда дүнја севинчләри, дүнја изтираблары арасындан аддымлајараг, мүбаризәләрдә мөһкәмләнир. Кәдәрин ағырлығы алтында торпаг чөкдүјү заман өз севкилисини итирмиш инсан да үмидсизлик ичиндә бағырыр. «Торпаг! Нә үчүн мәндә олан хејирхаһлыг сәндә јохдур. Буна чаваб олараг санки: «Һарадаса јени доғулмуш бир көрпәнин гүввәтли гышгырыглары» ешидилир.

> «Дүнја, мәни гәбул елә,
> Һәјат, мәни гәбул елә.
> Мән кәлмишәм...»

бу сәсләр ешидилдији заман

> «Чухурун гаралдығы јердә
> Јенидән күнәш көрүнүр».

Белә оптимистик вә дәрин фәлсәфи фикирлә «Улдузлара доғру» поемасы битир. Бу поема поетик көрүшүн јени-

лији илә, ше'рин јени дүзүмү, метафораларын көзләнилмәјән мә'на әјнәмләри илә гүввәтли тә'сир бурахыр.

Поемада зәрури олмајан сәтирләр, ајры-ајры һиссәләр вә узунлуглар да вардыр. Лакин бүтүн бунлар вә даһа аз әһәмијјәти олан башга нөгсанлар поеманын үмуми мүвәффәгијјәтини азалтмыр вә азалда билмәз.

Јералијев космосун әбәди сүкутунун ағыр тә'сирини вермәк истәркән, о буна чох садә көрүнән бир јолла мүвәффәг олур. «Сәссизлик. Елә сәссизлик ки, адам истәјир бағырсын. Һеч олмазса бир ит һүрсүн». Илк бахышда бизә садә көрүнән бу фикир мәһз тапылмасы үчүн кәркин вә инадлы ахтарышлар лазым кәлән садәликдир.

Поема мүбаһисә доғура биләр, јәгин ки, доғурачагдыр. Бу да мәнчә поеманын мүсбәт чәһәтидир. Бу поема елә бир һамар, тапданмыш, ән'әнәви јолла јазылмамышдыр ки, орада һәр шеј «мүбаһисәсиз», һәр шеј «ајдын», һәр шеј «адилик» чәрчивәсинә сығышдырылмыш олсун. Елә әсәрләрин мүәллифләри һеч бир заман «көнлүн јашыл пөһрәләри демәзләр», вә буну да белә әсасландырырлар ки, «белә тәшбеһ ешитмәмишик». «Белә демәк олмаз». Онлар үчүн «улдузларын лал сәсләри» бош бир чүмләдир. Онлар үчүн «Сәнин сиври учлу гашларын салонда мусиги нәфәс алан кими нәфәс алырды», јахуд:

«Табутун үзәринә гара кәдәр сәпилмишди»,

јахуд:

«Сәс гарала-гарала гаранлыгда итиб кедир»

гајда-гануна сығмајан ифадәләрдир. Белә ифадәләр онлар үчүн ја бир мүртәдлик ја да поетик ојунчаг көрүнә биләр.

Мәнә галырса, бүтүн бунлар вә поемада сајы даһа чох олан бир сыра белә чәсарәтли бәнзәтмәләр, метафоралар Јералијевин мараглы поемасыны зијнәтләндирир.

Ајдындыр ки, поеманын мүхтәлиф јерләриндән алынмыш бу кими поетик тапынтылар охучуларын гәлбинә вә ағлына тә'сир көстәрмир. Бунлар, бу тапынтылар она көрә јахшыдырлар вә бөјүк емосионал тә'сир гүввәсинә маликдирләр ки, поеманын бүтүн органик тәркибиндә вә интонасија дүзүмүндә өз јерләрини тапмышлар.

Поеманын образлы гурулушу өз тәравәти шит-шылыг вә доњмуш поетик атрибутлардан тәбии сурәтдә узаглашдығы илә бизи севиндирир. Мә'лумдур ки, белә ширинликләр бир сыра «поетик» нүмунәләрдә чох кениш јајылмышдыр.

Јералијевин поемасы сәрбәст ше'рлә јазылмышдыр. Бә'зи адамлар вар ки, онларын фикринчә сәрбәст вәзндә ше'р јазанлар анчаг јүнкүл мүгавимәт јолу илә кедәнләр, дахили гајда-гануну олмајан адамлардыр. Белә адамлардан сорушмаг лазымдыр ки, дахили гајда-гануна табе олмајан, јүнкүл мүгавимәт јолу илә кедән адамлар үчүн сәрбәст ше'р јазмалыдырлар. Мәкәр бу кими үзданираг шаирләр даһа артыг мүвәффәгијјәтлә мә'лум вәзнләрдә мүгәјјәд гафијәләрлә ше'р јаза билмәзләрми? Ахы мә'нәви бошлуғу вә пешәкарлығын үстүнү өртмәк үчүн мүндәрәчә вә идејадан тәчрид едилмиш «вәзн» вә «гафијә» даһа е'тибарлы галхан ола биләр. Ајдын дејилми ки, вәзн вә гафијә еләчә дә вәзнсизлик вә гафијәсизлик, исте'дадсыз мүәллифи хилас едә билмәз. Чүнки, поезијада әсас олан бунлар дејил.

Јералијевин поемасы сәрбәст ше'рин бөјүк јарадычылыг имканларыны тәсдиг едән, конкрет, практики әдәби һадисәдир. Сәрбәст ше'р адланан форма кетдикчә даһа артыг јајылыр вә көһнә ше'рин тәрәфдарлары тәрәфиндән ачылан бүтүн атәшләрә, намуслу вә намуссуз тәнгидләрә бахмајараг, өзүнә нүфуз, һөрмәт газанмышдыр. Белә бир јолун әлејһинә чыханлардан еләләри дә вардыр ки, әсримиздән бир нечә әср кери галдыгларыны, сакит, мүчадиләсиз, сојуг вә сығаллы јолу һәр бир јени, гајғылы, изтираб, бә'зән сәһв, бә'зән дә гијмәтли тапынтыларла нәтичәләнән јолдан үстүн тутурлар. Әлбәттә ки, ја сәрбәст ја вәзнлә јазылмыш поетик әсәрләрин чидди, дәрин вә сүбутлу тәнгиди һәм мүәллифләрә, һәм дә үмуми әдәбијјатымыза хејир верә биләр. Мәни доғру баша дүшсүнләр дејә, әлавә етмәлијәм ки, бурада сөһбәт сүн'и форма «ичады» әсәрдә әсас олан мүндәрәчәјә лагејд галыб, һәр нечә олур-олсун охучуну һејрәтә салмаг истәјән вә чох заман јенилији, сәрбәст ше'ри үмумијјәтлә, орижинал тәшәббүсләри рүсвај еләмәкдән башга бир шејә јарамајан мүәллифләр һаггында кетмир. Сөһбәт долғун, мүәјјән мәгсәдә доғру јөнәлдилмиш, һәјатла органик сурәтдә бағлы олан, халгын мүбаризәсиндә билаваситә иштирак едән һәгиги поезија һаггында кедир.

Елә бир поезија ки, милјонларын ағлына, шууруна даһа артыг тә'сир едә билмәк, охучулара даһа артыг емосионал тә'сир көстәрмәк үчүн јени ифадә формалары ахтарыр вә тапыр, бу јолда өз халгынын, еләчә дә башга халгларын прогрессив ән'әнәләриндән истифадә едир. Бунун мүвәффәгијјәтли, конкрет нүмунәләриндән бири мәнчә Јералијевин «Улдузлара доғру» поемасыдыр.

СҮЛҺ ЧАРЧЫЛАРЫНЫН УЛУ БАБАСЫ

Јашајыб јаратмаг, халгын мадди вә мә'нәви сәрвәтләрини артырмаг, намуслу зәһмәтинин бәһрәсини нәсилләрә јадигар гојмаг—нәчиб инсан арзусу, шәрәфли инсан дујғусу, ади инсан борчудур.

Јер үзүндә һәјаты күндән-күнә, илдән-илә көзәлләшдирән, бөјүк сәадәт, бөјүк севинч, саф мәһәббәт кими һәјат не'мәтләрини јарадан инсанларын өзүдүр. Ајры-ајры инсанларын севинч вә сәадәти нә гәдәр үмуми халг талејинә бағлы, халг севинч вә сәадәти илә һәмаһәнк олса, бир о гәдәр мә'налы, узунөмүрлү вә дәрин олур. Совет инсанларынын динч гуручулуг зәһмәти јер үзүндә ишыглы бир дүнјанын һәгиги азадлыг, мадди вә мә'нәви јүксәлишин сүр'әт вә јајымыны артыран ән бөјүк бир амилдир.

Инсан сәадәтинә дүшмән оланлар, бәхтијарлығы анчаг бир овуч түфејлиләрин, һәр чүр көзәллик вә нәчабәтдән узаг олан һејвани нәш'әләриндә көрәнләр, инсан нәслинин ән ејбәчәрләшмиш, инсан сима вә хасијјәтләрини итирмиш бир зүмрәсидир. Бөјүк инсан адыны ләкәләјән бу зүлмәт бајгушлары, өз ачкөзлүкләри, мурдар арзулары наминә дүнјаны јени мүһарибәләрин ганлы далғаларында чалхаламаг истәјирләр. Онлар милјонларын һәјаты баһасына мәнфәәт, ган баһасына мәнфәәт, көз јашлары, изтираблар, фәрјад вә иниилтиләр, сәфаләт, сәркәрданлыг баһасына мәнфәәт, кәлир, газанч истәјирләр. Онлар инсан сәадәтинә дүшмән, инсан севинчинә јад, көзәл инсан арзуларынын амансыз јағысыдырлар.

Бу күн бүтүн дүнјанын һәр јериндә јүз милјонларла садә инсанлар бөјүк вә нәчиб сүлһ уғрунда мүбаризәдә иштирак едәрәк, јалныз инсанларын јарадычы әмәји, он-

ларын һәјаты, кәләчәк үмиди вә арзуларына дејил, ејни заманда инсанлығын шәрәфли кечмишинә, онун нечә-нечә әсрләрин сынағындан ашыб кәлмиш гәдим мәдәнијјәтини дә мүдафиә едирләр.

Сүлһ уғрунда апарылан әзәмәтли мүбаризәнин илк сыраларында кедән бөјүк совет халгы, өз динч әмәји, јарадычылығ, гуручулуг пафосу, әдаләт вә һуманизми, јер үзүнүн бүтүн әмәкчи инсанларына олан нәчиб мәһәббәти илә бүтүн өлкәләрин садә инсанларынын рәғбәт вә мәһәббәтини газанмышдыр. Бизим өлкәмиздә сүлһ иши—халгын тә'хирәсалынмаз һәјат вә мүбаризә ишидир.

Сүлһ уғрунда мүбаризә апаран нәһәнк ордунун сыралары һәр күн јени мүбариз сыра нәфәрләри илә долур. Бу һәрәкатын гүдрәти артыр, онун халглар арасындакы нүфузу бөјүјүр, кенишләнир.

Бу мүбаризә нәсилләримизин кәләчәјини, ата-аналарымызын һәјат вә үмидләрини, садә инсанларын бу күнүнү вә сабаһыны һәр чүр тәчавүз, һәр чүр фәлакәтдән горумаг уғрунда кедән чәтин вә шәрәфли бир мүбаризәдир. Бу мүбаризә инсанлығын јаратмыш олдуғу вә бу күн јаратмагда давам едән јалныз мадди не'мәтләр дејил, мә'нәви не'мәтләри дә горумаг әзминдәдир.

Одур ки, Үмумдүнја Сүлһ Шурасы ајры-ајры өлкәләр арасында мәдәни әлагәни кенишләндирмәк вә мөһкәмләндирмәјә, сүлһү горумаг үчүн елм вә сәнәт хадимләрини бирләшдирмәјә бөјүк диггәт верир.

Бу мәдәни әлагәни мөһкәмләндирмәјин формаларындан бири дә бөјүк мәдәнијјәт хадимләринин јубилејләрини кечирмәк ишидир.

Үмумдүнја Сүлһ Шурасынын гәрары илә дүнјанын һәр јериндә бөјүк јунан драматургу Аристофанын анадан олмасынын 2400 иллији мәдәни бир тарих кими бајрам едилир.

Аристофанын јазыб јаратдығы дөврдән 24 әсрә јахын бир вахт кечмишдир. Мүбаризәләр, севинч вә изтирабләр, мәғлубијјәт вә зәфәрләр ичиндә кечән бу узун әсрләрин долашыг јолларында бөјүк сәнәткарын сәси итмәмиш, бу күн бизим мүбаризәмизин әзәмәтли јүрүш нәғмәсинә гатылмышдыр. Онун сүлһ уғрунда учалан гүдрәтли сәси мүасир сүлһ мүбаризләринин сәсинә гошулмушдур.

Инсанлығын гәдим мәдәнијјәт бешикләриндән бири олан Јунаныстан торпағынын јаратдығы елм, сәнәт, әдәбијјат дүһаларынын ады бәшәр тарихинин өлмәз сәһифәләринә јазылмышдыр. Һомер, Аристофан, Сократ, Есхил, Софокл, Еврипид, Рудәки, Фирдовси, Низами, Хагани, Руставели вә бу кими корифејләрин ады бүтүн дүнјанын мәдәни халглары тәрәфиндән бөјүк һөрмәт вә миннәтдарлыгла чәкилир. Бәшәријјәтин мә'нәви инкишаф јолларында нурлу мајак кими јанан бу инсанларын зәка вә дујғуларынын өлмәз мәһсулу олан әсәрләри нәсил-нәсил халглара су кими һава кими чөрәк кими гида вермиш көнүлләри, дујғулары иситмиш, инсан севинчи, инсан изтирабы, нәчиб вә јүксәк инсан дујғуларына тәрҹүман олмушлар.

Инди бу күн адларыны һөрмәтлә чәкдијимиз бу елм вә сәнәт дүнјасынын өлмәз сималары бир заман бизим јашадығымыз бу јер үзүндә јашајыб јаратдыгларыны дүшүндүкчә гәлбимиз гүрур һисси илә долур.

Узаг әсрләрин гаранлығында бир дан улдузу кими парлајыб заманын галаг-галаг илләр силсиләси архасындан нуруну, һәрарәтини бу күнләрә гәдәр јетирә билән инсанлар халгларын өлмәз гәлбиндә јер тутмушлар. Көзәл дујғуларынын, әмәкчи садә инсанлара олан бөјүк мәһәббәтләринин, халга вә вәтәнә олан сәдагәтләринин, һуманист әмәлләринин шәфгәти илә бу күн көнлүмүзү исиндирән Низами, Руставели, Нәваи, Шекспир, Фүзули, Пушкин, Ахундов, Толстој, Шевченко, Абовјан, Чәлил Мәммәдгулузадә, Горки, Сабир, Мајаковски, Чәфәр Чаббарлы кими халгын көнүл тәрҹүманы оланларын хатирәси бизим үчүн нә гәдәр гијмәтли вә әзиздир.

Заманын кәркин, мүбаризәли јолларында һәгигәт гығылчымларыны сөнмәјә гојмајан, иртича, ган вә мүһарибәләрин думанлары ичиндә өз бөјүк һәгигәти, халгын сәадәт јолларыны ишыгландыран һәгигәти бир дөјүш бајрағы кими кечириб кәтирән сәнәткарлар, јалныз мәнсуб олдуглары халг дејил, бүтүн дүнја халглары, бүтүн нәчиб инсанларын—садә адамларын көзәл әмәл вә арзуларына үмид вә әмәлләринә тәрҹүман олан өлмәз сималардыр.

Бөјүк јунан драматургу Аристофан белә өлүмсүз сималардан, өз әсринин мүбариз инсанларындан, өз бәдии амалы уғрунда јорулмадан, усанмадан мүбаризә апаран инсанлардандыр.

Аристофанын анадан олдуғу ил һәлә дүрүст мә'лум олмаса да, мүхтәлиф тарихи фактлары, драматургун мүх-

тәлиф илләрдә тамашаја гојдуғу әсәрләрин тарихини, онун һаггындакы өз мүасирләринин мүлаһизә вә гејдләрини тутушдурмаг јолу илә онун 2400 ил бундан габаг анадан олдуғу тәхмин едилир.

Әдибин һәјаты һаггында демәк олар ки, һеч бир шеј мә'лум дејил. Јалныз бу мә'лумдур ки, Аристофанын атасы Филипп адлы бир афиналы имиш. О заманки Рома вә Јунаныстан әдәбијјатынын бир чох нүмајәндәләри кими Аристофанын да јаздығы әсәрләрин анчаг дөрддә бири кәлиб бизә чатмышдыр. Галан отуз үч әсәринин бә'зиләриндән анчаг парчалар галмышдыр.

Онун мәдәни дүнјаја мә'лум олан 11 комедијасы бунлардыр: «Ахарнјанлылар», «Атлылар», «Булутлар», «Чырарылар», «Сүлһ», «Гушлар», «Лисистрата», «Фесмофора бајрамында гадынлар», «Гурбағалар», «Халг мәчлисиндә гадынлар», «Плутос».

Аристофанын вә еләчә дә јунан әдәбијјатынын о дөврләрдә јаранан мәшһур тракедијаларынын үчүнчү сон дөврләри азәри дилинә тәрчүмә едилдијини ифтихарла демәк лазымдыр.

Енкелс Аристофаны «Комедијанын атасы» адландырыр. Доғрудан да, Аристофан һаглы олараг комедија жанрынын баниси һесаб едилир. Аристофандан бәри јаранан көркәмли комедија әсәрләриндә бу вә ја дикәр дәрәчәдә Аристофан драматуркијасынын тә'сири һисс едилмәјән аз шеј тапылар.

Аристофан һәр шејдән габаг өз дөврүнүн оғлу, о заманки сијаси-ичтимаи һадисәләри әсәрләриндә бүтүн кәскинлији илә экс етдирән бир јазычыдыр. Онун комедијаларына хас олан бир чәһәт дә бу әсәрләрин гырылмаз бағларла халг јарадычылығы илә бағлы олмасыдыр. Аристофанын истифадә етдији фолклор материалларындан бә'зиләринә бизим Азәрбајчан шифаһи халг јарадычылығында да раст кәлирик.

Аристофан комедијаларынын јазылышында 2000 илдән хејли артыг бир вахт кечдијинә бахмајараг, онларын бәдии тә'сир гүввәси, тәравәти, сәнәт дәјәри бу күн белә итмәмишдир. Онлардакы поломик гызғынлыг адамы һејрәтдә гојур. Бу чәһәтдән Аристофанын «Гурбағалар» әсәри чох характерикдир. Јунан торпағынын ики мәшһур тракедија мүәллифи Есхил илә Еврипид арасында кедән әдәби мүнагишә, сәнәтин ичтимаи мөвгеји, онун јолу, онун халг һәјатындакы вәзифәләри һаггында ајдын тәсәввүр верир. Бир чох башга әсәрләриндә олдуғу кими бурада да Аристофан өз мәфкурәви мүаризи олан Еврипидә гаршы амансыз мүбаризә апарыр. О заман Еврипидин өлмүш олдугуну нәзәрдә тутсаг бу мүбаризәнин Еврипид шәхсијјәтинә гаршы дејил, дәрин идеја мүбаризәси олдугуну ајдын көрәрик.

Һәр бир һәгиги сәнәткарын јарадычылығында олдуғу кими, Аристофанын да јарадычылығы өз дөврүнүн ајнасыдыр. Онун истәр ачыг, өз дөврүнүн һәјат вә һадисәләриндән, мә'лум инсанларындан бәһс едән әсәрләри, истәрсә аллегорик шәкилдә, наглабәнзәр шәкилдә јазылмыш әсәрләри өз идеја, мәзмун, фикир истигамәти, мәгсәд вә амаллары илә мүәллифин јашадығы чәмијјәтин мүһүм ичтимаи фактларына һәср едилмишдир.

Аристофанын әсәрләрини, онун бир јазычы олараг идеал вә арзуларыны дәриндән дәрк едә билмәк үчүн мүбаризә чәбһәсинә өз гүдрәтли күлүш силаһы илә атылмыш бу гәһрәманын бүтүн зәфәр вә мәғлубијјәтләрини јахшы анлаја билмәк үчүн онун јашадығы дөврә гыса бир нәзәр салмаг лазымдыр.

О заманкы Афинанын ичтимаи гурулушу гулдарлыг демократијасы ады илә характеризә едилә биләр. Антик дөвләт өз әсасы е'тибары илә гуллары итаәт алтында сахлајан, онлары мүәјјән едилмиш чәрчивәдән кәнара чыхмаға гојмајан вә бу сајсыз-һесабсыз гулларын зәһмәтиндән истифадә едән бир дөвләт иди.

Зәһмәткеш әһалинин мүһүм бир һиссәсини тәшкил едән гуллар, демократија не'мәтләриндән мәһрум едилмишдиләр. Үмдә олараг гулларын истисмарындан әлдә едилән кәлирин мүәјјән бир һиссәси Афинанын азад вәтәндашлары арасында бөлүнүрдү. Бу вәтәндашлар о заман халг—јунанча демос адланырды. Вәтәндашларын бәрабәрлији формал бир характер дашыјырды. Чүнки азад вәтәндашларын арасында өз вары, ичтимаи вәзијјәти вә мәдәни сәвијјәси е'тибары илә бири-бириндән ајрылан хејли зүмрә варды. Маркс јунан тарихинин бу дөврүндән данышаркән «Антик мүштәрәк дөвләт хүсусијјәтләрини» биркә шәхси хүсусијјәт кими характеризә едир. Марксын јаздығына көрә «гулларын мөвчудијјәт» гаршысында тәбии сурәтдә әмәлә кәлмиш бу ассосијасија формасыны сахламаға мәчбур олан актив дөвләт вәтәндашларынын бирлији иди.

Бу дөвр Афина демократијасынын чичәкләндији бир

дөвр иди. Афина халгы, сијаси һәјатда вә дөвләт идарәсиндә актив иштирак едән азад вәтәндашларын мөһкәм коллективи иди.

Ејни заманда бу дөвр Афинанын ән бөјүк мәдәни инкишаф дөврү иди. Периклын идарәси вахтында бу мәдәнијјәт бүтүн еллин мәдәнијјәтинин мәркәзи олмушду.

Бу заманда Афинада антик сәнәтин классик нүмунәләри—көзәл ме'марлыг, һејкәлтәрашлыг абидәләри јараныр.

Аристофанын әдәби фәалијјәти, гәдим Јунан тарихинин Пелопоннес мүһарибәси дөврүнә тәсадүф едир. Бу заман артыг Афина дөвләтинин бөһраны башланыр.

Үзүнтүлү мүһарибә, гарәтләр, тәхрибат, бунларла бағлы олан Афина дөвләтинин башлајан бөһраны, антик гулдарлыг дөвләтинин дахили тәзадларыны ачыр вә кәскинләшдирирди. Бу тәзад гулларла гулдар чәмијјәти арасында һаман чәмијјәтин өз ичиндә ири вә хырда саһибкарлар арасында кедән мүбаризәни гызышдырырды.

Бүтүн бу ичтимаи сијаси һадисәләр Аристофанын әсәрләриндә бу вә ја дикәр дәрәчәдә әксини тапмышдыр.

Аристофанын әсәрләриндә мүһарибә вә сүлһ мәсәләләри, мүхтәлиф сијаси програмлар, фәлсәфә вә әдәби чәрәјанлар мәсәләси мүзакирә едилир. Аристофан комедијаларынын гәһрәманлары дөвләт хадимләри, сәркәрдәләр, шаирләр, философлар, кәндлиләр, шәһәр әһалиси вә гуллардыр. Бүтүн бунлар Аристофанын әсәрләринин бөјүк бәдии гијмәтлә бәрабәр, о заман Афинанын һәјат лөвһәләрини тәсвир етмәк үчүн мүһүм тарихи бир сәнәд олдуғуну көстәрир.

Аристофан чох кәнч јашында јарадычылыға башламышдыр. Онун һәлә 20 јашы тамам олмамыш јаздығы «Кеф чәкәнләр» адлы пјеси бөјүк мүвәффәгијјәтлә тамашаја гојулмуш вә икинчи мүкафаты алмышды. Истәр бу адыны чәкдијим пјес, истәрсә дә бундан сонра јазмыш олдуғу «Бабилиләр» пјеси дә бир сыра о бири пјесләри кими кәлиб бизә чатмамышдыр.

«Ахаријанлылар» адлы комедијасында Аристофан сүлһү һәрарәтлә мүдафиә едир. Илләрлә сүрән мүһарибә өлкәни харабаја дөндәрмишдир. Афинада дәһшәтли бир ачлыг башламышдыр. Бу заман кәндчи Диксопол артыг мүһарибәнин мәһрумијјәтләринә дөзмәк истәмир. О өзү өз аиләси үчүн тәкбашына сүлһ бағлајыр. Бу һадисәдән хәбәр тутан гоча ахаријанлылар јығылыб Диксопола диван тутмаг истәјирләр. Лакин о, мөһкәм әминдир ки, мүһарибәдә мүгәссир јалныз дүшмән олан спарталылар дејил, һәм дә афиналыларын өзүдүр. Диксополун ән амансыз рәгибләриндән һәрби башчылардан олан Ламахдыр. Ламах јени мүһарибәләрә һазырланыркән Диксопол өз тәсәррүфатыны низама салыр, тичарәтлә мәшғул олур. Пјесин финалында Ламах јаралы Диксопол исә сәрхош һалда сәһнәјә кәлир. Биринчи аһ-вај едиб уфулдајыр, икинчи исә нәғмә охујур, кеф, ишрәтлә мәшғул олур. Аристофан демәк олар ки, бүтүн әсәрләриндә тәмсил етдији вә мәнафејини көзләдији әкинчиләрин нүмајәндәсини бурада да даһа ағыллы, даһа тәдбирли көстәрир. Онун бу комедијасы, өзүнә мәхсус јолларла, мүһарибәнин анчаг фәлакәт вә изтираб кәтирдијини, сүлһүн, динч әмәјин исә инсанлара бәхтијарлыг, севинч вердијини тамашачылар гаршысында чанландырыр.

Миладдан 421 ил габаг, сәһәр Дионис бајрамларында Аристофан «Сүлһ» комедијасыны тамашаја гојмушдур.

Бу әсәр демәк олар ки, о заман бүтүн Јунаныстаны әһатә етмиш, сүлһ мејлләрини әкс етдирирди.

Он ил иди ки, үзүнтүлү, ағыр, Пелопоннес мүһарибәси давам едирди. «Зәфәр» каһ үзүнү афиналылара, каһ спарталылара көстәрир, јенә дә гызғын дөјүшләрин курултусунда, тозлар вә думанлар ичиндә јох олурду. Һәм Афина, һәм дә Спарта сон гүввәләрини сәфәрбәрлијә алмышдылар. Һәр ики дөвләтин јүксәк рәсми даирәләриндә мүһарибәнин зәфәрә гәдәр давам етдирилмәси һаггында данышыглар кетдијинә бахмајараг, кениш халг күтләләри арасында наразылыг кет-кедә артырды. Јығын-јығын инсанын үмидләри һәр күн сөнүр, мүһарибәдән көзләдикләри не'мәтләр бир хәјала дөнүрдү. Бир заман ән чох мүһарибә әһвали-руһијјәсини галдырмаға халгда мүчадиләчи бир һәвәсин сахланмасыны тә'мин етмәјә чан атан ики сәркәрдә Клеон вә Бросид дөјүш заманы Фракијада мәһв олмушду. Онлары әвәз едән афиналы Пини вә Спарта шаһы Плистонокт сүлһ сазишинә һазырланырдылар.

Лакин мүһарибә узанырды. Көзләнилән сүлһ, инсанлара динч һәјат, тәһлүкәсиз күнләр вә кечәләр, сабаһкы күнә инам кәтирәчәк, јенә дә узаг бир арзу, бир үмид олараг галырды.

Бу заманда Аристофан «Сүлһ» адлы пјесини јазыр. Бурада әсас гәһрәман Аристофанын чох севдији әкинчи-

дир. Бу адама Аристофан Трикеј, јә'ни «Бәһрә јыған» ады верир.

Бу үзүмчү кәндли һамыдан чох сүлһ үчүн һәсрәт чәкир. Лакин сүлһүн илаһәси пахыл аллаһлар тәрәфиндән һарадаса каһада һәбс едилмиш, кизләдилмишдир. Трикеј чәсарәтли гәрар гәбул едир—көјләрә галхыб сүлһ илаһәсинин хилас етсин. О, довзангурдунун белинә миниб, көјләрә галхыр. Лакин Олимпин гапыларыны горујан Һермес аллаһ о бири аллаһларын вә бөјүк Зевсин көјдә Олимпдә олмадығыны сөјләјир. Онлар инсанларын әлиндән ачыгланараг, һара исә јухары көјләрә галхмышлар. Инди Олимпдә һакимијјәт мүһарибә аллаһы Полемин әлиндәдир. Бүтүн шәһәрләри харабазара дөндәрән мүһарибә аллаһы бу заман хәбәр тутур ки, Клеон вә Бросид мүһарибә заманы мәһв олмушлар. О чох кәдәрләнир, гәзәбләнир. Трикеји көзләјир. Полем кедән кими ишә башлајыр.

О, инсанлары өз көмәјинә чағырыр. Илк әввәл әкинчиләрә мүрачиәт едир. Адамлар әлләриндә кәнд тәсәррүфат аләтләри онун көмәјинә кәлирләр. Һермес аллаһа гәшәнк гызыл бир су габы вериб, ону да өз тәрәфләринә чәкирләр вә әлбир олуб сүлһ илаһәсини гаранлыг мағарадан чыхарырлар.

Трикеј галиб кәлмишдир. О, үзүнү адамлара тутуб дејир: «Әкинчиләр, кәлин өзүнүзлә нә галхан, нә низә, нә гылынч, нә дә мизраг кәтүрүн. Анчаг кәнд тәсәррүфаты аләтләринизи кәтүрүн. Сонра Һермес Трикејә сүлһ илаһәси адындан ики көзәл гыз верир. Бунлардан бири кәнд бәһрә топланышы илаһәси—ону Трикејә арвад олараг верирләр. О бири Феорија «Бајрам»—дөвләт бајрам тәнтәнәләринин символу, ону Афина шура үзвләринә тәгдим едирләр. Трикејин хилас етдији бөјүк сүлһ илаһәсинин күчү ән тез бир заманда өз нәтичәсини көстәрир. Аристофан јазыр ки, Јунаныстанда сүлһ бәрпа оландан сонра әкинчилик артыб инкишаф етмәјә башлајыр. Сәнаје Афинасында исә инди әкинчилијә лазым олан кәнд тәсәррүфаты аләтләринин истеһсалы көрүлмәмиш бир өлчүдә инкишаф едир.

Силаһ «фабрикантлары» исә вавејла галдырырлар. Бири-биринин далынча кәлиб Трикејдән шикајәтләнирләр. Бүтүн бу мүһарибә өлүм вә ган аләтләринин истеһсалатчылары, силаһ сатанлар, сигнал бујнузлары вә һәрби борулар гајыранлар, дәбилгә истеһсал едәнләр вә низә, мизраг гајыранлар һамысы силаһын онлары мәһв етдијиндән фәрјад гопарырлар.

Бу күнкү Америка, үмумијјәтлә, капиталист мүһарибә силаһлары истеһсал едәнләр илә онларын сәси нечә дә бирләшир. Ики мин дөрд јүз илә јахын бир вахт бундан әввәл сәнәтин е'чазкар гүввәси илә јаранан сәһнә, елә бил ки, бу күн јазылмышдыр. Ган вә өлүм тачирләринин, инсанлары гырмаг, онлара изтираб вермәк үчүн силаһ һазырлајан фабрикантларын бу күнкү чиркин симасы һәлә о вахт тарихин сәһифәсиндә лә'нәт вә нифрәтлә јазылмыш олур.

Ијирми дөрд әср бундан габаг бөјүк јунан драматургу Аристофан мүһарибә гызышдыранларын кимләр олдугуну елә көстәрмишдир ки, бу күн дә онун сөзләри мүасир капиталист дүнјасынын ган-ган!—дејән гәсбкарларынын алнына бир дамға кими јапылыр.

Кечә-күндүз атом силаһы,—дејә јер үзүндә ағалыг хүлјасы илә сајаглајанлар Аристофан сатирасынын дамғаладығы һаман чәлладларын нанәчиб нәвәләри дејилми?

Бу күнкү өлүм, ган, көз јашы вә инсан изтирабы илә бәшәријјәтин севинч вә сәадәт јолларыны кәсмәк үчүн һәр чүр чинајәтә әл атан, силаһ фабрикантлары, јени мүһарибә аләти заводларынын саһибләри инсан өмрү баһасына, көрпәләрин фәрјады, аналарын көз јашы баһасына милјардлар газанмаг истәмирләрми?

Лакин сүлһсевәр халгларын гүдрәти күндән-күнә артыр, атом, һидрокен вә башга күтләви гырғын силаһларынын гадаған едилмәси тәләби халгларын һәјат вә мүбаризә шүары олмушдур.

Сүлһ уғрунда мүбаризәнин јорулмаз ордусуну тәшкил едән јүз милјонлар, бу шәрәфли ордунун өн сырасында кедән совет халгы—бу аличәнаб, һуманист, шәрәфли иш-дә галиб кәләчәкләр. Чүнки бизим сүлһ уғрунда кедән мүбаризәмизин нәғмәләриндә јалныз бу күнүмүзүн сәси, көзәл арзуларымызын үлвијјәти дејил, ејни заманда узаг әсрләрин гојнундан кәлән, бөјүк сәнәт дүһаларынын да сәси вардыр. Бу күн бәшәр тарихинин ән нәчиб сималары, ән бөјүк оғуллары, елмин, сәнәтин өлмәз дүһалары өз әсәрләри илә сүлһ уғрунда мүбаризәјә гошулмушлар.

Сүлһ иши галиб кәләчәкдир.

КИЧИКЛӘР ҮЧҮН БӨЈҮК ӘДӘБИЈЈАТ

Үмумијјәтлә, әдәбијјатымызын вә хүсусилә, ушаглар үчүн јазылан әсәрләримизин әсас мәзијјәтини јетишмәкдә олан нәслин тәрбијәси үчүн онларын нә дәрәчәдә әһәмијјәтли олуб-олмамасы мүәјјән едир. Әлбәттә, ушаглара мүасир гәһрәманлары нүмунә көстәрмәклә даһа јахшы тәрбијә етмәк мүмкүндүр. Чүнки мүасир гәһрәманлар онларын јашадығы дөврүн апарычы гүввәләрини, мүтәрәгги мејлләрини тәмсил едир вә беләликлә, ушаглары јени һәјат уғрунда, ишыглы коммунизм чәмијјәти уғрунда мүбаризәјә сәсләјир.

Ушаг әдәбијјаты саһәсиндә чалышан јазычыларымыз чәһд етмәлидирләр ки, дөврүмүзүн габагчыл адамларынын образларыны јаратмагла ушагларын тәрбијәсинә мүсбәт тә'сир едә билсинләр.

Ајдындыр ки, ушагларын мүталиә етдикләри китаблар ичәрисиндә тәдрис китаблары хүсуси јер тутур. Ән мүталиәчи ушаг белә, бәдии әдәбијјатдан чох тәдрис китабларыны охумалы олур. Буна көрә дә, тәдрис китабларынын мүәллифләри, тәртибчиләри вә бу китабларын бурахылышына чавабчы олан идарәләр материалларын сечилмәсинә хүсуси әһәмијјәт вермәлидирләр. Кәрәк тәдрис китабларына салынан бүтүн бәдии оху материаллары ушагларын тәрбијәси нөгтеји-нәзәриндән дүрүст сечилмиш олсун, идеја-бәдии чәһәтдән јүксәк сәвијјәдә дурсун, јенијетмәләрин јаш хүсусијјәтләринә вә билик сәвијјәләринә мүвафиг олсун. Чох тәәссүфлә гејд етмәлијик ки, бә'зи тәдрис китабларында бу принсипләр кобудчасына позулур. Белә китабларда верилән ше'рләрин, һекајәләрин бир чоху мүвафиг синифдә тәһсил алан шакирдләрин сәвијјәсинә ујғун олмадығы үчүн онларын тәрбијәсинә ја һеч тә'сир етмир, ја да мәнфи мә'нада тә'сир көстәрир.

Ушагларын тәрбијәсиндә көркәмли шәхсијјәтләрин һәјатынын, мәишәтинин, мүбаризәсинин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Бу чәһәтдән халгымызын мүбаризә тарихиндә, әдәбијјат вә инчәсәнәтимизин инкишафында мүсбәт рол ојнамыш көркәмли сәнәткарлар һаггында әсәрләр јазылмасы көзәл нәтичә верәр. Мәсәлән, «Көркәмли шәхсијјәтләрин һәјаты» серијасындан Фүзули, М. Ф. Ахундов, Вагиф, Сабир, Ч. Мәммәдгулузадә, Үзејир Һачыбәјов, Нәриман Нәриманов, Чәфәр Чаббарлы, Сәмәд Вурғунун вә халгымызын азадлығы уғрунда мүбаризә апаран бир чох ингилаб гәһрәманларынын һәјатындан әсәрләр јазыб чап етдирмәк чох хејирли олар.

Мүвәффәгијјәтләримизи көрмәк кәрәкдир. Ону да әлавә етмәк истәрдим ки, мүвәффәгијјәтләримизи бәјәнмәк, ушаг әдәбијјаты саһәсиндә чалышан јазычыларымызын әмәјини гијмәтләндирмәк вачибдир. Анчаг әлдә едилмиш мүвәффәгијјәтләрә архајынлашмаг вә «биз һәр шеји еләмишик» дејә гүррәләнмәк дә јарамаз. Ушаг әдәбијјаты саһәсиндә мүвәффәгијјәтләримиз вардыр. Анчаг аздыр. Мүвәффәгијјәтләримизи артырмаг үчүн бүтүн гүввә вә бачарығымызы сәрф етмәлијик.

Бир шеји һәмишә јадда сахламаг лазымдыр; ушаг гәлби мум кими јумшагдыр. Онунла чох еһтијатлы һәрәкәт етмәк лазымдыр ки, шикәст олмасын. Дил, мөвзу, образ вә характерләр ушагларын руһуна ујғун олараг сечилмәли, јарадылмалыдыр.

УШАГЛАР ҮЧҮН ӘДӘБИЈЈАТЫН ИДЕЈА-БӘДИИ СӘВИЈЈӘСИНИ ЈҮКСӘЛТМӘК УҒРУНДА

Үмуми совет әдәбијјатынын үзви бир парчасы олан Азәрбајчан совет әдәбијјаты вә бу әдәбијјатын мүһүм бир һиссәси, бир голу олан Азәрбајчан ушаг әдәбијјаты, өлкәмиздә кедән сосиализм мәдәнијјәти гурулушунун чидди бир саһәсидир.

Партија, Совет дөвләти өлкәмиздә ушаг әдәбијјатынын инкишафы үчүн һәр заман лазым олан шәраити јаратмыш вә она бөјүк гајғы көстәрмишләр. Азәрбајчанда ушагларымызын үмуми билик, әдәбијјат вә сәнәтә олан еһтијачларыны тә'мин етмәк үчүн гәзетләр, журналлар, хүсуси ушаг вә кәнчләр әдәбијјаты нәшријјаты, театр вә кинолар, пионер евләри, ушаг китабханалары вә саирә вардыр.

Ленин кәнч нәслин гаршысында гојдуғу охумаг, охумаг јенә дә охумаг кими шәрәфли вә тарихи вәзифә, бу күн, бир дөвләт тәдбири, бир халг тәшәббүсү олараг кениш өлкәмизин һәр тәрәфиндә мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирилир.

Бизим өлкәдә ушагларын сағлам тәрбијәси, онларын һәртәрәфли инкишафы, шүурлу, актив коммунизм гуручулары кими јетишмәләри чидди дөвләт иши, халг ишидир. Совет ушагларынын тәрбијәси дәрин елми әсаслар үзәриндә гурулмушдур. Бу ишә милјонлар сәрф олунур.

Мә'лумдур ки, буржуа өлкәләриндә, хүсусилә, бу күнкү дүнја иртичаынын дајағы олан Америка Бирләшмиш Штатларында ушагларын тә'лим вә тәрбијәси, һәр саһәдә

олдуғу кими капитализмин ач гурд ганунларына табе едилмишдир. Милјонларла ушаг, фәһлә, јохсул кәндли вә зәнчи балалары, һәр чүр нәзарәт вә гајғыдан кәнарда галыр, онларын тәрбијәси илә һеч ким мәшғул олмур. Үмумијјәтлә, ушагларын тәрбијәси илә онларын руһи аләминин «америкалылашдырмаг», јә'ни мүасир Америка буржуа чәмијјәтинин ән мурдар әхлаг нормаларыны онлара тәблиғ вә тәшвиг етмәкдән ибарәтдир.

Бу «тә'лим» вә «тәрбијәнин» мүһүм бир саһәси олан бәдии әдәбијјат, о чүмләдән ушаг әдәбијјаты, мусиги вә рәссамлыг, спорт вә саирә бир јығын бизнесменләрин әлиндә газанч мәнбәјинә чеврилмишдир. Бөјүк тиражларла бурахылан ушаг китаблары мә'лум «Америка јашајыш тәрзинин» тәблиғинә һәср олунур. Ушагларда башга халглара гаршы ирги нифрәт ојадылыр. Американлыларын дүнјаја ағалыг етмәк үчүн јаранмыш олдуглары кими фашист идејалары онларын бејнинә јеридилир. Ушаглар үчүн јаранмыш «дәһшәтләр вә чинајәтләр әдәбијјаты» кичик јашындан онлары чани инсанларын рәзаләт вә чиркаб долу һәјаты илә ашина едир. Онлара оғурлуг, гулдурлуг, гатиллик «романтикасы» илә долу аләмләрдән бәһс едилир. Ајдындыр ки, бу кими үздәнираг әдәбијјатда һәгиги сәнәт, һәгиги илһам, инсанын нәчиб вә көзәл сифәтләрини бәдии бојаларла ачыб көстәрмәкдән бир әсәр-әламәт белә тапмаг мүмкүн дејилдир. Буржуа өлкәләриндә ушаг әдәбијјатынын бу ачыначаглы һалы үмумијјәтлә, чүрүјүб ифласа уғрамыш буржуа сәнәти үчүн чох характерикдир. Белә «әдәбијјат» вә «сәнәт» әсәрләринин тә'сири алтында буржуа өлкәләриндә ушаглар арасында чинајәткарлыг, оғурлуг, позғунлуг һалларынын күндән-күнә артдығы көз габағындадыр.

Совет ушаг әдәбијјатынын нәчиб ән'әнәләри—ушагларда көзәл һиссләр тәрбијә етмәк, онларда кичик јашындан зәһмәтә, билијә һәвәс ојатмаг, харичи аләми дүзкүн идракда онлара көмәк етмәк, ушагларын сағлам руһи инкишафынын гајғысына галмагла зәнкиндир.

Фүзули, Ч. Свифт, Д. Дефо, Пушкин, Толстој, Андерсен, Некрасов, Сабир, Горки вә Мајаковскинин ушаглар вә кәнчләр үчүн јаздыглары әсәрләр, бәдии сөз усталығынын классик нүмунәләри кими бу күн дә јашајыр вә ушагларымызын тәрбијәсиндә бөјүк рол ојнајыр.

Азәрбајчан әдәбијјатында Сабир, Сејид Әзим Ширвани, Сәһһәт, Шаиг, Сүлејман Сани кими јазычыларымызын

ушаглар үчүн јаздыглары әсәрләр бу күн дә өз тәравәт вә әһәмијјәтини итирмәмишдир. Бу әсәрләрдәки фикир ајдынлығы, дил садәлији, ушагларын билик даирәсини, психоложи аләмини көзәл билмәк, бу мүәллифләрин әсәрләрини узун илләрин сынағындан чыхарыб, бу күн белә јашадыр.

Кәл, кәл, а јаз күнләри.
Илин әзиз күнләри.
Багда әрит гарлары,
Дағда әрит гарлары.
Чајлар дашыб сел олсун.
Тахыллар тел-тел олсун.
Ағачлар ачсын чичәк,
Јарпағы ләчәк-ләчәк.

Бурада јаз һаггында ушаглара верилән илк ибтидаи мә'лумат һәр чүр дидактикадан узагдыр. Јаз күнләри әзиздир, онлар гарлары әридир, јазда чајлар дашыр. Сел кәлир. Тахыллар бој атыр, тел-тел олур. Ағачлар чичәк ачыр вә сонра да јарпаглајыр. Бурада нә артыг сөз, нә дә чәтин анлашыла билән бир чүмлә вардыр.

Јахуд «Дәрсә кедән бир ушаг» ше'рини мисал кәтирәк:

Дәрсә кедән бир ушаг,
Чыхды буз үстә гочаг.
Сүрүшдү бирдән-бирә,
Дүшдү үз үстә јерә.
Дурду ушаг нејләди?
Буза белә сөјләди:
Сән нә јамансан, а буз!
Адам јыхансан, а буз!
Аз галыб өмрүн сәнин,
Јаз кәләр артар гәмин.
Әријиб суја дөнәрсән,
Ахыб чаја кедәрсән.

Бу кичик ше'рин нә гәдәр сәнәткарлыгла јазылдығына диггәт един. Әввәла, көзүнүзүн гаршысында бир лөвһә чанланыр. Мәктәбә кедән бир ушаг чәсарәтлә бузун үстүнә чыхыр. Бурадакы «гочаг» сөзү вәзни долдурмаг үчүн дејил, бу сөзүн әдәби функсијасы вардыр. Ушаг бирдән-бирә сүрүшүб үзү үстә јерә дүшүр. Лакин ағламыр. Бәс нејләјир? О, буза белә сөјләјир: сән јамансан, адамы јыхырсан, анчаг өмрүн аз галыб, јаз кәләчәк әријиб суја дөнәчәксән, ахыб чаја кедәчәксән. Бурада гочаглыг һаггында, чәсарәт һаггында узун-узады мүлаһизәләр јохдур.

Бурада маһир бир сәнәткар фырчасы илә чәкилмиш лөвһә вардыр.

Бурадакы садәлик ибтидаилик дејил, јүксәк сәнәт садәлијидир.

Белә мисалларын сајыны артырмаг мүмкүндүр. Хүсусилә, рус классик әдәбијјатында, ушаг психоложисинин тәләбләринә ујғун олан вә ушагларын сағлам тәрбијәсинә јардым едән бир чох гијмәтли әсәрләр вардыр.

Лакин кечмиш әдәби ирсимизин бу көзәл нүмунәләринә, ајры-ајры јазычыларымызын ушаглар үчүн әсәр јаратмаг јолундакы фәдакар зәһмәтинә бахмајараг, ушаг әдәбијјаты анчаг совет дөврүндә әдәби һәрәкатымызын гүввәтли бир голу олмуш вә кениш мигјасда инкишаф етмишдир.

Совет ушаг әдәбијјаты мөһкәм елми педагожи әсасларда дуран вә ушагларымызын коммунизм руһунда тәрбијәсиндә мүһүм рол ојнајан ичтимаи бир амил олмушдур.

Бу күн Совет Азәрбајчанында ушаглар үчүн нәшр олунан әсәрләрин сајы јүз минләри өтмүшдүр. Бу әсәрләр ичиндә орижинал һекајәләр, ше'рләр, поемалар, пјесләр олдуғу кими гардаш халглар әдәбијјаты, биринчи нөвбәдә рус ушаг әдәбијјатынын вә еләчә дә дүнја әдәбијјатынын ән көзәл нүмунәләри дә вардыр.

Лакин бүтүн бу мүвәффәгијјәтләрлә бәрабәр, Азәрбајчан ушаг әдәбијјатынын бу күнкү вәзијјәти бизи гане етмир вә бу әдәбијјатын чидди нөгсанлары, бу саһәдә көрүлән ишләрин аз вә јарытмаз олдуғу ичтимаијјәтимизин һаглы тәнгидинә сәбәб олмушдур. Кечән ил Азәрбајчан Коммунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин «Пионер журналы» һаггында чыхардығы гәрар, ушаг вә кәнчләр әдәбијјатынын јаранмасы ишиндә бир сыра чидди сәһвләр олдуғуну ачыб көстәрди. Мәркәзи Комитә өз вахтында бу сәһвләри ортаја чыхармаг вә јарадычылыг ишинә мәс'улијјәтсиз јанашмыш бир сыра јазычылары кәскин тәнгид атәшинә тутмагла бизә јардым көстәрди. Азәрбајчан комсомолунун кечирилмиш пленумунда ушаг әдәбијјаты саһәсиндә бурахылан бир сыра тәшкилати вә јарадычылыг сәһвләри кәскин вә һаглы тәнгид олунду. Ушагларын тәрбијә иши, бу саһәдә бурахылмыш чидди нөгсанлар, комсомолун Мәркәзи Комитә катиби Михајлов јолдашын декабр ајында «Правда»да чап олунмуш

мәгаләсиндә дә бүтүн кәскинлији илә бир даһа гејд олунду.

Инди вәзифәмиз, бүтүн бу тәнгид вә көстәришләрдән дүзкүн нәтичә чыхармаг вә инкишафымыз, ирәлиләјишимиз үчүн доғру јоллар мүәјјән етмәкдир.

Биз коммунизм чәмијјәти уғрунда апардығымыз мүбаризәдән кәнарда, совет ушагларынын зәһмәт, тә'лим вә тәрбијәсинә биканә олан ушаг әдәбијјаты танымырыг. Биз Азәрбајчан ушаг әдәбијјатына, онун мүвәффәгијјәт вә нөгсанларына да бу нөгтеји-нәзәрдән јанашмалыјыг.

Ән әввәл ону демәк лазымдыр ки, Азәрбајчан ушаг әдәбијјатынын узун илләрдән бәри давам едиб кәлән бөјүк тәчрүбәси тәнгидимизин нәзәр-диггәтини чәлб етмәмиш, даһа доғрусу, тәнгид әдәбијјатымызын бу саһәсинә бағышланмаз бир лагејдлик көстәрмишдир. Мә'лумдур ки, үмумијјәтлә әдәби тәнгид бәдии јарадычылыг тәчрүбәсиндән чох кери галыр. Сон заманларда бир сыра мәгалә вә тәнгиди әсәрләрин јазылмасына бахмајараг, бу һал бу күн белә һисс едиләчәк бир дәрәчәдә дәјишмәмишдир. Ушаг әдәбијјаты саһәсиндә тәнгидә кәлинчә, бурада ја дәрин бир сүкут, ја да тәнгид әвәзинә, әксәријјәтлә әсәрин сүжетини нагл едәјиб ахырда да: «лакин нөгсанлар да вар» дејә гуртаран мәгаләләрә раст кәлирик. Һәлә бу вахта гәдәр Азәрбајчан ушаг әдәбијјаты саһәсиндә чидди бир тәһлил верән, онун јаранмыш ән'әнәләрини, јолуну, истигамәтини нәзәрдән кечирән вә бу әдәбијјат һаггында аз-чох бүтөв, елми дәрин бир фикир сөјләјән тәнгиди мәгалә јазылмамышдыр. Белә мәгаләләрә, белә тәһлил вә тәдгигләрә исә бөјүк еһтијач вардыр. Әкәр ушаг әдәбијјаты саһәсиндә олан нөгсан вә сәһвләр өз вахтында тәнгид едилсәјди, бу күн биз бу әдәбијјатын мүвәффәгијјәтләриндән даһа чох даныша биләрдик.

Лакин ушаг әдәбијјатына биринчи нөвбәдә јазычылар иттифагы тәрәфиндән вә бу иттифагын үзвү олан тәнгидчиләр тәрәфиндән вә еләчә дә, ајры-ајры ушаг вә кәнчләр гәзетләри, журналлар вә комсомол тәшкилаты тәрәфиндән белә гајғы, белә бир диггәт олмамышдыр. Бунун нәтичәсиндә дә бу күн биз ушаг әдәбијјаты саһәсиндә әмәлә кәлмиш чидди сәһв вә нөгсанлардан данышмалыјыг. Бу һеч дә Азәрбајчан ушаг әдәбијјаты саһәсиндә ајры-ајры јахшы әсәрләрин олмадығы демәк дејилдир. Лакин нүмунә ола биләчәк, белә әсәрләрин сон дәрәчәдә азлығы бизи әсас е'тибары илә инкишафымыза мане олан

вә ушаг әдәбијјатынын кениш јола чыхыб ирәлиләмәсинә әнкәл төрәдән фактлардан данышмаға мәчбур едир.

Ушаг әдәбијјаты мәсәләсиндән данышаркән, бу саһәдә јаранмыш әсәрләрә диггәт јетирәркән, бизи никаран гојан бу саһәдәки әсәрләрин тематик мәһдудлуғудур.

Әкәр ингилабдан габаг јашајыб-јаратмыш ән јахшы јазычыларын һәјат идеаллары, онларын инсан чәмијјәтинин гурулушу, инсанларын сәадәти вә азадлыг һаггындакы әмәлләринин мөвчуд үсули-идарәнин ганун-гајдалары илә, һаким чәмијјәт үнсүрләринин һәјат вә мәишәт һаггындакы һөкмләри илә бир тәзад тәшкил едирдисә, әкәр бу јазычыларын мүсбәт гәһрәманларына әсас ола биләчәк инсан сурәтләринин вә ичтимаи һадисәләрин өзү јазычыдан узун-узады ахтарыш вә милјонларла мәнфи һәјат һадисәләри ичәрисиндән бу ишыглы нүмунәләри тапыб чыхармағы тәләб едирдисә, бу күнкү совет варлығында мүсбәт гәһрәманлар, тәрбијәви әһәмијјәти олан һадисәләр ушагларымызын сағлам јетишиб дәрин руһигида ала билмәси үчүн әсас ола биләчәк фактлар вә инсан сурәтләри бизә һәр тәрәфдә, һәр күн раст кәлир.

Мә'лумдур ки, бәдии әсәрин әсас илһам мәнбәји һәјатдыр. Бизим һәјат ушаглар үчүн көзәл әсәр јаратмаға кениш имканлар верир. Әкәр бу имканлардан бизим јазычылар лазымынча истифадә едә билмирләрсә, демәк, бу биринчи нөвбәдә јазычыларын нөгсаныдыр. Одур ки, ушаг әдәбијјатымыздакы бир нөв, тә'бир-чаизсә, тема касыблығыны, мән биринчи нөвбәдә јазычыларымызын һәјатла зәиф әлагә вә мүнасибәтдә олдуглары илә онларын һәјат һәгигәтләрини јахшы билмәдикләри, јахшы өјрәнмәдикләри илә изаһ етмәлијәм.

Белински һәлә 100 ил бундан габаг дејирди ки, бизим вахтымызда шаир таланты өз-өзлүјүндә һәлә бир шеј дејилдир. Бу талантын һәгиги гијмәт кәсб етмәси үчүн јалныз талант јох, бөјүк талант олмасы лазымдыр. Бу бөјүк талант да орижинал фикирләрә, һәјата гаршы һәрарәтли бир һәвәсә вә бу һәјаты дәриндән анламаг габилијјәтинә малик олмалыдыр.

Белинскинин дедији һәјат јазычынын јүксәк идеалларына нисбәтән нә гәдәр аз материал верә билсә дә јенә дә һәлә о заман бөјүк мүнәггид бу тәләби ортаја сүрүрдү. Биз бу күн Белинскинин сөзләрини бүтүн кәскинлији илә тәкрар етмәлијик. Бирдәфәлик анламаг лазымдыр ки, сөзләри вәзн вә гафијә ганунларына табе едә билмәк һа-

лә јазычы, шаир олмаг демәк дејилдир. Һәтта һәјат фактларыны билмәк белә јүксәк бәдии әсәр јаратмаг үчүн кифајәт дејилдир. Бу күнүн јазычысы һәјат һәгигәтинин поезијасыны дәриндән дуја билмәли, онлары гәлб чырпынтысы илә өз еһтирасынын һәрарәти илә исидиб, мүәјјән бир истигамәтдә инкишаф етдириб, јүксәк бәдии формаја салыб өз охучуларына јетирә билмәлидир. Әкәр јазычынын өзү, бизим һәр ади күнүмүзүн характерик чәһәти олан јениликләри көрмүрсә, әкәр бу һәјатын, бу азад инсан зәһмәтинин поезијасыны дәриндән дујмурса, әкәр о, халгымызын һәјатындакы бу јүксәлиш вә ирәлиләјишлә һәјәчанланмырса, нәһајәт о, кәләчәк һаггында дүшүнмүрсә, бу кәләчәк һаггында реал һәјат фактларына әсасланан көзәл хәјаллар јарада билмирсә, белә бир јазычы һеч бир заман өз кәнч охучуларынын хәјал вә гәлбини һәјәчанландыра билмәз. Онлары өз гуру вә ганадсыз поезијасы илә һәвәсләндириб ирәли апара билмәз. О, охучуларынын гәлбиндә бу күнкү һәјата, сосиализм гуран инсанлара дәрин бир мәһәббәт алову, бу гурулушун дүшмәнләринә һәр шеји јандырыб күлә дөндәрән гәзәблә бир нифрәт атәши јандыра билмәз. Белә бир јазычы әсримизин сүр'әти илә ајаглаша билмәз.

Јалныз һәјат һадисәләринә актив бир мүнасибәт бәсләјән јазычы, билдији һәјат фактларынын тарихи әһәмијјәтини, онларын һәјат һадисәләринин үмуми инкишафындакы јерини, бу күнүн бизи ирәли апаран мејлләрини јахшы дәрк едән вә бунлары усталыгла бәдии сәнәт нүмунәсинә чевирә билән јазычы өз охучуларыны тә'мин едә биләр. Өлкәмизин кәләчәјини көрә билән вә бу кәләчәјин бу күнкү һәјатда мөвҹуд олан ҹанлы нүмунәләрини тапыб, онлары тәрәннүм едә билән бир јазычы инсан гәлбинин мүһәндиси ады кими јүксәк бир ада лајигдир. Әкәр мүһәндиси олуб, гурмаг, јүксәлтмәк вә инкишаф етдирмәк истәдији бу гәлб һәлә көрпәдирсә, онун гапылары һәјат һадисәләринә ачыг, лакин бу һадисәләрин писини-јахшысыны сечмәјә мүгтәдир дејилсә, әкәр бу гәлб, һәр шеји билмәк истәјән, һәр шејә мараг көстәрән вә тә'сирләрә тез гапыла билән бир ушаг гәлби исә, мүһәндисин вәзифәси даһа да артмыш олур. Белә бир гәлб мүһәндиси халг гаршысында даһа чох ҹавабдеһдир.

Мән ушаг әдәбијјатындакы тема маһдудлуғундан данышдым. Мәсәлән, ушаглар үчүн хүсуси әһәмијјәти олан јолдашлыг вә достлуг темасыны көтүрәк. Демәк олар ки, ушаглар үчүн әсәр јазан јазычыларымызын һамысы бу темада кичик ја бөјүк, аз вә ја чох әсәр јазмышлар. Бунлардан бир нечәсини көтүрәк. Сабит Рәһманын «Јолдашлыг», Гәдирзадәнин «Достлуг», Халидәнин «Јахшы јолдаш» һекајәләрини, Сејидзадәнин «Јахшы јолдаш» вә «Јолдашлыг көмәји» ше'рләрини нәзәрдән кечирәк. Бу әсәрләрин ајры-ајры нөгсан вә мүвәффәгијјәтләриндән бәһс етмәдән, үмуми характер бир ҹәһәти гејд етмәк лазымдыр ки, бу әсәрләрин һамысында достлуг темасы елә бурадаҹа башлајыр, бурадаҹа бу достлуга хәләл кәтирә билән бир һадисә үз верир, јахшы ушаг аличәнаблыг көстәрир, пис ушаг сәһвини баша дүшүр, бунунла да мәтләб гуртармыш олур. Дедијим әсәрләрин ичиндә Сабит Рәһманын «Јолдашлыг» һекајәси бир гәдәр ајрылыр ки, бунун һаггында мән ајрыҹа бәһс едәҹәјәм.

Бәс достлуг һаггында јанлыш фикирләрин ајры-ајры ушагларда әмәлә кәлмәсинә сәбәб нәдир? Нә үчүн бир синифдә ушаглардан бири өз әхлагы, дәрсә вә јолдашлыға әлагәси илә јахшы бир нүмунә ола биләр, о бириси исә јолдашлығы, һәјаты вә шәраитдән тәҹрид едилмиш, даима дәјишмәз вә даима ејни бир дәрәҹәдә давам едиб кедә билән бир хүсусијјәт һесаб едир? Ахы, һәјатда бунларын сәбәбләри вардыр. Һәјат белә һадисәләрин нә шәраитдә, нә заман ортаја чыхмасы һаггында сон дәрәҹә инандырыҹы вә көзәл бир материал верир.

Адәтән достлуг, јолдашлыг һаггында, ичтимаи борҹ, мәктәбә, мүәллимә, бөјүкләрә гаршы әлагә кими мәсәләләрдә јанлыш фикирдә олан ушагларын бу сәһвләрә јол вермәси һеч дә сәбәбсиз олмур. Ушагларда белә хасијјәт өз-өзүнә јаранмыр. Бу хасијјәтләрин әмәлә кәлмәсиндә, артыб бөјүмәсиндә вә ајры-ајры ушагларда дәрин көк салмасында, аилә тәрбијәсинин, ушагларын нә дәрәҹәдә ичтимаи тәшкилатлар тәрәфиндән нәзәр-диггәт алтында сахландыгларынын, онларын кимлә дуруб-отурдугларынын, нәһајәт, онлара гаршы мәктәб пионер коллективинин нечә әлагә бәсләдијинин олдугҹа бөјүк ролу вар. Биз исә адыны чәкдијим әсәрләрдә белә бир мүһит, белә бир һәјат көрмүрүк. Бу әсәрләрин мүәллифләри тәсвир етдикләри һадисәләри үмуми һәјат просесиндән ајырырлар. Одур ки, белә әсәрләр охучуну инандырмыр. Бир гајда олараг, бу әсәрләрдә, мүсбәт гәһрәман кими верилән ушаглар гәдәриндән артыг сәбирли, лүзумсуз дәрәҹәдә үрәји јумшаг, бә'зи һалларда исә өз «аличәнаблыглары» илә ҹан-

сыхан олурлар. Бу кими мүсбәт гәһрәманлар да һәјатда олдуғу кими һәгигәтән мөвчуд јахшы чәһәтләрин нечә јарандығы, нечә бәркидији вә бу характерләрин јаранмасында, мөһкәмләнмәсиндә, зәнкинләшмәсинә дә, ичтимаи мүһитин, биринчи нөвбәдә мәктәб вә пионер тәшкилатларынын ролу вә тә'сири гәтијјән көстәрилмир. Белә әсәрләрин бир нөгсанлы чәһәти дә одур ки, бу кими әсәрләр ушагларда нөгсанлы бир әһвали-руһијјәнин јаранмасына сәбәб ола биләр.

Мәсәлән, Гәдирзадәнин «Достлуг» һекајәсиндә, Ләтиф охумаг истәмир, Заһид ону тәнгид едир. Синифдә мәсәлә һәлл едилән заман Ләтиф нә гәдәр тәшәббүс едирсә дә Заһид мүәллимдән хәлвәт она көмәк еләмир. Ләтиф бундан инчијир. Сонра Заһид Шушадакы истираһәтини јарымчыг гојуб кәлир ки, јолдашына—Ләтифә көмәк етсин. Белә бир бәдии мүлаһизәнин нөгсан чәһәти ондадыр ки, ушагларда—мән хүсусилә, мәнфи характерли ушаглары нәзәрдә тутурам, нечә олурса-олсун јахшы јолдаш ахырда өзү кәлиб көмәк еләјәчәк—дејә јанлыш бир фикир ојада биләр.

Ејни һадисәни биз Сејидзадәнин «Јахшы јолдаш» әсәриндә көрүрүк. Заман Рамиздән күсмүшдүр. Чүнки чоғрафија дәрсиндә она хәлвәт дејиб көмәк еләмәјиб. Рамиз дејир ки, мән сәнә десәјдим сән туту гушу кими олардын. Заманын еlә бурадача көзү јашарыр вә пешман олур. Әлбәттә, бурада биз достлуг һаггында бәдии әсәр јох, јалныз гуру бир схема көрүрүк. Белә бир схеманын һеч бир бәдии гүввәти јохдур. Чүнки, бу ушагларын нә күсүшмәси, нә дә барышмасы бизи инандырыр. Бурада марагды бир чәһәт дә вардыр. Рамиз Замана мүрачиәтлә дејир ки:

> Мән ки сәнә јаманлыг етмәмишәм, әзизим.
> Арамызда мәһәббәт, јолдашлыг олмуш бизим.
> Чалышмышам кул гәдәр мәндән инчимијәсән.

Бурада тәбии олараг бир суал ортаја чыхыр. Бу, һәјати көрүшләри, хасијјәтләри е'тибары илә бир-биринә тамамилә зидд олан ики ушағы дост едән нәдир? Биз мүхтәлиф һәјат һадисәләринә мүнасибәтдә бир-бириндән фәргли олан ики ушағын дост ола билмәјәчәјини иддиа етмирик. Лакин биз онларын күсүшмәсинә сәбәб олан һадисәјә инана билмәк үчүн онларын арасындакы достлуғун да нә әсаслар үзәриндә гурулдуғуну вә нә кими

бағларла бағландығыны көрмәлијик. Биз бу достлуға инанмалыјыг ки, о позуланда мүтәәссир ола биләк.

Һәсилова Халидә чаван јазычылардандыр. Онун бир сыра һекајәләри вар. Мән фикрими тамамламаг үчүн онун «Јахшы јолдаш» адлы һекајәсиндән данышачағам. Бу һекајәдә Лалә мәктәбә кәләндә мүрәккәбгабыны сындырмышдыр. Мәктәбдә Рејһан она мүрәккәб вермир. Рејһан исә рус дилиндән зәифдир. Мүәллимә Лаләјә тапшырыр ки, ону һазырласын. Рејһан Лаләнин разылыг вердијини көрүб утаныр вә «Лалә, мәни бағышла» дејир.

Јенә дә ејни бахыш, ејни ибтидаи тәсәввүр бурада да өзүнү көстәрир. Ајры-ајры ушагларда олан үнсијјәтсизлик вә хәсислик кими мәнфи хасијјәтләри ачыб көстәрмәк нә бунларын ушағын өзү үчүн нә гәдәр зәрәрли бир хасијјәт олдуғуну бәдии бојаларла тәсвир етмәк олар вә лазымдыр. Лакин һәр бир белә һәрәкәт мүтләг хошбәхт бир финалла, мүтләг мүгәссирин сәһвини баша дүшмәси илә вә тә'бир-чаизсә зәрәр чәкмишин көмәјә һазыр олдуғуну нүмајиш етдирмәси илә битирсә, бу чансыхычыдыр, марагсыздыр вә ушагларымызын тәрбијәсинә јардым көстәрә билмәз. Онларын хәјал вә дүшүнчәләрини мәһдудлашдырар. Бүтүн бу әсәрләрин әсасында бизә чохдан бәри таныш олан, лакин адыны чәкдијим јазычылар тәрәфиндән схоластик вә метафизик бир шәкилдә гавранмыш олан көһнә бир ел мәсәли вә бу мәсәлдә ифадә олунмуш «фәлсәфә» дурур. «Јахшылыға јахшылыг һәр кишинин ишидир, јаманлыға јахшылыг нәр кишинин ишидир». Заман вә мәкандан тәчрид едилмиш бир шәкилдә гәбул едилән бу «фәлсәфә» әлбәттә ки, јанлыш нәтичәләрә апара биләр. Мәсәлән, белә бир фәлсәфә кечмишдә, јығынјығын инсанлары зүлм вә әсарәт алтында сахлајан феодаллар, бәјләр, голчомаглар, тачирләр, гочулар вә саир түфејлиләр үчүн чох әлверишли бир фәлсәфәдир, чүнки онлар өз јаманлыгларына гаршы адамларын мүти олмасыны истәјирдиләр. Онлар әвәзә әвәздән горхурдулар. Совет јазычысы бу фәлсәфәни гејдсиз-шәртсиз гәбул едә билмәз. Јахшылыг сөзүнүн дә, јаманлыг сөзүнүн дә мүәјјән ичтимаи мә'насы вардыр. Бунлары мүчәррәд шәкилдә гәбул етмәк вә «јаманлыға јахшылығын» нәр кишиләрә мәхсус көзәл бир хасијјәт олдуғуну һәр јердә, һәр заман иддиа етмәк марксизмин елементар мүддәаларыны билмәмәк демәкдир.

Мәним нәзәрдән кечирдијим китаблар ичәрисиндә

олан әсәрләрин әксәријјәти мәктәб темаларына һәср едилмишдир. Лакин бунларын һеч бириндә, биз букүнкү совет мәктәбинин долғун һәјатыны, һеч олмазса бу һәјатын чанлы тә'сир бурахан вә јадда галан бир һиссәсини көрмүрүк. Доғрудур, ајры-ајры ше'р вә һекајәләрдә бу һәјатын мүәјјән чәһәти әкс олунмушдур. Лакин бу әкс олунан чәһәт дә демәк олар ки, бир чох әсәрдә ејни олмаса да сон дәрәчәдә бир-биринә бәнзәјир. Бу әсәрләри охујан, лакин букүнкү совет мәктәбләри һаггында мүәјјән реал тәсәввүрә малик олмајан бир адам, белә нәтичәјә кәлә биләр ки, бизим мәктәбләрдә ушагларын арзу вә хәјаллары сон дәрәчә мәһдуд бир чәрчивә ичәрисиндә јерләшмишдир. Мә'лумдур ки, ушаглар һәлә ибтидаи мәктәбдәки дөврдән башлајараг, кәләчәк һаггында, өзләринә мүәјјән сәнәт, пешә сечмәк, сәјаһәтләрә кетмәк, мүхтәлиф ихтиралар етмәк, гәһрәманлыг көстәрмәк вә саир бу кими шејләрлә чохлу марагланырлар. Онларын мараг вә һәвәсләринин даирәси чох кенишдир. Азәрбајчан ушаг әдәбијјатында исә балаларымызын бу рәнкарәнк арзу вә әмәлләри, онларын гәлб чырпынтылары өз әксини тапмамышдыр. Мүәллифләр вур-тут ики-үч мөвзу әтрафында һәрләнир вә тәкрар-тәкрар ејни мөвзулара гајыдырлар.

Нәдәнсә бизим ушаг јазычыларынын чоху белә јанлыш бир фикирдәдирләр ки, ушаглар һаггында әсәр јазмаг үчүн орада мүтләг мәнфи бир һадисә, өз чызығындан чыхан бир ушаг, ја јолдашларыны севмәјән, ја мәктәб ганун-гајдаларыны позан, јахуд да башга бир јарамазлыг едән пис, јарымпис бир ушаг олмаса бәдии әсәр јазмаг мүмкүн дејил. Әлбәттә, бу фикри һеч кәс нә трибунадан демиш, нә дә мәгаләдә јазмышдыр. Бу фикир ушаг әдәбијјаты илә мәшғул олан јазычыларымызын јарадычылыг мәһсулунун ортаја чыхардығы бир фикирдир. Чүнки јазылмыш әсәрләрин бөјүк бир әксәријјәти белә бир схем үзәриндә гурулмушдур. Мәсәлән: Шыхлы «Мүәллимин алмалары» адлы бир јахшы һекајә јазмышдыр. Бу һекајәнин јазылышы, дили, тәсвир олунан һадисә марагла вә сәлисдир. Лакин бурада да, дедијим кими мүәллиф тәкрарланмыш бир схемин тә'сириндән гуртара билмәмишдир. Ушаглардан бири дәрс охумаг истәмир, кери галыр, мүәллим исә чыр вә пејвәнд алмалары столун үстүнә дүзүб әјани бир сурәтдә пејвәнд алмаларын—јә'ни елми әсасларла јетишдирилмиш алмаларын чыр алмалара нисбәтән нә гәдәр јахшы олдуғуну көстә-

рир вә бунунла да өз тәләбәләрини елмә, охумаға һәвәсләндирир. Әкәр белә әсәр бир вә ја ики олса, әлбәттә, бунларын нөгсанындан данышмаг јерсиз оларды. Чүнки өзү-өзлүјүндә бу јахшы јазылмыш бир һекајәдир вә белә бир әсәр ушагларымыз үчүн лазымдыр. Лакин бу тема, бу сүжет хәтти дөнә-дөнә тәкрарландыгда, каһ папағыны, каһ пенчәјини, каһ ајаггабысыны, каһ да галстукуну дәјишиб һәр јердә, һәр күн бизим габағымыза чыхдыгда, биз бу кими әсәрләрин тәкрарыны ушаг әдәбијјатымызын инкишафы үчүн нөгсанлы бир һадисә сајырыг. Бунлар әдәбијјатымызын рәнкарәнклијини јохсулландырыр, тема вә сүжет мүхтәлифлијинин гаршысына һасар чәкмиш олур.

Вахты илә Калинин јолдаш ушагларда тәрбијә едилмәли олан хасијјәтләрдән данышаркән, биринчи нөвбәдә, онларда халга, зәһмәткеш инсанлара мәһәббәт һисси тәрбијә етмәји төвсијә едирди. Даһа сонра доғручулуг, чәсарәт, јолдашлыг әлагәси, зәһмәти севмәк, зәһмәтә намуслу бир әлагә бәсләмәк кими хасијјәтләри тәрбијә вә инкишаф етдирмәји мәсләһәт көрүрдү. Демәк, ушагларымызын коммунизм руһунда тәрбијәси үчүн ушаг әдәбијјатынын өз тематикасы, тәсвир етдији һадисәләр, инсан характерләри е'тибары илә сонсуз дәрәчәдә мүхтәлиф имканлары вардыр.

Ушаглар үчүн јазылан бәдии әсәрләрин гаршысындакы мүһүм тәләбләрдән бири дә әсәрләрин мүәјјән үнвана мүрачиәт етмәли олмасыдыр, јә'ни бу вә ја дикәр әсәрин мүәллифи әввәлчәдән өз охучуларыны көзүнүн гаршысына кәтирмәлидир. О, охучуларынын билик сәвијјәсини, һәјат һаггындакы тәсәввүрләрини, инкишаф дәрәчәләрини, һесаба алмадан јаза билмәз. Чүнки ејни мәзмунда олан бир мәктубу ики мүхтәлиф үнвана көндәрсәк бундан чох күлмәли бир нәтичә алына биләр. Мәсәлән, бир ушаға јазылмыш мәктубу: «ағыллы ол, ананы инчитмә, евдә бош јерә атылыб-дүшмәкдәнсә китаб оху, палтарларыны чирк етмә вә саирә...» бу мәзмунда јазылмыш бир мәктубу апарыб гоча бир адама верин. О бу мәктубу охујуб вә чиддән она јазылмыш олдуғу гәнаәтинә кәлсә, анчаг өзүнү тәһгир едилмиш һесаб едә биләр. Әксинә, јашлы бир адама мүрачиәтлә јазылмыш, мәктубу ушаға версәниз, о бу мәктубдан ја бир шеј баша дүшмәз, јахуд јанлыш нәтичәләр чыхара биләр. Ушаг әдәбијјатынын үмуми әдәбијјатымызын бир голу олдуғуну демәклә

бәрабәр, биз онун хүсусијјәтләрини дә нәзәрдән гачыра билмәрик. Ушаглар үчүн јазылмыш әсәрләр ајдын, сәлис бир дилдә, ајдын вә садә бир сүжетә малик олмалыдыр. Ушаглар үчүн јазылмыш әсәрләрин мәфкурәви сағламлығы, онун идеја бүллурлуғу, биринчи вә әсас шәртдир. Шүбһәсиздир ки, белә бир идејаны ушаглара јетирмәк үчүн мүәллиф көзәл вә тә'сир едә билән форма тапмалыдыр вә ушаглар үчүн јаздығыны нәзәрдә тутараг, ифадә тәрзинин, һадисәләр чәрәјанынын мараглы олмасына да хүсуси диггәт јетирмәлидир. Ушаглар үчүн јазылмыш әсәрләр охучуларын идрак даирәсини кенишләндирмәјә көмәк етмәлидир.

Азәрбајчан ушаг әдәбијјатында форма вә мәзмунча ушагларын сәвијјәсинә ујғун олан вә онлара көзәл, нәчиб дујғулар ашылајан јахшы әсәрләримиз вардыр. Лакин аздыр, мән Сејидзаданин «Јолдашлыг көмәји» адлы кичик ше'рини буна мисал кәтирә биләрәм. Бу кичик бир ше'рдир, одур ки, мән ону ејнилә кәтирмәк истәјирәм:

Һәр заман шән, бәхтијар
Күләр үзлү Әнвәрин
Көзләриндә бир дәрин
Кәдәр дујду ушаглар.
Суал вериб јер-јердән.
Соруштулар Әнвәрдән.
Нә вар, сәнә нә олмуш
Нәдәндир рәнкин солмуш?
— Анам хәстәдир бир аз
— Горхма, һеч бир шеј олмаз.
— Горхмурам, анчаг мәним
Вахтым јох дәрс өјрәним.
— Горхма анан сағалар,
Дәрсинүчүн дә вахт галар.
Ев ишләрини бурах,
Кечә јатма, дәрсә бах.
Тәсәллијчүн Әнвәрә
Бир сөз сөјләди һәрә,
Лакин динмәди Елман
Мәктәбдән чыхан заман
Башга сәмтә јөнәлди
Дүз Әнвәркилә кәлди.
Көмәк етди Әнвәрә
Данышмады бош јерә.

Бу садә вә сәлис бир дилдә јазылмыш әсәрдә Сејидзадә Елманын доғрудан да, јахшы бир јолдаш олдуғуну вә өз достуна гуру мәсләһәт дејил, ишлә көмәк етдијини бәдии бир шәкилдә ифадә етмишдир. Лакин чох тәәссүфлә

демәк лазымдыр ки, Сејидзаданин башга бир чох ше'рләриндә бу садәлик, бу фикир ајдынлығы, мүчәррәд сөзләр вә узун-узады тәсвирләр, гуру схемләрлә әвәз едилмишдир. Демәк олар ки, мүчәррәдлик, сөзчүлүк вә һәјат һадисәләринә мүчәррәд бир мүнасибәт бәсләмәк ушаг әдәбијјатымызда чох ајдын бир сурәтдә өзүнү көстәрир. Ушагларымыз үчүн јазылмыш ше'рләрин әксәријјәтиндә биз көтүрүлмүш һәјат һадисәсинин лүзумсуз дәрәчәдә узадылдығыны вә јајылдығыны, беләликлә дә марагсыз бир һала кәлдијини көрүрүк. Мәсәлән, Мирварид Дилбазинин «Балача нүмајәндә» адлы поемасыны көтүрәк. Бу поема чох көзәл бир темаја һәср едилмишдир. Атасы Вәтән мүһарибәсиндә һәлак олмуш Бәнөвшә адлы бир гыз ушаг евиндә галыр вә јахшы пионер кими идманчыларын Үмумиттифаг јарышына Москваја кедир. Әлбәттә, белә бир мараглы һәјат ушаглар үчүн көзәл бәдии әсәрә мөвзу ола биләр. Бу әсәрдә бир сыра јахшы чәһәтләр вардыр. Мәсәлән, Мирварид бурада јахшы бир тәбиәт тәсвири нүмунәси вермишдир:

Күнәш суларын үстә
Әксини салды кетди.
Јер үзүндән ишыглы
Нуруну алды кетди.
Улдузлар ағ пул кими
Көјә сәпәләндиләр.
Орталыгда бир тонгал
Аловланыб јанырды,
Учалан ал-бајраг
Сакит далғаланырды.

Лакин поема бојунча әсас мәтләбдән, әсәрин ајдын ифадә олунан әсас мәсәләдән—нүмајәндәликдән о гәдәр аз данышылмышдыр ки, бунун әвәзиндә үмуми тәсвирләр, лирик рич'әтләр, киришләр, о гәдәр чохдур ки, әсәр сон дәрәчәдә дағыныг вә үрәксыхан бир тә'сир бурахыр. Бурада үмумијјәтлә ушаглардан, үмумијјәтлә биздә ушагларын хошбәхт јашамаларындан бәһс олунур. Лакин бу хошбәхтлик өзү дә һәр чүр конкрет ифадәдән узагдыр. Бу јалныз риторик рич'әтләр шәклиндә верилмишдир. Әсәрдә тәсвир олунан ушаг евинин әсас мөвзуну ачмаг, гәһрәманынын дахили аләмини, онун характерини ушагларын сәвијјәсинә ујғун бир шәкилдә көстәрә билмәк үчүн һеч бир јардымы јохдур. Һәтта Москванын тәсвириндә белә, биз јадда галан һеч бир детал, һеч бир хәтт

көрмүрүк. Мирваридин тәсвир етдији үмумијјәтлә Москва, јә'ни үмумијјәтлә машынлары чох, биналарынын үстүндә бајраг олан, күчәләриндән дәстә-дәстә инсанлар кечән бир шәһәрдир. Бу Совет Иттифагынын јүзләрлә шәһәрләриндән биридир. Бурада Москванын—Бөјүк Советләр Иттифагы пајтахтынын—конкрет образы тапылмамыш вә верилмәмишдир. Һәтта Гызыл мејдан belә:

Гызыл мејдан, гызыл мејдан,
Үрәк нечә чарпыр сәндә—

кими үмуми сөзләрлә ифадә едилиб. Одур ки, гәһрәманын Бакы бағларындан та Москваја гәдәр узун бир јол кетмәсинә, орада бөјүк тәрбијәчиләри нүмајишиндә иштирак етмәсинә бахмајараг бу әсәрдә ушагларын идрак даирәсини артырачаг вә онлара билик верәчәк чох аз шеј вардыр.

Белә үмумилијә вә конкрет хүсусијјәтләрин јохлуғуна мисал олараг Зејнал Җаббарзадәнин бир ше'рини дә кәтирмәк олар. Бу ше'рин ады Бакыдыр.

Адын кәзир додагларда,
Јахынларда, узагларда.
Шөһрәтин вар һәр дијарда,
Көзәл Бакы, көзәл Бакы.

Буруглары кәлмәз саја
Учалырсан күнә, аја
Сәс салырсан бу дүнјаја
Көзәл Бакы, көзәл Бакы.

Гучмуш сәни Хәзәримиз
Һүснүндәдир нәзәримиз
Фәхр едирик адынла биз.
Көзәл Бакы, көзәл Бакы.

Көрүрсүнүз ки, Бакы әвәзинә Маһач-Гала ја башга бир сөз гојсаг ше'р өз характерини дәјишмир. Инди Мајаковскинин ики Москва адлы бир ше'рини алаг. Бу ше'р 1926-чы илдә јазылмышдыр. Бурада исә сиз һеч бир шеј дәјишә билмәзсиниз. Чүнки бу конкрет бәдии әсәрдир. Чүнки бу үмумијјәтлә, Москва һаггында јох, конкрет Москва һаггында, 1926-чы ил Москвасы һаггында јазылмышдыр.

Ушаглар үчүн нәср илә јазылмыш башга бир әсәри алаг. Јазычы Мир Җәлал јолдашын «Сөјүд көлкәси» һекајәсини көтүрәк. Бу һекајәнин нә заман јазылдығыны билмирәм. Лакин бу һекајә 1951-чи илдә Ушагкәнчнәшрдә ајрыча китабча шәклиндә чыхмыш, ичиндә дә «Азјашлы ушаглар үчүн» сөзләри јазылмышдыр. Әсәрдә, Дашлыча агзында бостан бечәрән Салман кишинин һаггында сөһбәт кедир. Бу Салман киши јолун кәнарында бир сөјүд ағачы әкмишдир. Бүтүн әсәр бу сөјүд ағачынын көлкәсиндә отуран адамларын Салман кишијә рәһмәт вә ја лә'нәт охујачаглары һаггында данышыг вә һадисәләрә һәср едилмишдир. Әввәла, буну демәк лазымдыр ки, әсәрдә тәсвир олунан Салман киши тәктәсәррүфатчыдыр. Демәк, әсас образ өзү типик дејил. Доғрудур, Салман кишинин тәктәсәррүфатчы олдуғу һагда мүәллиф тәрәфиндән һеч бир гејд јохдур. Лакин һекајәни охујуб гуртаранда орадакы һадисәләри вә данышыглары хатырлајанда бу барәдә һеч бир шүбһә галмыр. Салман кишинин фәлсәфәси нәдән ибарәтдир? Онун фәлсәфәси бундан ибарәтдир ки, аталар, бабалар әкиб, гојуб кедиб, биз јејирик. Биз дә әкмәлијик ки, нәвәләримиз јесин. Бәлкә дә белә бир фәлсәфәнин әсәрдә тәблиғ олунмасы өзү-өзлүјүндә бир е'тираз доғурмаз. Лакин Салман киши бу дедији фикирләрин әксинә олараг јенә ата-бабаларын тәмәннасыз, һеч бир тәшәккүр вә әвәз көзләмәдән әкиб-бечәрдикләринин вә бағ салыб кетдикләринин әксинә олараг, јол гырағында әкдији тәк сөјүдүн гарозулуну чәкир, бура кәлиб динчәлән адамлары пусур, онлара хәлвәти гулаг асыр вә адамларын она рәһмәт охујачағы вә ја сөјәчәји илә мараглаңыр.

Бу бир јана дурсун, јазычынын ирадәси илә бу ағачын көлкәсиндә динчәлән вә кејимләриндән «мүәллимә ја һәкимә» охшајан адамлар кимин һаггында исә данышыр вә онун «нә јуванын гушу олдуғу» барәдә мүбаһисә едирләр. Лакин бунларын сөһбәтиндән бир мәтләб анламајан Салман киши мә'јус вә пешман өз дәјәсинә гајыдыр. Икинчи күн Салман киши көлкәликдә узанмыш бир шәһәрлијә раст кәлир. Бу шәһәрли дә сөјүд ағачындан наразылығыны билдирир вә «Бунун әвәзинә бир тут ағачы, ја армуд ағачы әксәјдин, әлин топал олмазды ки» дејә ағачы әкән адамын далынча дејинир. Үчүнчү күн исә арабасына самы гајырмаг истәјән бир кәндли сөјүдүн будағыны кәсиб, јенә дә өз наразылығыны билдирир. Бунун әвәзинә гарағачдан-заддан әксәјдиләр јахшы оларды—дејир. Бәс Салман кишинин идеалы олан адамлары

һарада ахтармаг лазымдыр? Бу сөјүд ағачына шәһәрлиләр е'тинасыз бахды, мүәллим, һаким онун гәдрини билмәди, кәндли бундан бир ләззәт анламады, бәс «зәр гәдрини биләи зәркәрләр» һарададыр? Буна мүәллиф белә чаваб верир.

«Дөрдүнчү күн һаванын лап бүркү вахтында ки нәфәс алмаг олмурду, бир дәстә бичинчи Саз булағына төкүлдү. Онлар јахын тарлаларын бириндә ишләјирдиләр. Сөјүд көлкәсиндә наһар еләмәјә башладылар. Јетишән кими хурчуну ачыб, сүфрәни сәрдиләр. Ағач гашыглары әлләринә алыб, иштаһ илә доғрамач једиләр».

Анчаг бу бичинчиләр Салман кишијә рәһмәт охујурлар вә сонра онун дири олдуғуну көрүб, үзр истәјирләр. Салман киши дә рәһмәт диријә дә лазымдыр—деја онлара чаваб верир—«Вә сиз ки, мәним әмәјимин гәдрини билир, һагг-сајымы билирсиниз—бундан јахшы рәһмәт олмаз» дејә сөзләринә давам едир.

Демәк, зәһмәтин гәдрини биләнләр анчаг бу бичинчиләр олду. Һекајәнин мәзмуну бундан ибарәтдир. Бурада тәсвир олунан бостан, һәр күчәдән өтәни гарпыза-јемишә гонаг еләјән Салман кишинин дүшүнчәләри, башына дәсмал бағламыш, әлләриндә ораг бичинчиләр, араба самысы, ағач гашыг, бир сөзлә һәр шеј көһнәлијин һејкәлидир. Ајдын дејилми ки, ушагларымыза бу кими әсәри төвсијә етмәк олмаз. Әсәр илк сәһифәдән белә сөзләрлә башлајыр: Арвад кишијә дејир:

— Киши, порсуг кими чөлдә-чәпәрдә ешәләнмәкдән јорулмадын?

Салман киши исә она чаваб верир:

— Порсуг чәнабындыр.

Доғрудан да, гәрибә тәрбијә методудур! Әсәрдә белә чүмләләрә дә раст кәлирик: «Тағлар чичәк төкәндә кишинин кечәси-күндүзү олмазды. Доған арвада гуллуг едирмиш кими, һәр тағын башына доланырды: Бәс үстүнә «Азјашлы ушаглар үчүн» сөзләрини јазан нәшријјат ишчиләри бу әсәри ушаглара тәгдим едәндә охучуларыны дүшүнмәмишләрми?

Башга бир јердә охујуруг ки, чаванлар Салман әмијә саташырдылар.

— Ај Салман әми, билирик нијә бу гәдәр гонаг севәнсән. Гочалмысан, саваб газанмаг, күнаһлары јумаг истәјирсән, чәһәннәмдән дә горхурсан» дејирләр. Ајдындыр ки, бу кими рәһмәт, саваб, күнаһ вә чәһәннәм әһвалатының ушаг әдәбијјатына, үмумијјәтлә, әдәбијјата дәхли јохдур.

«Сөјүд көлкәси» һекајәси ушагларымызын тәрбијәсинә һеч бир дәрәчәдә хидмәт етмир, әксинә, зијан верир. Белә бир әсәри Мир Чәлал кими тәчрүбәли јазычынын 1951-чи илдә чапа вермәси, әлбәттә, тәәссүф едиләчәк бир һалдыр.

Ушаглар үчүн јазылмыш әдәби әсәрләримиз ичәрисиндә кәнд һәјатына һәср олунмуш, бу күнкү кәндләримизин тәсвирини верән әсәрләр дә вардыр. Мә'лумдур ки, ушагларымыз тәбиәтә бөјүк бир мәһәббәт бәсләјир, дағларымызы, дүзләримизи, орадакы инсан һәјатыны көрмәк, тәбиәт һадисәләринин шаһиди олмаг үчүн чох марагланырлар. Вахты илә гоча јазычымыз Абдулла Шаигин «Көч» һекајәсиндә јаздығы Ајрым гызы вә Кәрим бабанын сәркүзәштләрини биз бөјүк бир марагла охујурдуг. О заман, һәлә Азәрбајчан кәндләриндә патриархал һәјат тәрзинин һөкм сүрдүјү вә ингилаби јениликләрин узаг дағларымызда, јајлагларымызда һисс едиләчәк бир јенилик јаратмыш олмадығы вахтларда белә һекајәләрин әдәби бир факт олараг јашамасы мүәјјән дәрәчәдә гануни иди. Биз А. Шаигин бу һекајәләриндә, онларын ибтидаилијинә бахмајараг, тәмиз, сафгәлбли инсанларын сурәтләрини, мараглы мәишәт тәрзини, инсанларын тәбиәтлә мүбаризәдәки гәһрәманлыгларыны көрүрдүк. Шүбһәсиздир ки, бу күн белә әсәрләрин дәјишмәз бир шәкилдә јенидән ушагларымыза тәгдим едилмәси мәгсәдәујғун дејил. Лакин, бу күнкү кәндимиздән, јајлагларымыздан јазмаг кими бир вәзифәни гаршысына гојан совет јазычысы һәјат һәгигәтинә зидд олараг һәрәкәт едә билмәз. О, 25—30 иллик совет гурулушу дөврүндә кәндләримиздә һәјата кечирилән әсаслы дәјишикликләр вә јениликләри көрмәјә билмәз.

Бу күнкү совет јазычысы јајлаг, көч вә бунларла бағлы олан бир сыра һадисәләри гәләмә аларкән, биринчи нөвбәдә узун иллләрдән бәри давам едиб кәлән патриархал көч вә көчәрилик «романтикасынын» һәјат фактлары илә јыхыб дағытмалы вә совет инсанларынын јаратдығы һәјатын бу феодал вә патриархал «романтика» илә дабандабана зидд олдуғуну көстәрмәлидир. О бу «романтиканын» ујдурма олдуғуну вә бу «көчәрилијин» патриархал һәјат галығы олдуғуну көстәрмәлидир. Бу һеч дә дағларымызын, дәрәләримизин, дүзләримизин вә бағ-бағчаларымызын тәбии көзәлликләринә көз јуммаг демәк дејил-

дир. Әксинә, бу әсрләрдән бәри вәһши көзәллији илә бизи «hejран» гојан мәнзәрәләрин бу күн инсан әли илә даhа да көзәлләшдијини, даhа да мә'налы вә бизә јахын олдуғуну көстәрә билмәк демәкдир.

Илјас Әфәндијев «Горугларда» ады илә чап етдирдији hекајәләр мәчмуәсиндә бир нөв А. Шаигин «Көч» hекајәләринин ејни вариантыны вермәк истәмишдир. Лакин тәәссүфлә демәк лазымдыр ки, бә'зи истисналар нәзәрә алынмазса бу hекајәләр јенә дә чобанларын патриархал «өлдәјмәз» вә «дәјишмәз» hәјатыны тәрәннүмдән, јенә дә чејран, турач овундан вә бу кими hадисәләрин чәрчивәсиндән кәнара чыха билмәмишдир. Бурада биз јенә дә көhнә көчәрилик hәјатынын «романтикләшдирилмиш» тәсвиринә шаhид олуруг. Бә'зи јердә исә мүәллифин бу hәјаты нә гәдәр сәтhи өјрәндији өзүнү ајдын көстәрир. Бир hашијә олараг дејим ки, мүәллиф «Гыш дүшдү, hәр тәрәфи гар, човғун бүрүдү, даhа гојунларын јајлагда галмасы мүмкүн олмады» дејиркән шүбhәсиз јаздығы предмети јахшы билмәдијини ортаја чыхармыш олур. Чүнки гојунларын гыша гәдәр јајлагда галмадыглары мә'лум бир шејдир.

Илјас тәсвир етдији Алмурад баба чобандыр. Лакин нечә чобандыр? Онун характер сифәтләри нәдир? Онун биләкләри пәләнк биләкләри кими енли вә күчлүдүр. Башында сачаглы јун папаг вар, онун мәзијјәтләриндән бири дә будур ки, ајларла јорган-дөшәк көрмүр. Өзүнүн дедијинә көрә евә кетмир, чүнки орада отагда јатмаг лазым олачаг, Алмурад баба исә јатмыр. Бу адам чохлу ајран ичир. Белиндә хәнчәр, күмүш тоггасы вар. Бычаг итиләмәк үчүн бир сатылы да вар. Онун биширдији сачичи мүәллифин бу вахта гәдәр једији јемәкләрин hамысындан ләззәтлидир. «Бу Алмурад баба үч адам гәдәр јејир. Јенә дә үстүндән ајран ичир вә гонаға мүрачиәтлә дејир ки:—Истәјирсән сәнинлә дост олум, чох је. Аз јејән адамла мәним арам јохдур».

Әкәр мүәллиф, тә'бир-чаизсә, бу сифәтләри бир јениликhесаб едирсә, биз бу барәдә онунла разылаша билмәјәчәјик. Јох әкәр бу сифәтләр Алмурад бабанын образыны ашағы салмагдан, ону бизим чохдан бәри ешидиб, көрүб таныдығымыз бә'зи чобанлара бәнзәтмәкдән ону јалныз јемәк пәhләваны кими көстәрмәкдән башга бир шеј лазым дејилсә, мүәллиф нә үчүн бу јолла кетмишдир? Бурада верилән хам аты тутмаг сәhнәсиндә дә гә-

рибә бир момент вардыр. «Һадисә мәhәлинә јығылмыш адамлардан бириси—дејәсән Гашга дај Көјдәмир аты јорачагдыр» дејир. Буна чаваб олараг башга бир нәфәр—«Елә олса Алмурад Көјдәмир үркәни күллә илә вурар» дејә чаваб верир.

Бәлкә дә елә адамлар вар ки, белә бир «кишилијин» халгдан кәлдијини, Азәрбајчан халгына мәнсуб бир сифәт олдуғуну иддиа едәчәкләр. Мәнә галырса, Илјас јолдашын Алмурада иснад етдији бу сифәт бир феодал сифәтиндән башга бир шеј дејилдир.

Илјас башга бир јердә колхоз сәдриндән данышыркән дә ону характеризә еләмәк үчүн, онун харичи көркәмини тәсвир етмәкдән өтрү гәрибә бојалардан истифадә едир. О, «Мурад дајынын севинчи» адлы әсасән јахшы олан hекајәсиндә колхоз сәдри Мурады белә тәсвир едир. «О, hәмишә гәдим модалы, шишбурун, боғазлы чәкмә, гара маhуддан шалвар, френч кејир, күмүшү дәридән узун вә тәпәси јасты папаг гојур. Сапы чејран ајағы олан гамчысы даима сағ чәкмәсинин боғазына санчылы дурур».

Бу тәсвир әсасында рәссам тәрәфиндән чәкилән бир адамы көзүнүзүн габағына кәтирин вә мүәллифин колхоз сәдри hаггында о hәмишә белә кејинирди,—дедијини јадда сахлајын. Бу әлбәттә ки, бир колхоз сәдринә јох, көhнә бир јүзбашыја даhа чох бәнзәјир.

Бурада биз hәр шејдән әввәл мүәллифи реал hәјат әвәзинә, реал hәјатда олан колхоз сәдри әвәзинә, уйдурма бир колхоз сәдри јаратмагда төhмәтләндирмәлијик. Дејә биләрләр ки, чал папаг гојан, дәстәси чејран ајағындан олан гамчы кәздирән, маhуд шалвар вә френч кејән, узунгунч, шишбурун чәкмәни ајағындан чыхармајан колхоз сәдри јохдурму? Бәлкә дә вар. Еhтимал ки, вар. Лакин колхоз сәдринин дахили аләми о јана дурсун, харичи көрүнүшүнү тәсвир етмәк үчүн белә бир форма нәјә кәрәкдир? Колхоз сәдри hәр шејдән әввәл иш адамыдыр. Бу күнкү колхозларымызын бир чохунда сәдрләр али вә орта савадлы, агрономлар, техникләр, мүәллимләрдир. Онларын hәгиги симасыны көстәрмәк бизим вәзифәмиздир.

Бу күн совет јазычысы hәјат материалы ахтарыркән hәјатымызын ајры-ајры саhәләри илә таныш олуркән, әкәр фәрз едәк, бу вә ја башга бир саhәдә онун мүшаhидә етдији керилик, пис тәрәфләр гүввәтли олса белә, о, проггрессив тенденсијалары көрмәли, онларын мөhкәмләндијини вә көhнәлијин галыглары мәhвә, чүрүмәјә, ортадан

чыхмаға мәһкум олдуғуну анламалыдыр. Бунун јарадычылыг үчүн дәрин принсипиал әһәмијјәти вар, бу, сосиализм реализми үсулунун әсас шәртләриндәндир.

Бә'зән, биз кечмиш дејәндә, бир чох јолдаш буну мүтләг мүәјјән тарихлә, јә'ни, биздә 1920-чи ил апрелин 28-дән габагкы бир дөврлә бағлајыр. Лакин бу һеч дә белә дејил. Доғрудур, бизим ингилабдан габагкы һәјатымызла ингилабдан сонракы һәјатымыз, хүсусилә, бу күнүмүз бир-бириндән олдугча фәрглидир. Бурада принсипиал сијаси-ичтимаи ајрылыгдан башга, һәјат һадисәләри, инсан характерләри бир сыра чәһәтдән дә фәргләр, ајрылыглар вардыр. Лакин унутмаг олмаз ки, һәрби коммунизм, н.е.п., даһа сонра, бир-биринин ардынча мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирилән бешилликләр, бунлар һамысы халгымызын коммунизм уғрунда мүбаризәдә кечдији јоллардыр. Доғрудур, бу кечмиш бүтүн чәтинлик вә нөгсанларына бахмајараг, ингилабдан әввәлки кечмишдән чох ајрылыр. Анчаг бүтүн бу јоллар, бизим һәјат ичтимаи инкишаф мәрһәләмиздә ашағыда галмыш, кечилмиш пилләләрдир. Бу бизим тарихимиздир. Биз бу пилләләрдә донуб гала билмәздик. Демәк, јазычыларымыз да бу ирәлиләјиш, бу күнүн дүнәндән совет дөврүнә, сосиализм дөврүнә аид олан—дүнәндән нә илә фәргләндијини вә бу күнүн характерини тәшкил едән һәјат амилләрини билмәли, бу күнүн ирәлијә доғру мејлләрини анламалы, демәли, сабаһы көрмәлидирләр.

Мә'лумдур ки, ушаглар, хүсусилә, азјашлы ушаглар, һәјат фактларыны ајры-ајры, бир-бириндән тәчрид едилмиш һалда дәрк едир вә бу һәјат һадисәләри арасындакы әлагәни, сәбәб вә нәтичәни јахшы гавраја билмирләр. Әкәр биз јазычылар, бу ишдә онлара көмәк етмәсәк, әксинә онлары јанлыш бир истигамәтә јөнәлтсәк, әлбәттә, бу бағышланмаз бир хәта олар. Одур ки, бөјүкләр үчүн јазан биз, бир чох һалларда охучумузун мүһакимәсинә, онун һәјат тәчрүбәсинә, онун һәјат һадисәләри һаггында мүәјјән бир дүнјакөрүшүнә малик олдуғуна әсасланырыгса, ушаглар үчүн јаздығымыз заман бу чәһәтә хүсуси диггәт вермәли вә охучуларымызын мүһүм хүсусијјәтләрини—ушаг олдугларыны һеч бир заман нәзәрдән гачырмамалыјыг.

Бир нечә кәлмә нағыллар һаггында. Һансы нағыллары, һансы ушаглара төвсијә етмәк олар. Нағылларын јазычыларымыз тәрәфиндән ишләниб ушаглара тәгдим олунмасында һансы принсипләр көзләнилмәлидир?

Мән ики јазычыдан мисал кәтирмәк истәјирәм. Бунлардан бири Мирварид Дилбази, о бириси дә Сејидзадәдир. Мирварид мәшһур «Фатма ханым» нағылыны, Сејидзадә исә Низами мотивләри үзрә «Сеһирли саз» нағылыны ушаглар үчүн ишләјиб чапа вериблəр. Бу әсәрләр чыхыб вә ушагларымыз тәрәфиндән охунур. Мирварид нағыла мүәјјән дәјишикликләр салараг, мәсәлән, өкеј ананы ханымла әвәз едиб, Фатма ханымын иш севән олдуғуну инандырычы бојаларла артырыб, ушагларымызын тәрбијәсинә көмәк едән бир әсәр јаратмышдырса, бурада нағыл вариантындан фәргли олараг мүәјјән психоложи реалистик сәһнәләр әлавә едилмишдирсә, Сејидзадәдә бунун тамамилә әксини көрүрүк. Сејидзадәнин «Сеһирли саз» нағылында сөзчүлүк, бәдии мәнтигсизлик вардыр. Ујдурма бир сүжет әсасында гурулмуш бурадакы сеһир анчаг гејри-реал вә мүәллифин шылтағы илә дәјишән һадисәләрдән ибарәтдир. Бурадакы адамлар, һәгиги реал адамларын—кәндлинин, охучунун, хидмәтчинин, шаһ вә вәзирин дили дејил, сон дәрәчәдә шәрти, һәм дә ајры-ајры һалларда бизә јад олан бир дилдә данышырлар.

Әлбәттә, нағылларын бу шәкилдә ушаглара тәгдим едилмәси кәрәксиз шејдир.

Ушагларын сон дәрәчәдә марагландыглары вә һәр заман севә-севә охудуглары тәмсилләр саһәсиндә биздә демәк олар ки, һеч бир иш көрүлмәмишдир.

Мә'лумдур ки, ајры-ајры һејванларын һәјатындан, онларын характер вә һәрәкәтләриндән бәһс едәрәк һәјатымызын мүәјјән һадисәләрини јадда галан, мараглы сәһнәләрлә вә чох заман да күлмәли верән тәмсилләр дәрин тә'сир күчүнә маликдирләр. Чох заман ушаглара бир һәрәкәтин пис, јарамаз олдуғуну баша салмаг үчүн тәмсил, сон дәрәчәдә јарарлы вә е'тибарлы бир васитә олур. Јазычыларымыз бу саһәдә чидди ишләмәли вә јени тәмсилләр јаратмаг, башга халгларын дилиндә јаранмыш тәмсилләрин вә еләчә дә халг арасында мөвчуд олан тәмсилләрин ушагларымыза јетирилмәсинә чалышмалыдырлар.

Үмумијјәтлә, зәһмәт темасыны јалныз истеһсалатда вә кәнд тәсәррүфатындакы зәһмәт тәсәввүр етмәк доғру олмаз. Ушаглар үчүн јазылан әсәрләрдә зәһмәт темасы би-

ринчи нөвбәдә онларын тәһсил просеси, охумаглары, мәктәб һәјатыдыр. Мәктәб мөвзусуна һәср едилмиш әсәрләрдән бириси дә, Сабит Рәһманын «Јолдашлыг» һекајәсидир. Бу һекајәнин әсас бәдии истигамәти шүбһәсиздир ки, бир гајда олараг өһдәчилик үсулунун тәблиғинә һәср едилмәмишдир. Бурада әсас образ, мүәллифин бу әсәри јазмасына сәбәб олан Ајдын образыдыр. Мүәллиф архајынлыг, худпәсәндлик, ловғалыг һиссинин нә јерә кәтириб чыхардығыны тәсвир едир. Бурада јазычынын һадисәјә гаршы актив мүнасибәти вардыр. Ајдынын јаланчы гүрур һисси мүәллиф тәрәфиндән пис ифадә олунмамышдыр. Ајдын чәтин вәзијјәтә дүшдүкдә јолдашларындан көмәк истәмәјә чәсарәт етмир, о дүшүнүр ки, «Сабаһдан мәктәбдә данышa биләрләр ки, ә'лачы Ајдын дәрсләриндән зәиф алан Хасајдан көмәк истәјир».

Бу јаланчы гүрур һисси ону јолдашларындан ајырыр вә сон дәрәчәдә чәтин бир вәзијјәтә салыр. Әсәрин јахшы чәһәтләриндән бири дә одур ки, ушаглар Ајдынын суалларына чаваб вермәдијини көрдүкдә севинмирләр. Онларда мүәллифин дили илә десәк «елә бир пешманлыг әмәлә кәлир ки, бир мүддәт һеч бир сөз данышa билмир».

Лакин бу һекајәдә дә бир нөгсан вардыр. Бурада дәјери, нәчиб ушаглар Ајдынын бу хасијјәтләринә бахмајараг, көмәјә кәлир вә ону чәтин вәзијјәтдән гуртарырлар. Бурада мүәјјән бир психоложи материал вардыр. Лакин белә бир финал, сајсыз дәрәчәдә тәкрар олундуғундан шаблон шәклини алыр вә һекајәдә инандырычы көрүнмүр.

Гылман Мусајевин «Дүшәркә јолдашлары» адлы һекајәсиндә јахшы бир һиссин бәдии ифадәси верилмишдир. Гылманын бу әсәриндә совет адамларынын көрдүјү иши јарымчыг галмыр, бу ишләри башлајан адамлар, бу вә ја дикәр сәбәблә ону давам етдирә билмирләрсә, башга совет адамлары,—кәлән јени нәсил ону давам етдириб баша чыхардыр кими доғру бир идејаны верә билмишдир. Демәк, һәјат давам едир. Нәчиб инсанларын иши өлүмә галиб кәлир. Тәәссүф ки, белә һекајәләримиз аздыр. Мән бу кими јахшы һиссин ифадәси олараг Бәхтијар Ваһабзадәнин бир ше'рини дә мисал кәтирмәк истәјирәм.

Бу ше'рин ады «Илк чығырдыр». Әввәлчәдән дејим ки, бу ше'рин бир мисрасы онун үмуми аһәнкини позур вә мүәллифин арзусундан асылы олмајараг, бизим бу

күнкү шәһәрләр һаггындакы тәсәввүрүмүзү көһнә әсрләрә чәкиб апарыр. Мүәллиф:

«Шәһәр галхыр јухудан, дарвазалар ачылыр» дејиркән, биз мүасир шәһәри дејил, гәдим әсрләрин дөрд јаны диварла һасарланмыш вә дарвазаларына ағыр гыфыллар вурулмуш шәһәрләрини көзүмүзүн габағына кәтиририк. Лакин бу ше'ри јахшы бир нүмунә кими кәстәриркән, бу мисраны нәзәрә алмырам. Ше'рин әсас идејасы ашағыдакы дөрд сәтирдә верилмишдир.

Кет ај гызым, гәлбини хош зәһмәтә бағла сән,
Ушаглыг өмрүмүзүн ән севимли чағыдыр.
Ачылмыш чығырларла бу күн дәрсә кедирсән,
Сабаһ сән ачачагсан бу јолларда илк чығыр.

Мән Ваһабзадәнин әсәрләриндән бу мисалы она көрә кәтирирәм ки, онун јазыларында сон дәрәчәдә чидди нөгсан вә сәһвләр вардыр вә биз мүәллифин күр хасијјәтинә бахмајараг, она көмәк етмәлијик. Онун өз јарадычылығында олан ајры-ајры јахшы ше'рләрдән вә ја јахшы парчалардан мисал кәтирәрәк, онун өзүнү бу јахшы јолда һәрәкәт етмәјә чағырмалыјыг.

Биздә елми-фантастик вә сәркүзәштли әсәрләр аздыр. Бә'зиләри иддиа едир ки, һеч јохдур. Лакин бу иддиа әсаслы дејил. Әввәлә, бизим бир чох әсәрләримиздә бу елми-фантастик вә мачәрачы әдәби жанрын мүәјјән елементләри вардыр. Мәсәлән, Чәфәр Чаббарлынын «Јашар» пјеси кими. Икинчи Сүлејман Санилин «Гарача гыз» әсәри ушаглар үчүн јазылмыш сәркүзәштли әсәрә бир нүмунә ола билмәзми? Нәһајәт, Абдулла Шаиғин «Тимсаһ ову» адлы һекајәсини көтүрәк. Бу һекајә садә, бир дилдә вә ајдын бир сүжетлә јазылмышдыр. Доғрудур, бу һекајә елми-фантастик әдәби жанра нүмунә ола билмәз, лакин бурада бир сыра елми-идраки материал вардыр. Бу һекајәни охујан јалныз ушаглар дејил, бөјүкләр дә бир чох елми мә'лумат газана биләрләр. Тимсаһларын јашајыш тәрзи, онларын балаламалары, бөјүмәләри, онларын инсанлара вердији хејир вә зәрәрләр; Јунис балығы, бу балығын тимсаһлар үчүн нә гәдәр горхулу бир дүшмән олдуғу, ағ баба гушлары, онларла тимсаһларын мүнасибәти һаггында бир чох дәјәрли вә елми мә'лумат бу әсәрдә, һәгиги бәдии әсәрдә олдуғу кими. һисс едилмәдән сүжет вә һадисәләрә бағлы бир һалда верилмишдир.

Бир-ики кәлмә дә тәрчүмәләр һаггында!

Мә'лумдур ки, бу күн Азәрбајчан ушаг әдәбијјатынын бөјүк бир һиссәсини тәрчүмә әдәбијјаты тәшкил едир. Бу тәрчүмәләр сырасында рус әдәбијјатындан, гардаш совет халглары әдәбијјатындан вә дүнја әдәбијјатындан нүмунәләр вардыр. Тәрчүмәләрин јахшы охунмасы вә әсәрләрдә ифадә олунан идејаларын охучулара доғру вә дүрүст чатдырылмасы мүһүм мәсәләдир.

Мән јалныз бир әсәрин тәрчүмәсиндән бә'зи гејдләр едәчәјәм. Мүасир рус ушаг јазычыларындан Гајдарын сечилмиш һекајәләри Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилмишдир. Мән бу китабы көздән кечирдикдә тәрчүмәнин сон дәрәчәдә мәс'улијјәтсиз вә сәлигәсиз олдуғу гәнаәтинә кәлдим. Әввәлән, бурада гуру бир дил, бир протокол дили һакимдир. Икинчиси тәрчүмәчи Ә. Ағајев вә редактор Ч. Мәммәдов ајры-ајры сөзләрин мә'насыны тәһриф едәрәк, әсәрин идеја долғунлуғуна вә бәдии дәјәринә чох хәләл кәтирмишләр. Мәсәлән, русчада дејилән: А убитые?.. Так ведь их давно уже нет! Их свалили в общую яму и забрасали землей» сөзләри «Бәс өлдүрүләнләр» онлар артыг чохдан јох иди. Онларын һамысыны бир хәндәкдә басдырмышдылар» дејә вермишдир. Бир һалда ки, әсәрин орижиналында мејитләрин үмуми калафаја тулландығындан вә үстләринә торпаг төкүлдүјүндән данышылыр. Мә'лумдур ки, өлүләрин басдырылмасы, јә'ни онлара һөрмәт көстәрилмәси һаггындакы сөзләр тәрчүмәчи тәрәфиндән ујдурулмуш вә мүәллифин фикрини тәһриф етмишдир. Нәдәнсә тәрчүмәчи маскал сөзүнү москвалы дејә тәрчүмә едир.

Тәрчүмәдә «Махнатый пес—түкләри пыртлашмыш ит,—Серый дядя — сары киши, крыльцо—дәһлиз, штаны—алт туманы дејә верилир. Самоварын башында олан адичә комфорка—јә'ни дәмкеш сөзү нәдәнсә тәрчүмәчи тәрәфиндән самоварын алтына көчүрүлүр вә «одлуг» дејә тәрчүмә олунур.

Бу китабын тәрчүмәсиндә олан бир сыра башга мә'на вә сөз тәһрифләрини кәтирмәјә лүзум јохдур.

Лакин бу гәдәр демәлијәм ки, Гајдар кими бир јазычынын китабы даһа чидди тәрчүмә олунмалы, даһа сәлис бир дилдә ушагларымыза чатдырылмалыдыр.

Үмуми әдәбијјатымызда олдуғу кими ушаг әдәбијјатында да дил мәсәләси мүһүм бир јер тутур. Јазычыларымыз чох заман бу мәсәләни унудурлар. Бир тәрәфдән

ушагларымызын јахшы баша дүшә билмәдикләри ханыман, нәшидә, аваз, һүсн вә саир бу кими сөзләри ишләдир, о бири тәрәфдән конкрет бир мә'на вермәјән вә сон дәрәчәдә мүчәррәд вә стандартлашмыш фикирләр ифадә едән сөзләр, чүмләләр, тәшбеһләр ишләтмәкдән әл чәкмирләр. Бә'зән бу сөзләр—һүсн, камал, мә'на, вичдан, хәјал вә саирә вә саирә, о гәдәр јерсиз ишләдилир ки, сүртүлмүш бир пул кими өз хүсусијјәт вә дәјәрини итирир, анчаг рәнксиз вә кәрәксиз бир шејә чеврилир. Биз белә мүчәррәдчилик, сөзләрин јерсиз ишләдилмәси, фикирләрин стандарт бир шәкилдә тәкрары, көһнә тәшбеһ вә ифадәләрин көклү-көмәчли, вәсигәсиз, паспортсуз, јерли-јерсиз әдәбијјатымыза сохулмасына гаршы мүбаризә апармалыјыг.

«Дәмир голлу, шир биләкли баһадырлар», «Чичәк ачан мә'на күлләри», «нур сачыб јанан мә'на», «мә'на бағы», «мә'наларын әфсуну», «камалын сеһри» вә саир бу кими мә'насыны итирмиш сөзләрин гарышга кими әдәбијјатымыза дарашмасы мүһүм, чидди, реал бир тәһлүкәдир вә бунунла да мүбаризә апармалыјыг. Биз бајағы тәсвирләр, үзәриндә шаирин зәһмәти дујулмајан, һазыр көтүрүлмүш вә чох заман да јеринә гојулмамыш олан тәшбеһ вә ифадәләри кәскин тәнгид атәшинә тутмалыјыг. Биз јазычыларымыза бирдәфәлик демәлијик ки, бәзәк-дүзәк илә һәгиги һәјат көзәллији арасында, сәнәт көзәллији арасында чох бөјүк бир мәсафә вардыр.

Кәздим вәтән күлзарыны
Өпүб күлүн рүхсарыны
Дедим сана вурулмушам.
Күл деди ки, шаир оглан
Сәнә бу, шеһ дамласындан
Бир пијалә долдурмушам.

Бу кими јазыларын бәдии јарадычылыға, ше'р јарадычылығына дәхли јохдур. Бәлкә дә бунлар мүәллифә вә ајры-ајры кери галмыш адамлара хош кәлә биләр. Лакин буну бәдии әдәбијјат нүмунәси һесаб едә билмәрик. Чүнки бурада фикир јохдур. Бурада көһнә гәлибдән чыхмыш мисралар вардыр. Бу мисралардан бу күнкү һәјатын тәравәти—әтри дејил, көһнә—пис шәрг ше'ринин нафталин ији кәлир. Әлбәттә ки, биз һеч дә бу ше'ри јазан мүәллифин бачарыг вә габилијјәтини шүбһә алтына алмырыг, лакин бүтүн кәскинлији илә демәлијәм ки; бәс-

дир бу мә'насыз мә'налары әдәбијјат адына вердиниз! Бир сыра ширин, јахшы ше'рләр јазмыш Ислам Сәфәрли јолдаш о дәрәчәјә чатыр ки, ше'рләринин бириндә белә јазыр:

Бүтүн кәнд адамы чөлләрә чумду.
Елә бил соналар көлләрә чумду.

Бурада бир һудуд гојмаг вә демәк лазымдыр ки, даһа бу аг олду. Јени һәјатын тәсвири үчүн бу соналарын ганадлары зәифдир. Белә бир һал Исламын ше'риндә дејил, Сејидзадәнин, Ваһабзадәнин вә беш нәфәр башга чаванларын ше'риндә дејил, әдәбијјатымызын бир чох нүмунәләриндә вардыр. Инди исә бу сөзчүлүк, бу мүндәрәчәсиз вә мә'насыз тәшбеһләр артыг ушаг әдәбијјатымыз үчүн дә реал бир тәһлүкәјә чеврилмишдир. Биз јенилик дејәндә чох заман көрүрсән е'тираз едиб дејирләр ки, нијә филан әсәрдә колхоз сөзү вар, трактор сөзү вар. Филан әсәрин персонажларындан филанкәс јени адамдыр. Лакин јолдашлар унудурлар ки, бурада сөһбәт әсас маһијјәт һаггында, әсәрин һәлледичи үнсүрләри һаггында, башлыча образлар һаггында кедир. Биз јенилик дејиркән үмумијјәтлә, јазылмыш бир әсәрдә бир аз да јенилик олсун демирик. Бир аз да совет һәгигәти олсун демирик. Биз јенилик дедикдә там мә'налы, кениш вә јадда галан сәһнәләрлә верилмиш јениликдән, там мә'налы бүтүн рәнкарәнклији илә тәсвир олунмуш һәјат һәгигәтиндән данышырыг. Биз әсил маһијјәтин бу һәјат һәгигәтинә һәср олунмасыны истәјирик. Јохса узун-узады патриархал тәсвир вә «лирикалар»дан сонра бир аз да трактор, бир аз да колхоз вермәк гаршымызда дуран мәсәләләри бајағылашдырмаг демәкдир.

Биз комсомол вә пионер тәшкилатлары илә чанлы әлагә бағламалыјыг. Ушаг әдәбијјатынын јүксәлиши уғрунда мүбаризәдә онларын јахын көмәјини көрмәлијик. Јазычыларымыз һәјаты јахшы өјрәнмәли, һаггында јаздыглары адамларын мәишәтинә, ишинә јахындан бәләд олмалыдыр. Биз тез-тез охучу конфрансслары чағырыб, орада әсәрләримизи мүзакирә етмәли вә охучуларымызын фикирләрини һесаба алмалыјыг. Маариф назирлији мәктәбли ушагларымызын һансы китаблары даһа чох охудугларыны, һансы мөвзуларла даһа артыг марагландыгларыны, һансы жанрдакы китаблара даһа чох рәғбәт көстәрдикләрини һесаба алмаг үчүн мүәјјән адамлар ајырмалы вә бу иши чидди, елми әсаслар үзәриндә гурмалыдыр. Ушаг вә кәнчләр нәшријјатынын бурахдығы китаблар мәтбуатымызын вә биринчи нөвбәдә «Әдәбијјат гәзети»нин, «Азәрбајчан кәнчләри» вә «Азәрбајчан пионери» гәзетинин диггәт мәркәзиндә дурмалыдыр.

Биз Москва ушаг вә кәнчләр нәшријјатларынын, пионер гәзетләринин, маариф системиндәки ушаг тәрбијә евләринин ишини өјрәнмәк үчүн хүсуси адамлар көндәрмәлијик. Бу адамлар ичиндә јазычылар да олмалыдыр. Јазычылар Иттифагы илә Азәрбајчан комсомол тәшкилатлары гыш вә јај тә'тилләри заманы мүәллимләрин мүхтәлиф јығынчагларыны кечирәрәк, орада ушаг әдәбијјаты мәсәләләри һаггында фикирләр өјрәнмәли, мүзакирәләр апармалыдыр. Биз Мирзә Фәтәли, Сабир, Мирзә Чәлил, Үзејир Һачыбәјов, Чәфәр Чаббарлы кими адамларымыз һаггында, Н. Нәриманов, Мәммәдјаров, 26-лар кими ингилаб гәһрәманлары һаггында, ајры-ајры гоча мүәллимләримиз һаггында, әмәк гәһрәманлары һаггында биографик бәдии әсәрләр јаратмалыјыг. Нәһајәт, биз бу күнкү коммунизм гургулары һаггында, Волгоград, Кујбышев су-електрик стансијалары, Баш Түркмәнистан каналы, еләчә дә республикамызда кедән нәһәнк гуручулуг һаггында—Минкәчевир, Дашкәсән, Сумгајыт, Дәниз нефт мә'дәнләри вә саирәјә һәср едилмиш әсәрләр јаранмасыны планлашдырмалыјыг.

МҮГӘДДИМӘ

Һәјатын мүдһиш чәһәннәминдә јашајан нәсил-нәсил инсан, јер үзүнүн әзаб вә ишкәнчәләриндән гуртармаг үчүн әсрләрлә бир үмид ишығы, бир тәсәлли ахтармышдыр.

Әфсанәләр, нағыллар, никаран инсан хәјалынын сығындығы белә бир тәсәлли аләмидир.

«Минбир кечә» нағылларынын мисилсиз көзәллији, «Дәдә Горгуд», «Кәлилә вә Димнә», «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», «Күл гәһ-гәһ», «Мәлик Мәммәд»—јүзләрчә белә дастан вә нағылларын сирләр долу хәзинәси һәјатын амансыз мәнкәнәләриндә јаралы бир гуш кими чырпынан инсан хәјалынын бир тәсәлли ахтардығыны көстәрмирми?! Бәлкә дә, буна көрә, Шәрг көзәл әфсанәләр, мараглы нағыллар бешији олмушдур.

Өмүр боју һәјатын ағыр мөһнәтләрини чәкмәјә, дәрдләрини гәлбиндә дашымаға мәчбур олмуш бу күнәшли јелләрин ишыглы күнә һәсрәт өвлады, арзуларынын хәјал дүнјасыны јаратмагла изтираб јүкүнү бир аз јүнкүлләшдирмәк истәмишдир.

Инсан өмрүнүн һәм бир-биринә бәнзәјән, һәм дә бәнзәмәјән мүхтәлиф, мүрәккәб сәадәт вә фәлакәт нахышларыны маһир бир гәләмлә чәкән халг дүһасы, дүнјанын өзү гәдәр гәдим олан јахшылыг, јаманлыг, хејир вә шәр фәлсәфәсинин дүјүнүнү сәнәтин е'чазкар әли илә ачмаға чалышмышдыр.

Көз јашлары, гара күнләр, өлүм вә фәлакәтләрин дилсиз шаһидләри олан гәринәләр, әсрләр, фәлакәтзәдә мүстәмләкә халгларынын өмрүндән ағыр дәвә карванлары кими кәлиб кечмиш, көнүлләрә мәлһәм, үрәкләрә үмид, көзләрә ишыг кәтирә билмәмишдир. Милјон-милјон инсан өз бәхтинин иткин дүшмүш ачарыны тапа билмәмишдир.

Бә'зән тәһгирли, бә'зән истеһзалы, бә'зән кин вә гәзәбли бир ифадә илә мүстәмләкәчиләр тәрәфиндән шәргли ады илә дамғаланмыш, өз тарихи, өз зәнкин милли мәдәнијјәти, көзәл милли ән'әнәләри олан нечә-нечә халг, зүлм дүнјасынын амансыз мәнкәнәләриндә сыхылмыш, һәјатын сәрт үзүнү көрмүш, лакин әфсанәләр вә нағыллар аләминин әлчатмаз сәадәтиндән үмидини кәсмәмишдир.

Бу күн, Шәрг елләри јаратмыш олдугу әфсанәләрин баһадырлары кими әсрләрин гәфләт јухусундан ајылмыш, өз һаггыны, өз инсани һүгугларыны тәләб етмәјә башламышдыр.

Әсрләрлә әлинин габары, белинин јағыры, өмрүнүн мөһнәт вә ишкәнчәләри илә бир овуч мүстәмләкәчијә гызыл булаглары јарадан әрәбләр, һиндлиләр, индонезијалылар, вјетнамлылар вә башгалары артыг мүстәмләкәчилијин мәнфур бинасыны учурмуш, азадлыг вә сәадәтин кениш аләминә апаран өз јолларыны тапмышлар.

Лакин бу јени јолларда, онлар көһнә дүнјанын—ағалыг, көләлик дүнјасынын һәлә чох фитнә-фәсадларына, тәфригәчилик, һијлә вә ал дилләринә раст кәлир вә кәләчәкләр.

Артыг, өмрүнүн сон күнләрини јашајан мүстәмләкәчилијин һијләкәр гочасы өз гүдрәт вә нүфузуну итирмиш, бүтүн дүнјанын азадлыгсевәр инсанлары гаршысында ганлы бир чани кими ифша едилмишдир.

Халгларын кет-кедә артан, гүввәтләнән һәмрә'јлији, әмәкдашлығы дүнјанын гара гүввәләрини тәшвишә салмыш, онларын јухусуну гачырмышдыр.

Һәлә дә өз истиглалијјәтинә говуша билмәмиш бир чох Асија вә Африка халглары, јүз илләрдән бәри мүстәмләкәчилик сијасәтинин ганлы сәһнәләрини дөнә-дөнә көрмүш, минләрлә оғул вә гызларыны гурбан вермиш халглар, јалныз мадди асылылыг, игтисади мәһкумлуг дејил, мә'нәви мәһкумлуғдан, елм, сәнәт вә әдәбијјатда да мүстәмләкәчилик бојундуруғундан хилас олмаға чан атырлар.

Бу өлкәләрин мүасир, тәрәггипәрвәр јазычылары, инсанлары узаг, хәјали бир тәсәлли дүнјасына чағырмагла халгын дәрдләринә чарә еләмәјин мүмкүн олмадығыны,

муасир өлүм-дирим мүбаризәсиндән кәнарда галмағын тарихи бир чинајәт олдуғуну јахшы билирләр. Халг руһунун ифадәчиси олан belә јазычылар бөјүнларына дүшән тарихи вәзифәни—халгын мә'нәви рәһбәри, онун истәк вә арзуларынын тәрчүманы олмаг вәзифәсини дәриндән дәрк едирләр. Онлар һәјатын бүтүн ачыларыны, дәһшәтләрини ачыб көстәрмәк, чәмијјәтин ичтимаи јараларыны тәшриһ етмәк, гуртулуш јолунун анчаг азадлыг, милли истиглалијјәт уғрунда мүбаризәдә олдуғуну кениш күтләләрә бәдии сөзүн бөјүк тә'сир гүввәси илә баша салмагла мүһүм рол ојнајырлар.

Бүтүн өмрүнү халгынын хош күнләрини, сәадәтини көрмәк үмиди илә јашајыб јаратмыш, дүнјадан накам кетмиш нечә-нечә вәтәнпәрвәр Һиндистан, әрәб, түрк, Иран, Кореја, Вјетнам, Индонезија Әфганыстан, Һәбәшистан, Гара Африка јазычыларынын гәринәләрин, илләрин, дәринлијиндән кәлән сәси, муасир Асија вә Африка јазычыларынын, дүнјадакы бүтүн тәрәггипәрвәр јазычыларын кур сәсинә гарышыр.

Бу сәсләр, јер үзүндә инсан ады, инсан шәрәфинә лајиг бир дүнјанын гурулмасы, һәгиги инсан азадлығынын, иргиндән, дәрисинин рәнкиндән, дин вә миллијјәтиндән асылы олмајараг, бүтүн әмәкчи инсанлар үчүн нәсиб олмасыны тәләб едән гаршысыалынмаз бир ахына чевирмишдир.

Бу сәсләр ичиндә бизим һәмәсримиз олан јазычыларын сәси бизим үчүн чох гијмәтли вә әзиздир;

изтираблар дәнизиндән кечиб, өз сәадәт вә азадлыг јолунда ирәлиләјән Һиндистандан јүксәлән Кришнан Чандр, Мулк Рач Ананд, Сумитранандан Пант, Манулал Шәрманын сәси;

Пакистандан кәлән Фәрг Бүһари, Фаиз Әһмәд Фаиз, Әһмәд Нәдим Кәсминин сәси;

атом фәлакәтләринин тәсәввүрәкәлмәз дәһшәтини көрмүш, изтираблы Јапонијадан ачы бир фәрјад кими јүксәлән Акими Сукимура, Сусуму Номатинин сәси;

азадлыг уғрунда, мүстәмләкәчилик әлејһинә амансыз мүбаризә бајрағы галдырмыш гәдим, бөјүк сөз мәдәнијјәтинә, елми-тарихи ирсә малик әрәб өлкәләриндән галхыб бир дөјүш нәғмәси кими һәр күн кет-кедә јүксәлән сәсләр: Камил Өмәрин, Вәсфи Крунфлинин, Мә'мун-әш Шинавинин, Зејнәб Мәһәммәд Һүсејнин, Әһмәд Шөвгинин сәси;

фирдовсиләр, һафизләр, шәмсләр, ешгиләр вәтәни, хәтаиләр вә саибләрин јашајыб, јазыб-јаратдығы өлкәдән—Ирандан кәлән Мәликүшшүәра Баһар, Бүзүрк Әләви, Пәрвин вә Шәһријарын сәси;

јунис имрәләр, надимләр, намиг камаллар, тофиг фикрәтләрин јаныглы бир сәслә тәсвир вә тәрәннүм етдикләри Түркијәдән кәлән Сабаһәддин Әли, Шүкуфә Ниһал, Суад Дәрвиш, Орхан Вәли, Ариф Һикмәт вә Түркијәнин бөјүк оглу Назим Һикмәтин сәси;

күрдүстанлы Һәжарын, Чијәхунун сәси;

гоншу әфганыстанлы шаир Сидгинин сәси;

африкалы Филиппа Маррел, О Гох, Ламин Си, Чек Корпун сәси бәшәријјәтин бајраг кими көјләрә галдырдығы азадлыг, һәјат, сәадәт нәғмәләринин ичиндәдир.

Бу нәғмәләр ичиндә Азәрбајчан халгынын да өз милли халлары үстүндә бәстәләнмиш, муасир һәјатын нәфәси илә исинмиш; гурдуғумуз азад дүнјанын—коммунизм дүнјасынын халгымыза вердији не'мәтләрлә гат-гат көзәлләшмиш, тәравәтләнмиш нәғмәләри вардыр. Бу нәғмәләрин инсанпәрвәрлик, халглар арасында достлуг вә гардашлыг һавасы јаратмаг, башга халгларын тарихинә, мәдәнијјәтинә, онун нүмајәндәләринә дәрин һөрмәт вә мәһәббәт бәсләмәк кими өлмәз тәранәләрини биз узаг әсрләрдән башлајыб кәлән Азәрбајчан ше'риндә, Азәрбајчан нағыл вә дастанларында көрүрүк. Бу нәчиб инсан сифәтләринин рәнкарәнк лөвһәләрини Мирзә Фәтәли, Чәлил Мәммәдгулузадә, Нәриманов, Һагвердијев, Сүлејман Сани, Сејид Һүсејн вә башгаларынын нәсриндә көрүрүк.

Асија вә Африка халгларынын азадлыг уғрунда кедән мүгәддәс тарихи мүбаризәсиндә муасир Азәрбајчан јазычыларынын гәләмләри, аловлу сөзләри, гәзәб вә һәјәчан долу сәтирләри јахындан иштирак етмишдир.

Чинлиләрин, һәбәшләрин, мәракешлиләрин, әрәб, зәнчи, Вјетнам вә корејалыларын Иран вә Күрдүстан әмәкчиләринин, һабелә башга халгларын мүбаризәси Азәрбајчан совет јазычыларынын илһам вә һәрарәтлә јазылмыш ше'р, поезија, һекајә вә романларында сәсләнмишдир. Башга халгларын талејинә үрәкдән јанмаг, гоншу вә узаг халгларын мәдәнијјәтинә, һәјат тәрзинә, тарих вә адәтләринә һөрмәтлә јанашмаг, бүтүн бәшәријјәтә әмин-аманлыг арзуламаг Азәрбајчан совет јазычыларына классик әдәбијјатымыздан, халг јарадычылы-

тындан галма мүгəддəс бир ирс, бир əн'əнəдир. Бу нəчиб инсани һиссләр совет гурулушу дөврүндə даһа да артмыш, инкишаф етмиш, јени рəнклəрлə рөвнəглəнмиш, зəнкинлəшмишдир.

Һəлə сəккиз əср бундан габаг јашајыб јаратмыш мəшһур Низами Кəнчəви өз өлмəз мəнзум романларында башга халгларын нүмајəндəлəрини бөјүк мəһəббəтлə тəсвир етмиш, Азəрбајчан халгынын башга халгларла олан мəдəни, мə'нəви əлагəсини чанлы образларла көстəрмишдир. Белə сəһнəлəрдə Низами һуманизминин үлвијјəти, күчү күнəш шəфəглəри алтына дүшмүш алмаз кими парлајыр. Онун «Једди көзəл» əсəриндəки мүхтəлиф халгларын гызларына, о чүмлəдəн Чин, Һинд, славјан көзəллинə һəср етдији өлмəз сəтирлəр дүнја əдəбијјатынын гијмəтли инчилəридир.

Низаминин ən севимли гəһрəманларындан олан Фəрһад өз тəһсилини Хотада (Чиндə) алмыш гүдрəтли бир сəнəткар олмушдур. Мараглыдыр ки, Низами једди əср јарым бундан габаг ган вə гылынч күчүнə өлкəлəр фəтһ едəн һөкмдарлары азəрбајчанлы бир гадынын дили илə ифша едир: «Əкəр дүнјалар фəтһ етмəкдəн мəгсəд дашгаш, гызыл-күмүш исə, ал бу даш-гашлары чөрəк əвəзинə je!» дејə Азəрбајчан һөкмдары Нүшабə бөјүк Искəндəрə мурачиəт едир.

Низами гəлəмə алдыгы əрəб əфсанəси «Лејли вə Мəчнун» дастанында да өз əдəби-бəдии идејаларына садиг галмыш, ирг вə миллијјəтиндəн асылы олмајараг, инсанларын тəмиз, азад ешг, лəкəсиз, фəдакар бир мəһəббəт угрунда һəр чүр ишкəнчə вə əзаблара дөзмəјə һазыр олдугларыны көстəрмишдир.

Бу мөвзуну јенидəн гəлəмə алан өлмəз Азəрбајчан шаири Фүзули сонсуз бир мəһəббəт вə һөрмəтлə јүксəк поетик образларла əрəб оглу Мəчнунун, əрəб гызы Лејлијə олан фачиəли ешгини тəсвир етмишдир.

Азəрбајчанын бөјүк мүтəфəккири вə драматургу Мирзə Фəтəлинин фəлсəфи мəктублары, «Алданмыш кəвакиб» əсəри онун Јахын Шəрг халглары, о чүмлəдəн Иран вə Түркијə халгларынын талеји илə нə гəдəр јахындан марагландыгыны, бу халглара нечə дəрин бир мəһəббəт бəслəдијини ајдын көстəрир.

Асија вə Африка халгларынын узун иллəрдəн бəри давам едиб кəлəн, дəрја-дəрја ган вə көз јашындан кечəн азадлыг мүбаризəсиндə Азəрбајчанын мүдрик Молла Нəсрəддин—Чəлил Мəммəдгулузадə вə онун бөјүк силаһдашы өлмəз Мирзə Əлəкбəр Сабир јорулмадан иштирак етмишлəр.

Вахты илə бир учу Һиндистан, бир учу Əлчəзаирə гəдəр нечə-нечə Шəрг өлкəлəриндə интишар тапмыш «Молла Нəсрəддин» журналынын Русија чаризми, Инкилтəрə, Франса, Алманија империализминин мүстəмлəкəчилик сијасəтини усталыгла ифша етмəкдə мүһүм тарихи ролу олмушдур. Сабир ше'ри Шəрг өлкəлəри зəһмəткешлəринин ојанмасында курсəсли бир шејпур ролуну ојнамыш, бу халглара гуртулуш угрунда мүбаризəнин истигамəтини дүзкүн мүəјјəн етмəклə бир дост јардымы көстəрмишдир. Əдалəтсизлијə, мəишəт чəтинликлəринə, күчлүлəрин мəрһəмəтсизлијинə, мəзлумларын тəһəммүлүнə өлмəз ше'рлəр һəср етмиш Сабир, ачы күлүшлəри илə Асија халгларыны јени һəјат, мəдəнијјəт вə тəрəггијə, инсан һүгугу угрунда мүбаризəјə чағырмышдыр. Бу бөјүк шаирин гојуб кетдији нəчиб əдəби əн'əнəлəр мүасир əдəбијјатымызын мүбаризə арсеналында јарарлы, өлдүрүчү гүввəсини итирмəмиш бир силаһдыр.

Инсанлар һəлə јазы-позу билмəдиклəри заманларда, сөз сəнəтинин көзəл абидəлəрини јаратмыш, шүурлары истигамəтлəндирмəк үчүн сəнəтин күчүндəн истифадə етмишлəр.

Һəгиги сəнəт халгын вичдан сəсидир! Халг мə'нəвијјатынын саф ајнасы кими инсанларын кəдəр вə севинчини, арзу вə əмəллəрини, заманын тарихи сəркисинə чыхарыб, мүхтəлиф өлкəдə јашајан динајры, дилајры, агидə, мəдəнијјəт ајры инсанлары бир-биринə јахынлашдырмагда, ирглəр, миллəтлəр арасында мə'нəви бир үнсијјəт көрпүсү салмагда сəнəт вə əдəбијјатын ролу бөјүк, тарихи бир ролдур. Јазычы халг руһунун тəрчүманыдыр. Белə шəрəфли бир һагг, азадлыг угрунда мүбаризə едəн, јер үзүндə јашајан бүтүн халглара хош күн арзу едəн, инсан лəјагəтини горумаға һазыр олан јазычыларын нəсибидир. Бу халг руһуну, халг дəрдини билəн, онун арзу вə диләклəрини дəриндəн дујуб тəрənнүм едəн јазычы, заманын тарихи күрсүсүндəн милјонларла, бу күнлə вə сабаһла данышыр. Асија вə Африка халгларынын Дашкəнд конфрансы белə бир тарихи күрсү

олачагдыр. Сәнәтин, бәдии сөзүн, мусиги вә рәссамлығын, һејкәлтәрашлыг вә ме'марлыгын, инсан гәлбиндә бурахдыгы тә'сир ән күчлү, ән узунмүддәтли тә'сирдир. Көзәл сәнәт үрәкләрдә көзәл һиссләр доғурур. Инсан гәлбинин риггәт, мәһәббәт, гәзәб вә ирадә телләрини дилә кәтирир. Һәјатын мүдһиш чәһәннәми ичиндә көзәл сәнәт әсәрләри јаратмаға гадир олан инсанлар, милјон үрәкдә бир мәһәббәт јувасы салыр, шүурлары, көнүлләри бир гүрур һисси илә долдурурлар.

Бу китаб Асија вә Африка јазычыларынын Совет Иттифагында нәшр олунан јүзләрлә китабындан биридир. Бурада мүхтәлиф халгларын классик вә мүасир әдәбијјатындан нүмунәләр верилмишдир. Биз инанырыг ки, бу китаб Асија вә Африка јазычыларынын Дашкәнд конфрансына Азәрбајчан халгы тәрәфиндән көндәрилмиш бир дәстә чичәк кими достларымызын көнлүнү, көзүнү охшајачагдыр.

Бу вә нечә-нечә совет халгы тәрәфиндән, башга халглар тәрәфиндән конфранса көндәрилмиш саир сөз чичәји дәстәләри достларымызын зөвгүнү охшадығы кими инсан сәадәти, инсан азадлығы дүшмәнләрини, гәбзәсиндән милјон-милјон сарсылмаз инсан әли јапышмыш бир мүбаризә гылынчы кими сарсыдачагдыр!

Биз арзу едирик ки, бу китаб сәһифәләриндә јанјана, нәфәс-нәфәсә, ше'р-ше'рә, сөз-сөзә, көнүл-көнүлә дајанмыш мүхтәлиф өлкә, заман, ирг вә милләт јазычыларынын әмәл вә арзу бирлији, чанлы һәјатда да мөһкәм, сарсылмаз бир бирлијин рәмзи олсун!

Асија вә Африка јазычыларынын халг гаршысында заман вә тарих гаршысында үзәрләринә дүшән вәзифәни шәрәфлә јеринә јетирәчәкләринә инанан јүз милјонларын үмиди боша чыха билмәз!

Биз инанырыг ки, Асија вә Африканын габагчыл јазычылары илә бирликдә јени әсрин, јени дүнјанын, јени, өлмәз әфсанәләрини јарадачаглар!

Бу әфсанәләр, реал һәјат сәһнәләри әсасында јүксәлән, јени, бөјүк тарихи һәгигәтин—азадлыг, сүлһ, әминаманлыг, әмәкдашлыг, тәрәгги вә инкишаф күнләринин өлмәз сәһнәләрини чанландырачагдыр.

Азәрбајчан халгынын бөјүк оғлу мүтәфәккир јазычы, алим, Мирзә Фәтәли Ахундзадә һәсрәт, үмид вә арзуларыны ифадә едәрәк јазмышдыр: «Тәәссүф ки, бизим өмрүмүз о көзәл вә сәадәтли күнләри көрмәјә вәфа етмәјәчәк, лакин әмин олун ки, о күнләр кәләчәк вә бизим өвладларымыз о күнләрин бәһрәсини көрәчәкләр.

Көзәл күнләр уғрунда мүбаризәдә Асија вә Африка јазычыларына уғур олсун!

ЈҮКСӘЛИШДӘ

Азәрбајҹан рәссамларынын сәркисинә бахыб салондан чыхдыгын заман сәни һәјәчанлы, севинҹли бир дујғу гаплајыр. Бу дујғу, һәјаты парлаг, дәриндән вә доғрулугда әкс едән һәгиги сәнәтин ојатдығы бир дујғудур. Бурада елә ләвһәләр вардыр ки, тамашачылар узун мүддәт онларын гаршысында дајаныр, бахырлар. Бу ләвһәләр илк бахышдан адамы һејран едән, мүбаһисәләрә сәбәб олан ләвһәләрдир. Зәиф, марагсыз ләвһәләр дә вардыр. Беләләри аздыр. Мүасир Азәрбајҹан тәсвири сәнәти үчүн сәҹијјәви олан бунлар дејил.

Танынмыш пүхтә сәнәткарларла јанашы, ҹаван рәссамларын да бу сәркидә бачарыгларыны ән јахшы ҹәһәтдән нүмајиш етдирә билдикләри бизи хүсусилә севиндирир. Әлбәттә, сәнәткарлыгын бә'зи мәсәләләрини анламагда онларла разылашмамаг олар, лакин онларын әксәријјәтиндә аләми дәрк етмәк, ону ифадә етмәкдә өзләринә мәхсус мөвге тутдугларыны, орижинал әдаја малик олдугларыны инкар едилмәздир.

Таһир Салаһовун ишләриндә тәравәтли, мәһз бу рәссама хас олан шакәрлә јарадылмышлары чохдур.

Онун «Сәһәр гатары», композисија е'тибары илә сон дәрәҹәдә садә вә ајдындыр. Рәнкләрин аһәнки ҹәһәтдән дә садәдир. Лакин бу садәлик садәләшдирмә дејил, дәриндән дүшүнүлмүш бир пријомдур.

Шәкилдән бир сәһәр тәзәлијинин, сәһәр сакитлијинин ијн кәлир. Һәлә јол бошдур. Сәһәрин бу еркән чағында, чалышан шәһәрин јени башлајан иш күнүнүн символу кими јалныз биринҹи нефт гатары сүкуту позур. Салаһовун мәнзәрәсини «сәнаје мәнзәрәси» адландырмаг олар, лакин бурада истеһсалат деталлары гәсдән үст-үстә јығылмамышдыр. Онун јаратдығы ләвһә поетик вә дүшүндүрүҹүдүр.

Салаһовун «Фәһләси» Хәзәрин бәркдән-бошдан чыхмыш оғлудудур. Онун үзү күләкләрдән бәркимиш, бахышлары сәрт, ҹидди, ирадәлидир. Көрүнүр ки, бу адам нечә-нечә чәтинликдән чыхмыш, мүбариз бир адамдыр. О өз кәләҹәјинә инаныр, һәм дә мөһкәм инаныр. Бу гәһрәман Бакы пролетариатынын нүмајәндәләриндән биридир.

«Нефт газанлары паркы»нын әлван, парлаг рәнкләриндә милли Азәрбајҹан сәнәтинин ән'әнәләри ајдын көрүнүр. Бу ән'әнәләр рәссам тәрәфиндән јарадыҹылыг јолу илә өјрәнилмиш, гаврамыш јени бир кејфијјәтдә јенидән доғулмушдур. Бурада һәм дә әсәр мүәллифинин мүасир рәссамлыг мәдәнијјәтинә јахшы бәләд олдугу дујулур.

Јери кәлмишкән милли колорит һаггында бир нечә кәлмә. Чох заман бә'зи адамлар «милли колорит», «милли ән'әнә» дејәндә донмуш, дәјишмәз бир шеј нәзәрдә тутурлар. Әлбәттә, бу ҹидди бир сәһвдир. Милли колорит, милли ән'әнә халгын һәјатындакы, иҹтимаи-сијаси, игтисади, мәдәни-бәдии мүхтәлиф амилләрин гаршылыглы әлагәсиндә дурмадан дәјишән, инкишаф едән бир категоријадыр.

Ән јахшы, башга сөзлә десәк ән габагҹыл прогрессив ән'әнәләр нәсилдән-нәслә, бир иҹтимаи формасијадан о биринә кечир. Анҹаг ајдындыр ки, бу просес дә дәјишир, јениләшир.

Әдәбијјат вә инҹәсәнәт саһәсиндә бу дәјишикликләр халгын инкишафы, онун естетик зөвги, бәдии тәләбләри вә мә'нәви һәјатынын башга ҹәһәтләриндә баш верән дәјишикликләр, јениликләрлә әлагәдардырлар.

Ән'әнәләри мухтар бир шеј һесаб етмәк, бир халга мәхсус ән'әнәләри башга халгын ән'әнәләриндән тәҹрид едилмиш, Чин сәдди илә ајрылмыш кими һесаб етмәк дә дүзкүн дејил. Әлбәттә, һәр бир милләтин өз мәдәнијјәти, өз ән'әнәләри вардыр. Бу мәдәнијјәт, бу ән'әнәләр халгын конкрет тарихи һәјаты, мүбаризәси, идеаллары илә бағлы, шәртләнмиш олур.

Халг ичәрисиндәки синфи мүнасибәтләр бу ән'әнәләр үзәриндә дәрин из бурахыр.

Лакин буну да унутмаг олмаз ки, мүхтәлиф мәдәниј-

јәтләр даими гаршылыглы әлагәдә, тәмасда олурлар. Милли мәдәнијјәт ән'әнәләрини башга халгларын ән прогрессив вә габагчыл наилијјәтләриндән јарадычылыгла, фајдаланмаг јолу илә инкишаф етдирмәк олар. Белә олдугда мә'лум шејләри механики јамсыламагдан јаха гуртармаг мүмкүндүр. Бунунла бирликдә ән'әнәләрә садиг галыб өз симаны сахлаја биләрсән.

Биз чох заман халг һәјатынын чочуглугдан бизә мә'лум олан, лакин халгын мәишәтиндән силиниб кетмәкдә олан чәһәтләрини тәсвир едән сәнәткарын (рәссамын) әсәрләриндә милли колорит арамагла сәһвә јол веририк. Унудуруг ки, бу күнкү Азәрбајчанын милли колоритини ән јахшы ифадә едән дахмалар, арабалар, чухалар, вәлләр, хышлар вә саирә етнографик деталлар дејил, бәлкә дә дәниздә јарадылмыш сүстү шәһәрин јоллары, поладдирәкли күчәләри, нефт газанлары паркыдыр. Колхоз мәдәнијјәт евләринин кениш салонлары, селексија стансијалары, дағлары, дүзләри белә-белә кәсән асфалт јоллар, електрик, телеграф телләри, су кәмәрләри, бир сөзлә, Азәрбајчан халгынын бу күнкү мәдәнијјәт сәвијјәсидир. Һәр шејдән габаг бу күнүн инсанларыдыр.

Бу һеч дә кечмиши унутмаг, әсрләрдән бәри давам едиб кәлән јахшы ән'әнәләримизә е'тинасызлыг көстәрмәк, халгын узун тарих боју јаратдығы зәнкинликләрә арха чевирмәк демәк дејил. Биз бунунла бир һәгигәти тәсдиг етмиш олуруг ки, халг һәјаты чанлы бир шејдир. О донуб бир јердә дурмур. Онун сајсыз сәһифәләриндә, халгын мүбаризәси, инкишаф јолу, мадди-мә'нәви вары илә әлагәли вәрдишләр, гәнаәтләр, әхлаг нормалары, зөвг, анлајышлар, дәбләр—симпатија вә антипатијадан ән'әнәләр јараныр. Сынагдан кечир, һәјат сәһнәсиндән чәкилир ја даһа да гүввәләниб, рөвнәгләниб, зәнкинләшиб јашајыр.

Јахшыдыр ки, Азәрбајчанын ән јахшы рәссамлары мәһз бу истигамәтдә чалышырлар. Онлар халгын јаратмыш олдуғу зәнкин ән'әнәләри давам вә инкишаф етдирмәклә јашајыб јаратдыглары әсрин, дөврүн, ичтимаи гурулушун һәјат сәһнәсинә чыхардығы јени характерик чәһәтләри, ән'әнәләшән дәб, зөвг, мүнасибәт, вәрдишләри өјрәнир, онларын руһуну әсәрләриндә вермәјә чалышырлар.

Азәрбајчан тәбиәтинин тәрәннүмчүсү, рәссам-шаир

Б. Бәһлулзадә сәркијә бир нечә шәкил вермишдир; онларын сырасында «Хәзәр үзәриндә ахшам» адлы иш дә вардыр. Дејәсән Бәһлулзадә биринчи дәфәдир ки, нефт темасына мүрачиәт едир. Лакин онун дәниз буруглары, бу вахта гәдәр көрдүјүмүз буруг мәнзәрәләриндән нечә дә фәргләнир. Биз думан архасында кизләнмиш бу буругларын анчаг бир һиссәсини, көј дәнизлә бирләшән сәманы вә гағајылары көрүрүк. Бир чохлары буна поетик мүбалиғә дејә биләрләр. Анчаг мәнзәрә о гәдәр чанлы, о гәдәр тәбии, о гәдәр инандырычы иди ки, мән шәклә баханда елә бил, гағајыларын сәсини ешидирдим.

Белә лөвһәләр һаггында проза дили илә данышмаг чәтиндир. Онун һаггында ше'р јазмаг, онун тә'сириндән поезијанын түкәнмәз чаларлары, чизкиләри, сөз рәнкләри, ејһамлары олан поезија дили илә данышмаг лазымдыр.

Бәһлулзадәнин лирик, ишыглы далғынлыгла долу пејзажларындан фәргли олараг Б. Мирзәзадәнин ишләриндә һәрәкәт, сәс чохдур. Тәсадүфи дејилдир ки, о, шәһәр пејзажлары чәкәндә даһа артыг мүвәффәг олур. Онун «Бакыда Коммунист күчәси» адлы иши, рәссамын мүвәффәгијјәтләриндәндир. Адам истәјир ки, гаршысында ачылмыш бу кениш күчә илә аддымласын, бу тәмиз һава илә тәнәффүс етсин, дојунча булудлара, пәнчәрәләриндә шәфәгләр ојнајан Низами музејинә, доғма шәһәринин адамларына бахсын.

Чағдашлыг! Мирзәзадә бу күнлә, бу чағла ән јахындан бағлы олан бир азәри рәссамыдыр. Рәссамын «Иншаат мејданчасында» адлы лөвһәси буну тәсдиг едир. Тикилмәкдә олан вә һазыр биналарын гаршысында ики гыз дајанмышдыр. Онларын бахышларында иншаатчыларын күндәлик фәдакар әмәјиндән доған бир һејранлыгла бәрабәр, бир гүрур да вардыр.

Азәрбајчан кәндлиләриндән Бакыја кәлиб бурада шәһәр тикинтиләриндә јени һәјатынын марағлы сәһифәләрини јазмаға башлајан бир чох азәри гызы үчүн сәчијјәви олан—кәнч иншаатчы гыз образынын бу шәкилдә көрүнмәдији тәәссүф доғурур.

«Чобан» рәссамлыг сәнәти ветеранларымыздан бири олан Г. Халыговун ишидир. Бу әсәр мүәллифинин талантлы бир адам олдуғуну ајдын көстәрир.

Бир портрет устасы кими Т. Тағыјевин јарадычылығы бу сәркидә әтрафлы тәгдим едилмишдир. Онун чәк-

дији «Бәһлулзадәнин портрети» доғрудан да, Азәрбајҹан портрет сәнәтинин мүвәффәгијјәти сајыла биләр.

Јени әсәр үзәриндә ишләјән рәссамын—Бәһлулзадәнин дәрин һәјәҹаны вә никаранлығы артыг кәтан үстүндә ҹизкиләри чәкилмиш, лөвһәјә зилләнмиш бахышы, онун донмуш кими көрүнән бәдәни, бүтүн бунлар, инҹәликлә мүшаһидә едилмиш, гавранмыш вә Тағыјевин баҹарыглы фырчасы илә јахшы верилмишдир.

Тағы «Имтаһан гаршысында», «Гарабәниз» вә сон вахтларда гуртардығы «Чај јыған гызлар» адлы шәкилләриндә дә сәнәткарын инсан руһуна, инсанын дахили аләминә нүфуз едә билмәк мәһарәти көрүнүр.

Тағы бизә мүасирләримиз олан ајры-ајры адамларын образыны көстәрирсә, рәссам Марал Рәһманзадәнин график әсәрләриндә биз бу адамларын ишиндәки әзәмәтин шаһиди олуруг. Бу лөвһәләрдән бириндә, полад сүтунлар үстүндә јүксәлән нефт газанларыны, совет адамларынын әли илә јаранмыш әфсанәви дәниз нефтчиләри шәһәрини көрүрүк. Марал ханым, зәһмәтин поезијасыны, инсан ахтарышы вә ҹәсарәтинин тәкрарсыз көзәллијини јахшы дујур.

Рәһманзадә мүасир һәјатымызын белә һәјәҹанлы, романтик тәсвиринә кәрәдир ки, республикамызда вә онун сәрһәдләриндән чох узагда танынмыш вә кениш рәғбәт газанмышдыр.

Л. Фәтуллајевин «Фыртына» лөвһәси дә күчлү тә'сир бағышлајыр. Тәәссүф ки, туфана дүшмүш адамларын дурушу сүн'идир. Елә бил ки, онлар сәһнәдә тамаша көстәрирләр.

Т. Нәриманбәјовун «Ишыглы кәләҹәк уғрунда» шәкли һаггында бир нечә сөз демәк истәјирәм.

Бу лөвһәдә ајдын көрүнүр ки, ҹаван рәссам дәфәләрлә совет рәссам, һејкәлтәраш вә графикләринин диггәтини ҹәлб етмиш ијирмиалтылар темасында фырчасыны сынамаг истәмишдир. Нәриманбәјовун бу теманын һәллиндә орижинал, өзүнәмәхсус бир јолла кетдијини тәсдиг етмәклә бәрабәр демәлијәм ки, теманын һәлли мүбаһисәлидир. Мәсәлә онда дејил ки, комиссарларын портрет бәнзәјиши аздыр. Јох.

Бә'зи сәнәтшүнасларын дедији кими дүшмәнләрин көстәрилмәдији дә бурада мүһүм рол ојнамыр. Дүшмәни көстәриб көстәрмәмәк рәссамын өз ишидир. Мәним фикримҹә Нәриманбәјовун бу әсәриндә әсас нөгсан онун гәсдән експрессив вә натуралистҹә чәкилмәсиндәдир.

Бәлкә дә рәссам бу јолла тракизми күчләндирмәк истәмишдир. Бу тракизм шәкилдә вар вә гүввәтли ифадә олунмушдур. Лакин мәһз заһири експрессијанын күчләндирилмәси, бир дәрәҹә бу тракизмин дәрин мә'насыны азалдыр. Лабүд фәлакәт мәнзәрәсинин архасында гәләбәјә үмиди көрмәк чәтиндир. Бәлә орада дејил ки, шәкилдә дүшмәнләр көстәрилмәмишдир, нис чәһәт одур ки, бу дүшмәнләрин мөвҹуд олдуғу вә комиссарларын мәтанәти лазыми гәдәр һисс олунмур.

Бүтүн бунлара бахмајараг, демәлијәм ки, шәкил нә гәдәр мүбаһисәли олур-олсун, ону чәкән кәнҹ рәссамын талантыны көстәрир. Бу рәссамын кәләҹәкдә көркәмли сәнәткар олаҹағыны демәјә әсас верир.

Нәриманбәјов, нараһат, ахтаран, өз јолуну тапмаг истәјән бир рәссамдыр. Мән әминәм ки, онун бу ахтарышлары мүвәффәгијјәтлә нәтиҹәләнәҹәкдир.

Әлбәттә, бу мәгаләдә сәркидә көстәрилән бүтүн ишләрдән бәһс етмәк мүмкүн дејилдир. М. Абдуллајевин публисистик плакат шәклиндә чәкдији «Британија абидәси», А. Абдуллајевин «Гатар интизары» да Д. Казымовун «Сағычы» шәкилләри, еләҹә дә В. Сәмәдованын, Н. Әбдүррәһмановун, В. Кеокчајевин ишләри, Х. Сәфәрованын әтрафа санки ишыг вә рәнк чилдыры сәпәләјән натүрморту вә бир чох башга әсәрләр һаггында әтрафлы вә ҹидди данышмаг лазымдыр.

Көрәндә ки, Азәрбајҹан тәсвири инҹәсәнәт саһәсинә мусиги, поезија вә башга саһәләрдә олдуғу кими чалышган, раһатсыз, талантлы кәнҹ һејкәлтәрашлар кәлир, адамын үрәји фәрәһлә долур.

Кәнҹ һејкәлтәрашлардан А. Мустафајев вә Г. Сүҹәддиновун мүвәффәгијјәтини гејд етмәк истәрдим. Онларын јаратдыглары «Һәрбии фачиәси» чох тә'сирлидир. К. Әләкбәровун «Партизан М. Сегтов»у да јахшы тә'сир бағышлајыр.

С. Гулијевин ағачдан јондуғу «Рабиндранат Тагор» һејкәли мәндә силинмәз бир тә'сир бурахыр. Һејкәл мүәллифи јазычынын мүрәккәб мә'нәви аләминә дәриндән нүфуз едә билмиш, Һиндистанын улу мүғәннисинин зәнкин емосионал образыны јарада билмишдир.

Сәркидән чыхандан сонра, мүәллифләрин, шәкилләрин ады санки јаддашындан думанланыб кедир, лакин

чанлы образлар кет-кедә, елә бил, даһа да ајдынлашыр. Бир дә көрүрсән, додагларында тәбәссүм, көзләриндә надинч бир ифадә олан памбыгчы гызлар ағ памбыг тәпәсинин үстүндән сәнә бахырлар; каһ көрүрсән бир дәстә кәндли агач көлкәсиндә отуруб иштаһла гарпыз јејир, каһ бир-бирини говуб кечән велосипедчиләр күчәни долдурублар, каһ да бири-биринин әтәјиндән тутмуш көрпәләр газ баласы кими дал-дала дүзүлүб күчәни кечир, бүтүн һәрәкәти дајандырыблар.

Јашлы, тәчрүбәли рәссамларла бирликдә чаванлар, бир јарадычы аиләдә талантлы, јени, мүасир, јүксәк бәдии кејфијјәтли сәнәт әсәрләри јарадырлар. Бу Совет Азәрбајчанынын, гәһрәман халгымызын һәјатындан алынмыш гәһрәманлыг тарихи, бу күнкү сакит, јүксәк пафослу лөвһәләрдир ки, сәнәткар әли илә, сәнәткар гәлбинин чырпынтысы илә чанлы, тәравәтли, унудулмаз һәјат парчаларына чеврилмишдир.

О, БӨЈҮК КӘЛӘЧӘЈИНИ ӨЗҮ ИЛӘ АПАРДЫ

«Дружба народов» журналындан бир мәктуб алдым. Бу мәктубда редаксија хаһиш едирди ки, кәнч јашында фачиәли бир тәсадүф гурбаны олмуш рәссам Тофиг Чавадов һаггында бир мәгалә јазым. Мәктубда дејилирди: «Биз елә күман едирик ки, Тофиг Чавадовун симасында бөјүк кәләчәји олан бир рәссамы итирдик».

Мән фикрә кетдим. Бу јүксәк веркили рәссамла бағлы олан хатирәләрими арашдырмага башладым. Онунла көрүшләримин мүхтәлиф сәһнәләри көзләримдә чанланды. Онун лөвһәләриндән ајры-ајры фрагментләр, дахили бир кәркинлик, чәсарәт, бөјүк емосионал тә'сир гүввәсинә малик олан шәкилләр көзүмдә чанланды. Бирдән јадыма дүшдү ки, мәним танышларымдан кәнч бир әдәбијјатчы Тофиг һаггында мәнә һәрарәтлә чох данышырды. Онун рәнкләринин унудулмаз колоритиндән, онун өзүнә мәхсус шакәрләриндән, мөвзу сечмәсиндән јалныз инсанлар дејил, шејләрин дә—бу нә гәдәр гәрибә көрүнсә дә, шејләрин дә дахили аләмини ача билмәсиндән данышырды.

Бирдән башыма белә бир фикир кәлди ки, бу чаван әдәбијјатчыја мәктуб јазым, Тофиг Чавадов һаггындакы фикирләрини, онун шәкилләри, үмуми Азәрбајчан рәссамлығында тутдуғу јер һаггында мүлаһизәләрини мәнә јазсын. Бу јахында ондан чаваб алдым. О чаваб мәктубу будур:

«Достум! Сизин мәктубунуза чаваб верирәм. Бојнума алырам ки, Тофиг һаггында бу реквијем-мәгаләни јазмалы олмасајдым өзүмү даһа хошбәхт һесаб едәрдим. Мән истәрдим ки, Тофигин сәркиси һаггында мүла-

һизәләрими јазым вә ону бу сөзләрлә гуртарым: Бәли, Тофиг јарадычы исте'дадынын чичәкләнән бир дөврүнү кечирир. Мән эминәм ки, о бундан сонра да һәлә дәфәләрлә көзәл талантына валеһ оланлары јени, мүбаризәмизин руһу илә долу олан шәкилләри илә севиндирәчәкдир. Лакин һејһат!..

Елә күнләр олур ки, өтүб кечирләр, сонралар һеч бир заман бу күнләри хатырламырсан.

Елә күнләр дә олур ки, хатирдән силинмир. Онлар сәнин һәјатына дахил олур, нә исә бир чизкиси, бир рәнки илә хәјалында, бејниндә һәкк олуб галыр.

Москвада идим. Бакыда нәшр олунан гәзетләрдән бирини алдым. Гәзетин үчүнчү сәһифәсиндән Тофигин автопортрети дәрин, ифадәли, кәдәрли көзләри илә мәнә бахырды. Мән онун башга ики репродуксијасыны да көрүб севиндим. Нәһајәт Тофиг Чавадов диггәти чәлб етди, ону көрдүләр, ону гијмәтләндирдиләр, бу да онун һаггында мәгалә. Лакин нә үчүн онун һаггындакы мәгаләнин сәрлөвһәси белә мәш'ум иди: «Әкәр о, сағ олсајды».

Бу сөзләр мәни илдырым кими вурду. Сәтирләр, һәрфләр көзләримин гаршысында атылыб-дүшмәјә башладылар. «...1963-чү ил августун 20-дә фачианә өлмүш рәссам Тофиг Чавадовун сәркиси ачылды».

Белә мә'лум олду ки, 1963-чү илин 20 августунда Тофигин гәлби артыг әбәди сусмушду.

Бу күн мәнимчүн нечә бир күн иди? Јадыма сала билмирәм. Бу күн өтүб кетмиш, хатиримдә һеч бир из бурахмамышдыр. Бу ади күнләрдән бири иди. Аз гала ики аја јахын бир мүддәтдә Тофигин өлүмүндән мәним хәбәрим јох иди. Бу ики ај мүддәтиндә мән тез-тез онун һаггында дүшүнүр, онун әсәрләрини хатырлајырдым. Мән Тофигин әсәрләрини хатырлајыр, онлары Москва рәссамларынын сәркидә көрдүјүм ишләри илә мүгајисә едирдим. Бизим башга рәссамларын мүвәффәгијјәтләри, ја мүвәффәгијјәтсизликләри һаггында охудугда Тофиги хатырлајырдым. Рәссамлығы, сәнәти хатырлајырдым. Елә белә, садәчә јадыма салырдым. Бүтүн бу мүддәтдә исә мә'лум олур ки, Тофиг јох имиш.

Мән онун битмиш вә битмәмиш ишләри һаггында чох фикирләширдим. Онун үзәриндә дүшүндүјү кәләчәк ишләри һаггында фикирләширдим. Онун мәнә данышдығы планлары, фикирләри һәјәчан вә еһтирасы илә јашадығы, һәлә фырчадан чыхмамыш ишләри һаггында фикирләширдим. Бүтүн бу мүддәт әрзиндә исә о, һәјатда јох имиш.

Мән сон дәфә ону март ајында көрдүм.

Өз арзуларындан һансыларыны һәјата кечирә билмишди? Онун бу илк вә тәәссүф ки, чох кечикмиш олан фәрди сәркисиндә һансы шәкилләри нүмајиш етдирилирди. Билмирәм.

Онун өлүмү нечә олмушдур, билмирәм.

Балача бир гәзет мәгаләсиндә дејилирди ки, о чох орижинал бир рәссам иди. Онун таланты инкишаф едиб чичәкләјә биләрди. Бу сөзләри охујанда мәним үрәјим сыхылды. Чох кәдәрләндим. Она көрә ки, рәссамын исте'дады, өзүнәмәхсус јолу вә шакәри һаггында о заман данышмаға башладылар ки, артыг онун таланты нә инкишаф едә биләр, нә чичәкләјә биләр?

Тофиг чаван иди.

Бәркијиб өзүнә јер еләмиш елә гәрибә бир рә'ј вар ки, әкәр чаван бир рәссамы тә'рифләсән, һәтта о бу тә'рифә лајиг олса белә, онун башы кичәлләнә биләр. Һәләлик белә рәссам һаггында чох хәсис, еһтијатлы данышмаг лазымдыр. Адлы-санлы олдугда, шөһрәт газандыгда башга мәсәлә. О заман онун тәнтәнәли јубилејини кечирәр, тә'рифнамәләр охујарыг. Бу, бир гајда шәклинә дүшмүшдүр. (Мә'лумдур ки, бу гајдадан јахшы истисналар да вардыр).

Тофиг Чавадовун әсәрләри һаггында ән јүксәк ифадәләрлә вә учадан данышмағы биз онун гочалығына сахладыг. Инди исә о һеч бир заман гочалмајачагдыр. О бу сөзләри ешидә билмәди. Әслинә бахсан бу јүксәк ифадәли сөзләр онун нәјинә кәрәкди.

Мән онунла илк танышлығымы хатырлајырам. Бир јолдашла бәрабәр онун е'малатханасына кәлмишдим. Онун е'малатханасы чох кичик вә јарыгаранлыг иди. Мәнә елә кәлир ки, рәссамлар евиндә ән кичик вә кур ишыг үзү көрмәјән отаг бу иди. Бу отағы да о, бир нәфәрлә шарикли ала билмишди. Лакин бу кичик отагда бөјүк бир дүнја јерләширди.

Биз әтрафа бахырдыг. Лакин бизим нәзәрләримиз јахын, боз даш диварларын сәтһинә тохунмурду. Јох, һәр тәрәфдә һејрәтли бир дәрәчәдә дәрин вә кениш көрүнән шәкилләр варды. Дәнизин узаг үфүгләри, нефт

мә'дәнләринин кениш панорамасы, гәзәбли күләјин фыртынасы. Елә бил ки, бүтүн бунлар ахшам мавилијиндә кәтан үзәринә мөһкәм бир гүввәтлә јапышдырылмышды.

Абшеронун сәрт пејзажы Тофигин рәнкләр аләминдә һөкм сүрүрдү. Тофиг рәнкләрин әлванлығыны севмирди. Онун әсәрләриндә түнд-гәһвәји, боз-гурғушуну, түнд-јашыл рәнкләр даһа чох иди. Бу рәнкләр Абшерон саһилләринин баһар рәнкләридир. Онун әсәрләриндәки предметләр јерли-јатаглыдыр, вәзнлидир, бу сөзүн ән јахшы мә'насында габадыр. Онларын үмуми көрүнүшү нәдәнсә адамда Хәзәр дәнизи саһилләриндәки даш гајаларын нәһәнк көркәмини хатырладыр.

Тофигин е'малатханасында чох мүхтәлиф инсан јашајырды. Бунлар онун әсәрләринин образлары иди. Мән јашајырды дејәндә сәһв етмирәм. Чүнки рәссам санки, бу адамлара чанлы һәјатын нәбзини ашыламышды. Кәнч нефтчи фәһләләрин күләкләрдә, күнәш алтында гаралмыш сифәтләри елә бил ки, дәниз күләкләринин гамчыладығы даш гајалар иди.

Дәниз гајығындакы фәһләләр зол-зол палтарлы, сарысачлы гыз, никаран анасынын голларында гузу кими сакит јатмыш балача гыз—рәссамын өзүнәмәхсус бир шакәрлә сечдији мүхтәлиф инсан образларыдыр. Бунлар һамысы сағдыр, чанлыдыр. Тофиг исә артыг јохдур.

Ахшамын јарыгаранлыг мавилијиндә кәтан үзәринә сәбт едилмиш күләкләр санки, гопуб һара исә кетмәк истәјирләр. Бөјүк бир ағачын кәсилмиш будаглары саралыр. Бу сары нөгтәләр ахшам фәнәрләринә бәнзәјирләр.

Тофигин е'малатханасындан чыханда биз мәшһур бир сәнәт хадиминин шәхси машынында кәлдик. О чох јахшы кејинмишди. Үст-башы сәлигәли иди, машыны чох јахшы сүрүрдү. О чох ити, һазырчаваб, ағыллы иди. Онун ишләриндә лазым олан һәр шеј варды. Һәтта она талантлы да демәк оларды. О өз шөһрәтини шәхси машыны идарә едән кими идарә едирди. Үмумијјәтлә, јахшы оғлан иди. О, һазырда ады дилдә олан бүтүн рәссамлары танырды. Бу рәссамлар арасында чох узаг өлкәләрдә јашајанлары да вар, о өз гоншусу Тофиг Чавадов һаггында исә һеч бир шеј билмирди.

— Тофиг Чавадов?!—һә, һә, дејәсән белә бир рәссам вар. Онун һаггында мәнә данышыблар. Дејирләр онун чох көјчәк ишләри вар. Олар, олар, о чавандыр, гој ишләсин. Дејәсән биз она е'малатханасы үчүн јер дә вермишик.

Тофигин нә шәхси машыны, нә гијмәтли костјумлары, нә дә ишыглы бөјүк е'малатханасы вар иди. Бунларын һамысынын әвәзиндә онда бир шеј варды—талант.

Тофигин әсәрләри сәркиләрдә чох аз олурду. Бөјүк сәркиләрә исә онун ишләриндән көтүрдүкдә бу ишләр ән јахшылары олмурду. Онун е'малатханасына мүхтәлиф адамлар кәлирди. Јәгин ки, бунларын арасында гуру адамлар да аз дејилди. Белә адамлар Тофигин әсәрләриндә модаја ујан бир шеј ахтарырдылар. Бу әсәрләрдә олан мәзијјәтләри дејил, көрмәк, тапмаг истәдикләри «мәзијјәтләри» арајырдылар. Әкәр «измләрдән» данышмалы олсаг Тофиг анчаг бир «измә»—сәнәтдә реализм јолуна садиг бир сәнәткар иди. О бу јолун јорулмаз мүчаһиди иди. О, кәдәр кәтирән бир натурализмә, копјачылыг һәгигәтинә енә билмәзди. Чүнки о, јүксәк мә'-насында реализми чох севирди. Онунчун ахтарыш вә реализм сөзләри бир-бириндән ајрылмаз мәфһумлар иди.

Реализмин имканлары артыг гуртармышдыр—дејә һөкм сүрән иштибаһчыларын әксинә олараг Тофиг дә достлары кәнч рәссам Таһир Салаһов, Тоғрул Нәриманбәјов вә Расим Бабајев кими бүтүн јарадычылығы илә реализмин нә гәдәр кениш имканлара малик олдуғуну әсил бөјүк мә'насында реализмин түкәнмәз олдуғуну өз әсәрләриндә исбат едирди.

Сон дәфә мән ону нәшријјатда көрдүм. О, әлифба китабынын тәртибиндә өз принсипләрини мүдафиә етмәк, «дирибаш» редакторлары баша салмаг үчүн бураја кәлмишди.

Абстраксионизм әлејһинә олан һаглы мүбаризәни бә'зи чанфәшанлыг көстәрән наданлар белә баша дүшүрләр ки, һәр бир ахтарышдан, јени, орижинал јолдан әл чәкмәк лазымдыр.

Јалныз тәсвири инчәсәнәтдән һеч бир шеј баша дүшмәјән адамлар, һәм реализмин, һәм дә абстраксионизмин маһијјәтиндән һеч бир шеј анламајан адамлар Чавадову формализмдә мүттәһим едә билирдиләр. Белә дејән адам јалныз тәсвири инчәсәнәтдә дејил, Тофигин өзүнү дә, онун изтирабларда доған, инадлы мүбаризәләр нәтичәсиндә ифадәсини тапан реалист сәнәти дә анламырлар.

Әлбәттә, инди, онун өлүмүндән сонра јалныз онун фикирләриндән бәһс етмәк дејил, өз фикирләрини дә онун адындан вермәк истәјәнләр олачагдыр. Лакин мән белә иттиһамдан горхмурам. Тофиг Чавадов мәним фикирләримә е'тираз етмәјәчәкдир. Она көрә јох ки, өлүдүр, она көрә ки, онун чәкилмиш әсәрләри чанлы олараг галыр. Онун нечә бир реалист олдуғуну, нә кими бир сәнәткар олдуғуну билмәк үчүн әсәрләринә нәзәр јетирмәк кифајәтдир. Онун ишләрини илк дәфә көрәндә мәндә белә бир арзу ојанды ки, Тофигин әсәрләри һаггында јазым. Лакин нәдәнсә бу арзуму һәјата кечирә билмирдим. Бәлкә дә онун јени әсәрләрини көзләјирдим. Мә'лумдур ки, беш пәрдәлик бир пјесин, һәтта талантла јазылмыш бир пјесин, бир пәрдәсини көрүб онун һаггында ресензија јазмаг олмаз. Анчаг иш белә кәтирди ки, тамаша биринчи пәрдәсиндән кәсилди. Биз кәләчәк сәһнәләрдә көрә биләчәјимизи артыг heч бир заман көрмәјәчәјик. Мән инди онун һаггында јазырам. О бу хүсусда heч бир заман билмәјәчәкдир. Тәәссүф, тәәссүф...

Бир дәфә Тофигин е'малатханасына рәссамлыг сәнәтини јахшы билән бир адам кәлди. Бу рәссамлығы көзәл билән адам, һәм дә бөјүк шаир, бөјүк бир инсан иди. О, Тофигә бир сыра јахшы сөзләр деди. Ону тә'рифләди, тәнгид етди. Ән үмдәси будур ки, она руһ верди, гијмәтли көстәришләр верди. Тофиг ән јахшы ишләриндән бирини—«натрморт»у она бағышлады.

Бу адам Назим Һикмәт иди.

Инди Назим Һикмәт дә јохдур.

Тофиг дә јохдур.

Назим Һикмәтин ше'рләри, Тофигин шәкилләри галмышдыр.

Бу тәсәлли дејил. Чүнки «әсил сәнәткар өзүндән сонра чох шејләр гојуб кедир» фикри доғру олдуғу кими, «даһа чох шејләри дә өзү илә апарыр» фикри дә доғрудур.

Чәкиб тамамладығы әсәрләриндән бириндә нефтчинин әли Тофигин хошуна кәлмирди. Она елә кәлирди ки, бу әлләр чансыздыр. Мән билмирәм Тофиг бу әлләрә һәјат нәфәси верә билдими? Әкәр о буну едә билмәдисә, дүнјада heч бир рәссам, нә гәдәр талантлы олурсун, Тофигин едә биләчәјини етмәјә гадир дејилдир. Һәр бир сәнәткар, әслинә бахсан һәр бир инсан өзүнәмәхсус бир иши, өз ишини көрмәк үчүн јаранмышдыр. Онун көрәчәји иши, онун көрә биләчәји кими heч кәс тәкрар едә билмәз.

Бизим јашлы, орта вә кәнч нәслә мәхсус бир сыра көзәл рәссамларымыз вар. Онлар бир сыра јахшы әсәрләр јаратмышлар, јенә дә јарадачаглар.

Лакин инди бу мәгаләнин сонунда мән һәр шеји чәһрајы рәнкдә көрән севинчли бир адама бәнзәмәк истәмирәм. Мән демәк истәмирәм ки, нечә олур-олсун, кимсә мүтләг Тофиги əвəз едәчәкдир. Јох! Бу белә дејилдир.

Бәлкә дә ону тәглид едәнләр, онун архасынча кедәнләр тәләбәләри олачагдыр. Лакин бу бөјүк дүнјада анчаг ики көзә, ағыллы, хејирхаһ ики көзә—Тофиг Чавадовун көзләринә көрүнән јарымчыг галан шәкилләри кимсә чәкмәјәчәкдир.

Бу чох кәдәрлидир...

Сәнин Р. А. Р. О»

Бурада нөгтә гојмаг оларды. Лакин мән истәјирәм ки, кәнч достумун һәјәчанла јаздығы бу мәктуба бир нечә чүмлә әлавә едим.

Мән бу мәктубда ифадә олунмуш фикир вә һиссләрлә тамамилә разыјам. Мән истәјирәм әлавә едим ки, журналын бу нөмрәсини әлинә алан охучу бурада дәрч олунмуш Чавадовун шәкилләринә бахачаг, өзү мүәјјән нәтичәјә кәләчәкдир. Биринә бу шәкилләр хош кәлә биләр, о бирисинә даһа артыг, үчүнчүсүнә исә heч хош кәлмәјә биләр.

Лакин мәним дәрин е'тигадыма көрә совет рәссамлыг сәнәтинин талеји илә бағлы олан адамлар бу шәкилләрә лагејд гала билмәзләр. Бу шәкилләр фикир ојатмаја билмәз, мүәјјән һәјәчан, ассосиасија вә дүшүнчәјә сәбәб олмаја билмәз.

Өз вәтәнини, онун инсанларыны, онун тәкрарсыз көзәллијини, өзүнәмәхсус бир шәкилдә дәрк едән вә илһамла тәрәннүм едән талантлы бир рәссам сырамыздан кетмишдир.

Чох шејләр вә'д едән, кәләчәјини өзү илә бәрабәр апаран бир рәссам бәлкә дә кәләчәк һаггында ән көзәл арзулар вә имканы мүмкүн олан ән јени ләвһәләрин тәкрарсыз силсиләсини өзү илә бәрабәр апармышдыр.

ОЧЕРК ҺАГГЫНДА

Бәдии очерк фәал бир жанрдыр. О, јазычынын билаваситә һәјатла бағлы олмасыны, һәјатын нәбзини әлдә тутмасыны тәләб едир вә һәјата даһа јахындан тә'сир вә јардым едир.

Очерк галиб пролетариатын бәдии әдәбијјат хәзинәсиндә кәрәкли жанрлардан биридир. Буржуа јазычысы, бу күн һәгиги мә'насында бәдии очерк јарада билмәз. Чүнки о өз идеоложи принсипләри, дүнјакөрүшү илә һәјатын һәгигәтини бәзәмәли, тәһриф етмәлидир. О өз чәмијјәтиндәки тәзадларын үстүнү өртмәлидир. Совет јазычысы исә һәјатын һәгигәтини кизләмәдән, бәзәмәдән, онун габагчыл тенденсијаларыны көстәрир. Чәмијјәтимизи кери чәкмәјә чалышан көһнәлијин галыгларыны, коммунизм чәмијјәтинә јабанчы олан нөгсанлары гамчылајыр.

Һәјат һәгигәти совет бәдии очеркинә гида верир. Бу гиданы буржуа јазычысы һәзм едә билмир. О өз синфи мәнафејинин зиддинә олан ичтимаи һәјат һәгигәтини, чәмијјәтдә кедән синфи мүбаризәни, истисмарчы синифләрин мәһвә мәһкум олдугларыны вә бу мәнтиги нәтичәнин һәр күн, һәр саат ичтимаи һәјатда кедән мүбаризә просесиндә ортаја чыхмасы кими бир һәгигәти вермәкдән ачиздир.

Һеч дә тәсадүфи дејилдир ки, вахты илә буржуа-дворјан әдәбијјаты нүмајәндәләри очеркә ашағы нөвлү бир жанр, бәдии әдәбијјат чәркәсиндән кәнар бир шеј кими бахырдылар.

Лакин чәмијјәтдә баш верән ичтимаи һадисәләр нәтичәсиндә фәал мүдафиәјә мөһтач галан синифләр, һәјатда јаранан јени һадисәләрин сүр'әтли ин'икасыны тәләб етдикләри заманларда буржуа-дворјан әдәбијјатынын өзүндә дә очерк жанры кенишләнирди.

Вахты илә Русијада «физиоложи очерк» адланан әдәби жанр мәһз белә бир арзунун ифадәси иди. Лакин бу арзуну, јә'ни очерк васитәси илә һәјатдан алынмыш ичтимаи типләри вермәк, онларын пешә вә мәишәтләрини фактлар әсасында тәсвир етмәк јолунда јазычылар өз дүнјакөрүшләриндән асылы олараг мүхтәлиф јолларла кедирдиләр.

Туркеневин кәнд һәјатындан алынмыш очеркләрини хатырлајын. Хүсусилә, онун очерк жанрына чох јахын олан «Овчунун хатирәләри» әсәрини јадыныза салын. О, бир тәрәфдән мужикләри идеализә едир, мүлкәдарлары тәнгид едир, дикәр тәрәфдән исә мүлкәдар вә кәндли психолокијасы арасында бир вәһдәт, бир ујғунлуг тапмаға чалышырды.

О заманын ингилабчы-демократ јазычылары исә һәјаты лагејд тәсвир етмәк, ичтимаи варлыгдакы тәзадларын үстүнү бу вә ја башга шәкилдә пәрдәләмәк әлејһинә мүбаризә апарырдылар.

Ичтимаи һәјатда олан һагсызлыглара гаршы үсјаны ифадә етмәк үчүн очерк жанрындан истифадә етмиш јазычылар аз олмамышдыр. Глеб Успенскини, Короленкону хатырлајын.

Әдәби тәчрүбәдә белә һаллар да олмушдур ки, бу вә ја башга јазычы өз әсәринин билаваситә һәјатдан алынмыш бир факт олдуғу һаггында, онун билаваситә һәјати бир һадисәнин ифадәси олдуғу һаггында бир иллүзија јаратмаг үчүн һекајәсинә, повестинә очерк ады вермишдир. Мә'лумдур ки, јазычы Короленко «Бир ан» адлы һекајәсиндә тәсвир етдији һадисәнин билавасит тамашачысы олмамышдыр. Короленконун «Хозе Диас»ы јазычынын фантазијасындан доғулмуш бир типдир. Лакин Короленко бөјүк бир еһтирасла јаздығы бу әсәринә әсил һәгигәт рәнки вермәк үчүн ону очерк адландырмышдыр. Бу очерк адланан парчада Короленко испанијалы бир үсјанчынын дәнизин ортасында тикилмиш зинданда узун илләр галдыгдан сонра, нәһајәт фыртыналы бир кечәдә гачдығыны тәсвир едир. Әсәрин гәһрәманы Хозе Диас бу фыртыналар ичиндә «бир ан» азад олуб азадлығын бөјүк не'мәтини дадыр.

Белә мисалларын сајыны артырмаг олардыр. Белә әдәби фактлар, башга жанрда јазылан әсәрләрин гүввәтини артырмаг үчүн онлары очеркә бәнзәтмәк, очерк адландырмаг бу жанрын бөјүк һәгигәт гүдрәтини көстәрир ки, бу да очеркин бир жанр олараг һәгиги сәнәткар әлиндә нә гәдәр кениш имканлара малик олдуғуна дәлаләт едир. Ингилабдан әввәлки Азәрбајчан әдәбијјатында да биз ајры-ајры јазычыларын јарадычылығында очерк нүмунәләринә раст кәлирик.

Очеркин бир бәдии әдәбијјат жанры кими чох гәдим тарихә малик олдуғуна бахмајараг, бу күн белә ајры-ајры јазычы вә тәнгидчиләр арасында бәдии очерк жанрына гаршы бир е'тинасызлыг мүшаһидә едилир. Совет әдәбијјатында мүасир мөвзунун һәлледичи ролуну анламагдан ачиз олан белә адамлар, башга жанрларла јанашы бәдии очеркин дә бу мүһүм проблеми һәлл етмәкдә көркәмли рол ојнадығыны баша дүшмәк истәмирләр. Онлар очерк сөзүнү чох заман бу вә ја дикәр әдәби парчаны һөрмәтдән салмаг үчүн ишләдирләр.

Бу һал, бир тәрәфдән бәдии очерк жанрыны ајрыајры јазычыларымызын вә тәнгидчиләримизин јахшы билмәмәсини, ону һәгиги бир сәнәт формасы кими гәбул етмәмәсини көстәрирсә, о бири тәрәфдән дә һәлә биздә бу жанрын, бу әдәби форманын зәиф олдуғуну, очерк саһәсиндә һәгиги талантларын һәлә јетишмәмиш олдуғуну көстәрир. Бир нечә нәфәри истисна етсәк (бу истиснанын өзү дә шәртидир), јазычыларымыз очеркләгејри-мүнтәзәм, тәсадүфи һалларда мәшғул олурлар. Өз јарадычылыг талејини бу әдәби жанрын инкишафына бағлајан, бу ишлә чидди мәшғул олан јазычыларымыз бу күн јох дәрәчәсиндәдир.

Сон вахтларда бир сыра професионал јазычыларымыздан Әбүлһәсән, Мир Чәлал, Мирзә Ибраһимов, Сабит Рәһман, Әли Вәлијев вә башгаларынын очеркә олан мејлләри әлбәттә, һәрәкатымызда мүсбәт бир һал кими гејд олунмалыдыр.

Шүбһәсиздир ки, мәним бу мүлаһизәләримдән «һамы очерк јазмалыдыр, очерк әдәбијјатымызын әсас жанры олмалыдыр», јахуд «мүасир һәјаты јалныз очерк васитәси илә экс етдирмәк мүмкүндүр» кими нәтичәләр чыхармаг чох јанлыш оларды. Вахты илә Волтер «бүтүн жанрлар јахшыдыр, чансыхан олмаса» демишдир. Мән очерк һаггындакы мәгаләмдә бу жанрын бә'зи нәзәри

мәсәләләрини гојмаг вә бу саһәдәки әдәби мәһсулумуза гыса бир нәзәр салмаг истәјирәм.

Мән очерк жанрынын индикиндән даһа артыг һөрмәтә лајиг олдуғуну иддиа едирәм. Бу иддиамы сон заманларда јаранмыш конкрет әсәрләр әсасында исбат етмәк истәјирәм. Бунунла бәрабәр, јазылмыш очеркләрдә мөвчуд олан бир сыра нөгсанлары индидән көстәрмәк вә онларын ләғвинә көмәк етмәк истәјирәм.

Буну да гејд етмәк лазымдыр ки, биз һәлә јазылмыш очеркләр әтрафында лазым кәлән ичтимаи фикир вә диггәти јаратмамышыг. Биз, конфрансларымызда, әдәби тәһлил вә тәнгидләримиздә очеркләрә гаршы чох заман лагејд галмыш, онлара әдәби һәрәкатымызын мүһүм бир голу кими бахмамышыг. Биз гәзет вә мәчмуәләримиздә јахшы очеркләри популјаризә етмәк, очерклә мәшғул олан јазычылара јардым көстәрмәк ишиндә чох ағыр тәрпәнирик.

Мә'лумдур ки, ингилабын илк илләриндә, хүсусилә, рус әдәбијјатында, очерк бир жанр олараг сүр'әтлә јүксәлди. Даһа сонралар өлкәнин сәнајеләшмәси, кәнд тәсәррүфатынын коллективләшмәси дөврүндә бир сыра мүһүм бәдии очеркләр јаранды. Ставскинин, Шакинјанын, Павленконун очеркләрини хатырлајын.

Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә чәбһәдән көндәрилән очеркләрин ролу чох мүһүм олду. Биз бу очеркләрлә (мән башга жанрлар һаггында данышмырам) билаваситә дөјүш мејданлары илә бағландыг вә бунларын ән јахшы нүмунәләри илә санки бир телевизор апаратынын габағында отуруб, кечән һадисәләри көзүмүзлә көрдүк, гулағымызла ешитдик. Бу дөврдә, бүтүн Совет Иттифагында олдуғу кими Азәрбајчан әдәбијјатында да бир сыра мүһүм бәдии очеркләр јаранды. Лакин јенә дә гәрибә бир әталәт сәбәбиндән биз бу һадисәләрин үстүндән кечдик, онларын дәрин ичтимаи мә'насыны халг арасында һәгиги бир еһтирасла јајмаға чалышмадыг. Бу һадисәләрә е'тинасыз, агајана бир әлагә бәсләдик. Ајры-ајры һалларда, мүһарибә һаггында олан абстракт мүлаһизәләр, үмуми курултулу сөзләр, бу чанлы һәгигәт ајналарынын үстүнә көлкә салды.

Лакин бу, ајры-ајры шәхсләрин әлагәси иди. Партија вә һөкумәтимиз һәр заман әдәби инкишафымызын дүзкүн истигамәтлә ирәлиләмәсинә, әдәбијјатын халгы коммунизм руһунда тәрбијә етмәкдәки бөјүк ролуна лазыми

диггәт вермишдир. Партија, јаранан әсәрләрин лајиг олдуглары гијмәти алмалары үчүн һәр шәраит јаратмыш, бу саһәдә һәгиги болшевик принсипиаллығыны тә'мин етмишдир.

Сиз јахшы билирсиниз ки, Дөвләт мүкафаты лауреаты адыны алан јазычылар арасында очерк мүәллифләри дә аз дејилдир.

Очерк фәал бир жанрдыр, дедик. Онун бөјүк идрак әһәмијјәти вардыр. Чох заман очеркләр елми биликләри кениш күтләләр арасында јајмагда, ичтимаи һәјатда, ајры-ајры истеһсалат мүәссисәләриндә, сәнаје вә кәнд тәсәррүфатында, мүхтәлиф елм саһәләриндә олан јениликләри, наилијјәтләри интишар етдирмәкдә, охучуларынын билик сәвијјәсини, фикир даирәсини, идрак габилијјәтини артырмагда мүһүм рол ојнајыр.

Очеркдә фантазија олармы? Шүбһәсиз ки, очерк бир бәдии әдәбијјат жанры олараг ајры-ајры һадисәләрин фото шәкли демәк дејилдир. Очеркдә мүәјјән фантазија олар вә лазымдыр. Лакин очерки башга бәдии әдәби жанрлардан ајыран әсас хүсусијјәтләрдән бири одур ки, бурада јазычы һәјатда мүшаһидә етдији ајры-ајры һадисәләри өз јарадычылыг сүзкәчиндән кечирәрәк онларын типик, сәчијјәви чәһәтләрини үмумиләшдирәрәк, јени сүжет хәтләри, јени образлар јаратмыр. Бәлкә дә о бу типик һадисәләри, бу сәчијјәви чәһәтләри ајры-ајры һәјат һадисәләриндә арајыр вә онлары фактларын әсасында верәјә чалышыр. Јазычы өз истe'дад вә гүдрәтиндән асылы олараг бу һәјат һадисәләринин һәгигәтини тәһриф етмәдән поетикләшдирир, онлара өз еһтирасыны, өз мәһәббәтини әлавә едир. Онлары өз бәдии дилинин рәнкләри илә зәнкинләшдирир. Лакин һәр заман очерк һәјатын конкрет фактларынын билаваситә ин'икасыны вермәлидир. Бундан башга, бир дә үмуми фактларын әсасында јаранан, мүәјјән дәрәчәдә мүчәррәдләшдирилән, мүәјјән дәрәчәдә јазычы фантазијасынын мәһсулу олан публисистик очеркләр дә вардыр. Мән бунлара шәрти олараг һисси очеркләр дејирәм. Бу жанрда јазан јазычылар ајры-ајры һадисәләрә өз мүнасибәтини бәдии шәкилдә ифадә едир. Бу очеркләри мәгалә адландырмаг олмаз. Чүнки бурада мүәјјән бәдии сурәтләр вардыр. Бурадакы тәфәккүр, елми-фәнни тәфәккүр дејил, бәдии јарадычылыг тәфәккүрүдүр. Бу дедијимиз очеркләрә јахшы мисал Москва һаггында бурахылмыш

китабы көстәрмәк олар. Бурада топланмыш очеркләрдә һәгиги фактларын конкрет тәсвири чох аздыр. Бурада еһтираслы бир мәһәббәт ифадәси вардыр. Фашист гулдурларынын вәтәнимизин мәркәзи олан севимли Москваја гудуз һүчумлары заманы, ајры-ајры јазычыларымыз Москва һаггындакы хатирәләринә әсасланараг, өз гәләмләри илә бу шәһәрин мүдафиәсинә галхмалары һәмин китабда әксини тапмышдыр. Бурада дәрч едилмиш јазылар очеркин јахшы нүмунәләридир. Сон илләрдә јаранмыш очеркләр арасында да јүксәк гијмәтләндириләбиләчәк әсәрләр вардыр.

Әвәз Садыговун «Бәсти» вә «Гәһрәманлар» очеркләри белә очеркләрдәндир. Јазычы, һаггында бәһс етдији адамларын һәјатында баш вермиш ән кичик факт вә һадисәләри өјрәнмишди. «Бәсти» очеркини охујаркән бу јенитипли совет гадыны һаггында мүкәммәл бир тәсәввүр әлдә едирик. Бәстинин агыллы, дүшүнчәли бир инсан олдуғуну, әмәк нәтичәсиндә јүксәлдијини, онун инкишаф јолларындакы манеәләри коллективин күчү илә нечә галдырдығыны көрүрүк. Јазычы дәрин бир мәһәббәтлә өз гәһрәманларынын севинчиндә иштирак едир, онун ағыр вә мәшәггәтли күнләрини гәлб ағрысы илә бизә данышыр. Көрүнүр ки, Ә. Садыг очерк жанрында доғрудан да мүвәффәг олур. Онун нәшр едилмиш «Гәһрәманлар» әсәри дедикләримизә сүбутдур. «Гәһрәманлар» адлы очеркин әсас бәдии дәјәри нәдән ибарәтдир?

Биз Әвәз Садығын бу әсәриндә совет адамы үчүн характерик олан шәрәфли зәһмәт јолунун бир нүмунәсини көрүрүк. «Гәһрәманлар» әсәри охучуну инандырыр ки, тәкбашына, коллективин көмәји олмадан вә инадлы, дүшүнчәли, габагчыл елмин наилијјәтләринә әсасланмајан бир зәһмәт олмадан мүвәффәгијјәт газанмаг олмаз. Сосиалист Әмәји Гәһрәманы адыны алмаг тәсадүфи бир иш дејилдир. Бу, узун мүддәт һазырланан, физики әмәклә зеһни әмәјин бирләшмәсиндән доған бир нәтичәдир. Әвәз Садыг «Гәһрәманлар» әсәриндә бир кәндин, бир колхозун коммунизм угрундакы мүбаризәсиндән чанлы бир епизод вермишдир. Бу мүбаризә һәм өзүнүн формасы, һәм дә онда иштирак едән инсанларын сәчијјәси е'тибары илә зәнкин вә мүхтәлифдир. Лакин ајры-ајры фәрди хасијјәт, билик, мәдәнијјәт сәвијјәсинә малик олан инсанлары бирләшдириб ваһид бир јолла апаран гүввә јени һәјатын, сосиализмин гүввәсидир

Ә. Садыг бачарыгла мүрәккәб ичтимаи һадисәләри садә, кениш халг күтләләринин анлаја биләчәји бир дилә чевирир вә өз гәһрәманларынын бу ајдын, халг гәлбинә, халг руһуна јахын олан сөзләрлә үмуми күтләјә тә'сир етдикләрини көстәрир.

Јазычы, колхозун партија тәшкилаты катиби Әждәрин һәлә дә ајры-ајры колхозчулар арасында олан бә'зи јарытмаз һаллары нә васитәләрлә ләғв етмәк истәдијини чанлы мисалларла көстәрмишдир. О јазыр: «Әждәр Мәһәммәдлә отуруб ајры-ајры адамлар һаггында сөһбәт едәрәк һәр кәсин ишинә гијмәт верирkән:

— Сағлам тахылы јетирмәк үчүн алаг отларынын көкүнү кәсмәк лазымдыр,—дејирди.—Хүсуси мәнафеји ичтимаи мәнафедән јүксәк тутуб, колхозун малына көз тикмәк, јениликдән горхмаг, кечмишдән бәрк јапышмаг, јаланчылыг, тәнбәллик, пинтилик, сәлигәсизлик, ара вурушдурмаг, бунларын һамысы алаг отларыдыр. Биз бунларын көкүнү нә гәдәр дәриндән кәссәк, коммунизм чәмијјәтимиз о гәдәр дә тез гурулуб баша чатар».

Бу сөзләрин садә һәгигәтини һәр бир колхозчу баша дүшәр. Она көрә дә белә партија тәшкилатчысы кениш күтлә арасында һөрмәт газанар. Әзәз Садыг «Гәһрәманлар» адлы очеркиндә ајры-ајры бригадаларын, ајры-ајры колхозчуларын өз иш тәчрүбәсини нечә башгаларына вердијини вә колхозчуларын шүурунда әмәлә кәлән «мәним мүвәффәгијјәтим үмуми колхозун мүвәффәгијјәти илә бағлыдыр» гәнаәтини јахшы көстәрмишдир.

Ајры-ајры колхозчуларын шүурунда әмәлә кәлән јениликләрин конкрет бәдии ифадәсини биз бу очеркдә көрүрүк. Гәһрәманлардан бири һәр әмәк күнүнә отуз килограм тахыл, чохлу пул, јағ, јун вә саир алдыгдан сонра оғлуна белә дејир:

— Оғул, ахы бу отағын дивары мәнә әјри көрүнүр, бирчә ора бах, јухарыдакы о гара тирләр елә бил адамын көзүнә батыр.—Сонра исә өз-өзү илә данышырмыш кими әлавә едир:

— Оғул, ев һаман евдир, буну бизә ајыблы көстәрән билирсән нәдир? Бу чуваллардыр, вар-дөвләтдир.

Сон заманлар Сосиалист Әмәји Гәһрәманлары серијасында бурахылмыш әсәрләр ичәрисиндә Мир Чәлалын «Јени кәндин адамлары» вә Сабит Рәһманын «Гүдрәт» очеркләри дә вардыр. Бу әсәрләрдә олан тәсвир гүввәти, јахшы дил вә ајры-ајры мүвәффәгијјәтли сәһнәләр бу јазычыларын һәмин әсәрләрин көзәл нијјәт илә јазмаг истәдикләринә шәһадәт едир.

Лакин адыны чәкдијимиз һәр ики әсәрдә, хүсусилә, Мир Чәлалын «Јени кәндин адамлары» очеркиндә биз һәјатдан даһа артыг һазыр схемләр көрүрүк. Мир Чәлалын гәһрәманлары чох јерлә рәндәләнмиш рәсми чүмләләрлә данышырлар. Бу әсәрин әсас нөгсанларындан бири одур ки, Мир Чәлал «Колхоз ишинин маһир устасы» адлы очеркиндә јени кәндин, бу күнкү кәндин бәдии сурәтини верә билмәмишдир. Биз, јени кәнд әвәзиндә јенә дә ше'рдә, һекајәләрдә охујуб тәнкә кәлдијимиз көһнә кәнди тәрәннүм едән гошмалары көрүрүк. Јенә дә әдәбијјатымызда чејнәнмиш, сөјүдкүлү кими гохусундан баш ағрыјан тә'бирләр, ифадәләр, тәсвирләр мејдана чыхмышдыр. Јенә дә «әтир, күл, бәнөвшә, рејһан көзәлә, ајгабаг, гашлары каман көзәлә, кәпүлдән кечәни ганан көзәлә, гаш илә, көз илә ишарәт олур» гошмаларыны ешидирик. Доғрудур, бу гошманы чаван тракторчу охујур, лакин тракторчу сөзү илә ләвһә дәјишмир, инсан јенә дә хәјалән 20—30 ил бундан габагкы кәндә гајытмаға мәчбур олур. Биз Мир Чәлал кими јазычыдан бу күнкү колхозчунун мә'нәвијјатынын тәсвирини тәләб едә биләрик. Биз ондан әлләриндә бугда әтри олан колхоз сәдрини дејил, бу күнкү һәгиги азад һәјатын јарадычысы олан инсанын сурәтини, онун мәдәнијјәт, маариф, елм, билик саһәсиндәки арзу вә әмәлләрини көрмәк истәјирик. Бу тәләбләрә чаваб вермәјә Мир Чәлалын бачарығы вә тәчрүбәси вардыр. Мир Чәлалын бу очеркиндә гәрибә бир мүлаһизә вардыр. О бу әсәрдә, демәк олар ки, тез-тез тәкрар олунан «һалал зәһмәт, һарам чөрәк» кими мүлаһизәләрдир. Доғрудур, јазычы бу сөзләри көһнә мә'насында, онларын дини мә'насында ишләтмир, лакин һәр һалда совет инсанынын зәһмәтини, һамымызын билдијимиз вә демәјә алышдығымыз сосиалист зәһмәтини «һалал» сөзү илә әвәз етмәк вә бу сосиалист зәһмәтини дүшмән чәбһә тутанларын ишини «һарам» дејә гәләмә вермәк мүнасиб вә доғру дејилдир. Ејни дәрәчәдә Мир Чәлал бу күнкү колхоз күтләләринин фәдакар әмәјини дә чох гәрибә бир шәкилдә изаһ едир. Мир Чәлалын башга әсәрләри онун ашағыдакы фикринин тәсадүфи олдуғуну исбат едир. Биз билирик ки, Мир Чәлал сосиалист адамларынын әмәк

ентузиазмынын, онларын фәдакар ишинин әсас илһамыны вә әсас мүндәрәчәсини догру баша дүшүр. Бунун үчүн дә онун «Вәтән гызы Сәдагәт» очеркиндәки ашагыдакы мулаһизәләри јанлыш олдуғу гәдәр дә гәрибә вә тәәччүблүдүр. Мир Чәлал јазыр:

«Манга үзвләри дә Сәдагәтә сәдагәтли олдулар. Памбыг ишинин бүтүн мәрһәләләриндә онун далынча кетдиләр. Чаван гыздыр,—дедиләр.—Сабаһ јар-јолдашы ичиндә дили гыса олмасын».

Догрудур, бизим колхозчулар арасында достлуг, јолдашлыг һисси гүввәтлидир. Лакин әмәк гәһрәманлыгыны јалныз бу һисслә изаһ етмәк әлбәттә ки, сәһвдир.

Сабит Рәһман бизим истеʼдадлы, танынмыш јазычыларымыздандыр. Биз онун бачарыглы бир гәләмә саһиб олдугуну билирик. Лакин өз очеркиндә Гүдрәт сурәтини јарадаркән, Сабит Рәһман өз јарадычылыг имканларындан лазымынча истифадә етмәмишдир. Сабит нәдәнсә Гүдрәтин гәһрәманлыг ишиндән даһа чох, онун гыз көтүрүб гачмасы илә мәшғул олур.

О, Гүдрәтин кечмиши илә һәддиндән артыг мәшғул олур. Бу хүсусијјәт әсәрин зәиф чыхмасына, бәдии инандырычылыгдан узаглашмасына сәбәб олмушдур.

Очеркләр ичәрисиндә Мәһәррәм Әлизадәнин «Ағасәф» адлы очеркинин мән әдәби бир мүвәффәгијјәт кими гејд етмәк истәјирәм. Әлизадә бу очеркдә јени бир нефт гәһрәманынын бәдии сурәтини вермишдир.

«Ағасәф» очеркини охујаркән нефт сәнајеси, нефт истеһсалы, өлү буругларын јенидән чанландырылмасы һаггында бир сыра јени мәʼлумат алырыг. Бу, јазычынын бөјүк мүвәффәгијјәтидир. Лакин Әлизадә, Ағасәф вә Әли Мәрданов һәрәкаты һаггында бир чәһәти унутмушдур ки, бу да јени типли нефт усталарынын өз биликләри, елми әсаслары илә көһнә усталардан, көһнә фәһләләрдән фәргләнмәләридир. Мәһәррәм Әлизадә бу мәсәләнин үстүндән өтәри кечмиш, бу чәһәти лазымынча көстәрмәмишдир. Ејни нөгсаны биз Сүлејман Вәлинин «Бабанын јолу» очеркиндә дә көрүрүк. Сүлејман Вәлинин очерки бир сыра мүвәффәгијјәтләринә бахмајараг, баба һаггында там бир тәсәввүр верә билмир. О, гәһрәманынын ишиндән, онун истеһсалата кәтирдији јениликләрдән даһа чох, өзүнүн ушаглыг хатирәләриндән, баба илә олан достлугларындан данышыр.

Әли Вәлијев, Јусиф Ширван, Осман Сарывәлли, Әбүлһәсән, Әбил Јусифов вә башгаларынын сон заманлар јаздыглары очеркләр бизи Азәрбајчанда кедән социализм гуручулугунун мүхтәлиф саһәләри илә таныш едирләр. Мирзә Ибраһимовун «Һәјаты јарадавлар» очеркини, сијаси еһтирасы вә бәдии үмумиләшдирилмәси нөгтеји-нәзәриндән мән јахшы очеркләрдән һесаб едирәм.

Јухарыда адларыны чәкдијим очеркләрин чохунда әсас бир нөгсан вардыр. Бу нөгсан да онларын һәгиги сәнәт дәјәрини чох азалдыр. Бунлары ајры-ајры һалларда ибтидаи бир дүшүнчә вә мүнасибәтин мәһсулу кими көстәрир.

Биз, очерк јазан јазычыларымыздан бугүнкү һәјатын һәгигәтини бәдии бојаларла вә фактлар әсасында вермәји тәләб едирик. Биз совет јазычысынын партијалы мүнасибәтини көрмәк истәјирик. Бу мүнасибәт ајры-ајры фактларын һәм сечилмәсиндә, һәм дә ифадәсиндә өзүнү көстәрмәлидир.

Мәʼлумдур ки, бугүнкү социализм варлыгымызда јениликлә көһнәлијин мүбаризәси кедир. Көһнәлијин инсан шүурунда галан галыглары јенилијин сүрʼәтлә инкишафына мане олур. Јени, коммунист һәјат принсипләри бу көһнәликлә мүбаризәдә артыр вә инкишаф едир. Ән јахшы һесаб етдијимиз «Бәсти», «Гәһрәманлар», «Һәјаты јарадавлар» очеркләриндә белә јазычыларымызын јүнкүл бир үсула мүрачиәт етдијини көрүрүк. Онлар јаратдыглары әсәрләрин мүвәффәгијјәт вә дәјәрини бунунла хејли азалтмыш олурлар. Очеркләрин, демәк олар ки, әксәријјәтиндә кечмишә бир ричʼәт вардыр. Һәр јердә бугүнкү һәјат кечмишлә мүгајисә олунур. Догрудур, бу һаггы биз јазычыларымызын әлиндән алмаг фикриндә дејилик. Кечмиш һәјатын мәшәггәт вә зүлмүнү көрмәмиш кәнчләримизә, о һәјатын ајры-ајры сәһнәләрини көстәрмәк лазымдыр. Лакин бу, бизде бир шаблон һалына дүшмүшдүр. Бәстинин кечмиши, Гүдрәт Сәмәдовун кечмиши, Әзиз Мәммәдовун кечмиши вә саирә вә саирә... һәр јердә ејни үсулла, ејни тәʼбирләрлә бу күнүн кечмиш илә мүгајисәси көрүнүр. Бу јолдашлар нәзәрдән гачырырлар ки, артыг белә мүгајисәләрлә охучуја һеч бир јени бәдии гида вермирләр. Бу, әдәбијјатымызын кечмиш мәрһәләсидир. Бу бизим әдәби тәчрүбәмизин тарих олмуш сәһифәләридир. Мүасир һәјатдан јазан јазычы бу күнүн инсанларыны, онларын бу күнкү әмәк

шəраитиндəки инкишафыны, онларын букүнкү мүбаризə, дүшүнчə вə идеалларыны вермəлидир. Кечмишə мүрачиəт мүмкүндүр вə бəлкə бə'зи һалларда зəруридир. Лакин мəн, бу мүрачиəтин, бу мүгајисəнин учдантутма вə шаблон бир һалда бүтүн əсəрлəр, бүтүн очерклəримиздə верилмəсинə е'тираз етмəјə билмəрəм.

Биз очерк жанрынын букүнкү социализм гурулушу ишиндə бөјүк хидмəтини нəзəрə алараг, бу жанрын инкишафы үчүн һəр чүр шəраити јаратмалыјыг. Биз очерк васитəси илə гыса бир мүддəт ərзиндə заманəмизин гəһрəманларынын үмуми характердə дə олса чизкилəрини верə билəрик.

Мүəјјəн əдəби мүвəффəгијјəт сајдығымыз Əвəз Садығын вə Əлизадəнин очерклəриндə, елəчə дə Сабит Рəһманын, Мир Чəлалын, Осман Сарывəллинин, Əбүлһəсəнин очерклəриндə көзə чарпан мүһүм нөгсанлардан бири дə гəһрəманларын биртəрəфли, ән ишыглы бојаларла верилмəсидир. Бу сəбəбдəн əсəри охујуб гуртардыгда биранлыг елə бир тə'сир јаранып ки, бу адамлар, нечə дејəрлəр, анадан көјнəкли доғулмуш хошбəхтлəрдир. Һəлə очерклəримиздə гəсидəчилик гүввəтлидир. Биз јазычыларымыздан, һəјат һəгигəтини горхмадан бүтүн чəтинлик, бүтүн мүвəффəгијјəт вə мəһрумијјəтлəри илə вермəји тəлəб етмəлијик.

Һəлə бизим очерклəримиздə һəгиги мə'нада е'тираз аздыр. Мајаковскинин харичи өлкəлəрə сəјаһəт етдији заман јаздығы очерклəри хатырлајын. Орада дəрин бир еһтирас, кəскин, сијаси бир мəзач вардыр.

Биз очерклəримиздə тəсвир етдијимиз һəјат һадисəлəринə гаршы өз гəлб еһтирасларымызын, өз көнүл чырпынтыларымызын ән чошғун дујғуларыны вермəлијик. О заман бу јазылар доғрудан да милјонлары мүбаризəјə, јени коммунизм чəмијјəти уғрунда дөјүшə руһландыра билəр. Совет инсанларынын коммунизм уғрундакы фəдакар əмəклəринин тарихи јаранмалыдыр. Кəлəчəк нəсиллəр бизим əдəбијјатымызы вəрəглəркəн јаратдығымыз романларда, ше'р вə поемаларда, пјеслəрдə вердијимиз үмумилəшдирилмиш типик вə сəчијјəви гəһрəманларымызла јанашы, бу күнүмүзүн гəһрəманларыны, онларын мүбаризəсини, онларын адыны, јашајыб јаратдығы шəраити, онларын раст кəлдији чəтинликлəри, онларын иш үсулуну, партија вə һөкумəтимизин бу гəһрəманлыглара нечə рəһбəрлик етдиклəрини охујуб, көрмəлидирлəр. Бунун үчүн бизим гүввəмиз вардыр. Биз истəјирик ки, очерклə мəшғул олан јолдашлар өз јарадычылыгларына гаршы ајры-ајры һалларда, бу вə ја башга бир шəкилдə раст кəлəн е'тинасызлыглара əһəмијјəт вермəсинлəр. Онлар доғру, сағлам вə сəмəрəли јолларла јени мүвəффəгијјəтлəрə доғру кетсинлəр!

РӘҺБӘРИН ОБРАЗЫ

Охучулара мә'лум олдуғу кими, мән «Ленин» поемасы үзәриндә он илдән артыг ишләмишәм.

Һәлә бу поеманы јазмаға башламаздан хејли габаг В. И. Ленинин һәјат вә фәалијјәтинә аид хатирәләри охујур, тарихи сәнәдләри тәдгиг едиб, фото вә филмләрә дөнә-дөнә бахыр, онун ады илә әлагәдар олан јерләри кәзир, хүсусилә, В. И. Ленинин өз әсәрләрини, мәктубларыны диггәтлә мүталиә едирдим.

Ајлар, илләр кечдикчә о бөјүк инсанын әзиз образы хәјалымда даһа ајдын чизкиләрлә чапланыр, фикирләрим формалашыр, көнлүмдәки дујғулар ше'р олмаға башлајырды.

Әсәрин биринчи нәшриндән сәккиз илә јахын бир вахт кечир. Бу мүддәт әрзиндә поема азәрбајчанча вә башга дилләрдә бир нечә дәфә чап едилмишдир. Сон нәшрдә әсәрин идеја вә бәдии кејфијјәтини даһа да камилләшдирмәк мәгсәди илә мән бир сыра мүһүм ихтисар вә дәјишикликләр еләмишәм.

Поемаја «Ағыр илләр», «Бөјүк тәшәббүс» вә «Аппассионата» ады илә јени фәсилләр јазылмышдыр. Мүстәгил фәсил олан «Дағ гарталы» илә «Кириш» фәсли бирләшдирилмиш, бу фәсилдә дә бир сыра ихтисарлар вә әлавәләр едилмишдир. Бундан башга, «Көрүш», «Әрәфә», «Анд» фәсилләри «Бөјүк итки» ады илә јенидән ишләнмишдир. «Гызыл мејдан» вә «Епилог» фәсилләриндә дә дәјишикликләр апарылмышдыр.

Әсәрдә апардығым ихтисар әсас е'тибары илә тарихи нөгтеји-нәзәрдән лазым кәлән тәсһиһләрлә әлагәдардыр.

Бә'зи јерләрдә әлавә бөјүк-кичик парчалар јазылмышдыр ки, бунлар да әсәрин тарихи һәгигәтләрә даһа ујғун олмаг принсипи әсасында едилмишдир. Әсәрин сон фәсли «Епилог»а әлавә олунан парча Ленин идејаларынын Азәрбајчанда јајылмасы уғрунда бөјүк хидмәтләр көстәрмиш Н. Нәриманов һаггындадыр.

Мән, «Ленин» поемасынын үзәриндә ишләркән һәмишә бөјүк рәһбәрин әзәмәтли образындан илһам алмышам вә бу мөвзу үзәриндә јорулмадан чалышмағы өзүм үчүн шәрәфли бир јарадычылыг иши һесаб едирәм.

БӨЈҮК ИНСАН

Ленин зәнкин, камил характерли бир инсан иди. Онун һәјат вә фәалијјәти, мүбаризә бачарығы, тәшкилатчылыг дүһасы, фикринин кәскинлији мүасирләрини һејран етмәклә узаг кәләчәкдә дә нәсил-нәсил инсанлары һејрәтдә гојачаглар. Ленин бәшәр тарихиндә зәкасы илә парламыш даһиләр ичиндә гарлы даг зирвәси кими јүксәлир. О, инсан талејинин әсрләрлә баглы галмыш дүјүнләрини ачды, ичтимаи бәрабәрсизлији арадан галдырмағын чәтин мүбаризә јолларыны ишыгландырды. Әсрләрин зүлмәт ситәмләриндән, инсан адыны, инсан шәрәфини тәһгир едән ганун-гајдаларын, зүлм вә зоракылығын зәнчириндән хилас олмағын мүмкүн вә тарихән лабүд олдуғуну сүбут етди, јени дүнјанын јаранмасында һансы гүввәләрә әсасланмаг лазым кәлдијини елми дәлилләрлә көстәрди, синфи мүбаризә ҹәбһәсиндә галиб кәлмәјин ән доғру јолуну нишан верди. Ленин пролетариатын ән сынанмыш гәһрәман, мүдрик партијасыны—Совет Иттифагы Коммунист Партијасыны, Совет дөвләтини јаратды.

Ленин һаггында нә гәдәр дејилсә, јазылса, јенә дә јүз милјонларын гәлбиндә јашајан, дүнјанын ән узаг кушәләриндә садә инсанлар арасында ады сонсуз мәһәббәт вә һөрмәтлә чәкилән тарихи бир сима үчүн—Ленин үчүн аздыр. Ленин елә надир бир инсандыр ки, о, тәшбеһләр чәрчивәсинә сығмыр.

Чох заман Ленини ингилаб кәмисинин сүканчысы адландырырлар. Ленин ингилаб кәмисини ән доғру вә зәрури јолла бөјүк мәгсәдә—социализмә доғру апармыш вә гәләбә мәнзилинә чатдырмышдыр. Ленин кәмини амансыз фыртыналардан кечириб мүәјјән мәнзилә чатдыра

билән, ән маһир сүканчыдан сонсуз характер зәнкинлији, шүур јүксәклији, бачарығы, бир сөзлә, бөјүк кејфијјәт үстүнлүкләри илә фәргләнир. Онун кәмиси тарихин вә заманын фыртыналарындан кәләчәјә, дүнјада һәјат мөвҹуд олдуғу күндән бәри кимсәнин көрмәдији бир аләмә јол ачан кәмидир. Ленин белә бир кәминин, халглар талеји кәмисинин капитаны олмушдур.

Биз Ленинә сәркәрдәмиз, мүәллимимиз дејирик.

Ленин јер үзүндә зәһмәткеш инсанларын гардашлығыны јаратмаг, дүнјаны мүһарибәләрин ганлы фәлакәтиндән гуртармаг, јер үзүндә сүлһ вә әмин-аманлыг сәлтәнәти гурмаг уғрунда милјонлары сон вә гәти дөјүшә чағырмыш сәркәрдәдир. Ленин тарихин дөјүш ҹәбһәсиндә бәшәријјәтин кениш сәадәт јолуну мин бир чығыр ичиндән ахтарыб тапан, она јени, азад бир дүнјадан үмид вә инамла долу хәбәр верән сәркәрдәдир.

Ленин мүәллимдир. Онун тә'лими сәадәт вә азадлыг уғрунда мүбаризә апаран күтләләрин галибијјәт елмидир. Адәтән мүәллим тарихин кечдији јолу, физики вә кимјәви һадисәләрин варлығыны, сәбәб вә нәтиҹәләрини изаһ едир. Ленин бој вә бичими, тәзаһүр хәтләри, истисојуғу, рәнки вә аһәнки һәлә һәјат хәритәсинә дүшмәмиш бир аләмин јолларыны ачмаг, ону һәјат керчәклијинә чевирмәк јолларыны өјрәдир.

Заман кечдикчә биз Ленин дүһасынын әзәмәтини даһа ајдын көрүр, ону даһа кениш, даһа дәрин вә мүкәммәл дәрк етмәкдә јени наилијјәтләр газанырыг. Чүнки Ленин дүһасы илә илләр ардындан көрдүјүмүз үмид вә арзулар дүнјасы бу күн гаршымызда лөвһә-лөвһә ачылыр. Үз-үзә дурмуш ики ичтимаи гурулушун, ики бир-биринә зидд мәгсәдли дүнјанын—социализм вә капитализм дүнјасынын мүхтәлиф јоллары Ленин сөзүнүн һәгигәтини, Ленин көзүнүн узагкөрәнлијини, Ленин фикринин дәринлијини, Ленин зәкасынын мисилсизлијини, Ленин инамынын үмуми бәшәри гүдрәтини вә һәјатилијини бүтүн варлығы илә гаршымызда чанландырыр.

Ленин һаггында чох хатирәләр јазылмыш, онун һәјат фәалијјәтинә чох бәдии әсәр һәср един мишдир. Ленинин бизә әзиз вә меһрибан олан сурәтини нечә-нечә гранит парчаларында, рәнкләрин аһәнки илә чанланмыш лөвһәләрдә көрмүш, мусиги халларынын тәнзиминдә, нәғмәләрин ганадлы пәрдәзында дујмуш, ади инсанларын сөһбәтиндә ешитмишик. Лакин бу әсәрләр ајры-ајрылыг-

да дејил, бир күлл һалында көтүрүлдүкдә дә Ленин дүһасынын бүтүн әзәмәт вә мүрәккәблијини там маһијјәти илә верә билмәмишдир. Мән јалныз инди, Ленин поемасыны битирдикдән нечә ил сонра јох, о заман да поема үзәриндә ишләдијим вахтларда белә бу хүсусда чох дүшүнүрдүм, бу суалын чавабыны ахтарырдым. Биз, Ленин һаггында әсәр јарадаркән, јахуд садәчә Ленин һаггында дүшүнүб бир инсан, бир ингилабчы кими онун образыны хәјалымызда чанландырдығымыз заман, Ленин һәјатынын фактларыны көздән кечиририк, бизә даһа мүһүм көрүнән фактлар үзәриндә дајаныры, бунлар әсасында Ленин образыны тамамламаға чалышырыг. Лакин бунунла белә, бир сәнәткарын Ленин образы илә о бири сәнәткарын јаратдығы образы фәргләндирән, бирини о бириндән даһа зәнкин, даһа ифадәли, даһа долғун, гәлбимизә даһа мунис вә јахын едән нәдир?

Истәр чанлы Ленини, истәрсә дә онун сәнәтдә тәчәссүм етдирилмиш образыны бүтүн дәринлији илә анламагда сәнәткарларын фәрди хүсусијјәтләринин әһәмијјәти аз дејилдир. Ленин сурәтинин милјонлара мә'лум үмуми чизкиләри илә јанашы, һәр кәсә даһа мунис, даһа јахын олан елә чаларлары да вар ки, бунлар мүхтәлиф вә бир-бириндән фәрглидир. Мән Асија вә Африканын бир сыра өлкәләриндә јерли рәссамларын чәкдикләри Ленин шәкилләриндә бу чәһәти ајдын көрмүшәм.

Индонезијада, Бирмада, Һиндистанда, Иракда, Мисирдә, Ливанда раст кәлдијим јерли рәссамларын јаратдыглары Ленин сурәтләриндә бөјүк мәһәббәт, һејранлыг, гүрур һисси илә бәрабәр, мүәллифләрин Ленин дүһасы һаггындакы тәсәввүрләри дә ајдын көрүнүр.

Бу сөзләри мүхтәлиф өлкәләрдә, мүхтәлиф халгларын шаир вә јазычылары тәрәфиндән Ленинә һәср едилмиш әсәрләр һаггында да демәк олар. Бу, Ленин фикринин, Ленин сөзүнүн, Ленин ишинин мүхтәлиф өлкәләрдә, ајры-ајры халглар арасында ојатдығы тә'сир күчүнү, онун биздән нечә дәниз, нечә дағ узаг олан өлкәләрдә күндән-күнә артан шөһрәтини, әсрләрин үмид вә арзуларына чаваб верән, милјонларын ничат јолуна ишыг салан бир гүввәјә чеврилдијини нишан верир.

Бүтүн дүнја халгларынын мүхтәлиф дилләриндә—истәр бу дилдә јүз милјонлар, истәрсә минләр данышсын—бу дилләрдә Ленин сөзү гәдәр дәрин мүндәричәли, инсан хәјалында зәнкин лөвһәләр ачан бир сөз тапмаг чәтиндир.

Ленинин ады гәдәр үмидли, Ленин кәлмәси гәдәр кениш тәсәввүр јарадан, мәһәббәтлә сөјләнән бир кәлмә тәсәввүр етмирәм. Ленин һәјатын зүлмәтләри ичиндә ишыглы кәләчәјә кедән јолу хәбәр верди, ону һәјат керчәклијинә чевирди. Ленин әсрләрин чәтин вә мүрәккәб мүбаризәсини сарсылмаз инама бағлады.

Ленин инсан гәлбинин ән ширин арзуларыны һәгигәтә чевирмәјин кениш вә ишыглы јолларыны нишан верди. Ленин јер үзүндә инсан гардашлығынын мүмкүн вә лабүд олдуғуну өз ишинин һәгигәти илә исбат етди.

Ленин халгларын гардашлыг дүнјасына тәмәл дашы гојду, бу гардашлығын, бу достлуғун, бу бәрабәрлијин көз бәбәји кими горунмасыны коммунизмин ән мүгәддәс принсипләриндән бири кими е'лан етди.

Ленин күнләр, ајлар, илләр кечдикчә бизә даһа артыг јахынлашан, даһа артыг мунис олан, даһа артыг әзиз вә кәрәк олан, мүшкүлләримизә ачар тапан, гәләбәләримизин маһијјәтини даһа дәриндән анламагда бизим үчүн бир мүдриклик мәнбәји олан даим чанлы бир һәгигәтдир. Бунун үчүн дә Ленин дүһасынын әзәмәт вә мүрәккәблији, Ленин характеринин сонсуз чизкиләри, Ленин ишинин тајы-бәрабәри олмајан јенилији вә һәјатилији, Ленинин јүзмилјонлар гәлбиндә ојатдығы үмид, ачдығы арзулар даһа да артыр, сарсылмаз бир инама дөнүр. Халгларын, өлкәләрин азадлыг јолуну нишан верән ленинизмин бөјүк һәгигәти, сарсылмаз гүдрәти һәлә илләрлә, әсрләрлә нечә мүхтәлиф дилли сәнәт усталарыны фәдакар јарадычылыг әмәјинә чағырачагдыр.

Бәшәријјәт үчүн әзиздән-әзиз, јахындан-јахын, мунисдән-мунис, доғмадан-доғма олан бир инсанын бәдии образыны јаратмагда даһа артыг мәһарәт көстәрмәјә, даһа артыг камилләшмәјә, даһа артыг сәнәт е'чазына кениш јоллар ачачагдыр.

Варлығын ән бөјүк сәнәткары—һәјат өзү тарихин сәһифәләриндә әзәмәтли Ленин сурәтини јарадыр.

Ленин ады һәјатла о гәдәр үзви бағлыдыр ки, һәјат дурдугча бу адын мә'на вә әзәмәти дә дурачагдыр.

Ленин ады халгла, инсан талеји илә, азадлыг вә сәадәт мәфһумлары илә о гәдәр бағлыдыр ки, халг јашадыгча јүзмилјонларын гәлбиндә Ленинин ады азадлыг вә сәадәт символу кими јашајачагдыр!

СЕВИНЧЛӘ НӘЗӘР САЛ, ДОСТУМ!

Достум, севимли Вәтәнимизин кечдији ишыглы јола нәзәр сал. Јүксәк идеаллар, бөјүк әмәлләр, нәчиб үмид вә арзулар дијары олан Вәтәнимиздә азад инсан зәкасы хариғәләр јарадыр, инсан сөзү һәгигәтән вүгарла сәсләнир.

Кечмишә бир нәзәр сал, достум! Сәнин о күнләрин булудлар арасында сүзүб көздән итән дурна гатарына бәнзәмир, раһатлыг вә динчлик нә олдуғуну билмир. Сәнин о күнләрин халгы азад етмәк, јер үзүнә севинч кәтирмәк, садә адамлары—бүтүн көзәл не'мәтләрин јарадычысы олан зәһмәткеш инсанлары сәадәтә чатдырмаг наминә бөјүк дөјүшләрдән кечмишдир.

Кечмишә бир нәзәр сал, достум! Сәнин өмрүнүн өтүб кечән күнләри ипәк ганадларын хышылтысына бәнзәмир, о күнләр һејбәтли әкс-сәда верән үсјанларын уғултусу, Вәтәнимизин һәр јериндә кедән тикинтиләрин сәси, дөјүш мејданларында партлајан бомбаларын курултусу илә долудур. Онларда һәм гәләбәләрин севинчи, һәм дә мәғлубијјәтин кәдәри вардыр. Онларда сәнин нәфәсин, дүшүнчәләрин, көзәл арзуларын, кәләчәк үмидләрин дујулур.

Сән Вәтәнә, әмәк адамларына, јер үзүнүн бүтүн халгларына олан сонсуз мәһәббәтини мүгәддәс алај бајрағына чевирәрәк, ону ачлыг вә дағынтылар, әзаб вә әзијјәтләр, топ вә пулемјот атәшләри ичәрисиндән, фыртыналы вә боранлы күнләрдән шәрәфлә кечирдин.

Ағыр силаһлы мүдахилә илләри. Инкилисләрин вә американларын һәрби кәмиләри суларына сохуланда, топларын одлу мәрмиләри торпағына јара вуранда, алманларын вә франсызларын өлүм сачан танклары бәрәкәтли чөлләриндә сүрүнәндә, империалист дөвләтләринин тәпәдән дырнағадәк силаһланмыш гулдур гошунлары һәр тәрәфдән үзәринә һүчум едәндә, сән өз Вәтәнинин азадлыг вә истиглалијјәтини, өз кәнч республиканы, өз халг һакимијјәтини мүдафиә едәркән, гејзләниб дүшмәни күлә дөндәрәркән, бүтүн дүнја халгларына, сәнинлә дүшмәнлик едән дөвләтләрин халгларына олан хејирхаһ гардашлыг һиссини бир ан belə итирмәдин. Мәкәр башга чүр ола биләрдими? Ахы, бүтүн мәзлум бәшәријјәтин сәадәти наминә бөјүк азадлыг бајрағыны учалдан сән олмусан. Мисилсиз һүнәрин вә мәтанәтинлә бүтүн дүнјаны һејран гојан сәнсән. Өз даһи рәһбәрин Владимир Илич Ленинин әзәмәтли планларыны сарсылмаз ирадә илә јеринә јетирәрәк, азадлыға чыхмаг, бир чох нәсилләрин үмидләрини һәгигәтә чевирмәк јолуну бүтүн дүнјаја көстәрән сәнсән.

Кечмишә нәзәр сал, достум! Көр әсарәт вә һүгугсузлуғун гаранлыг дүнјасындан ајдынлыг, јарадычылыг, һәгиги азадлыг дүнјасына гәләр чәтин, лакин шәрәфли бир јол кечмиш нәһәнк, јарадычы, дөјүшкән халгынын һәјаты әбәди шөһрәт нуру илә нечә ишыгланмышдыр.

Учсуз-бучагсыз Вәтәнимизә, әмәк вә сүлһ бајрағынын вүгарла далғаландығы бу дијара ифтихарла нәзәр сал. Бәшәријјәт тарихинин кечмиш олдуғу узун әсрләр ичәрисиндә сәнин һәјатынын бир илинә бәрабәр әср тапмаг олармы? Һәр илинин бир күнү инсан зәкасынын, инсан дүһасынын ачдығы јени, әсрарәнкиз сәһифәләрлә долу олсун. Ифтихарла нәзәр сал, достум! Сән өз талејинлә, өз әмәлләринлә фәхр едә биләрсән. Бу ифтихар хүлбин тәкбашыналығдан, мәнәм-мәнәмликдән узагдыр. Сән бөјүк инсан вүгары илә фәхр едирсән. Октјабрын үмумдүнја тарихи әһәмијјәти олан наилијјәтләри илә фәхр едирсән. Онунла фәхр едирсән ки, һәгиги инсан сәадәтинин улдузу илк дәфә сәнин Вәтәнинин көјләриндә парламышдыр. Бу улдузу дүнјаја Владимир Илич Ленин кими бөјүк рәһбәри бәхш етмиш рус халгы башда олмагла сәнин өлкәнин халглары јандырмышлар. Хатири бизә һәјатымыз гәдәр әзиз олан Ленини һәдсиз мәһәббәтлә севир, ону өз јолдашымыз вә мүәллимимиз сајырыг.

Сән доғма Коммунист партијасынын, бүтүн гәләбәләримизин тәшкилатчысы вә илһамчысы олан, Ленин тәрәфиндән јарадылыб јетишдирилән бу партијанын мүдриклији вә шөһрәти илә фәхр едирсән. Сән өз доғма Совет дөвләтинин гүдрәти илә вүгарланырсан.

Севинчлә әтрафа нәзәр сал, достум! Чошгун кечән ади иш күнләринә, мүбаризә вә јарадычылыг күнләринә, һәфтәләринә, ајларына вә илләринә нәзәр сал, гәлбин јени севинч һиссләри илә долсун, ахы, сәнин һәмишә өз әлләринлә јаратдығын сајсыз-һесабсыз дүнјәви не'мәтләрдән һәзз алмаға нә вахтын, нә дә имканын олмушдур. Сәни дәфәләрлә өз хејирхаһ ишиндән—дәзкаһ вә трактордан, өлчү чиһазларындан, гәләм вә фырчадан, аудиторија вә мә'дәнләрдән ајырмышлар. Сән исә «...Инсанлар үзәриндә һәр чүр зоракылыг әлејһинә» чыхдығын һалда, ингилабын наилијјәтләрини горумаг наминә силаһа әл атмаға мәчбур олмусан.

Мүһарибә аловунда гарсаланан Гәләбә бајрағы илә шәфа тапан сән, өз доғма јурдуна гајытдын, мүһарибәнин шәһәр вә кәндләринә вурдуғу ағыр јаралары сағалтмаға башладын. Сарсылмаз гүввәјә малик олан сән, јенә дә халглары сүлһә чағырмагдан әл чәкмәдин. Чүнки сүлһ сәнә дағыдычы гүввәләр топламаг үчүн дејил, тәбиәти дәјишдирмәк, әзәмәтли планлары һәјата кечирмәк үчүн, һәмвәтәнләринин һәјатыны даһа көзәл, даһа хошбәхт вә фираван етмәк үчүн лазымдыр. Гој бәшәријјәт өлкәмизин 40 иллик тарихинә нәзәр салсын! Гој достларымыз сосиалист вәтәнимизин, ингилабын 40 иллик тәнтәнәси дөврүндә гүдрәтли, јенилмәз дөвләтә чеврилмиш өлкәмизин мисли-бәрабәри олмајан көзәлликләринә валеһ олсунлар. Гој ән мүасир совет машынлары илә тәчһиз олунмуш јени фабрик вә заводларын сых мешә кими көјләрә учалан гүлләләри онларын нәзәрини охшасын. Гој јени имарәтләрин, күчлү електрик стансијаларын, кениш магистралларын әзәмәтли мәнзәрәси онларын гәлбиндә севинч доғурсун, гој онлар мави Хәзәрин ичәриләринә доғру аддымламыш полад нәһәнкләрин сых сыраларына бахыб һәзз алсынлар. Гој онлар көрсүнләр ки, совет адамынын әлләри илә нечә-нечә дәнизләр, көл вә чајлар јарадылмышдыр. Гој онлар көрсүнләр ки, јахын кечмишдә гајнар гуму һаваја совуран сәрт күләкләрин чөвлан етдији сәһралар кимин сајәсиндә бәрәкәтли, күллү-чичәкли торпаға чеврилмишдир.

Бунларын һамысыны сән, өлкәмин садә әмәкчиси, мәним һәмвәтәним, һәмәсрим олан сән јаратмысан. Сәнинлә, сәнин һүнәрин, мудриклијин, хејирхаһлығынла, сәнин көзәл әмәлләринлә нечә дә фәхр етмәјим?! Халгын ирадәси, Вәтәнимизин халгларынын талеји, мәним доғма азәри халгымын талеји сәндә тәчәссүм етмишдир.

Вахты илә өз фачиәли талејиндән пәришан олан азәри шаири Мәһәммәд Һади јазмышды: «Гојмуш милләл имзасыны өвраги-һәјатә. Јох милләтимин хәтти бу имзалар ичиндә». Бу, тәк-тәнһа галан үмидсиз гәлбин фәрјады иди, кәләчәјинә инамыны итирмиш, фәрәһсиз һәјат сүрән адамын инилтиси иди.

Тарихи фактлар нөгтеји-нәзәриндән Һади јанылмышдыр, чүнки азәри халгы өз тарихинин мүхтәлиф дөврләриндә дүнјаја өзүнүн гүдрәтли исте'дадыны, мә'нәви аләминин зәнкинлијини, јарадычылыг дүһасыны көстәрән бир чох нүмунәләр вермишдир. Лакин гәм-гүссә илә, итирилмиш үмидләрлә, пуча чыхмыш идеалларла долу бу сөзләрдә мүәјјән һәгигәт вардыр. Бу һәгигәтдир ки, арзулар буховланыр, үмидләр пуча чыхырды. Һадинин, талејинә үрәкдән ачыдығы халг—азәри халгы Октјабр ингилабына гәдәр өз талејинин, өз торпағынын саһиби дејилди. Империалист јыртычылар ону игтисади чәһәтдән боғурдулар, онун доғма торпағынын јералты сәрвәтләрини чапыб-талајыр, гәдим мәдәнијјәтини тәһгир едирдиләр. Халг ади сијаси һүгуглардан белә мәһрум едилмишди. Чар мүтләгијјәтинин руслашдырма сијасәти милли шүурун һәр чүр тәзаһүрүнә гаршы амансызчасына мүбаризә апарырды. Тәгрибән башдан-баша савадсызлыг кечилмәз сәдд олуб халгы өз гәдим мәдәнијјәтиндән ајырмышды. Өз поезијасынын, ме'марлығынын, инчәсәнәтинин дүнја шөһрәти илә фәхр едән халгын бу шөһрәтини горумаг вә даһа да артырмаг, өз мә'нәви аләмини инкишаф етдирмәк, һәјатын сәһифәләрини имзаламаг һүгугу вә имканы јох иди. О, азад халг һүгугларындан мәһрум олунмушду.

Октјабр ингилабы халгымызы јени, ишыглы һәјатын кениш јолуна чыхартды, сијаси, игтисади вә мәдәни инкишаф үчүн она һәр чүр имкан јаратды. Октјабр ингилабы халг дүһасынын бөјүк гүввәсини буховдан азад етди, јени һәјат гурмаға чағырды. Азәрбајчан халгы бөјүк сосиализм өлкәсинин азад халгларынын меһрибан аиләсинә гошулду. О, һәм мүбаризәдә, һәм дә әмәкдә гардаш халгларын сәмими мәһәббәтини дәрк етди. Инсан сәадәтинин әбәди баһарына чеврилмиш, күнәшин зәррин шүаларына гәрг олмуш гәдим одлар өлкәсинин шөһрәти бүтүн дүнјаја јајылды.

Севинчлә әтрафа нәзәр сал, достум! Өз өлкәнә гартал бахышлары илә нәзәр јетир! Бу, нәсилләрин һәгигәтә чеврилмиш арзулары дејилми, бу, кечмиш чәһаләт дүнјасында һаггында маһнылар јазылмыш азадлыг вә хошбәхтлик сәлтәнәти дејилми?

Инди сән өз талејинин саһиби, өз сәадәтинин јарадычысысан, дүнјада илк дәфә космоса јол ачмыш олан бөјүк сосиалист өлкәсинин вәтәндашысан. Јерин сүн'и пејкләринин—инсан дүһасынын бөјүк наилијјәтләри тарихиндә јени дөвр ачан бу пејкләрин илк јарадычысы вә саһиби сәнсән. Бу сүлһ улдузу, бу һуманизм улдузу, јүксәк идеаллар вә хариғәләр улдузу јер күрәси әтрафында дөвр едир, јүз милјонларла достларымызын гәлбини севинч вә ифтихар һисси илә долдурур, бәшәријјәтин дүшмәнләринин дәһшәтә салыр.

Севинчлә әтрафа нәзәр сал, достум! Азадлыг, сәадәт вә ишыглы һәјат дијары олан бу јени дүнја сәнин Вәтәниндир. Бурада инсан сөзү һәгигәтән вүгарла сәсләнир, бәшәријјәтин ән чәсарәтли арзулары һәгигәтә чеврилир, адамлар үч ингилабын фыртынасында тәмизләнмиш һава илә раһат нәфәс алырлар.

ЈЕНИ ИЛИНИЗ, ЈЕНИ ГӘЛӘБӘЛӘРИНИЗИН ПАРЛАГ БИР СӘҺИФӘСИ ОЛСУН!

Һөрмәтли кәнч достлар!

Мәндән нә үзәриндә ишләдијими вә јени илдә сизә нә арзуладығымы сорушурсунуз.

Мән 1956-чы илдә «Ленин» поемасыны әсаслы сурәтдә јенидән ишләмиш она бир сыра фәсил әлавә етмишәм. Поема јени илин әввәлләриндә чапдан чыхмалыдыр. Ушаглар үчүн јаздығым «Тәранәнин ојунчаглары» адлы кичик поема «Пионер» журналынын декабр нөмрәсиндә чап едилмишдир. Инди Авропа сәјаһәти илә әлагәдар бир сикл ше'р јазырам. «Фүзули» поемасы үзәриндә ишләјирәм.

Бу ириһәчмли поема, өлмәз ешг вә әләм мүғәнниси, бөјүк Фүзулинин доғма вәтәни Азәрбајчандан узагда, Бағдад гүрбәтиндәки һәјатына, онун изтираблы мәһәббәтинә, јаныглы вәтән һәсрәтинә һәср едилмишдир. Арзум будур ки, јени илдә хошбәхт јашајын, јарадын, севин! Алны ачыг, мәрд јашајын! Халг үчүн јарадын! Инсан зәһмәтини севин! Дүшмәнләрә гаршы, көһнәлијә, керилијә, авамлыг вә наданлыға гаршы нифрәтиниз гәлбиниздәки вәтән мәһәббәти кими сонсуз вә бөјүк олсун!

Јурдумузун сәадәти, халгымызын хошбәхтлијинә мане олан нә варса гәзәбинизин аловунда күлә дөнсүн!

К ә н ч л и к јүксәк идеал, гајнар һәјат ирәлијә, кәләчәјин саһилсиз әнкинликләринә доғру ачылмыш ганаддыр. Онун гүввәтини ана торпагдан алмаға чалышын! Торпағын гүдрәти түкәнмәздир.

Бүтүн халглары севин! Бу нәчиб дујғулар ичәрисиндә, доғма халгыныза олан мәһәббәт бир мәш'әл кими јансын!

Бөјүк мүәллимимиз В. И. Ленинин әсәрләрини дөнә-дөнә охујун! Онларын дәрин мәнасыны лајигинчә дәрк един! Ленинин ән бөјүк васијјәтләриндән олан халглар гардашлығынын мүгәддәс бајрағыны ифтихарла дашыјын! Бу гардашлар ичиндә, азадлыг уғрундакы мүбаризә тарихинә шанлы сәһифәләр јазмыш Азәрбајчан халгы да вардыр.

Елм, билик—зәка вә зәһмәтин јаратдығы бөјүк бир не'мәтдир. Һеч бир заман «Мән тәһсилими битирдим» дејиб архајынлашмајын. Инсан бүтүн өмрү боју һәјатын чәтин мәктәбиндә дәрс алыр. Буну унутмајын!

Елә билик кәсб един ки, кәләчәк нәсилләрин тә'лим вә тәрбијәсиндә өз сәнәтинизин адына лајиг мүәллим оласыныз!

Сизин тәһсил алдығыныз елм очағы Совет Азәрбајчанынын севимли пајтахтыдыр. Халгымызын сосиалист наилијјәтләрини көз бәбәји кими горујун! Халгымызын зәнкин мүбаризә тарихинә, онун һәгиги ән'әнәләринә дәрин бир һөрмәтлә јанашын! Онун көзәл, зәнкин дилини ағыллы, дүшүнчәли бир мәһәббәтлә севин! Бу дилин даһа артыг инкишафы вә тәрәггиси үчүн һеч бир шеји әсиркәмәјин.

Асан јол, тапдаг чығыр һәвәскарларыны баша салмаға чалышын ки, инсан ләјагәтинин гијмәти онун чәкдији һәвәсли, илһамлы, ағыллы зәһмәтлә өлчүлүр.

Дост сөзүнүн бөјүк мә'насына диггәт верин! Нөгсанларыныза көз јумуб, тез-тез сизи тә'рифләјәнләрдән узаг кәзин! Онлар бир көлкә кими анчаг ишыглы күнләриниздә сизин јанынызда олачаглар. Онларын сәмимијјәтинә инанмајын!

Һәјат вә һәјат һадисәләри һаггында ағыллы адамларын мүлаһизәләринә гулаг асын, онлардан мүмкүн гәдәр чох шеј әхз етмәјә чалышын, лакин бу мүлаһизәләри әзбәрләмәкдән чәкинин! Ән көзәл мүәллим һәјат өзүдүр. Чалышын ки, һәјат вә һәјат һадисәләри һаггында өз фикриниз, өз гәнаәтиниз олсун!

Јашадын, јарадын, севин! Һәјаты, инсанлары, сәнәтинизи севин! Гәлбинизин сәсинә сәс верән, сизинлә әл-әлә тутуб, өмрүн чәтин јолларында ирәлиләмәк истәјән инсанлары—оғланлары, гызлары әсримизин идеалларына лајиг бир мәһәббәтлә севин!

Нәһајәт, арзум будур ки, јени илиниз гәләбәләринизин парлаг бир сәһифәси олсун!

СӘНӘТКАРЫН СӘСИ ХАЛГЫН СӘСИДИР

Һәр әсрин өзүнә мәхсус сәчијјәви кејфијјәтләри вар. Бизим әсримиз көһнә ичтимаи гурулушларын көкүндән сарсылыб јыхылдығы, јени ичтимаи гурулушларын јарандығы, инкишаф едиб мөһкәмләндији бир дөврдүр. Бизим әср шәрәфли инсан адыны ләкәләјән мүстәмләкәчилик системинин дағылдығы, әсрлик көлә зәнчирләринин парчаландығы, милли азадлыг вә истиглалијјәт бајрағынын јени-јени үфүгләрдә далғаландығы бир дөврдүр.

Бүтүн бу сарсынты, бу јараныш, бу инкишаф вә тәрәггинин азадлыг мүбаризәсинин мәркәзиндә инсан дурур. Садә, зәһмәткеш инсан! Дүнјанын бүтүн не'мәтләрини јарадан инсан! Көнлүндә үнсијјәт, гәлбиндә сәадәт арзусу, көзләриндә үмид ишығы, хәјалында кәләчәк күнләрин мәнзәрәси—Инсан!

Инсан тәк дејил. О, чәмијјәт дејилән бөјүк тарихи, чанлы организмин үзвүдүр.

Биз сосиализмин тәнтәнәси, коммунизм дүнјасынын сүр'әтлә гурулдуғу бир дөврдә јашајырыг.

Бизим әсримиз заман вә мәкан мәфһумунун ән чох дәјишдији, ән чох тә'сирә уғрадығы бир әсрдир. Биз инсан зәкасынын мәсафәләрә галиб кәлдији, әлчатмаз, үнјетмәз планетләрин сонсуз көрүнән узаглығыны јер саатынын әгрәбләринә табе етдији, илләри дәгигәләрә сығышдырдығы бир әсрдә јашајырыг.

Бу, заман вә мәканын фәтһиндә, космоса ачылан јолларын јенкөстәричиси лөвһәләриндә гызыл хәтләрлә совет адамларынын ады јазылмышдыр. Инсан зәкасынын бу өлчүсүз наилијјәтләрини јаратмыш неча-нечә вәтәндашын ады кәләчәјин, һәлә бу күн јазылмыш сәһифәләрин-

дадир. Биз бу күнүмүзүн ишыглы зирвәсиндән бөјүк иftихар һисси илә кәләчәјә бахырыг. Биз кечдијимиз јолларын изтираб, мәшәггәтләрини дә унутмуруг.

Биз гәләбәләр вә мәғлубијјәтләр әсриндә јашајырыг. Ғалибијјәт—ирәли, јени дүнјанын ишыглы әнкинләринә доғру, јер үзүндә бөјүк инсан сәадәтинин јарандығы чәмијјәтә доғру кедәнләрин, мәғлубијјәт—инсаны керијә, көһнәлијә чәкән, артыг тарихи мөвгејини итирмиш, аға-лар-гуллар чәмијјәтинин кәләчәксиз вә үмидсиз дүнјасына чағыранларын талејидир.

Инсанлыг даима ирәли—јени үфүгләрин фәтһинә доғру кетмишдир. Бә'зән сүр'әтини азалтмыш, бә'зән артырмыш—лакин даима ирәлијә доғру кетмишдир.

Инсан аддым-аддым, гарыш-гарыш заман вә мәканын сәлтәнәтини фәтһ етмиш, керчәклијин фөвгүнә кет-кедә даһа чох јүксәлмишдир.

Јер үзүндә јараныб инкишаф едән дирилик јолларына нәзәр салын!

Мин илләрин, әсрләрин ләнк карванына диггәт јетирин. Инсан вәһши һејванлары рам едиб, онлары күндәлик һәјат тәләбләринә ујғунлашдырынчаја гәдәр милјон илләр кечди. Инсан зәкасы јорулмады, ахтарышлар, галибијјәт, мә'јуслуг, үмид, пәришан хәјал өмрүн јолларыны долдурурду.

Инсан јүз мин илләрин кечә-күндүзүнү јола салды, дашдан од чыхартды, кечәләрин зүлмәт сәлтәнәтинә ишыглы јол ачды. Инсан зәкасы јорулмады. Ирәли, кәләчәк күнләрин пүнһан үфүгләринә ганадланды.

Инсан күләкләрин күчүнү чиловлады. Бир-бириндән узаг гит'әләрин саһилләринә јелкән—көрпү салды. Заманын сүр'әти артды, елә бил ки, инсанлығын инкишаф јолларында галхдығы јүксәклик бир сыхычы кими заманын үстүндән басыб илләри ајлара, ајлары күнләрә сығышдырды.

Инсан зәкасы јорулмады, динчәлмәк билмәди. Нәсилләр кәлди, кечди. Зәһмәт, мәтанәт, сонсуз ахтарышлар јени гәләбәләрлә нәтичәләнди. Инсан бухарын харигәли гүввәсини тапды, адичә сујун, һәрарәтин бирләшмәсиндән, о замана гәдәр көрүнмәмиш бир гүввәт, бир сүр'әт јаратды.

Бәшәријјәти мат-һејран гојан дүнәнки ихтиралар, ичадлар бу күн бизә ушаг ојунчағы кими ибтидаи вә садә кәлир. Бу күн биз планетләрарасы јолларын фәтһ едилдији, инсанын илк дәфә јер күрәси чазибәсинин әсарәтиндән гуртардығы дөврдә јашајырыг.

Һәлә, анчаг бир нәслин өмрү гәдәр бундан габаг јолларын узунлуғуну адәтән заманла ифадә едәрдиләр. Бакыја бешкүнлүк јолдур. Фитилбөркә алтыајлыг ат јолудур—дејирдиләр. О заман, әсримизин илк күнләриндә, океанлар архасында, башга гит'әләрә нечә күнлүк јол олдуғундан данышан азды. Гит'әләр, өлкәләр бир-бириндән узаг, әлчатмаз көрүнүрдүләр. Һадисәләрин әкс-сәдасы дурғун суја атылмыш дашын јаратдығы даирәләр кими јаваш-јаваш јајылыр, зәифләјир, чох заман саһилә чатмырды. Инсан әлагәләри һәлә мәсафәләрин амансыз һөкмү алтында иди. Инсан үнсијјәти мәһдуд чәрчивәјә сыхылмышды.

Һомерләрин, фирдовсиләрин, аристотелләрин, низамиләрин сөзү, һередотларын, ибн-синаларын фикри, коперникләрин, нјүтонларын, ломоносовларын кәшфи, әчәмиләрин, микеланчелоларын, леонардо да винчиләрин бәһзадларын сәнәт харигәләри мәһдуд бир даирәдә галыр, онларын сәси-сәдасы мәсафәләри ашыб, кениш инсан күтләләринин гаранлыг һәјатына гыса јол тапа билмирди.

Бу күн мәсафәләрин һејрәтли бир дәрәчәдә гысалдығы, сүр'әтин вахты көдәлдији бир заманда, дүнјанын бир башында олан һадисә сабаһ бүтүн аләмә јајылыр. Радио, телевизор гит'әләри гоншулашдырыр. Бир-бириндән мин километрләрлә узаг олан шәһәрләри јан-јана кәтирир, мәсафәләрин һөкмүнү гырыр, вахтын күчүнү әлиндән алыр. Инди биз, дағлар, дәнизләрлә биздән ајрылмыш олан өлкәләрин сәсини динләјир, орада баш верән һадисәләрдән ән тез бир заманда хәбәр тутуруг.

Бүтүн бунлары дүшүндүкчә әсрин ачдығы бу сонсуз имканлар дөврүндә јазычы сәсинин, јазычы сөзүнүн нә гәдәр бөјүк әһәмијјәт газандығы бүтүн чиддијјәти илә гаршымызда дурур. Сәнәткар, јарадычы инсан јашадығы дөврүн көрүчү көзү, ешидичи гулағы, дујучу гәлбидир.

Јазычы әсрин өвлады, мәнсуб олдуғу халгын көнүл тәрчүманыдыр. Һәгиги сәнәткар һәјатын елә лөвһәләрини јарадыр ки, онун рәнки, рајиһәси, сөзүн дады-дузу мусигинин аһәнки, халлары, јүз илләр кечдикдән сонра белә мүәјјән заманын, торпағын вә халгын ән сәчијјәви күнләрини, һәјат күчүнү, мүбаризә сәһнәләрини, инсанларын кәдәр вә севинчини, бүтүн ајдынлығы, тә'сир күчү илә

гаршымызда чанландырыр. Һәгиги јазычы гәләми илә јаранмыш бир әсәр дөврүн, халгын мадди-мә'нәви һәјатыны, мүрәккәб зиккинликләрини, инсанларын мүбаризәсини, арзу вә үмидләрини, заманын позучу исти-сојуғундан, нәминдән, тозундан горујуб сахлајан ән е'тибарлы бир хәзинәдир.

Бу күн инсан вә онун јарадычы гүввәсинин кәрәклик мә'насы гат-гат артдығы бир вахтда, мүрәккәб һәјат проблемләринин јалныз бир өлкә, бир халгын мәнафеји нөгтеји-нәзәриндән дејил, кениш мә'нада бәшәријјәтин талеји нөгтеји-нәзәриндән һәлли үчүн бир чох башга васитә вә јолларла бәрабәр јазычы сөзүнүн, јазычы көзүнүн, јазычы гәләминин дә әһәмијјәти кет-кедә артыр, өлкәләрин һүдудуну ашыр, гит'әләрин чәрчивәсиндән чыхыр, үмумбәшәри бир мә'на кәсб едир.

Һәлә 1956-чы илдә Дейлидә кечирилән биринчи Асија јазычылары конфрансында јени башлајан һәмрә'јлик һәрәкатынын тарихи әһәмијјәти ајдын көрүндү. Бу конфрансда анчаг он једди өлкәнин нүмајәндәси иштирак етдијинә бахмајараг, о, Асија јазычыларынын кениш әлагәсини јаратмаг саһәсиндә, әдәби гүввәләрин гаршылыглы танышлығы, бирләшмәси саһәсиндә, мүасир мәдәнијјәтин гаршысында дуран проблемләрин һәллинә биркә јол тапмаг үчүн фикир мүбадиләси саһәсиндә, мүһүм рол ојнады. Дейли конфрансы Асија өлкәләриндәки прогрессив әдәби гүввәләрин халгларарасы мәчлисинә тәмәл дашы атмыш олду. Бурада, совет нүмајәндә һеј'әтинин тәклифи илә гәрар гәбул едилди ки, икинчи конфранс 1958-чи илдә Дашкәнддә чағырылсын.

Дашкәнд конфрансы истәр иштиракчыларынын мигдары, истәр мүзакирә вә һәллинә киришдији мәсәләләрин өлчү вә әһәмијјәти чәһәтдән даһа кениш, даһа әһәмијјәтли бир програмла ишә башлады. Дашкәнд конфрансы, Асија вә Африка өлкәләри јазычыларынын конфрансы адланды.

Бурада Асија, Африка гит'әләриндән 36 өлкәнин, Авропа вә Америкадан 14 өлкәнин нүмајәндәси иштирак едирди. Совет Иттифагындан—РСФСР, Азәрбајчан, Күрчүстан, Газахыстан, Гырғызыстан, Тачикистан, Түркмәнистан, Өзбәкистан вә Ермәнистандан нүмајәндәләр варды. Дейли вә Дашкәнд конфрансалары кими бејнәлхалг мәчлисләрин, билаваситә тәмаслар, јахын көрүшләрин ән хејирли чәһәти одур ки, мүбаризә јолларынын шәкли, мүбаризә формалары мәсәләсиндә олан бә'зи ихтилаф вә мүбаһисәләрә бахмајараг, әсас мәгсәд—милли азадлыг, милли истиглалијјәт, мүстәмләкәчилијин арадан галдырылмасы, әсарәт алтында олан халгларын кениш азадлыг јолуна чыхмасы кими гачылмаз тарихи бир зәрурәти бүтүн гүввәти илә көстәрир. Бу мәгсәд уғрунда гәләмини сәфәрбәр едән јазычыларын сајы артыр, сәнәт вә әдәбијјатын халг илә бағлылығы, халгын мүбаризә силаһларындан олдуғу кет-кедә ајдын дәрк едилир.

1958-чи ил Дашкәнд конфрансында нүмајәндә кими мән дә иштирак етмишәм. Бу конфрансда биз јалныз Асија вә Африка дејил, Авропа, Американын да нечә-нечә јазычысы илә көрүшдүк. Онларын ичиндән хәбәр тутдуг, әсәрләри илә таныш олдуг. Бу күн дүнјада кедән бөјүк тарихи бир просесдән—мүстәмләкә вә асылы өлкәләрдә јашајан халгларын әсарәт бојундуруғундан гуртармаг үчүн апардыглары мүбаризәләрдән һәјәчанлы сөһбәтләр ешитдик.

Дейли вә Дашкәнд конфрансларында иштирак етмиш вә етмәмиш јүзләрчә јазычы вардыр ки, онлар дүнјакөрүшләри, сијаси-дини е'тигадлары, милли-ирги мәнсубијјәтләри, коммунизм вә капитализм ичтимаи гурулушларына мүнасибәтләри е'тибары илә ејни дејилләр. Һәтта бу јазычылар арасында еләләри дә вар ки, һәлә дә гурд хисләтли мүстәмләкәчиләри утандырмаг, сөз күчү, өјүд-нәсиһәтлә инсаф јолуна, һуманизм јолуна кәтирмәјин мүмкүн олдуғуна инанырлар. Лакин бу да бир һәгигәтдир ки, белә адамларын сајы кет-кедә азалыр. Һәјатын сәрт үзү, һадисәләрин амансыз мәнтиги онлары бу хам хәјал аләминдән ајырыб мүбаризәнин гајнар ахынына гошур.

Дашкәнд конфрансы дүнја әһалисинин бөјүк бир әксәријјәтини тәшкил едән, Асија, Африка өлкәләриндән кәлмиш јазычыларын јалныз бир-биринә дејил, бир чох Авропа, Америка јазычылары, Совет Иттифагы јазычылары илә дә билавасиә әлагә јаратмалары, үнсијјәт бағлары, дослуг телләри илә бирләшмәләри кими таламалары, дүстлуг телләри илә бирләшмәләри кими тарихи бир әһәмијјәт газанды. Бу конфрансда Америка јазычысы Уилјам Е. Ф. Дүбуа нитгини белә башлады: «Мән американлыјам, һәм дә африкалыјам. Мән Бирләшмиш Штатларда анадан олдуғум үчүн, мәним ата-бабам ики әср мүддәтиндә Америкада јашадығы үчүн мән американлыјам.

О бири тәрәфдән мәним бешинчи бабам XVIII әсрдә Гвинеја көрфәзи саһилиндә бир һолландијалы тачирин әлинә кечмиш, тачир онун голларына зәнчир вуруб Нју-Јорка кәтирмиш, орада бир гул кими сатмышдыр. Бабам анчаг Америка ингилабы заманы Американын истиглалијјәти угрунда кедән мүһарибәләрдә иштирак етдији үчүн көләликтән азад олунмушдур».

Һәмы, үзүндән дә бир гәдәр зәнчијә бәнзәјән бу јазычынын сөзләринә дәрин бир сүкут ичиндә гулаг асырды. Инди, мән, бу һәјәчанлы дәгигәләри хатырлајанда дүшүнүрәм: әсримизин мәсафәләрә һаким олдугу, нәһрләрин, күләкләрин, күнәшин енержисини сәмәрәли гүввәтә, ишыга чевириб инсанларын хидмәтинә вердији бир вахтда, ади газдан јун парчалар, шүшәдән ипәк палтарлар һазырландығы бир заманда, инсанлар көјләрин гапысыны ачыб фәзалара јол салдығы күнләрдә һәлә дә мүстәмләкә, мәһкум, һаким халг, агалыг, көләлик кими сөзләрин мүасир инсанлығын лүғәтиндән силинмәмиш олдугу нә бөјүк фачиәдир!

Дашкәнд конфрансы күрсүсүндән данышан јазычылар Асија вә Африканын бир чох өлкәләриндә һәлә дә һөкм сүрән мүстәмләкәчилијин ганлы фачиәләрини бүтүн дүнја гаршысында унудулмаз лөвһәләрлә чанландырдылар. Онлар јалныз мәнсуб олдуглары өлкәләрин, халгларын изтираб вә ишкәнчәләриндән, мүбаризәсиндән дејил, һәм дә зәнкин тарихиндән, мәдәни ирсиндән, кәлмә агалардан габаг мөвчуд олан дөвләт гурулушундан, гоншулары илә апардыглары тичарәтдән данышырдылар. Онлары динләдикчә көзләримдә јени мәнзәрәләр чанланырды. Елә бил ки, чохдан бәри гаранлыгда галмыш бир аләм инди зәиф дә олса бир ишығын күчү илә јаваш-јаваш ајдынлашыр, орада көрдүкләрим гәлбими риггәт вә мәһәббәтлә, нифрәт вә гәзәблә долдурурду.

Биз китаблардан, гәзетләрдән Африка, Асија өлкәләри һаггында чох шеј охујуб билирдик. Лакин конфрансын ичлас салонунда, Нәваи театрынын фојеләриндә, меһманханаларда, мүхтәлиф јығынчаг вә гонаглыгларда Асија, Африка јазычылары илә сөһбәтләримиз заманы ешитдикләримизи, өјрәндикләримизи, мән инанырам ки, илләрлә охусаг, минләрлә китаб вәрәгләсәк өјрәнә билмәздик. Билаваситә көрүшләр заманы ешидиб-билдијимиз фактлар, һадисәләр, һәјат һәгигәтләринин чоху һәлә китаб сәһифәләринә дүшмәмишдир.

Африка вә Асија јазычыларындан бир чоху конфранс трибунасындан вә шәхси сөһбәтләримиз заманы инкилис, франсызча данышырдылар. Бу чох заман даһа кениш аудиторијанын баша дүшмәси мәгсәди илә олмурду. Бу, һәлә дә көјнәјән дәрин бир јараның сызылтысы иди. Африканын мүстәмләкә вә асылы өлкәләриндә узун илләр һөкмранлыг сүрән франсызлар, инкилисләр јерли халгы доғма ана дилини јадыргатмаг үчүн әлләриндән кәләни еләмишләр. Јәни «ана дили» јаратмаг, «авам, вәһши» халгы «мүасир» мәдәнијјәтә гошмаг үчүн аз сә'ј көстәрмәмишләр.

Мүстәмләкәчилијин ән мурдар «мәрһәмәтләри»ндән бири—јерли дили унутдурмаг, ага халгын дилини нә васитә илә олур-олсун јерли халгын боғазына сохмаг сијасәти нәтичәсиндә Африка вә Асијанын бир чох јазычылары бу күн ана дилини билмир, ја елә пис билир ки, өз дилиндә јазмаг имканы јохдур.

Халгынын бу фачиәсиндән данышан нүмајәндәләри конфранс салону дәрин бир сүкут ичиндә динләјир, бир чох нүмајәндәнин әли гәзәблә јумруг бүкүлүрдү.

Сенегаллы Сембен Усманын үзү инди дә мәним көзүмүн габағындадыр. Мән Усманла 1957-чи илдә Москвада кәнчләрин Бејнәлхалг фестивалы заманы таныш олдум. 1958-чи илдә исә Дашкәнд конфрансында јенидән көрүшдүм. Усман конфранс күрсүсүндән өзүнәмәхсус бир тәмкинлә данышырды. О, мүстәмләкәчиләрин Африка халгларынын башына кәтирдикләри фәлакәтин мүхтәлиф шәкилләриндән, јолларындан үрәк јанғысы илә дејирди. О, анчаг вәзифәли, кәлмә агаларын өзләри тәрәфиндән дејил, онларын пул, шөһрәт күчүнә тә'сир алтына салдыглары, даһа ачыг десәк, сатын алдыглары бә'зи јерли зијалыларын да төрәтдији фитнәләрдән данышырды. О дејирди: «Гулдарлыг вә мүстәмләкәчилик таланлары нәтичәсиндә јерли әһалинин әдәбијјаты, мәдәни абидәләри мәһв едилир. Мүстәмләкәчиләр мә'бәдләри сөкүр, үстүнә чох гијмәтли јазылар јазылмыш кил-кәрпичләри сындырырлар». О дејирди: «Қолә-көтүр дилли бир әдәбијјат јарадыблар ки, бурада Африка—зәнчи халглары «бөјүк ушаглар» кими натамам, мүстәгил тәфәккүрә габил олмајан адамлар кими тәсвир олунурлар».

О дејирди: «Африкада империализм ассимилјасијасынын бир нөвү дә вардыр, бу, Африка—зәнчи јазычыларынын Аврова дилләриндә јаздыглары әсәрләрдир.

Белә әсәрләрдә онлар өз халгларынын идејалары деіил, мүстәмләкәчиләрин онлара ашыладыглары фикирләри ифадә едирләр...».

Бу милли симасыны итирмиш адамлар әлигырманчлы, белитапанчалы кәлмә ағалардан даһа горхунч, даһа ијрәнчдирләр.

Асија вә Африка јазычыларынын јени конфрансы мүасир ичтимаи һәјатын, бу ичтимаи-тарихи просесдә јазычы мөвгејинин мүһүм мәсәләләринә һәср едиләчәкдир. Дашкәнд конфрансындан кечән үч ил мүддәтиндә Асија вә Африка халгларынын мүбаризә тарихиндә јени сәһифәләр ачылмышдыр. Конго, Ангола, Әлчәзаир фачиәләри бүтүн инсанлыг гаршысында мүстәмләкәчи дөвләтләрин мисилсиз чинајәтләрини сәһифә-сәһифә ачыб нүмајиш етдирмишдир. Тунис торпагларында баш верән ганлы һадисәләр капиталист мүстәмләкәчиләринин багладыглары әһд, вердикләри вә'дләрин нә гәдәр ријакар вә јаланчы олдуғуну бир даһа сүбут етди.

Бу күн мүасир мүстәмләкәчилик јени донлара кирир, ганлы бајрағыны мүнасиб јени рәнкләрлә бојајыр. Бу күн мүстәмләкәчилик сијасәти мүстәмләкә вә асылы өлкәләрин јералты вә јерүстү зәнкинликләрини истисмар етмәк, онларын милли варлыгыны «мүасирлик», «јени мәдәнијјәт» пәрдәләри алтында әритмәк, јерли әһалини мүасир дүнја «тәрәгги вә инкишафынын» сүр'әтинә ујдурмаг, онлары «мәдәни инсанлар чәркәсинә гошмаг» кими хәбис вә ријакар шүарлар алтында даһа дәрин дүшүнүлмүш, даһа мүхтәлиф формалара салынмыш, даһа мүнасиб дона кејдирилмиш бир һалда апарылыр. Бу үсуллар көзләнилән нәтичәни вермәдикдә исә маскалар көтүрүлүр. «Јени» мүстәмләкәчилик, танкларын, топларын курултусу, күлләләрин дили илә данышмаға башлајыр. Өлүм јајан һәрби тәјјарәләрин сәсиндә аналарын фәрјады, ушагларын һычгырығы итиб-батыр. Бүтүн бу һадисәләр һәр бир намуслу инсанын гәлбини гәзәблә долдурмаја билмәз. Бүтүн бунлар јазычы вичданынын чошгун үсјанына сәбәб олмаја билмәз. Бу јанғынлар, аловлар, бу фәлакәтләр, бу фачиәләр халг руһунун тәрчүманы олан сәнәткары, халгын дәрдләрини, бәшәријјәтин ән јүксәк мәчлисләриндә дәрин, сәмими вә сарсылмаз бир сәслә, гырылмаз бир мәнтиглә демәјә чағырыр. Асија вә Африка јазычыларынын јени конфрансы јалныз јүзләрлә гәләм әһлинин сәси дејил. Бу милјонларын ирадәси, халгларын сәси, әсрин һөкмү олачагдыр!

Јени конфранс сон илләрдә дүнјада артан көркинлик, јени мүһарибә горхусуна јазычыларын биканә галмадығыны ајдын вә гәти билдирәчәјинә биз әминик. Чүнки јазычы талеји халг талејиндән ајры дејилдир. Јазычы әсрин баш јолунда кедән, гәлби халгын нәфәси илә исинән бир вәтәндашдыр.

Биз, бу конфрансда иштирак едәчәк совет јазычыларынын өлкәмиз һаггында, совет халгларынын һәјат вә мүбаризәси, гурдуғумуз јени дүнјанын зәнкин лөвһәләри һаггында сөзләрини дә бүтүн нүмајәндәләрин дәрин бир марагла динләјәчәјинә әминик. Биз, күнүмүзүн һәјат лөвһәләрини, мәгсәдләримиз, арзу вә әмәлләримизин инкар едилмәз һәгигәти кими бүтүн дүнја гаршысында ифтихарла нүмајиш етдиририк.

Биз һәр саһәдә олдуғу кими мәдәнијјәт, елм вә әдәбијјат саһәсиндә дә бүтүн намуслу инсанлара әлимизи узадыб бәрабәр чалышмаг, достлуг јаратмаг, үнсијјәтлә јашамағы тәклиф едирик. Биз һамыны, зәһмәткеш инсанларын јер үзүндә сәадәтини гурмаға чағырырыг. Биз һеч кәсин инам вә е'тигадыны, бизә бәнзәмәдији үчүн писләјиб, јеканә јол бизимкидир демирик. Биз дејирик: бизим һәрәкәт вә ишимизи, һәјатымызы, гурдуғумуз јени дүнјанын мә'насыны анламаға чалышын. Онда бизим арзу вә мәгсәдләримизин бөјүк инсан сәадәти уғрунда мүбаризә олдуғуну көрәчәксиниз.

Биз совет јазычыларыјыг. Халгын сәадәт вә тәрәггиси, Вәтәнимизин јүксәлиши бизим амалымыздыр. Инсанларын һәјатыны күндән-күнә јахшылашдырмаг, инсан зәһмәтинин сәмәрәсини артырмаг, елмин, техниканын бүтүн наилијјәтләрини инсанларын хидмәтинә вермәк бизим әмалымыздыр.

Биз коммунизм дүнјасы гурурдуг. Биз гәлбимизин һәрәкәти, гәләмимизин күчү илә бу мәгсәдә хидмәт едирик. Биз дүнјанын бүтүн халгларына дост, гардаш дејиб сүлһ, әмин-аманлыг ичиндә јашамаг истәјирик. Кәтин, бир-биримизи даһа јахшы танымаг үчүн даһа сых, даһа кениш әлагә јарадаг, фикир мүбадиләси апараг, мүнагишә—мүбаһисәләр бизи горхутмасын. Чохлу тәрчүмәләр едәјәк. Мүхтәлиф өлкәләрин јазычылары хош арзу, көзәл мәгсәдләрлә бир-биринә гонаг кетсинләр. Јазычы һансы өл-

кәдән олур-олсун, һансы халгын оғлу олур-олсун, кәрәк онун әсәрләриндә һәјат һәгигәти бүтүн гүввәси илә сәсләнсин! Достлуг, гардашлыг, бәшәријјәтин бөјүк һимни кими әсәрләримизин сәһифәләрини бәзәсин! Биз Азәрбајҹан јазычылары адындан Асија, Африка јазычыларының јени конфрансынын иштиракчыларыны бу али мәгсәдләрә чағырыр, конфрансы тәбрик едирик!

СЫРАЛАРЫМЫЗЫ ДАҺА ДА МӨҺКӘМЛӘДӘК

Инсанлығын бөһранына јол ачмыш сосиалист Вәтәнимизин көзәл бир күшәси олан Азәрбајҹан торпағында, гәдим одлар јурдунун ингилаби ән'әнәләрлә зәнкин шанлы пајтахты Бакыда икинчи совет һәмрә'јлик конфрансы ачылды. Конфрансын мәһз бурада, гәлби гызғын иш аһәнки илә дөјүнән, гәдим мәдәнијјәт бешији, гојнунда гардаш халгларын нәғмәләри сәсләнән, муасир дүнјанын ән јарашыглы, ән көзәл шәһәрләриндән бири олан Бакыда чағырылмасы тәсадүфи дејилдир.

Бу, Ленин милли сијасәтинин гырылмаз ән'әнәләринә бағлы бир фактдыр. 1920-чи илин сентјабр ајында, Шәрг халгларынын биринчи гурултајы мәһз Бакы шәһәриндә кечирилмишди. Владимир Илич Ленинин тәшәббүсү илә чағырылмыш бу гурултај бөјүк тарихи әһәмијјәтә малик иди. Ленин бу гурултајын фәхри сәдри сечилмишди.

Гырх дөрд ил бундан габаг, Бакынын мүлајим хәзрили бир сентјабр ахшамында, Ленинин садиг тәләбәси, Шәрг халгларынын унудулмаз досту Нәриман Нәриманов Шәрг халгларынын биринчи гурултајыны ачыг е'лан едәрәк демишди:

«Бизә әхлаг мәдәнијјәти һаггында илк анлајышлары бәхш етмиш гоча Шәрг бу күн, бурада, өз дәрдләриндән, буржуа өлкәләри капиталынын она вурдугу ағыр јаралардан данышачагдыр. Онлар бу нәтиҹәјә кәләҹәкләр ки, мәһз бирләшмиш гүввәтлә капиталы јыхмаг, онун зәнҹирләрини гырмаг мүмкүндүр».

Бу сөзләрин бөјүк, тарихи һәгигәти бу күн көз габағындадыр.

Бирлик, мүбаризә јолларында чијин-чијинә кетмәк,

бир-биринин гәлб дөјүнтүсүнү динләмәк, бир-биринин үмид вә арзуларыны көзләриндән дујмаг, достлуг, гардашлыг—бизим һәрәкатын, Асија вә Африка өлкәләринин һәмрә'јлик һәрәкатынын мүгәддәс китабында гызыл хәтләрлә јазылмышдыр.

Асија вә Африка халгларынын һәмрә'јлик һәрәкаты, империализм әлејһинә апарылан башга мүбаризә формаларындан тәчрид едилмиш бир һәрәкат дејил, бу мүбаризәнин бир голудур. Бу һәрәкаты ајры-ајры гит'әләрә, ајры-ајры иргләрә мәнсуб етмәк олмаз. Онун күчү гит'әләрин, халгларын, иргләрин, сүлһсевәр инсанларын бирлијиндәдир.

Дәзкаһ далында дајанан фәһлә, лабораторијаларда јухусуз кечәләр кечириб, инсан дәрдләринин шәфасы үчүн јени әлачлар ахтаран алим, кениш чөлләрдә мәһсул бечәрән кәндли, сәсләрин аһәнкиндә, рәнкләрин дүзүмүндә инсан талејинин чәтин вә шәрәфли јолларындан данышан бәстәкар, рәссам, инсан гәлбинин тәрчүманы јазычы, инсан изтирабыны, инсан севинчини лал дашларын дили илә сөјләјән һејкәлтәраш, мүхтәлиф пешә саһибләри бу һәрәкатын гүдрәтини артыран, онун вәһдәтини бәркидән, онун наилијјәтләринә һәр күн јени сәһифәләр јазан инсанлардыр.

Конфрансда сајча чох олан халгларын нүмајәндәләри илә јанашы сајча аз олан милләтләрин оғуллары, гызлары бәрабәрһүгуглу мүбаризләр кими иштирак едирләр. Мән, бөјүк Ленинин 1919-чу илдә Әфганыстанын истиглалијјәти мүнасибәти илә көндәрдији бир телеграмы хатырлатмаг истәрдим. Ленин бу телеграмда Әфганыстанла Совет Русијасы арасында јаранан дипломатик әлагәни «ики бөјүк халг арасында јаранан» әлагә адландырыр. О, Ленинә мәхсус үрәк кенишлији, Ленинә мәхсус пролетар интернасионализми илә сајы беш милјондан артыг олмајан әфган халгына бөјүк халг дејир. Биз Ленин принсипләринә әсасланараг, азадлыг уғрунда, мүстәмләкәчилик әлејһинә мүбаризә апаран халглара, сајча аз ја чохлуғундан асылы олмајараг, бәрабәрһүгуглу дост, гардаш кими бахырыг. Халгын бөјүклүјү онун сајында дејил.

Мә'лумдур ки, икинчи чаһан мүһарибәси әрәфәсиндә дүнјанын беш күчлү империалист дөвләти—Инкилтәрә, Франса, Америка, Јапонија вә Италијанын мүстәмләкәләри беш милјон квадрат километрдән артыг иди. Бу торпагларда 600 милјондан артыг инсан јашајырды. Һаны инди о кечмиш «әзәмәт?», һаны о «сәлтәнәт?» һаны о, «ағалыг?». Классик мүстәмләкәчи бир дөвләт сајылан Инкилтәрә инди әлиндәки сон мүстәмләкә парчаларыны сахламаг үчүн дәридән чыхыр.

Адәтән мүстәмләкәчилик мәддаһлары ловғаланырлар ки, куја онлар керидә галмыш өлкәләрә, халглара мәдәнијјәт кәтирирләр. Јоллар чәкир, биналар тикир, јералты сәрвәтләри тапыб истифадәјә верир, аеродромлар, заводлар јарадырлар. Лакин биз бу «мәдәнијјәтин» нә олдуғуну јахшы билирик. Әкәр мүстәмләкәчи јол чәкирсә, ондан өтрү чәкир ки, талан етдији маллары дашымаг асан олсун. Онларын тикдикләри биналар мәш'ум дар ағачларынын вә зиндан бармаглыгларынын көлкәсиндә јүксәлир. Әкәр мүстәмләкәчи јер алтындакы сәрвәтләри чыхарырса, бу сәрвәтләрин ағырлығы илә јерли әһалинин руһән вә чисмән даһа артыг јүк алтында сахламаг мәгсәди дашыјыр. Мә'лумдур ки, анчаг сон әлли ил мүддәтиндә мүстәмләкәчиләр Чәнуби Африкадан 40 тондан артыг алмаз, 18 мин тондан артыг гызыл апарыблар.

Лакин империалист ағалар зәбт етдикләри өлкәләрдән анчаг апармаг, дашымагла мәшғул олмајыблар. Онлар бу өлкәләрә «һәдијјәләр» дә кәтирирләр. Һәмин һәдијјәләр јохсуллуг, хәстәлик, дар ағачлары, зинданлар, ган вә көз јашыдыр. Анчаг заман амансыз һөкмүнү вермишдир. Халглар мүстәмләкәчилијә гәти өлүм гәрары јазмышлар.

Азәрбајчан халгынын Асија вә Африка гит'әләри халглары илә достлуғу, мәдәни вә игтисади әлагәләринә бу күн, нә дә дүнән башламышдыр. Бу әлагәләр узун, гәдим бир тарихә маликдир. Мәним халгымын зәнкин фолклорунда бу достлуг вә әлагәләрин сајсыз изләри вардыр. Асија вә Африка халгларынын һәјат, тарихи мүбаризә вә гәһрәманлыг сәһифәләринә мараг Низаминин өлүмсүз мәнзум романларындан, Фүзулинин мәһәббәт вә изтираб дастанларындан, Мирзә Фәтәлинин аловлу памфлетләриндән, Сабирин јаныглы күлүшләриндән кечиб кәләрәк, бу күнүмүзүн ичтимаи һәјат сәһифәләриндә јени-јени тәзаһүрләрини тапмышдыр. Гәдимдән бәри Азәрбајчан ме'марларынын Һиндистан вә Иран торпагларында мәрмәрдән вә миналардан јаратдыглары абидәләр, мусиги халларында сәсләнән

шәрг мотивләри, әсрләрин узун јолларындан кечиб; өз тәравәт вә көзәллијини сахламыш миниатүрләр, нахышлар халгларымызын гәдим достлуг, мәдәни, ичтимаи әлагәләринин сүбутудур. Бу әлагәләр Совет һакимијјәти илләриндә јени, даһа дәрин, даһа кениш бир мә'на кәсб етмишдир, мүтәшәккил бир шәкил алмышдыр.

Мә'лумдур ки, сәнәт, әдәбијјат халгын көнүл тәрчүманы, ичтимаи һәјатын ајнасы, инсан гәлбинин ән инчә әсимләринин сонсуз гатарындан кечириб бизә кәтирән һәссас бир камертон кимидир. Биз һәгиги сәнәт әсәрләриндә милјонларла инсанын көнүл һәсрәтини, дәрдини, севинчини, үмидини, инам вә бачарыг габилијјәтини көрүрүк. Һәгиги сәнәт инсан үнсијјәтини артыран, инсанлар арасындакы анлашыг багларыны бәркидән бөјүк амилдир.

Мән шаирәм, мән динч бир сәнәтин нүмајәндәсијәм. Ше'р инсанларын ағыр күнүндә онлара мунис, һавадар олан, үрәкләрин кәдәр вә гүссәсини бөлүшән, көнүлләрин һәсрәтини дујан, үмидсиз көз јашларыны овутмаға чалышан, севинчли, фәрәһли күнләрин тәрәннүмчүсү олан сәдагәтли достдур. Мән истәјирәм ки, инсанлар динч гуручулуг үчүн даһа чох полад әритсинләр, нефт чыхарсынлар, јени көзәл китаблар нәшр етмәк үчүн даһа чох кағыз истеһсал еләсинләр. Ким мејвә ағачлары әкмәк, ев тикмәк, күл-чичәк, бугда бечәрмәк әвәзинә хәрабәләрин даш-торпағыны јығышдырмаг истәјәр! Инсан адыны дашымаға лајиг олан һеч кәс!

Бәли, мән динч бир сәнәтин ади зәһмәткешијәм. Јазыб-јаратмагдан мә'нәви зөвг алырам. Лакин инсан сәадәти угрунда гәти мүбаризәләрдә ше'р, сәнәт, дөјүш нәғмәси олуб, дәһшәтли, амансыз бир силаһа чеврилә биләр. Бу силаһ инсанлыгын илкин Вәтән сөзүнү дедији күндән бәри ишләтдији силаһлардан ән горхунчу, ән кәсәрлиси, ән тә'сирлисидир. Ше'р, сәнәт өз һуманист руһу, һагг вә әдаләт күчү илә инсанларын гәлбини фәтһ етмәјә гадирдир ки, һеч бир силаһ бу күчә малик дејил. Она көрә дә бу силаһын кимин әлиндә олдугу, һансы јөнә тушландыгы, һансы мәгсәдләрлә истифадә олундугу сон дәрәчәдә мүһүм вә чидди бир мәсәләдир.

Әкәр бу силаһ халгларын азадлыг вә истиглалијјәти угрунда, инсан сәадәти уғрунда, зүлм вә әсарәтә гаршы, ган вә өлүмә гаршы, ағалыг вә гуллуг дүнјасынын дәһшәтләринә гаршы чеврилмишдирсә, биз ону алгышлајырыг. Јох, әкәр о, зүлм, әсарәт дүнјасынын мәддаһлыгы кими чиркин бир вәзифәјә хидмәт едирсә, әкәр о, јер үзүндә инсан ләјагәтини тәһгир едәнләрин, инсан азадлыгынын јолларыны дәмир бармаглыглар, дар ағачлары илә кәсмәк истәјәнләрин хидмәтиндәдирсә, биз белә силаһы халгын одлу гәзәби, сонсуз нифрәти илә дамгаламалыјыг.

Догрудур, бөјүк сәнәт һеч бир заман зүлм вә әсарәт мәддаһы олмамышдыр. Лакин бу һәгигәти тәсдиг етмәклә бәрабәр, биз сәнәт вә әдәбијјатдан азадлыг дүшмәнләринин истифадә етмәк нијјәтләринә дә көз јума билмирик.

Бизим һәмрә'јлик һәрәкатымызда ичтимаи хадимләр, фәһләләр, кәндлиләр, алимләр, башга зијалыларла бәрабәр хејли сәнәт адамлары да иштирак едир. Бу адамлар өз гәләмләри, фырчалары, өз илһамлары илә Асија вә Африка халгларынын бирлијинә, азадлыг угрунда мүбаризәсинә, мүстәмләкәчилијин көкүндән мәһв едилмәсинә, онун вурдугу јараларын мүмкүн гәдәр тез сағалмасына бөјүк јардым көстәрә биләрләр.

Биз јер үзүндә бүтүн халгларын азадлыгы намина, зүлмүн вә әсарәтин сөздә дејил, ишдә, һәјатда арадан галдырылмасы наминә үзүмүзү шидашларымыза, һәмсәнәт олдугумуз инсанлара тутуб дејирик: гәләминизи әсиркәмәјин, илһамынызы тәсәлли јатагында динчәлмәјә гојмајын. Халгларын азадлыгы угрунда кедән бөјүк тарихи мүбаризәјә гошулун. Кәләчәк һеч бир шеји унутмајан, һеч бир шејдә күзәштә кетмәјән ади вә амансыз бир һаким кими сиздән сорушачагдыр: әсримизин тарихи күнләриндә, халгларын, инсанларын азадлыгы, сәадәти үчүн нә етмисиниз? О күнләрә әлибош кәләнләрин вај һалына!

Биз, Совет өлкәсинин вәтәндашлары, гардаш, дост дедијимиз халгларын—һансы өлкәләрдә, һансы рәнкдә, һансы дини е'тигадла олур-олсун—дәрдини көрәндә үрәк ағрысы дујур, шадлыгыны көрәндә севинирик. Биз онларын мәһрумијјәтинә дә, гәләбәсинә дә дост көзү илә бахырыг. Одур ки, һәмишә ағыр күндә онлара дост әлимизи узадыр, шад күндә онларла севинир, бајрамларында көнүл долусу һәвәслә иштирак едирик.

Мән инсан әлләринин илләр, он илләр, әсрләрлә јаратдыгы не'мәт вә көзәлликләри од вә дәмир дишләри илә кәмирән мүасир мүһарибәнин дәһшәтләрини көзүм-

лә көрмүшәм. Мән истәмирәм ки, бу өлүмлү, ганлы фыртыналар јенидән дүнјаны ағзына көтүрсүн. Јер күрәсини сојуг улдузлара дөндәрсин. Биз һамымыз, инсан талеји илә ојнајанларын арзуладыглары јени мүһарибәнин баш вермәсини истәмирик. Лакин истәмәмәк аздыр. Бу арзулар уғрунда јорулмадан, дајанмадан мүбаризә апармаг лазымдыр.

Һинд дастанларындан бириндә дејилир ки: «Шәрг өз көзәллији илә чәлб едир, сајсыз кәми карванларыны магнит кими өзүнә чәкирди. Чохлары хејирхаһ мәгсәдләрлә бизим өлкәјә кәлирди. Лакин бир күн олду ки, бизим саһилләрә башга гонаглар кәлди. Онлар достлуг үчүн кәлмәмишдиләр. Онлар өзләри илә бәла кәтирдиләр, фәлакәт кәтирдиләр. Онларын кәлиши илә Шәргин үзәринә зүлмәт чөкдү. О күндән сәадәт бизи тәрк етди. О күндән көз јашы епохасы башлады».

Гоча Һиндистанын гәлб ағрысы илә долу бу дәрдли дастаны, мүстәмләкәчилијин јаратдығы мәнзәрәләрин бүтүн дәһшәтини көзләримиз гаршысында чанландырыр.

Бу күн Асија вә Африканын әллидән артыг өлкәси мүстәмләкәчилик зәнчирини гырмышдыр. Лакин һәлә дә дүнја хәритәсиндә империализмин ганлы төрәмәси — мүстәмләкәчилијин мәш'ум гара ләкәләри вардыр.

Бүтүн дүнјада әсарәтин зүлмәт пәрдәсини һәмишәлик мәһв етмәк үчүн, гәсбкарларын оғурладыглары сәадәти халглара гајтармаг үчүн бүтүн јер үзүндә көз јашларыны гурутмаг үчүн һамымыз, халг сәадәтини, инсан азадлығыны мүгәддәс билән, бу јолда чәтин мүбаризәләрдән чәкинмәјән бүтүн сүлһсевәр инсанлар, әл-әлә вермәли, сыраларымызы даһа да мөһкәмләтмәлијик.

Асија вә Африка халгларынын һәмрә'јлик һәрәкаты бу нәчиб јоллардан биридир.

АФРИКАМ! АФРИКАМ!
СУ ЈЕРИНӘ АХЫР ГАН!

Тунис Африкада, Франса Авропада — ортада Аралыг дәнизинин учсуз-бучагсыз мави сәһрасы! Фирәнкләри Африкаја һеч кәс дә'вәт етмәмишдир. Онлар мүстәмләкәчи екизләри — инкилтәрәли, белчикалы, американлылар кими Африкаја нефт гохусуна, алмаз парылтысына, гул сорағына, гызыл чинкилтисинә кәлдиләр. Әсрләрин гаранлыг, изтирабли јолларында Африка торпагларынын әсил јијәләринин — әрәбләрин, зәнчиләрин гызыл ганы илә сәһралары бојадылар, мүстәмләкәчилијин шәрәфсиз тарихини јаздылар.

Дүнјанын көзү баха-баха, күндүз-күнорта бу чағырылмамыш гонаглар Асија, Африка өлкәләрини соған кими сојдулар, талан етдиләр. Варландыгча сојғунчулуг еһтирасы артды. Милјонларла мәһкум инсанларын сүмүкләри үзәриндә, ағаларын кашанәләри јүксәлди, түфејли һәјат ашигләринин јер чәннәти, инсан тәсәввүрүнүн, инсан хәјалынын һүдудларыны ашыб кечди. «Пулун гохусу јохдур...» кими таланчылар «фәлсәфәси» өлкә-өлкә, дијар-дијар јајылды, газанч намина, сәрвәт намина инсан һејсијјәти тапдаланды, инсан талеји ағыр күнләрә мә'руз галды. Мүстәмләкәчи ағалар ган вә өлүм күчүнә зәбт етдикләри торпагларда көк салдылар.

Бу күн Франса ултрамүстәмләкәчиләринин Әлчәзаирдән әл чәкмәк истәмәдикләринин бир бәһанәси дә бу өлкәдә чохлу франсыз әһалисинин јашадығы, беләликлә, Әлчәзаирин һәм дә франсызларын вәтәни олдуғу иддиаларыдыр. Мүстәмләкәчиләр белә һалларда тарихә мүрачиәт етмәји севмирләр. Чүнки, тарих сәһифәләри

онларын нә заман, нечә о торпаглара кәлдикләринин кәдәрли күнләриндән ачы-ачы һекајәтләр сөјләјә биләр. Алдәтән пешәкар мүстәмләкәчиләр, ағалыг-гуллуг дүнјасынын тәчрүбәли мәддаһлары дејирләр ки, биз керидә галмыш өлкәләрә мәдәнијјәт, тәрәгги кәтирмишик. Биз бу өлкәләрдә шәһәрләр салмыш, јоллар чәкмиш, сәнаје мүәссисәләри јаратмыш, јерли әһалини дүнја мәдәнијјәти карванына гошмушуг.

Онлар јазырлар ки, керидә галмыш Шәрг өлкәләриндә јарадылан мүасир дәмир јоллары, су вә һава јоллары, аеродромлар, апарылан кеоложи ахтарышлар бу өлкәләри узун илләрин гәфләт јухусундан ојадыр. Рәнкини, донуну, истисмар үсулуну дәјишиб маһијјәтини мүһафизә едән мүстәмләкәчиләр иддиа едирләр ки, күја керидә галмыш халглары мүасир һәјат сәвијјәсинә галдырырлар. Онлар зүлм вә әсарәт алтында сахладыглары өлкәләрә чох шеј вердикләриндән ријакарлыгла данышмағы севирләр. Онлар дејирләр: Бахын, әлли ил бундан габаг филан өлкәнин игтисадијјаты, техникасы нә сәвијјәдә иди, инди нә сәвијјәдәдир!

Бу һәјасыз иддиаларын ич үзүнү ачмаг үчүн мүстәмләкә халглары бир суал верә биләрләр: ағалар, апардығынызла кәтирдијинизи тәрәзинин көзүнә гојун, онда талан вә сојғунчулуғу даһа да асанлашдырмаг хатиринә тикиб гурдуғунуз јолларын, мүәссисәләрин, шәһәрләрин нә баһасына әмәлә кәлдији ашкар олар.

Јүз алмаса бир вермәјән бу «мәдәни» зәлиләр мүстәмләкә өлкәләринин јерүстү, јералты сәрвәтләрини кечә-күндүз соруб, милјардлар апарыб, көздән пәрдә асмаг үчүн халгдан сојуб алдыглары минләрдән бирини тикинтијә, гурулуш ишинә (јенә дә өз хејринә, өз иши хатирәси үчүн) сәрф едәндә, аличәнаблыгдан, инсанпәрвәрликдән дәм вурурлар.

Бу күн Бизерта күчәләрини, минләрлә Тунис ушагларыны, гочаларыны вә гадынларыны гана бојајан бу ријакар «мәдәни» мүстәмләкәчилијин јени драматик лөвһәси һамынын көзү гаршысындадыр. Бизерта Тунис торпағы, туниcләрин шәһәридир. Лакин Франса импералистләринин ишғалчы сијасәти үчүн Африкадакы мүстәмләкәләрини сахламаг үчүн, һәрби НАТО блокунун һазырладығы јени ганлы мүһарибә фитнәләри үчүн бура Франса һөкумәтинә лазымдыр. Она көрә дә мүстәмләкәчиләр һәр чүр чинајәтә әл атыр, Франса тәјјарәләри өз гануни торпағында сәрбәст јашамаг истәјән тунисилиләрә ган уддурур.

Напалм бомбалары Бизертанын тарихи биналарыны, гәдим мәсчидләрини јерлә јексан едир.

Франса парашүтчүләри динч Тунис әһалисини гырыр. Бүтүн бунлар дүнјанын көзү гаршысында олур.

Һәлә 1952-чи илдә Тунис Франсадан БМТ-јә шикајәт етмишди. 1954-чү ил 31 ијулда Франса һөкумәти Тунисин дахили мухтаријјәтини танымаға разылыг вермишдир.

Тунис халгынын әзми, азадлыг уғрунда апардығы сарсылмаз мүбаризә гаршысында Франса мәчбур олду ки, 1956-чы ил 20 мартда Тунисин мүстәгиллијини тәсдиг едән сәнәди имзаласын.

Лакин Франса бу сазишә анчаг баш алдатмаг үчүн гол чәкмишди.

Бу күн, Тунис торпагларында баш верән фачиә буну ајдын көстәрир. Тунис өз торпағынын јијәси олдуғуну билдирән кими Бизертанын харичи ишғалчы гошунлардан азад олунмасыны тәләб едән кими Франса милитаристләри Тунис халгынын сәсинә, топларын курултусу, бомбаларын партлајышы, сүнкү, күллә илә чаваб верди.

Бир нечә күн бундан габаг Франса тәјјарәләринин бомбардман етдији Бизертада һәлә дә түстүләјән харабалыгларда учуг диварлар алтында јүзләрлә Тунис ушаг вә гадынларынын мејитләри чыхарылыр.

Бу чинајәт сәһифәләри мүасир мүстәмләкәчилијин әсил сифәтидир.

Лакин дүнја јијәсизлик дејил. Бүтүн мүтәрәгги бәшәријјәт гәзәбли сәсини галдырыб, әлләри күнаһсыз тунислиләрин ганына бојанмыш Франса мүстәмләкәчиләрини инсанлығын әдаләт диванына чағырыр.

Совет адамлары, мүстәмләкә халгларынын, бүтүн сүлһсевәр халгларын һәгиги достлары,—Тунис халгынын бу милли фачиәсини дәрин бир гәлб ағрысы илә дујур вә мүстәмләкәчилијин һәр һансы формасыны нифрәтлә дамғалајыр.

Тунис халгы тәк дејилдир. Африка вә Асијанын, Авропанын, Чәнуби Американын вә бүтүн дүнјанын азадлыг севән халглары Тунис халгынын тәрәфиндәдир.

Бизертада төкүлән наһаг ган дүнјанын мүхтәлиф өлкәләриндә азадлыг уғрунда кедән әзәмәтли тарихи дө-

јүш мејданларында төкүлән мүгәддәс ганлара гарышыб, күкрәјиб чошан аловлара дөнәрәк, кеч-тез, инсанларын талеји илә ојнајан, инсан адыны ләкәләјән чаниләри һәр чүр әдаләтсизлик, агалыг, зүлм вә таланчылыг төрәдәнләри күлә дөндәрәчәкдир. Бөјүк азадлыг, әмин-аманлыг күнәши шәрәфли инсан ады дашымаға лајиг олан милјонларын баһар јолларыны, сәһәрини, јарадычылыг севинчи илә көзәлләшән һәјатыны ишыгландырачагдыр.

ҺӘЈАТ ВӘ МҮБАРИЗӘ ЈОЛДАШЛАРЫМЫЗ

Нечә јүз илләр боју мартын сәккизи ади күнләрдән бири иди. Инди һәмин күн әзиз аналарымызын, бачыларымызын, севимли гызларымызын бајрам күнү олмушдур. Ади күнләр сырасындан чыхыб, хүсуси мә'на газанмышдыр.

Бу күн јер үзүнүн милјонларла мүбариз гадыны дүнјада әмин-аманлыгы, балаларымызын сәадәтини, гуруб јаратдыгымыз шәһәрләри, кәндләри, елм, сәнәт очагларыны јени мүһарибәләрин аловундан горумаг үчүн гүдрәтли сәсини галдырыр.

Биз, адәтән, Сәккиз март күнү, мүбаризә вә иш јолдашымызы, балаларымызын бешији башында јухусуз кечәләр кечирән, Вәтән мүһарибәсинин агыр сынаглы күнләриндә мәһәббәт вә сәдагәти илә бизә мә'нәви дајаг олан гадынларымызы, ана вә бачыларымызы бир дәстә чичәк, бир додаг тәбәссүм, көз долусу меһрибанлыгла тәбрик едирик.

Биз истәјирик ки, бир даһа, һеч заман онлар, бизим әзиз доғма бачыларымыз, чичәк дәстәси әвәзинә биздән гара һашијәли кағыз алмасынлар. Көрпәләримизин үзүндә хош тәбәссүм әвәзинә кәдәрлә бүзүлмүш додагларын титрәјишини көрмәсинләр. Көз јашлары бахышлара пәрдә чәкмәсин.

Инсан, јаратмаг, јашатмаг, јер үзүндә севинч вә фәрәһи артырмаг үчүн дүнјаја кәлир. Јолу чәтин мүбаризәдән кечән инсан сәадәти дүнјасыны јаратмагда гадынларын тарихи ролу чох бөјүк, чох гијмәтлидир.

Гадын анадыр. Биз анамызын сүдү илә бөјүмүш, анамызын лајласы илә ширин јухуја кетмиш, анамызын исти, меһрибан нәфәсини дујуб көзләримизи ачмышыг. Биз өзүмүз ата олдуғумуз вахт белә анамызын гајғысына möhтач бала, өвлад, ушағыг. Онун мәһәббәт долу көзләри һәмишә бир арзу, бир никаранчылыгла бизи өз көрүм даирәсиндән кәнара гојмаг истәмир.

Аналар бизим севинч вә кәдәримизи, бу вахта гәдәр һеч бир елмин изаһ етмәјә гадир олмадығы бир јолла, бир һәссаслыгла дујур. Аналар инсанлыға јени нәсилләр верир. Аналар сүдү, өјүдү, гајғы вә мәһәббәти илә бизи көрпәликдән кәнчлијә, кәнчликдән боја-баша, чәмијјәтин јарарлы үзвү олмаг шәрәфинә јетирир. Биз бу әзиз күндә аналарымызы тәбрик едир, онларын сакит һәјатыны, нәчиб арзу вә үмидләрини, онларын севинч вә арзулар дүнјасыны горумаға сөз веририк.

Гадын бизим өмүр јолдашымыз, гадын бизим бачымыз, гадын бизим иидашымыздыр. Биз ән чәтин күнләрдә иш вә дөјүш чәбһәсиндә аилә һәјатынын бөјүк сәбир, мәтанәт, сәдагәт тәләб едән күнләр, ајлар, илләр силсиләсиндә онларын әлинин һәрарәтини, нәфәсини, бахышларынын әзм вә сәдагәтини дујур, көрүр, гәлбимизин достлуг, јолдашлыг дујғуларыны онларла бөлүшүрүк. Биз бу әзиз күндә һәјат, иш јолдашымыз, бачымыз, силаһдашымыз олан гадынлары тәбрик едир, онлара олан јолдаш, гардаш, мүбаризә силаһдашы борчумузу һеч бир заман унутмајачағымыза сөз веририк.

Гадын, бизим гыз балаларымыздыр. Биз онлара көз долусу, севинчлә бахмыш, илк «ата» сөзләрини онлардан үрәк долусу, фәрәһлә ешитмиш, илкин онлары мәктәбә јола саланда бир гүрур һисси илә синәмиз габармыш, онларын илк мүвәффәгијјәтләрини бөјүк бир һәдијјә кими гаршыламышыг.

Биз—аналарымызын никаранлыг вә риггәт долу лајлаларда чичәкдән, гызылчадан горумаға чан атдығы өвладлар, онларын бизи тәрәгги пилләсинә галдырмаг үчүн нечә мәшәггәтли јоллар кечдијини көзүмүзүн өнүндә чанландырыр, аналарымызы; бүтүн өвладларымызы, хүсусилә, бу күнүн бајрам ханымлары олан гыз балаларымызы тәбрик едир, бағрымыза басыр, өпүрүк.

Биз онларын динч јухусуну, арзулар дүнјасыны, онларын мәктәб вә һәјат јолларыны, онларын дәрс китабларыны, ојунларыны, онларын харигәләр долу әлван чочуг аләмини һәр чүр сарсынты вә фәлакәтләрдән горумаға сөз веририк.

Биз аналарымызын, бачыларымызын, өвладларымызын бу әзиз бајрамыны көнлүмүзүн мәһәббәт нәғмәләри, гәлбимизин һәјәчаны, дилимизин ән хош, ән меһрибан сөзләри илә тәбрик едирик!

ХОШ АРЗУЛАР

Биз, доғма Бакымыздан мүвәггәти ajрылырыг. Јолумуз Хәзәрин мави сулары үстүндән кечир. Биз, гардаш Өзбәкистанын пајтахты Дашкәндә, Асија вә Африка јазычыларынын конфрансына кедирик. Гәлбимиз һәјәчанла, башымыз фикирләрлә долудур.

Мән һәр дәфә бу јолу кедәндә, 26 гәһрәманын ал ганына бојанмыш Ағчагум чөлләринин үстүндән кечәндә һәјат һаггында дүшүнүрәм. Инсан талеји һаггында дүшүнүрәм. Азадлыг уғрунда кедән мүбаризәләрин сәрт көзәллији һаггында дүшүнүрәм. Дүшүнүрәм ки, нечә-нечә 26-лар инсан сәадәти уғрунда чанларындан кечмишләр.

Јер үзүндә бүтүн садә инсанларын кәдәрсиз, изтирабсыз, боллуг вә эмин-аманлыг ичиндә јашамасы үчүн, дүнјадан зүлм вә эсарәтин, һагсызлыг вә зоракылығын көкүнү кәсмәк үчүн нә гәдәр көрүләчәк ишләр, кечиләчәк чәтин, шәрәфли јоллар вардыр.

Инсан зәкасынын гүдрәтини, инсан голларынын күчүнү, инсан гәлбинин һәрарәтини халгларын сәадәти үчүн әсиркәмәјәнләр нә гәдәр хошбәхтдирләр. Тәбиәтин амансыз гүввәләрини чиловлајыб, јер үзүндә јени не'мәтләр јаратмаға чалышан адамлар заман вә тарихин ән дәрин һөрмәтини газанмаға лајигдирләр.

Јазычы милјон-милјон инсан көнлүнүн тәрчүманыдыр. Дүнјанын ән гәдим халглары олан асијалы вә африкалылар, мүстәмләкәчилик дүнјасынын ән бөјүк изтирабларыны чәкмиш, һәјатын мөһнәт јүкүнү ағыр гарадаш кими күрәјиндә дашымышлар. Асија вә Африка халгларынын јазычылары Дашкәнд конфрансынын јүксәк курсусундан өз арзу вә әмәлләрини бүтүн дүнјаја билдирәчәкләр.

Биз чохунун үзүнү көрмәдијимиз, бә'зиләринин адыны белә ешитмәдијимиз бу адамларла бир планетдә јашајыб, бир күнәшин һәрарәтиндә исиниб, бир ајын ишығында хәјала далыб, бир көјүн улдузларыны сејр етдијимиз инсанларла көрүшәчәк, бәшәријјәтин сәадәт јолларыны бәдии сөзүмүзүн гүдрәти илә ишыгландырмаг үчүн јени, даһа ајдын, даһа е'тибарлы, даһа кәскин васитәләр ахтарачағыг.

Мән әминәм ки, бу конфрансда мүхтәлиф иглим вә өлкәләрин рәнкајры, динајры, дилајры јазычылары арасында јаранačаг үнсијјәт, империализмин бүтүн фитнә вә һијләләринә бахмајараг, инсанлығын дурмадан ирәлиләдији үмидли, ишыглы кәләчәјә доғру кедән јолунда өз тарихи ролуну ојнајачагдыр.

Халг руһунун тәрчүманы олан јазычылар бу конфрансда шәхси көрүшләр, фикир мүбадиләси, разылыг, һөрмәт вә мәһәббәт јолу илә, лазым кәлдикдә мүбаһисә, мунагишә, мәсләһәт јолу илә бир-бирини даһа јахындан танијачаг, бир-биринә даһа меһрибан олачаглар.

Биз конфранса Азәрбајчан халгынын үрәк чырпынтыларыны, онун нәчиб арзуларыны апарырыг. Јер үзүнүн бүтүн халгларына, бу халглар ичиндә ән чох изтираб вә ишкәнчә көрмүш Асија вә Африка халгларына гәдим, гәһрәман Азәрбајчан халгынын хошбәхт, көзәл күнләр арзусуну апарырыг. Онун аловлу алгыш вә саламларыны апарырыг.

Биз инанырыг ки, конфранс үзәринә дүшән тарихи вәзифәни шәрәфлә јеринә јетирәчәк, азадлыг севән халгларын чәбһәси даһа да мөһкәмләнәчәк. Бу конфранса бөјүк үмидлә бахан, онун сәсини дәрин бир үрәк чырпынтысы илә көзләјән милјон-милјон инсанларын хош арзулары көзүндә галмајачагдыр. Биз ифтихарла дејә биләрик ки, бу конфрансын нәчиб вә шәрәфли ишиндә Азәрбајчан халгынын да пајы олачаг, онун гүдрәтли нәғмәләриндә Азәрбајчан халгынын да сәси ешидиләчәкдир.

ХАЛГЫН ГӘЗӘБИ ЈАМАН ОЛУР

Гара Африканын јаралы синәси јенә дә күнаһсыз инсанларын ганына бојаныр. Фашист Салазар һакимијјәтинин силаһлы гошунлары Ангола халгынын азадлыг јолларыны ган вә өлүмлә кәсмәк, әсрләрлә сүрән көләлији давам етдирмәк истәјирләр.

Мүстәмләкәчилик донуну дәјишир. Ганлы зүлм сарајынын чөл диварларыны мүхтәлиф рәнкләрә бојајыр. Бајагдан «мүстәмләкәмиз» дедији торпаглара инди «әјаләтимиз», «милләтләр бирлији торпагы» вә бу кими јени адлар верәрәк, өз һакимијјәтләрини әсрин һавасына ујғунлашдырмаға чалышыр, дүнја ичтимаијјәтинин көзүндән пәрдә асмаг истәјирләр.

Ангола—гаралар өлкәси, зәнчиләрин гәдим торпағы, одлар, аловлар ичиндә јаныр. Португалијанын низами гошунлары бу өлкәнин кәндләрини напалм бомбалары илә јандырыр, булагларынын, чајларынын сујуну зәһәрләјир, јығын-јығын әһалини гырыр, әлләринә дүшән анголалылара инсан тәсәввүрүнү һејрәтдә гојан ваһшиликлә диван тутурлар.

Африканын күнәши гызғын, кур ишыглыдыр. Лакин Африканын гәдим сакинләри Ангола зәнчиләринин һәјаты гаранлыг, зүлмәт, өмүрләри, күнләри зүлм вә әсарәтин шахталары ичиндә донур.

Анголанын мүнбит торпагларында боллу мәһсул јетишир. Лакин күн чыхмамыш тарлаја кедиб, кечәјары евинә гајыдан Ангола кәндлиси ач-јалавачдыр. Ангола алмазлар өлкәсидир. Һәр ил бурада 800 мин карат алмаз чыхарырлар. Лакин бу алмазларын парылтысы анголалыларын һәјат јолуну гара көлкәләрә бүрүјүр. Бу алмазлар ишғалчыларын зәнкин салонларында бәрг вурур, һарын ханымларын голуну, бојнуну бәзәјир, империалист ағаларын варыны, дөвләтини артырыр.

Ангола халгы әсарәт зәнчиринә мәһкум едилдији күндән бәри һеч бир заман тәслим олмамыш, онун гәлбиндәки азадлыг арзулары өлмәмишдир. Һәлә XVII әсрин әввәлләриндә чагырылмамыш ага «гонаглара» гаршы үсјан бајрағы галдыран анголалыларын мүбаризәси ган көлләриндә батырылмыш, дар ағачларынын көлкәсиндә сусдурулмушдуса да, өз мә'нәви гәзәбинин гүввәси илә бүтүн Африканы титрәтмишди. Әсрләрин мәшәггәтли јолларында Ангола зәнчиләри португалијалы ағалара гаршы дөнә-дөнә үсјан бајрағы галдырмыш, гулдурларын бирләшмиш гүввәсинә гаршы Алманија, Инкилтәрә, Белчика вә башга мүстәмләкәчи дөвләтләрин силаһлы гүввәләринә гаршы вурушмушлар.

Хүсусилә, 1914-чү ил үсјаны Ангола халгынын азадлыг вә истиглалијјәт уғрундакы сарсылмаз әзминин тарихи бир абидәси олду. Бу үсјан күнләриндә силаһы јалныз ох, даш, ағач олан анголалылар мүасир силаһлы Португалија гошунларына ағыр зәрбәләр ендирдиләр. Лакин јенә тале зәнчиләрин үзүнә күлмәди. Үсјанчыларла јерли әһалинин өлүмү, кәндләрин харабазара дөндәрилмәси илә, зүлм вә истибдадын даһа да мөһкәмләнмәси илә нәтичәләнди.

Бу күн Ангола јени үсјан аловларына бүрүнмүшдүр. Лакин артыг вахт о вахт, заман о заман дејилдир. Бу күн Африканын истиглалијјәт газанмыш онларла өлкәсинин тәчрүбәси көз габағындадыр. «Мүстәмләкәчиләр тәрәфиндән әсрләрлә инсанлығын кениш инкишаф јолундан кәнарда сахланылан халгларын, һамынын көзү габағында кедән азадлыг вә мүстәгил һәјат гурмаг һәрәкаты, бизим әјјамын ән әламәтдар һадисәсидир.

Анчаг он беш ил мүддәтиндә милјард јарыма гәләр инсан, јә'ни дүнјада јашајан инсанларын јарысы, көләлик зәнчирини гырыб атмышдыр. Көһнә мүстәмләкәчи империјаларын харабалары үзәриндә онлар јени милли дөвләтләр јаратмышдыр».

Мүстәмләкәчиләр сон күнләрини һисс едир, тарихин амансыз гәрары гаршысында әсим-әсим әсирләр. Онлар билирләр ки, мүстәмләкәчилик системинә нә гәдәр јамаг вурсалар, она нечә дон кејдирсәләр, ачыг көләлик үсул-идарәсини «јени», «ичбары әмәк» ады илә әвәз едиб

милјонларла инсанлары зүлм, әсарәт алтында сахламаға нә гәдәр чәһд етсәләр дә артыг инсанлыг азадлығын кениш јолуна чыхмышдыр. Артыг инсанлар ағы гарадан сечир. Мүхтәлиф рәнкли пәрдәләрин архасындакы чинајәтләри көрүр, дәрк едир.

Милли азадлыг һәрәкаты хош баһар јели кими Африка вә Асијанын учсуз-бучагсыз сәһраларыны, дағларыны, дәрәләрини бүрүјүб, әсрләрлә зүлмәт ичәрисиндә, инсан ләјагәтини тәһгир едән бир һәјата мә'руз галмыш милјонлары ишыглы күнләрә, дөјүшә, әзм вә фәдакарлыға, бөјүк азадлыг уғрунда гурбанлар вермәјә чағырыр.

Африка вә Асијанын мүхтәлиф јерләриндә, бу сырадан Анголада ишғалчы гәсбкарлар јалныз бу өлкәләрин мадди сәрвәтләрини талан етмәклә кифајәтләнмирләр. Онлар јерли әһалинин гәдим мәдәнијјәтини мәһв етмәк, онларын мә'нәви һәјатыны шикәст етмәк, дилләрини һәјат вә мүбаризә сәһнәсиндән говмаг, милли гүрур вә ләјагәтләрини ајаг алтына салмаг истәјирләр. Мә'лумдур ки, Ангола Португалијa ишғалындан габаг өз дөвләт гурулушуна малик иди. Онларын илк шаһлары садә дәмирчиләр олмушдур. Бу ән'әнә узун мүддәт давам етмиш вә анголалылар шаһларыны дәмирчиләр арасындан сечиб, бунунла да зәһмәт вә садә инсанлара олан һөрмәт вә е'тибарларыны билдирмишләр.

Ангола халгы өз мә'нәвијјатыны ифадә етмәк үчүн мүхтәлиф сәнәт әсәрләри јаратмышдыр. Онларын көзәл нәғмәләри, лајлалары, әл ишләри гоншу дөвләтләрдә дә шөһрәт газанмышдыр. Мүстәмләкәчиләр милли варлығын ифадә формасы олан бүтүн бу мә'нәви зәнкинликләри мәһв етмәкдә хүсуси мәһарәт көстәрирләр. Онлар Ангола халгыны физики мәһв етмәкдә дә һәр чүр чинајәтдән чәкинмәдиләр. Мүасир Ангола шаири Марија де Андрада «Мәним гызыл Африкам» ше'риндә өз халгынын ачы талејини јаныглы бир дилләифадә етмишдир:

Узагларда бир мүгәддәс ада вар
Оғлумузу ора гул апардылар.
Ач, јалавач, голу бағлы кетди о.
Аh, hejhат.
Доғма јурда бахыб вида етди о.

Узагларда бир ганкөллү ада вар.
Оғлумузу ора гул апардылар.

Ајыранда анасындан өвлады,
Аh, hejhат.
Дәли олду ана, күлдү, ағлады

Узагларда бир чәһәннәм ада вар.
Оғлумузу ора гул апардылар.
Аh, hejhат.
Јүк үстүндән јүкләдиләр јүк она.
Гәлбин јаныр, дәрдләрини бүк она.

Узагда бир кедәр-кәлмәз ада вар.
Оғлумузу ора гул апардылар.
Көзләринә деди: бирчә ан бары,
Аh, hejhат
Дөнүб бахын, дәрдли вәтәнә сары.

Узагларда тәк-тәнһа бир ада вар,
Оғлумузу ора гул апардылар.
Сәбр ет, ана, бир күн оғлун гајыдар.
Аh, hejhат.
Гара күнүн, дәрдин дә бир сајы вар.

Узагларда бир ган көллү ада вар.
Оғлумузу ора гул апардылар.
Нәләр вармыш баламызын башында
Аh, hejhат.
Өлүм она гыјды чаван јашында.
Галды узаг, үмид, бир дә јахын гәм
Аh, hejhат.
Бир дә гәлби гәзәб долу бу өлкәм.

Португалијалылар Анголаны ишғал етдикләри илк күндән мүстәмләкәчилијин мәнфур, ганлы төрәмәси олан ағa дил вә мәһкум дил сијасәтини дар ағачы вә гылынчларла һәјата кечирмәјә башладылар. Бүтүн мүстәмләкәләрдә—Асија торпагларында јашыл Индонезија саһилләриндән тутмуш, Африканын јаныг сәһраларына гәдәр, һәр јердә, ејни һијлә, фитнәкарлыг, ејни амансызлыг вә ријакарлыгла һөкм сүрән бу сијасәт Анголада кениш јајылмыш вә өлкәнин һүгугсузлуг, көләлик, инсан ләјагәтини тәһгир едән әмр, бујруг—итаәт вә мүтилик һөрүмчәјинин торуна бүрүмүшдүр. Әсрләрлә сүрән белә бир сијасәт нәтичәсиндә бу күн анголалы јазычылар өз ана дилләриндә јаза билмирләр. Онларын аловлу сөзләри кениш халг күтләләринин гулагларына чәтин чатыр, үрәкләринә кениш јол тапа билмир. Јахын, сәмими, гәлбдән-гәлбә кечән бир үлфәт јаратмаг үчүн, онлар, бу күн доғма ана дилләрини инкишаф етдирмәк, о дилдә јазыб-јаратмаг үчүн чан атырлар.

Шаир Марија де Андрада дејир ки: «Португалијалылар үчүн биз садәчә «индиженс» јерли әһалијик. Зијалылардан анчаг Португалија дили биләнләрдән бир азы шүбһәли бир шәрәфә лајиг көрүлүр. Јүксәк тәбәгәли адамлар «асимилјато» адланырлар. Лакин белә дөнүкләр, мүртәдләр, милли ән'әнәләримизә арха чевирәнләр чох аздыр. Ангола халгынын азадлыгы уғрунда мүбаризә апаран «Ангола халглары Иттифагы» үзвләри гат-гат чохдур».

Бу шаирин өз фачиәси дә бурададыр ки, о, әсасән Португалија дилиндә јазыр. Ангола әһалисинин бөјүк бир әксәријјәти исә Португалија дили илә һеч бир әлагәси олмајан јерли дилдә «унбунду» вә «кумбунду» дилләриндә данышырлар.

Күнләр кечир, Африканын үсјан вә азадлыг һәрарәти кет-кедә артыр. Ангола халгы артыг гул олмаг истәмир. Өз талејинә мүти вә лагејд бахмаг истәмир. О өз шаиринин дилилә дејир:

«Ана, бир заман сән мәни өјрәдирдин ки, сәбр елә, көзлә, дөз.

Дејирдин ки, мән агыр дәгигәләримдә, гара күнләримдә сәбрлә көзләдијим кими сән дә көзлә, дөз, өвладым!

Лакин һәјат бу мистик көзләмәк һиссини, дөзмәк гәнаәтини кин вә гәзәб аловлары илә мәним гәлбимдә јандырыб мәһв етди. Јох, мән көзләмәк истәмирәм. Мән өзүм һамынын интизарла көзләдији бир варлыгам. Үмид өзү—мәнәм.

Биз сәнин өвладыныг, ана Ангола.

Лакин биз елә бир әгидәнин, елә бир инамын мүбариз ордусујуг ки, бу әгидә, бу инам бизи азадлыга чагырыр, бизә гүввәт вә һәјат верир».

Бу күн бүтүн совет халглары, дүнјанын бүтүн мүтәрәгги инсанлары Ангола халгына мүстәмләкәчиләр тәрәфиндән тутулан ганлы дивана гаршы өз гәзәбли сәсләрини галдырыр вә дејирләр:

— Мүстәмләкәчиләр, Анголадан рәдд олун, чәкилин. Бүтүн Африканын азадлыг күнләри чатмышдыр. Артыг һеч бир зүлм вә әсарәт азадлыг баһарынын гаршысыны кәсә билмәјәчәкдир.

ГАФГАЗ

Биз Гафгазы китаблардан өјрәнмәмишик. Биз онун догма баласыјыг. Бабаларымызын нej сәсиндә, аналарымызын лајласында, көнләнләримизин кишнәмәсиндә онун чәнкавәр руһуну дујмушуг. О бизим јазылмыш вә јазылачаг тарихимизин түкәнмәјән хәзинәсидир. Биз Гафгазын бәнөвшәли дәрәләриндә ырһаныр турач галдырмышыг. Сәрин булагларынын башында дүшәркә салмышыг. Гафгаз бизим догма јурдумуздур.

Биз, Гафгазын бәрәкәтли чөлләриндә кәһрәба кими бугда бечәрмишик. Јамачларындан мәрчан кими зогал јыгмышыг. Биз онун һәр багыны, һәр багчасыны өз евимизин гапысы кими ачыб кирмишик. Гафгаз бизим елимиз, күнүмүздүр.

Һәр дашындан Короглу нә'рәсинин, Гырат кишнәмәсинин әкс-сәдасы кәлән јер Гафгаздыр.

Ағ калагајылы дагларынын гуршагында илдырым чахан, дик гајаларындан тәрланлар галхан бир өлкә—Гафгаздыр. Гафгаз бизим гәһрәманлыг дастанымызын өлмәз китабыдыр.

Бабәкләрин, тариелләрин, давидләрин гүдрәтли гылынчларындан гопан гығылчымлары, шимшәкләринин аловларында јашадан торпаг Гафгаздыр.

Гафгаз бизим әјилмәјән вүгарымызын тимсалыдыр.

Гафгаз синәсиндә бәсләдији халгларын руһу гәдәр јүксәк, икидләринин гәлби кими тәмиз, гызларынын еşги гәдәр үлви бир өлкәдир. Онун ады гәдим тарихләрин ән шәрәфли сәһифәләриндә јазылмышдыр. Бу күн дә, дәмир атлара, полад ганадлара гүввәт верән Гафгазын

гара ганыдыр. Гафгаз бизим сонсуз гүввәтимизин мәнбәјидир.

Бир гыј вуранда һәр гајасындан тәрланлар галхан, бир һеј дејәндә һәр обасындан икидләр атланан торпаг—Гафгаздыр.

Аловларын, одларын гучағында чугун вә полад парчалары долу кими һәр тәрәфә төкүлән заман, ирәли, анчаг ирәли—дејә дүшмән үстүнә атылан икидләрин ичиндә нә гәдәр Гафгаз оғуллары, Гафгаз икидләри варды.

Гәринәләр Гафгазын гојнунда динчәлмиш, әсрләр ағыр аддымларла онун синәсиндән кечмиш, заман ону сајсыз күнләринин ағыр имтаһанларындан кечирмишдир. Лакин һеч бир заман Гафгаз торпағынын үстүнә бојун әјмиш инсанларын көлкәси дүшмәмишдир.

Бизим Гафгаз белә Гафгаздыр. Биз, гатар-гатар дурналарын баһар мүждәси кәтирән сәсини динләјиб, өз торпағымызын, ојлағымызын гызыл сәһәрини гаршыладыг. Биз вәтәнимизин сәадәт бајрағыны өз әлләримизлә галдырдыг. Биз сәдагәтә анд ичдик. Башына булудларын белә көлкә сала билмәдији Гафгаз дағларынын гојнунда јағылара сығынчаг вермәмәјә гәсәм етдик.

Биз нәсилдән-нәслә, тарихдән-тарихә өз андымызы позмадыг.

Бу күн чәбһәләрдә ад газанан азәрбајчанлы, күрчү, ермәни, ләзки, чечен, кабардин оғуллары Гафгазын өз балаларыдыр.

Биз Гафгаз торпагларынын азад инсанлары көрпәләримизи ат белиндә бәсләдик ки, аналарымызын лајласыны горусунлар. Чаванларымыза којдә кедән гушлары ганадындан вурмағы өјрәтдик ки, бу јерләрә сәкмәсинләр. Гочаларымызын өјүдләрини динләдик ки, дүшмән бизи һијлә кәмәндинә салмасын.

Биз аналарымызын хејир-дуасыны алыб чәбһәләрә јола дүшдүк. Вәтән уғрунда чан гојдуг. Гафгаз бизим вәтәнимиз, вәтән бизим анамыздыр. Биз, тарихинин һәр јарпағы гәһрәманлыг дастаны илә долу олан гоча Гафгазын өз өвладларыјыг. Бизим ән мүгәддәс дујғуларымыз Гафгазла бағлыдыр.

Фашизмин ган вә өлүм јүкү илә кәлән гара карванлары Гафгаз јолларында тар-мар олду.

Дүшмән полад галханларын ардында кизләниб, көзәл јурдумузун чичәкләјән тарлаларыны әзиб кечди. Кәндләри, шәһәрләри харабазара дөндәрди, кәлдији јерләрдә дәһшәтли бир вәба кими үрәк ганадан, көнүл јандыран мәнзәрәләр јаратды. Лакин дүшмән, ана Гафгазын нурани сачларыны мәғлубијјәт ләкәсилә кирләдә билмәди. Гафгазын һәр дашы тунч бир галхан олду. һәр ағачы низә кими дүшмән ордуларынын габағыны кәсди. Бөјүк вәтәнин шәрәфли оғуллары Гафгаз торпагларынын һәр гарышыны јүз дүшмәнин мәзарына дөндәрдиләр. Гара булудлары гован јаз күләји кими Гызыл Орду, гара фашист ордуларыны гәрбә тәрәф говду вә говур.

Гафгаз оғулларынын гәһрәманлыг дастанлары дилләрдә әзбәр олмушдур.

Гәринәләр, әсрләр кечәчәк, инсанлар ваһимәли бир јуху кими бу ағыр күнләрин дәһшәтләрини унудачаглар. Өлүм вә ган сөзү лүғәтләрдән силинәчәк, һәјат әфсанәләрдә ешитдијимиз нурлу бир дүнјаја чевриләчәкдир.

О заман, хошбәхт өмүр сүрән нәсилләр бу күнләри хатырлајачаг, ағсачлы Гафгазын 43-чү ил нәғмәсини—галибијјәт вә азадлыг нәғмәсини тәкрар-тәкрар охујачагдыр. О заман, бәхтијар күнләрин азад инсанлары бир ағыздан дејәчәкләр: Гафгаз бизим анамыздыр. Бу мүгәддәс анамызы јағыларын тәһгириндән горујан икидләрә ешг олсун.

ГАНУН ҺАМЫ ҮЧҮНДҮР

О данышдыгча үзүнүн ифадәси дәјишир, каһ јазыг-көмәксиз, каһ гәзәбли-амансыз, каһ шикајәтчи, каһ дариггәтли-һәзин олурду. Бир гәдәр дурухду вә тәбәссүмлә әлавә етди:

— Сиз јәгин ки, үрәјиниздә мәнә күлүрсүнүз. Дүнјада нә гәдәр һадисәләр олур. Инсанлар гырылыр, евләр, ханыманлар дағылыр, шәһәрләр, кәндләр хараба галыр. Мән дә сизә чејран-турач фачиәсиндән, марал-гырговул мүсибәтиндән данышырам.

— Јох,—дедим,—сизин дедикләриниз инсанлара аиддир. Сизин данышдыгларыныз инсан кәдәри, инсан талејидир. Сизин сөјләдикләриниз, һәлә дә чәмијјәтимиздә бир гуру будаг кими илишиб галмыш, кедиб-кәләнин әл-голуну чызан, өз көркәми илә јашыл бир бага кәдәр кәтирәнләр һаггындадыр. Беләләри һәр шеји өз зөвгләринә гурбан вермәјә һазырдырлар. Онлар бир мејвәни үзмәк үчүн бир јекә будағы ганырыб сындырар, «уф» да демәзләр; бир күлү дөшүнә тахмаг үчүн бүтүн күл топасыны көкүндән чыхарарлар, бир шиш кабаб үчүн бир маралы, бир чејраны өлдүрәр, тәәссүф етмәзләр. Ханымынын јанында овчулуг шөһрәти илә гүрурланмаг үчүн утанмадан дөвләт машынында, гарны балалы чејраны говуб гаранәфәс еләдијиндән, нәһајәт, күчдән дүшмүш, дили бир гарыш чыхмыш һејваны күлләјә гурбан вердијиндән хүсуси ләззәтлә данышар, һәлә көһнә гочусајагы, әлини бығына чәкиб папағыны көзүнүн үстүнә гојуб «көрдүнмү, ләләшин нечә овчудур» дејә форс да сатар.

Охучум. Мән сизә демәдим ки, мүсаһибим 40 илдән

артыг овчулуг еләмиш, һәлә инди дә әлләри бир гәдәр әссә дә, овчулугдан әл чәкмәмиш бир мүәллимдир. Ону јахшы таныјанлар тәсдиг едирләр ки, бу узун илләрин овчулугунда Әсәд мүәллим һәдәр бир күллә атмамышдыр. Онун овчулуг салнамәсиндә 87 чанавар, 42 чаггал, 31 түлкү, 123 габан, 7 порсуг, 18 дәлә, 3 ajы, чохлу өрдәк, газ, бәзкәк вә... бир дә... бир гара турач вардыр. Бәли, гара турач.

О, јарызарафат, јарычидди деди:

— Әкәр бу гара турач әһвалаты олмасајды, мән өзүмү доғрудан да овчу адландыра биләрдим. Һәрчәнд гара турач бир түлкүнүн гурбаны олду. Анчаг өлән кери гајытмыр. Әһвалат белә олмушду:

— Хејли доландыгдан сонра јоргун һалда кери гајыдырдым. Гар һәр тәрәфи басмышды. Бир дә нә көрсәм јахшыдыр. Галын бир колун кәнарында бир түлкү пусгуда дуруб колда чаныны горујан турачы көзләјир. Атдығым түфәнкин гырмаларындан он-он беши түлкүјә, бири, тәк бирчә дәнәси турачын башындан дәјиб елә орадача өлдүрмүшдү. Сөзүмүн өјү бурададыр ки, мән турача күллә атмамышам.

Бәли, илләрлә овчулуг еләјиб, һејванларын, гушларын һәр вәрдишинә, һијләсинә јахшы бәләд олан бу адам инди өз дәрдини көтүрүб мәним јаныма кәлмишди. О, һәјәчанла данышыб, хаһиш едирди ки, Вәтәнимизин тәбии көзәлликләрини пешәкар бир чани сојугганлылыгы илә маһв едәнләри: ловга, әдабаз, вичдансыз, сахта овчулары ичтимаијјәтин ачыг мәһкәмәсинә чыхараг, онлары бүтүн чамаатын габағында рүсвај едәк. Газанч, учуз шөһрәт, чох заман да елә белә, үрәји дарыхдығына көрә түфәнкини сынамаг, вахт өлдүрмәк, фикрини дағытмаг үчүн дагларымызын, чөлләримизин, мешәләримизин, горугларымызын надир гушларыны, һејванларыны гырыб тәләф еләјәнләрә гаршы амансыз ичтимаи нифрәт галдыраг, онлары дөвләтимизин, чәмијјәтимизин ганун-гајдаларыны көзләмәјә мәчбур едәк, онлара лајиг олдуглары чәзаны верәк. Онлары «ичтимаи зијанчылар» ады илә дамғалајаг.

Мән Әсәд мүәллими бөјүк марагла динләјирдим. Мүсаһибим һәрдән нәфәсини дәрәндә, ја дәфәләрлә сојујуб тәзәләнмиш чајындан бир-ики гуртум ичәндә, мән фикрән онун тәсвир етдији чөлләри, дүзләри кәзирдим. Адыны инсан гојмуш, әлитүфәнкли чаниләрин шылта-

ғына гурбан кедән вә инди тамамилә нәсли кәсилмәк тәһлүкәси гаршысында галан чејранлары, мараллары, турачлары, гырговуллары, кәкликләри көзүмүн габағына кәтирирдим. Бир заман Мил, Муған, Ширван дүзләриндә, Гарабағ чөлләриндә сары илдырым хәтти кими бир ан көрүнүб јох олан чејран сүрүләри, «бип-биби» дејә таіыны чағыран турачлар, Гутгашен, Шамахы, Нуха мешәләриндә, Күр, Араз гырағында дан јери сөкүлһәсөкүлдә гыјһағыјла ағачдан төкүлән вә гызыл гушларын ити көзләриндән јајыныб коллугларда дәнләнән гөвсүгүзеһ јарашыглы гырговуллар инсан гәлбинә нә гәдәр фәрәһ, севинч верирди.

Гарлы-боранлы кечән илләрдә шахтадан, сојугдан, гураглыгдан, сусузлугдан, зәрәрверичи һәшәратла мүбаризә үчүн тарлалара төкүлән дәрманлардан турач, гырговул, кәклик кими зәриф гушлар, чејран, чүјүр вә мараллар аз зијан көрмәмишләр. Лакин һеч бир тәбии фәлакәт бу һејван вә гушлара әлисилаһлы наданлар кими диван тутмамышдыр.

Мүсаһибим ачы бир һекајәт нәгл едирмиш кими һәјәчанла, јана-јана данышырды:

— Вахт вар иди ки, республикамызын дүзәнләринә сәпәләнмиш чејран сүрүләринин һәр бириндә 100—120 чејран олурду. Һазырда тәхмини һесабламаја көрә, Азәрбајчанда чәми 147 чејран галмышдыр. Бир заманлар турачларын бол јери олан Ағсуда, Көјчајда, Зәрдабда, Салјанын Халач тәрәфиндә, Күрдәмирдә вә башга јерләрдә инди турачын көкү ја тамам кәсилмиш, ја да тәк-түк турач галмышдыр. Гырговулларын да, кәкликләрин дә нәсли кәсилһакәсилдир.

Јалныз овчу габағында дејил, истијә, сојуға, јағмур вә гураглыға чох давамсыз олан бу гушларын бир һиссәси елә бил тәбии јөнәмлә өзләринә сығынаг ахтарыб Пушкин, Сабирабад, Жданов, Фүзули вә башга рајонлара учуб көчдү. Лакин бурада да намәрд овчу күлләсиндән онлара аман олмады.

Сөһбәт узандыгча елә бил бәдәним истиләшир, көјнәјимин јахасы мәнә дар кәлирди.

Овчулуг өлкәмиздә јахшы инкишаф етмиш ән мараглы идман нөвләриндән биридир. Јахшы овчу олмаг шәрәфли ишдир. Лакин бу һеч дә вәтәндашлыг борчундан адамы азад еләмир. Чәмијјәт ганунлары һамы үчүндүр. Бу ганунлар илләрин, әсрләрин һәјат тәчрүбәсиндән доғур. Кәләчәјин јолларыны ајдын көрмәк, инкишафымызын гајә вә мәнтигиндән јаранан, јашајыш вә фәалијјәти нормалашдыран ганунлара риајәт етмәк вачибдир.

Мүсаһибим әлиндәки кағызлардан бирини ајырды вә бир мүддәт бу кағыза бахараг мәнә мурачиәт етди:

— Степанакерт рајонундакы Ханабад кәнд сакини Михаил Ованесјан тор гуруб чүјүр тутмушдур. Степанакерт халг мәһкәмәси узун истинтаг вә јазы-позудан сонра мүәјјән етмишдир ки, доғрудан да, чүјүр тутмаг үчүн Ованесјан тор гурмушдур. Лакин... мәсәләнин мараглы јери бу «лакиндән» сонра башлајыр. Лакин мәһкәмә мүәјјән етмишдир ки, «тора дүшмүш чүјүрләр намә'лум адамлар тәрәфиндән тордан оғурланмышдыр». Бу «әсаса» көрә, јәгин ки, мәшһур «оғрудан-оғруја һалалдыр» мәсәлини рәһбәр тутараг, мәһкәмә Ованесјаны мәс'улијјәтә чәлб етмәмиш, иши хәтм етмишдир.

Дејәсән сизи јордум.

— Јох, јох, чох мараглыдыр. Јенә дә белә фактлар вармы.

Мүсаһибим көнүлсүз бир шеј дејирмиш кими јавашчадан:

— Чох тәәссүф ки, вар, һәм дә аз дејилдир. Гутгашен рајонундакы Мәммәдағалы кәнд сакини Шаһлар Мәммәдов бу илин март ајында бир марал вурдуғуна көрә мәһкәмә тәрәфиндән 300 манат чәримә едилмишдир.

Мүсаһибим сөзүнә давам етди. Елә бил ки, о, үрәјини бошалтмаг, она узун мүддәт әзијјәт верән бу һадисәләрин јүкүндән азад олмаг истәјирди.

— Әкәр јолунуз дүшсә, Имишли рајон милис идарәсинин рәисиндән, халг һакиминдән вә башга әлагәдар тәшкилатларын башчыларындан сорушун ки, Тәбәррик кәнд сакини Сөһбәт Газы оғлунун кефи нечәдир. Овладығы бир чүт чејранын дәрисини ашылајыб никкелли чарпајынын габағына сала билдими. Чејран кабабы јејиб хумарланан достлары онун гәһрәманлығындан сизә әтрафлы данышарлар. Бир дә сорушун ки, һансы ганунун, һансы маддәсинә әсасән Сөһбәт Газы оғлу чәзасыз галыб.

Узаға кетмәјә вахтыныз олмаса, онда Сумгајыт автобазасына келин. Әзизаға Мәммәдову тапын. Гој о сизи Дуванныда јашајан досту шофер Әдил Әдиловун евинә апарсын. Бахын көрүн Әзизаға Мәммәдовла Әдил Әдиловун сахладыглары чејран балалары нечә бир-биринә охшајыр. Јәгин ки, сизә бир стәкан чај тәклиф ет-

мәмиш олмазлар. Анчаг онларын чајыны ичмәјин, чөрәјини јемәјин, чүнки бу јетим чајранларын анасыны онлар, гызыл гана бојамыш, чөлләримизи ики көзәлдән мәһрум етмишләр.

Дөвләт јалныз мөвчуд надир һејванлары, гушлары горумаг дејил, онларын төрүјүб артмасынын да гејдинә галыр. Бу јахынларда горуг ишчиләри мәшһур дағлар көзәли Көј көлүн әтраф горуғуна 3 халлы марал бурахмышдылар. Онлар дүшүнүрдүләр ки, бир нечә ил кечәр, бу мараллар балалајыб артар, Көј көл әтрафында, онларын адыны дашыјан Марал көлү саһилиндә кәзиб доланар, бу јерләрин мәнзәрәсини даһа да көзәлләшдирәр. Анчаг Ханлар рајонунун сакини Саак Акопјанын бу барәдә өз фикри вардыр. О, түфәнк сәси ешитмәмиш, овчу тәрәфиндән тә'гиб едилиб һүркүдүлмәмиш, үнсијјәтли, инамлы мараллара бахыб ағзынын сују аха-аха «ај кабаб, ај кабаб» дејирди. Акопјанын марал овламаг иши, нечә дејәрләр, икибашлы чинајәтдир, чүнки о бу вичдансызлыға ушаглары да шәрик еләмиш, онларын да тәмиз үрәкләринә чинајәт ләкәси салмышдыр. Акопјан өз оғлу Гатулу вә онун 5 нәфәр јолдашыны өјрәдиб көндәрир ки, мараллары бәрәјә гозласынлар. Мараллардан бири кәлиб күллә мәнзилинә јох, лап ағач, даш мәнзилинә чатанда, Саакын намәрд күлләси ачылыб дағлар көзәли, мешәләр јарашығы маралы дизи үстә чөкдүрүб јерә јыхмышдыр. Ким билир, бәлкә дә Акопјан гүрурланыб өз-өзүнә «афәрин» дә демишдир. Әкәр Акопјан «афәрини» өзү десәјди дәрд јары иди. Бәла бурасындадыр ки, бу чинајәт ишинә бахан мәһкәмә сәдри Акопјанын «фәалијјәтини» тәгдир етмишдир. Әкәр белә олмасајды о, 700 манатлыг чәримәни адамбашына (ушаглары да бура гатараг) бөлүб, сонра «ушагларын өзләринә мәхсус әмлакы јохдур» дејә чәримәнин 600 манатыны ләғв етмәзди.

Мәсәл вар, мешә чаггалсыз олмаз. Овчу чаггалларын сәси һәрдән-һәрдән, ордан-бурдан кәлир. Анчаг мәни дүшүндүрән будур ки, бә'зи мәһкәмә органлары чинајәткарлара чәза вермәкдәнсә, онлара хүсуси гајғы кәстәрир, онлар үчүн бәраәт ујдурурлар.

Бәрдә рајонундакы Максим Горки адына колхозун үзвләри Һүси Һачыјев, Әли Һачыјев вә Һәсән Исмајылов бу јахынларда 22 турач, 8 гырговул (бәли, бәли 22 турач, 8 гырговул) вуруб, «хүсуси мәһарәт көстәрмишләр». Иш һәрләниб-фырланыб кәлиб Бәрдә халг мәһкәмәсинә дүшмүшдүр. Бу мәһкәмәнин гәрары доғрудан да «тарихи» бир сәнәддир. Бәрдә халг мәһкәмәси гушларын чохунун балача олдуғуну «нәзәрә алараг» чинајәткарлары.... бағышламышдыр. Гәрибә мәнтиг дејилми. Көзләмәк оларды ки, бу зијанкарлара балача гушлары гырдыглары үчүн даһа ағыр чәза вериләчәкдир. Анчаг Бәрдә халг мәһкәмәсинин һакими «өз мәнтиги», «өз вичданы» илә иш көрүр.

Әсәд мүәллим бир гәдәр сусдугдан сонра деди:

— Бунлары садаламагла мән ганунсуз вә инсафсыз овчуларын сијаһысыны тамамламаг фикриндә дејиләм, анчаг бир нечә «гәһрәманын» адыны чәкирәм ки, гој халг онлары танысын вә өз нифрәт дамғасы илә дамғаласын.

Кировабад дәмирјол ишчиләринин әһвалаты халис тракико-комедијадыр, чүнки онларын тутдуглары иш фачиәли, хилас јоллары исә күлмәлидир. Серафим Брадјуженко, Валентина Зајченко, Валери Искра вә Иван Белы Минкәчевир горуғунда кәклик овладыглары јердә, чинајәт үстүндә нәзарәтчиләр тәрәфиндән јахаланмышлар. Лакин Кировабад халг мәһкәмәсинин һакими Кеворков бу ишә баханда мин бир кечә нағылларына јахшы бәләд олдуғуну исбат едә билмишдир. Онун чыхардығы һөкмә көрә бу «јазыг» овчулар кәкликләри ајры јердә вуруб горуг јеринә исә су ичмәјә кәлибләрмиш. Она көрә дә һеч бир тәгсирләри јох имиш.

Горуг гајдаларына көрә Артјом адасы суларында моторлу гајыгла ов еләмәк гадағандыр. Анчаг Селимјан Тјанов, Фагим Семирханов вә Јури Насекин үчүн нә ганун, нә гајда? Онлар бир-ики саат һәрләниб 300-дән чох өрдәк гырыб охуја-охуја, зарафатлаша-зарафатлаша кери дөнәндә тутулмушлар. Нә чәза алдыглары һәләлик бизә мә'лум дејил...

Әсәд мүәллим алнында тумурчугланмыш тәри силди:

— Үзр истәјирәм, сизи лап јордум,—деди.

Мән ешитдикләримин тә'сири алтында һәлә дә сукута далмышдым.

Дүшүнүрдүм: јалныз һејванлар, гушлар дејил, республикамызын мешәләриндә, бағларында надир ағачлары, чичәкләри, биткиләри горумаг да бу күн чидди вәзифә олараг ичтимаијјәтимизин гаршысында дурур. Биз түфејли овчулара гаршы халг гәзәбинин амансыз

сәсини галдырмалыјыг, онлары ифша, рүсвај етмәлијик. Буну мән, сән, биз етмәлијик. Лакин арамызда еләләри дә вар ки, ичтимаи гајда-ганунларын позулдуғуну көрүб, «бунун үчүн мәһкәмә вар, милис вар, нијә ағрымаз башыма дәсмал бағлајым» дејә кечиб кедир. Бу чүр әһвали-руһијјә зијанлы горхаглыг ифадәсидир, шәрәфли совет адамы адына јарашмыр. Бу ачиз бир обывател «фәлсәфәси»дир. Горугларда әлитүфәнкли, әлибалталы, чантасы габарыг, арабасы ағачла долу адамлары көрәндә јан кечмәк олмаз. Јох, надир гушларымызы, ағачларымызы, һејванларымызы, күлләримизи, чичәкләримизи вәһшичәсинә тәләф едәнләрә, өз кефини, әјләнчәсини, мәнафејини чәмијјәтин ганун-гајдаларындан, республикамызын хејриндән, Вәтәнимизин зинәт вә јарашығындан үстүн тутанлара гаршы һамымыз мүбаризә апармалыјыг. Гырмызы галстуклу пионерләримиздән тутмуш ағсачлы гочаларымыза гәдәр һамымыз. Инсан зәһмәтинә гијмәт гојмајан, Вәтәнимизин көзәллијинә хор бахан, ганун-гајдалара е'тинасызлыг көстәрәнләрә, дағларымызын, чөлләримизин јарашыглы гушларына, һејванларына, биткиләринә әл галдырмаға чәсарәт едән мәрдимазарлара гаршы амансыз мүбаризә е'лан етмәк вахты чохдан чатмышдыр.

СҮЛҺ МҮҺАРИБӘЈӘ ГАЛИБ КӘЛӘЧӘК

Бу күн дүнја јүз милјонларла инсанын дәрин үрәк чырпынтысы, бөјүк үмид, ширин арзуларла тәкрар етдији мүгәддәс бир сөз вардыр—сүлһ!

Бу сөзүн бөјүк мә'насы ганлы мүһарибәләрин бүтүн изтираб вә ағырлыгларыны көрмүш инсанлар үчүн әзиздир, гијмәтлидир. Бу сөздә көрпәләрин тәбәссүмү, кәнчләримизин севинч долу нәғмәләри, аналарын мәһәббәт вә гајғысы, јарадычы әмәјин инсанлары ишыглы бир кәләчәјә чағыран гүдрәти вардыр.

Бу сөз, ана сөзү кими садә, һәјат сөзү кими ширин, азадлыг сөзү кими әзәмәтли вә јүксәкдир.

Дәрисинин рәнкиндән, сијаси көрүшләри вә дини е'тигадларындан асылы олмајараг, јүз милјонларла инсан сүлһү горумаг, јени ганлы мүһарибәләрин габағыны алмаг үчүн бирләшмишләр.

Бу бирлик һәр јердә мүһарибә гызышдыранлары јорулмадан ифша етмәк, халгларын әмин-аманлыг ичиндә јашамасыны, дөвләтләр арасындакы мүбаһисәли мәсәләләрин данышыг јолу илә, сүлһ јолу илә һәлл олунмасыны тә'мин етмәк әзминдә олан адамларын бирлијидир.

Вәтәнимиздә сүлһ тәрәфдары сөзләри илә совет адамы сөзләри тәбии бир вәһдәт тәшкил едир. Совет Иттифагында мүһарибә тәблиғи ән ағыр бир чинајәт һесаб олунур вә дөвләтимизин хүсуси фәрманы әсасында тә'гиб едилир.

Биз бүтүн дүнјанын намуслу инсанларыны шаһид чағырыб дејирик:

— Кәлин, учсуз-бучагсыз совет торпагларынын һәр јериндән динч јарадычы әмәјин әзәмәтли симфонијасы-

ны динләјин! Ушагларымызын бәхтијарлыгла күлән көзләринә бахын, Совет Иттифагы Коммунист Партијасы вә Совет дөвләти тәрәфиндән халг сәадәти, халг күтләләринин даһа фираван јашамасы үчүн гәбул един јени-јени тарихи гәрарларын, тәдбирләрин мә'насыны дәриндән дәрк един! Һәр јердә, һәр шејдә сүлһ уғрунда апарылан мүбаризәнин гүдрәтини көрәчәк, сүлһ һавасыны дујачагсыныз!

Биз һәр күн артан мәктәбләримизин, јени јашајыш евләримизин, бол мәһсуллу тарлаларымызын, меһрибан гојнуну балаларымыза ачан ушаг бағчалары, көрпә евләринин гәлбимизи долдуран фәрәһи илә хошбәхтик. Биз голлары гүввәт, бејинләри билик, үрәкләри Вәтән мәһәббәти илә долу олан кәнчләримизи јени мүһарибәнин сәнкәрләриндә, ган көлмәчәләриндә чапаламаг үчүн јетириб бәсләмәмишик. Биз онлары Вәтәнимизин јени заводлар, фабрикләр, јени сәнәт, мәдәнијјәт очаглары илә бәзәмәк, һәр күн тәбиәтин даһа көзәл, даһа зәнкин не'мәтләрини халгын хидмәтинә вермәк, јаратмаг, гурмаг үчүн бәсләјир, тәрбијә едирик. Биз, јер үзүндә динч јашајыб намуслу, хејирли зәһмәтлә үмумхалг сәадәтини јаратмағын мүмкүн олдуғуна инанырыг. Одур ки, биз сүлһ тәрәфдарыјыг. Совет адамларынын гаршысында һансы јолу сечмәк, һансы чәбһәјә гошулмаг кими бир суал, бир мәсәлә дурмур. Чүнки совет гурулушу, совет адамларынын һәјаты, әмәк шәраити, арзу вә әмәлләри јалныз бир истигамәтә, бир јола сөвг едилмишдир: бу, динч јарадычылыг јолу, сүлһ јолудур!

Бу динч јарадычылығы, коммунизм угрунда кәркин мүбаризә илләринин наилијјәтләрини, бүтүн дүнјада сүлһү вә әмин-аманлығы горумаг үчүн бизим гүдрәтимиз вә һәр чүр маддн әсасымыз вардыр.

Лакин биз һәлә милјон-милјон инсанлары әсарәт алтында сахлајан капиталист дүнјасынын варлығыны унуда билмәрик.

Јени ганлы мүһарибәләрин алову бир фыртына кими нечә-нечә кәндләри, шәһәрләри дағытмасын, јығын-јығын инсанлары јурдсуз-јувасыз, милјонларла чаваны һәјатынын ән көзәл, ән ширин чағында өлүмүн сојуг нәфәсилә дондурмасын дејә сүлһ чәбһәси даһа гүввәтли, һәр чүр тәчавүз вә фитнәләрә чаваб вермәјә һазыр олмалыдыр.

Сүлһ һәрәкатынын ән бөјүк гүввәти онун јүз милјон-

ларла инсаны әһатә етмәсиндә, бу үмид вә тәсәлли илә долу сөзүн һәр нөв манеә вә сәдләри кечәрәк узаг Индонезијадан Атлантика саһилләринә, торпаглары күнәшлә говрулмуш Африкадан Һиндистана, Јапонијаја гәдәр дүнјанын һәр јериндә садә инсанларын гәлбинә јол тапа билмәсиндәдир.

Азад өлкәмиздә өз сәсини јүксәлдән инсанларын нәчиб арзуларыны көрдүкчә, онларын сәадәт, динч гуручулуг, сүлһ, әмин-аманлыға чағыран мәрд сәсләрини ешитдикчә биранлыг көзләримиздә биздән узаг јерләрдә һәлә дә зүлм вә әсарәтин һөкм сүрдүјү өлкәләр чанланыр. О мәмләкәтләрдә сүлһ һәрәкатына гошулмаг, сүлһ ишини мүдафиә етмәк, өз үрәк сөзләрини вә арзуларыны ифадә етмәк дејил, бәлкә дә һәр чүр тәһлүкә гаршысында мәрданә дајанмаг әзми бөјүк бир фәдакарлыгдыр. Тәчавүзкарлыг, халглары габа күч вә бујруг алтында сахламаг, һәр күн кәлир вә мәнфәәтләри артырмаг мәгсәди дашыјан гара гүввәләрин иш башында олдуғу белә мәмләкәтләрдә минләрлә садә инсан гаранлыг зинданларда чүрүјүр. Бу адамлар сүлһ тәрәфдарлары олдугларı үчүн һәбсә алыныб дүнјанын ән ширин не'мәтләриндән, азадлыгдан мәһрум едилирләр.

Сүлһ уғрунда мүбаризә формалары мүхтәлифдир. Вахтына, јеринә көрә сүлһ тәрәфдарлары өз нәчиб ишләрини апармаг, мүбаризәләрини давам етдирмәк үчүн мүхтәлиф форма, јол сечирләр.

Бу јоллардан бири бә'зи өлкәләрдә сүлһ тәрәфдарларынын имза топладыглары хүсуси сүлһ дәфтәридир. Һәр чүр полис тәдбирләринә бахмајараг, «Сүлһ дәфтәрләри» кениш интишар тапмышдыр. Бу дәфтәрләр кәрпич-кәрпич ја мил-мил садәчә тәләбә дәфтәрләридир. Онларын үстүндә үзү күләш ушаг шәкли вар. Бу дәфтәри әлинә алан һәр кәс севинч долу көзләрлә она бахан ушаг шәклини көрәндә өз өвладыны, таныдығы көрпәләри, ушаглары хатырлајыр. О, дәфтәрин сон сәһифәсиндә империалист гулдурларын әли илә парчаланмыш, өз ганына бојанмыш көрпәләрин шәклини көрүр. Бу дәфтәри көрән аналар, аталар, өз өвладларынын сәадәти үчүн, доғма јуваларынын үстүнә фәлакәт бајгушлары ганад кәрмәсин дејә ән е'тибарлы јолун—сүлһ јолу, мүһарибә гызышдыранлара гаршы мүбаризә јолу олдуғуна инанырлар.

Балаларынын сәадәт, ишыг вә севинч долу дүнјасы-

ны доғма Вәтәнимизин һәр тәрәфиндә һәр күн көрән совет адамлары дүнјада сүлһүн горунмасы үчүн даһа артыг бир мәтанәт, даһа артыг бир фәдакарлыг, даһа бөјүк бир гүввә илә чалышырлар.

Биз инанырыг ки, дүнјада сүлһ, данышыг вә мүзакирә јолу илә һәлл едилә билмәјән һеч бир бејнәлхалг мәсәлә јохдур.

Инди вәзифә сүлһ уғрунда мүбаризә апаран инсанларын газандығы наилијјәтләри, сүлһ ишини һәр чүр јени тәчавүз вә тәһлүкәләрдән мәтанәтлә горумагдыр. Бу күн јүз милјонларла инсан сүлһүн мүһарибәјә галиб кәләчәјинә инаныр, чүнки онлар, сүлһ уғрунда мүбаризә апаран инсанларын илк сырасында гәһрәман, нәчиб, гүдрәтли јарадычы, гуручу бөјүк совет халгыны көрүрләр.

Бу ил ијул ајында Стокһолмда кечириләчәк тәркисилаһ вә бејнәлхалг әмәкдашлыг Үмумдүнја конгреси мүнасибәти илә Совет сүлһү мүдафиә комитәси өлкәмизин һәр јериндә ијун ајынын 1-дән 8-нә гәдәр сүлһү мүдафиә һәфтәси кечирир. Милјонларла адам «Рәдд олсун мүһарибә, јашасын сүлһ, јашасын халглар арасында достлуг, әмәкдашлыг» дејә өз ирадәләрини билдирир.

Бу гүдрәтли сәсләр ичиндә Азәрбајчан халгынын да сәси вардыр. Вәтәнинә бөјүк бир мәһәббәт бәсләјән, онун һәр гарыш торпағыны көз бәбәји кими горумаға һәмишә һазыр олан азәрбајчанлылар, бүтүн халгларла дост јашамаг, сүлһүн, әмин-аманлығын кешијиндә сәдагәт вә мәтанәтлә дајанмаг әзминдә олдугларыны өз ишләри, јарадычы әмәкләри, өз нәчиб арзу вә әмәлләри илә сүбут етмишдир.

Бизим сүлһ нәғмәләримиз бир һәрәкәт, бир мәгсәд шүарыдыр. Биз сүлһү халгларын сәадәти үчүн горујуруг вә үзүмүзү мүһарибә гызышдыранлара тутуб дејирик:

Бизим азад өлкәдә
Сәһәрләр нурлу-нурлу
Инсан өмрү уғурлу.
Торпаглар әкин-әкин
Үфүгләр нәғмә-нәғмә.
Сүлһүн гүдрәтли сәси
Јајылмышдыр аләмә.
Хош һава, нәмли торпаг
Чөл, дәрә, булаг, булаг
Киләси бүллур үзүм.
Көрпә додагларыны
Бәзәјән хош тәбәссүм.

Гүдрәт долу нәғмәләр,
Сакит ачылан сәһәр,
Бизә чандан әзиздир.
Бу бизим доғма торпаг
Азад Вәтәнимиздир.

Бу Вәтәнин гојнунда
Инсанлар вар, халглар вар
Онлар нә гыш, нә шахта,
Нә зүлмәтләр ичиндә
Харабазар истәјир,
Онлар күнәшли өмүр,
Үрәк долу мәһәббәт,
Динч әмәк, севки, үлфәт,
Севинч баһар истәјир.
«Аврора» гуртулушу,
Хәбәр верәндән бәри
Өлкәмиздә сусмајыр
Сүлһүн нур нәғмәләри.
Биз бу мүгәддәс сөзү
Јазыб инсан гәлбинә
Горудуг ана кими;
Горујачағыг јенә
Дүнјада сон күлләнин
Өлүм бағыран сәси
Тамам сусана кими.

ГАРДАШ ХАЛГЫН БАЈРАМЫ

(Јазычынын тәәссүраты)

Мартын ахырларында Москвада кечирилән күрчү инчәсәнәти вә әдәбијјаты онкүнлүјүнә, ССРИ Јазычылары Иттифагынын дә'вәти илә бир нечә јазычы јолдашларымла бәрабәр гонаг кетмишдик. Бу онкүнлүјүн тамашаларындан, Јазычылар Иттифагында күрчү јазычы вә шаирләринин әсәрләринә һәср олунмуш мүзакирәләриндән алдығым бә'зи тәәссүраты охучуларымыза јетирмәји лазым билдим.

Алынан илк тә'сир онкүнлүјүн олдугча диггәтлә, кениш гәлб, мән дејәрдим, бөјүк бир сәхавәтлә тәшкил олундуғу тә'сиридир. Бу сәхавәт сөзүнү ән кениш мә'нада анламаг лазымдыр. Бу сәхавәт күрчү инчәсәнәт вә әдәбијјатынын бүтүн зәнкинлији, рәнкарәнклији илә нүмајиш етдирилмәсиндән башлајараг, бөјүк тәнтәнәли бајрама чеврилмиш онкүнлүјә лазым олан вәсаитин сәрф едилмәсинә гәдәр, һәр шејдә дујулан вә көзәл нәтичәси көз габағында олан бир сәхавәтдир. Он күндән артыг сүрән бу тәнтәнәләр заманында, мүбалиғәсиз демәк олар ки, нечә-нечә тамаша, сәрки, кино салону, сирк мејданчасындан тутмуш издиһамлы ичтимаи јерләр, меһманханалар, јемәкханалара гәдәр һәр јердә онкүнлүкдән, онун мүвәффәгијјәтиндән данышылырды. Ән мүхтәлиф сәнәт вә пешә саһиби олан адамлар: фәһлә, алим, гуллугчу, јазычы, лифт вә метро хидмәтчиләри, мағаза сатычысы, ишә кедән, ишдән кәлән адамлар, мәктәблиләр, јахын вә узаг рајонлардан күрчү тамашаларына бахмаг үчүн Москваја кәлмиш вәтәндашлар, күрчү театрларынын тамашалары, күрчү кинолары, күрчү әдәбијјаты һаггында арасы кәсилмәдән сөһбәт едир, мүхтәлиф рә'јләр сөјләјир вә бу истե'дадлы гардаш халгын сәнәт вә әдәбијјатыны даһа артыг көрмәк, охумаг, билмәк үчүн чан атырдылар. Бу мүвәффәгијјәтләрин сәбәби, биринчи нөвбәдә, Совет һакимијјәти заманында азад һәјат гуран бачарыглы, сәнәт севән күрчү халгынын өз инчәсәнәт вә әдәбијјатынын инкишафына һәр күн чидди диггәт вермәси, онларын јүксәлиши үчүн бүтүн лазым кәлән шәраити јаратмасы илә изаһ олунмалыдыр.

Истәр дүнја классикләриндән көтүрдүкләри нүмунәләрдә, истәрсә күрчү халгынын һәјатындан алынмыш тамашаларда бир биткинлик, јүксәк сәнәт пафосу, мәзмуна ујғун форма вә бир-бирилә бағлы олан ајры-ајры һәлгәләрин ваһид гүдрәти көрүнүрдү. Онлар өз классик сәнәтләринин нүмунәләрини көстәрәндә дә зәнкин халг јарадычылығы хәзинәсинин инчиләрини нүмајиш етдирәндә дә мүасир мәдәнијјәтин габагчыл имканларындан истифадә етмәји унутмамышдылар.

Бир дәфә демәк лазымдыр ки, күрчүләрин Москвадакы онкүнлүјү онларда опера, балет вә хор ифачыларынын сон дәрәчәдә гүввәтли вә сајча чох олдуғуну ајдын көстәрди. Буну демәк кифајәтдир ки, бүтүн Москва тамашачыларыны валеһ едән «Отелло» балети мәним фикримчә, өзүнүн көзәл, лакин һәр јердә ејни дәрәчәдә мүвәффәгијјәтли олмајан мусигисиндән артыг, Отелло ролуну ифа едән Чабукиани вә Јаго ролуну ифа едән актјорун тәгдирәлајиг сәнәткарлығы иди. Онларла јанашы, дәрин дүшүнүлмүш тәртибаты илә тамашачынын алгышларыны газанан рәссамын мәһарәти дә тамашаја хүсуси көзәллик верирди.

Онкүнлүкдә ССРИ Јазычылары Иттифагы тәрәфиндән тәшкил едилмиш әдәбијјат мүзакирәләриндә дә иштирак етдик. Күрчү шаирләринин онкүнлүјә көтүрдүкләри јүздән артыг китаб, онларын ајры-ајры јазычылары һаггында ијирмијә гәдәр хүсуси монографија, јалныз күрчү нәшријјатлары дејил, Москва нәшријјатлары тәрәфиндән дә бурахылмыш бир сыра китаблар онкүнлүјә диггәтлә һазырландығыны ајдын көстәрирди. Күрчү әдәбијјатынын классик нүмунәләриндән тутмуш букүнкү ајры-ајры әсәрләрини Үмумиттифаг охучусуна лајигинчә тәгдим етмәк үчүн кениш, чидди, сәлигәли иш көрүлмүшдү. Букүнкү күрчү әдәбијјатынын мүзакирәләри,

хүсусилә, шаирләрин әсәрләринә һәср едилмиш мүзакирәләрдә даһа јахындан иштирак етдик.

Бу мүзакирәләр заманында күрчү әдәбијјатынын вә о сырадан күрчү совет ше'ринин мүһүм мүвәффәгијјәтләриндән кениш данышылды. Күрчү ше'риндә Вәтән образы, азадлыг тәранәләри, күрчү халгынын јарадычы әмәји бир чох шаирләрин әсәрләриндә өзүнүн јүксәк бәдии ексини тапмышдыр. Ше'рләр ичәрисиндә, Күрчүстанын тарихинә, онун мүбаризә вә мүчадиләләринә, јаделли истилачылара гаршы апардыглары өлүм-дирим мүбаризәләринә, ајры-ајры халг гәһрәманларына һәср едилмиш әсәрләр бөјүк јер тутур.

Гејд етмәк лазымдыр ки, мүасир мөвзулар бир сыра күрчү шаирләринин јарадычылығында лазым олан кенишликдә екс едилмәмишдир. Мүзакирәләр заманы күрчү гәләм достларымызын әсәрләри тәһлил едилди, онларын мәзијјәтләри вә нөгсанлары ачыг көстәрилди вә нәтичә олараг күрчү әдәбијјатынын, күрчү совет ше'ринин бөјүк мүвәффәгијјәт газандығы вә инди дә јүксәлиш пилләләриндә ирәлиләдији гејд олунду.

Биз гоншу күрчү халгынын јазычылары илә Азәрбајчан вә Ермәнистан јазычылары арасында әлагәләрин арзу едилдијиндән чох зәиф олдуғуну сөјләдик. Азәрбајчан әдәбијјатындан бир сыра нүмунәләр күрчү дилинә тәрчүмә едилмишдир. Ејни заманда, бир сыра күрчү јазычысынын әсәрләри Азәрбајчан дилиндә нәшр едилмишдир. Лакин бу һеч дә кифајәт дејилдир. Биз рус дилинин көмәји илә күрчү достларымызын әсәрләри илә таныш олуруг. Бу, јахшыдыр, бунун үчүн биз рус мүтәрчимләринә өз тәшәккүрләримизи, билдирдик. Лакин ајдындыр ки, бу јеканә јол дејилдир. Биз күрчү јазычылары вә шаирләри илә әдәби әлагәмизи гат-гат мөһкәмләндирмәли вә билаваситә тәрчүмәләрин сајыны артырмалыјыг.

Мүзакирәләр заманы милли форма, ән'әнә вә новаторлуг мәсәләсиндән дә хејли сөһбәт кетди. Шүбһәсиздир ки, биз ән'әнә дедикдә, халгын јаратдығы мүтәрәгги мејлләрдән, халгын шүурунда јени сәһифәләр ачан, ону јүксәк мәдәни пилләләрә галдырмаға көмәк едән вә бу пилләләрә өз сәси илә кәлмәјә имкан верән ән'әнәләрдән данышырыг. Вахты илә күчә дивары нәнчәрәсиз тикилән евләр, әлбәттә, мүәјјән дини вә хурафат зеһнијјәтинин тә'сири илә јаранмыш бир гајда, бир «ән'әнә» иди. Белә гајда вә ән'әнәләр мүасир һәјатда өзүнә јер тапа билмәз. Лакин ејни заманда, Азәрбајчан халгынын көзәл ән'әнәләриндән бири дә, нә гәдәр јохсул олса белә, ев тикәндә, отаглардан бирини гонаг отағы дејә ајырыб, адыны билмәдији, үзүнү көрмәдији, лакин меһрибанлыгла голларыны ачыб гәбул етмәјә һазыр олдуғу гонаг үчүн сәлигә илә дөшәјиб сахламасы иди. Белә көзәл ән'әнәләри, шүбһәсиз, сахламаг вә давам етдирмәк лазымдыр. Сәнәтдә дә, әдәбијјатда да ән'әнә мәсәләсинә бу күнүн көзү илә бахмаг, халгын тарихи-ичтимаи инкишафынын истигамәти нөгтеји-нәзәриндән бахмаг, халгын әлдә етдији наилијјәтләр нөгтеји-нәзәрдән бахмаг лазымдыр. Бизи ирәлијә апаран, јүксәк мәдәнијјәтә говушдуран, халгымызын нәчиб руһунун тәрчүманы олан, онун гәлбинин дәринликләриндән гопан ән'әнәләри давам вә инкишаф етдирмәк лазымдыр.

Мүзакирәләр заманы ајры-ајры јазычы вә тәнгидчиләр тәрәфиндән ирәли сүрүлән бә'зи мәсәләләрә дә мүнасибәтимизи билдирмәли олдуг. Нәдәнсә өз тарихи-ичтимаи гурулушу вә адәт-ән'әнәләри е'тибары илә ејнијјәт тәшкил етмәјән бир сыра халгларын классик әдәбијјатыны бир јерә топлајыб, онлара «Шәрг әдәбијјаты», «Шәрг поезијасы» демәк бир адәт олмушдур. Белә бир термин мүәјјән дәрәчәдә вәтәндашлыг һүгугу газанмыш олса да, бу күн биз ајры-ајры халгларын әдәбијјатындан данышаркән гејдсиз-шәртсиз онлары бу термин алтында топламаға һаглыјыгмы? Шәрг поезијасы! Бу нәдир? Бу, һинд халгынын јаратдығы поезијадыр, јохса Иран халгынын? Бу, Түркијә халгынын јаратдығы поезијадыр, јохса Азәрбајчан халгынын? Бу, әрәб поезијасыдыр, јохса башга Африка халгларынын јаратдығы поезијадыр? Шүбһәсиздир ки, бу халглар арасында мүәјјән үмуми чәһәтләр олса да, онларын сәнәт вә әдәбијјатыны ејниләшдирмәк дүзкүн дејилдир. Чыхыш едән Забалотски јолдаш белә бир сәһвә јол вердикдә биз она е'тираз етмәли олдуг. Ејни заманда, Забалотскинин ирәли сүрдүјү бир фикир дә көкүндән јанлыш иди. Онун иддиасына көрә Шәрг поезијасы бәдбин поезијадыр. Ајдындыр ки, бу иддиа доғру дејилдир. Фирдовси, Низами, Өмәр Хәјјам, нәһајәт, Вагиф! Бу адлар вә бунлардан башга адыны чәкә биләчәјимиз онларча шаир вә јазычылар «бәдбин шәрг поезијасы» фикринин нә гәдәр әсассыз олдуғуну сүбут едир. Бу, һеч дә Шәрг өлкәләриндә јаранмыш пое-

зијада бәдбинлик әһвали-руһијјәсинин ајры-ајры һалларда тәзаһүр етмәдијини сөјләмәк демәк дејилдир. Бу о демәкдир ки, мүхтәлиф халглар тәрәфиндән јарадылмыш, сон дәрәчәдә рәнкарәнк әдәбијјаты бир термин алтына топлајыб она бәдбин дамғасы вурмаг олмаз. Бу фикрин давамы олараг Забалотски јолдаш иддиа едирди ки, куја шәрг бәдбинлијинин конкрет тәзаһүрү олан мәчнунлуг фәлсәфәси Шота Руставели тәрәфиндән рәдд едилмишдир.

Низами, Нәваи, Фүзули вә бир сыра башга шаирләр тәрәфиндән өлмәз нүмунәләри јарадылмыш «Лејли вә Мәчнун» дастаныны бәдбинлик фәлсәфәсинин тәзаһүрү адландырмаг, ән азы бу әсәрләрдән вә мәчнунлуг фәлсәфәсиндән хәбәрдар олмамаг демәкдир. Мәчнун изтираблар ичәрисиндән кечәрәк јүксәк мә'нәви мәһәббәтә говушмаг истәјир. О, танрыдан даһа артыг изтираб, даһа артыг әзијјәт вә әзаб истәјир. Пессимизм бунун һарасындадыр?

Нәһајәт, мүасир күрчү ше'ринин мүвәффәгијјәтләриндән данышараг, шәхсән, мәним көһнә достларымдан олан вә ше'ринә, сәнәтинә һөрмәт бәсләдијим күрчү шаири Симон Чикованинин бир ше'ри һаггында да фикрими сөјләмәји вачиб билдим. Бу, Чикованинин «Күрчүстан кичикдирми?» ше'ридир. Ше'р өзүнүн емосионал гүввәти вә образлылығы илә шүбһәсиз, шаирин јарадычылығында көзәл нүмунәләрдән биридир. Лакин мәнчә, шаир достум бу ше'рдә өзү өз фикринин әлејһинә чыхыр вә ше'ри онун бәдии мәнтигинә зидд олан бир нәтичә илә гуртарыр. Ше'ринин биринчи бәндләриндә Чиковани, Күрчүстаны балача бир јер адландыранлара гаршы е'тираз едир вә дејир ки, мәним вәтәним Күрчүстан кичик дејилдир. Сиз онун гајаларынын әзәмәтинә бахын, сиз онун зәнкин тарихинә бахын, сиз онун нечә одлардан, аловлардан чыхыб әсрләр боју тәравәт вә көзәллијини сахладығына бахын. Шаир белә бир фикир ирәли сүрүр ки, өлкәнин бөјүклүјү, онун әрази бөјүклүјүндә дејилдир. Бу доғрудан да, беләдир. Әрази һәлә бир өлкәнин, бир халгын јүксәк мә'нәвијјатыны, бөјүклүјүнү көстәрән амил дејилдир. Јалныз инсан тәрәфиндән зинәтләнмиш, инсан нәфәси илә исинмиш әрази, садә әрази, торпаглыгдан чыхыб бөјүк, мә'налы Вәтән олур. Она көрә дә шаирин бу фикирләри әлбәттә, доғрудур. Лакин ахырынчы бәнддә шаир өз фикринин әлејһинә кедәрәк, нәһајәт, Күрчүстанын бөјүклүјүнү онда көрүр ки, нә заманса дөјүшләр нәтичәсиндә күрчүләр Дәрбәндин гапыларыны фәтһ етмишләр.

Мәнә елә кәлир ки, (вә беләчә дә фикрими сөјләдим), басгын вә гәсбкарлыг һеч бир заман бир халгын бөјүклүјүнү, мә'нәви үстүнлүјүнү көстәрән амил олмамышдыр. Одур ки, көзәл һисс илә јазылмыш ше'рә јамаг олан вә тарихи параллелләр јанында шаирин хејринә олмајан бу «фатеһликдән» бәһс етмәк јерсиздир, совет шаири үчүн чидди гусурдур.

Мүзакирә заманында Азәрбајчан, Күрчүстан, Өзбәкистан вә башга гардаш халгларын дилиндән рус дилинә әсәрләр тәрчүмә едән јолдашларын ишинә бөјүк гијмәт верәрәк, онларын бу нәчиб ишләрини тәгдир едәрәк, ејни заманда, белә бир фикир дә ирәли сүрдүк ки, өз әдәбијјат вә инчәсәнәтләри илә бүтүн Иттифагда вә өлкәмизин харичиндә јүз минләрлә охучу вә тамашачынын мәһәббәтини газанмыш, халгларын әдәбијјатыны билавасита оријиналдан тәрчүмә етмәк вахты чохдан чатмышдыр. Совет халгларынын әдәбијјатыны рус охучусуна вә рус дили васитәси илә демократик өлкәләрдә вә бир сыра харичи өлкәләрдә танытдырмаг кими шәрәфли бир вәзифәни бојнуна көтүрмүш бизим рус тәрчүмәчи—шаир јолдашларымыз ајры-ајры совет халгларынын дилини өјрәнмәлидирләр. Бу халгларын мүасир әдәбијјаты чох инкишаф етмишдир. Бу дилләри билмәк онларын сәнәткарлығына, јүксәк бәдии тәрчүмәләр јаратмаларына чох көмәк едә биләр. Бу фикир, һәр дилдән вә һәр чүр әсәри тәрчүмә етмәјә һазыр олан ајры-ајры нәшәкарларын хошуна кәлмәјә биләр. Лакин тәрчүмә ишинә бир јарадычылыг, бир сәнәткар иши кими баханлар, шүбһәсиз ки, бизим сәсимизи ешидәчәкләр.

КӘНЧЛИК ВӘ АИЛӘ

Совет адамынын әхлаг нормалары коммунизм уғрунда мүбаризә просесиндә јаранып, формалашыр, зәнкинләшир, инкишаф едир. Бу күнүн сағлам, габагчыл, әсил инсана лајиг олан әхлаг принсипләри јер үзүндә мадди вә мә'нәви не'мәтләр јарадан милјон-милјон инсанын иши, мүбаризәси, үмид вә арзулары, мүтәрәгги ән'әнәләри илә бағлыдыр. Вахты илә В. И. Ленин кәнчләрә төвсијә етмишдир ки, онлар инсан зәкасынын јаратмыш олдуғу зәнкинликләри тәнгиди сурәтдә гаврамаг үчүн чәтин вә чидди ишә гатлашмалыдырлар.

Марксизм-ленинизм классикләри инсан сәадәтинин, инсан фәалијјәтинин мотивләрини, јахшылыг, пислик, мәһәббәт, достлуг вә бунларын конкрет тарихи мәзмун дашыдығыны, ичтимаи игтисади мүнасибәтләрлә, инсанларын азадлыг уғрунда апардыглары мүбаризә илә бағлы олдуғуну көстәрмишләр. К. Маркс сәадәти—мүбариздә, фәлакәти—табеликдә көрүр, јалтаглығы ән чох нифрәтә лајиг бир шеј һесаб едирди.

Совет адамларынын мә'нәви сифәтләриндән, онларын үнсијјәтиндән, бир-биринә вә чәмијјәтә мүнасибәтләриндән, јүксәк әхлаг принсипләриндән сөһбәт ачанда, биз ајры-ајры инсанларын һәрәкәтиндә, ишиндә, һәјата бахышында, инам вә мејлләриндә бәлирән вә илк бахышда фәрди хүсусијјәт кими көрүнән һалларын конкрет сәбәбләрини дәриндән өјрәнмәсәк, онларын објектив маһијјәтини дүзкүн ача билмәрик.

Биз совет адамынын әхлаг нормаларындан данышанда тәбии олараг кәнчләримизин тәрбијәсинә, онларын давранышына вә рәфтарына, аиләјә, гадына, јолдашына нечә мүнасибәт бәсләдијинә хүсуси диггәт јетиририк. Чүнки онлар «Ингилабын бир һиссәсидир». В. И. Ленин Клара Тсеткинлә олан бир сөһбәтиндә кәнчлијә белә јүксәк гијмәт верәрәк дејирди: «Бизим кәнчлијин кәләчәји мәни чох һәјәчанландырыр».

Мүасир совет кәнчләри өз фәдакар әмәкләри илә, елм вә билик газанмаг јолундакы тәгдирәлајиг сә'ј вә наилијјәтләри, јүксәк мә'нәви аләми, јарадычылыг һәвәси, габагчыл идејасы, әхлаг нормалары вә саир принсипләри е'тибары илә дүнјанын ән габагчыл кәнчләридирләр.

Лакин әмәјә, аиләјә, јолдаша, гадына мүнасибәтиндә вәтәндашлыг борчуну лајигинчә јеринә јетирмәкдә ајры-ајры кәнчләримизин арзуолунмаз һаллара јол вердикләринә дә көз јума билмәрик. Һәлә дә јүнкүл һәвәсләрә ујан, ата-ана, аилә илә чәмијјәт гаршысында өз борчуну унудан оғланлара, гызлара раст кәлмәк олур. Беләләри коммунист әхлагынын јүксәк нормаларыны позур, чәмијјәтимизин үмуми мәдәни сәвијјәсиндән керидә галырлар.

Аилә вә мәһәббәт әхлаг нормаларынын конкрет бәлирини көстәрән мүһүм саһәдир. Вахты илә К. Маркс јазмышдыр: «Гадынла киши мүнасибәти билаваситә, тәбии вә зәрури мүнасибәтдир. Бу мүнасибәтә көрә инсанын үмуми мәдәнијјәт дәрәчәси мүәјјән едилә биләр». Беләликлә, һәгиги аилә тәсадүфән доған һиссләр, арзулар, шәхси мүлаһизәләрдән ирәли кәлән планлар әсасында турула билмәз. Аилә гаршылыглы анлашмаја, саф мәһәббәтә әсасланмалыдыр.

«Көз көрдү, көнүл севди», «Бир көнүлдән мин көнүлә вурулду», «Бир бахышы чан алан» халг арасында ишләнән бу кими ифадәләр инсан үнсијјәтинин, инсан үлфәтинин, даһа кениш десәк, инсан мәһәббәтинин анчаг һисси бәлирини көстәрир. (Мән бурада тәзаһүр сөзүндән бәлир сөзүнү даһа мүнасиб билирәм).

Көз көрдү, санки бу бахышдан гәлбә гығылчым дүшдү. Бу гығылчым күнләр, саатлар, дәгигәләр ичиндә күкрәјиб бир јанғына чеврилди, сәбри-гәрары кәсиб, јухусуз кечәләр, интизарлы күнләр, кәјнәдичи ағрылара сәбәб олду.

Халг нағылларындакы ешг вә севки епизодларыны хатырлајын. Классик шифаһи әдәбијјатымыза бир нәзәр салын. «Фәрһад вә Ширин», «Лејли вә Мәчнун», «Әсли

вә Кәрәм», «Ашыг Гәриб» вә бу кими поемаларын, дастанларын гәһрәманларына диггәт јетирин. Онларда идеал мәһәббәтин, һәр шејә галиб кәлән ешгин, севданын, инсан үлфәт вә үнсијјәтинин романтик сәһнәләри јарадылмышдыр.

Бу кими һаллар реал һәјатда ола биләрми?

Бу суала чаваб вермәмиш мәһәббәт вә үнсијјәтин мүхтәлиф бәлири һаггында бә'зи мүлаһизәләри көздән кечирәк. Һәгиги мәһәббәт јалныз заһири көркәм,—дејәк көз-гаш, бој-бухун, сач, јериш вә саирә даирәсиндә мәһдуд гала биләрми?

Илк бахышда «бир көнүлдән мин көнүлә» вурулан адам, инсан кими мүрәккәб бир варлығын сајсыз характер, фикир, зөвг, анлаг, ичтимаи көрүш вә саирә чәһәтләрини өјрәнмәдән, нәзәрә алмадан, һәгиги, давамлы бир күн јох, бүтүн өмүр үчүн үнсијјәт јолуну, үлфәт јолуну, бәрабәр мүбаризә јолуну сечмәјә һаглыдырмы?

Ахы, көзләри көјчәк, бој-бухуну мүнасиб, сир-сифәти хошакәлимли олан бир гыз, ја оғлан, анчаг бу заһири әламәтләрә көрә бир-бирини севсәләр вә көтүр-гој еләмәдән, тәләсик әһд-пејман бағласалар, сонра характерләр ачылдыгда, һәмин кәнчләрин зөвгләри, көрүшләри, арасында зиддијјәт олдуғу үзә чыхдыгда «далдан атылан даш топуга дәјәр» мисалында олдуғу кими дәрин бир тәәссүфлә ах-уф етмәјәчәкләрми? «Кәрәк хасијјәтинә јахшы бәләд олајдым» дејә артыг фајдасыз мүлаһизәләрлә чырпыныб бир јол ахтармајачагларсы? Шүбһәсиз, белә олачаглыр. Чох һалда тәләсик севдикләри кими тәләсик дә ајрылачаглар. Ахы, һәјатда заһири көзәлликлә гәлб зәнкинлији, фикир зәнкинлији, хасијјәт көзәллији, үлфәт вә үнсијјәт инчәлији, нәчиблији һәмишә ејнијјәт тәшкил етмир. Әкәр инсанын харичи көзәллији илә мә'нәви көзәллији, онун дүшүнчә вә дујғулары, әмәлләри ујгун кәлирсә бу чох јахшыдыр. Бәс кәлмәсә, онда нечә олсун?

Елә адамлар олур ки, онлар харичи көрүнүшләри илә һејранлыг һисси ојатмасалар да, бир бахышда «бир көнүлдән мин көнүлә» вурғунлуг һисси доғурмасалар да, мә'нәви аләмләри, адамлыглары, инсанлара мәһәббәтләри, чәмијјәтә, аиләјә сәдагәт көстәрмәләри, ата, ана, гајнана, гајната вә башга аилә үзвләри илә рәфтарларында о гәдәр јахшы, тәгдирәлајиг олурлар ки, белә адамлары көрдүкдә, онларла сөһбәт етдикдә, бир јердә ишләдикдә онларын харичи көрүнүшүндәки бу вә ја башга нөгсаны тамамилә јаддан чыхарырсан. Демәли, көзәллик мүтләг олмадығы кими зөвгләр, ајры-ајры һәјат һадисәләринә мүнасибәтләр дә мүтләг дәјишилмәз дејилләр. Биз аилә гуран ики кәнчин бүтүн һәјат һадисәләринә бахышларында, зөвгләриндә, нифрәт вә мәһәббәтләриндә ејнилик тәләб етмирик. Белә бир тәләб һәјатда стандарт јаратмаг тәләби оларды. Әкәр бүтүн инсанлар белә бир тәләбә ујсајдылар, һәјат чох јоручу, чансыхычы оларды. Инсанын зөвгләри бир-бириндән өз кејфијјәти е'тибары илә фәргләнир. Сөз бунда дејил. Мәтләб бурасындадыр ки, сәнин зөвгүн, истәк вә арзун һәгиги инсан зөвгү, инсан истәк вә арзусу олсун. Онун ејбәчәрләшмиш формасы олмасын. Аилә гурмуш ики кәнчин бириси симфоник мусигини, о бириси ел һаваларыны даһа артыг севә биләр. Бирисинин гышын гарлы мәнзәрәсиндән, о биринин пајызын мәһсуллу ләвһәләриндән, башга биринин исә баһарын чөл-чәмәниндән даһа артыг хошу кәлә биләр. Бу зөвг ајрылығы аиләдә принсипиал инчикликлә, конфликтә, бир-биринә гаршы амансыз чәбһә тутмаға зәминә тәшкил етмәмәлидир. Заһири көркәми илә бир-биринин ејни олан инсана раст кәлмәк мүмкүн олмадығы кими зөвгләри илә дә бир-биринин там ејни олан инсанлара тәсадүф етмәк дә ағласыған шеј дејил. Ән кичик, ән аз әһәмијјәтли көрүнән бир шеј дә олса белә онларын зөвг ајрылығы өзүнү көстәрәчәкдир. Белә һалларда инсан бир-бирини анламаға чалышмалыдыр. Нә сәбәбә бу вә ја дикәр һадисә, әсәр, инсан, боја вә саирә биринин хошуна кәлир, о биринин хошуна кәлмир. Бунун сәбәбләрини анламаға чалышмаг лазымдыр. Чох заман илк бахышда ујушу гејри-мүмкүн көрүнән белә һаллар тәмкинли изаһ, бир-бирини сәбрлә баша салмаг, мүхтәлиф һәјат һадисәләринә диггәт јетирмәк, даһа јашлы адамларын мәсләһәтләринә гулаг асмаг нәтичәсиндә тез һәлл олунур. Бир дә ахы, совет адамларынын зөвгләрини, давранышларыны тәкчә субјектив һиссләрлә изаһ етмәк олмаз. Бу зөвгләр ичтимаи мүнасибәтләр зәмининдә, коммунист дүнјакөрүшү вә әхлагы әсасында тәрбијә олунур.

Әлбәттә, белә иддиа етмәк дә дүз дејилдир ки, илк бахышдан јаранан мәһәббәт һисси һәмишә алдадычы олур, һәмишә гәлб ағрысы илә нәтичәләнир. Һәјатда елә һаллар олур ки, илк бахыш, илк көрүшдән јаранан мәһәббәт һәгиги вә давамлы мәһәббәт олур. Гој кәнчләр мәни доғ-

ру баша дүшсүнләр. Бу бир һәгигәтдир ки, илк мәһәббәт ојанышы нә гәдәр гүввәтли, һәрарәтли олурса-олсун, јенә дә анчаг вә анчаг һиссин тә'сири алтында һәрәкәт етмәк, шуурун, тәчрүбәнин, мүлаһизәнин иштиракы олмадан тәләсик, өлчүб-бичмәдән мүәјјән гәрар вермәк дүзкүн дејил. Шаир Әли Кәрим ше'рләриндән бириндә белә мәһәббәт һаггында чох көзәл демишдир ки, «бу севки тораны». Јә'ни, һәлә мәһәббәт ајдын дәрк олунмуш бир һисс дејилдир. Сәһәр вә ахшам торанлыгында бизи әһатә едән предметләрин рәнки, форма чизкиләри ајдын көрүнмәдији кими мәһәббәтин илк ојаныш чағында да о бөјүк һисс һәлә тутуму долмамыш, рәнкләринин парлаглыгыны кәсб етмәмиш, аһәнкинин дүзүмүнү мүәјјән јола салмамыш бир һалда икән, јә'ни севки тораны адландырыла биләчәк бир дурумда икән, бүтүн ирадә вә әзмини итириб бу һиссин гулу олмаг арзуланан нәтичә вермәз. Чүнки аилә гурмаг чох мәс'ул ишдир. Бу, дәфтәр вәрәгиндә бир чүмлә јазмаг дејил ки, хошуна кәлмәди позуб јенидән јазасан. Аилә дәрин инама, гаршылыглы е'тибара, сәмимијјәтә әсасланмалыдыр. Аиләдә јалныз хәјанәт дејил, һәтта бир јалан, бир гејри-сәмимилик факты белә мүһүм бир һадисә олмалыдыр. Аилә гурмуш ики кәнч бир-биринә сәмимијјәт көстәрмәсәләр, бу вә ја башга һадисәни, дејәк ки, һеч дә бөјүк бир гәбаһәтлә әлагәдар олмајан бир һадисәни кизләдиб рijакарлыға, гејри-сәмимилијә јол версәләр, бу һал кет-кедә дәринләшиб, нәһајәт, һәлли чох мүшкүл олан конфликтләр төрәдә биләр.

Аилә гурмаг, өзүнә һәјат јолдашы, иш вә мүбаризә јолдашы сечмәк һеч дә ева мебел, әјинә палтар алмаг дејилдир ки, «пис чыхды» кедиб јенисини аласан. Бәс гәлб ағрысы, гырылмыш е'тибар, инам нечә олсун? Мәкәр евләнмәк ади бир чәдвәл доллурмагдырмы ки, гырмызы гәләмлә «јеринә јетирилди» дејә ишарә гојасан? Һәр бир кәнч гурдуғу аиләдә гејри-сәмимилијин, бир-биринә инамсызлығын јаранмасына јол вермәмәлидир. Лакин әкәр белә һадисәләр баш верәрсә кәнчләри дәрин психоложи изтирабдан, бу әзаб вә ишкәнчәләрдән хилас етмәк үчүн белә һалларын бир даһа тәкрарына јол вермәмәк мәгсәди илә тәмкин вә бөјүк гәлблә бүтүн ирадәмизи топлајыб кәнчләрә көмәк етмәлијик.

Аилә гуран ики кәнч анламалыдыр ки, аилә мөвсүми бир шеј дејил. Ону һаванын һәрарәти, күлләрин, чичәкләрин ачыб-ачмамасы, мејвәләрин јетишиб-јетишмәмәси

шахталы, човгунлу чилләләрин башлајыб-башламамасы илә тәнзим етмәк олмаз. Аилә һәр инсан һәјатында бир дәфә, бәли, јалныз бир дәфә гурулан вә өмрүн сонуна гәдәр позулмадан давам едән, горунмасы вачиб олан бир бирликдир. Бизим аилә—совет аиләси, јалныз өзүндән әввәл јаранмыш аиләләрин мүсбәт ән'әнәләрини давам етдирмәклә мәһдудлашмыр. О, ејни заманда, бу күнүмүзүн тәләбләриндән доған јени ән'әнәләри кәләчәк нәсилләрә јадикар гојмалыдыр.

Сән севдијин гызы јалныз заһири гәшәнклији, јарашығы, үрәјә јатымына көрә өзүнә һәјат јолдашы сечмисәнсә, онун хасијјәти һәлим, ја сәртдир, зөвгү јүксәк ја примитивдир, һәјата бахышы сағлам, ја мешшанлыг руһу илә зәһәрлидир, үлфәти, меһрибанлығы нечәдир? Ағыр күнүндә сәнә јолдаш ола биләрми? Онун севкисиндә шәхси мәнафе мотивләрими, јохса һәгиги инсани мәһәббәт күчүмү әсас рол ојнамыр. Бүтүн бунлары билмәдән, јохламадан мөһкәм аилә гурмаг, ону давамлы бир инсан јувасы кими иситмәк, ону һәр чүр тәсадүфләрин күләјиндән, човгунундан горумаг ола биләрми? Аилә гурмаг истәјән ики кәнч бир-бирини јахшы танымалы, бир-биринин хасијјәтинә јахшы бәләд олмалыдыр. Белә дә ола биләр ки, бу кәнчләрдән бири истәр дүнјаја бахышы, истәр зөвгү, истәрсә арзу вә истәкләри илә бу күнүн габагчыл инсан сәвијјәсиндән ашағыдыр. Белә һалда да мәһәббәтә гида верән, онун һәгиги һәрарәтини тә'мин едән чәһәтләр варса, аилә гуран инсанын мүгәддәс вәзифәләриндән бири тәмкинлә, ағылла, тәдбирлә јолдашына тә'сир көстәрмәк, ону пис шакәрләрдән гајтармаг, онун хасијјәтиндә дөнүш јаратмаг, онун һәјат һадисәләринә, инсан үлфәтинә олан мүнасибәтиндә јахшылыға доғру бир тәмајүл јаратмагдыр.

Аиләдә баш верән вә баш верә биләчәк конфликтләрин һәллиндә һәгиги мәһәббәтин өтәри бир һәвәс дејил, инсанын ән гәдим, ән кәнч, ән бөјүк, ән кениш, ән саф вә ән бөјүк тәгдирәлајиг бир инсанлыг кејфијјәти олан мәһәббәтин бөјүк ролу вардыр. Бә'зән кәнчләр арасында белә мүлаһизәләрә раст кәлирсән: «Мәһәббәт ујдурулмуш бир шејдир. Мәһәббәт јохдур. Биз чох заман јанлыш олараг вәрдишә, адәт етдијимиз бир шејә мәһәббәт ады веририк». Белә мүлаһизәләр доғрудурму? Әлбәттә, доғру дејил. Әслинә бахсан, мәһәббәт, вәрдиш һалыны алдыгда артыг сөнүб кетмиш, адиләшмиш вә өз үлвијјәтини итир-

миш олур. Вәрдиш һеч бир заман мәһәббәти əвəз едә билмәз. Мәһәббәт һәлә дә бүтүн сирләри, бүтүн дахили енержиси, бүтүн хассәләри ачылмамыш мадди зәррәләрә бәнзәјир ки, онун чаларлары, мүхтәлиф рәнкләри, мүхтәлиф бәдии формалары түкәнмәз бир хәзинәдир. Она көрә дә һәгиги мәһәббәт өз тәравәтини итирмир. О, күндән-күнә јенилəшир, күндән-күнә күнәш алтына дүшмүш алмаз парчасы кими мүхтәлиф парылтыларла гаршымызда јени-јени мәнзәрәләр чанландырыр. Истәр һәјатда, истәрсә һәјаты образларла әкс етдирән сәнәтдә мәһәббәтин нә гәдәр мүхтәлиф шәкилләри вардыр. Мусиги әсәрләринин әсасыны тәшкил едән до-дан си-јә гәдәр олан чох мәһдуд сәс ајрылыглары дүнјанын түкәнмәз мүхтәлифлијә малик мусиги әсәрләрини јаратмыш олдуғу кими мәһәббәт дә өз чаларлары илә рәнкарәнклији вә мүхтәлифлији илә сонсуздур.

Мәнчә, мәһәббәт јохдур—дејән кәнч јанылыр. О, бәлкә дә өз мәһәббәтинин чавабсыз галдығындан белә бир хәјал дүшкүнлүјүнә уғрамышдыр. Коммунизмдә мәһәббәт дејилән бөјүк һисс даһа да чичәкләнәчәк, даһа да көзәл вә тәравәтли олачаг.

Инсан дурдугча, һәјат дурдугча мәһәббәт дә јашајачагдыр. Һәгиги мәһәббәт өлмәздир.

Бә'зи һалларда көрүрсән ики кәнчин хошбәхт јашамасына, башга аилә үзвләринин мүдахиләси мане олур. Белә һалларда бә'зән кәнчләрин ата-ана, гајната, гајынана, балдыз, гајын, башга аилә үзвләринә лагејдлик, сајмамазлыг көстәрмәләри, ади һөрмәт вә нәзакәт нормаларыны позмалары нәтичәсиндә баш верир. Јалныз өзүнү дүшүнмәк, јалныз өз раһатлығыны көзләмәк, башгаларынын әзијјәти баһасына олса белә өз хошбәхт һәјатыны гурмаг истәјәнләр әлбәттә, һагсыздырлар. Бирликдә јашамаг инсана јалныз һагг вермәклә битмир, инсан гаршысында мүәјјән вәтәндашлыг борчу, мүәјјән вәзифәләр дә гојур. Елә кәнчләр вардыр ки, онлар евләнмәк вә ајрылмаға нөвбәти бир һәвәс, нөвбәти бир иш кими бахырлар. Нә бирләшмәк, нә аилә гурмаг онларын һәјатында унудулмаз бир сәадәт кими олур, нә дә ајрылығын ачы хатирәләри онлары аз-чох узун бир мүддәт инчидир. Белә кәнчләр, анчаг өмүр кечиб, күн кечдикдән сонра, һәјатын ачысыны, ширинини дојунча даддығдан сонра, кәнчлик, гурмаг, јаратмаг илләри чох узагларда галдығы бир вахтда өзләринә кәлиб, әлләрини дизләринә вурур,

«Еј вај, мән һәјатымы дүз гурмадым», «Мән инсан кими јашамадым» дејирләр. Бүтүн бунлары кери гајтарылмасы мүмкүн олмајан өмүр јолуну узаг-узагларында тәәссүфлә демәкдәнсә, бу күн дүшүнмәк вә һәјаты ағыллы, инсан адына лајиг мәһәббәт кими мүгәддәс вә гијмәтли сөзүн ифадә етдији мә'нада гурмаг лазымдыр.

Мәһәббәтә садиг галмаг! Бу да кәнчләримизи дүшүндүрән вә мүбаһисәјә сәбәб олан мәсәләдир. Севдији бир оғланын бир тәсадүф, илдырым вурмасы нәтичәсиндә мәһв олдугдан сонра даһа һеч кимсәни севмәмәк, әрә кетмәмәк гәрарына кәлмиш бир гызын, доғруму һәрәкәт едиб-етмәдијини бу јахынларда «Кәнчлик вә аилә» мәсәләсинин мүзакирәси заманы чох данышыг вә мүнагишәјә сәбәб олду. Бу мүбаһисәдә иштирак едән Бакы автомобил еһтијаты һиссәләри заводунун чилингәри Бәһрәм Нәсибов ше'рлә белә чаваб вермишди:

Бачым, өтәнләри саларaг јада,
Јас тутма «бәхтимдән күсмүшәм»—дејә.
Дәрд, гәм инсан үчүн јаранмышса да,
Инсан јаранмамыш дәрд, гәм чәкмәјә.

Јүз ил јашасан да һәјатдан күскүн,
Санма ки, дәрдини дујачаг һәјат.
Чалыш ки, кечирмә дүнјада пис күн,
Писи дә өмрүндән сајачаг һәјат.

Һәр инсан бир өмүр јашајыр бәли,
Ону ким узатмаз олса әлачы?
Өмрүн бир јолу вар, о да ирәли,
Керијә гајыдан јол јохдур бачы.

Кәнчлик илләрини кәл вермә јелә,
Бир вахт ағлајарсан о илләр үчүн,
О заман нә гәдәр истәсән белә,
Гајтара билмәзсән чаванлыг көчүн.

Чохдур намуслу кәнч, бәхтини ојат!
Ону бир дәфә дә сына тәзәдән.
Ахы, мүбаризә демәкдир һәјат,
Ачизләр усанар мүбаризәдән!

Мәнчә истәр бу ше'рин мүәллифи, истәрсә дә мүзакирәдә иштирак едән јолдашлар бир шеји унудурлар ки, бурада һеч бир һазыр тә'лимат вермәк олмаз. Әкәр севдији адамы итирмиш гыз көнлүнү, гәлбини башга бирисинә верә билмирсә ону «сев!», «јенидән әрә кет!» дејә ким мәчбур едә биләр. Белә бир мәсләһәт мүрәккәб ин-

сан гәлбини, инсан һиссини һазыр стандарт гәлибә салмаг олмазмы?

Лакин биз өз мәсләһәтимизлә, гајғымызла белә бир кәнчи һәјатда фәал бир инсан, чәмијјәтин кәрәкли бир үзвү олмагдан сојумаға гојмамалыјыг. Биз о гызын там, чанлы, гајнар бир јени чәмијјәт гуручусу кими һәјатда јашамасына чалышмалы, көмәк етмәлијик. Һәјат олан јердә, ким билир, бәлкә дә јени мәһәббәт алову күкрәјәчәк, үрәк күскүнлүк јухусундан ајылачагдыр.

Аилә һәјатында мүһүм рол ојнајан башга бир мәсәлә үзәриндә дә дајанмаг истәјирәм. Евә кәлмиш бир кәлин, ондан габаг 20—25 ил мүддәтиндә övлад бәсләјиб, она јухусуз кечәләрини, дилинин лајласыны, гәлбинин мәһәббәтини, дөшүнүн сүдүнү, көз јашларыны, өмрүнүн ән әзиз күнләрини гурбан вермиш бир анаја гаршы дикбашлыг едиб, һөрмәтсизлик көстәрәрсә, бу, белә бир чаван кәлинин мә'нәви јохсуллуғуна, онун егоист дујғуларына дәләләт етмирми?

Әкәр бир ана севирәм дедији, чаным-чијәрим дедији оғлунун бөјүк мәһәббәтлә севдији, һөрмәт бәсләдији, өмүр јолдашым дејәрәк аиләјә кәтирдији чаван, чох заман тәчрүбәсиз гызын һәр һәрәкәтини изләјиб, онун кичик гәбаһәтләрини шиширдиб, М. Ә. Сабир демишкән, даима онларын арасына бир тәфригә салырса, белә бир ананын өз оғлуну да һәгиги бир мәһәббәтлә севдијинә инанмаг чәтиндир.

Гајыната, гајынана сөзләри һеч дә тәсадүфи дејилдир. Бу адамларын кәлин ја күрәкәнә бир ата, бир ана олдугларыны биз һәмин сөзләрдә дујуб дәрк едирик. Һансы ата-ана, гајыната-гајынана өз övладынын өмрүндә ачы хатирәләр гојуб кедән аилә конфликтләринә јол вермәк истәр? Адәтән, биз кәлинләримизә гызым, күрәкәнләримизә оғлум дејирик. Бу сөзләр дә тәсадүфи дејилдир. Бу сөзләрин ифадә етдији оғул вә гыз јахынлығы, оғул вә гыз меһрибанлығы, оғул вә гыз доғмалығы һеч бир заман унудулмамалыдыр.

Бә'зән белә һаллар олур ки, аналар өкеј дедији övладлара гаршы һагсыз олурлар. Бә'зән өкеј оғул, гызлар доғма олмајан аналарын һәр бир һәрәкәтиндә өзләринә гаршы бир бәд нијјәт, бир икраһ һисси, бир бәдхаһлыг көрүрләр. Әлбәттә, мүрәккәб һәјатда белә һаллар олур ки, јалныз формал чәһәтдән: мәдәнијјәтсизлији, савадсызлығы нәтичәсиндә өкејлик һиссинә гапылан аналарла јанашы, мүәјјән тәһсил көрмүш вә өзүнү мәдәни адландыран аналар, аталар, оғуллар, гызлар да бу өкејлик бәласына мүбтәла олурлар. Доғрудур, белә һаллар кет-кедә азалыр. Анчаг тамам арадан галдырылмамышдыр.

Өкеј оғулун вә ја гызын һәрәкәтиндән гәзәбләнән өкеј ана вә аталар бир анлыг дүшүнсүнләр ки, өз доғма балаларынын ејни характерли һәрәкәти дә онларда белә гәзәб ојадармы? Бир анлыға онлар өзләрини доғма ата, доғма ана јеринә гојсунлар. Әкәр вичданлары гаршысында, бу «јадлара», «өкејләрә» һәддиндән артыг гәзәбләнмиш олдугларыны көрсәләр, гој онларын инсанлыг һисси, аналыг-аталыг дујғусу белә адамлары мәзәммәт едиб утандырсын. Өкеј övладлар да өзләрини белә бир имтаһандан кечириб һәгигәт јолуну тапа биләрләр. Кәнчләримиз һәјатда тәсадүф едилән бу чүр ејбәчәрлијә гаршы мүбаризә апармалыдырлар. Аилә гурмаг принсипләриндән бири дә аилә үзвләри арасында олан бу ајры-сечкилијин изини-тозуну силмәкдир. Аилә үзвләри арасында бир тик, бир-бирини анламаг, лазым кәләрсә, бир-биринә мүәјјән күзәштләр еләмәк, үмуми мәгсәд наминә хырда һиссләрини гурбан вермәк мүгәддәс принсипләр олмалыдыр. Бахын, бу күн халгымыз ичәрисиндә нә гәдәр адам вардыр ки, онлар ушаг евләриндән, јетимханалардан ушаглары övладлыға көтүрүрләр, бүтүн әзијјәтләрини чәкиб онлары бөјүдүрләр, охудурлар, боја-баша чатдырырлар. Кәнчләримиз һәјатымызын бу көзәл фактларыны, инсанларын бу кенишгәлбли һәрәкәтләрини, инсанпәрвәрликләрини көһнәликдән галмыш өкејлик һиссләринә гаршы гојмалы вә бу мүсбәт һаллары тәглид етмәлидирләр.

Мән дејәрдим ки, бир-бири илә үлфәт бағлајан кәнчләримиз нә гәдәр аилә гурмаг ишинин бөјүк мәс'улијјәтини, аиләнин гүдсијјәтини, онун јалныз евләнәнләр үчүн дејил, доғулачаг, төрәјәчәк көрпәләримиз үчүн, јә'ни нәсилләримиз үчүн, сон дәрәчә мүһүм бир һадисә олдуғуну нәзәрдән гачырмасалар, аилә мүнасибәтләринә јүнкүл бахмасалар, аиләнин позулмасыны дәрин бир фәлакәт, инсан өмрүндә ән ағыр, ән ачыначаглы бир һал кими дәрк етсәләр, һәјатымызда хошбәхтлик даһа да артар, бәдбәхт һадисәләрин, тәәссүф вә пешманчылығын сајы гат-гат азалар. Мәһәббәт елә бөјүк бир шејдир ки, онун гүдсијјәти елә јүксәкдир ки, онун мә'насы елә дәриндир ки, өтәри һәвәс, һәрчајы һиссләрә бу ады вермәк чинајәтдир. Аилә анчаг вә анчаг ачыг үрәк, сәмимијјәт, бир-

бирини баша дүшмәк, анламаг вә бунларын әсасыны тәшкил едән һәгиги тәмәннасыз бир мәһәббәт әсасында гурулур. Аилә чәмијјәтин бир һүчејрәсидир. О, ичтимаи һәјатын әхлаг нормаларындан кәнар һаллара биканә гала билмәз. Аиләни горумаг бүтүн инсанларын вә илк нөвбәдә аилә гурмаг јолунда илк аддымларыны атан кәнчләримизин мүгәддәс вәзифәсидир.

БИЗ БАҺАР АДАМЛАРЫЈЫГ

Һәр фәслин бир көзәллији вар. Баһар исә фәсилләр көзәлидир. Баһар нәғмәләримиздә сәсләниб, тәравәти илә көнлүмүздә экс-сәда верир.

Баһар ојаныш, јенилик, кәнчлик кими сөзләрлә һәмаһәнкдир. Һавалар нә гәдәр сојуг кечсә, гыш нә гәдәр сувара дүшсә, јенә дә баһар март палтарында олмаса да, апрел көјнәјиндә, мај бәзәјиндә өз тәравәт вә көзәллији илә кәлир. Гыш гар әтәкләрини јығышдырыб һүндүр дағларын башына чәкилир. Лаләләр јамачлара, дүзләрә јанғын салыр. Јасәмән будаглары бир ана кими онлары бәсләјиб гида вермиш торпаға әјилиб әтирли салхымлары илә јерин меһрибан синәсини сығаллајыр. Күнәшин илыг шүалары тохумларын бешији торпағы исидир. Кечә-күндүз лабүд олдуғу кими баһар да тәбиәтин лабүд фәслидир.

Һәр фәслин өз көзәллији вар. Баһарын исә көзәллији вәсфәкәлмәз, тәравәти түкәнмәздир. О, рәнкләрә вурғун, гәлби јаратмаг еһтирасы илә чырпынан бир рәссам кими һәр тәрәфи ал-әлван бәзәјир. Сөјүдләр әлләри бир-биринә бағлајан јоллар кәнарында сыраланыб хәфиф јел әсдикчә зүмрүд јелпич будаглары илә кечәнләри саламлајыр. Алча, бадам ағачлары ағ түстү топалары кими бағлара јајылыр. Кәнардан баханда мүхтәлиф рәнкли чичәкләрә бүрүнмүш ағачлар елә бил ки, рәгсә һазыр дурмуш гызлардыр; сыраја дүзүлүб күләјин ишарәсини көзләјирләр ки, көрпә будагларыны тәрпәдиб баһар рәгсинә башласынлар.

Лакин сусуз сәһралары күллү-чичәкли бағa дөндә-

рән, харабаларын јериндә јени евләр, сарајлар тикән, өмрүн баһарыны, һәјатын баһарыны, халгын баһарыны јарадан инсанлардыр.

Бу баһар өмрүн, һәјатын ишыглы, кениш јолларыны гаршымызда ачыр. Бизи даһа көзәл, даһа долғун, даһа фәрәһли бир кәләчәјә чағырыр. Бу баһарын јолларында јалныз күл, чичәк дејил, кәркин әмәк вә мүбаризә вардыр.

1917-чи илдә өлмәз Ленинин бајрағы алтында тарихи азадлыг дөјүшүнә галхмыш халг, гәһрәман коммунистләр партијасынын рәһбәрлији илә өз талејинин баһарына говушду.

Көзәл бир баһар күнү Октјабр күнәшинин шәфәгләри Азәрбајчан торпағынын үзәриндә парлады. Узун, кәскин мүбаризәләр галибијјәтлә нәтичәләнди. Биз халгымызын тарихи баһары күнләрини—1920-чи илин 1 Мајыны ачыг-алнын, күләр үзлә гаршыладыг.

Јени азадлыг дүнјасынын мүждәчиси олан Октјабр шәфәгләри дағлары, дәрәләри ашыб бөјүк Вәтәнимизин һәр тәрәфинә јајылды. Бу, инсан әмәји илә, инсан фәдакарлығы илә, инсан гәһрәманлығы илә кәскин дөјүш мејданында газанылмыш һәјат баһары, инсанлыг баһары иди.

Јер үзүнүн бүтүн не'мәтләрини јарадан инсан, әсрләрлә уғрунда мүбаризә апардығы азадлығы илк дәфә газанды.

Биз талејимизин баһар күнләринә говушмагда бизә рәһбәр, дост, көмәкчи олмуш бөјүк коммунистләр партијасынын шәрәфли бајрағыны илдән-илә, мајдан-маја мәтанәтлә апардыг, һәр күн ирәли, јүксәкләрә доғру кетдик, бүтүн дүнјанын көзү гаршысында азад инсан зәһмәтинин нечә харигәләр јаратмаға гадир олдуғуну көстәрдик.

Биз ады јүз милјонларла садә инсанларын гәлбиндә ифтихар һисси ојадан совет халгыјыг. Биз баһар адамларыјыг.

> Күнәшин шәфәгләри көјләри јуду силди,
> Бу сәһәр јасәмәнләр пәнчәрәмә әјилди.

Биз, мај шәнликләринә дилимиздә јени нәғмәләр, көнлүмүздә јени нәғмәләр, өмрүмүздә јени нәғмәләрлә кәлирик.

Үнсијјәт инсанлара мәхсус бир кејфијјәтдир. Бир-бирини анламаг, дәрдинә галмаг, бир-биринин севинч вә кәдәринә шәрик олмаг инсанлара мәхсусдур. Бизим бу күн фәрәһлә, севинчләрлә долу көнлүмүздә һәлә дә азадлыға һәсрәт чәкән ајры-ајры өлкәләрин, халгларын кәдәри вардыр. Инсан зәкасы әсрләрин гаранлыг јолларында тәбиәтлә өлүм-дирим мүбаризәсинә кирмиш, ағыр мәшәггәт, изтираб вә мәһрумијјәтләр баһасына идрак вә зүлмүн јени үфүгләрини кәшф етмиш, јер үзүндә сонсуз мадди вә мә'нәви не'мәтләр јаратмышдыр.

Инсан јерин дәрин гатларында кизләнән филизләри тапыб чыхармыш, һејванлары әһлиләшдирмиш, ағачлара пејвәнд, чалаг вурмуш, дәнииздә, гуруда, һавада јоллар салыб иллик мәсафәләри күнлүк, саатлыг етмишдир. О, узаглары јахынлашдырмыш, мәкан вә заманын гүдрәт һүдудуну мәһдудлашдырмышдыр. Инсан торпагдан, судан, күнәшдән фајдаланмағын јени-јени сирләрини тапмыш, тәбиәтин сәһвләрини тәсһиһ етмиш, бөјүк шәһәрләр, көлләр, дәнизләр јаратмышдыр. Бир заман сусузлугдан говрулуб јанан сәһраларда о, әкин әкмиш, мејвә бағлары салмышдыр. Инсан елм очаглары, көрпәләрин севинч вә сәадәти үчүн биналар тикмиш, дүнјанын рәнкбәрәнк, мүрәккәб ичад вә кәшфләри илә һәјатымызы зәнкинләшдирмишдир. Инсан тәбиәтин ән амансыз гүввәләрини—илдырымлары, селләри, күләкләри тәнзим етмәјә гадир олан бу күнү јаратмышдыр. Инсан кәркин мүбаризәдә дәһшәтли хәстәликләрин кор гүввәләринә галиб кәлмиш, таун, вәба, чичәк, вәрәм, гыздырма вә чүзам кими ағыр хәстәликләри зәнчирләмиш, јер үзүндә јүз милјонларла адамы бу фәлакәтләрин һүдудсуз һәкмүндән хилас етмиш вә етмәкдәдир. Инсан океан дәринликләринин әбәди зүлмәтинә нүфуз едә билмиш, даим гарлы зирвәләрин сиррини өјрәнмиш, гүтб бузлагларынын милјон илләрлә давам едән сукутуну моторларын курултусу илә позмуш, әлинин һәрарәти илә шахталары иситмиш, дүнјанын көзәл мусиги, ме'марлыг, рәссамлыг вә поезија нүмунәләрини јаратмышдыр.

Биз нәчиб ифтихар һисси илә бүтүн бу хејирли ишләрдә доғма Вәтәнимизин, совет халгынын илк сырада кетдијини дејирик. Бу да бөјүк бир һәгигәти бир даһа сүбут едир ки, инсан дүһасы онун јарадычы бачарығы азадлыг дүнјасында даһа јүксәкләрә, даһа узаглара пәрваз етмәјә гадирдир. Инсан, хәјаллары һејрәтлә гојан мө'чүзәләр јаратмаға гадирдир. Биз мај бајрамыны јарадан, гуран, елм вә сәнәтин јени үфүгләрини ачан, инсан-

лары даһа хошбəхт, даһа мə'налы һəјата чағыран күнлəр наминə алғышлајырыг. Дүнјада зəһмəтин бəһрəсини көрмəкдəн, үнсијјəт, достлуг вə меһрибанлыгда јашамагдан бөјүк бир не мəт олармы?

Бир мај дүнја зəһмəткешлəринин һəмрə'јлик күнүдүр. Инсан һансы иргə, һансы миллəтə, һансы динə мəнсуб олур-олсун, өз һəмчинсинин сəадəти уғрунда мүбаризəдə гəлбинин, бејнинин зəнкинликлəрини бүтүн кенишлик вə парлаглығы илə ача билəр, јашадығымыз чəмијјəтə, əсримизə хидмəт едə билəр. Əгл-сəлим саһиби оланлардан ким истəр ки, нəсил-нəсил инсанларын əллəри илə јаранмыш дүнјанын сонсуз һəјат көзəлликлəри јени мүһарибəлəрин аловунда күлə дөнсүн, шəһəрлəр харабазара чеврилсин, бағлар, бағчалар виран галсын. Мəн мүһарибəни јахындан көрмүшəм, онун төрəтдији түкүрпəрдичи сəһнəлəрин шаһиди олмушам. Дүнјада елə идеал јохдур ки, она мүһарибəлəрлə јол ачмаг бəшəријјəтин вичдан мəһкəмəси гаршысында бəраəт газандыра билсин. 1 Мај инсанлары сүлһə, динч јанашы јашамаға, инсан зəкасынын јени гəлəбəлəринə доғру јол ачмаға чағырыш күнүдүр.

> Күнəш кечə динчəлир улдузлар күндүз јатыр.
> Бизим бəһар нəғмəмиз көнүллəрдə бој атыр.
> Һəјат чағырыр бизи, Вəтəн чағырыр бизи,
> Күнəшли јоллар боју галдыраг нəғмəмизи.

Бакы Мај палтарындадыр. Парклар, мејданчалар, күчəлəр баһар бајрамыны чичəклəр, нəғмəлəрлə гаршылајан инсанларла долудур. Хəзəр саһили—миллəрлə инсанын севимли кəзинти вə истираһəт јери нə гəдəр көзəллəшмишдир. Бу јашыл пөһрəли ағачларын, əлван рəнкли чичəклəрин, бина вə мејданчаларын чоху 1961-чи илин баһарынын төһфəлəридир. Онлар инсан əли илə əкилмиш, инсан əли илə салынмыш, инсан гајғысы илə гышын сазағындан горунмуш, баһарын гојнуна јени тəравəтлə кəлмишдир. Инсанын јарадычы əмəји сəадəт мəнбəјидир.

Биз һəр ил дүнја зəһмəткешлəринин һəмрə'јлик күнү 1 Мајы севинчли нəғмəлəрлə гаршылајыр, əзиз бир дост кими бајрам сүфрəмизə чағырырыг. Һəр ил тəбиəт гыш донуну јаз палтары илə əвəз едир, дағлара, дүзлəрə, бағлара, бағчалара чичəклəрдəн, күллəрдəн, јашыл јарпаглардан, гушларын нəғмəсиндəн һəдијјəлəр кəтирир.

Лакин дүшүндүкчə һəр мајын, һəр баһарын, һəр күнүн нə гəдəр тəкраредилмəз јениликлəри, көзəлликлəри, рəнклəри, нəғмəлəри, хəбəрлəри олдуғуну дəриндəн дəрк едирсəн. Бу илин Мај бајрамы кечəн иллəрдəн нə гəдəр зəнкиндир. Инсанлығын өмүр китабына нə гəдəр јени тарихи сəһифəлəр јазылмышдыр. Инсанлар кечəн ил јер күрəси əтрафында дөвр едəјəн пејклəримизлə фəхр едирди. Даһа əзəмəтли наилијјəтлəр арзулајырды. Јалныз арзу дејил, ишимиз, күчүмүз, бејнимизин енержиси, гəлбимизин һəрарəти илə бу арзуларын реаллығыны јахынлашдырырыг.

Бу илин Мај бајрамында бүтүн дүнјанын 1 Мај нүмајишчилəри садə бир адамын адыны дилиндə тəкрар едир, онун шəклини инсан зəкасынын һүдудсуз фəзалар ашан шəрəфли бајрағы кими галдырыб ифтихарла кəздирирлəр. Бу садə адам бизим өлкəнин өвлады, совет вəтəндашы Јури Гагариндир.

Биз бу ил Мај бајрамыны бөјүк тарихи күнлəр əрəфəсиндə, шанлы коммунистлəр партијасынын XXII гурултајы əрəфəсиндə гаршылајырыг. Бир гурултај ки, гуран, јарадан, коммунизм уғрунда мүбаризə апаран халгын— совет халгынын наилијјəтлəринə јекун вурачаг, јени јүксəлишлəрин ајдын јолларыны көстəрəчəкдир. Бир гурултај ки, бүтүн дүнјада коммунизмə кедəн јолларын тарихи гəлəбəлəрини инсанлыг гаршысында нүмајиш етдирəчəкдир.

Биз 1 Мај шəнликлəриндə көнлүмүзүн көзү илə дүнјаја бахырыг. Һəлə дə Конгодан, Анголадан, Əлчəзаирдəн ган вə өлүм хəбəрлəри, гандал сəслəри кəлир. Һəлə дə инсанлығын көзү гаршысында ағалыг вə көлəлик дүнјасынын изтираблы сəһнəлəри чанланыр. Һəлə дə Манолис Глезос вə өз халгынын сəадəти уғрунда мүбаризə апаран јүзлəрлə халг гəһрəманлары 1 Мајы истибдад үсул-идарəсинин ганлы, гаранлыг, нəмли зиндан күнчлəриндəн тəбрик едирлəр. Һəлə дə инсанлығын јаралары сағалмамыш, инилтилəри сусмамыш, көз јашлары гурумамышдыр. Һəлə дə көһнə ағаларын јени чинајəтлəри милјон-милјон инсанларын үзүнə кəдəр көлкəси салыр.

Мəн инанырам ки, јахын Бир мај саһəри Əлчəзаирин, Конгонун, Африка вə Асијанын һəлə дə азадлыг сəһəринə үмид вə интизарла бахан нечə-нечə өлкəлəринин оғул вə гызлары додагларында баһар нəғмəси кениш, ишыглы јоллара чыхачаглар, нəғмəлəрини 1 Мај нəғмəсинə, баһар нəғмəсинə гошачаглар. Биз билирик ки, һəр јени Мај бај-

рамы јер үзүнүн зәһмәткеш инсанларына фәтһ едилмиш јүксәкликләрдән, ачылмыш кениш үфүгләрдән, гәләбәләрдән хәбәр верәчәкдир.

Јурдумун баһарына мај да гошулду кәлди,
Һәр нәғмә бир ганадлы пәрваз гуш олду кәлди.
Чәмәнләр бадә тутсун гој инсанлар ешгинә,
Јени һәјат ешгинә, солмаз баһар ешгинә.
Јолумузу бәзәсин күнәш гөвси-гүзеһлә
Галхсын лалә бадәләр ичи долдолу шеһлә.
Јахшы инсанлар, кәлин, әл-әлә верәк бу күн,
Сәсләјәк баһарыны бүтүн бу јер үзүнүн.

НАҒЫЛ КЕЧӘСИ

«...Бир дә нә көрдү, чешмә башында јасәмән зүлфләрини чијнинә төкүб, он дөрд кечәлик ај кими бир гыз дајаныб; бир гыз дајаныб ки, аја дејир сән чыхма мән чыхым, күнә дејир сән чыхма мән чыхым».

Бир анлыг һарада олдуғуну унудурсан, хәјала кедирсән. Көзләринин гаршысында диварлары халча-палазла бәзәнмиш узун бир дәјә, дивар дибиндә дөврә вуруб отурмуш адамлар, әлиндә саз, орталыгда о баш-бу баша кедән ашыг вә бүтүн бир халг тојунун ајры-ајры мәнзәрәси чанланыр.

Бизим халгын һеч бир заман көһнәлмәјән, һәмишә өз тәравәт вә көзәллијини сахлајан нә гәдәр адәтләри вар! О, намусла ишләдији кими үрәк долусу шадлана да билир, бу күнүнү севдији кими, өз көзәл адәтләрини дә севир. Бизим халг, вәтәнини јаделли јағылардан горумаг уғрунда гәһрәманлыг көстәрән оғулларыны өз дастанларында, өз нағылларында әбәди јашада билир. О, чох заман һәгигәти хәјал бојалары илә бәзәјәрәк ширин бир нағыла чеврилир. Короғлулар, Гачаг Нәбиләр кими гәһрәманлыг дастанлары, «Күлгәһгәһ», «Наркилә», «Валеһ» вә саирә бу кими нағыллар јарадыр.

Биз, февралын 7-дә Мағомајев адына Дөвләт Филармонијасы тәрәфиндән тәшкил едилмиш нағыл кечәсиндә иштирак етдик. Доғрудан да, бу тәшәббүс тә'рифә лајигдир. Совет дөвләти, партија, ашыгларын јарадычылыг јолуну, өз хүсусијјәт вә дузуну сахлајараг бөјүк сосиализм сәнәтинә гошмаг ишиндә чох тәдбирләр көрмүшдүр. Совет һакимијјәти илләриндә ашыглар гурултајлары чағырылмыш, ашыглар мәдәнијјәт мәркәзләринә көндәриле-

рәк, онларын сәнәти кениш күтләләр гаршысында нүмајиш етдирилмишдир. Беләликлә, совет дөврүндә ашыг сәнәтинин инкишафына һәр чүр көмәк вә шәраит јарадылмышдыр.

Москвада мусиги инчәсәнәти онкүнлүјү заманы, ашыгларымыз Совет Иттифагынын али нишанлары илә тәлтиф едилдиләр... Бу мүвәффәгијјәтләрдән руһланараг ашыгларымыз да сон илләрдә бир сыра јени әсәрләр јаратдылар.

Лакин бизим заманәмиз инсанлары јени гәләбәләрә сөвг едир. Ашыгларымызын јарадычылыг јолу да, онларын сәнәткарлыг инкишафы да јени пилләләр, јени рәнкләр, јени сөзләр, јени формалар тәләб едир.

Тәәссүф ки, бә'зән јанлыш анлашылан муасирлик ады илә бир сыра ашыгларымыз јүнкүл мәдһијјәчилик азарына тутулур, дәрин мә'на вә мәзмуну олмајан сөз јығынлары илә јарадычылыгларыны долдурурлар. Онлар өз јолларыны бурахараг, «ашыглыгдан» «шаирлијә» кечмәк истәјирләр. Бу тәшәббүсләрин нәтичәси олараг ортаја чыхан әсәр, ашыглара мәхсус олан садәлик, ахычылыг вә ајдынлығыны итирир, ејни заманда ишләнмиш вә бүллурлашмыш форма, дәрин фәлсәфи үмумиләшдирмәдән узаг олур.

Бу күнә хидмәт етмәк, бу күнүн инсаны—фәһлә, колхозчу вә әмәкчи зијалынын бәдии зөвгүнү тә'мин етмәк үчүн халгын түкәнмәз јарадычылыг хәзинәсиндә нә гәдәр зәнкинликләр вардыр. Бу вахта гәдәр концертләримиздә, јарадычылыг кечәләримиздә, филармонија сәһнәсиндә ашыг сәнәтинин анчаг бир тәрәфи нүмајиш етдирилмишдир. Һәм дә демәк лазымдыр ки, өз дәринлији е'тибарилә даһа аз самбаллы олан тәрәф көстәрилмишдир. Анчаг бу сәнәтин әл дәјмәмиш сонсуз бир дәрјасы вардыр.

Бизим гоча ашыгларымыз ширин көзәлләмәләр, мә'налы бајатылар, кәскин дејишмәләрлә бәрабәр, руһи чырпынтылар, нүмунә ола биләчәк гәһрәманларла долу, устадлыгла дејилмиш, инсаны һејрәтдә бурахан нағыллар, дастанлар да јаратмышлар.

Биз филармонијанын тәшәббүсүнү она көрә алгышлајырыг ки, нағыл кечәси тәшкил етмәклә, о, ашыг сәнәтинин, халг јарадычылығынын јухарыда дедијимиз бөјүк бир саһәсини кениш күтләләрә көстәрмәк үчүн јол ачмыш олду вә бу саһәнин ирәлиләмәси үчүн гида вермиш олду.

Јадымдадыр, бир дәфә балабанчы илә јанашы бармағынын учунда сүзә-сүзә о баш-бу баша кедән ашыг өз нағылыны елә мараг, елә ахычылыгла дејир, мәчлиси елә усталыгла апарырды ки, үч күн далбадал саатларла адамлар ејни нағыла гулаг асдылар. Мәммәд вә Мирзәнин исә нағыл сөјләмәкдә һәлә бир гәдәр «әл-гол ачмадыглары» һисс олунурду. Анчаг һәмин бу кечәдә нағылын ахырына догру ашыгларын нечә гызышдығы, сөһбәтин ширинләшдији ајдын көрүнүрдү. Бу да һәр шејдән артыг нағыл кечәләри тәшкил етмәк тәшәббүсүнүн мүһүм, лазымлы вә өз вахтында бир иш олдуғуну исбат едир.

Мәммәд вә Мирзә, халг арасында ән јајылмыш вә севимли нағыллардан олан Ашыг Валеһин нағылыны сөјләдиләр.

Бу ашыгларын нағыл арасындакы охумаглары о гәдәр сәнәткаранә, о гәдәр инчә, о гәдәр ширин иди ки, тамаша салонуну бир магнит кими өзүнә чәкирди. Кечирилән нағыл кечәси, ашыг нағылларынын колхоз тојларымызда, ингилаби бајрамларда тәшкил едилән шәнлик кечәләриндә јенидән бир адәт шәклинә дүшмәсинин јерли олдуғуну көстәрди. Филармонијанын тәшкил етдији кечәдә ашыглар Валеһ нағылы арасында бир гәрәвәлли дә сөјләдиләр.

Бу гәрәвәллинин тамашачылар арасындакы тә'сирини көрмәјән тәсәввүр едә билмәз. Гәрәвәллинин (күлмәли гыса халг нағылы) әввәлиндән ахырына гәдәр залда күлүш курултусу кәсилмирди. Һәм дә гәрәвәлли өз мәзмуну е'тибарилә нә гәдәр мараглы вә ичтимаи кәскинлијә малик иди. Бу гәрәвәллинин дә гәһрәманы халг нағылларынын севимли гәһрәманы олан агыллы кечәл иди.

Бизим белә нағыллар ичәрисиндә руһанилəри, бәјләри, ханлары, јүзбашылары, кечмиш үсул-идарәнин чиркин вә һәјасыз ишләрини бүтүн кәскинлији илә ифша едән нә гәдәр көзәл нүмунәләр вардыр.

Үмид едирик ки, филармонијанын бу јахшы тәшәббүсү нәтичәсиз галмаз вә тәсадүфи характер дашымаз. Азәрбајчанда нағыл сөјләјән устад ашыглар чохдур. Онларын тәчрүбәләриндән истифадә етмәк лазымдыр. Ашыгларымыза нағыл, дастан сөјләмәк сәнәтини јенидән хатырлатмаг, ону бүтүн зәнкинлији, бүтүн көзәллији илә тамашачылара јетирмәк лазымдыр. Јери кәлмишкән де-

јәк ки, ашыг Мәммәд вә ашыг Мирзәнин марагла сөјләдикләри нағылда чатмајан чәһәт—биринчи нөвбәдә нағыл бәзәкләринин јохлугу иди. Ашыг адәтинә көрә нағыл дејәндә әсас мәзмундан башга сон дәрәчәдә образлы, рәнкли, ширин бир чох бәзәмәләр дә олур. «Јатмыш бир көзәлин тә'рифи», «Бир икидин нечә јарагланмасы, нечә ат минмәси», «Јахшы гары», «Пис гары», «Көзәлләрин бәзәнмәси» вә саирә бу кими «дузлу бәзәмләр» ән чох мараглы һиссәләр олурлар. Тәәссүф ки, бу чәһәти, дејәсән ашыгларымыз јаддан чыхармышлар.

Нағыл кечәсинин тәшкили илә әлагәдар олараг, бир мүһүм мәсәләни дә гејд етмәк лазымдыр... Мәнә елә кәлир ки, нағыл кечәләринин сәһнәләримиздә өзүнә мөһкәм јер тутмасы јени совет дастанлары, совет дөврүнә, совет инсанларына аид нағылларын јаранмасы ишинә дә бөјүк тәкан верәчәкдир... Беләликлә, бир аз кечмәдән сәһнәләримиздә, тојларымызда, шәнлик мәчлисләримиздә Вагиф, Короғлу, Новруз, Диварганлы Аббас, Хәстә Гасым, Көјәрчин нағыллары вә дастанлары илә бирликдә совет дөврүндән, совет инсанларындан, совет һәгигәтиндән јаранмыш нағыл вә дастанлар да ешидилмәјә башланачагдыр.

КӨРКӘМЛИ АЛИМ, КӨЗӘЛ ИНСАН

Сары бир говлуг. Онун ичиндәки кағызлар сәлигә илә тәртиб олунмушдур. Бурда мүхтәлиф рәнкли, мүхтәлиф формалы мәктублар вар. Бунлардан бә'зиси макинада чап едилмиш, бә'зиси әл илә јазылмышдыр. Мәктубларын әксәријјәти белә башлајыр: «Һөрмәтли Һејдәр јолдаш...».

Бу мәктубларын мүәллифләри академикләр, колхозчулар, кенераллар, нефтчиләр, јазычылар, елми ишчиләр, мүәллимләр, тәләбәләрдир...

Онлар Һејдәрә мүрачиәтлә ону, тәлтиф олунмасы, фәлсәфә елмләри доктору, профессор адыны алмасы, Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын һәгиги үзвү сечилмәси мүнасибәтилә тәбрик едирләр.

Әсарәт вә истибдад зәнчири гырылан күндән, бизим өлкәмиздә бөјүк Ленинин јаратдығы нурлу дүнјада... елм вә мәдәнијјәтин јарадычылығын көз гамашдыран зирвәләринә јүксәлән бизим өлкәдә инсан јорулмадан, дурмадан ирәлијә, јүксәлишә доғру кедир.

Бизим әјјам, инсанларда фәдакарлыг, намуслу әмәк, вәтәнә, халга бөјүк мәһәббәт, әсрин јарадычы гүдрәти илә һәмаһәнк олан дујғулар, тәвазөкарлыг кими нәчиб хасијјәтләр тәрбијә едир. Бу дујғуларын мүәллими халгдыр. Өмрүнүн вәрәгләрини халгын сәадәт вә тәрәггисинә сәрф етмиш инсанлар ән мәс'уд инсанлардыр.

Һејдәр Һүсејнов өмрүнү, бүтүн һәјат гүввәтини халг хидмәтинә вермиш, көзәл бир инсан, көркәмли бир алимдир.

Азәрбајчан Гызыл Бајраглы Нефт Институтуну хатырлајырам. Азәрбајчан Дөвләт Елми-Тәдгигат Институту бағландыгдан сонра фәлсәфә дәрсләрини орада

охујурдуг. Јадымдадыр, һәм мүәллим һеј'әти, һәм дә тәләбәләр арасында Һејдәр бөјүк бир һөрмәт газанмышды. Бу һөрмәти она газандыран ән кичик бир мәсәләјә белә бүтүн чиддијјәт вә мәһәббәтлә јанашмасы иди.

Һејдәр дәрин биликли, һәмишә тәрәгги едән, јүксәлән бир философдур. О, биринчи дәфә Азәрбајчанда ичтимаи фикир тарихини, марксизм-ленинизм дүнјакөрүшү әсасында тәдгигә башламыш вә фәлсәфә тарихимизә аид бир сыра сон дәрәчәдә гијмәтли әсәрләр јаратмышдыр.

Лакин Һејдәрин фәалијјәт даирәси бунунла мәһдуд олмајыр. О, ејни заманда әдәбијјаты көзәл дујан вә ајры-ајры әдәби һадисәләрә һәгиги марксизм тәһлили верән бир тәнгидчидир. Һејдәр Азәрбајчан совет әдәбијјатынын кичик вә бөјүк һәр бир мүвәффәгијјәти үчүн севинән вә нөгсаны үчүн һәјәчан кечирән һәгиги бир сәнәт достудур.

Һејдәр Һүсејнов јолдаш марксизм вә ленинизмин кениш халг күтләләри арасында тәблиғ едилмәсиндә дә аз иш көрмәмишдир. Онун марксизм фәлсәфәсинин мүхтәлиф мәсәләләринә һәср едилмиш әсәрләрини ким охумамышдыр? Бу әсәрләр бу күнкү кәнчлијимизин билик сәвијјәсини артыран васитәләрдән биридир.

Һејдәр Һүсејновун бөјүк вәтән мүһарибәси дөврүндә көстәрдији фәалијјәт онун бир алим, бир вәтәндаш кими танынмасы вә тәрәггисиндә хүсуси јер тутур. Һејдәр Һүсејнов јолдашын тәрчүмеји-һалыны вәрәгләдикчә хәјалда халг үчүн, Вәтән үчүн дөјүнән бөјүк бир инсан гәлби чанланыр. Бу гәлбин аләминә вагиф оланлар көрәрләр ки, орада халга, гүдрәтли Коммунист партијасына, Ленинә сонсуз бир мәһәббәт вардыр. Бу гәлб гүввәтини вәтәндән алыр. Бу гәлбин аһәнки өлкәнин чарпан нәбзинә ујғундур. Бу гәлб тәвазөкар бир инсанын гәлбидир ки, бүтүн варлығы илә инсанлара—азадлыг дүнјасынын гуручуларына хидмәт едир.

СҮЛЕЈМАН РУСТӘМИН ГӘЗӘЛЛӘРИ ҺАГГЫНДА

Мусиги илә ше'р екиз доғулмушдур. Камил бир мусиги әсәрини динләркән инсанын көзүндә үлви бир ше'рин јаратдығы зәнкин мәнзәрәләр, инсан сәадәт вә изтирабынын унудулмаз левһәләри чанландығы кими ше'рин аһәнкдар мисралары да гулагларда ән мүнис, ән көзәл бир мусиги кими сәсләнир.

Ше'рлә мусигинин бу јахынлығы јалныз сөзләрин, вәзн вә гафијәнин мусигиси вә мусигинин ше'ријјәт долу инчәлији дејил, бәлкә ән әввәл бу ики сәнәт нөвүнүн мә'нәви јахынлығындан доғур. Бу мә'нада гәзәл ше'рин ән чох муғамата јахын формасыдыр.

Өлмәз Фүзулинин һәр гәзәли өз мә'насы илә бизи һејран гојдуғу кими, өз мусигиси илә дә гулагларымызы охшајыр, гәлбимизи титрәдир, руһумузда аловлу бир из бурахыр. Фүзули гәзәлиндәки јүксәк мусиги гаммаларыны јалныз әрузун аһәнкиндә, гафијәләрин һармонијасында арамаг сәһв оларды. Фүзули гәзәли бир сәнәт нөвүнүн чәрчивәсинә сығмајан гүдрәтли бир илһамын һәм данышан, һәм дә сәсләнән лисаныдыр. Бәлкә бу сәбәбдәндир ки, һәлә дә Фүзули гәзәлинин сәвијјәсинә галхан бир гәзәлчи шаир олмамышдыр.

Баһар Ширвани кими аз танынмыш, фәгәт сәнәткарлыг гүввәти илә Азәрбајчан торпағынын јаратдығы ән мүгтәдир сәнәткарлардан олан бир шаир белә надир гәзәлләриндә анчаг Фүзулијә бәнзәјә билмәк кими бир шәрәфә јетә билмишдир:

«Јетдикчә күл додағына мej билмәзәм алыр,
Мејдән додаг нәш'әни, ја мej додағидән».

Бу мисраларын тәравәти Фүзули гәзәлинин чичәкләриндән кәлән рајиһәләрдән јаранмышдыр. Бу ше'рин мусигиси Фүзули ше'ринин фүсункар чешмәсинин сәсидир.

Һәссас бир гадын гәлбинин инчә телләриндән гопан көнүл инилтиләри белә, Натәваны Фүзули ше'ринин сәмаларына галдыра билмәмишдир.

«Сәнин бу һүснүнә аид һејиф ки, әһдин јох,
Бу јахшы шивә дејил, олма бивәфа еј, дост».

Бәлкә дә әдәбијјатымыз Фүзули кими инсан көнлүнүн ешг вә әләм енсиклопедијасыны јаратмыш бир дүһаја малик олмасајды, Баһарын, Натәванын, С. Ә. Ширванинин гәзәлләри ше'р сәнәти тарихимизин биринчи сәһифәләриндә јазылларды. Лакин индики һалда Фүзули бир устад, ондан сонра кәлән вә гәзәл јазмагда өз гүдрәтини сынамыш бүтүн шаирләримиз исә анчаг онун шакирди олараг галыр. Белә бир иддиа һеч дә Фүзулидән сонра кәлмиш вә гәзәл јазмаг ишиндә өз гәләмини сынамыш шаирләримизи кичилтмәјир, онларын әдәби тарихимиздәки јерини ашағы салмыр. Чүнки һеч кәс инсаны дағла мүгајисә етмәклә, о дағын әзәмәти гаршысында инсаны кичилтмиш олмур. Һеч кәс инсан хәјалыны көјләрин дәринлијинә бәнзәдәркән бу хәјалы ашағы ендирмиш олмур.

Биз Фүзулини аз нәшр етмиш, аз охумуш, чох аз тәдгиг етмишик вә чох аз танытмышыг. Дүнја әдәбијјатында Фүзули гәдәр бөјүк ешг вә әләм шаири јохдур. Фүзули јарадычылығы бир хәзинәдир ки, биз ону бир музејә чевирмәлијик.

Һәлә узун илләр нәсил-нәсил инсанлар Фүзулинин кичик гәзәлләриндән бөјүк ше'рин рүмузуну өјрәнәчәкләр.

Фүзули өз накам ешгинин һәзин дастаныны ән чох гәзәл формасында вермишдир.

Инсан дујғусунун сәнәт ифадәси мүхтәлиф ола билир. Бир ме'марын јаратдығы бина (Ленинградда Исаков килсәси), бир һејкәлтәрашын чанландырдығы инсан изтираблары (Лаокон), бир рәссамын фырчасындан һәјат алан фачиә (Иван Грозныннын оғлуну өлдүрмәси), бир бәстәкарын көнүлләрә нүфуз едән мусигиси («Короғлу»), бунларын һамысы инсан дујғусунун сәнәт ифадәсидир.

Лакин ше'рин дили дәрунн инсан дујғуларыны ифадә едән сәнәт формаларынын ән зәнкин дилидир.

Гәзәл исә еһтизаза кәлән телләринин инчәлији илә сәнәтин харигәләрини тәчәссүм етдирән ән көзәл бир рүбабдыр.

Илк нәзәрдә та Фүзулидән тутмуш Ваһидә гәдәр јазылмыш гәзәлләрин ифадә етдији һисс вә һәјәчан, дујғу вә дүшүнчәләр нисбәтән мәһдуд бир даирә ичәрисиндә олуб аз-чох фәргләринә бахмајараг, ејнидирләр. Бу тә'сир илк бахышда олса да һәгигәтдән о гәдәр дә узаг дејилдир. Һичран вә вүсал, чавабсыз вә тәмәннасыз бир ешг, һәсрәт вә интизар, шикајәт, мәзәммәт, көнүл фәрјады, үрәк анды вә саир бу кими сөзләрин ифадә етдији дујғу, һисс, гәзәл дедијимиз ше'р нүмунәләринин әсас мәзмунуну тәшкил едир.

Бунун үчүн дә Фүзули гәзәлинин бөјүк мәзијјәти бу дујғуларын бир баһар сәһәри кими рәнкарәнк верилмәсиндәдир.

Онун гәзәлләриндә бир-биринә бәнзәјәнләри вармы? Вар. Лакин Фүзулинин бир гәзәлдә ифадә етдији һисс, дујғу вә чырпынтыларын инсан гәлбиндә доғурдуғу мүхтәлиф еһтисасат елә бир илһам тәравәтидир ки, сәнәт аләминдә бөјүк сәнәткарлардан белә ән азы буна наил олмушдур.

Фүзули изтираб чәкән вә изтирабынын сәбәби севкилисинин ешги олдуғу үчүн бу изтирабы севән бир шаирдир. Шүбһә јохдур ки, Фүзули јарадычылығынын тәһлилини верән алимләримиз онун ифадә етдији дујғуларын ичтимаи әсасларыны ачыб көстәрәчәкләр. Бу әсаслар Фүзули ше'ринин дүзкүн изаһына бөјүк јардым көстәрәчәкдир. Мән бу јарадычылыгдан анчаг бир мүнасибәтлә бәһс етдијимдән, белә бир вәзифәнин һәллини үзәримә көтүрмәмишәм.

Әсрләр совушуб кечди. Заман вә инсан дәјишди. Сәнәт, тәрҹүманы олдуғу дујғуларын јени ифадәләрини јаратды. Әски классик гәзәл формасы ше'римизин аз-чох көркәмли бир ганады олараг белә галмады. Бу да чох гануни бир һадисә иди.

Ваһидин гәзәлләри истисна едиләрсә, ше'римиздә гәзәл формасы һеч бир көркәмли јер тута билмәди. Әсрин һәрарәтли романтикасыны јени сөзләрлә, јени формаларла, јени бојаларла ифадә етмәк лазым кәлди.

Бөјүк вә кәркин һадисәләрин—ингилаби дәјишикликләрин сүр'әтли инкишафын образыны јаратмаг үчүн даһа кениш әдәби формалара еһтијач доғду.

Доғрудур, Фүзулидән сонра Фүзулинин өзүндә белә,

гәзәл јеканә ше'р формасы дејилди. Лакин ингилабдан әввәл хүсусилә, сон ики онииллик ичәрисиндә јаранан Азәрбајчан әдәбијјатында јени формалара чағырыш ше'ринә, бу вә ја дикәр сијаси һадисәјә һәср олунмуш һәрарәтли парчалара даһа чох тез-тез раст кәлирик ки, бу да ше'римизин инкишафында бөјүк рол ојнајан мүсбәт һадисәдир. Гәзәлин ана вәзни—әруз вәзни унудулмаға башлады. Һеча вәзни совет ше'ринин әсас јолу олду. Сәрбәст ше'р, нәсрлә нәзмин бирләшмәсиндән доған јени формалар јаранды. Лакин совет ше'ринин инкишаф јоллары бу јениликләрлә дә кифајәтләнә билмәди. Одур ки, бу күн ајры-ајры шаирләримиздә гәзәл формасына гаршы олан мејл тамамилә гануни вә һәртәрәфли, тәһлилә лајиг бир һадисәдир. Бу, әски форманын јүксәк бир инкишаф пилләсиндә јени кејфијјәтлә мејдана чыхмасыдыр. Бу кери дөнмәк, кечәнләри тәкрар етмәк дејилдир.

Бу чәһәтдән Сүлејман Рүстәмин гәзәлләри хүсуси диггәтә лајигдир. Бу гәзәлләрдә классик гәзәл ән'әнәләринин давамы илә јанашы (тәшбеһләр, ифадә формалары, вәзн) совет ше'ринин јени инсан дујғуларыны бизим ејјам үчүн хас олан фикри анлам вә дујғуларын нүмунәләрини көрүрүк.

Сүлејман Рүстәм гәзәлләринин чоху маһијјәт е'тибарилә јени гәзәлләрдир. Бу јенилик јалныз онларын форма вә ифадә тәрзинә аид дејил, бәлкә биринчи нөвбәдә бу гәзәлләрин мәзмунуна аиддир.

Шаир гәзәл формасында јаздығы лирик парчаларда јени инсанларын өз әлләри илә гуруб јаратдыглары дүнјаја гаршы бәсләдикләри дәрин ешгини, доғма Вәтәнә чошгун мәһәббәтини, кәләчәјә олан инамыны, бу күнүн һадисәләри илә дөјүнән тәмиз гәлб чырпынтыларыны вермишдир.

Классик гәзәл формасында чанана дејил, вәтәнә, халга олан мәһәббәт тәрәннүмүнү бу күн Иран Азәрбајчанынын шаирләринин дә чохунда көрмәк олар ки, бу јени вә диггәтәшајан бир әдәби һадисәдир. Сүлејманын «Вүсал» адлы гәзәлиндә:

«Мән е'тибар едиб о никарын вәфасына
Дүшдүм мәһәббәтин долашыг мачәрасына.
Рүстәм јаралы гәлби илә ифтихар едир
Јетдин вүсали јарә бөјүк ган баһасына!»

мисралары хасијјәт е'тибарилә, сөзләрин ишләнмәси, ифадә тәрзи е'тибарилә классик гәзәл формасындан ајрылмырса, «Сағлыг» гәзәлиндәки атәшли мисралар мүндәрәчәси ифадә тәрзи е'тибарилә јени гәзәл формасынын көзәл бир нүмунәсидир.

«Вәтән олмазса сөнәр шам кими ешгим, һәвәсим,
Ону гәлбимдә көрүр бахса көзүм һансы јана.
Ганлы јоллар кечәрәк мәчлисә кәлмиш јени ил,
Еһтирам илә көнүл сүфрәдә јер кестәр она.
Галдырыб бадәни ешг илә үрәкдән ичирәм,
Ордумун, милләтимин, рәһбәримин сағлығына!»

Бу кичик ше'рин гыса мисраларында нә гәдәр бөјүк бир ешг чырпыныр. Бурада мәһәббәт сөз дејил, дујғудур. Бурада садә бир инсанын мәһәббәти, сәдагәти, гәһрәманлығы вардыр. Сүлејман:

«Бир ев ки, мәһәббәтдән узагдыр нәјә лазым,
Һеч кәс ачымаз уча о бир күн тәмәлиндән» —

дејәркән јүз гат һаглыдыр. Сүлејманын бу мәһәббәт дедији сөз јалныз бир көзәлә бағланан гәлбин сызылтысы дејилдир. Бу мәһәббәт, бөјүк гәлбин чырпынтыларындан доған јүксәк бир инсани мәһәббәтдир ки, ешг дедијимиз бу һисс, бу мәһәббәтин анчаг бир парчасы, бир һиссәсидир. Сүлејман Рүстәмин Тәбриз гәзәлләриндә анчаг бир ешг лирикасы арајанлар чох сәһв етмиш олурлар. Бу парчалар халг дәрдинин, бөјүк инсан арзуларынын, ишыглы бир дүнјаја һәсрәтинин бә'зән јаныглы, бә'зән дә гәзәбли сәсләнән рүбабыдыр:

«Бирдән көзүм саташды хијабанда бир гыза
Гафгаздакы һәјатымы мән андым, ағладым
Намәрд олум дедим сәни гуртармасам әкәр,
Јүксәлди асимана мәним андым, ағладым».

Сүлејман шәхси һиссләрлә ичтимаи һиссләри бирләшдирән, онларын тәзә вә тәравәтли ифадәсини верән сөзләр тапыр, бу дујғуларыны өзүнә мәхсус бир мәлаһәтлә ифадә едир:

«Гојмарам јадларын әл вурмаға бу көнлүмә, јох,
Орда елләр көзәли, чан гушу, чанан јашајыр.
Тәкчә чанан дејил, јахшы баханлар көрәчәк
Орда елләр атасы, севкили логман јашајыр.
Дөјүшәркән гәним дүшмәнлә, әминәм, билирәм,
Вәтән уғрунда әкәр өлсә дә инсан, јашајыр!
Јурдумун дәбдәбәли, далғалы бир бајрағы вар
Онун алтында бу ел, бир дә Сүлејман јашајыр».

Классик гәзәл үчүн хас олан хүсусијјәтләри Сүлејман бир сәнәткар кими билир вә онлардан бүтүн шаир гүдрәтилә истифадә едир.

Ше'рдә мүәјјән бир образ бир, ики, дөрд вә һеч бир ганунла мүәјјән едилмәјән даһа чох мисраларда верилә биләр. Гәзәлин хүсусијјәти һәр бејтин биткинлијинин мүәјјән бир һәлгә чизкиси кими тамамланмыш олмасыны, һәр бир образын, һеч олмазса о образы тәшкил едән фикир нахышларынын ејни бејтдә башлајыб һәмин бејтдә гуртармасыны тәләб едир. Бу гәзәлин гәдимдән давам едиб кәлән көзәл гајдасыдыр:

«Сордум сорағыны дедиләр гејрә јар олуб
Еј каш, лал олајды дилим бу сорагидан»

(Баһар)

Гүсурум нә иди, сәни сормагмы? Инди пешманам, чүнки дедиләр сән өзкәјә јар олмусан. Дилим лал олајды, мән сормасајдым, бу чавабы да алмаздым. Јахуд:

«Нә гәдәр ким фәләкин сабитү сәјјарәси вар
О гәдәр синәдә гәмзән охунун јарәси вар»

(Вазеһ)

Сәнин гәмзән оху о гәдәрдир ки, бунун сонсуз олдуғуну дујмаг үчүн көјләрин улдузларына бах, онларын сајыны тәсәввүр ет.

Бәлкә белә бир чәрчивә, фикир вүс'әтини мүәјјән әһатә ичинә алыр, һисс вә һәјәчаны мәһдудлашдырыр. Лакин шүбһәсиздир ки, белә бир тәләб бизим ше'рә ән чох лазым олан бир тәләбдир. Биз классик әдәбијјатымызын гәзәлдә көрүнән бу хүсусијјәтиндән истифадә едәрәк, ше'римиз гаршысында интизам, сөзә гәнаәт, мисралара гәнаәт вә фикри ифадә үчүн гурдуғумуз ше'р гурғусуну јалныз енә-боја дејил, ән чох дәринлијә доғру инкишаф етдирмәк мәсәләсини гоја биләрик.

Фүзулинин бир бејтдә дедији мә'наны, ики мисрада јаратдығы тәшбеһ даирәсини, гыса бир чүмләдә тамамладығы образы биз бә'зән узун бир ше'рлә дејирик. Бу исә сәнәткарлығын јетишмәдијини, јазычынын сөзә дејил, сөзүн јазычыја һаким олдуғуну көстәрир.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Поезија зәһмәт вә илһамдыр . . . 3
Јени јарадычылыг гәләбәләринә доғру . . . 24
Узаг елләрин јахын төһфәләри . . . 47
Онун гәлби . . . 69
О бизим сыраларымыздадыр . . . 73
Јүксәк ешгин бөјүк һејкәли . . . 79
Јени Азәрбајчан әдәбијјатынын баниси . . . 84
О, садә инсан иди . . . 96
Торпаг кими сәхавәтли . . . 100
Көркәмли әдиб . . . 104
Һөрмәтли сәнәткар . . . 115
Кениш јоллара чых . . . 116
Охујун, мәсләһәт көрүрүк . . . 119
Јахшылар вә мүхтәлифләр . . . 121
Гајғы сөзү вә гајғы өзү . . . 126
Јолун чәтинлији сәни горхутмасын! . . . 141
Ифтихарымыз . . . 161
Үмид вә арзулар . . . 164
Сәнәткар достум . . . 170
О шаирдир! . . . 172
Шәрәфли һәјат . . . 178
Шаирлик чидди сәнәтдир . . . 179
Шаир һаггында бир нечә сөз . . . 181
Гәләбә јоллары илә . . . 187
Тәнгидимиз һаггында бә'зи гејдләр . . . 196
Өлүмсүзлүјүн тәнтәнәси . . . 201
Әдәбијјат нәһәнки . . . 205
Бөјүк шаир . . . 207
Әдәбијјатымызын јахын досту . . . 211
Кәнчлијин севимли шаири . . . 213
Бөјүк мүасиримиз . . . 218
Сырамыздан бир сәнәткар кетди . . . 226
Владимир Мајаковски . . . 229
Бөјүк вә кәнч бир инсан һаггында . . . 237
Јүксәк идеаллар ән'әнәси . . . 239
Јени күнләр чарчысы . . . 241

Сонуҹсуз 246
Сүлһ чарчыларынын улу бабасы 253
Кичикләр үчүн бөјүк әдәбијјат 262
Ушаглар үчүн әдәбијјатын идеја-бәдии сәвијјәсини јүксәлтмәк уғрунда 264
Мүгәддимә 292
Јүксәлишдә 300
О, бөјүк кәләчәјини өзү илә апарды 307
Очерк һаггында 314
Рәһбәрин образы 326
Бөјүк инсан 328
Севинчлә нәзәр сал, достум! 332
Јени илиниз, јени гәләбәләринизин парлаг бир сәһифәси олсун 337
Сәнәткарын сәси халгын сәсидир 339
Сыраларымызы даһа да мөһкәмләдәк 349
Африкам! Африкам! Су јеринә ахыр ган 355
Һәјат вә мүбаризә јолдашларымыз 359
Хош арзулар 362
Халгын гәзәби јаман олур 364
Гафгаз 369
Ганун һамы үчүндүр 379
Сүлһ мүһарибәјә галиб кәләчәк 379
Гардаш халгын бајрамы 384
Кәнчлик вә аилә 390
Биз баһар адамларыјыг 401
Нағыл кечәси 407
Көркәмли алим, көзәл инсан 411
Сүлејман Рүстәмин гәзәлләри һаггында 413

90 гәп.

8А3
Э59

АЗӘРНӘШР • 1967